

10/10/10

on Starting

1821

1896

2

4576/2

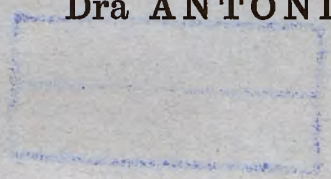
LUD

ORGAN

TOWARZYSTWA LUDOZNAWCZEGO we LWOWIE

POD REDAKCYĄ

Dra ANTONIEGO KALINY.


~~~~~  
**ROCZNIK DRUGI.**  
~~~~~


2

(Z ryciną i tablicą litografowaną).

WE LWOWIE 1896.

NAKŁADEM TOWARZYSTWA LUDOZNAWCZEGO.

Z Drukarni Ludowej pod zarz. St. Baylego.

~~~~~
Adres Redakcyi: Lwów, ulica Mochnackiego 6.
Główny skład w księgarni Gubrynowicza i Schmidta.

4521. 1896. 2

II

X-11855
4521/ <u>II</u>
2/1896

30,000, —

JANOWI KARŁOWICZOWI

JEDNEMU ZE SWYCH ZAŁOŻYCIELI,
PIERWSZEMU SWEMU CZŁONKOWI HONOROWEMU,
PIERWSZEMU SWEMU CZŁONKOWI-ZAŁOŻYCIELOWI

in dowód uznania

dwudziestopięcioletniej pracy na polu ludoznawstwa polskiego

ofiaruje rocznik drugi

Towarzystwo ludoznawcze we Lwowie.

SPIS RZECZY

zawartych w II. roczniku.

I. Rozprawy.

Str.

Edward Jelinek: Andrzeja Kucharskiego Relacya z naukowej podróży po Słowacyi (Spiżu) 1828 roku	1
Jan Witort: Godła rodowe chłopów archangielskich	5
Jerzy Polívka: My trzech bracia	9
Edward Kolbuszowski: Grzyby w wierzeniach ludu	18
Zofia Grynbergowa: Przypowiadka w swej wędrówce	22
Adolf Strzelecki: Wystawa etnograficzna w Pradze	30, 146
Dr. Klemens Köhler: O belemnitach	39
Jan Witort: Jus primae noctis	97
Dr. St. Karwowski: O zniemczeniu Szląska	115
M. Wyslouchowa: Przyczynki do opisów wsi Wisły w Cieszyńskim	126 v
Fr. Řehoř: Poświęcenie mieszkania ruskiego w Galicyi (z okolic Żydaczowa)	141
Dr. St. Karwowski: Nazwa i ludność miasta Koźla na Szląsku	193
Jan Witort: Przyczynek do historyi przesądów	195
Jan Karłowicz: Gregorjanki	198
Dr. R. Fr. Kaindl: Pasterstwo i wierzenia pasterskie u Huculów	201
Jan Witort: Przeżytki starożytnego światopoglądu u Białorusinów	210
St. Cercha: Dzwonki gliniane i siekierki drewniane z kiernaszów krakowskich	217
Ks. Wład. Sarna: Obrzędy weselne w Jaszczwi	236
Dr. Karol Mátyás: Ludowe nazwy miejscowe w pow. Brzeskim w Galicyi	257, 308
Dr. St. Karwowski: Choroby i medycy na Szląsku	289
Jan Witort: Przyczynek do dziejów rodziny (Lewirat)	292
— Kilka słów o świekroście	305
Żmigrodzki: Ukraina	321

II. Zbiory materyałów etnograficznych.

Pobratymiec: Zagadki ludowe z okolicy Myślenie	40
— Godka	43
Bajka o dziesięciu braciach	46
Włodz. Hnatiuk: Podanie o skale	53
Ant. Siewiński: Bajka o węzowym królu	56
Szymon Gonet: Kilka szczegółów z wierzeń ludu z okolicy Andrychowa	62, 221, 331

Włodz. Hnatiuk: Czy je praua na świtji ?	64
M. Kapuściński: Piosnki ludowe z powiatu krakowskiego	65, 340
L. Magierowski: Leki używane przez lud polski we wsi Wesolej w pow. Brzozowskim	155
Edm. Kolbuszowski: Materyały do medycyny i wierzeń ludowych	157
A. Siewiński: Bajka o trzech zaklętych królowiach	163
Leonard Léeg: Pieśń o Napoleonie I.	171
Szymon Gonet: Dowcipne pytania	228
— Zagadki	231
— Kilka oryginalnych wyrazów	232
— O cudownych listach	236
A. Siewiński: Wierzenia ludu o chowańcu, farmazonach, planetni- kach, miesięcznikach i błędach	252
L. Magierowski: Kichanie, świąd i dzwonienie	256
Ks. Gołębiowski: Zwyczaj wykupywania panny młodej na wesolach	264
Dr. Wł. Łębiński: Piosnki ludowe i powiastki z Prus Król. i Pozn.	274
Szymon Gonet: Odczynianie uroków	330
Karol Stanuchowski: Piosnka o komarze	334
L. Pierzchała: Wierzenia ludu	335
— Zagadki ludowe	338
Ks. Sarna: Zwyczaj wykupywania panny młodej w Korczyni pod Krosnem	339
M. Kapuściński: Pałac podwodny, baśń z Łagiewnik przy Podgórzu	361
— O Michasiu głuptasiu	363
Dodatki i drobiazgi ludoznawcze: (J. Witort: Przyczynę do artykułu: Grzyby i gwiazdy w wierzeniach ludu; — Dr. K. J. Gorzycki: Przyczynę do kwestyi „lewiratu“ na ziemiach pol- skich; — L. M. do art. Witorta: Godła rodowe chłopów archan- gielskich; — A. Siewiński: Do pieśni o Napoleonie I.)	277, 365
Korespondencya	278

III. Rozbiory i sprawozdania.

Dr. G. Blatt: Kleine Beiträge zur slavischen Lautlehre (A. Kalina)	74
Jan Prousek: Drevené stavby starobylé roubené a lidovy nabytek v severo-východních Čechách (Dr. Eljasz-Radzikowski)	75
Fr. Richard Oswald: Tovaryšstvo. Sborník literárných prac (Dr. Eljasz-Radzikowski)	77
Ed. Jelinek: Pohledy do Litvy (Dr. Eljasz-Radzikowski)	80
— O rzeczach morawskich pisane przez Czecha (Dr. El- jasz-Radzikowski)	81
K. Potkański: Postrzyżyny u Słowian i Germanów (Dr. Iwan Franko)	81
Dr. Eljasz-Radzikowski: Tatry Bielskie (A. Kalina)	84
Aleksander Brückner: Kazania średniowieczne (A. Kalina)	85
Etnograficzny Zbirnyk (A. St.)	88
St. Draždzyński: Die slav. Ortsnamen Schlesiens (A. Kalina)	173
Adolf Strzelecki: Ludoznawstwo i zbieranie materyałów ludoznaw- czych (Dr. K. J. Gorzycki)	175
Odpowiedź (A. Strzelecki)	178

Zygm. ks. Czartoryski: O stylu krajowym (Stef. Ramułt)	180
Dr. J. Karásek: Poštorna Nováves Hlohovec (Stef. Ramułt)	182
Prof. N. Cybulski: Próba badań nad żywieniem się ludu w Galicyi (A. Strzelecki)	184
Lubor Niederle: Pravěk zemi českých na narodopisné výstavě českoslov. (A. St.)	186
Ks. J. Badeni: Między Słowianami (A. St.)	186
Spis rzeczy z drugiego pięciolecia Przeglądu powszechnego (A. St.)	186
Wład. Satke: Powiat tarnopolski pod względem geograficzno-statystycznym (A. Kalina)	280
Hieronim Łopaciński: Dyalektologia na Wystawie ludoznawczej w Pradze (St. Ramułt)	282
Wiktor Soński: Z przeszłości Szląska (A. Kalina)	283
Roman Zawiliński: Przyczynek do etnografii Górali polskich na Węgrzech (A. Kalina)	284
B. A. Lieki: Narodowość współczesna (Dr. K. J. Gorzycki)	367

IV. Bibliografia 89, 187, 373

V. Sprawy Towarzystwa.

Sprawozdanie z drugiego Walnego Zgromadzenia	89, 373
Sprawozdanie z posiedzeń Zarządu	92, 287, 374
Miesięczne Zgromadzenie naukowe	93, 190, 246
Stosunki Towarzystwa z innemi Towarz. i Redakcyami pism	191, 287, 376
Dary	192, 287, 376
Spis członków	95, 288, 376
Sprostowanie	192

Spis współpracowników

których prace w roczniku II. umieszczone zostały :

Stanisław Cercha (Kraków).	L. M. (Kraków).
Dr. Iwan Franko (Lwów).	L. Magierowski (Jaćmierz).
Ks. Gołębiewski (Szynwałd Pr. z).	Dr. Karol Mátyás (Tarnobrzeg).
Szymon Gonet (Inwałd p. Andrych.).	Ludwik Pierzchała (Lwów).
Dr. K. J. Gorzycki (Lwów).	Pobratymiec.
Zofia Grynbergowa (Lwów).	Jerzy Polívka (Praga).
Włodzim. Hnatiuk (Lwów).	Dr. St. Eljasz-Radzikowski (Zakop.).
Edward Jelinek (Praga).	Stefan Ramułt (Lwów).
Dr. R. Fr. Kaindl (Czerniowce).	Fr. Řehoř (Praga).
Dr. Ant. Kalina (Lwów).	Ks. Wład. Sarna (Szebnie).
M. Kapuściński (Podgórze).	Ant. Siewiński (Ostrów).
Jan Karłowicz (Warszawa).	Karol Stanuchowski (Lwów).
Dr. St. Karwowski (Głupczyce. Szl.).	Adolf Strzelecki (Lwów).
Edmund Kolbuszowski (Lwów).	Bron. Świdnicki (Dobrohostów).
Dr. Klemens Köhler (Poznań).	Jan Witort (Poniewież gub. Kow.).
Leonard Léeg (Lwów).	Marya Wyslouchowa (Lwów).
Dr. Wł. Żebniński (Poznań).	Mich. Żmigrodzki (Sucha).

JANOWI KARŁOWICZOWI

JEDNEMU ZE SWYCH ZAŁOŻYCIELI,
PIERWSZEMU SWEMU CZŁONKOWI HONOROWEMU,
PIERWSZEMU SWEMU CZŁONKOWI-ZAŁOŻYCIELOWI

w dowód uznania

dwudziestopięcioletniej pracy na polu ludoznawstwa polskiego

ofiaruje

Towarzystwo ludoznawcze we Lwowie.

Andrzeja Kucharskiego

Relacya z naukowej podróży po Słowacyi (Spiżu)

1828 roku.

Wiadomo, że filolog i etnograf polski Andrzej Kucharski (ur. 1795 we wsi Papieże w pow. Piotrkowskim, † 1862 w Warszawie) podróżował kosztem władzy edukacyjnej warszawskiej lat 5 po Słowiańszczyźnie, celem przygotowania się na profesora języków słowiańskich przy Uniwersytecie warszawskim. Bawiąc kilka razy w Pradze, utrzymywał bliskie stosunki z ówczesnymi uczonymi czeskiimi, zwłaszcza też z Wacławem Hanką, któremu z podróży swej nadsyłał dosyć szczegółowe sprawozdania.

W korespondencji tej przechowanej obecnie w zbiorach muzeum król. czeskiego w Pradze, znajduje się prócz innych ciekawy list Kucharskiego, datowany dnia 19. marca 1828 z Wiednia, zawierający relację z naukowej podróży po Słowacyi. Ponieważ spotykamy tam kilka szczegółów mogących szerszy ogół interesować, ogłaszamy treść listu do Wacława Hanki, o ile on się tyczy wspomnianej podróży i uwag filologiczno-etnograficznych.

Do tego nadmieniam mimochodem, że Kucharski zamieścił roku 1829 w Czasopiśmie czeskiego Muzeum, wydawnego w Pradze „Zprávy z Dalmatska“.

„... Tymczasem mam zaszczyt donieść Ci nieco o mojej po Węgrzech podróży. Pierwszem mojem z Wiednia stanowiskiem w Węgrzech był Presburg. Zrobiwszy znajomość z p. prof. Pal-kowiczem, obeznałem się tu nie z jedną rzeczą tyczącą się podróży mojej po Węgrzech. Stąd miałem jechać do Pestu i po zrobionej dopiero znajomości z p. Kollarem objeżdżać Węgry. Poradzono mi atoli, aby dla zbliżającej się pory słotnej i zimowej, udać się pierwszej w Karpaty, co w części życzeniom moim

odpowiadało. Myślałem bowiem zakupić wiele książek w Pescie, a nie radbym był włączyć się z nimi po Węgrzech.

Wyjechałem więc z Presburga do Trnawy. Tu znalazłem księdza Plachtowicza wydawcę kilku powieści słowiańskich, posiadającego w Rkpsie kilka romanów i sztuk dramatycznych, przełożonych z niemieckiego lub węgierskiego. Między tymi znajduje się przełożony na język słowiański romans Lafontena: *Der Naturmensch*, *Naturalský člověk*. Uwiadomił mię przy tem ks. Plachtowicz o zmarłym w roku zeszłym ks. Wojciechu Šimko, który zostawił w Rkpsie poema wierszem miarowym ułożone O ostatnich 4 w e c á c h, tudzież prosodyą słowiańską także wierszem. Ks. Samuel Šulek w Uherské wsi (Magyar-falva, Ungereyden, Ungeraden) niedaleko miasteczka Malaczka, przełożył również na tenże dyalekt kilka sztuk dramatycznych z Kotzebue. Zachęciłem tutejszego typografa p. Jelinka do drukowania pism rzeczonych, zakupiwszy wszelkie dotąd przez niego wydawane.

Z Tarnawy udałem się do wsi Madunic i odwiedziłem tu zanego poetę słowiańskiego księdza Holeho. Niezmierną przejęty zostałem radością, kiedym ujrzał w ręku jego przekład całej *Wirgiliusza Eneidy*, i co większa pierwszych sześć pieśni oryginalnej *Epopiei* pod tytułem *Swatopluk*. Tu znalazłem najlepszą sposobność mówienia po słowiańsku i o rzeczach słowiańskich. Kilka dni u niego zabawiwszy i odwiedziwszy w Weselem barona Medniańskiego¹⁾, od którego kilkadziesiąt pieśni słowiańskich z muzyką otrzymałem, udałem się do Nitry. Przyjął mię najgościnniej prałat kapituły tutejszej ksiądz kanonik Habel i najuprzejmiej obdarował książkami słowiańskimi przez niego samego i przez innych wydanemi. Próżnom tu szukał w Archiwum starych papierów, bo się wszystko w późniejszym czasie spaliło.

Z Nitry zboczyłem umyślnie do Kościelnych Morawców (*Egyhazas Maroth*), aby poznać i odwiedzić Taplica. Mąż ten niezmordowany wciąż pracuje w zawodzie naukowym. Ale wygotowanych przez niego pism Towarzystwa czyli Społeczności Bańskeho okół nie dozwoliła cenzura wiedeńska wydrukować. Historyczny mianowicie artykuł o Słowianach wschodnich z Łomonsowa wyjęty, ma być przerobiony i drugi raz szczęście próbowane. W tych stronach szczególnie się język słowiański oryginalnością swoją odznacza. Wielu osobliwościom wydziwić się nie mogłem. Są one bardzo ważne dla grammatyka słowiańskiego.

---

¹⁾ Mednyánszky de Aranyos Medgyes, ur. 1784 r. w Priekopie (Turezański komitat).

Materya językowa prawie polska, forma jeżeli nie czeska lub morawska, to ruska. Wymawiania sposób niektórych głosek im tylko samym właściwy.

Zwróciłem się na lewo i na Batowce (Bath, Trauenmarkt), gdzie u past. Kuzmy zaucowałem, przybyłem do Szczawnicy w Karpatach leżącej. Tu znalazłem sposobność spisania pięknych śpiewanek słowiańskich. Poznałem się z Seberynim tutejszym pastorem i w różnych rzeczach słowiańskich najuprzejmiej od niego oświecony zostałem. Ofiarował mnie także swoje pisma. Trudni się pożytecznie zadawaniem ćwiczeń kaznodziejskich w języku czeskim, przysłusz kaznodziejom ewangelickim. Ze Szczawnicy udając się na północ coraz dalej w głąb Karpat na Bańską Bystrzycę i Roženberk w stolicy Liptawskiej, znalazłem tu znowu język wcale odmienny. Wyrazy i wyrażenia, ani polskie ani czeskie, ale mimo to wielu Słowakom nieznane. Rzecz dziwna, że zaraz na pierwsze wrażenie dostrzegłem podobieństwo języka okolic tutejszych z językiem Serbów Łużyckich! Dalej ku stolicy Orawskiej i już na samej Orawie słyszeć można wyrazy czeskie, polskie i prawdziwe słowackie, tak że wiadomemu tych języków nietrudno jest osądzić, że język słowiański tych okolic nie powstał jedynie z zetknięcia języka czeskiego z polskim: jest to język oryginalny, słowiański język, podobno starej Chrobacyi wielkiej, ale różny od języka starosłowiańskiego Cyrylla i Methoda.

Ze stolicy Orawskiej (Arvaer Comitatus) udałem się na Beskidy t. j. góry stanowiące granicę między Galicyą i Węgrami i minawszy dziwną mieszaninę słowiańskiego dyalektu z polskim albo raczej mazurskim, jakim mówią górale polscy, starałem się z drugiej strony Beskid już w obrębie Galicyi poznać góralów polskich jedynie w tych stronach zamieszkałych i ich język. Rzecz dziwna, że nie tylko Roszyanie ale i Górale tutejsi (polscy) nazywają mieszkanców polskich na płaszczynie Lachami. Druga rzecz, że Rusini w Galicyi nazywają lud polski Mazurami. Górale polscy mówią także dyalektem mazurskim, wyjąwszy niektóre właściwe im wyrażenia. A więc narodu Mazurów nie tylko w Mazowszu starem, którego główne miasto była Warszawa, teraz stolica Królestwa, szukać potrzeba. Mazurskim dyalektem, jak mi wiadomo, mówi lud prosty i w Wielkiej Polsce! Wstrzymuję się tu od dalszych uwag

Od wsi Kamesznicy, gdzie odwiedził hrabiego Potockiego, t. j. od miejsca zetknięcia się trzech granic, morawskiej albo raczej Szląska Austriackiego, węgierskiej i galicyjskiej czyli polskiej, jechałem Karpatami stroną jednak galicyjską przez różne

wsi od Góralów polskich zamieszkane aż do starej wsi za Nowym Targiem (Neumarkt) nad rzeką Poprad, gdzie znowu wjechał w granice Węgier i przybyłem do Kesmarku w stolicy Spiskiej. Cała północna połowa Spiża zamieszкана jest przez Polaków, u których, jeżeli, jak niektórzy mniemają, wielu języków znajomość wielości światła dowodzi, wiele zaiste znalazłem światła. Mówią bowiem między sobą w domu po polsku, modlą się z ksiązek czeskich, kazań słuchają słowackich. Na wesela zapraszają się także po słowiańsku. Chciałem się przekonać, czy rozumieją książki od nabożeństwa czeskie, których używają i dowiodli mi, że nie są papugami. Pomyślałem sobie na ten czas, cóż to? To chłopci polscy mogą rozumieć książki czeskie, a Słowacy nawet uczeni pisma nie mogą?

W południowej mianowicie części Spiżu zaczyna się twardy dyalekt polsko-słowiański. Twardy mówię, bo zamiast czes. *ř* lub polskiego *ć* używają *c*, zamiast *ď* lub *dź*, twardego *dz* i *t. p.* Na Spiżu także biorą początek swój osady Rusniaków, ciągnąc się coraz gęściej ku wschodowi, ale język ukształcił się tu jeden polsko-słowacki i przez Rusniaka nic się tu innego nie rozumie tylko wyznawcę kościoła słowiańskiego podług obrządku wschodniego z zachodnią zwierzchnością połączonego. Są to tak zwani Unici, u których nabożeństwo odbywa się w starosłowiańskim języku. Kazania, które u nich rzadko bywają, zależą od kaznodziei, który jeśli jest rodem z tych okolic, mówi do ludu z polska po słowacku, albo jeśli rodem z Marmaroskiej stolicy, gdzie już mówią po rusku, słuchać muszą Rusini zesłowaczeni kazania przecież ruskiego.

Z Kesmarku, gdzie odwiedził pp. profesorów Sławkowskiego i Benedyktego, spuściłem się na Lewoczę aż do Koszyc. Nie mi tutejsi pp. Akademicy nie umieli powiedzieć o Sotakach, ale słysząc o nich nieco od past Szandora w Lewoczy, udałem się do Preszowa i odwiedziłem tu księdza Biskupa unickiego Tarkowicza. Niezmierną ten poważny starzec uczuł z podróży mojej radość. Dopytywał się o ks. Dobrowskiego. Od Bardyowa jechałem wciąż Karpatami w Węgrzech na Humenne, Ungwar, Munkaszowo aż do Hust w stolicy Marmaroskiej i odkryłem hanc terram incognitam Szafarzyka i znalazłem prócztego zacnego i uczonego męża w Ungwarze w osobie proboszcza unickiego księdza Łuczka, który zamyśla zachęcony odemnie opisać to wszystko, cobyśmy tylko pod względem słowiańskim o Rusniakach węgierskich wiedzieć chcieli. Sam spisałem co mogłem. Słowaków n. p. pod Tatrami nazywają Niemcy spisicy Winadami.

Jedna Niemka, gdym do niej po słowiańsku przemówił, odpowiedziała mi: nichts windisch! Nareszcie wyszedłem tu grunto-wnie, co są Sotacy i przekonałem się, jak dziwnie niedorze-czne dotąd o nich wieści bajano. Udzieliłem o nich artykuł Kol-larowi. Co do języka ruśniackiego, ten w samej stolicy Marmaroskiej jest trojaki. Mieszkający na pograniczu Galicyi nazywani są Rosjane. Tych, którzy mieszkają w głębi kraju, nazywają inni Blachami.

W całym przeciągu podróży mojej nie wiele znajdując Li-teratury i Rękopisów, zbierałem wszędzie tem pilniej pieśni ludu, śledziłem siedliska słowiańskie i badałem obyczaje, tak iż podróż moja ważna jest pod względem lingwistycznym i etnograficznym. Stan mianowicie Ruśniaków opłakany. Wszystkich tutejszych Słowian Niemcy starają się zniemczyć i Madziarzy zmadziarzyć. W Lewoczy powiedziano mi wyraźnie: Die slowakische Sprache soll ausgerottet werden.

Z powrotem z Marmaroszu obejrzałem w Sarospatak szczątki z Biblii polskiej królowej Zofii z w. 15. Nie masz tu psalterza ani nowego testamentu, bo wyrwane, jak widać. Inne księgi sta-rego testamentu prawie wszystkie uszkodzone.....“.

Na tem się kończy relacja Andrzeja Kucharskiego z dnia 19 marca 1828 r. nadesłana W. Hance do Pragi.

Praga czeska 10 grudnia 1895 r.

Edward Jelinek.

Godła rodowe chłopów archangielskich.

W artykule p. Ignacego Matuszewskiego p. t. „Ostrów Boży“¹⁾, zawierającym opisanie wyspy Rugii (Rany?), znalazłem ustęp o markach rybaków miejscowych. Ta okoliczność drobna przypomniła mi, że w latach 1875—79 coś nie coś słyszał o t. z. „herbach“ chłopów pomorskich. „Pomorami“ wogóle zowią mie-szkańców brzegów Morza Białego w powiatach Oneżkim, Kiem-skim i Kolskim, gubernii Archangielskiej; przypomniłem sobie, że mieszkając w tamtych stronach, przerysowałem kilka tych „her-bów“ i coś notowałem o nich; zacząłem tedy szukać i znalazłem rzeczywiście notatkę, poświęconą im, ale bardzo uszkodzoną przejściami rozmaitemi.

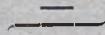
¹⁾ Dod. do Prz. Tyg. t. II., str. 149.

Nim jednak przystąpię do rzeczy, muszę poprzednio skreślić słów parę o mieszkańcach. Są to potomkowie kolonistów nowgorodzkich, którzy w stopniu znacznym zachowali czystość pochodzenia słowiańskiego; wśród nich przeważają osobniki wzrostu wysokiego, o cerze białej, włosach płowych i oczach błękitnych. Małżeństwa mieszane np. z Korejkami należą do wyjątków bardzo rzadkich, a z Laponkami zaś są nieznanne zupełnie. Ludność mówi językiem należącym do narzecza północno-rosyjskiego z domieszką archaizmów; w mowie tej niezupełnie jeszcze zaginęło używanie liczby podwójnej i aorystu; pełno w niej też zwrotów oryginalnych („pachat poł“ zamiatać podłogę etc.) i prowincjonalizmów obrazowych np. „padun“ wodospad, „społoch“ zorza północna, „strjesz“ główny nurt rzeki i t. d. Przeszłość historyczna oraz warunki miejscowe (odległości wielkie, lasy, błota, jeziora, rzeki i klimat surowy) sprzyjały zachowaniu się wielu odrębności, które dotąd istnieją w najlepsze; dziś jeszcze mieszkańcy mówią o sobie: „myśmy nie Rosyanie, a Nowogorodcy“! Różnica wiary, — ludność miejscowa składa się przeważnie z sektantów, bezpopowców grupy (tołka) pomorskiej — i brak stosunków ściślejszych z innymi krajami Cesarstwa — podtrzymują te odrębności. W tym kierunku oddziałują i warunki ekonomiczne: mieszkańcy trudnią się przeważnie rybołostwem, łowiectwem, żeglarstwem i handlem, a z tego powodu częściej stykają się z mieszkańcami Norwegii i Anglii, niżli gubernii środkowych. To też można zaobserwować pewne ślady wpływów europejskich, zwłaszcza w życiu codziennem np. używanie kawy, i w dziedzinie pewnych pojęć społecznych. Zresztą „owe pojęcia“ trafiły na grunt żyzny, ludność bowiem nigdy nie znała ani poddaństwa, ani robocizn, ani szlachty, ani panów, zachowując wolność i równość wzajemną; wpływ administracyi — z powodu warunków miejscowych — był nader ograniczony. To też kraj ten jest kopalnią prawdziwą dla badacza przeszłości lub miłośnika folklorystyki.

Gdyś tam znalazł w r. 1875, z zadziwieniem wielkiem dowiedziałem się o „herbach chłopskich“; jałem więc rozpytywać ludzi obeznanych z życiem ludu, dowiadywać się, obserwować — i ot czegom się dowiedział. Mężczyźni noszący to samo nazwisko, zwykle krewni, posiadają pewne godło, jako własność wspólną; osoby poszczególne dodają doń znaki charakterystyczne, np. godłem rodziny Wołkowów jest znak ———, który używali obaj bracia, ale młodszy z dodatkiem w górze kreski poziomej. Godła owe zowią się zwykle „znakami“, a „markami“ lub „znamkami“ bardzo rzadko. Rodziny, do których należą one, używają ich stale

i to od bardzo dawna. Na zapytanie w tej kwestyi chłopi odpowiadali: „dziadowie i pradziadowie tak robili już“! I rzeczywiście tylko rodziny sekciarskie, tam zamieszkałe, posiadają je.

Godeł tych samowolnie przywłaszczając sobie nie godzi się wedle pojęć ludu; nawet kobieta, wychodząc za męża, traci prawo do godła rodzinnego; żona posługuje się męzowskiem. Godła te wyrabiają się na narzędziach rybackich i łowieckich, łodziach i wiosłach, sprzętach domowych i t. d.; oznaczają one zawsze przynależność rzeczy; tak np. zrobiony na wiosle znak wskazuje, iż należy ono do Wołkowa młodszego.

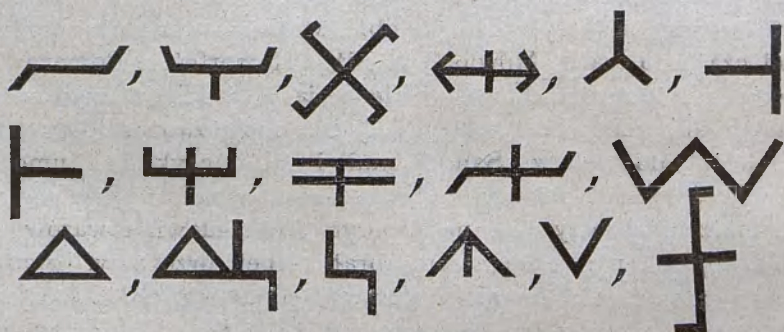
Niekiedy używają się one zamiast podpisów; ś. p. Bazyli Korczażyński, kupiec w Onedze, pokazywał mi pokwitowania, zaopatrzone godłami rodowemi zamiast podpisów. Godła rodowe zamiast podpisów używały się do niedawna nawet w dokumentach rządowych; 21 grudnia 1869 r. zebranie gminy Nikickiej, pow. Sineskiego, gub. Archangielskiej, wybierało nowego wójta; uchwałę gminy niejakiś Bohdanów, dozorca magazynu zbożowego gromady Kobielewskiej, zamiast podpisu, zaopatrzył własnem godłem rodowem, skreślonym od ręki piórem. Uchwałę tę uznano za prawomocną jak zwykle, bo podobne wypadki uprzednio zdarzały się od czasu do czasu. Mówiono mi, iż w Hamerfście Pomorowie, zawierając umowy handlowe, stwierdzają je wedle starego zwyczaju godłami rodowemi. Odgrywały też one poważną rolę w stosunkach handlowych z Samojedami i Lapończykami; umowy z nimi kreśliły się zwykle pismem obrazowem. Dajmy na to, iż handlarz miejscowy dał na kredyt Samojedowi towarów na 28 rub. 57³/₄ kop.; obie strony brały kijek brzozy, gładko ostrugany; na nim wyrzynano 2 kwadraciki, 8 kółek z krzyżykami, 5 krzyżyków, 7 kresek prostopadłych i 3 poziome; kwadrat oznacza 10 rub., kółko z krzyżykiem 1 rub., krzyżyk 10 kop. itd. Potem obie strony zamiast podpisów wyrzynały swe godła rodowe; wreszcie pałeczkę rozcinano wzdłuż na 2 równe części; każdą taką część zatrzymywała każda strona. Po wypłacie długu pałeczkę tę uiszczone.

Miejscowa ludność rosyjska do niedawna posługiwała się godłami rodowemi nawet w stosunkach oficjalnych. Zdarzało się, że poborca podatkowy zamiast kwitów wydawał pałeczki brzozy, zaopatrzone w jego własne godło rodowe; na niej pismem obrazowem wykreślała się wysokość podatku opłaconego. Mówiono mi, że przed laty 50 posługiwano się niemi w stosunkach gminnych. Jeżeli władza gminna miała np. zawiadomić kogo o konieczności zapłacenia podatku, to posyłała mu deseczkę

lub kawałek kory brzozonej z wyrzniętem jego godłem rodowym, tudzież sumę podatkową, którą należało wypłacić; kreślono ją zwykle pismem obrazowym.

Wogóle godła rodowe, niegdyś bardzo rozpowszechnione, stopniowo wychodzą z użycia. Miały je niegdyś i używały bardzo stare cerkwie i monastery, ale dawno już zaniechały tego zwyczaju. Zwyczaj ten znikł już doszczętnie w miastach; stare rody mieszczańskie, jak n. p. ród Guninów w Onedze, nie posługują się już niemi, ale je posiadają. W latach 1875—1879 posługiwali się niemi prawie wyłącznie ludzie starzy, konserwatyści życiowi i religijni, zamieszkali w głuchych zakątkach Pomorza Białomorskiego lub innych okolic gub. Archangielskiej. Mimo to jednak godła rodowe tkwią jeszcze bardzo żywo w pamięci ludu nadmorskiego, ludu z okolic miasta Onegi, posadów Sumy i Sorok, w mieście Kiemi oraz we wsiach Kandałaksza i Poniuju... naturalnie o ile wiem.

Przytaczam tu tablicę tych godeł, pochodzących z miejscowości wskazanych powyżej:

Niestety! Z powodu uszkodzenia notatki, zrobionej ołówkiem przed 15 laty, nie mogę powiedzieć, gdzie godła poszczególne były przerysowane oraz nazwiska ich właścicieli, oprócz pierwszego, które stanowiło własność rodziny Wołkowów, zamieszkałej we wsi Kandałaksza. Godła podobne istnieją — jakem sły-
szął — wśród tz. „połowników wołogodzkich“, (wołogodzkie połowinszczyki), którzy w ilości kilkuset osób mieszkają w powiecie Ust'-Solskim; są to prawdopodobnie koloniści nowgorodzcy, sprowadzeni przez Stroganowów, którzy osadzali ich na swoich gruntach za połowę zbiorów. Poddanymi nie byli oni, nie należeli też do włościan państwowych (gosudarstwiennych krest'jan) a w czasie rewizyi (spisów ludności) zapisywano ich pod nazwą „połowników wołogodzkich“, w sposób podobny jak

nasz „ludzie wolni“ uznani zostali za t. z. „wolno-skazkowych“. Otóż wśród tych połowników — wedle p. Maryi Osińskiej — mają istnieć godła rodzinne; posługują się oni niemi dla oznaczenia przynależności rzeczy, tudzież w umowach i zobowiązaniach wzajemnych, niekiedy nawet w stosunkach handlowych z Zyryanami. Godła owe zwane „klejmami“ lub „znakami“, składają się z kresek rozmaicie ułożonych. Ślady podobnych godeł spotykano w pow. Powienieckim, gub. Ołoneckiej, oraz w północnych — gubernii Wołogodzkiej, wśród włościan miejscowych. Trudno przypuścić, by ludność rosyjska przyjęła je od swoich sąsiadów, drobnych ludków fińskich, chociaż one też posiadają swe godła rodowe; prawdopodobniejszem jest, że koloniści nowogrodzcy przynieśli je z sobą z nad brzegów Ilmenu i Wołchowa. Zanotować też warto, że ludność miejscowa dotąd zachowała tradycje Wielkiego Nowgorodu.

Jan Witort.

My trzech bracia.

Urywek ze studyów nad podaniami ludowemi podał J. Polivka.

W Wyższej Bretanii opowiada sobie lud następujące podanie¹⁾: Było razu pewnego trzech braci, którzy postanowili sobie pójść do Paryża, ażeby nauczyć się mówić. Kiedy przyszedli do miasta, rzekł jeden z nich: „Zostańcie wy tutaj, a ja pójdę na zwiady i powiem potem, com słyszał“. Słyszał ludzi z Paryża mówiących: „C'est nous autres, messieurs“. Wrócił i powiedział to swoim towarzyszom. Poszedł drugi na zwiady i słyszał: „C'est parceque nous le voulons“. Trzeci wreszcie słyszał: „Sacrédié, c'est detant mieux“.

Myśleli więc, że już dosyć nauczyli się i szli dalej. Idąc, znaleźli na drodze zabitego człowieka i zaczęli modlić się przy trupie. Tymczasem nadeszli żandarmi, zastali tych trzech braci przy trupie i zapytali ich: „Kto zabił tego człowieka“? Odpowiedział pierwszy: „To my panowie“. „A dlaczego“? „Ponieważ tak

---

¹⁾ P. Sébillot: *Litterature orale de la Haute Bretagne*. Paris 1881, str. 110 nast

chcieliśmy“, rzekł drugi Będziecie oddani w ręce sprawiedliwości, rzekli żandarmi. „Tem lepiej“, rzekł trzeci brat.

Podobna, tylko nieco odmienna jest wersja włoska w Toskanii²⁾. Po śmierci rodziców poszli trzej bracia, którzy nie umieli mówić, (*che non sapevano discorrere*). Kiedy przyszli na trzy drogi, rozłączyli się. Pierwszemu było dosyć, kiedy usłyszał, jak dwoje ludzi rozmawiało ze sobą na cmentarzu i nauczył się od nich „Si“ (tak); drugi słyszał, jak mówiło dwóch wieśniaków „è vero“ (jest prawda), trzeci zaś zadowolnił się, gdy od pewnej pasterki nauczył się „è giusta“ (jest dobrze).

Kiedy się tak dostatecznie nauczyli, zeszli się znów i szli razem dalej w świat. Napotkali psa budę, przenocowali w niej, rano zaś szli dalej i znaleźli na gościńcu martwego człowieka. Zrobiło im się żal jego i postanowili o tem donieść sądowi. Na pytania sądu odpowiadają słowy, których się wyuczyli, zostali do więzienia wsadzeni i na galery zesłani (*liportano in galera*). Jednak kiedy przy przesłuchaniu stale odpowiadają tylko w tych słowach nauczonych, zostali wypuszczeni, jako bardzo głupi! (*Dunque dopoche ce l'ebbero tenuti tanto e tanto, li levareno, perchè si capi che erano degli sciocchi*). Najstarszy przecie odniósł jakąś korzyść, gdyż pojął sobie żonę, która umiała mówić (*che sapera bene discorrere*). O losach jego dwóch braci powiastka nic nie wspomina.

Opowiada się jeszcze inna podobna wersja w „Wyższej Bretanii“³⁾: Dziwnym sposobem rodzeni bracia w 20 roku nie umieli mówić ani jednym językiem. Poszedł precz pierwszy uczyć się po francusku: słyszał, jak ludzie, którzy zabili prosię, mówili: „Nous l'avons tué entre nous“! Drugi słyszał, jak ludzie wlewając wino do flaszki, mówili: „A coup des bouteilles“. Trzeci słyszał, jak kupiec, sprzedający płótno, mówił: „Pour de la toile“. Poszli więc w świat z tą wiedzą. Napotkali zabitego człowieka, a gdy go tak oglądali, nadeszła władza sądowa: „Kto zabił tego człowieka“? „Myśmy go zabili między nami“. „Jakim sposobem“? „Uderzeniem flaszki“. „Dlaczego“? „Dla płótna“. P. Sébillot, w uwadze do powiastki na miejscu pierwszym przytoczonej, wspomina o podobnej wersji kreolskiej, w której murzyni podsłuchują ludzi mówiących po francusku, przyczem każdy z nich pochwyci jedno słowo, które źle użyte, zaprowadzi ich do więzienia.

²⁾ Nouvelle popolari toscane. Illustrate da Giuseppe Pitre. Firenze 1885, Nr 71, str. 305 nast

³⁾ Revue des Traditions populaires IX., str. 342.

Ten motyw, mniej lub więcej w sposób podobny, służy za przedmiot podań, znanych szeroko i daleko na zachodzie, południu i wschodzie, tylko z daleko większą przymieszką bajecznych dodatków. Wersye znane zestawimy tutaj ze sobą.

W wersjach niemieckich napotykamy już w znaczniejszej mierze zastąpione motywy bajeczne. Większą prostotą odznacza się jeszcze wersya, którą podaje Müllenhoff ⁴⁾: Trzej synowie byli od ojca, który był królem, wysłani w świat na naukę, nasamprzód pierwszy, potem drugi, wreszcie trzeci. Wszyscy trzej uczyli się, będąc w służbie, u starej czarownicy. Ta nauczyła pierwszego mówić: „Wir Brüder, alle drei“, drugiego: „um ein Bischen Käs“, trzeciego: „und das ist recht und billig“. Potem idą wszyscy trzej razem w drogę. W lesie znajdują wisielca, przy którym zdybani, odpowiadają na zadane pytania owymi wyrazami i jako zbrodniarze, którzy się przyznali do zbrodni, zostali powieszeni.

W Harcu opowiada się cokolwiek odmienna powiastka ⁵⁾. Biedą zmuszeni, zesłi trzej bracia z gór, by się na muzykantów wyuczyć. Ale do nauki tej nie mieli ochoty, więc ze smutkiem poszli z wiosek do lasu na nocleg. Tam przystąpił do nich zielony myśliwy z tą propozycją, ażeby mu zapisali swoje dusze, a tak będą przez całe życie mieli poddostatkiem pieniędzy. Bracia jednak odmówili tak ponętą propozycję. Na drugi dzień nie poszczęściło im się lepiej, a kiedy znów nocowali w lesie, zjawił się ów myśliwy, powtórzył swoje propozycje, a gdy bracia statecznie oparli się, przedłożył im inny wniosek. Daje im mieszek, w którym nigdy nie ubywa pieniędzy, pod warunkiem, że muszą tylko mówić pierwszy: „my bracia wszyscy trzej“, drugi: „owszem za pieniądze“, a trzeci: „tak było dobrze“; między sobą zaś mogą mówić o czemkolwiek bądź.

Bracia zgodzili się na tę propozycję, kiedy strzelec ich zapewnił, że na duszy żadnej skazy nie doznają. Na drugi dzień zaopatrzeni poddostatkiem w pieniądze, przyszli do porządnej karczmy, w której zamówili sobie obficie jadła, ale wymawiali tylko owe zdania. Karczmarz chciał wyzyskać głupotę i ograniczonność tych trzech braci i obmyślił plan złoczyńczy.

Właśnie wówczas w tej samej karczmie nocował bogaty kupiec i sąsiadował z izbą trzech braci. W drzwiach między obiema izbami było okienko, przez które widzieli bracia, jak

---

⁴⁾ Sagen, Märchen und Lieder der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg. Kiel, 1845 str. 457 nr. 22.

⁵⁾ Heinrich Pröhle: Märchen für die Jugend. Halle 1854 nr. 42.

karczmarz z pomocą żony i syna udusili kupca i obłupili, ciało zaś w ogrodzie zakopali. Kiedy ludzie stracili kupca i szukali go, znaleźli jego ciało w ogrodzie. Karczmarz winę zabójstwa rzucił na tych trzech braci, którzy oczekując skutku zbrodni, zabawili jeszcze w karczmie. Sędzia badał ich, a kiedy ich odpowiedzi wziął za przyznanie się, zasądził ich na śmierć. W nocy, przed wykonaniem wyroku, pokazał się im w więzieniu ów myśliwy i pocieszał ich, że wszystko dobrze się skończy. Kiedy już stali pod szubienicą, zjawił się jeździec, t. j. zielony myśliwy i oznajmił wszystkim ludziom obecnym, iż bracia są niewinni, a zbrodnię popełnił karczmarz ze swymi ludźmi. Bracia przez całe życie mieli dosyć pieniędzy, otrzymali napowrót mowę ludzką. Karczmarz, żona i syn skończyli samobójstwem.

Podobna jest inna wersja niemiecka, którą przytoczyli bracia Grimmowie⁶⁾. Trzech rzemieślników nie znajdując roboty, spotkało się w swej biedzie z jakimś panem. Ten oświadczył im się z pomocą, obiecał robotę i pieniądze, ale ci się wzdrygają, bojąc się o swe dusze. Spostrzegli, że ów pan ma jedną nogę końską a zgodzili się na jego propozycję dopiero wtenczas, kiedy ich upewnił, że nie chce ich duszy, tylko inną duszę, która już i tak jest prawie jakby jego własnością. Koniec jest podobny. Kupiec ze strachu przed głupimi rzemieślnikami powierzył swe pieniądze karczmarzowi. Rzemieślnicy nocowali na dole, a kupiec miał swoje łóżko na górze w osobnej izbie. Rzemieślników posadzili o zabójstwo nie tylko karczmarz, ale i reszta gości. Na miejsce stracenia zajechała karetą zaprzężona w cztery, jak krew czerwone konie; z okna powiewała biała chusteczka, znak miłości. Wyszedł z niej pan, djabeł, i rzekł rzemieślnikom: jesteście niewinni, musicie też powiedzieć, coście widzieli i słyszeli. Karczmarz został zasądzony.

Podobna jest wersja szwabska⁷⁾. Podróżni skoro podpisali krwią swoją cyrograf, stracili mowę, nie mogli już nic innego mówić, jak zdania umówione (wir alle drei, um's Geld, und so ist's recht). Kupiec nocował obok nich w sąsiedniej izbie. Karczmarz sam oznajmił zbrodnię sądowi i rzucił podejrzenie na podróżnych. Kiedy mieli być już ścięci, zawołał niewidzialny głos „stójcie!“ (halt) i wnet poczuli wędrowni, że mogą mówić i opo-

---

⁶⁾ Kinder, und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm, nr. 120.

⁷⁾ Ernst Mayer. Deutsche Volksmärchen. Dritte Auflage. Stuttgart Nr. 64.

wiedzieli zaraz, jak i przez kogo zbrodnia została dokonana. Karczmarsz został zasądzony, a podróżni z radością udali się dalej, mając dosyć pieniędzy na całe życie.

Powieść o chciwym a zbrodniczym karczmarszu jest bardzo stara. Wypisał ją Grimm z różnych piśmiennych zabytków niemieckich począwszy od XVI. wieku. Pewien landsknecht przechowywał u karczmarsza pieniądze. Kiedy tenże zaprzeczył, żeby co od niego otrzymał, napadł gwałtownie na dom karczmarsza. Karczmarsz zaskarżył go i landsknecht został wrzucony do więzienia. Tam odwiedził go czart i przyrzekł mu pomoc, jeżeli mu zapisze ciało i duszę. Landsknecht bronił się, a czart radził mu jednak, aby tylko w sądzie obstawał za tem, że dał pieniądze karczmarszowi i żeby zażądał sobie obrońcy. Przed sądem, gdy karczmarsz uporczywie zapierał się, odezwał się obrońca: „nie zapieraj się, pieniądze są w twojej pościeli pod poduszką“. Zaprzysiął się karczmarsz: „jeśli pieniądze odebrał, niech mię czart porwie“. Poszli tam przekonać się i znaleźli rzeczywiście pieniądze, tu rzekł obrońca: „wiedziałem, że jednego dostanę, karczmarsza lub gościa“; skrzył kark karczmarszowi i odleciał z nim.

Prawie zupełnie podobne jak w Harcu opowiada się to podanie w Krainie w Doleńsku⁹⁾. Trzej bracia, którzy przez złą gospodarkę zubożeli a tylko po gospodach się tułali, przyszli na noc w las. Spotkali się w nim z zielonym mężczyzną, w czerwonej czapce na głowie. Tenże wziął ich na służbę i zadał im jedną lekką robotę: nie śmieli nic innego mówić, tylko pierwszy: „my wszyscy trzej“, drugi „za pieniądze“, trzeci „to jest dobrze“. W pierwszej gospodzie, do której przyszli bracia pić, odegrała się ta sama scena, jak w powiastce niemieckiej; nie mówi się tylko o tem, czy bracia i bogacz znajdowali się w sąsiednich izbach, ani o owem okienku w drzwiach. Odmiennem jest w słoweńskiej wersji to, że sędziowie karczmarsza zasądzili, ponieważ nieprzyjaciele byli w jego domu a sam śnać brał udział w zabójstwie. Karczmarsz zaklina się, niech sto djabłów go weźmie, jeśli zabił pana. „Jeden starczy“, rzekł mąż zielony, który przyjechał na białym koniu i wziął go do siebie na konia.

„Dobrzeście mi służyli i pamiętali, ażebym tego wroga dostał do piekła, teraz mówcie“, rzekł braciom a z karczmarszem i k-

---

⁹⁾ Deutsche Sagen. Herausgegeben von den Brüder Grimm, Berlin 1816, nr. 210.

⁹⁾ Slovenski Glasnik. Lepoznansko-poučen list. X. V Celovcu 1864, str. 314.

niem zapadł się do ziemi. W tej słoweńskiej wersji jest więc najwerniej zachowana stara powieść niemiecka.

Bliższą do pierwotnej wersji jest powiastka słoweńska, która się opowiada w południowej Styrii¹⁰⁾. Było trzech braci i ci szli się uczyć po niemiecku, najprzód szedł najstarszy, za nim drugi, a wreszcie najmłodszy. Napotkali jeden po drugim starca, który ich uczył po niemiecku: pierwszy ma odpowiadać na każde pytanie „my trzej“, drugi „dla tego séra“, trzeci „dobrze by było“; więc podobnie jak w wersji Müllenhoffa. Ten starzec zabił właśnie przedtem w lesie człowieka. Szli wszyscy dalej, przyszedł owego lasu i wieszczerzali tam chleb i sér. Przyszedł pewien człowiek i pytał ich, kto zabił tego. Odpowiedzieli na to wyrazami, których się wyuczyli. O dalszych skutkach tego przyznania się zapomniatł opowiadacz słoweński i przyczepił w sposób całkiem mechaniczny powiastkę o tem, jak bohater z pomocą zwierząt: wilka, niedźwiedzia i jelenia uwolnił dziewczinę od smoka.

Pokrewna jest wersja węgierska¹¹⁾. Z biednej górskiej ziemi słowackiej zstąpili trzej bracia do bogatej, mlekiem i miodem płynącej ziemi węgierskiej, ale musieli się przecie na ten cel nauczyć po madiarsku. Ledwo przeszli przez granicę, napotkali człowieka, który ich pytał o drogę i zamiary i dowiedziawszy się zobowiązał się, że ich za trzy dni nauczy po madiarsku. W ciągu tego czasu nauczył rzeczywiście pierwszego mówić: „my wszyscy trzej“, drugiego „dla séra“, trzeciego „tak, to jest prawda“. Słowacy uradowani, nie chcieli się więcej uczyć i udali się dalej w drogę. Przyszedli w las, a na środku drogi leżał trup; poznali w nim swego nauczyciela. Jak przy nim stali i biadali, nadszedł żandarm i pytał ich, kto zabił tego człowieka. Odpowiedzieli zdaniami nauczonymi. Pandur zaprowadził ich do sądu, a ów mniemany umarły w tym czasie wyskoczył, przybrał postać rzeczywistą to osła, to wilka, to diabła i śmiał się ze Słowaków, że dla swej głupoty popadli w takie sidła.

W innych wersjach zachodnio-słowiańskich, nie idą bracia w świat dla wyuczenia się jakiego języka, ale do służby, podobnie jak w wersjach niemieckich; przyjmują służbę u czarta lub innej istoty mitycznej. Tak jest w wersji morawskiej z okolicy

---

¹⁰⁾ Kres IV. 1884, str. 611 nast. Ze zbioru rękopiśmiennego M. Valjavca przełożył na język niemiecki Fr. Krauss: *Sagen und Märchen der Südslaven*. I nr. 40.

¹¹⁾ *Ungarische Märchen und Sagen aus der Erdélyi-schen Sammlung*, übersetzt von G. Stier 1850, str. 25 nast. nr. 3.

Olesznickiego¹²⁾, w której rozebrany przez nas motyw, spojony został z rozszerzoną powieścią o kowalu, który zapisał się djabłu, ale wydobył się z jego mocy przez cudowne dary, od Pana mu użyzione. Djabel zemścił się na nim w ten sposób, że trzech jego synów przyprowadził do zguby. Pierwszy z nich, wyuczony kowal, szedł najpierwszy w świat na naukę, długo chodził, nie mogąc znaleźć roboty i chciał się już u wieśniaka wynająć do roboty, gdy się spotkał ze staruszką (czarownikiem), który mu zaproponował służbę, w której mu będzie dobrze, nie będzie miał nic do roboty, tylko ciągle mówić: „My trzech bracia“. Tak służył siedm lat i zapomniał przez ten czas całkiem mówić, oprócz owych trzech wyrazów.

Po siedmiu latach szedł drugi syn kowala w świat, wstąpił również do owego staruszka; przez siedm lat nie mówił nic tylko „dla jednego miecha“, wreszcie zapomniał mówić.

Nakoniec po siedmiu latach poszedł znów trzeci syn w świat, dostał się do służby owego czarownika i przez siedm lat musiał mówić: „to by było dobrze“, resztę języka zapomniał.

Wypędził teraz wszystkich trzech. Na drodze znaleźli trupa, zatrzymali się i przypatrywali jemu. Wtem nadjechał król, zatrzymał się u trzech młodzieńców i zapytał, kto tego człowieka zabił. Odpowiedzieli temi trzema wyuczonymi zdaniami, przez co winę ściągnęli na siebie. Przed śmiercią swą, wkrótce po zasądzeniu braci, przyznał się czarownik, że ich przyprowadził o życie z poduszczenia djabelskiego.

W wersji słowackiej, z komitatu Gemerskiego, przyjął djabel sam trzech chłopaków, synów biednego wieśniaka, do swej służby, każdego na rok jeden; musieli tylko w jednym kotle trzy dusze warzyć, mięszyć, a przytem ciągle mówić: pierwszy „my trzech bracia“, drugi „za miech pieprzu“, trzeci „i tam nam dobrze będzie“. Powrócili wszyscy jeden po drugim do domu, sownie złotem i srebrem obdarzeni. Po roku, kiedy najmłodszy ze służby wrócił, udali się znów wszyscy trzej w drogę. Na drodze zdybali jeszcze jednego człowieka, wkrótce przyłączył się także djabel i szedł z nimi. Na pewnej łące przenocowali, w nocy zabił czart owego człowieka i zniknął z całym bogactwem braci. O morderstwo to zostali bracia obwinieni, zasądzeni i powieszani.

---

¹²⁾ B. M. Kulda, Moravské národní pohádky a pověsti III. z okoli Olešnického. V Praze 1892 nr. 5.

Podobnie opowiada się w Beskidach¹³⁾. Zadana była synowi tylko inna robota; mają ocierać książki na stole, izbę zamykać, ale śmieci nie wyrzucać, ciągle zaś wymawiać pierwszy: „nas trzech braci“, drugi „i pieniądze“, trzeci „dobra by to rzecz była“. Razu pewnego, gdy wszyscy obsypani złotem powrócili do domu, poszli na spacer, na drodze znaleźli człowieka zabitego, mówią ze sobą owemi słowy, ponieważ wszystko inne zapomnieli. Jednak przyszło im na myśl, żeby mogli być posądzeni o zbrodnię, więc poczęli uciekać. Wtem spostrzegł ich pewien pan, dogonił i wrócił ich ku zabitemu i t. d.

Podobnie jak w wersji madiarskiej, wspomina się w polskiej, że owego trupa przedstawiał czart, który miał ich u siebie w służbie, ażeby ich zgubił

Wersja poznańska zgadza się prawie zupełnie z powiastką u Pröhlego, E. Meiera i Grimmów; odmiany zachodzą tylko następujące. Trzech wędrownych cierpiało bardzo wielką biedę tak, że postanowili sobie, iż lepiej zrobią, jeżeli się sprzedadzą. Nie mają nic innego mówić, tylko te trzy słowa: pierwszy „my trzech bracia“ drugi „my za pieniądze“, trzeci „tak jest rychtyk“. W karczmie nocują w tej samej izbie, w której także ów bogacz. Karczmarz poszedł sam po sołtysa, ponieważ wędrowni zabili pana. Ale nie był to pan, lecz i tu tę sztukę zrobił diabeł. Siedzieli w ciężkiem więzieniu cały rok i tak minął czas oznaczony, przez który nie śmieli inaczej mówić. Kiedy już zostali wyprowadzeni na miejsce stracenia, chcieli wszystko wyjawić, ale karczmarz miotany wyrzutami sumienia, nie czekał, lecz skoczył do najbliższej głębokiej studni.

W taki sam sposób pomyślny kończy się powiastka niemiecka ze Siedmiogrodu¹⁴⁾, chociaż zresztą różni się od przytoczonych wersji. Pewien biedak posyła swoich trzech synów w świat. Kiedy szli lasem, spotkali starego człowieka w szarym płaszczu, ten dowiedziawszy się o celu ich podróży, ostrzegał ich tylko przed rudowasyimi. Mimo to po dłuższem wzdryganiu się wstąpili do służby u trzech rudowasyich. Za mieszek pełen pieniędzy, mieli przez cały rok obchodzić więź i ciągle wymawiać: pierwszy „my trzech bracia“, drugi „za sér“, trzeci „to jest dobrze“; więc

---

¹³⁾ Zbiór wiadomości do antropologii krajowej XV., oddz. 3, str. 24, Nr. 8.

¹⁴⁾ O. Kolberg, Lud. XIV., str. 227 nast., nr. 52.

¹⁵⁾ Jos. Haltrich: Deutsche Volks-Märchen aus Siebenbürgen, str. 8 nast., nr. 2.

jak w wersyi u Müllenhoffa, w południowo styryjskiej i madiarskiej.

Po roku zapomnieli całkiem mowę i poszli w drogę. W drodze nadeszli właśnie na to, jak rozbójnicy napadli na podróżnego i zbili do krwi; przybyli czempredzej na pomoc, ale było już za późno, rozbójnicy już uciekli, a ciężko ranny umarł. Na to przysłała właśnie straż sądowa. Kiedy już stali pod szubienicą a opodal czekali trzech rudowąsi, zjawił się naraz ów starzec w szarym płaszczu i przemówił do braci, że właściwie zasłużyliby na karę za nieposłuszeństwo, ale przecie chce ich zachować za ich dobre serce, niech więc tylko przemówią. Na to bracia razem głośno zawołali: „chwytajcie trzech rudowąsych“. Ci prędko zniknęli. Poznał naród, że to byli czarci, starzec zaś w szarym płaszczu Pan Bóg.

Na Litwie u Białorusinów¹⁶⁾ opowiada się podanie to w sposób podobny jak w Beskidach i gdzie indziej. Za 100 rubli służą u pewnego pana (djabła) po sobie trzech bracia, nie mają innej roboty, lecz na jakiekolwiek pytanie odpowiadać: pierwszy „my“, drugi „ni za to ni za owo“, trzeci „tak też będzie“ (albo „jak chcesz tak będzie“). Matka wygnała ich z domu, kiedy tak pogłupieli, chociaż z pieniędzmi powrócili do domu. W lesie znaleźli trupa (wisielca), zostali zasądzeni i śmiercią ukarani.

Pierwotny motyw, że nieznajomość obcego języka zaprowadziła braci lub towarzyszy do nieszczęścia, który napotkaliśmy w wersjach górno-bretońskiej, dolno-styryjskiej i madiarskiej, znajdujemy jeszcze w dwóch wersjach wschodnich i to w wersyi małoruskiej.

W gubernii Jekaterinosławskiej opowiada się:¹⁷⁾ Szło trzech Rusinów uczyć się po „chochlacku“; pierwszy przybył pod okno i słyszał, jak mówiono „my“, pobiegł tam drugi i słyszał „ni za to ni za owo“ (podobnie jak w wersjach białoruskich), trzeci zaś „tak mu się należało“. Idą dalej drogą i napotkali trupa. Stanęli, przypatrują się, wtem nadszedł żandarm i pyta ich: „Kto go zabił“? Tu jeden tracił drugiego; „mów z nim po chochlacku“. Tak więc jeden odpowiedział: „my“. Dla czego? Na to drugi „ni za to, ni za owo“. Jakżeście to śmieli? „Tak mu się należało“, odpowiedział trzeci. Zamknęto ich.

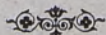
¹⁶⁾ Podania i bajki ludowe zebrane na Litwie staraniem Jana Karłowicza 1887, str. 12 nast. nr. 8. Podania białoruskie zebrane przez Wład. Weryhę. Lwów. 1889, str. 65 nast. 19.

¹⁷⁾ Skazki, posłowicy i t. p. zapisannyja w Ekaterinosławskoj i Charkowskiej gub J. J. Manżuroju. Charkow 1890, str. 118 nast.

W równy sposób opowiada się w północnej części Chersońskiej gubernii¹⁸⁾ o trzech dudziarzach, którzy nie umieli „bałakać“ po naszemu. Podsluchiwali trzech muzyków, jak oni mówią. Słyszeli, jak jeden muzyk rzekł „my“, drugi zaś „za miarkę grochu“, a trzeci „tak nam też trzeba“. Szli tedy dalej, spokojnie sobie mówiąc, już umiemy mówić po „ruśsku“. Na drodze napotkali trupa, przypatrują się mu, nadeszli na to muzyki i pytają się: Kto zabił tego człowieka? Dudziarze odpowiadają: „My“. — Dla czego? — „Za miarkę grochu“. Zaprowadzili ich do sądu a oni rzekli: „tak nam też potrzeba“.

Takie samo podanie znane jest jeszcze na Kaukazie w stancji naurskiej¹⁹⁾ nad rzeką Terek o trzech Kałmukach, którzy chcieli uczyć się po rusku. Postanowili sobie udać się w tym celu do miasta i rozeszli się. Gdzie i jak długo się uczyli, nie jest wiadomo, ale gdy się znów zeszli, opowiadali sobie, czego się nauczyli, zatem pierwszy „my“, drugi „ni za to ni za owo“, trzeci „tak też trzeba“. Reszta jest podobna jak w poprzedniej wersji.

Godnem uwagi jest podobieństwo wersji wysuniętej najbardziej na zachód w Wyższej Bretanii z tą, która się opowiada najdalej na wschodzie na granicach azjatyckich. Brak nam materyałów, ażebyśmy mogli rozstrzygnąć pytanie, dotyczące źródła tego podania i drogi jego rozszerzenia się, ale uderzające podobieństwo przemawia za tem, że pierwotnie była to zwyczajna anegdota, prawdopodobnie zachodnio-europejskiego pochodzenia, która w średnio-europejskich wersjach przyjęta była do baśni o czarcie, targującym się o dusze ludzkie i że następnie przyczepione zostało podanie o łakomym karczmarzu.

Grzyby w wierzeniach ludu.

Uzupełniając zamieszczony w poprzednich numerach „*Ludu*“¹⁾ szkic etnologiczny p. t. „Gwiazdy i grzyby w wierzeniach ludu“, podaję poniżej kilka nowych szczegółów.

---

¹⁸⁾ Materiały po etnografii noworosyjskiego kraju, sobrannye w Elisawetgradskom i aleksandrijskom ujezdach Chersońskiej gubernii W. N. Jastrebowym, str. 244. Letopis istoriko-filogiczeskago obszczestwa pri imp. nowoross. uniwersit. III. Odessa 1894.

¹⁹⁾ Sbornik materialow dlja opisanija miestnostej i plemen Kavkaza. XV. Tiflis 1893, str. 177 nast.

¹⁾ Zob. „Lud“ I. str. 168, 197.

W Zaborzu w pow. rawskim, opowiadano mi następującą historię o powstaniu grzybów, po rusku zwanych hubami. Gdy jeszcze P. Jezus z św. Piotrem i Pawłem chodził po świecie, przybyli raz do jednej wioski. Ponieważ byli bardzo głodni, przeto wysłali św. Pawła na „chaty“, aby się wystarał dla nich o chleb. Św. Paweł wszedł do jednej chaty, gdzie baba właśnie chleb sadzała do pieca. Ponieważ chleb jeszcze nie był gotowy, baba dała mu dwa podpłomyki (pałanyci). Św. Paweł jeden podpłomyk ukrył pod czapką na głowie, a drugim podzielił się z św. Piotrem, gdyż p. Jezus jeść nie chciał. P. Jezus wiedział jednak, że św. Paweł drugi podpłomyk ukrył pod czapką, przeto w dalszej drodze, ile razy św. Paweł wziął kawałek podpłomyka do ust, P. Jezus zaraz go o coś pytał, tak, że św. Paweł, chcąc odpowiedzieć, a nie chcąc się zdradzić, że coś zajada, musiał podpłomyk z ust wypluwać na ziemię. P. Jezus powtarzał swe pytania dopóty, póki św. Paweł nie wypluł całego podpłomyka, nic z niego nie zjadłszy. Gdy w kilka dni potem znowu wracali tą samą drogą, zobaczył św. Piotr pełno grzybów. Zdziwiony tem zapytał P. Jezusa, zkąd one się wzięły. P. Jezus wówczas odpowiedział mu, że grzyby (huby) te powstały z huby (gęby) św. Pawła, z tego podpłomyka, który ukrył on przed P. Jezusem.

W Iwoniczu krąży następująca legenda: Szał P. Jezus z św. Piotrem bez las, spotkał im się żołnierz, co szął na urlop. Żołnierz lamenci, że głodny. P. Jezus dobył pieniądze z worka, wzion 9 centów, żeby kupiał 3 kukiałki po 3 grejcary. Żołnierz wzion i poszał do miasta, a P. Jezus z św. Pietrem czekali go pod bukiem. Ale żołnierz był łakomy, kupiał po 2 grejcary trzy, a czwartą za 3. Przychodzi i daje te po 2. A Pan Jezus mówi: „Jakiesi małe!“. — E, bo teraz przednowek, to drogie“. Tój nic, zjadli te kukiałki każdy po jednej; idą dalej. A żołnierz szął na zadzie; tój trzyma te kukiałki za 3 grejcary i nie może wytrzymać; zawsze uskubie i do gęby i do gęby. A P. Jezus wiedział, i obróci się do niego i zacznie coś gadać, a żołnierz ma odpowiedzieć, a tu kukiałka w gębie, ta zawsze się obróci i wypluje za siebie. A św. Piotr téż spostrzég, że żołnierz coś gryzie, ale przy żołnierzu nie śmiał nic mówić, jaż kiedy żołnierz się oddzielił od nich; wtedy on gada do P. Jezusa: „Ej szkoda Panie, żeś mu dał zjeść, to i tak poszło na zagubę“. — „Nic nie poszło na zagubę, bo z tego będą grzyby“; i zrobiły się grzyby (Zbiór wiad arthr. VI. 256).

W Łużnej tak opowiadają: Św. Piotr zasiał pierwszy grzyby. Gdy z P. Jezusem chodził i ludzi nawracał, dostali obaj w jednym domu kwałek chleba. Wypadło im potem iść ścieżką przez las; Pan Jezus szedł naprzód, św. Piotr za nim. Gdy uszli kawałek drogi, św. Piotr wyjął chleb i zaczął go pokryjomo jeść. Pan Jezus wiedział o tem, lecz nie rzekłszy nic, zaczął z nim rozmowę. Św. Piotr, aby mu odpowiadać, wypłuł pogryziony chleb do ręki. Pan Jezus zasie obróciwszy się do niego, rzekł: „Rozrzucić to po lesie, co masz w ręce“. Św. Piotr uczynił, co mu Pan Jezus był kazał i rozrzucił po lesie pogryziony chleb. Z niego to wyrosły grzyby (Zbiór wiad. antr. t. VI. 256).

W Sułowie prof. Br. Gustawicz zapisał następujące podanie: Gdy św. Piotr chodził z Panem Jezusem po ziemi, kazał kupić dwa chleby, ale nie jeść. Ale św. Piotr był bardzo głodny, a ponieważ Pan Jezus szedł naprzód, więc św. Piotr ugryził swojego chleba, ale ile razy ugryził, to zaraz się Pan Jezus obejrzał, a św. Piotr nie chcąc, aby Pan Jezus widział, że on je chleb wbrew zakazowi, zaraz chleb wypłukał. Z tych wypłutych kawałków chleba powstały grzyby (Br. Gustawicz. Podania ludowe w dziedzinie przyrody).

W okolicach Zakopanego, Makowa Lencza i t. d., mówią powszechnie, że św. Piotr sieje grzyby i że po św. Piotrze (29 czerwca) najobficiej się one pojawiają. Również twierdzą tam, że gdy na św. Piotra deszcz, to będzie dużo grzybów. Górale znów utrzymują, że gdy w środę popielcową śnieg pada, zwiastuje to wiele grzybów. Im w dniu tym śnieg nawalniejszy, tem więcej będzie grzybów. Kto w dzień Bożego Narodzenia pierwszy spojrzy na las, będzie miał w lecie szczęście do grzybów. W dzień podwyższenia św. Krzyża (14 września) nie należy chodzić na grzyby (Janów). Obfitość grzybów w lecie jest w Lubelskiem zapowiedzią nawalnych śniegów, w Kieleckiem ostrej zimy (Gustawicz).

Wielu grzybom przypisuje lud rozmaite ukryte przymioty. Wspomniałem o tem dość obszernie w szkicu „Gwiazdy i grzyby w wierzeniach ludu“; tu przytoczę jeszcze kilka grzybów, które w pracy tej opuściłem. *Bedłka womitowa* (*Agaricus emeticus*), u Kluka zwana Czartopłochem, u Jundziłła *Bedłką* mierzliwą, u ludu polskiego *Żygawcem*, *Czartopłochem*, u Rusinów *Hołubinką* (słownik rusko-niemiecki Żelechowskiego), sprawiająca po zażyciu gwałtowne wymioty, poświęcona w dniu Matki Boskiej Zielnej (15 sierpnia) lub na Boże Ciało, ma chronić od czarta i czarowników. Ks. Chmielowski w Nowych Atenach nazywa tę

bedłkę: morsum diaboli i radzi używać ją przeciw czarom. W Krakowskim opowiadają, że gdy czart straszy w jakiej chacie, należy poświęcony czartopłoch położyć przy drzwiach, oknie i kominie, a czart do chaty nie wejdzie.

Muchomora (*Agaricus muscarius*) używa lud powszechnie do trucia much; w tym celu kraje go drobno i nalewa gorącym mlekiem. Utarty na papkę i pomieszany z mlekiem w takiej mierze, aby tworzył płyn kleisty, gubi pluskwy. W tym celu należy tym płynem zamazać szpary w ścianach i łózkach; uczyniwszy to, nie można jednak mieszkać przez kilka dni w tej izbie dla mocnego, odurzającego zapachu (Sokalskie). Nasze bydłota rogate mogą zjadać muchomora bez szkody dla siebie; koty i psy po zjedzeniu go giną.

J. Gerald-Wyżycki w swym „Zielniku ekonomiczno-technicznym (Wilno 1845) pisze o muchomorze, co następuje:

Zażyty wewnątrz wzbudza w ciele ludzkim nader niebezpieczne lubo nie zawsze śmiertelne zjawiska. Upojenie, pomieszczenie zmysłów, zapamiętała śmiałość, wściekły gniew, drżenie członków, zwyczajnem są następstwem zażycia muchomora. Kamczadale robią z niego z dodatkiem wierzbołówki wązkolistnej (*Epilobium angustissimum*) napój mocny, którego użycie sprawia im przyjemne fantazyje i marzenia. W zachwyceniu tem miewają widzenie duchów, śpiewają i przepowiadają w sposób uroczysty duchem prorockim; niekiedy zda się im, że się przemienili w olbrzymów; tu następuje zapamiętała wściekłość, hałasują i szaleją, aż burzliwą tę scenę, po gwałtownem natężeniu nerwów, głęboki sen zakończy. Kamczadale, Ostyacy i inne narody syberyjskie tak wielkie w napoju tym mają upodobanie, iż ubożsi między nimi, nie będący w stanie nabycia go, zbierają mocz bogatych i piją, ponieważ on posiada własność podobnie upajającą. Własność ta zachowuje się w nim aż do czwartego człowieka, chociaż w stopniu coraz słabszym. W czasach dawnych używali go szermierze sarmaccy, kiedy mieli iść w zapasy, dla wzbudzenia w sobie wściekłości (str. 312 i 313).

Grzyb *Siedź* (przez pospólstwo zwany: chorosz, siedun) (*Boletus ramosissimus*), suszony i utarty na proszek, używany bywa w okolicach Uhnowa we wschodniej Galicyi jako środek gojący zastarzałe rany.

Piesterzenica jadalna (*Helvella, esculenta*) u Jundziłła Mitra (*Helvella Mitra L.*) nazwana tak dlatego, że zwija się, tworząc figury podobne do infuły czyli mitry, poświęcona i noszona na

piersi chroni od uroków. Tak samo Piestrzenica pomarszczona, (*Helvella crispa*).

Smardz jadalny (*Phallus esculentus* L.) zwany pospolicie smarszczem lub zmarszczem, moczony w spirytusie leczyć ma gościec (Kieleckie).

Płaskosz grzebieniasty (*Merisma fallax*) u Jundziłła Goździeniec, Kozia bródka (*Clavaria coralloides* L.), bywa używany moczony w wódce na wszelkie bole żołądka (Jundziłł 568).

Sromotnik śmierzdzący (*Phallus impudicus*), obrzydliwie z daleka cuchnący, zwabia do siebie przenikliwym swym odorem muchy i inne owady. Używają go do wypędzania much z chat i stajni. W tym celu kładą go w chacie lub w stajni, polewają wodą, mlekiem i wódką, a następnie, gdy na nim muchy usiedą, wynoszą go i wyrzucają zdala od zabudowań na polu. Za nim mają się przenieść wszystkie muchy.

Purchawki (*Lycoperdon*), zwane przez wieśniaków bzduchami, przykładane na rany świeże dzielnie wstrzymują krwotoki, osuszają zaś ciekące rany zastarzałe. Purchawka zapalona odurza dymem swym pszczoły i czyni je nieszkodliwymi podczas podrywania plastrów.

Tyle zdołałem zebrać o grzybach. Czytelników „*Ludu*“ upraszam, aby pod adresem redakcyi „*Ludu*“ zechcieli nadsyłać wszelkie podania, opowieści, przepisy itd. tyczące się grzybów. Gdyby tych materyałów zebrało się sporo, możnaby opracować obszerną monografię grzybów.

E. Kolbuszowski.

Przypowiadka w swej wędrówce.

Skreśliła

Zofia Grynbergowa.

Poszedł tatko do miasteczka,
Kupił nam baranka,
Za dwa pniażki, za dwa szelażki,
Za dwa całe.

Przyszedł wilk, zjadł nam tego baranka,
Co nam pan tatko kupił
Za dwa pniażki, za dwa szelażki,
Za dwa całe.

Przyszedł pies, zjadł wilka,
Na co wilk zjadł nam tego baranka,
Co nam pan tatko i t. d.

Przyszedł kij, zabił psa,
Na co pies zjadł wilka,
Na co wilk zjadł nam tego baranka,
Co nam pan tatko i t. d.

Przyszedł ogień, spalił kij,
Na co kij zabił psa,
Na co pies zjadł wilka,
Na co wilk i t. d.

Przyszła woda, zlała ogień,
Na co ogień spalił kij,
Na co kij zabił psa,
Na co pies zjadł wilka,
Na co wilk i t. d.

Przyszła woda, zlała ogień,
Na co ogień spalił kij,
Na co kij zabił psa,
Na co pies zjadł wilka,
Na co wilk i t. d.

Przyszedł byk, wypił wodę,
Na co woda zlała ogień,
Na co ogień spalił kij,
Na co kij zabił psa,
Na co pies zjadł wilka,
Na co wilk i t. d.

Przyszedł rzeźnik, zabił byka,
Na co byk wypił wodę,
Na co woda zlała ogień,
Na co ogień spalił kij,
Na co kij zabił psa,
Na co pies zjadł wilka,
Na co wilk i t. d.

Przyszedł djabeł, wziął rzeźnika,
Na co rzeźnik zabił byka,
Na co byk wypił wodę,

Na co woda zlała ogień,
Na co ogień spalił kij,
Na co kij zabił psa,
Na co pies zjadł wilka,
Na co wilk i t. d.

Przyszedeł ksiądz, kropił djabła,
Na co djabeł wziął rzeźnika,
Na co rzeźnik zabił byka,
Na co byk wypił wodę,
Na co woda zlała ogień,
Na co ogień spalił kij,
Na co kij zabił psa,
Na co pies zjadł wilka,
Na co wilk i t. d.

Taką to „przypowiestkę“ przed kilku laty opowiadała dzieciom na wsi dziewczyna także na wsi wychowana. Zajął ją ta przypowiestka, gdyż nie słyszała jej jeszcze i nie znała wcale. Snać babka moja prawdopodobnie tej bajki nie umiała, bo byłaby ją opowiedziała kiedy wnuczętom, zamiast powtarzanych często historyjek, z których jedna n. p. tak się zaczynała.

✓ Była babusia wzrostu wysokiego,
Miała koziołka bardzo rozpustnego.
Oj tak, mak dziak,
Mak dzień dzień mazarak,
Hopsasa dyridasa,
Hopinki tyndyrinki,
Bardzo rozpustnego.

Wreszcie dziwiło mnie bardzo, skąd Julka Pakesówna mogła się nauczyć przypowiestki o baranku, który był przyczyną tytułu zbrodni. Urodzona i wychowana w górach (w Turzem, w powiecie staromiejskim), gdzie panował żywioł ruski i ruska mowa, skąd ta dziewczyna wyuczyła się polskiej przypowiestki? Ona sama nie wiedziała skąd, ale można było przypuszczać, że od matki swej, Polki, a ta matka mogła ją słyszeć od swego ojca Franciszka Michalskiego, który się w Turzem nie urodził, lecz jako żołnierz z rewolucyi 1831 r. razem z „panami“ do Galicyi się schronił. Jako rymarz dworski był początkowo u tych panów na „Mazurach“ a potem zawędrował aż pod Beskid lesisty, gdzie też zakończył życie.

W tej samej miejscowości (w Turzem) znalazł także wieczny spoczynek jeden z tych panów, były adjutant major w armii napoleońskiej, Jan Nepomucen Sawicki, który bił się i w Hiszpanii i w wyprawie na Moskwę brał udział, zaś do rewolucyi listopadowej przeszedł jako uwolniony żołnierz ze stałej armii polskiej. Sawicki spoczywa w Turzem na cmentarzu obok cerkwi, a Michalski na nowem cmentarzu trochę dalej.

Ale wówczas, gdy Julka tę bajkę opowiadała, Franciszek Michalski żył jeszcze, a nawet zarabiał podobno, obijając meble po dworach, robiąc materace. Miał długie, siwe włosy, nosił siwe faworyty à la książę Józef Poniatowski, i słuszny, wysmukły, w granatowym surducie, ogromnie odbijał od Bojków miejscowych. Brał stałą zapomogę z Towarzystwa opieki narodowej, ale ta szła na licznie rozrodzoną rodzinę.

Może Julka wprost od dziadka wyuczyła się tej przypowieści, a gdy po nim nie zostało zapewne pamiątek wiele, to „polska bajka“, która z nim pod Beskid przywędrowała, świadczy o niebojkowskiem pochodzeniu jego wnucząt.

Miałam zamiar pojechać kiedy do Turzego i rozmówić się ze staruszką, ale on umarł, nie czekając na moje odwiedziny.

Pisząc podówczas powiastkę historyczną z czasów Konfederacyi Barskiej, która wyszła potem w *Małym Świątku* p. t. „Rodzina Cholewitów“, umieściłam w niej przypowieść o baranku.

Ze Świątkiem ta przypowieść powędrowała w świat, gdy dotąd, jak sądziłam, musiała być tylko ustnie podawana i w ten sposób stała się własnością ludu. Które opowieści i pieśni lud sam układa a które przyswaja sobie od sfer wykształceńszych, dojsć trudno; więc to co się u ludu przyjmie jako ustne podanie, można uważać za podanie ludowe. W każdym razie zastanawiała mnie pewna i to głęboka etyka w tej przypowieści, ale czy autor jej wziął za zasadę „sprawiedliwość“ czy „zemstę“ (Nemezis) rządzącą światem, trudno orzec, gdy te dwa pojęcia rzeczywiście mieszają się z sobą. Lecz zdawało mi się pewnem, że choć tę przypowieść można dzieciom opowiadać, nie została ona dla dzieci ułożoną. Ciekawą byłam także zrazu, czy podobała się czytelnikom „Małego Świątka“, czy się u nich przyjęła, ale później zapomniałam o tej strasznej historii, w której brakuje jeszcze tylko winy „baranka“ nieszczęśliwego, zjadającego także trawę i pijącego wodę, tak samo jak ten byk okrutny.

Poznać można zaraz, że powiastka nie jest nowożytnym wymysłem, lecz pochodzi z czasów dawniejszych, może bardzo dawnych, ale też nie ma w niej cech pogańskich, a tem mniej jakie-

gość praaryjskiego charakteru można się w niej dopatrzeć. Zastanawiałam się zawsze nad tem, skąd mogła powstać i dlaczego ta lub owa przypowieść lub pieśń ludowa, co ją spowodowało, dlatego i tu odczułam myśl moralizatora filozofa, który nie jako dziadek dla wnucząt ją ułożył, lecz skreślił w niej zasadę walki o byt. Bo ta rymowana historyjka o koziołeczku rozpustnym, to już widocznie dla dziecięcego umysłu została ułożoną. O ile pamiętam, tak się rzecz dalej miała o tym koziołku.

✓ A ten koziołek był bardzo rozpustny,
Powyjadał babuleńce ogródek kapusty.
Oj tak mak dziak i t. d.

Wzięła babusia pręta łozowego,
Wypędziła koziołeczka do lasu ciemnego.
Oj tak i t. d.

Jak zaczął dziaduś na babusię fukać,
Kazał babusi koziołeczka szukać.
Oj tak mak dziak i t. d.

Poszła babusia na wielkie lasy
Nie znalazła z koziołeczka tylko same basy.
Oj tak i t. d.

Poszła babusia na rozstajne drogi,
Nie znalazła z koziołeczka tylko same rogi.
Oj tak i t. d.

Ale podobieństwo formy jest uderzające w tych obu przypowieściach. Nareszcie w roku 1895 przypomniała mi się znów historia o baranku w ten sposób:

Dzieci pewnych państwa we Lwowie (Polaków religii mojżeszowej), prosiły mnie o przejrzenie roczników *Małego Świata*. Za moją grzeczność posadzono mię niby o plagiat literacki, bo oto co mi powiedziano przy oddawaniu *Małego Świata*.

— To pani sobie z hebrajskiego wzięła tę historyjkę o baranku i podała w tej powieści.

Gdy zdziwiłam się i zaprzeczyłam temu posądzeniu, pokazano mi zaraz książeczkę hebrajską p. t. Hagada, co ma znaczyć opowieści. Obok tekstu hebrajskiego był przekład niemiecki, więc z niego przekonać się mogłam, że w treści nic prawie nie różni się przypowieść hebrajska od polskiego układu. Lecz gdy mi powiedziano, że powiastki z tej Hagady są religijne prawie,

że je zwykle głowa rodziny obowiązkowo opowiada dzieciom w dniach świąt wielkanocnych, zdumiałam się naprawdę. Bo jeśli przypowieść ta jest religijnie obrzędową, więc nie mogli żydzi wziąć jej od chrześcijan Niemców, lub Polaków. A że chrześcijanie nie wzięli jej z hebrajskiej książki, to także nie ulegało wątpliwości. Więc kto od kogo i kiedy wziął tę powiastkę? Prosiłam umyślnie o odpisanie przypowiadki wprost z hebrajskiego tak, jak się wymawia w polskiej mowie, by się przekonać, czy jest ona dosłownie przełożoną na niemieckie. I czego doszłam? Oto że przekład niemiecki jest istotnie przekładem i to bardzo swobodnym, a hebrajski tekst prawie dosłownie zgadza się z polskim, tylko że przy końcu jest zmiana i to bardzo naturalna, bo w hebrajskiem nie mógł być ksiądz, który kropił djabła. Poniżej podaję tekst hebrajski oraz przekład niemiecki.

Ein Lämmchen, ein Lämmchen,
Es kaufte sich mein Vater.
Zwei Susse galt der Kauf. —
Ein Lämmchen, ein Lämmchen.
Da kam voll Tücke und Hader
Die Katze und frass es auf
Das Lämmchen, das Lämmchen.

Ein Hund, den es verdrossen,
Dass floss unschuldig Blut,
Kommt pfeilschnell hergeschossen,
Zerriss die Katze in Wuth.
Ein Stock stand nahe beim Hunde,
Der lang ihm schon gedroht,
Er schlug zur selben Stunde
Den Hund, er schlug ihn todt.

Am glühenden Feuerherde
Der Stock den Rächer fand,
Die Flamme ihn verzehrte
Und schnell war er verbrannt.
Da sprudelt eine Quelle,
Das Wasser strömt heraus,
Es floss zum Brandesstelle
Und löscht das Feuer aus.

Ein durstiger Ochse eilte
Zur Wasserquelle schnell,
Er trank daraus und weilte,

Bis trocken war der Quell.
Da ward der Ochs ergriffen
Vom Schächter mit Gewalt,
Das Messer ward geschliffen,
Geschlachtet ward er bald.

Dem Schächter nahet leise,
Der Todesengel sich,
Er that nach seiner Weise —
Der Schächter darauf verblich.
Gott richtet Welt und Wesen,
Die Guten und die Bösen.
Dem Würger gab er Tod zum Lohn,
Weil er gewürgt des Menschen Sohn.

Der hingeführt zur Schächterbank
Den Ochsen, der das Wasser trank,
Das ausgelöscht den Feuerbrand,
In dem der Stock den Rächer fand.
Der Stock der ohne Recht und Fug
Den Hund todt auf der Stele schlug,
Der in der Wuth die Katz zerriss,
Die das unschuldige Lämmchen biss.
Das Lämmchen meinem Vater war,
Er kaufte es für zwei Süsse bar.
Ein Lämmchen, ein Lämmchen.

Po hebrajsku zaś brzmi tak:

Chat gadiu chat gadiu
Dyzabim abu, bitraj zizi
Chat gadiu, chat gadiu.

Weusu siziuru wyochlu legadiu,
Dyzabim abu, bitraj zizi
Chat gadiu, chat gadiu.

Weusu kalwu wenuszach leszinru
Dyochlu legadiu
Dyzabim abu, bitraj zizi
Chat gadiu, chat gadiu.

Weusu chitru wehiku lekalwu
Dynuszach leszinru

Dyochlu legadiu
Dyzabim abu, bitraj zizi,
Chat gadiu, chat gadiu.

Weusu niru, wesuraw lechitru
Dyhiku lekalwu, dynuszach leszinru
Dyochlu legadiu
Dyzabim abu, bitraj zizi.
Chat gadiu, chat gadiu.

Weusu maju wekinru leniru
Dysuraw lechitru
Dyhiku lekalwu
Dynuszach leszinru,
Dyochlu legadiu,
Dyzabim abu, bitraj zizi.
Chat gadiu, chat gadiu.

Weusu tiru, wyszusu lemaju
Dekuwu lenuru,
Dysuraw lechitru
Dyhiku lekalwu,
Dynuszach leszinru,
Dyochlu legadiu,
Dyzabim abu, bitraj zizi,
Chat gadiu, chat gadiu.

Weusu ha szojchat weszuchat letiru
Dyszusu lemaju,
Dykuwu lenuru
Dysuraw lechitru
Dyhiku lekalwu,
Dynuszach leszinru
Dyochlu legadiu,
Dyzabim abu, bitraj zizi,
Chat gadiu, chat gadiu.

Weusu malech hamuwes, weszuchat leszójchat,
Dyszuchat letiru,
Dyszusu lemaju,
Dysuraw lechitru,
Dyhiku lekalwu,
Dynuszach leszinru,
Dyochlu legadiu,

Dyzabim abu, bitraj zizi,

Chat gadiu, chat gadiu.

Weusu Hakudisch Borch hi weszuchat le malch hamusnes,

Dyszochat leszochat.

Ostatnim mścicielem w hebrajskiem jest „Bóg ten Najświętszy“, który karze nawet anioła śmierci za to, że uśmiercił rzeźnika. Lecz wiele miałam trudności, zanim doszłam, że tekst niemiecki całkiem się różni od hebrajskiego, gdyż zapewniono mię z początku, że to jest dosłowny przekład; więc trudno było zorientować się, co może być oryginałem. Lecz przypatrując się lepiej układowi hebrajskiemu, przyszedłam do przekonania, że nie różni się prawie od polskiego, bo widocznem jest, że n. p. „weusu szuru, wyochlu legadiu“, znaczy: przyszedł wilk ¹⁾, zjadł nam baranka, bo „gadiu“ jest baranek, a *legadiu* baranka. Tak samo szinru kot, a *leszinru* kota.

Ciekawem jest, który z tekstów jest oryginalnym, kiedy i w jaki sposób przełożono go i przeistoczono według różnych pojęć swoich i przekonań. Pozostawiając to innym do rozstrzygnięcia, ja zadowolniłam się tem, że zwróciłam uwagę badaczy pieśni ludowych na ten stosunek, jaki pomiędzy tymi tekstami zachodzi.

Wystawa etnograficzna w Pradze.

W chwili, gdy piszę te słowa, gdy one dostaną się do rąk czytelnika, wystawa etnograficzna w Pradze należy już do przeszłości. Královská obora, ten park olbrzymi i piękny, który w letnich miesiącach ubiegłego roku wypełniały tysiące, dziesiątki tysięcy gości wystawowych, opustoszał. Stoi wspaniały swym ogromem národopisný palác, centrum wystawy, ale wewnątrz jego puste, nie ma już w niem ani jednego z setek tysięcy przedmiotów wystawowych. Starej Pragi już niema, we wsi wystawowej, która stanowić będzie przeszliczną, trwałą pamiątkę zeszlórocznej wystawy, stoją chaty opustoszałe, opuszczone przez swych mieszkańców. Wystawa, jako taka, należy już do historii.

Ale skutki jej, skutki nadzwyczaj ważne dla kraju i nauki, już dziś są widoczne. Nie mówiąc o tem, że wystawa ożywiła w znacznym stopniu ruch na polu badań ludoznawczych, wystar-

---

¹⁾ W niemieckiem: kot.

czy, jeżeli wskażę na wspaniałe muzeum etnograficzne, nie otwarte jeszcze wprawdzie, nieuporządkowane, ale obejmujące już dziś zbiory olbrzymie, bo przeważną część nagromadzonych na zeszłorocznej wystawie okazów, ulokowaną w pałacu, który hr. Silva-Taroucca wspaniałomyślnie na pomieszczenie muzeum ofiarował.

Jeżeliby kiedykolwiek pojawić się mogły wątpliwości co do tego, czy wystawa etnograficzna jest w stanie przyczynić się do spopularyzowania ludoznawstwa, do oparcia badań ludoznawczych na szerokiej i silnej podstawie popartych przez całe społeczeństwo, wystarczy przytoczyć jako dowód klasyczny zeszłoroczną wystawę prazką. Cały kraj, cały naród czeski gromadził się w Pradze, wszystkie bez wyjątku warstwy społeczeństwa zbierały się na wystawie chcąc poznać siebie samego, poznać odrębności różniące poszczególne etnograficzne prowincje Czech, odrębności związane wspólnym węzłem cech charakterystycznych, wspólnych całemu narodowi. Z dumą spoglądało całe społeczeństwo czeskie na wystawę swoją, jako na dzieło swoje, dzieło całego narodu, dzieło dające dowód, że naród ten pojął aż do najniższych warstw swoich rzucone przez Palackiego hasło: Nie mieczem w rękę, lecz siłą kultury zwyciężymy!

Dziwne jest i podziwienią godne, jak rychło i łatwo przyjął się w narodzie czeskim projekt urządzenia wystawy. Tę pracę, która zwykle spada na barki małego grona zawodowych pracowników, przyjął na siebie cały naród. Pomysł urządzenia wystawy, której podnieta i celem, podstawową myślą, było: poznanie całości życia ludu czeskiego i zachowanie jej obrazu, nie powstał bez poprzedniej uprawy gleby, na którą został rzucony; przygotowywano tę glebę od dawna, uprawiano żmudnie i troskliwie, zanim rzucono w nią ziarno, które się rozwinęło tak potężnie i wspaniale. Chcąc dać obraz usiłowań na polu ludoznawstwa poprzedzających o dziesiątki lat zeszłoroczną wystawę, musieliśmy napisać obszernie dzieło, a na to ani miejsce tu, ani sposobność, rzucamy więc tylko szkic ogólny, zaledwie ogólne zarysy podający ¹⁾

Zajęcie się literaturą ludową na początku bieżącego stulecia, oraz ogłaszanie zbiorów pieśni „gminnych“ u innych plemion słowiańskich, sprawiło, że i Czesi szukać zaczęli tych płodów

---

¹⁾ Odsyłam czytelnika do wyczerpującej pracy Dra Jerzego Polivki: *Folklorystyka czeska*, umieszczonej w II. tomie warszawskiej „Wisły“ i do wyczerpujących przeglądów bibliograficznych p. F. Pátka, umieszczonych w każdym roczniku czasop. „Český lid“.

twórczości ludowej, zbierać je i ogłaszać. W czasopiśmie ówczesnych znajdujemy przekłady pieśni ludowych innych ple-mion słowiańskich. Hanka w r. 1817 wydaje swój przekład kilku pieśni ludowych serbskich z pomnikowego zbioru Wuka Karadźicza, Dobrovský w swym „Slavnie“ ogłasza artykuły etnograficzne, a między nimi i wezwanie Herdera, aby zapisywać obyczaje, pieśni i opowieści ludowe, w celu ich zebrania i prze-studyowania. Szafarzyk i Kollar zbierają pieśni ludowe, Cze-lakowský wydaje w r. 1822 pierwszy, w r. 1825 drugi, a w r. 1827 trzeci zeszyt zbioru: Slovanské národní písně, złożony ze śpiewów czeskich, morawskich, waleńskich i słowackich a w dalszym ciągu i z polskich, ruskich, serbskich, dalmackich i t. d. Jan z Rittersberga zbiera i wydaje w r. 1825 České národní písně, zbiór zawierający 300 pieśni ludowych czeskich, 50 niemieckich i 50 tańców ludowych. Pomijając Józefa Ka-maryta, który wydał w r. 1831: České národní duchovní písně, wspomnieć muszę o pomnikowych pracach Erbena i Su-szila. Karol Jaromir Erben wydał w r. 1842 i 1843 pierwszy starannie sporządzony zbiór: Písně národní v Čechách, za-wierający na 436 stronach pieśni ludowe rozmaitych stron Czech ze wszystkimi ich wariantami i z porównawczymi odsyła-czami do pieśni innych ludów słowiańskich; w r. 1862 wyszedł Erbena zbiór: Nápěvy prostonárodních písní českých, a w r. 1864 ukazało się trzecie wydanie zebranych przez Erbena pieśni pod tyt. Prostonárodní české písně a říkadla (str. 543). Przedruk trzeciego wydania wydano w Pradze w la-tach 1887 i 8. Zbiór Erbena, zdawało się, iż wyczerpuje zupełnie materyał i zawiera wszystkie istniejące w Czechach pieśni lu-dowe. Zaniechano nawet przez czas dłuższy systematycznych po-szukiwań w tym kierunku. Pojawiały się wprawdzie od czasu do czasu drobne zbiorki, ale na pieśń ludową a raczej na jej melo-dye przestano zwracać uwagę, ograniczając się na zebrany już materyał. Dopiero wystawa zeszłoroczna a raczej przygotowania do niej wywołały nowy ruch w tym kierunku i jak zobaczymy później, wydały plon obfity i to nadspodziewanie obfity. Suszil zbierał wyłącznie pieśni morawskie i w r. 1835 ogłosił: Morav-ské národní písně, w r. 1840 nowy zbiór, zawierający 288 melodyj, wreszcie w r. 1859 wspaniały zbiór: Moravské ná-rodny písně s nápěvy o 800 stronach. Ten ostatni zbiór Su-szila dopełnił Franciszek Bartosz, nawiasowo wspominając czło-nek korespondent naszego Towarzystwa, wydaniem w r. 1882 zbioru: Nové národní písně moravské s nápěvy, w r.

1887: Národní písně moravské v nově nasbírané. Dopełnieniem zbiorów Suszila i Bartosza są Ed. Pecka: Valašské národní písně, wydane w r. 1884. Wspomnieć wreszcie należy o wydanym w r. 1887 przez stowarzyszenie literackie w Pradze: Slavia, zbiorze: Národní písně.

Na powieść ludową pierwszy zwrócił uwagę Jakób Malý i zebrawszy sporą wiązanek podań i baśni, wydał ją w roku 1838 po raz pierwszy pod tyt. Národní pohádky; dalsze wydania coraz to pomnożone ukazały się w latach: 1845, 1865 i 1876. Boženna Niemcowa wydała: Národní báchorky a pověsti po raz pierwszy w r. 1842. Ale najlepsze zbiory wydało stowarzyszenie Slavia w r. 1873-4, 1878 i 1883. Pierwszy zbiór podań morawskich wydał w r. 1843-45 M. Miksziczek pod tyt. Sbirka pověstí moravských a slezských oraz w r. 1845 pod tyt. Národní báchorky. Lepszy o wiele jest zbiór Kuldy, Pohádky a pověsti národa moravského, wydany w r. 1854. Dalszych zbiorów czeskich i morawskich wymieniać nie możemy, bo na to nam niestać miejsca.

Zwyczaj i obyczaj czeskie zbierano od dawna, wystarczy, jeżeli wymienimy nazwiska Niemcowej (1845), Machala, znakomite, niezrównane prace Bartosza itd. itd. Bartosz, Herben, Zibrt, oto nazwiska najbardziej zasłużonych badaczy na polu zwyczajów i obyczajów ludu czeskiego. Ci badacze i kilku innych jeszcze, gromadzić zaczęli około siebie coraz to większe koło pracowników, rozszerzając zakres poszukiwań ludoznawczych poza zbieranie pieśni, podań i zwyczajów na kwestye nowe jak studjum budownictwa i przemysłu ludowego, demografii, antropologii i socyologii. Byli to po większej części artyści i literaci czescy zbierający się w praskiem kole literackiem, w stowarzyszeniu Umělecká Beseda. Oni badacze zaczęli wyroby przemysłu ludowego, jego stroje, jego budownictwo, znachodzili piękno tam, gdzie go nikt dotąd nie szukał, studyowali płody twórczości ludowej systematycznie, zrozumieli ich znaczenie i zaczęli czerpać z nich motywy do artystycznej twórczości. Pierwszym, który zrozumiał znaczenie płodów twórczości ludowej dla twórczości artystycznej, był Józef M a n e s. On pierwszy zwrócił się do motywów ludowych. Ale to jest drugorzędna dopiero jego zasługa. W pierwszym rzędzie zasłużył on się ludoznawstwu czeskiemu tem, że przykładem swym zachęcił innych do naśladownictwa i wzbudził zamiłowanie do rzeczy ludowych w szerszych kołach społeczeństwa. Jego zasługą jest, że artyści zebrani w morawskiem tow. Umělecká Beseda, zajęli się

badaniem ludu, a późniejsza ich praca wydała nadzwyczaj dodatnie rezultaty.

W Czechach, w Pradze obok wspomnianego już koła gromadzącego się około towarzystwa Umělecká Beseda, utworzyło się drugie grono niemniej gorliwych pracowników około niezmiernie zasłużonej rodziny Naprstków. Vojta Naprstek, to twórca wspaniałego, niewiele równych mającego muzeum, które własnym kosztem, własną pracą stworzył i oddał narodowi czeskiemu.¹⁾ W muzeum tem od r. 1877 gromadzić zaczęto wytwory ludu czeskiego. Oba te koła wspólnymi siłami doprowadziły do skutku w r. 1879 wystawę strojów ludu czeskiego i morawskiego, zaś w r. 1880 rozpoczęły akcyę ku ochronie budownictwa ludowego. Oba te przedsięwzięcia nie osiągnęły pożądaných rezultatów. Widocznie czas jeszcze wówczas nie nadszedł. Ale niepowodzenie nie odstraszyło gorliwych pracowników, którzy cicho, bez rozgłosu coraz to większą znajdowali liczbę pomocników.

Tymczasem na Morawach pracował założony w r. 1883 vlastenecký musejní spolek w Ołomuńcu. W r. 1884 wydawać zaczęto czasopismo, w którym szczególną wagę kładziono na ludoznawstwo, w r. 1885 urządzono w Ołomuńcu pierwszą wystawę haftów ludowych morawskich. Jakkolwiek i na Morawach pierwsze próby rozbudzenia ruchu na polu ludoznawstwa spotkały się z nieufnością społeczeństwa, przecież wystawa ołomuniecka w r. 1885 udała się nadspodziewanie i zasilila szeregi badaczy ludu nowymi pracownikami. Charakterystyczną cechą działalności morawskich pracowników jest to, że główną uwagę zwrócili na hafty i ornamentykę ludową.

Wogóle zajęcie się ornamentyką ludową było prawie zawsze pierwszym krokiem ku zajęciu się badaniami ludoznawczemi. W Pradze powstał komitet, mający na celu rozpowszechnienie haftów ludowych i za jego staraniem wprowadzono w szkołach praskich do nauki haftów wzory z ornamentyki ludowej. Największą zasługę około rozwoju prac tego komitetu ma pani Renata Tyršová.

Coraz szersze koła społeczeństwa czeskiego zaczęły zajmować się ludem. W Pradze po wystawie artystyczno-przemysłowej w Rudolfinum, urządzonej w r. 1886, a obesłanej imponującym

---

¹⁾ Muzeum Naprstka w Pradze posiada najpiękniejszy i najliczniejszy zbiór rzeczy ludowych ruskich jaki egzystuje. Przedmioty w tym zbiorze zawarte zebrał p. Franciszek Rehoř, pracownik cichy, ale niestrudzony.

Przypisek autora.

zbiorem haftów przez muzeum Ołomunieckie, nastąpiła w r. 1887 pierwsza, a w r. 1890 druga wystawa, wyszywań ludowych w muzeum Naprstków urządzona przez „komitet ku rozpowszechnieniu haftów ludowych“. Na rozmaitych prowincjonalnych wystawach pojawiać się zaczęły przedmioty z zakresu twórczości ludowej. Powstawać zaczęły ich zbiory prywatne, pomiędzy którymi pierwsze miejsce zajmuje muzeum Naprstków.

Ołomunieckie towarzystwo muzealne nie ograniczyło się na same tylko hafty, ale rzuciło hasło dalej idące, ważniejsze: Nie tylko zachować pamiątki twórczości przemysłowej i artystycznej ludu, ale zachować jego zwyczaje i obyczaje itd., słowem, obraz jego życia umysłowego, rodzinnego i ekonomicznego.

W tym celu rozpoczęto wędrowki po ziemiach morawskich, urządzano odczyty po miastach i miasteczkach, wsiach i wioskach; żywą agitacją starano się wśród ludu obudzić zamiłowanie do starych pamiątek i obyczajów. Wznowiono dawne tańce i obrzędy, wesela i dożynki według starych przykładów.

Tak przedstawiał się stan rzeczy przed r. 1891., rokiem wystawy jubileuszowej w Pradze.

Szczupłe grono etnografów i zbieraczy rzeczy ludowych, że wymienimy tylko: Dra Čeněka Zibřta, Dra Lubora Niederlego, prof. Kouřę, sławnego powieściopisarza Aleksandra Jiraska, panią Naprstkową i Renatę Tyršzową itd. itd., powzięło myśl wybudowania na placu wystawy jubileuszowej chaty czeskiej i wystawienia w tej chacie wytworów ludowych. Wśród zielonych drzew, po prawej stronie od wejścia na wystawę zeszłoroczną, ukrywała się w kącie skromna, cicha chata, która podczas wystawy jubileuszowej w r. 1891 kryła w sobie cały dział etnograficzny. Wtedy, przed pięciu laty, zwiedzali ją wszyscy goście wystawowi, zeszłego roku, zaledwie drobna ich część zaglądała do cichego zakątka. A jednak česká chalupa wystawy r. 1891, ta niepokąźna chatka, jest dla historii zeszłorocznej wystawy, dla historii ludoznawstwa czeskiego w ogóle pomnikiem wielkiego znaczenia. W niej powstała, zrodziła się myśl stworzenia dzieła nowego, wspaniałego i potężnego; ci, którzy stworzyli chatę česką na wystawie jubileuszowej — widząc niezwykle zainteresowanie się wystawionemi w niej rzeczami ludowymi — powzięli myśl urządzenia wystawy wyłącznie etnograficznej.

Ale jeśli w znacznej mierze chata česká przyczyniła się do spopularyzowania w pewnych warstwach społeczeństwa czeskiego celów i zakresu badań ludoznawczych, o wiele większe znaczenie

i to znaczenie ogromne, ma rozpoczęte w r. 1891, za inicjatywą Dra Čeněka Zibrta i Dra Lubora Niederlego i pod ich redakcją pozostające wydawnictwo czasopisma: Český lid. Pismo to skoncentrowało w sobie prace wszystkich czeskich badaczy w dziedzinie ludoznawstwa, stało się punktem centralnym wszystkich usiłowań w tym kierunku, najsilniejszym, najlepszym środkiem do zajęcia niemi całego społeczeństwa, a przede wszystkim dało ludoznawstwu kierunek naukowy, wprowadziło badania na właściwe, jedynie do osiągnięcia naukowego celu, prowadzące tory. Przy tej sposobności wskazać należy na jeden jeszcze fakt znamienny, charakterystyczny. Wszystkie czasopisma i dzienniki czeskie od początku powstania ruchu na polu badań ludoznawczych popierały go jaknajgorliwiej, umieszczały jaknajchętniej wszelkie artykuły i prace z dziedziny ludoznawstwa i to nie tylko czasopisma naukowe i literackie, ale i wszystkie polityczne i to bez różnicy przekonań i zapatrywań.

Kończyć muszę ten krótki, bardzo pobieżny szkic tego, co poprzedzało wystawę zeszłoroczną. Czas przejść do wystawy samej. Ale przedtem rzucić muszę jedno pytanie. Dlaczego Czesi, którzy równocześnie z nami rozpoczęli prace ludoznawcze, którzy w czasie, gdy je rozpoczęli, stali pod względem cywilizacyjnym o tyle niżej od nas, nie mając takich tradycji cywilizacyjnych jak my, dziś zdystansowali nas zupełnie, wyprzedzili ogromnie? Przecież u nich nie było ani Kolberga, ani Karłowicza! Na to pytanie odpowiedź tylko jedna: U nas pracowały i pracują na tem polu jednostki, u nich pracuje cały naród.

I.

Prace około urządzenia Wystawy.

Dnia 7 lipca 1891 r. — jeszcze podczas wystawy jubileuszowej — rozesłał p. Fr. Ad. Szubert, dyrektor praskiego teatru narodowego, odezwę, w której rzucił myśl urządzenia wystawy, wyłącznie poświęconej ludowi czeskiemu, dającej jaknajdokładniejszy obraz jego życia i twórczości umysłowej.

Jako motywą urządzenia wystawy przytacza dyr. Szubert fakt, iż wystawa etnograficzna przyniosłaby wielkie korzyści całemu rozwojowi życia narodowego w Czechach, wzbogaciłaby zbior naukowych wiadomości z dziedziny ludoznawstwa, przyczyniłaby się do rozpowszechnienia prawdziwych zapatrywań na charakterystyczne właściwości narodu czeskiego i do poznania ich, stałaby się ożywczym czynnikiem w rozwoju narodowego

przemysłu, narodowej literatury, muzyki i sztuki plastycznej, a wreszcie zwróciłaby uwagę społeczeństwa na te strony życia ludu, które są najmniej znane i zbadane. Pomijając dalsze argumenta przytoczone w odezwie, zwracam uwagę na to, że p. Szubert oznacza w niej jako termin urządzenia wystawy w roku 1893 i przechodzę do podania programu i zakresu wystawy, naszkicowanego w odezwie.

Zakres wystawy przedstawia dyr. Szubert następująco: Całość dzieli na trzy części: I. Człowiek; II. Siedziby, życie i praca; III. Udział ludu w życiu publicznem.

Dział pierwszy: Człowiek — obejmuje następnę przedmioty: 1) Antropologia: Odnosne prace naukowe, przedstawienie plastyczne i opisowe jaknajwiększej ilości jednostek, — szczególnie typowych — narodowości czesko-słowiańskiej, według krajów i okręgów ze szczególnem uwzględnieniem kranilogii (budowy czaszek). Plastyczne podobizny, preparaty, rysunki i fotografie, tak jednostek, jak i grup całych dzieci, młodzieży, mężczyzn i kobiet, młodych i starych. 2) Język: Naukowe badania z zakresu lingwistyki czesko-słowiańskiej. Zbiory materyałów, a więc nazwy ludowe czesko-słowiańskie, rodzimego pochodzenia, dalej zapożyczone od ludów południowo-słowiańskich, z niemieckiego, romańskiego i węgierskiego, nazwy miejscowości, gór, pagórków, potoków, rzek, pól, łąk itd. itd. materyały dyalektologiczne. 3) Psychologia ludu: Naukowe prace z dziedziny charakterystyki umysłowej i umysłowego życia ludu czesko-słowiańskiego; charakterystyczne cechy psychiczne ludu w teraźniejszości i przeszłości; rozwój umysłowy ludu z uwzględnieniem rozwoju samostnego i wpływów obcych; poglądy religijne, wiara, czeskie sekty chrześcijańskie, filozofia ludowa, przysłowia i t. d.

Dział II. Siedziby, życie i praca, miał mieć zakres następný: 1) Ziemie i kraje zajęte przez lud czesko-słowiański; geografia fizyczna, klimatologia, meteorologia, statystyka najbardziej szczegółowa w każdym kierunku z uwzględnieniem Czechów zamieszkających poza granicami kraju, wpływy miejscowe na charakter i życie ludu. 2) Mieszkania: Plany, modele, rysunki, a o ile możności całe budynki mieszkalne i gospodarskie, młyny, tartaki, szałas, gospody, domy mieszczańskie, kościoły itd. wraz z ich wewnętrznem urządzeniem, narzędzia domowe gospodarskie i przemysłowe, instrumenta muzyczne, pożywienie, sposób żywienia się, życie domowe, plany wsi i osad, prace naukowe o budownictwie ludowem i życiu codziennem. 3) Ubiory: wyrób ubiorów ludowych, historyczne przedstawie-

nie strojów ludowych z ubiegłego stulecia i przejścia od nich do strojów obecnie używanych, manekiny w oryginalnych strojach, podobizny strojów, prace naukowe w tym przedmiocie. 4) Zajęcia ludu: gospodarstwo rolne, rzemiosła, przemysł, ze szczególnem uwzględnieniem właściwości charakterystycznych, wyroby przemysłu domowego. 5) Zwyczaje i obyczaje, wierzenia, lecznictwo, poglądy prawne, urządzenia społeczne i rodzinne. 6) Sztuka: Muzyka ludowa, pieśń świecka i kościelna, muzyka taneczna, zagadki, podania i baśnie, tańce pod względem plastycznym, twórczość ludowa w plastyce i rysunku.

Dział III. objąć miał udział ludu w życiu publicznem, o tyle, o ile on wpływa na życie codzienne, rodzinne ludu i na życie w gminie z poglądem na historyczny rozwój socyologiczny ludu czesko-słowiańskiego.

Nie wdając się w krytykę i ocenę programu naszkicowanego przez p. Szuberta, który podałem w jaknajdokładniejszym streszczeniu, przechodzę do dalszej treści odezwy. Dyr. Szubert zwraca szczególną uwagę na potrzebę uwzględnienia stosunków ludu czesko-słowiańskiego z ludami innymi i historycznej strony rozwoju wszystkich objętych w zakres programu przedmiotów, oraz jak najdokładniejszego zestawienia i zebrania prac naukowych ogłoszonych drukiem samoistnie, bądź też w czasopismach i wydawnictwach peryodycznych. Celem wystawy ma być:

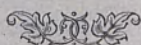
1. Założenie czeskiego muzeum ludoznawczego. 2. Zebranie materiału do wydawnictwa wielkiego dzieła o ludzie czesko-słowiańskim.

Program proponowany przez p. Szuberta był obszerny, trudny do przeprowadzenia i urzeczywistnienia, tem bardziej, iż jak to z góry zaznaczył, wystawa nie miała się ograniczyć na lud czeski zamieszkujący granice Czech, ale także i na lud czeski na Morawach i na Szląsku, oraz na Słowaczyznę węgierską. Ztąd też i nazwa wystawy, zbyt daleko może sięgająca i zbyt wiele obiecująca: „czesko-słowiańskiej.“

Odezwę dyr. Szuberta rozesłaną do wszystkich instytucji i wybitnych osobistości, powitano nadzwyczaj sympatycznie. Ale „myśl bez czynu, to jak iskra, która wyprysnie z ogniska i bez śladu zagasa.“ Jeżeli pomysł, będący duchową własnością p. Szuberta, stać się miał rzeczywistością, trzeba było kuć żelazo póki gorące i rozpocząć pracę natychmiast, korzystając z wrażenia i entuzjazmu wywołanego imponującą wystawą jubileuszową.

(C. d. n.).

A. Strzelecki.

O Belemnitach.

Belemnity, u nas przez lud piorunowymi kamyczkami zwane, gdzie indziej pod nazwą strzałek piorunowych, lub palców albo pazurów djabelskich (na Ukrainie), zachodzące skamielizny, bywają często przez lud w celach leczniczych lub dla zabobonu używane. Jeżowiec morski (*Diadema coronatum*), który w żwirach naszych dość często jako skamieniałość zachodzi, także służy ludowi do zabobonów, przy których ma na myśli pomożenie choremu. W Kiełczewie, wsi łączącej się z Kościanem we Wielkopolsce, kobieta używała jeżowce do spędzania głównie narości wszelkich w ustach. Nowotwory wszystkie w ustach nazywa prosty lud żabkami, gdy w medycynie nazwą tą bywa oznaczany chełbocący torbiel, koloru niebieskawo-zielonego, pod czubkiem języka się tworzący. Kobieta ta twierdziła, że jeżowce wyrastają na głowach królów żab, a że są oznaką ich majestatu królewskiego. Miała 4 takie skamieliny, które oddała księdzu, przyrzekając nadal już więcej nie załęgnywać. Kamienie te od księdza dostałem, a znajdują się w mych zbiorach. Na jednym jeżowcu, przejętym krzemionką, przypadek zrzucił, że została na podstawie tego skamieniałego mięczaka gładka, 2 ctm. długa a $\frac{1}{2}$ ctm. szeroka, jak smuga powierzchni. Kobieta twierdziła, że sama tę koronę z króla żabiego głowy ścięła, a płaszczyzna gładka, to ślad pozostały od cięcia. Autosugestia, zdaje się, wywarła na nią taki wpływ, że robiła wrażenie o głębokiem przekonaniu swego twierdzenia, które byłaby gotowa poprzysiądz.

W końcu tego małego komunikatu przytaczam jeszcze wiersz, który kobieta ta przy załęganiu wymawiała.

„Szczęśliwą była ta godzina,
Kiedy Panna porodziła syna,
Oby też i ta tak szczęśliwą była“.
3 razy: W imię Ojca itd.

„Dokąd to idziesz żabo, żabulinko,
Nie chodź tam, bom ja tam była.
Przeżegnałam cię rączką Najświętszej Panny.
3 razy: W imię Ojca itd.

Koehler.

Zagadki ludowe

z okolicy Myślenic podał Pobratymiec.

1. Stoi panna w oknie, ogonek jej moknie. Co to jest?
(Nika i gła z Nika)
2. Stoi panna w kąciku, w cornym kabociku¹⁾. Co to jest?
(Mioła)
3. Nie je, nie pije, a chodzi i bije. Co to jest?
(Zegar)
4. Zielono jak łąka, bioło jak mąka, mo ogon jak mys. Co to jest?
(Rzepa)
5. Ótérech ch(ł)opoków goni, a zoden sie nie dogoni. Co to jest?
(Kołn n wozn)
6. Dwa słupy stoją, na tych słupach jest wieś, na tej wsi jest miasto, a na tem mieście jest półka, a na tej półce jest las, a w tym lesie pasie sie bydło. Co to jest?
(Człowiek)
7. Stoi panna przy słupie, trzymo rękę na d.... Co to jest?
(Kłódka kłuczem)
8. Co jest lepe? plaskury²⁾ bez skóry, cy opolone z pieca?
(Opolone bo to chleb, a plaskury to ła... krówskie)
9. Co jest lepe? cy chroboczków³⁾ becka, cy złota lozecka?⁴⁾
(Becka chroboczków bo to pszynia, a lozecka to wąż)
10. Stoi lozecka, na ty lozecce półeczka, a w ty półeczce tysiąc. Co to jest?
(Mak)
11. Fitu, Fitu, pełno skrzynia aksamitu. Co to jest?
(Komin z sadzami)
12. Ociec (ojciec) sie rodzi, a syn po swiecie chodzi. Co to jest?
(Ogień i dym)
13. Wstań, zgoń z kobierzyna, weź ze sobą nikielnika, bo już kosmoc z gogowiną, u sumnika. Co to znacy?
(Wstań, zgoń z kobierzyna (z pod pierzyny), weź ze sobą nikielnika (kija), bo już kosmoc (wilk) z gogowiną (owca), u sumnika [w lesie])
14. Trzy lozecki w jednym glidzie⁵⁾, drugo z kropką ku niej idzie, trzecio w górze przekryślono, cworto kołem obtocono, piąto z węża przekręcono, szósto w księżyc przyciemniono. Co to jest?
(Trzy laseczki w jednym rzędzie (m), druga z kropką ku nim idzie (i), trzecia w górze przekryślona (i), czwarta kołem obtocona (o), piąta w węża przekręcona (s), szósta w księżyc przyciemniona (c) = (Miosł)

¹⁾ Kabat, kabacik (strój wierzchni).

²⁾ Śliwki zielone, nieudałe.

³⁾ Robaczków, ⁴⁾ laseczka.

⁵⁾ rzędzie.

15. Stoi panna w ciemnicy, syje bez igły, bez nici, — a uszyła taki kwiat, co na cały świat. Co to jest? (Księżyc).
16. Čtyry (cztery) panny do jednej dziury sr... Co to jest? (Wymię krowy, łowosz pod nios).
17. Stoi panna przy słupie, trzymo warkoc przy d.... Co to jest? (Miotła).
18. Tysiąc braci, jednym pasem oposani. Co to jest? (Snopoz kę).
19. Większo zopora, niżli komora. Co to jest? (Broka, uoszo zszkiew em ob 'cala).
20. Stoi polka, a w tej polce, mogę przysiądz, że jest tysiąc. Co to jest? (Ma).
21. Leci, leci skrzydeł ni mo, siado, siado, d... ni mo. Co to jest? (Śnieg).
22. Z ciała fuzyjo, chlebem nabijo, do pięty mierzy, a w nos uderzy. Co to jest? (D...).
23. Trzysta sześćdziesiąt pinć ptoków razem z dwunostu orłami, zniosły jedno jajo. Co to jest? (Rok).
24. Leci ptosek po pod lasek, lelitko^{a)} sie za nim wlece. Co to jest? (Kołowrotek, gędy pędz).
25. Ni mo rąk, ani nóg, a jak wstanie, to do góry dostanie. Co to jest? (Dym).
26. Wysoki tatka, séroko matka, syn salony, a córka ślepo. Co to jest? (Niebo, ziemia, wiatr, = świat).
27. Roz tylko byłem na ziemi, by zrobić ludzi dobrymi, a zem był groźny, surowy — powiedzą góry, parowy. Co to jest? (Potop).
28. Po biołej górze, corne gęsi orza. Co to jest? (Pisać po papierze).
29. W kosuli sie rodzi, a nago chodzi. Co to jest? (Ser).
30. Siwy wół, wypiuł wody pełny dół. Co to jest? (Mróz).
31. W kościele było: coś i nie. Coś wylazło drzwiami, nie oknem. Co zostało? (i...).
32. Cyrwony korol, winny smak, kamienne serce, a czemu tak? Co to jest? (Wisnia).
33. W zamku siedzi, a nie pon. Co to jest? (Klucz).
34. Beculecka wina, a w niej dziurki ni ma. Co to jest? (Jajo).

^{a)} jelitko.

35. Przyjechali miemcy w cyrwonych sukienkach, gdy ich rozbirali, nad nimi płakali. Co to jest?
(Cebula).
36. Jechoł Marek na jarmarek, kupił konia bez ogona, przysed do dom, przyprowadził mu ogon. Co to jest?
(Ięta).
37. Leci ptosek po nad dasek, sypie się mu z tyłu piosek. Co to jest?
(Młyn).
38. Siedzi chłop na dachu, kurzy fajkę tabaku. Co to jest?
(Komin).
39. W lesie było, liście miało, przysło do dom — zaskrzypiało. Co to jest?
(Skrzypce).
40. Malusinkie, corniusinkie, nowięksego cłeka rusy. Co to jest?
(Pcha).
41. Stoi dziwka w kumorz, opadły jom pociyrze. Co to jest?
(Dzień i obrze).
42. Co jest pod nyrką?
(Podnietce).
43. Biółych cielątek pełny chliwicek, a mindzy nimi cyrwony bycek. Co to jest?
(Język i zęby).
44. Na syroki łące, owiecek tysiące, między nimi pastyrz, co mo często rogi. Co to jest?
(Księżyc i gwiazdy).
45. Litera w literze, chowają pastyrze. Co to jest?
(Mo = o [w] o = owce).
46. Kiedy byłem u siebie, lotołem po niebie. Dzisiaj mnie pokrajano, w czorny krwi zmocano i godać kazano. Co to jest?
(Gęsie pioro).
47. Zimą zachowany, latem zapomniany. Co to jest?
(Piec).
48. Co panna mo w środku, nie mo wdowa i mężatka, komin ma na końcu. Co to jest?
(Litera „n”).
49. Jedzie, jedzie po żelezie, dusy nie mo, duse wiezie. Co to jest?
(Kolej).
50. Przyjechała hucno imość z zograncy, zomiskała bez jakiś coś w piwnicy, wszytkim głowy zawracała w zopusty, naostatek najadła się kapusty. Co to jest?
(Bezka z wina).
51. Ludziom służę do ubrania, do przykrycia lub posłania, u innego zaś stworzenia służę, ja w miejsce odzienia; jestem przez życie, nie słyszę, nie godom, a przecie wiele nowin wiadom. Co to jest?
(Pioro gęsie).

52. Siedzi panna w pokoju, warkocki mo na polu. Co to jest?
(Marchew w ziemi).
53. W spodku grzmi, a wyrochem sie łysko. Co to jest?
(Masłnizka).
54. Zamiost nóg mo čtyry rogi, a choć skrzydeł ni mo — leci, ludziom
rozpowiada. Co to jest?
(List).
55. Siedzi panna na przypiecku, mówi pociyrz po mimiecku. Co to jest?
(Kotka).
56. Rycy wół, na sto gór, na trzysta go słyhać. Co to jest?
(Grzmot).
57. Trzy konie, o jednym ogonie. Co to jest?
(Widły).
58. Stoi dąb na środku wsi, korzenie mo w środku, a gałązki u spodku.
Co to jest?
(Dąb = chlop, korzenie = wątrza cłoweka, gałązki = palce).
59. Przysed ćwiórnog, przewrócił trójnogi, przysed dwójnog, wybiuł
ćwiórnogi. Co sie to stało?
(Dwójnog = człowiek i wybiuł kota).
60. Polecioł bystrowidz z bystrością do radości, a jak nie bedzie obfi-
tości, to bedzie po radości, prose księdza jegomości. Co to sie stało?
(Do tego jest godka. — [Wyjaśnienie]).

G o d k a.

To było tak:

Roz jeden ch(ł)opok na wsi, kcioł być kuniecznie księdzem, a niemrawa¹⁾ by(ł)a z niego strasno i rozturchoc²⁾. Tak jak sie tak w domn napiyroł kuniecznie na tego księdza, tak matka zaprowadzi(ł)a go nojprzódzi do jegomościa na plebaniją, i jena strasecznie pytać³⁾ jegomościa, zeby go nojprzódzi wyegzaminował cy un (on) zdatny jest na księdza, albo nie. Tak dopiro jegomoś(ć) jak sie popaczuł na takiego śpika, co to ani sie mył, ani cesoł porzomnie, tak se zarosinki pomysłoł: „pockoj łyku! jo cie tu zaroz wyegzaminuję, ze ci sie roz na zowsze księdzem być odniekce, bo se mysłoł, że to chopok do nicego. A matka chopoka sto(ł)a i ceka(ł)a co to z tego bedzie. Tak dopiroś jegomoś pytają sie tego chopoka:

— Skoroś ty mój kochany taki mądry, co kces być księdzem, to powidz mi mój kochany, co to jes(t) bystrość?

— Hm! bystrość — pado rezolutnie chopok — to jes(t) coś takiego niby góra wysoko, a spadzisto, co nikaj na niom wyliż(ć).

— A jegomoś(ć) na te odpowiedź usmiechnuł sie i pado: — G(ł)upis ty mój chopoku z twoją górą, jak — nie przymirzając —

¹⁾ niezgrabny, ²⁾ niedbający o siebie, ³⁾ prosić.

m(ł)ody pies. Bystrość to jest ogień, bo jak sie gdzie poli, to jak ogień zacznie w górę bić, jak sie (ł)una zrobi, to jom o pare mil widać woko(ł)o, winc to jes(t) bystrość, ale zodno ta góra, mój kochany. Ale to nic. Teroz mi powis, co to jes(t) radoś(ć)?

— Hm! radoś(ć) — pado na to ch(ł)opok furt rezolutnie — to jes(t) uciecha. Jak sie serce rozweseli, to jes(t) radoś(ć) i tyła.

— Oj! g(ł)uptoku! g(ł)uptoku — godo mu na to jegomoś(ć) — i tobie być księdzem? tobie? dyc ty nic a nic nie umis. A matka ch(ł)opoka nic nie godo, ino kiwie g(ł)owa, a ksiądz znowu godo dali: — Aby sie serce rozweseli(ł)o, to musi być naj-przodzi przycyna. Ot widzis, jak sie zboże obrodzi, jak ziarno dobrze sypie, jak na drzewak pełno jabłek, śliwek, grusek, jak stodo(ł)y są pełne snopków, a w somsiekak pełno ziarna, to jes(t) radoś(ć), to jest uciecha, wtedy sie serce raduje. — Nic nie umis mój ch(ł)opcze, strasno z ciebie zakuto po(ł)a, ale skoroś tu juz przysed, aby cie wyegzaminować, to ci sie jesce zapytom, co to jes(t) obfitoś(ć)?

Ch(ł)opok se pomyśłoł: „trza zacząć z inny bečki. Skoro sie mnie ksiądz tak zdradliwie pyto, to mu trza zdradliwie odpowiadać, inacy mnie psed matusią strasznie zbabrze.“ Tak sie kwile namyśłuł i pado: — ano obfitoś(ć) — pado — to jes(t) pełno zboza w somsiekak, po sadak pełno owoców, po lasak pełno jagód, w stajniak przychówek wielgi i w zrëbkak i w cieluchak...

— Oj mia(ł)a twoja matka przychówek w cieluchak mia(ł)a, ja-geś ty na świat przysed; — pserywo mu na to jegomoś(ć), i oglądo sie po katak za loga⁴⁾, — to ty myślis ze powtorzać za panią matką cały paciyrz gładko, to juz wystuparcy na księdza? Zebym nie uwozoł na to, zem jesce brewiorza nie skońcuł, tobyu cie tak kijosem wymłucił, zeby ci sie egzaminu odniekcia(ł)o; „Słuchajze g(ł)uptoku! Obfitoś(ć) to jest woda, bo ji najwiency na świecie i w studniach i w rzekach i w morzach. Wszëdy ji pełno. Widzis ch(ł)opok jakiś g(ł)upi, ricem kot co swicke ziod, a po ciemku siedziół; no ale zebyś nie piloku⁵⁾ nie myśłoł, ze bez prostom zazdroś(ć) nie kcę cie na księdza przypuścić, to ci sie jesce roz zapytam, ale juz po raz ostatni. Namys(ł) sie, bo inacy znowu strzelis jak kulą w p(ł)ot. Hano, kiedy tak, to powidzno mi co jes(t) bystrowidz?

Ch(ł)opok myśłoł ze sie go jegomoś(ć) na ostatek Bóg wié o co zapyto, a tu takie g(ł)upie pytanie us(ł)yszoł; tak sie strasznie

---

⁴⁾ laska, ⁵⁾ tępą głową.

zadumoł, i zacon medytować, w cem tu jes(t) podrywka⁶⁾. Medytuje i medytuje d(i)ugo, wreszcie pado: — ano! jo myśle, ze tu nie ma co duzo marudzić, bo bystrowidz to jes(t) taki, co bystro widzi, niby mój tatuś, co jak wyńdzie za cha(i)upę, to widzi o pół mili, cy mu kto w lesie kole m(i)odych świrców bydła nie pasie.

A tu jak jegomoś(ć) nie skocy do chopoka, jak go nie lunie po karku.

— Co ty ośle, będziesz ojca swego do kota przyrównował! A cwortę przykozanie, łyku zatracony! to takie mos usanowanie psed ojcem?! Bystrowidz to jes(t) kot, bo w nocy widzi, rozumis mnie pokrako w ciurno sk o⁷⁾! — i nuze na chopoka, a matka jak nie skocy do syna, jak sie nie przymierzy, jak go nie bęćnie bez plecy, aze zadudnia(i)o. — Tobie palicem⁸⁾ w nosie d(i)ubać, ale nie księdzem dostać⁹⁾ p s i o n o g o ty jedna.

Ch(i)opokowi w ocał świcłi stanyły, poca(i)owoł jegomościa w ręke i wysed, a za nim bez ca(i)ą droge matka go posturkowa(i)a, i o j)ciec w domu jak się o egzaminie dowiedziol, to ręki nie za(i)owoł.

Ano, ch(i)opok dostał w doma psy gospodarstwie, ale serce go okrutecnie na jegomościa bola(i)o, i tylko nad tém prze-myśliwoł, jakby tu pomste jakom wyrzyc za tyn egzamin.

Nareście roz, ksiądz probosc odmowio sobie brewijorz na gonku przed plebania, a tu przystępuje do niego ten som ch(i)opok, zdejmuje nisko copke, kłanio się i pado dopiro:

— Polecioł bystrowidz z bystrością do radości, a jak nie będzie obfitości, to będzie po radości, prose księdza jegomości.

— Co? co? ty godos p o n i t r z e¹⁰⁾?

— Widać ze jegomoś(ć) zabocuł¹¹⁾ o naszym egzaminie, skoro mnie nie rozumi. Przecież godom jak sie patrzy, i jak nie będzie duchem obfitości, to będzie po radości.

— Idze śpiku zatracony ze swojemi zagodkami gdzieś sie zabroł, abo godoj wyraźnie, bo jak cie przeskrobie palicą¹²⁾, to ci sie egzamin przypomni.

— Hano! skoro jegomoś(ć) mo takom krótkom paminć, to mu muse objaśnić. Toli:¹³⁾ bystrowidz, to jes(t) kot; z bystrością to jes(t) z ogniem, (bom mu do ogona przywionzol wiecheć słomny zapolony), polecioł do radości, to jest do stodół księdza jego-

⁶⁾ zasadzka, ⁷⁾ djabelska, ⁸⁾ palcem,

⁹⁾ zostać, ¹⁰⁾ powsinoga, ¹¹⁾ zapomniał,

¹²⁾ laską, ¹³⁾ właśnie.

mości, a jak nie będzie obfitości, to jest wody, to będzie po radości, bo sie społa stodo(ł)y i zboze księdza jegomości.

— O! raju Boskie święte! — zawo(ł)oł jegomoś(ć), a tu z dachu stodo(ł)y fu—fu—fu! ogień był już na wyrchu, i nie pomóg ratunek, bo sie wszyćko do imentu¹⁴⁾ spoli(ł)o.

Upłyni(ł)o od tego casu pore dni, roz, jak matka tego ch(ł)opoka sła kole¹⁵⁾ plebanije, tak jał zawo(ł)oł do siebie jegomoś i pado do ni tak: — wasego chopoka moziecie już teraz oddać do skół, skoro sie tak strasnie na tego księdza napiyro. Mnie sie widzi, ze jo sie na nim przy egzaminie nie poznoł.

No i oddali tego chopoka na księdza, no i dwie dziurki w nosie, i skońcy(ł)o sie.

Bajka o dziesięciu braciach¹⁾.

Pewny gospodarz miał dziesięciu synów, z których najmłodszego nazwano w rodzeństwie „Koziołkiem.“ Wszyscy pomagając ojcu, zajmowali się pracą gospodarską. Razu jednego w czasie sianokosu, wysłał ich ojciec na łąkę dla iej skoszenia i zebrania siana. Skosili łąkę i wysuszywszy trawę, złożyli w kopy, każdy składając po osobno. Tak zrobiło się kop dziesięć, z których dziesięta, wedle sił Koziołka, była najmniejsza. Mieli oni z sobą klacz ojcowską, którą na noc puścili na skoszona łąkę pomiędzy kopy, jak się to zwyczajnie czyni bez szkody siana; gdyż konie mając zieloną trawę, na suchą zgoła się nie kwapią. Tu jednak niepojętym sposobem stało się przeciwnie. Klacz żarłoczna przez noc zjadła wszystkie dziesięć kop siana z wielkiem podziwieniem i żalem kosarzy. Cóż było robić? stało się! Ojciec niemniej tem zdarzeniem zdziwiony i zrazu niechcący wierzyć, zdał się na świadectwo swoich dziesięciu synów, i przestał na samém pożałowaniu straty.

Tymczasem klacz pokazała się zrzedną i po zwyczajnym przeciągu czasu, przyprowadziła dziesięcioro zrzedziat, z których dziesięte było najdrobniejsze, a wszystkie były ogierki. Hodowały

---

¹⁴⁾ do szczętu, ¹⁵⁾ koło.

¹⁾ Bajka ta została spisana około 1830 r. w powiecie Poniwieskim w gub. Kowieńskiej i nadesłaną dla „Ludu“ przez p. Jana Witorta. Żeby zachować jej pierwotny charakter, zatrzymane zostały tak język jakoteż pisownia oryginalna.

się pięknie pod czujnem okiem gospodarza i przy pilnym dozorze jego synów. Gdy już wyrosły jak należy, ojciec rozdzielił ich pomiędzy dziesięciu swoich synów, oddając najmniejszego, ale niemniej pięknego i rzeskiego Koziołkowi, który także niedorośli braci swoich, choć już był w latach do ożenienia. Zrobiwszy taki podział między synami, rzekł do nich ojciec. Teraz moje dzieci ma z was każdy po pięknym koniu; jedźcież sobie w świat i szukajcie żon, nie bierzcie ich z różnych familij, ale z jednego rodzeństwa, gdzie znajdziecie dziesięć siostr, tak iako was iest dziesięciu rodzonych braci.

Posłuszni synowie rychło się przygotowali do drogi i wyruszyli razem. Długo jadąc szukali, dopytywali się dziesięciu siostr rodzonych, ale nikt ich nie umiał zainformować. Nakoniec jadąc spotykają kłębuszek, który się kocił zostawiać nic po sobie. Zdziwieni tą osobliwością zatrzymują się bracia i pytają, czyby on nie wiedział o takim rodzeństwie, gdzieby było dziesięć siostr rodzonych? Kłębuszek odpowiada: Jest tu niedaleko wdowa, która ma dziesięć córek. Jakże do niej trafić? zapytali bracia. Jedźcie, pilnując się tej mojej nici; z jej końcem koniec waszej drogi; tam bowiem odkrycie się przed wami iedno siele, w którym mieszka wdowa wiedźma, mająca dziesięć córek. To rzekłszy kłębuszek, pokocił się, a oni pojechali i niezadługo stanęli w zaścianku onej wdowy; przyjęła ich uprzejmie, jak równie potem i ich oświadczenie, że chcą się żenić z iej córkami. Do wieczora wszystko się jak najpięknie ułożyło, tak że po wieczery bracia i siostry jako narzeczeni poszli razem spać do odryny na siano. Poszedł i Koziołek, ze swoją którą się jemu od wyboru starszych braci została; ale on spostrzegł, że niema iego rękawic. Idzie więc szukając i podchodzi do samych drzwi wiedźmy. Tam słyszy rozmowę i te mianowicie słowa wyrzeczone do kogoś głosem wdowy: Czapki poscinać a chustki zostawić.

To coś bardzo niedobrego wróży, pomyślił sobie Koziołek. Domyślając się ztąd niepochybnej zguby dla siebie i dla braci, wraca najprędzej do odryny, kładzie się i czeka nim wszyscy posną. Gdy już chrapanie nastąpiło powszechne, wstaie najciszej i z kolei czapki braterskie i swoją kładzie przy głowach siostr, ich zaś chustkami pokrywa głowy braterskie i swoją. Przed samym dniem ktoś z kosą przychodzi, ścina głowy w których leżały czapki, a chustkami pokryte zostawuje nietknięte. Koziołek nic nie mówi i czeka, aż się bracia obudzą.

Ze dniem ocykają się bracia z niezmińszym strachem jak zdumieniem, widzą narzeczone swoje we krwi zbroczone, po-

rznięte! Nie wiedząc sami jak się to stało i lękając się biedy i zemsty, kulbaczą najprędzej koni i zmykają. Po drodze opowiada im Koziółek, jak się ta rzecz stała i co on dla uratowania siebie i braci uczynił.

Bracia niechcą temu wierzyć, posadzają iego o zabójstwo, z powodu niechęci, że musiał wziąć siostrę, która się jemu od wyboru ich została, i powróciwszy do domu skarżą go królowi. Król wysłuchawszy żałujących i obżalowanego, na dowód prawdy ze strony Koziółka, każe mu przynieść tę kosę, którą on widział, że ścięto głowy dziesięciu siostram. Jakkolwiek rzecz była trudna wziąć tę kosę u wiedźmy i Koziółek wymawiał się zupełną niemożnością: król przecie zagroził go śmiercią, jeżeli nieprzyniesie.

Wraca z płaczem Koziółek, idzie do stajni i na los swój narzeka. Słyszac i widzac to jego konik pyta: czego płaczesz? Koziółek opowiada rzecz całą i znowu płacze. „Ciszej, rzecz konik, uspokoj się!“ — „Dostaniem wiedźminej kosy.“ Koziółek ucieszony pokarmił konia, sam się ubrał, siadł i pojechał do zaścianka wiedźmy. Gdy już byli blisko, rzecze konik: „stańmy!“

W postaci człowieka nie weźmiesz tej kosy, nie wpuszczają ciebie do chaty; ale oto przemienię cię w kota; tak przekształcony przybieżesz do drzwi, zamawczysz, drzwi ci otworzą, i jako kot bez podejrzenia wemkniesz się do środka i siądziesz sobie przy kosie, która leży na ławie przy otwartem oknie, gdzie też i wiedźma siedzi. Ona cię pogłodzi i poydzie zaraz do komory po mięsa kawałek dla ciebie. W ten moment chwytaj za kosę i drapaj przez okno; a ja tym czasem na ciebie czekając, tu się popaszę.“

Stało się tak i nim się koń cokolwiek posilił, już kot przybiegł z kosą do niego. Jak zaś łatwo z człowieka na kota, tak i z kota na człowieka przewierzgnął się Koziółek. Dosiada więc swojego rumaka i wkrótce, pędząc czwałem, powraca do domu. Przedstawując kosę krolowi udowodnił wprawdzie swoją niewinność, ale nie rozbroił gniewu braci. Nie mogąc już nic poradzić jemu — z punktu zarzuconego zaboju, przez niechęć czy zazdrość powiadają krolowi, że niby się Koziółek przechwalał, iż fraszka ta kosa, ale że on mogłby dostać od wiedźmy dwoje cudnej piękności gołąbków. Właśnie takich gołębi potrzeba było krolowi. Woła więc Koziółka i pod karą śmierci każe mu przynieść tę parą gołębi. Próżno Koziółek wypiera się, że tego nigdy nie mówił, i że nawet nie wie czy są u wiedźmy gołębie jakie? Nic to nie pomogło: Śmierć! lub gołębie!

Jdzie więc płacząc znówu do swego konika. Ten dowiedziawszy się o przyczynie łez jego, uspokaja go, każe siebie siodłać, i zaraz z nim się puszcza do wiedźminego zascianku. Będąc już niedaleko, zatrzymuje się, przemienia Koziółka w jastrzębia i powiada: „oto w ten moment wiedźma ze swojemi gołębiami siedzi przy studni, obrócona do bramy. Oblec na około i z dachu nagle spuszczać się na gołębie siedzące w parze, porwij szponami za skrzydła i spiesz do mnie.“ Koziółek słowo w słowo tak czyniąc, schwycił gołębie i mimo przerazliwy krzyk wiedźmy uniósł je na miejsce stanowiska, zkąd natychmiast w postaci już człowieka wskoczył na konia i drapnął w nogi.

Przybywszy do domu, zaraz poniosł je do krola. Uradowany tem monarcha serdecznie dziękował Koziółkowi i obdarzył go pieniędzmi. Z czego niezmiernie ucieszony Koziółek, że się i biedy pozbył i pieniędzy od krola dostał, skacząc wrocil do chaty, konika pogładził, obroku zasypał i sam posiliwszy się poszedł spać. Tym czasem kiedy król przypatruje się gołębom, pieści się z nimi i bawi tęsknych do rodzinnej strzechy: ieden tak przemawia do krola: „Najjaśniejszy Panie! jakaż ci ztąd chluba, że posiadasz nas parę gołębi okurzonych dymem wiejskiej strzechy; nie dla krolow rod nasz stworzony, ale dla pracowitych kmiotków; z niemi nas przyiaźń łączy i potrzeba. Oni w nas widzą swe szczęście, przy nich my szczęśliwi, bo syci i bezpieczni. Lecz jest ptak o! krolu godny Ciebie i twego pałacu, ptak rajski, najpiękniejszy w świecie, który wdzięczne swe pienia rozwodzi pod niebem, w klatce szczerozłotej, sadzonej diamentami, i zawieszonej aż w samym środku niebieskiego sklepienia. Widziałem go nieraz choć zdaleka, wzlatując za obłoki i słuchałem pieni jego zachwycających.

Król równie zdziwiony mową gołębia, jak i trześcią jej zajęty, wpadł w zadumienie i milczał, a gołąb tak dalej mówił. „Nie frasuj się królu, jak tego ptaka dostać; ten co nas dostawił tobie, w stanie jest ci ptaka i klatkę przynieść.“

Słyszac to król, zrywa się z miejsca, woła pokojowca i każe natychmiast przyprowadzić Koziółka. Porywają go se snu i wiedzą do krola. „Słuchaj, rzecze król do niego, krótki moj rozkaz: wiesz tę złotą klatkę z ptakiem rajskim, zawieszoną pod samym środkiem nieba, idź i przynieś mi ją albo umieraj.“ Po takim zagrożeniu cóż miał robić Koziółek? poszedł znówu płacząc do swego konika.

Temu gdy powiedział o swojém nieszczęściu, rzecze mu koń: „to rzecz nie tak łatwa i droga daleka. Jdź do krola, powiedź to

jemu i proś, żeby ci kazał wydać znaczną sumę pieniędzy na drogę.“ To gdy się stało i król pieniędzy nie żałował, schowawszy połowę na zapas, z połową wyruszył Koziółek w drogę za instynktem swojego konia. Długo i rozmaitemi szlakami odbywając podróż, наконец przybywają do wielkiego lasu, zarosłego wiecznymi drzewami, a tak pięknie i czysto utrzymanego, że w nim nie tylko żadnego łomu i zawału, ale i suchej gałązki niewidać było. Dojechawszy do samego środka tej puszczy, zatrzymuje się kon i powiada do Koziółka. „Otoż tu jest środek nieba; nad tym punktem wisi złota klatka, a w niej jest ptak rajski. Weźmij, Koziółku, postać orła, bo inny ptak klatki tej nie sięgnie; wznos się prosto w górę patrząc w niebo; a gdy już pod samą klatkę doleć, dotknij ją skrzydłem i zaraz się spuszcza, ona tuż pojedzie za tobą; miej tylko pilne baczenie na to, żebyś spuszczając się do lasu, nie gabrał o drzewo; inaczej siebie i mnie zgubisz.“

Szczyściem wszystko się odbyło jak najlepiej i klatka była już na ziemi, w ręku Koziółka. Po małym odpoczynku spieszą na powrót do domu. Jak długo tam i nazad ciągnęła się podróż, niewiadomo; ale to tylko pewno, że nie doświadczywszy żadnego wypadku, Koziółek przybył prosto do pałacu króla i tam tęskliwie czekającemu oddał klatkę i ptaka. Nie należy wątpić, że monarcha nadzwyczaj uradowany musiał go sownie wynagrodzić.

Zrobiwszy taką przysługę królowi, sądził Koziółek, że już będzie spokojny; począł więc myśleć o zaprowadzeniu własnego gospodarstwa. Podczas kiedy on tak myśli i bawi się przyszłym swoim szczęściem pod strzechą wiejskiej zagrody: ptak rajski wśród łaskania i pieszczot królewskich i całego dworu, tak się do króla odzywa: „Najjaśniejszy Panie! wszyscy mnie tu podziwiają i ty sam królu unosisz się nad barwą moich pior i wdziękiem mego głosu i nazywasz mnie najdroższym klejnotem swoim; a co by było, gdybyś widział i posiadał ową cudną dziewczę, na której łonie ja się hodo wałem i uczyłem się spiewać nim mnie wzięto do złotej klatki. Daleko pośród wód Oceanu mieszka ona; tam na falach morskich roztacza ona swoje wdzięki, igra z rybkami i głosem swym łagodzi, czaruje wszystko, co się do niej zbliża. Oh! Królu! co za dziewczę, warta być żoną najpierwszego z królów“.

Zapalony takim opisem nimfy morskiej, król natychmiast każe wołać Koziółka nie wątpiąc, że ten, co klatkę złotą ściągnął z pod samego nieba, potrafi dostać się na środek Oceanu i zdobyć dziewczę. Biedny Koziółek, pośród najśodszych marzeń swoich porwany od dworzan, stawiać się musiał u króla i po prozbach i grozbach zająć się myślą o morskiej dziewczę. Jakkolwiek bar-

dzo markotny ale nie rozpaczony, idzie do swojego konika i nową biedę mu przekłada.

Koń go pociesza, każe iść do krola, i na wielkie przedsięwzięcie wielkich prosić pieniędzy, w czym ze strony krola najmniejszej nie było trudności. Za część tych pieniędzy z porady konia, zakupuje Koziółek mnóstwo rozmaitych błyskotek należących do stroju kobiecego, układa je do szafy umyślnie na to sporządzonej i zamyka. To gdy się stało, bierze tę szafę z sobą razem na koń i puszcza się w drogę. Tak wszystko dziwny koń jego rozporządził.

Co się im po drodze zdarzyło, milczy o tem historia; wiadomo tylko, że przybyli na brzeg Oceanu, w tem właśnie miejscu, gdzie morska dziewica zwykła najczęściej pokazywać się. „Tu — rzekł koń do Koziółka — wkrótce zjawi się dziewica, postaw swoją szafę, ułóż w niej iak należy błyskotki i niezamykając drzwiczek, czekaj aż się nimfa objawi. Ona ciekawa, zbliży się i zapyta, kto jesteś i co masz w tej szafie? Powiedz, że jesteś kupiec, i masz do przedania ozdoby niewieście. To rzekłszy, pokłon się jej nisko i pros ją, aby wstąpić do kramu i wybrać sobie raczyła. Dziewica pokwapi się na te swiecidełka i wejdzie do szafy dla wybrania; ty tymczasem drzwiczki zatrzaśnij i zamknij na zamek. Wtedy już dziewica nasza“.

Dziewica pokazała się; Koziółek co nie osłupiał patrząc na jej spaniałość i wdzięki, na jej piękne włosy, które wietrzyk rozwiewał, a tęcza złocąc je zbierała. Jak koń przepowiedział, tak się stało. Slicznota morska zainteresowała się kramkiem koziółka i grzecznie zaproszona don weszła. Chytry kupczyk drzwiczki zatrzasnął, zamknął, z kramkiem co rychlej na konia. Tak z miłym ciężarem, prędko czy powoli, dobił się nakoniec do domu. Mówią, że bardzo niechętnie i z żalem oddał Koziółek dziewczę krolowi, który ją przyjął z największą radością i tryumfem.

Ale próżno ją baw i i wymyślał najweselsze rozrywki; dziewica była smutną i nie spiewała, choć głos jej miał bydz tak czarujący. Pyta ią krol nakoniec, dlaczego ona tak smutna? co jej brakuje? Na to dziewica: „Nie obaczysz Krolu nigdy mię wesołą i głosu mego nie usłyszysz, jeżeli nie każesz mi przynieść gojącej i ożywiającej wody“. A kiedy krol zapyta, gdzieby dostać takie wody? Odrzekła dziewica: „Ten zdrajca, co mógł mnie samą dostać, postara się i tey wody.“ „Wołać mi natychmiast Koziółka!“ krzyknął władca, obracając się do swojej służby. On gdy się stawiał, rzekł krol do niego: „Wody gojącej i ożywiającej masz się postarać, jak można najprędzej“; a gdy Koziółek w ambarasie

głowę poskrobał, dodał monarcha: „nie masz wymówki, kto umiał zdobyć dziewicę, zdobędzie i wodę“.

A więc, nie krzywiąc się już dalej, w nadziei na swego konia, poszedł Koziółek i przełożył jemu nowy rozkaz króla. „Wiesz co Koziółku — odezwał się kon — to może mię życie kosztować, jeżeli się nie uda. Idz wszakże do króla i proś na drogę pieniędzy. Podróż trudna i daleka“. Nie chodziło królowi o pieniądze, byle tylko żądana woda była. Wyliczono natychmiast sumnę potrzebną i Koziółek wzięwszy część pieniędzy, odprawił się w drogę. Przez lasy, stepy, góry, wąwozy i rzeki, przebiegając się długo i z trudem, ale bez przypadku, wchodził na koniec do wielkiego lasu między skały i przepaście, gdzie mnóstwo kruków siedziało na drzewach, skałach, lub kracząc snuło się tu i owdzie w powietrzu. Rzekł kon do Koziółka: „Tu na iednej niedostępnej skale iest nam potrzebna woda, krucy o niej tylko wiedzą i mają tam przystęp. Wez i zabij mnie; wydobądź moje wnętrzości i schowaj, zakryj tak, żeby się kruki nie dorwały i nie pożarły. Potem wlez do mojego brzucha i zakryj się, przylecą krucy, i sądząc że padło, spuszcza się na mnie. Wtedy chwyc dwóch kruków i trzymaj mocno. Zgromadzone kruki poczną cię prosić, ażebyś uwolnił ich spółbraci. Powiedzże im wtedy, że nie puszcz inaczej, aż chyba przyniosą ci gojącej i żywiącej wody. Kiedy więc w dwóch naczyniach białem i niebieskiem wody ci przyniosą, puścisz na wolą ptaków, a sam wydobywszy wnętrzości moje ze schronienia, włożysz mi do brzucha, polejesz naprzód wodą z białego naczynia, to się wszystko zgoi, a potem z niebieskiego i wnet ja ożyję“.

Nie bez żalu i wzdrygnięcia zabił konia swego Koziółek; dalej spełnił wszystko podług danej sobie instrukcyi. Udało się szczęśliwie; kruki w dwóch naczyniach wody przyniosły, za pomocą której konia do życia przywróciwszy, z wodą ruszył napowrót. Nie tak zapewne prędko, jak się to mówi, stawa na koniec przed królem i oddaje w ręce jego oba naczynia z wodą. Ani wątpić, że król mu za to mocno dziękował, i oddał sam naczynia te dziewicy.

Tyle zrobiwszy przysługi, tyle poniosłszy trudów Koziółek, zdaje się, że mógł już spokojnie zająć się swoim szczęściem. Lecz przeznaczeniu iego inaczej się zdało. Najtrudniejsza proba była jeszcze przed nim. Okrótna dziewica postanowiła na samym Koziółku doświadczyć skutków iednej i drugiej wody. Prowadzą biedaka na rzekę. Tam na brzegu rąbie go dziewica na drobne kawałki; sama je przemywa w wodzie, potem składa jak były;

i dopiero naprzód połała wodą gojącą i wszystko się zrosło i zgoiło, dalej wodą ożywiającą i wnet powstał młodzieniec, daleko piękniejszy niżeli był przedtem. Król z dworem swoim, świadek tej operacyi, widząc tak korzystną odmianę na Koziołku, i jako już dość w lata podeszły, bardziej potrzebujący takiej odmiany i odświeżenia, prosi, zaklina dziewczicę, żeby z nim toż samo zrobiła, co z Koziołkiem. Chętnie zgadza się dziewczica, sieka na kawałki krola, przemysła członki jego w rzece i składa. Gdy tem była zaięta, naczynia z wodą cudowną stały na stronie. Już miała połać z kolej, żeby zgoić i ożywić krola; nieszczęście! przylatują nagle dwa kruki, porywają oba naczynia z wodą i unoszą. Dwor i lud zebrany niezmiernie się tem przeraził, ale widząc w tem palec Boży, obwołuje dziewczicę swoją królową; ta zaręcza sobie Koziołka na męża: odbywa się naprzód spaniały pogrzeb, potem świetne wesele, na którem wszystkiego było hukiem i jadła i napoju, tak że gościom aż przez brodę ciekło, ale w gębie nie było.

Notandum: Tak się konkludują wszystkie powiesci gminne Litewskie, z tem jeszcze, że opowiadający koniecznie jest z liczby gości; co tu przepuszczono jedynie z powodu cholery. Strach być na balu, żeby się nie objeść; w myśli nawet nie chcę zgrzeszyć obżarstwem. — Oj! ta cholera; prawi nam o wstrzemięźliwości lepiej sto razy, jak ojciec Maciej w Irlandyi.

Podanie o skale.

W pobliżu Buczacza, w stronie północnej od miasta, leży niewielka wioska Rukomysz, przez którą przepływa rzeka Strypa. Tuż nad rzeką stoi cerkiew, poświęcona św. Onufremu, z wielkim w dzień tego świętego odpustem, który dawniej ściągał masy narodu, a na który i teraz jeszcze znaczna liczba pobożnych z bliższych i dalszych stron w tym dniu uroczystym się schodzi. Zaraz za cerkwią wznosi się ogromna skała, której długość wynosi około 50, a wysokość około 12 sążni. Formacyę tej skały stanowi naciekowiec powstający z rozczyu wapna i gliny; jest dziurkowaty ale przydatny do budowy. Od czasu do czasu odrywają się od skały mniejsze lub większe bryły i z hukiem toczą się na dół; często można na nich zauważyć odciski liści, gałęzi, a nawet konarów z drzew, które geolog mógłby nazwać po imieniu.

W skale znajduje się znaczna liczba większych i mniejszych pieczar, połączonych ze sobą otworami i chodnikami, przez co

pieczary te stanowią nie odrębne dla siebie komórki, ale jedną całość. Na ścianach i sklepieniach ich osiada częstokroć rosa, przesycona solą, smaku ługowatego, którą pobożni zbierają i pomazują następnie chore oczy, będąc przekonania, że rosa stąd ma siłę uzdrawiającą w najrozmaitszych chorobach oczu.

Według miejscowego podania pieczary te ciągną się aż do sąsiedniej wsi Przewłoki. Pewnego razu wpuszczono do nich kaczkę z dzwóneckiem na szyi, chcąc przekonać się, co się z nią stanie i — po jakimś czasie kaczka zjawiła się na rzece w Przewłoce. Innym razem jacyś dwaj księża weszli do owego podziemia, aby je bliżej zbadać, ale przepadli tam i więcej nikt ich nie widział.

Do powstania skały i pieczar przywiązane jest następujące podanie: Koły Żydy Sůsa Chrystá na chrystji rozpynáły, zadro-
żáła zemlá, ne mohúczy takóji ohýdy znésty, zatrjasláš, a hory
zaczáły sejcás rozpadátyš, dołyný riwniátyš: tohdý začála i násza
skałá rostý (rukówyska). Álebo rosté, rosté i ne stajé. Lúdy dy-
wútut sia, žúrjat sia, a ne znájut, szczo poczáty. W tim zjawýłýš
ksiondžý Jeremity i poczáłý skałú zakłýnáty; poczála skałá po
tróchy osidáty. Pid toj czas pojavýw sia w okólycy šwiatýj
Onufrej; win wzdriw skałú, oná jemú spodóbała sia, a szczo i pe-
czéry bułý hotówi, tož win postanowýw tam zamészkaty. Win
wvijszów do wełýkoji (šrodkowej) peczéry i poczáw mołýty sia
Bóhowy, szczo by pomih mu w nowim mészkanju. Koły wstaw
po mołýtwi, w miscy, de opér sia buw nohóju i rukóju, łyszýłýš
šlidý nohý i ruký na pámjatku i do nýni.

Pobożni, schodzący się na odpust, ślady te odcisnięte na-
wiedzają i z pobożnością całują.

Że święty Onufry żył rzeczywiście w tych skałach, wierzą
mieszkańcy Rukomysza, a nawet opowiadają, że Onufry posa-
dził był drzewo figowe obok skały w miejscu, gdzie dzisiaj rośnie
rozłożysty jawor, którego owocami żywił się do śmierci.

O powstaniu wioski i kapliczki, umieszczonej w jednej pie-
czarze, tak opowiadają: Jak Túrky z Tatáramy napáły na Buc-
zácz, miszczány powtjikáły péréd nýmy i schowáłyš w pecze-
rách rukómyskich. Po widchodi Tatáriw miszczány chotýłý wer-
táty znów do Buczácza, jákiež uwýdiłý, szczo z jiich sadyb łysz
odná wełýka rujina, wernúłý do peczár, wýrubałý w okólo nych
lis i załóžýłý sełó. Odným łysz žurýłýš: ne mohýłý sobi zbudowáty
cerkwy, bo búło jich ne boháto, a chotýłý mołýtyš Bóhowy, ta
kołýž ne méłý de. Tohdý w drúhij peczeri zjawýw sia óbraz šwia-
tóho Onufreja, kotrýj widosłáły do Rýmu, a na tim miscy poło-

żyły wiewtar, przyprawyły dweri i wid tóhdy schodłyś na mołytwu. I tepér szczo róku widprawłajut w sij kapłycy Służby w trétyj deń Welykódnia.

Podania te zapisałem w 1889 r. Być może, że możnaby ich i więcej tam znaleźć, dotychczas jednak nie miałem sposobności być na miejscu powtórnie i dokładnie rzecz zbadać.

II.

O kamieniach, które powstały z ludzi, mam następujące wiadomości:

Przy drodze, wiodącej z Monasterzysk do Buczacza, są we wsi Jezierzanach zasadzone wysokie, stare topole. Do jednej z owych topoli przyparty jest i dzisiaj wielki kamień, do którego przywiązane jest następujące podanie. Pewna matka wychodząc w pole zrana, nakazała córce zgotować wcześniej obiad i wynieść jej w pole. Córka zrobiła, co matka rozkazała, spóźniła się jednak przy tem; nadto idąc w pole, spotkała parobka, którego kochała i zaczęła z nim rozmawiać. Zniecierpliwiona matka postanowiła sama pójść do domu i zobaczyć, co jest. Idąc, zdala ujrzała córkę rozmawiającą z parobkiem. Rozgniewana krzyknęła: Bodás tam káminem stała. W tej chwili dziewczyna przemieniła się w kamień i dotąd nim pozostaje.

Nadmieniam jednak, że kamień ten niema żadnej podobizny ludzkiej, bo umyślnie go oglądałem.

Podobny wypadek zdarzył się w Zalesiu (pow. bucz.). Wyśłała matka córkę po wodę do studni i nakazała jej, żeby się spieszyła. Dziewczyna byłaby zapewne prędko wróciła, gdyby nie zaszedł jej drogi kochanek, z którym dawno się nie widziała, a porozmawiać musiała. Zadała się więc z nim w rozmowę, trzymając konewki na plecach. Zniecierpliwiona i tu matka wybiegła z chałupy, krzycząc! Bodás káminem tam stała. Przekleństwo zaraz spełniło się, córka skamieniała.

Podobny kamień znachodzi się też na polu, zwanem Kar-skim polem, między Puźnikami i Baryszem (pow. bucz.); nie miałem jednak sposobności ani widzieć go, ani dowiedzieć się, jakie podanie z nim się wiąże. Prawdopodobnie można takich podań więcej w pow. buczackim usłyszeć.

Włodzimierz Hnatiuk.

Bajka o węzowym królu.

Żyła raz sobie staruszka. Miała ona syna jedynaka imieniem Jaś. Oboje byli bardzo biedni i mieszkali w bardzo starej chatce, położonej wśród lasów, daleko na północy, daleko od osad ludzkich. Żywili się grzybami i jagodami leśnymi; czasem udało się złowić Jasiowi jakie dzikie zwierzę, czasem kaczkę i tak im się jakoś żyło. Mieli wprawdzie dosyć ziemi, ale matka już była stara i słaba, a Jaś znowu za młody, aby mogli ziemię należycie uprawić, dlatego nie wiele mieli z pola pożytku. Pomimo tego byli bardzo gościnni, a każdego podróznego radzi w domu widzieli i dzielili się z nim czem mogli, choćby nawet od ust sobie mieli odjąć.

Raz wyszedł Jasio na drogę i usłyszał dziwne skomlenie; przychodzi bliżej i zobaczył małego pieska, którego jakiś nielitościwy człowiek z domu wyrzucił. Jaś dał mu kawałek chleba, pies zjadł go z apetytem, potem wziął go Jaś na ręce, zaniósł do domu i mówi do matki: „Mamo, znalazłem oto tego pieska na drodze, pozwól mi go mieć przy sobie“. Ale matka, będąc biedna, nie miała sama co jeść, rzekła: „Nie miałabym nic przeciw temu, lecz czemu go wykarmimy?“. „Już ja ze swojej części dam mu nieco i jakoś to będzie“. I tak piesek pozostał. Pilnował on swego pana, był mu we wszystkim posłuszny. Gdy podrośł, pomagał Jasiowi w polowaniu na kaczki i zające i było im dobrze.

Raz idzie sobie Jasio i słyszy, coś żałośnie miaucze. Podchodzi i zobaczył biednego kotka, którego ktoś na drogę wyrzucił, by zginął. Dobry chłopiec wziął go na ręce i przyniósł do domu, znów prosi matki, by mu pozwoliła kota przy sobie trzymać. Matka pozwoliła, chociaż sami nie mieli co jeść. Pokazało się jednak, że kotek nie wiele ich kosztował, bo łapał myszy, co zboże w śpichlerzu wyjadały.

Znów idzie raz Jasio przez łąkę i zobaczył małego węża, leżącego na drodze, a ledwie żywego. Zmiłował się Jaś nad nim, schował za pazuchę i przyniósł do domu; dał mu mleka ze swego śniadania i wąż odżył, położył się na oknie i przypatrywał się wszystkiemu ciekawie. Ale matka rzecze: „Tego już za wiele, psa karmić, kota karmić, węża karmić i to mlekiem, skąd ja na to wszystko nastarczę“. Ale Jasio mówił: „Już ja się z nim podzielę zawsze moim śniadaniem, on taki ładny, a miły, że za nic bym go z domu nie dał“.

Został więc wąż u Jasia i dobrze mu było, a że był wdzięcznym, pilnował chatę przed złodziejami. Bywało nieraz, wszyscy

poszli z domu, a wąż usiadł sobie na przyzbie i grzał się do słońca, zwinawszy się w kółko, aż tu nadchodzi złodziej. Wąż tedy takiego wrzasku, krzyku i syku narobił, że pies i kot wybiegły z chaty, a złodziej przestraszony musiał uciekać. Za to go też Jasio lubił i pozwalał spać ze sobą w łóżku.

Wąż był jednak zawsze czegoś bardzo smutny. Jaś zapytał go tedy: „Czemu się smucisz, mój kochasiu“, a wąż odpowiedział: „Mój Jasiu, wiem iż mi dobrze życzysz, więc ci powiem, kto ja jestem. — Jam jest syn królewski. Ojciec mój miał mnie jedynaka i dobrze mi było przy ojcu. Wszystkie węże z całej Polski i Rusi muszą ojca mego słuchać. Ma on na głowie drogocenną koronę z samego brylantu, co jaśniej świeci, niż słońce, więc go już z daleka poznać można. Kto tę koronę posiada, może wszystko otrzymać, co tylko by zażądał. Ojciec mój mieszka w wielkich lasach i bagnach na Pińczysku i trudno do niego trafić. Wprawdzie wiem drogę do domu, ale nie mam sił iść tak daleko. „A jakimże sposobem tyś się tu wziął“? zapytał Jaś. „Otaraz wybiegłem sobie poigrać na łące z moimi przyjaciółmi, wtęmadleciał bocian, wszyscy towarzysze moi rozbiegli się zdjęci wielkim strachem, a bocian mnie porwał i zaniósł tu daleko na południe; jakoś wyśliznąłem się mu i wpadłem do trzciny, daremnie mnie bocian szukał do wieczora. Tak siedziałem tam kilka dni o głodzie i gdyby nie ty, byłbym zginął z głodu. Proszę cię Jasiu, ja widzę, żeś ty biedny, chciałbym ci dopomóc, zanieś mnie do ojca i żądaj za mnie tej korony, co on ma ją na głowie. Ojciec da ci ją z pewnością, a wtenczas będziesz szczęśliwy“.

Nie namysławiając się długo, wybrał się Jasio w drogę, szedł przez kilka dni, a ciągle na północ, aż zaszedł w takie bagna i lasy, że wybrnąć było już mu niepodobna, ale wąż wystawił swój łebek z za pazuchy i pokazywał Jasiowi drogę. Naraz stanęły przed Jasiem tysiące węży i z gniewem chciały się rzucić na niego, by go rozszarpać, iż śmiał naruszyć ich spokój i przestąpić granice ich siedziby, ale wąż Jasia wystawił swój łebek i coś do nich syknął. Wszystkie węże rozstały się z uszanowaniem i drogę pokazywały, aż do pałacu samego króla. Pałac ten był brylantowy, król leżał na ganku i wygrzewał się do słońca. Poznać go było łatwo, bo korona jego świeciła jako słońce.

Żdziwiony król widokiem nieznajomego, zapytał: „Czego tu chce ów człowiek?“ Jaś odpowiedział: „Przyniosłem ci twego synka, co go od śmierci wyratowałem; oddam ci go, ale daj mi twoją koronę“. Król ucieszył się bardzo, iż swego jedynaka zobaczył u Jasia za pazuchą, ale rzekł: „Żądaj czego chcesz, złota,

skarbow, ale nie korony". — „Nie, ja chcę tylko korony, inaczej wrócę do domu i synka twego wezmę". „Już ci ten młokos zawrócił głowę tą koroną. — Ja ci ją dam, lecz ona nie przyniesie ci pożytku ani szczęścia, będziesz miał czego tylko zażadasz, wszystko będzie ci się wiodło, ale szczęścia nie zaznasz i czy prędey, czy później przyniesiesz mi ją napowrót". Wstrząsnął główką, korona spadła. Jaś synka królewskiego ucałował i wypuścił, a potem wziął koronę i schował ją do kieszeni. Była ona maleńka, ot tak jak dobry guzik. Wracając, zauważał, że droga sama przed nim się ściele, bagna i lasy przed nim rozstępują się, by szedł suchą i pewną drogą. Tak przyszedł do domu. Tu zastał krańną nędzę, matkę wynędzniałą z głodu, pies i kot były tak suche, że tylko skóra i kości. Ale Jaś wziął koronę do ręki i rzekł głośno: „Chciałbym coś dobrego zjeść". Zaraz tedy niewiadomo skąd, przyniesiono najlepsze potrawy. Mieli co jeść, pić, ubrać się, piękne mieszkanie, jak sam pan. Matka sił nabrała, pies i kot teraz dopiero poznały, co to służyć Jasiowi.

I wszystkim zdawało się, iż są szczęśliwi, tylko Jasio tego nie czuł, wszystkiego mu było za mało, z niczego nie był kontent. A był to już rosty chłopak, zachciało mu się żenić, ba! ale z kim? Znał on niejedną dziewczynę we wsi, gdyby był tylko palcem kiwnął, słówkiem pisał, sto dziewcząt miałby do wyboru i byłby szczęśliwy — tak, nie on chyba, ale dziewczyna. On nawet na pannę z dworu nie patrzył, ale zamyslił w królewskim dworze żony sobie szukać.

Przyjechał tedy do króla w wspaniałem ubraniu z samego złota i dyamentów i na pięknym koniu, sam król takiego konia nie miał. Jaś przywiózł królowi bogate dary i klejnoty, jakich król jeszcze w życiu nie widział. Król widząc swego poddanego tak bogatym, wprowadził go na swoje pokoje i pokazał swoją córkę. Jaś dał jej także piękne prezenta, królowna je przyjęła, lecz zaraz poznała, że Jasio to prosty chłop, bo on swoje drogie i piękne buty wysmarował dziegiem. Biedny Jaś myślał, że właśnie dziegieć najwięcej przyjemności królownie sprawi, ale cóż? on był w lesie wychowany, nie wiedział o tem, że królowna od samej młodości jadła tylko zame delikatne rzeczy i dlatego pachła lepiej niż fiołek?!

Coś po miesiącu, gdy się lepiej oswoił z królewskim dworem, poprosił Jaś króla o rękę królowny. Król, usłyszawszy tak dziwne żądanie, odrzekł: „Moja córka już zaręczona z księciem Łutowskim, a słowa kasować nie mogę". Lecz gdy Jaś nalegał, odrzekł król, żartując sobie z niego: „Patrz oto stąd o trzy mile

jest wysoka góra, a jak daleko okiem zasięgnąć, same bagna, znieś tę górę do połowy, ziemią tą zasyp bagna, by tu ludzie mieszkać mogli, zaś na górze wystaw potężny gród i zamek tak silny, by go żaden nieprzyjaciół nie zdobył". Król mówiąc to, dał mu poznać, że jak niepodobna jemu taką robotę wykonać, tak niepodobna jemu jako prostemu chłopu sięgnąć po królewską córkę.

Odszedł Jaś, wyjął koronę z kieszeni i rzekł głośno, że chciałby tę górę znieść, bagna zasypać, zamek zbudować. Zaledwie objawił swoje życzenie, aliści góra zaczęła się usuwać, ziemia spadała na bagna i zasypywała je; na górze zaczęły się wznosić mury, zamek i gmach królewski wspaniały i obronny, jakiego w całym kraju nie było. I to wszystko stało się za jedną noc.

Wstał król nazajutrz rano i ujrzał zamek tak wspaniały, jakiego nawet książę Łutowski nie miał. Najbardziej jednak zdziwiła go ta szybkość, z jaką gmach ten wybudowano. Mnóstwo ludu przyszło do króla prosić o ziemię, a król dawał każdemu, ile tylko starczyło.

Przyszedł znów Jaś prosić króla o rękę królowny. Trudno już było teraz mu odmówić. Sama królowna, widząc takie dziwy, przystała na związek z Jasiem, bo się go bała, ale nie kochała i spiewała sobie po rusku, płacząc:

„Oj znaju, znaju, koho kochaju,
Tilko ne znaju, z kim żyty maju“.

Odbyło się więc wesele, jakiego świat nie widział i nie słyszał. Sam książę Łutowski był za swata i ciągle coś do ucha szeptał królownie, a królowna jemu. Jasio widział to wprawdzie, ale myślał, że to tak być musi, że to królewski zwyczaj tak nakazuje. Biedny Jasio, cieszył się, a nie wiedział z czego, ot pewnie dlatego, że inni się cieszyli; był bardzo poczciwy i myślał, że każdy taki sam. Król jednak kazał córce z mężem mieszkać, a księcia poprosił, aby wyjechał. Płakał książę przy rozstaniu i królowna także, lecz na to nie było rady. Jaś, chociaż był bardzo dobry i uczciwy, (sama królowna to przyznawała), ale nie była to królewska krew, nie umiał rozkazywać, tylko dobrze czynić, nie umiał zgrabnie tańczyć, a gdy wziął szablę do ręki, zdawało mu się, że to cep. Pomału jednak wkładał się do wszystkiego. Królowna mając w tem własny interes, zaczęła mu pochlebiać, ba nawet całować, że Jaś zdurniał do reszty i zdawało mu się, że jest bardzo szczęśliwy.

Jakoś we dwa miesiące zaczęła go żona pytać, jakim sposobem on tak wspaniałą zamek wybudował? Jaś do wszystkiego się przyznał i o owej koronie węzowej opowiedział i nawet ją pokazał. Tego tylko trzeba było królownie. Zaraz tego wieczora pospraszala gości, a Jaś to lubiał, częstowano wszystkich smaczniemi potrawami, wino po brodzie wszystkim kapalo. Królowna ciągle Jasiowi dolewała i Jaś pierwszy raz w życiu upił się i jak nieżywy leżał w łóżku. Kochana żoncia tymczasem smyk po kieszeniach i znalazła ową brylantową koronę. Popatrzyła na pijanego Jasia i rzekła: „Hej! hej! żebym to ja raz tego Jasia się pozbyła a doczekała mego lubego księcia Łutowskiego“. Zaledwie wyrzekła te słowa, już Jasia nie było, tylko zgrabny książę, dawny jej kochanek. Królowna ucieszyła się bardzo i koronę schowała w najskrytszą kryjówkę, a gdy spała, brała ją do ust i chowała pod językiem.

Jaś tymczasem powoli przychodził do siebie, patrzy, a on w swej chacie, w swojej rodzinnej wsi, pies i kot obok niego łąszą się, matki tylko nie było, bo umarła. Zrazu nie wiedział, co to ma znaczyć, lecz gdy przeszukał swe kieszenie i korony nie znalazł, zaraz pomiarkował, iż go królowna w szkaradny sposób oszukała. Zapłakał rzewnymi łzami, aż pies i kot nad nim się zlitowały i pytały, czego tak płacze. Jaś opowiedział im swoje nieszczęście. „Ha, to pójdziemy szukać owej korony i przyniesiemy ci“, powiedziały pocziwe zwierzęta.

Wybrali się więc wszyscy w drogę. Idą, idą, lecz nie tak to się prędko idzie, jak się mówi, różnych przygód w drodze zaznali, aż nareszcie spostrzegli ów sławny Jasiowy zamek. Jaś został w lesie i czekał. Pies i kot poszły do zamku. W drodze musiały przebyć rzekę, kot więc wylazł na psa i przepłynęły. Gdy były już pod murem, chciał kot wydrapać się na wierzch, ale mur był tak gładki, że pazurki jego na nic się nie przydały. Poczęły tedy rozmyślać, jakby to wejść do zamku. Gdy tak dumają, usłyszały muzykę, grano jakiegoś marsza. „Co to jest?“ spytał pies i schował się za krzakiem, a za nim kot się przyczał. Aż tu z dziury wyłażą myszy, (było to bowiem mysie wesele). Naprzód muzykanci z basem, skrzypcami i bębniem, potem swatowie i swaszki, dalej druźbowie ze swemi żonami, a za nimi para młoda, pan młody ładnie przybrany, a panna młoda była najpiękniejsza ze wszystkich myszek. Za nimi starostowie i goście weselni. Wszystko szło do ślubu. Kotowi zaiskrzyły się oczy, oj! był głodny! głodny! Lecz pies mówi do niego: „Kocie, nie rób głupstwa, złap pannę młodą, lecz jej nie zaduś, zresztą spuść

się na mie“. — Hyc — skoczył kot i schylił pannę młodą. Trza było słyseć i widzieć ten krzyk zamieszanie i strach myszy, gdy im się stało tak straszne nieszczęście.

Rozbiegły się na wszystkie strony. Jeden tylko pan młody pokazał głowę z dziury, by widzieć, co się dzieje z jego narzeczoną. Ale pies rzekł: „Słysz ty czarny, my ci oddamy twoją narzeczoną i nic jej nie zrobimy, ale idź do królowny i przynieś nam węzową koronę, ty znasz tu wszystkie kryjówki.“

„Tak znam,“ rzekł młody „w pończosze królownej wychowała mnie matka moja, ale do korony nie mogę się dostać, bo królowa nosi ją przy sobie, a nawet gdy śpi, chowa ją do ust.“

„A co mnie do tego“, krzyknął pies rozgniewany, „przynieś koronę. inaczej bądź zdrow, a z swoją narzeczoną pożegnaj się na zawsze“.

Schował pan młody ogonek pod siebie i pobiegł. Wszedł do sypialni królowej, patrzy, a tam ich dwoje na łóżku: księżę i królowa śpią, a chrapią, aż miło. Pan młody zaglądnął jej w zęby, nie można korony wydobyć, ale od czegoż rozum? Wsadził jej więc ogonek w zęby i nuższepotać, królowa się przebudziła i poczuwszy w ustach coś tak okrągłego, splunęła, a korona hop na ziemię. Zerwała się królowa, lecz nim zaświeciła świecę, już młody uciekł z nią i oddał kotowi. Puścił kot biedną myszkę, która ze strachu tylko zębami dygotała. Wybiegną wszystkie myszy, ej! jak utną mazura pi, pi, pi pi, pi, pi, pi. Ot była to radość! Nawet psu i kotowi przyniesiono sera, kiełbasy i miodu, by się cieszyli.

Lecz one nasyciwszy się, nie zwlekając dłużej, ruszyły w drogę. Gdy przyszły nad rzekę, wziął kot w zęby koronę, wylaź na psa i poczęły płynąć. W tem zobaczył kot rybkę. Łakome kocisko chciało ją złapać, wtem korona wyleciała mu z pyszczka. „Oj gwałtu!“ krzyknął, pies chciał go w pierwszej chwili ze złości utopić, ale wnet się pomiarkował, na brzegu dopiero dał mu łupnia, kazał kotowi wsadzić ogon do wody i tak trzymać. Nadpłynął szczupak, a myśląc, że to coś do jedzenia, chapnął go za ogon. Miauknął kot z bólu, ale pies w tej chwili szczupaka za kark i na brzeg. Tu go zaraz rozfałatał i znalazł we środku koronę. Nie dał on już jej kotowi, bo chociaż kot był poczciwy, ale głupi. Tak przybiegli do Jasia i oddali mu ją. Podziękował im Jaś serdecznie za przysługę i udał się zaraz do króla. Król nic o niczem nie wiedział, a tu Jaś skarży się przed nim na królowę. „To być nie może, ty nie umiesz jej szanować.“ „A dobrze“ rzekł Jasio, wziął koronę do ręki i mówi: „Niech tu przyniosą królowę

razem z łóżkiem.“ Zaledwie wyrzekł te słowa, aż tu otwierają się drzwi i wchodzi łóżko, a w niem księżę Łotusów i królowa. Ej jak porwie stary król karbowanica¹⁾, jak zacznie smarować obydwoje, aż piszczeli z bólu i ze wstydu. Dopiero Jaś wstawił się za nimi i królowi kij odebrał. Lecz cóż? Widział Jasio, że królowa nie dla niego, a nie chciał jej zmuszać, by go kochała, chociaż miał prawo do tego, a takie życie z królową równało się śmierci. Cóż tedy zrobił? ot wstał i tak rzekł do nich: „Mógłbym was zabić, spalić, zniszczyć, lecz cóżby mi z tego przyszło? Ot żyjcie sobie lepiej w szczęściu, a ja pójdę w świat za oczy.“ Poszedł i nie wrócił już więcej.

Z koroną swoją poszedł do króla węży i oddał mu ją, a zarazem opowiedział swe nieszczęście. Wąż tedy mu rzecze: „Mówiłem ci, że prawdziwego szczęścia na świecie nigdy nie znajdziesz, będziesz miał majątek i sławę, ludzie będą ci zazdrościć, bo nie wiedzą, że prosty chłop jest nieraz stokroć szczęśliwszy od najmożniejszego króla.“

Żył sobie tedy Jasio w pałacu u króla węzowego wraz ze swym psem i kotem aż do śmierci.

Ostrów koło Sokala.

Antoni Siewiński.

Kilka szczegółów z wierzeń ludu.

Podał Szymon Gonet.

We wigilią Bożego Narodzenia, po łamaniu się opłatkiem, biorą sześć cebul, a każdą z nich przekrawają na dwie połowy. Następnie z każdej połówki zdejmują wierzchnią czerwoną skórkę, dalej wyjmują środek tak, aby tylko jedna składowa część cebuli została, poczem w każdą z tych tak zpreparowanych 12 formę łożeczki mających części wsypują odrobinę soli i ustawiają w miejscu ani suchem, ani gorącym, ani wilgotnem np. na szafie. Rano w dzień Bożego Narodzenia patrzą w każdą łożeczkę cebuli, co się stało z solą? (Przy układaniu pamiętają również o zachowaniu liczbowego porządku tych cebul). W których cebulach sól zamokła bardzo, lub się roztopiła, te oznaczają przypadające z liczbowego porządku miesiące mokre, w których pozostała sól suchą — suche, a wreszcie w których nie jest ani zbyt wilgotna, ani suchą — miesiące średnie.

---

¹⁾ karbowaniec, kij karbowany, na którym karbowi (polowi) kopy znaczyli.

Ot i przepowiednie atmosferycznych opadów gotowe na rok cały. Naturalnie zapisują to wszystko skrzątnie i uważają, o ile się ta wróżba spełnia.

Wróżba np. na rok 1895 była następująca: Styczeń suchy, luty średni, marzec mokry, kwiecień suchy, maj suchy, czerwiec suchy, lipiec średni, sierpień średni, wrzesień średni, październik suchy, listopad mokry, grudzień suchy.

* * *

Podobne przepowiednie dotyczące miesięcy wysnuwają z pierwszego spadłego śniegu. Biorą śnieg pierwszy, czasem jeszcze w jesieni spadły i ugniatają z niego 12 kuleczek; na miejscach kredą ponumerowanych ustawiają je i uważają, która z kuleczek śniegu najprzód się stopi, miesiąc ten będzie najwilgotniejszym i tak gradatim, która z kuleczek najobojętniejszą będzie na stopienie — ten miesiąc roku będzie najsuchszym.

* * *

W wigilię Bożego Narodzenia, po łamaniu się opłatkiem, wychodzą dziewczęta dorosłe a marzące o zamażpójściu na pole przed dom i słuchają, z której strony posłyszają szczekanie psów. Z której strony głos psa usłyszysz, z tej strony kawaler po nią przyjdzie.

Następnie biorą fartuch i wyrzucają go na dach chaty. Jeżeli fartuch (zapaska) zostanie na dachu, znak to, że w tym roku pójdzie za mąż ta dziewczyna; jeżeli zaś fartuszek spadanie, smutna wróżba, bo trzeba jeszcze na męża rok czekać.

* * *

O dniach, w których niewolno kłaść kapusty do beczki.

W dzień św. Jadwigi (15 października), nie należy kłaść w beczki kapusty, boby Jadwiga do kapusty nasmerodziła i wszystka kapusta zaśmierdziałaby się!

W dzień Zaduszny, ani też w ogóle w ten tydzień cały, w którym Zaduszny przypada, żaden z chłopów nie będzie deptał kapusty — w ogóle z nią cośkolwiekbaż robił, bo zgniłaby taka kapusta. (Sam w tym roku tego doświadczyłem, bo nawet nie chciał mi chłop znieść w dzień zaduszny beczki z kapustą do piwnicy).

Notabene pouczył mię ten chłop o tem, co piszę o kapuście.

Inwałd pow. wadowicki.

Czy je prauda na świtji?

(Prypowiśť ¹⁾).

W portrameńcie niebieskim — empirejskie nieba —
Powićcie mi, ludzie, gdzie praudy szukać tszeba?
Jusz praudy nie ma, jusz prauda nie żyje,
Ustompila prauda s Polski u inny nacyje.
Ponoć praudy niema u całyj Europie,
Ani w panie, ani w żydzie, ani w prostym chłopie.
Puszczam ja sie do Szlonska, do Niemca, do Prusa:
Taka tam sama, jak i tu pokusa.

Niem. Gutmorgen her bruder! czyś nie widział praudy?
Nie był tu mospan Polak i nie beǳie zawǳy.

U nas, kto praudy kocha, wenik sie z bogaca,
A kogo okpić i oszukać, to u nas popłaca.
Puszczam ja sie do Moskwy; jak s Polski stupali,
Moży oni ze sobou i praudy zabrali?

Mosk. Zdrast wasza miłost, szto podiłajesz?

Szto ty, durnyj Polak, u nas poszukajesz?
Nit u nas prauda, do świta nie żyje,
Bo w całyj Rosýji same zołodije! (złodzieje).
Puszczam ja sie do Weńgier, czy tam prauda żyje,
Może sie zabawiła, dobre winko pije?
Dzień-dobry, mospanie Weńgżynie, dobre winko macie,
Moży wy u siebie i praudy chowacie?

Weg. Dakul mylijana teremtete, jak Wuhry nastali,
To jeszczy u siebie praudy nie chowali.

Puszczam ja sie do Rżymu — asz tam pielgżym idzie:
Nie nie gada o praudzie, lecz wszystko o bidzie.
Dzień-dobry, mospanie pielgżymnie!
Czy macie praudy w waszym Rżymnie?

Piel. Roma est benediktus, sit populus meladiktus;²⁾
To znaczy, że po łacinie gadamy, ale praudy nie znamy.
Puszczam ja sie na może, czy tam prauda żyje,
Moży sie zabawiła, to tam nie dobieje (trudno się dobić).
Wpadam na okrenty, kiedy i tam wykrenty,
Żeglaże łgaże, nikt kłamstwa nie każe (karze).
Stoje ja u portu i czekam raportu:
Asz słyszy głos z nieba: szkoda, bracie, ciebie!
Prauda tylko w Bogu, na wysokim niebie.
Niech ci sie nie plecie — nima praudy w świecie!
Sic, tak — skończyło sie tak.

*Zapisałem w Puźnikach, pow. buczackiego, od Józefa Rozowskiego,
kuśnierza, we wrześniu 1895.*

Włodzimierz Hnatiuk.

¹⁾ Dla wyjaśnienia nagłówka muszę powiedzieć słów kilka. W Puźnikach prze-
ważna część mieszkańców jest narodowości polskiej pochodzenia szlacheckiego, drobna
szlachta zagonowa, herbowa i herby kilku rodzin miałem sposobność nawet widzieć.
Mieszkają tam jednak i Rusini w mniejszości, a ci rozpadają się na dwie grupy: jedni

Piosnki ludowe

ze wsi Czernichowa, Czernichówka, Zagacia, Dąbrowy, Wołowic, Grotowy i Sułkowy
w pow. Krakowskim

zebrał **M. Kapuściński.**

1.

Jak ci já pojade
Bez te Ratanice,
Będa mie plakały
Mury, kamienice.

2.

Jak ci já pojade
Na konisiu gniadem,
Cekáj mie Marysiu
Pod zielonym sadem.

3.

Jak ci já pojade,
Hamował nie bede,
U ciebie dziewecyno
Nocował nie bede.

4.

Jakem jechał z góry,
Były w portkach dzióry,
Alem ich nie latał,
Inom se w nich latał.

5.

Jade od Krakowa,
Złomálem dwa koła,
Złomálem i trzecie,
Przyjechałem przecie.

6.

Jade od Krakowa,
Od Panny Maryje,
Stanęły mi kanie
Prosto Kalwaryje.

7.

Jade od Krakowa,
Kamycki, krzemycki,
Malowane koła,
Cisawe konicki.

8.

Jade od Krakowa,
Złomáł mi sie dysel,
Dziwęcęta mie pląca,
Zem na biéde wysedł.

9.

Gdy pojedzies bez las,
Zdem se magierecke,
Pokłoń sie matusi
O ładną córecke.

10.

Cyjez te konisie,
Mają białe karki?
Nasego Wicusia,
Co jedzie z trybarki ¹⁾.

noszą strój podobny do stroju szlachty, drudzy swój własny. Innej różnicy jednakowoż
nie ma między nimi. Tak Rusini jak i Polacy, mówią tylko po rusku ze sobą; gdy kto
do wsi przyjedzie obcy, szczególnie jaki urzędnik, wtedy Polacy starają się zawsze mó-
wić po polsku, choć wielu z nich nie umie nie tylko poprawnie mówić, ale wogóle mówi
gwarą pewną, właściwą jakiejś okolicy. Mówią wtedy tem, co się nazywa: „łamaną
polszczyzną”. Niektórzy, co hywali więcej po świecie, mówią po polsku dobrze, jak to
widać z podanego wiersza. Po rusku mówią tamtejszem narzeczem dobrze, ale wtrącają
polonizmy; n. p. dnie w tygodniu nazywają tak: nydjila, ponydjiłok, wiwtórok, syryda,
czytér, piontek, subóta. Rozowski mówiąc ze mną zapytał się mnie: Czy znajete pry-
powiśtj, czy je prauda na świti? Stąd i nagłówek.

²⁾ ma być: Roma est benedicta, sit populus maledictus — Rzym błogosławiony,
naród niech będzie przeklęty.

¹⁾ Trybarką zowie lud krakowski podciąganie pod wodę galarów ku ujściu
Przemszy,

11.

Cyżez te konisie,
Mają białe syje?
Nasego Wicusia,
Co jedzie z *winsyje* ²⁾.

12.

Z góry jedź, z góry jedź,
A na dole hamuj;
Dostaniesz dziewczynę
Ino ją se sanuj.

13.

Jedzisz Jasiu, jedzisz,
Nie bois się Boga,
By się nie złamała
Pod konisiem nogą.

14.

Pojedziesz? Pojade!
Weśże mnie ze sobą,
Bede podcinała
Konisia pod tobą.

15.

Siwy koń, siwy koń,
Zieloną kulbaka;
Zajechałem do niej,
Nie chce mnie sobaka.

16.

Jedzie wóz na przewóz,
Malowane kółka,
Podobała mi się
Od Posmysia córka.

17.

Jakem jechał z Warszawy,
Dziewki na mnie warcały,
I warcały: wyrr! wyrr! wyrr!
Wyzarły mi z torby sér.

18.

Krakowiacek ci ja,
W Krakowie sie rodził,

Trzy lata mi było,
Do dziewczynym chodził.

19.

W Krakowie na rynku
Grają na bębenku,
Czarna kura gdać,
Krakowiacek skać.

20.

Warsawa i Kraków
To dla nas Polaków,
A przedmieście i raga
To dla Rosyana.

21.

Matko Polską Polską
Ratuj nas Polaków,
A hyci Moskalów
Powsadzaj do krzaków.

22.

Biłany, Biłany,
Na górce stoja,
Kto pije, tańcuje
Z kochanceką swoją?

23.

Biłany, Biłany,
Na górze stoicie,
Nie jednej dziewczynie
Żała narobicie.

24.

Pożre na Zawisze —
Nie podobą mi się,
Pożre na Biłany —
Mój Boże kochany!

25.

Z tamtej strony Wisły,
Trzy panienki wysły,
Wołają przewozu,
Bo się boją mrozu.

²⁾ Winsyja czyli winszyja, nazywają w Krakowskim to, co Niemcy zowią po swojemu „Polterabend“.

26.

Z tamtej strony wody,
Kąpała se wrona,
A tyś Jasiu myślał,
Ze to twoja żona.
— Nie myślij Jasińku,
Ze to twoja żona,
Bo to taki ptásek,
Co sie zowie wrona.

27.

Z tamtej strony wody
Pasie chłopiec młody,
Zeby mi go dali,
Pościłabym środy;
Pościłabym piątki,
Zeby mi go dali
Na Zielone Świątki.

28.

Matusiu, Matusiu,
Spanie mie uwodzi,
Ale mój Jasinek
Po zaokniu chodzi.

29.

Matusiu, matusiu,
Cóżeście mi dali?
Cárne páciorecki —
Jesceście gádali!

30.

Matusiu, matusiu,
Já córecka wasa,
Zróbciez mi korále
Do samego pasa.

31.

Matko moja, matko,
Którą w grobie lezys,
Já sie poniewierám,
A ty o mnie nie wiés.
Já się poniéwierám
Po pruskiej granicy,
A ty, matko, lezys
W Boskiej tajemnicy.

32.

Powiedz-ze mi, powiedz,
Coś miała powiedzieć,
Bo mi sie matusia
Kázali dowiedzieć.

33.

Cies sie korálami,
Co ci matka dała,
Ale sie mną nie cies,
Nie będziesz mie miała!

34.

Posedł Marek na jarmarek,
Nakupił se śledzi;
Napisał se na tablicy,
Ka mu Jasiek siedzi.

35.

Posedł Marek na jarmarek,
Kupił sobie bic,
Wyciął matke bez łopatke,
Matka z pieca — hyc!

36.

Nie płac Maryś, nie płac,
Nie ci nie pómoze,
Mogłaś nie zawięrać
Jasinia w kómorze.

37.

Marysiu, kurwisiu,
Krzywoś gęby dała,
A já ci zapłacił,
Jakeś sama chciała.

38.

Bywałem na flisie,
Widziałem Marysie,
Cárne ocka miała,
Podobała mi sie.

39.

Podobała mi sie,
Dziéwcyua na flisie,
Zeby mi ją dali,
Ożeniłbym ci sie.

40.

Podobała mi się,
Dziwecyna z Krzęcina,
Jaze mi się do niej
Cubryna skręciła.

41.

W Skawinie, na winie,
Tam kapuste sadzą,
Jasinia z Marysią
Do ślubu prowadzą.

42.

Maryna ze Mlyna,
Z Łysej góry Wojtek,
Posedł se pozyczyć
Do Maryny portek.

43.

Bywałem na flisie,
Widziałem Marysie,
Zeby mi ją dali,
Ożeniłbym ci się.

44.

Barany i owce,
Niech wás pasie, kto chce,
Já wás pásł nie bede,
Bo się żenił bede.

45.

Przeleciała sowa
Wele Cernichowa,
Cyjaz ta Dorusia,
Ino Łukásowa.

46.

Przeleciała wrona,
Nie miała ogona,
Cóż to za parobek,
Co nie má kaftána.

47.

Przeleciał gołębek
Na zielony dąbek,
Pytał się dziewcyny,
Ka podziła wionek.

— Nie dałam go księdzu,
Ani organiście,
Inom go posłała,
Jasińkowi w liście.

48.

Dziwecyna konała,
Jesce się pytała.
Cy na tamtym świecie
Kochają się przecie.

49.

Mój Boże jedyny,
Mój Boże trojaki,
Cy já parobeczek,
Cy gospodarz jaki.

50.

Mój Boże, mój Boże,
Któryś stworzył morze,
A na morzu kamień
I dziewcynie na niem.

51.

Leć ptásku do lásku,
Nie śpiwáj nademną,
Bo já sieroteczka,
Ojca, matki nie mám.

52.

Świeci miesiąc świeci,
Gwiazdy pomagają,
Niesczęśliwi ludzie,
Co o mnie gádają.
— Oj, ludzie, wy ludzie,
Co o mnie gádacie,
Já się wás nie boje,
Bo mi nic nie dacie

53.

Cóż to za dziewcyna,
Co po wodzie idzie,
Pięknie się ubrała,
Pono moją będzie.

54.

Kalino, kalino,
Bodejbyś nie rośla,
Co já se pod tobą
Wioneczka odesła.

55.

Donaju, Donaju,
Nie pływaj po kraju,
Ino po śródecku,
Po mojem wionecku.

56.

Rybárze, rybárze,
Dla Boga świętego!
Cyscie nie widzieli
Jasiuka mojego?
— Widzieliśmy go tam,
W lesie tygrysowym,
Cesał se główecke
Grzebykiem perłowym.

Inaczej:

— Widzieliśmy go tam,
Ale nieżywego; —
Środkiem morza płynął —
Miecem przebitego.
Skoczyła Marysia
Z brzegu wysokiego,
Wyrwała miec ostry
Z boku Jasiowego.
Wyrwała, wyrwała,
I do siebie wbiła.
— Przypatrzcie sie ludzie,
Jak ją go lubiła.

57.

Odyna, odyna,
Kwitnie las bucyna,
Jakze cie nie kochać,
Kieś ładna dziewczyna.

58.

Odyna, odyna,
Kwitnie las olsyna,
Já by ta nie chodził
Zeby nie dziewczyna;
Já by ta nie chodził,
Konisia nie wodził,
Nie podpiérał ściany —
Mój Boże kochany!

59.

Kołátám, kołátám,
Moja panno puść mnie,

Bo já kowáliczek
Z Cernichowskiej kuźnie.

60.

Aj, wy Wołowianie,
Nie wiecie o panie,
Ino o dziewczynie,
W stodole na sianie.

61.

Wołowianie jadą,
Wołowianie stoją,
Bo sie Wołowianie
Nikogo nie boją.

62.

Wołowianie, włocy (flisacy),
Zjedli konia w nocy,
Ni łyski, ni miski,
Spárzali se pyski.

63.

Scepánie, Scepánie,
Co tobie po żonie,
Nie trza tobie żony,
Bo ty más kołtony.

64.

Aj, já za nią do pszenicki,
Aj, já za nią do zytka,
Bo myślałem, ze panienka,
A to była — kobiétkka.

65.

Śplewám ci já, śpiewám,
I zapłakać muse,
Bo já sie po świecie
Poniewiérać muse.

66.

Dawáj wódki, zydzie,
Bo dziewczyna idzie,
Cy idzie, nie idzie,
Dawáj wódki zydzie!

67.

Zagrąjze mi, zagraj,
Mój skrzypecku ładnie,

Bo ja ci zaplace
Jaz ci capka spadnie.

68.

Zagrajze mi, zagraj,
Mój skrzypecku lysi,
Bo ci ugotuje
W koziolecku mysy.

69.

Zagrajze mi, zagraj,
Mój skrzypecku buri,
Bo ci ugotuje
W koziolecku scóry.

70.

Zagrajze mi zagraj,
Mój ładny skrzypecku,
Bo ci ugotuje
Żaby w koziolecku.

71.

Dyda ino, dyda,
Powiesili zyda,
Do góry nogami,
Na dół pazurami.

72.

Dyda ino, dyda,
Powiesili zyda,
Zydówka go płace,
Bo jój teraz biéda.

73.

Dyda ino, dyda,
Powiesili zyda,
Dobrze mu zrobili,
Bo mu była biéda.

74.

O dydy, o dydy,
Pozdychały zydy;
Od cego takiego?
Od zuru kwaśnego!

75.

Zydowski Pą-nie-zus,
Małuśki, nieduzy,

Siedzi na nalepie,
Fajecke se kurzy.

76.

Zydowski Pą-nie-zus,
Za stodołą orał,
Portki go opadły,
Jaze „gwaltu“! wołał.

77.

Opilem sie, opił,
Bede baby topił.
Utopie i swoje,
Boga sie nie boje.

78.

Tańcuj ze mi, tańcuj,
Wisi na cie kańcug,
Wisi i kaciała,
Zebyś tańcowała.

79.

Désc bije, désc bije,
Na ulicy ślisko,
Sedł Maciek do Kaśki
(R)Ozbił se rzyeisko.

80.

Lezała na piecu,
Wisiała jój noga,
— A jakżeś ty legła?
Kára Pana Boga!

81.

Trzy lata dziewcynie,
Umié po łacinie,
Śtéry lata chłopcu,
Odpowiada ojcu.

82.

Jakem pásał bydło,
Widziałem strasydło,
Siedziało na lipie,
Wytrzęscało ślępie.

83.

Nie bede ja pásła,
Za lyzecke masła,

Ani za pół sérka,
Bo já nie pastérka.

84.

Na moście trawa rośnie,
A pod mostem fijołek,
U Galaty ładna dziewczka,
U Grzesiaka parobek.

85.

Tańczujze mi tańczuj,
Karcmaneco tłustá,
Zostanieć na jutro
Kómórecka pustá.

86.

Pod zielonym lasem,
Karcma murowaná,
Jest tam karcmanecka,
Jesce nie tykaná.

87.

Ożeniłem sie na Bukowinie,
Dali mi tamok półwartéj świnié,
Półwartéj świnié, trzy becki siecki;
Na Bukowinie ładne dziewecki!
Ożeniłem sie w zielonym lesie,
Dostałem paune, dostałem przecie,
Piéknego rodu, białego ciała.
Cóz, kie psia para robić nie chciała.
Piéknego rodu. psiégo nąlogu,
Cóz, kie psia para zdechła od głodu.

88

Posła panna na jagody,
Poblądziła w lesie,
Spotkała się z bednárceykiem,
Co obrącki niesie.
— O mój miły bednárceyku,
O co cie téz prose,
Pobijze mi konewecke,
Co wode w niéj nose.
Pobijze mi konewecke,
Pobijze mi skopiec,
Będą ludzie powiadali,
Ześ ty ładny chłopiec.

89.

Jakem masierował,
Ociec na mnie wołał;

Wróće sie, mój synu,
Bo já cie wychował.
— Miły tatusicku,
Jesce sie nie wróce,
Bo já do Wadowie
Masierować muse.

90.

Cóz mi po dziewecynie,
Lub po ładnej żonie,
Kie mój karabinek
Stoi w magazonie.

91.

Zołniérz ci já, żołniérz,
Moja panno, żołniérz,
Jak ci mi nie wierzys,
Pożryj mi na kolniérz.
Pożryj mi na kolniérz,
Pożryj na ostrogi,
Żołniérz ci já, żołniérz,
Césarzowi drogi.

92.

Wzieni mie do wojska,
Jak ptáska z léscyny,
Ani já kochaniá,
Ani já dziewecyny.

93.

Wzieni mie do wojska,
Jak ptáska z klátecki,
Ani já kochania,
Ani já dziewecki.

94.

Césarzu, césarzu,
Duzoś nawerbowál,
Małoś zytka nasiál,
Cem nás bedzies chował?

95.

Césarzu, césarzu,
Z twoją wojenecką,
Juz mie rącki bolá
Rąbać szabelecką.

96.

Césarskim gościńcem
Jedzie wóz za wozem,

Jak mi ich nie dacie,
Przebiję się nożem,
Przebiję się nożem,
Życie swoje zgubię;
Przypatrzcie się ludzie,
Jak ja się to lubię.

97.

Za cóż mi to, za co.
Na wojenke wzięto,
Kie ja nie tańcował
W urocyście święto?

98.

Za cóż mi to, za co,
Na wojenke wzięni,
Kie ja nie tańcował
U matusie w sieni?

99.

Sedł góról ze Żywca,
Niósł półkorca żyta,
A góralka za niem,
Niesła mu kopyta.

100.

Leciął pies bez owies,
Suka bez pszenice,
Znalazł pies korále,
A suka spodnice.

101.

Leciął pies bez owies,
Suka bez tatarke,
Znalazł pies korále,
A suka kasanke.

102.

Tadra ino, tadra,
Spadła kura z wiadra,
Wybiła się zęby,
Cemże będzie jadła?

103.

Już słonecko zasło
Za wysokie wrota,

Dąbrowskie dzieuchy
Ołupiły kota.
Jak go ołupiły
I ugotowały,
Dąbrowskim parobkom
Na *jużynę*³⁾ dały.

104.

Już słonecko zasło,
Nie będzie już jasno,
Kowół bije babe,
Bo mu zjadła masło

105.

Nie bij dęscu, nie bij,
Cekaj do wieczora,
Jaze pasterecki
Pozganiają z pola;
A jak pozganiają
I pozawierają,
Nie bij dęscu, nie bij,
Jaz cie zawołają.

106.

Bij dęscu, bij dęscu.
Będzie trawa rosła,
Będzie u Kostanki
Po kolana masła;
Po kolana masła,
Sera do szatana,
Będzie tańcowała
Kostanka do rana

107. ✓

Jédźcie krowy, jédźcie,
Ponajádajcie się,
Idźcie do jeziorka,
Ponapijajcie się.

108.

O lala, o lala,
Gąsecki na wodę,
Wyjadłyście rybki,
Wypijcież i wodę
Wyjadłyście rybki,
Kie wam dobre były,
Wypijcież i wodę,
Kieście się zmąciły.

³⁾ Jużyną w Krakowskiem zowie się podwieczerek.

109.

Zakwitła różyczka,
Pozyc sie kosyczka,
A já wezne gárnka,
Pójdziemy na jájka.

110.

Tyś parobek, já parobek,
Pódzmy oba na zárobek,
Weź ty widly, a já grabie,
Omlóćemy zyto babie.

111.

Wolałby já, wolał,
Zeby mnie brzuch bolął,
Boby nie robił,
Inobym sie walał.

112.

Jeden posedł na flis,
Drugi na zające,
Trzeci pasie konie,
Na zielonój łące.

113.

Jak ci zawaruje,
Sięde w cólenecko,
Bywájze mi zdrowa,
Moja kochanecko!

114.

Jak ci zawaruje,
Wele Baranowa,
Zaboli, zaboli
Retmańcyka głowa,
Retmańcyka głowa,
A retmana coło;
Jak ci zawaruje
W Baranowskie koło.

115.

Od samego Śląska
Do samego Gdańska,
Páli sie Warszawa,
Jak cerwoná wstążka.

116.

Oryle, oryle,
Wy orylujecie,

Do samėj Warszawy,
Karcmy nie miniecie.

117.

Śtéry mile za Warszawą
Ożenił się wróbel z kawą,
Wszystkie ptáski zaprosili
A o sowie zapomnieli.
Lecz ona sie dowiedziała,
Na weszele poleciała,
Siadła sobie na przypiecku,
Kázała grać po niemiecku;
Siadła sobie na kominie,
Kázała grać po łacinie.
Tańcowała ryba z rakiem,
A cebula z pasternakiem,
Pietruska sie dziwowała,
Ze cebula tańcowała.

118.

Jest tu zieloná dolina,
Jest tu zielona dolina,
Jest tu zielona, lada, sery, cery,
mery, hej, łupu, cupu, eins, zwei,
drei!

A w tej dolinie dębina,
A w téj dolinie dębina,
A w téj dolinie lada i t. d.

A w téj dębinie dziewcyna,
A w téj dębinie dziewcyna.
A w téj dębinie lada i t. d.

A w téj dziewcynie chłopcyna,
A w téj dziewcynie chłopcyna,
A w téj dziewcynie lada i t. d.

119

Zajechálem do Warszawy,
Krawcy śniadają,
Śtérech kraje jedno jaje,
A dwóch trzymają.

I skocylem, przez uwagę
Złomálem noge,
Jedźże Maryś po doktora,
Chodzić nie moge.

A jak doktor nie przyjedzie,
To jedź po pana,
A jak i pán nie przyjedzie,
Przyjeżdżaj sama.

I ustów mi nowe łózko,
W nowój kómorze,
Przytulże sie sama do mnie,
To mi pomoże.

ROZBIORY I SPRAWOZDANIA.

Dr. G. Blatt, k. k. Gymnasialprofessor. Kleine Beiträge zur slavischen Lautlehre von . . . I. Über *k* paragogicum, vorzüglich in den Mundarten der polnischen Sprache. II. Einiges zur Epenthesis, w Sprawozdania c. k. gimnazjum w Brodach za rok 1895, str. 29 i 2 nl.

W pierwszej z wymienionych rozpraw traktuje autor o t. zw. *k* paragogicum, które w niektórych narzeczach pol. używa się przy zaimkach nie określonych, np. *ktosik*, *jakisik* i w większej mierze przy przysłówkach, np. *tamok*, *dzisiaj* itp. Właściwość tę porównuje z greck. *ἡμετεριστικόν*, chociaż przyznaje, że zachodzi pomiędzy tymi językami pewna różnica, która polega na tem, że w języku pol. dodatkowy ten dźwięk przy zaimkach ma pewne znaczenie, którego greckie *n* nie ma, powtóre, że właściwość ta języka polskiego jest wytworem stosunkowo młodym, podczas gdy w języku greckim znana już jest w najstarszym zabytku piśmiennym; pokrewieństwo natomiast pomiędzy nimi zasadza się na tem, że w obydwu językach obydwa dźwięki w znacznej liczbie wyrazów używają się bez wszelkiego znaczenia i że w odnośnych wyrazach mogą zachodzić lub też opuszczać się

Wyliczywszy przykłady, w których dodatkowe *k* się używa w niektórych narzeczach, mianowicie ziemi krakowskiej, str. 4—10, tłumaczy autor w II. rozdziale jego pochodzenie, str. 10—18. On wychodzi z tego słusznego założenia, że dźwięk ten musiał mieć w pewnych kategoriach gramatycznych odpowiednie znaczenie, od których z biegiem czasu dostał się do innych na drodze zwykłej analogii, w których znaczenie to już zatarte zostało. Jako źródło, z którego zjawisko to wypłynęło, miały być wyłącznie zaimki nie określone tego typu jak *ktokolwiek* itp. z przyrostkiem — *wiek*, zamiast którego w dawniejszych zabytkach używają się inne w tym gienetycznym związku: *kole*, *koli*, *kolwie*, *kolwiek*. Forma z dodatkowym *k* (—*wiek*) pojawia się najwcześniej w zabytku pod koniec 15-go wieku, chociaż w 16-tym użycie jego jest jeszcze stosunkowo dość ograniczone. Na podstawie tego faktu twierdzi słusznie autor, że dźwięk *k* w tym przyrostku jest późniejszym dodatkiem do dawniejszego — *wie*, który ma być 3 os. l. poj. zamiast stśłow. *věst*, *scit*, z czem porównać można takie wyrażenia greckie jak np. *ὅς οἱδ' ὄντως*, lub *ἅε* *nescio quis* = *quidam*.

Na tej drodze dostał się dźwięk ten dalej do zaimków nieokreślonych typu *ktosi*-*k* a od tych do przysłówek. Co się tyczy jego pochodzenia, to źródłem jego, według autora, jest zaimkowy element *ko*, który zachodzi w stśłow. *k*, *j* i był znany w staropol. języku w postaci *ki* a nawet jest także w użyciu dzisiaj w ludowych narzeczach, szczególnie zaś w przysłówkach od zaimka tego utworzonych, jak *kiej* zamiast *kiedy*, str. 15 nast.

Kwestye tego rodzaju, jaką jest obecna, należą do bardzo trudnych i w większej liczbie przypadków nie przekraczają granic hipotez. Jeżeli jakie zjawisko językowe ma być uważane za proces wywołany przez czynniki, czy to wewnętrzne czy też zewnętrzne, wówczas musi ono być ogólne a przynajmniej obejmować w równej mierze pewną kategorię gramatyczną, powtórę czynniki wpływające na jego powstanie muszą dać się ująć w pewną normę, stanowiącą prawo jego egzystencji. Tak widocznym jest ten związek np. przy ten, na które autor się powołuje str. 14, a całym szeregu pod jego wpływem powstałych form, jak np. stpol. jen, npol. kaźden, któren itp. w których analogia czynną jest w zakresie pewnej kategorii począwszy od najdawniejszych czasów języka polsk. w stosunku progresywnym, t. j. zataczając coraz szersze kręgi wśród tego samego obrębu form zaimkowych. Tymczasem przy *k* paragogenicznem tego nie ma w czasach dawniejszych, gdyż dźwięk ten występuje dopiero w ostatnim stadium języka polskiego, dalej egzystencja jego ograniczoną jest do kilku tylko przykładów zaimków nieokreślonych, przy których znaczenie jego jest widoczne, a terytorjum jego użycia jest również nadzwyczaj nieznaczące, gdyż poza ziemię krakowską nie wychodzi, przynajmniej autor tego nie wykazał, choćby to należało uczynić na podstawie wydanego dotychczas materiału etnograficznego. Mając to na uwadze, trzeba raczej w zjawisku tem upatrywać proces fonetycznej natury, albo przyrostek *ko*, który przekroczył pierwotne granice swego użycia form imiennych, wciągając w zakres swego wpływu formy zaimkowe a następnie i przysłówkowe.

W drugiej rozprawie, str. 19—29, porusza autor wstawkę dźwięku (*j*) przed końcowem *ń*, które (*ń*) następnie ginie, np. grzeb'ój zam. grzebień, jelőj zam. jeleń, k^uój zam. koń itp. Zjawisko to ogranicza się również na niektóre tylko narzecza krakowskie, przynajmniej tylko te uwzględnia autor i ma się opierać jako na swym pierwowzorze na formach typu kojń, zachodzących w narzeczu szczawnickiem. Dźwięk *j* miał się wywinać z dźwięku miękkiego *ń* zębowego w ten sposób, że „palatalizacja dźwięku *ń* poprzedza zamknięcie się artykulacji organów mownych“ i to pod wpływem akcentu poprzedzającej zgłoski, str. 22, np. od plebański kutkiem takiej wymowy dźwięku *ń* powstało pleba-*ń*-ski a na tej wreszcie plebąjsk'i, str. 24. Pominąwszy fizyologiczne wywody autora, który widocznie mało obeznany jest z fizyologią, zjawisko poruszone przez niego jest ciekawe z tego względu, że w nim mamy niejako klucz do wyjaśnienia takich procesów językowych, jak niego i jego, nańdę zam. najdę, w czesk. mněsto zam. město itp., zob. Murko w Archiv f. slav. Philol. XIV., str. 94 nast. Również formy, które zachodzą w niektórych stpol. zabytkach, jak np. wstajyn Bibl. szar. 15 a, 34 a, dzeyn 41 a itd., okazują się jako rzeczywiste a nie błędne, jak to zwyczajnie się twierdzi, mające poparcie w żywej wymowie dzisiejszych narzeczy polskich. *A. Kalina.*

* * *

Dřevěné stavby starobyle roubené a lidový nábytek v severo-východních Čechách. Kreslil a sestavil Jan Proušek. V Praze. Knihtiskárna. F. Šimáček. Nakladatele. 1895. 4° str. 25, tablic 35 (Cena 1'80).

(Drewniane budynki dawne ciesielskie i ludowe sprzęty w północno-wschodnich Czechach).

W roku pamiętnej wystawy ludoznawczej w Pradze, ukazała się rzeczona praca, która jest znamenitym przyczynkiem w dziedzinie etnografii czeskiej.

Słowami „Českému národu uchoval rázovitost' lid selsky“ (czeskiemu narodowi zachował właściwość lud wiejski) zaczyna autor swą pracę ozdobioną licznymi rysunkami w tekście, oraz dodanymi tablicami osobnemi. Z każdego ustępu wieje ta wielka miłość ludu i jego budowl, która nakłoniła autora z zawodu artystę-malarza do pracowitych studyów budownictwa wiejskiego. Od dziesięciu lat ukazywały się obrazki autora po największej części w czasopiśmie „Světobor“, które wyobrażały widoki z wiosek i miasteczek czeskich z okolic Turnowa. Zebrało się tego sporo, a z dopełnieniem z tek autora złożyła się praca rzeczona. Ogólne poglądy na rozmaite budowle jak chałupy, młyny, bramy, wrota, tartaki, kuźnie itd. z uwzględnieniem ich zalet krajowidoku, dalej szczegółowe wyobrażenia wnętrza chałupy, sprzętów, drobnostek w zestawieniu budynku jak szczytów, słupów, tramów itd. wypełniają głównie dzieło Prouska. Część obrazkowa obrobiona pracowicie i sumiennie wyzyskuje każdy szczegół w czeskiej chacie.

Opis poprzedzający tablice podaje zwięzłe i treściwie, co dotąd ukazało się w literaturze o czeskiej chacie i uwzględnia literatury obce, słowiańskie. Jest również wzmianka o budownictwie na Podhalu Wł. Matlakowskiego i o przyczynkach w „Ludzie“ Kolberga i we „Wiśle. (Autor popełnił tu mały błąd, mieniać „Lud“ czasopismem redagowanym przez Kolberga).

Materyały zebrane z górnego i dolnego Pojizera, z Podjesztiedia i z Podkarkonosza mieszczą nie tylko budowle wiejskie, lecz i w miasteczkach zachowane radnice, dzwonice. Jest tu również słownictwo budownictwa. Głównem znameniem chaty czeskiej jest szczyt tak zwana „lome-nice“, dalej ładne galerie zwane pawlaczami lub besidkami. Chaty bywają piętrowe nieraz z częścią murowaną w przyziemiu, kryte gontami lub z dodatkiem strzechy słomianej na nich. Budynki w miasteczkach mają podsienia przypominające żywo nasze polskie. Osobno opisuje autor wnętrza chaty z jej urządzeniem. Zwłaszcza ozdobne bywają ze sprzętów szafy malowane, które przypominają styl barokowy.

A teraz rozważyć wypada jeszcze stosunek budowli czeskich do polskich na podstawie dzieła Prouska. Przedewszystkiem uderza podobieństwo chaty tatrzańskiej na Podhalu do chaty czeskiej z północno-wschodnich Czech. Jednak jest to tylko odległe podobieństwo. Szczyt nasz bywa więcej stromy, dalej w niższej części dachu znachodzi się załamanie pod kątem. W naszych chatach wysuwa się naprzód belkowanie stropu tak wybitne i znamienne, czego brak w czeskich. Rozmiary budynków czeskich bywają znacznie większe, gdy nasze złożone z dwu izb, sieni i komory. Ze sprzętów stół, ławy i listwa (półka) prawie zupełnie są jednakie, stołki też podobne, lecz łóżka, kolebki odmienne, a szafy zgola u nas nieznane. Jeżeliby można przyrównać budownictwo nasze i czeskie do stylów, do których przywykł wzrok ludzki, to wówczas nasze budowle zbliżałyby się do gotyku, gdy czeskie do baroka. Mówię tu tylko o budowlach wiejskich, bo miejskie są bardzo do siebie podobne. Tak nasze jak czeskie miasteczka mają wieże w radnicach, dzwonicach z baniami na kształtach barokowych wzorowane. Wybitne w miasteczkach tak na-

szych jak czeskich są podsienia, które są właściwością wogóle, a wyobraźnia nasza nie inaczej przedstawia sobie dawne budowle naszych przodków jak z podsieniami. Jak z porównania naszych budowli z czeskiemi widać, istnieje wspólność ogólna słowiańska, a bardzo zajmującymby było przeprowadzenie porównania z całym budownictwem słowiańskim. Wówczas pokaże się niewątpliwie, że sposób budowania nie jest dowolny, że istnieje tu podstawa duchowa wspólna szczepowi słowiańskiemu z wyodrębnieniem narodowem i że można myśleć o wskrzeszeniu stylu polskiego na zasadach rodzimych ludowych, jak tego zadziwiające dowody widać w Zakopanem. O ile jednak chata polska na Podhalu jest opracowana dzięki pracom nieodżałowanego ś. p. Wł. Matlakowskiego (w wydanem „Budownictwie“ i w mającej się ukazać „Ornamentyce ludowej na Podhalu“), o tyle nietknięte są budynki w miasteczkach polskich, stare kościoły drewniane, lamusy, dworki, pomijając drobne przyczynki po piśmach obrazkowych rozprószone. A budynków tych coraz mniej, ogień i czas niszczą, czemu mogłoby zapobiedz z korzyścią dla wiedzy tak rozszerzone amatorstwo fotograficzne skierowane ku tej rzeczy.

Autor dzieła, serdeczny przyjaciel Polaków, którego miałem sposobność prowadzić po Tatrach i w Zakopanem, nie zapomniał o polskich górach i w pracy swojej podaje za wzór do naśladowania w Czechach stawianie budynków, jak will i dworków ozdobnych po letniskach w stylu ludowym, oo się dzieje w naszym Zakopanem.

Dziełem swoim przysłużył się dzielnie autor czeskiej literaturze ludowej, a możnaby tylko jedno pracy tej zarzucić, że za mało uwzględniła ustrój chaty czeskiej, to jest jej konstrukcję. Wówczas zyskałaby więcej wartości praktycznej, w czem odznacza się Budownictwo Matlakowskiego używane przez cieśli tatrzańskich w czasie roboty.

Dr. Stanisław Eljasz-Radzikowski.

* * *

Tovaryšstvo. Sbornik literárnych prác. V storočnũ pamät' prvého „Učeného Slovenského Tovaryšstva“ založil a z pomoci priatel'ov slovenskej spisby vydal Fr. Richard Osvald. II. V Ružomberku. Tlačou knih-tlačiarne Karla Salva. 1895 str. 318 i 1 nl.

Naród słowacki znajduje się w warunkach nieprzyjaznych rozwojowi literatury z powodu bezwzględного prześladowania przez Madziarów i zaprzaństwa stanów wyższych. To też każde wydawnictwo następuje tylko ze znacznym wysiłkiem ludzi, kraj miłujących.

Omawiane „Tovaryšstvo“ jest księgą zbiorową już drugą z kolei wydaną na pamiątkę stuletnią założenia pierwszego towarzystwa naukowego na Słowaczczyźnie. Przedstawia się okazale tak pod względem typograficznym, jak również co do treści objaśnionej tu i ówdzie rysunkami. Zawiera rozmaite rozprawy historyczne, etnograficzne, żywoty zasłużonych pisarzy słowackich, też poczye i przekłady z języków obcych. Wszystko odnosi się prawie do własnego kraju, zebrane przez ludzi gorliwych, należących do katolickiej części Słowaków, też wielu księży, z których przeważnie składało się ongi pierwsze towarzystwo naukowe.

Zwróć uwagę tylko na te rozprawy, które mają związek z ludoznawstwem i rzeczami polskimi.

Fr. V. Sasinek w rozprawie „Karpaty a Tatry“ zastanawia się nad granicą madziarską w okolicy Tatr w wieku X. i XI. Słusznie sprzeciwia się rozciąganiu nazwy Tatr na całe Karpaty, jak to czynią pisarze czescy i morawscy. Dalej wykazuje, że granica między posiadłościami Madziarów a Czechów, później zaś za Bolesława I. Wielkiego Polaków, szła daleko na południe od Tatr. Mianowicie granica ta ciągnęła się od brzegu Dunaju naprzeciw Ostrzyhomiu ku miastu Jagru, stąd ku średniej Cisie i wzdłuż rzeki Topli ku Slanbradowi (Sóvár). Nie rzeka Morawa, jak błędnie pisze (w w. XIII.) bezimienny pisarz króla Beli IV, stanowiła granicę między królestwem czeskiem a Węgrami w połowie wieku X., ale średnia Cisa. Wówczas „Slovensko“ czyli Słowaczyna, zwana prowincją Poważską (provincia Vagi u Kosmasa, Vagivareja czyli Βαγιβαραία u cesarza Konstantego Porfirogenity) w szerszym znaczeniu aż do średniej Cisy, należało pod panowanie króla czeskiego Bolesława II., a od roku 999 przeszło pod berło naszego Bolesława I. Wielkiego. Zestawiając podania pisarzy rozmaitych, wyklada Sasinek, że około Małych Karpat w okolicy źródeł Wisły, które to góry między Morawą a Węgrami zowią „Biela Hora“, trzeba szukać Biele Horvatsko czyli Biele Uhorsko albo Horné Uhorsko, zwane też Biela Chorbacia lub Biela Horvacia. Na południe leżało Čierne czyli Dolné Uhorsko, gdzie dopiero zaczynało się państwo madziarskie.

Król Stefan I. święty, chciał wyrwać Słowacznę czyli to Biele Uhorsko z rąk szwagra swojego Bolesława I. Wielkiego, króla polskiego, ale porażony, musiał poprzestać na granicach po Cisę i Dunaj. Jeszcze po śmierci Bolesława I. Wielkiego, gdy już Słowacznę zagarnęli Madziarzy, królowie polscy przecież tam wykonywali jakieś opiekunstwo.

Stolicą tej Słowaczyny była Nitra o której znów opowiadają następne rozrawy. O biskupstwie w Nitrze pisze ten sam Fr. V. Sasinek, gdzie dowodzi, że Markomani pisarzów rzymskich są to Morawianie. O Nitrze pod względem dziejowym i topograficznym rozprawia J. Kompánek. Już w II. stuleciu rozszerzało się chrześcijaństwo nad Dunajem wśród Słowian, które św. Metody zastał.

Z pośród opisów rozmaitych osad, które obejmują następne rozprawy, zawiera ciekawe szczegóły opis wsi Motyczek, podany przez P. H.

Motyczki leżą niedaleko miasta Starych Hor w okolicy sławnej kopalni. Urywki z „Historia domus“ fary Motycańskiej opowiadają co następuje: Było tu przed r. 1746 tak zwane „Morskie oko“, jezioro niezmiernej głębokości, na wierzchu którego często widać było szczytki wielkich łodzi i z morskich kości, bo wierchy te zdziałało dawno morze. Prawdopodobnie te cząstki łodzi rozdruzgotanych falami morskimi, były zaniezione tutaj skrytym otworem podziemnym, jak to na kieźmarskich Karpatach temu podobne objawy aż do dziś widzimy. Jezioro to r. 1746 z rozkazu podkomorzego bar. Mitrovskiego zostało zasypane skalami i drzewem i wyrównane.

Jest tu też jaskinia ku Donovalom nad Mistrikami położona, zwana „Prašivá“, odwiedzana niegdyś od Czechów i Morawców. Jak Włosi wierchy Karpackie zwłaszcza koło Preszowa zwiedzali, a z podziemnych przechodów im tylko samym znanych największe bryły złota, srebra i rozliczne drogie

kamienie wynosili, tak ci około Prašivej znachodzili bogate i drogie kruszce Połówkę bogactwa swego dali pewnemu Baltazarowi Mistrikowi, który ich zdybał przy tem grzebaniu w nocnej dobie. Ten wyjawil to swemu synowi Janowi, który do wieży motyczańskiej sprawil dzwonek umarłych. Prawdziwość tego polega na wiorogodnych słowach Jana Mistrika, który opowiedział o tem spisującemu dzieje fary motyczańskiej. Oba podania mają wartość dla nas, bo powtarzają się również w Tatrach.

W opisie Budatyna, osady i zwalisk zamku, leżącego nad Wagiem naprzeciw Żyliny, przez J. S. Reka, znachodzi się podanie o topielcu, zwanym tu „utopec“. W miejscu ujścia Kisucy do Wagu istnieją wiry, zwane „budatynske krutidlo“ (kręcidło).

Było raz, że jeden Kisuczanie wioził towary do Żyliny, a stąd wracał próżno. Koło Krasna zjawił się jakiś pan i pyta dokąd jedzie. Gdy się dowiedział że na Starą Bystrycę, nuż prosić, aby go wziął. Jadą pomalu a rozmawiają. Woźnica pyta, skąd jest? pan nie, tylko zagadał rozmowę i jechał dalej. Kiedy już przyjechali pod skały ku Klubinie, gdzie jest „Vaňové pleso“, ten pan zmienił się całkiem. Oczy mu poczęły zielenieć, w miejsce szat jakaś kora, woda z niego poczęła kapać. Woźnica oczy wytrzeszczył, chciał krzyczeć, uciekać. Ale topielec mu powiedział: — nie bój się, nic ci nie zrobię, jeszcze ci wynagrodzę, żeś mię odwioził. Wiesz, gdy przyjedziemy ku „Vaňovemu plesu“, tam stań, zejść, a więcej mnie nie ujrzysz. — A ktoś ty? pytał woźnica — Topielec z kręcidła budatynskiego, (utopec z krutidla), a idę przez żonę. Zwiódł mi ją topielec z Vaňovego plesa, uciekla z nim, toż idę przez nią. Kiedy zniknę w wodzie, patrzaj, co się stanie. Nastanie zapas. Pokąd się będą wody białe pienieć, dotąd stój, topielec z Vaňovego plesa będzie zwyciężać. Ale gdy się prądy zaczerwienią, wtedy go przemożę ja, wtedy już uciekaj.

Stefan Truchlý podaje opis: „Podhalania a Podhale. (Pol'ski horali tatranski“), str. 157—166. Rozprawę tę przejrzałem jeszcze w rękopisie, opatrzyłem ją przypisami i udzieliłem materyałów do rysunków, które ją objaśniają. Truchlý zajęty przy odkrytych pokładach węgla na Orawie pod Tatrami, miał sposobność poznać część Podhala nad Czarnym Dunajcem i dolinę Kościelisk. Opis jego głównie tedy odnosi się do tej części Podhala, leżącej na uboczu od prądu podróźniczego, więcej jeszcze pierwotnej i z tego powodu, choć wierny, nie może w zupełności wyobrazać właściwości całego Podhala. To też mieszczą się tam — zdania takie, że niema może gaździny jednej na całym Podhalu, coby umiała chleba upiec. bo jedzą tylko moskale (placki owsiane). Pomijając jednak te niedokładności i pewną przesadę w odmalowaniu nędzy ludu, który właśnie odznacza się zapobiegliwością, a lubi biedzić i narzekać, co pewnie uwiodło autora, — na ogół biorąc, opis to dobry i barwny.

Obrazki przedstawiają wpływ z pod Pisanej, widok na Zakopane z Gubałówki, Morskie oko, budynek gospodarski i góralsi, zaprzęg góralski.

Jeszcze dwie ważne rozprawy obejmuje „Tovaryšstvo“ napisane przez Andrzeja Kmet'a, proboszcza w Preňovie, wielce zasłużonego męża, zajmującego się botaniką i starożytnictwem w Honcie. Mianowicie: „Starožitnosti v Honce“ i ocena dzieła czeskiego Dra Niederle'go „Lidstvo v době předhistorické“. W stolicy honciańskiej ważne powydobywano za-
bytki przeddziejowe, których większą część odgrzebał A. Kmet'. Popielnice gliniane, czary bronzowe, naramienniki, jakieś pieniążki gliniane, wyobrażają

rysunki z zabytków добыtych z grobowisk, które złożono w muzeum słowackim w Turczańskim Swatym Martinie. Popielnice mają kreski faliste uważane za znamię niewątpliwie słowiańskie. Wśród opisu nalezisk jest wzmianka, że w Dolnym Badinie i w Solcu leżą na wierszykach jeziora tak zwane „morské oká“. — W poszukiwaniach zwracał uwagę Kmet' też na nazwy miejscowe, bowiem nieraz naprowadzają na ślad obfitych wykopalisk.

Ocena dzieła Dra Niederlego o ludzkości w dobie przedhistorycznej jest obszerną rozprawą objaśnioną rysunkami, która nie tylko omawia to dzieło, ale dopełnia i pomnaża zabytkami słowackimi.

Na południowej stronie Tatr. Spiż dostarczył wiele wykopalisk pięknych, w okolicy miasta Wielkiej znalazł się też t. zw. skarb, a w nim brązowe miecze ładnie zachowane. Także na Orawie i Liptowie tu i owdzie wykopano zabytki przedziejowe. Po naszej stronie Tatr najbliższej znaleziono podobne wykopaliska dopiero nad Szlachtową koło Szczawnic (Pawlikowski r. 1840).

Z literatury pozbiierał wzmianki o naleziskach przedziejowych pracujący nad bibliografią słowacką z wielką pilnością p. Ludowit Rizner, które Kmet' przytoczył w swojej rozprawie. Poszukiwania starożytne gorliwych Słowaków mają wielką wartość i z nimi musi się dzisiaj liczyć nauka o człowieku przedziejowym.

Dr. Stanisław Eljasz-Radzikowski.

*

*

*

Pohledy do Litvy. Podává Edward Jelínek. V Praze, 1895. 8° str. 129.

Autor, serdeczny przyjaciel Polaków, stara się poznać osobiście całą Polskę, wybierając kolejno pojedyncze jej części, a wynikiem tych wycieczek bywają opisy, jak świeże „Pohledy do Litvy“.

Działając w myśl zasady „poznajmy się“, podaje swym rodakom sposobność wejrzenia w nasze stosunki. Jak zazwyczaj, tak i w rzeczonyj pracy Jelínek wyzyskuje sumiennie nasze źródła, w czem mu pomaga doświadczona znajomość polskiej literatury i żywe stosunki z Polakami.

W opisie Litwy przewija się wszystko, co do nabrania rzetelnego pojęcia o niej potrzebne. Sześć rozdziałów obejmuje pogląd w przeszłość, litewskie pogaństwo, o języku litewskim i ruchu na polu oświaty, ze wsi, kraj i miasta oraz końcowe uwagi. Całość czyta się z zajęciem, tyle szczegółów zajmujących pozbiieranych w obraz barwny. Lud, jego znamiona, zwyczaje, mowa, doznały również należytego uwzględnienia. Nowe zdobycze etnografii litewskiej też nie obce autorowi. Treść objaśniają widoki miejscowości, które powiodło się autorowi zyskać z dawniejszych opisów. O widoki Litwy wystarać się, należy do trudności, tak wogóle mało te strony pod względem obrazkowym opracowane.

Autorowi należy się uznanie za tak pouczającą pracę o Litwie, a podobny opis dla szerokiego ogółu polskiego przydałby się i u nas, gdzie sztuczne granice dzielnic stawiają zaporę wzajemnemu poznaniu się.

Dr. Stanisław Eljasz-Radzikowski.

Edward Jelínek. Listy o rzeczach morawskich pisane przez Czecha. W Krakowie 1894. Odbicie z „Czasu“. 8° str. 59.

Morawa to „terra incognita“ dla czytelników polskich, jak mówi autor. W szeregu listów stara się zapoznać ich z tą dawną ziemią czeską, bogatą w szczegóły etnograficzne, z ludem odzianym tak różnorodnie, a zachowującym zwyczaje i pieśni stare, zatracone już w samych Czechach, dziwnie spokrewnione z polskimi.

Morawa posiada wielkie znaczenie też dla naszego ludoznawstwa, a szczególnie na Szląsku i na góralszczyźnie beskidowej i tatrzańskiej.

Dr. Stanisław Eljasz-Radzikowski.

*

*

*

K. Potkański. Postrzyżyny u Słowian i Germanów. W Krakowie, nakładem Akademii Umiejętności, 1895. (Osobne odbicie z tomu XXXII. Rozpraw Wydziału historyczno-filozoficznego Akad. umiej. w Krakowie).

Praca p. Potkańskiego ze wszech miar zasługuje na uwagę. Napisana z wielką znajomością literatury etnologicznej odznacza się pilnem wyzyskaniem źródeł, a co ważniejsza, wielką krytyczną bystrością w grupowaniu danych, wielką ogłębnością i ostrożnością w ich tłumaczeniu.

W rozdziale pierwszym autor zestawia znane dotychczas świadectwa o postrzyżynach u Słowian, a mianowicie świadectwa z kroniki Galla i Kaddłbka o dokonywaniu tego obrządku u Polaków, skąpe świadectwa z kronik ruskich i wreszcie zestawia dane zebrane przez etnografów nowszych o postrzyżynach u Słowian południowych i o wierzeniach przywiązanych do pierwszego strzyżenia włosów chłopców polskich, białoruskich, czeskich, moskiewskich i t. p. Wierzenia te, a dalej obrzędy zachowane do dziś., jak np. kumostwo ze strzyżenia u Czarnogórców, Serbów i Bułgarów najwidoczniej świadczą o tem, że postrzyżyny miały pierwotnie obrzędowy, sakralny charakter. Zdaniem autora były one jednym z licznych obrzędów, wprowadzających dziecko do rodziny, a później do rodu czyli plemienia, oraz do związku sakralnego tych grup społecznych. Na podstawie materiału słowiańskiego, autor rozróżnia dwa pokrewne ze sobą typy postrzyżyn: jeden najwyraźniej opisany u starych Polaków, odbywający się w siódmym roku życia dziecka przy wielkiej uroczystości rodzinnej, przyczem dziecku nadawano imię, a samego obrzędu dokonywał ojciec, lecz mógł dokonywać i ktoś inny, — i drugi, mniej wyraźnie zarysowany u Rusinów, gdzie termin strzyżenia był krótszy i stale nieokreślony, połączony z germańskim zwyczajem wsadzania dziecka na konia, wręczania mu łuku itp., tj. skomplikowany z obrzędami, które oznaczały dojście do pełnoletności. Bardzo subtelnie analizuje autor tę okoliczność, że postrzyżyn dokonuje ojciec, symbolizując w ten sposób przyjęcie dziecka do rodziny; dowodzi dalej i stwierdza faktami, że postrzyżenie dokonane przez kogoś innego, znaczyło adoptowanie dziecka do innej rodziny. Z tem wiązą się, z jednej strony zajmujące uwagi o adopcyi, a z drugiej o zaprzyjaźnianiu się i sztucznem spokrewnianiu zapomocą postrzyżyn, co prowadzi autora do uwag ogólniejszych o stanowisku, jakie zajmują postrzyżyny w ogólnej symbolice włosów u Słowian. I tutaj autor zbiera bogaty materiał etnologiczny, przeważnie polski, dowodzący, że obcięcie włosów jest ujmą, znakiem poddania się i ograniczenia wolności. W związku z tą symboliką postrzyżyny obrzędowe

nie zupełnie harmoniują, gdyż nie oznaczają one u Słowian poddania dziecka pod władzę ojca, uszczuplenia praw dziecka, lecz właśnie rozszerzenie tych praw w rodzinie. Sprzeczność ta jest jednak tylko pozorną, którą wyjaśnia badanie początku i rozwoju tych rozmaitych wierzeń i obrzędów, jakie się łączą z symboliką włosów. Punktem istotnym przy postrzyżynach zdaniem autora jest to, że są one przywilejem ojcostwa i że jeżeli obrzędu tego dokonywa ktoś inny, wstępuje w prawa ojca.

W rozdziale drugim autor z równą skrupulatnością zestawia i analizuje świadectwa o postrzyżynach u starożytnych Germanów. Ze świadectw tych wynika, że Germanowie znali i obchodzili uroczystość pierwszego obcięcia włosów u chłopca w dwunastym roku życia, u dziewczyny w chwili wyjścia za mąż; drugie postrzyżyny u młodzieńca odbywały się między 15 a 18 rokiem. Pierwsze obcięcie włosów oznaczało dojście do lat, pierwsze obcięcie zarostu — fizyczną dojrzałość, a połączone z nią nadanie broni, dojście do pełni praw politycznych. Pierwsze ostrzyżenie włosów było równie symbolem usynowienia i jeżeli dokonywał go ktoś inny, nie ojciec, to wchodził w prawa ojca. Tym sposobem można było w danym razie nawet ukraść komuś prawa ojcostwa — nie dziw przeto, że stare prawa niemieckie ostro karały nieprawne ostrzyżenie dziecka lub niewolnika przez kogoś obcego. I tutaj znówu opierając się na bogatym materiale źródłowym autor dowodzi, że postrzyżyny same przez się nie były adopcją, ale mogły się nią stać, jeżeli ojciec dobrowolnie zrzekł się swego prawa dokonania tego obrzędu na korzyść osoby trzeciej. I tutaj autor, wychodząc po za właściwe ramy swej pracy, zestawia dalej obfity materiał odnoszący się do ogólnej symboliki włosów u Germanów. Szczególnie zajmujące tu są świadectwa o ślubach wojowników germańskich — nie strzyżenia sobie włosów, dopóki nie zabiją nieprzyjaciela w wojnie. Autor tłumaczy to w ten sposób, że wojownicy oddawali się w opiekę boga wojny, zobowiązywali się do męstwa, tłumaczenie mojem zdaniem dowolne i nawet sprzeczne z tem znaczeniem symboliki włosów, jakie autor tak subtelnie wyluszcza, gdzie indziej zapuszcza. Nie długich włosów nie oznacza oddawania się w czyjąś opiekę. Ślub jakiegokolwiek może mieć tylko znaczenie pozbawiania siebie czegośkolwiek na rzecz bóstwa, czynienia z siebie jakiejś ofiary — w tym razie może ofiary z prawa ucinania samemu sobie włosów. Z drugiej strony jest rzeczą niewątpliwą, że i ucinanie włosów, czy to sobie czy komuś innemu, ważnem było jako ofiara, jako symbol poświęcania siebie samego bóstwu lub ciętniom zmarłego (przypomniemy na przykład pogrzeb Patroklosa w Iliadzie, gdzie powiedziano, że trup cały pokryty był włosami Achillesa, które tenże sobie obciął na znak żałoby).

W rozdziale trzecim autor sięga jeszcze dalej w głąb, mianowicie do Indyi, gdzie znajduje prototypy wszystkich tych słowiańskich i germańskich obrzędów i wierzeń, zachowanych w większej zupełności, w żywszym a nie domniemanym już związku z wierzeniami religijnymi. W czwartym rozdziale wreszcie, autor rozszerza ramy swego badania i pokazuje nam symbolikę włosów i obrzędy postrzyżyn z najróżnorodniejszych plemion rozsianych po całej kuli ziemskiej i na podstawie licznych spostrzeżeń etnologicznych, świetnie analizuje psychologiczny podkład tej symboliki, powstanie wyobrażenia o tem, że włosy są jedną z siedzib duszy człowieka, że są siedzibą jakiejś wyższej nadprzyrodzonej siły, rzeczą świętą.

Streściliśmy ważniejsze wnioski autora. Rzecz oczywista, że na dyskusowanie ich nie tu miejsce, zwłaszcza, że autor umotyrował je tak gruntośnie i postępuje tak ostrożnie i metodycznie, że największą część jego wniosków należy uważać za trwałe zdobycze nauki. Co najwyżej możemy tu podać parę wskazówek co do uzupełnień w materyale.

Co do obrzędu postrzyżyn u Słowian, to autor napomyka, że i „Kościół próbował wciągnąć postrzyżyny do swego rytuału, co mu zresztą łatwo przyszło, znalazł się bowiem podobny kościelny obrządek“ (str. 7). Słowa te nie jasne, autor miał oczywiście na myśli fakt, że w liczbie obrzędów kościelnych znajdują się i takie, jak postrzyżyny mnichów i mniszek i tzw. tonsura u duchownych katolickich. P. Potkański pominął jakoś ten przedmiot i nie wyjaśnił nam, jaki związek zachodzi między tego rodzaju postrzyżynami sług Kościoła a postrzyżynami dzieci, ani też próbował dotknąć się genezy samych postrzyżyn mnichów i duchowieństwa. A szkoda, że się tem bliżej nie zajął Bo mówiąc, że „są nawet ślady, iż Kościół próbował wciągnąć postrzyżyny do swego rytuału“, daje do zrozumienia, że wyraźnych na to świadectw nie mamy. Tak jednak nie jest. Sam p. Potkański przytacza świadectwo Kraussa o tem, że pewien biskup kroacki jeszcze w XVIII. w. zakazywał księżom brania udziału w uroczystości pierwszego strzyżenia włosów. W starych Mszalach, Euchologionach i Trebnikach byłby autor niewątpliwie znalazł opisy obrzędów postrzyżyn, adoptowane przez Kościół. Przypominam sobie, że czytałem o tym obrzędzie w wydany przez prof. Jagića mszale popa Krvoja z XIII. w. W starych rękopiśmiennych Trebnikach ruskich, obrzęd ten spotyka się często jeszcze w XV., XVI. i XVII. wiekach, zobacz np. Trebniki istniejące w zbiorze hr. Uwarowa (rękopis Nr. 633 z XVI. w., Nr. 636, rękop. z XVII. w.)¹⁾, jeżeli się nie mylę, obrzęd ten znajduje się także drukowany w wielkim Trebniku Piotra Mohiły, wydany w r. 1649.

Porównanie tych obrzędów postrzyżynowych, dziś zarzuconych, lecz przez cerkiew wschodnią, o ile wiem, nie zakazanych wyraźnie, z obrzędami postrzyżyn mnichów, wyjaśniłoby może, czy i który z tych obrzędów służył za wzór drugiemu, to znaczy, który z nich jest dawniejszy, a który późniejszy. Zresztą nie ulega najmniejszej wątpliwości, że i sam obrzęd postrzyżyn mnichów i mniszek wypłynął z tej samej sfery wyobrażeń, z jakiej wypłynęły postrzyżyny dzieci. Obrzęd ten, jak wiadomo, nie istniał w pierwotnym Kościele chrześcijańskim, lecz zjawia się dopiero w czasie rozkwitu ascetyzmu chrześcijańskiego w w. IV. i V. czy i o ile powstał on pod wpływem indyjskich, specjalnie buddyjskich mnichów, którzy, jak wiadomo, golił sobie głowy — to pozostawiam bardziej szczegółowym badaniom. Co do ogólnej symboliki włosów, bardzo zajmującym byłoby zbadanie rozmaitych stron naszego kraju pod względem zwyczaju noszenia długich włosów; zwyczaj ten rozszerzonym jest zwłaszcza w górach. Warto też zwrócić uwagę na to, że gdy pod rządami austriackimi zaprowadzono obowiązek rekrutacyjny, to formalność ostrzygania włosów tym parobczakom, którzy byli wzięci do wojska, stanowił omal że nie najważniejszy powód narzekania w pieśniach ludowych. Zestawienie pieśni tego rodzaju wartoby sporządzić, byłby to zajmujący przyczynek do symboliki włosów naszego ludu. *Dr. Iw. Franko.*

*) Archimandrit Leonid, Systematyczeskoe opisanie sławiano-rossijskich rukopisiej sobrania gr. A. S. Uwarowa. Moskwa 1893, t. III, str. 13, 19.

Dr. Stanisław Eljasz - Radzikowski. Tatry Bielskie. Szczegółowy opis geograficzny skreślił... Z mapą i widokiem. W Krakowie. Nakładem autora, 1894, w 8ce, str. 86 i 4 nl. Osobna odbitka z Pamiętnika Towarzystwa tatrzańskiego. Tom XIV. — XV.

Pomiędzy pracami traktującymi o Tatrach, tym najpiękniejszym zakątku ziem Polski, zajmie dziełko, którego tytuł powyżej podałem, bezsprzecznie jedno z najprzedniejszych miejsc w naukowej geografii polskiej. Autor „wprowadzony w świat tatrzański“ przez ojca swego, tyle zasłużonego badacza Tatr, Walerego Eljasza, przyjął od niego także to gorące zamiłowanie tej uroczej części naszego kraju, dla którego zbadań nie żałował trudu ani szęczędził czasu, ażeby dać nam opis wprawdzie jednego tylko pasma, mieszczącego się na krańcu wschodnim Tatr wschodnich — zwanego Tatrami Bielskimi, ale za to opis w najdrobniejszych szczegółach wykonany.

Zdawałoby się rzeczą naturalną, nawet konieczną, iż Tatry, będące od szeregu lat celem nie tylko wycieczek turystów i letników, ale także przedmiotem badań w rozmaitych kierunkach ludzi uczonych, zostały należycie poznane. Tymczasem przeczy temu już jeden ten fakt, że Towarzystwo tatrzańskie powziąwszy zamiar wydania mapy tatrzańskiej, przekonało się, że praca ta jest niewykonalną, z powodu prawie zupełnego braku pewnej podstawy, na jakiej taką pracę oprzeć można, a którą są nazwy miejscowe. Pod tym względem panuje chaotyczny stan w pracach polskich o Tatrach a cóż dopiero powiedzieć o zagranicznych, które, jak niemieckie, tłómaczą w sposób niewłaściwy nazwy polskie, lub zastósowują je dowolnie do miejscowości, którym się nie należą.

Dr Eljasz zwrócił więc w swej pracy główną uwagę na imiennictwo miejscowe i pod tym względem, rzec można, wywiązał się z tego zadania w sposób, który przez wszystkich za wielką zasługę poczytany mu będzie. Zbiera skrzętnie nazwy od mieszkańców okolicznych dla każdego szczytu, przełazu, góry i górki, skały i polany, doliny i d linki, potoku i zlebu — słowem dla wszystkiego, czemu mieszkańcy miejscowi uważali za potrzebne nadać jaką nazwę i porównywa je z nazwami używanymi przez mieszkańców miejscowości sąsiednich lub dalej położonych, chcąc w ten sposób dojść do właściwego źródła, do nazwy ogólnej. Oprócz tego każdą nazwę bada w tym kierunku, w jakim występuje ona w poszczególnych źródłach piśmiennych, własnych i obcych i po mozolnem porównywaniu możliwych jej wariacji, wprowadza do właściwej formy, lub też prostuje fałszywe albo niestósownie użyte przez cudzoziemców. W ten sposób każda nazwa przeszedłszy przez taki alembik ścisłej krytyki źródeł drukowanych, której główną podstawę stanowi sposób użycia przez mieszkańców miejscowych, nabiera znaczenia autentyczności, z którą geografia naukowa liczyć się musi.

Z analizy imiennictwa Tatr Bielskich, przyobleczonego w szatę niemiecką lub madziarską, pokazuje się, że nie tylko tło, ale główny materiał jego stanowi język polski, że zatem mieszkańcy tych stron od najdawniejszych czasów byli Polakami, a żywioł niemiecki jest napływowym. Zarazem dla nauki geografii, uprawianej przez cudzoziemskich uczonych, praca dra Eljasza podaje pouczającą ilustrację, nie tylko co się tyczy strony przedmiotowej, ale także i to głównie co się tyczy samego sposobu, w jaki ona się traktuje. Pokazuje się bowiem, że nieznanomość języka miejscowego stała się bardzo często źródłem nie tylko dziwacznych przekręceń i prze-

istoczeń nazw właściwych, ale także bałamuctw odnośnie do oznaczenia geograficznego samych miejscowości. Autor z wielką skrzętnością wytyka te błędy, tłumaczy powód ich powstania, prostuje i dorzuca cegielkę po cegielce do budowy, którą jakiś geograf wystawi dla tej Szwajcaryi polskiej.

Ale obok nazw miejscowych sama praca przedstawia bogaty materiał dla słownictwa polskiego z zakresu języka górskiego. Widocznie autor zżył się z mieszkańcami gór, poznał dokładnie ich mowę i całą jej rozmaitość i bogactwo przyswoił sobie zupełnie, któremi posługuje się w swej pracy w sposób, nadający jego językowi charakter właściwy każdej specjalności pod względem technicznym. To dokładne poznanie rodzimości języka, głębokie poczucie jego twórczości, było dla autora choć nie filologa specjalisty najlepszą miarą przy tłumaczeniu form i pochodzenia nazw miejscowych, w czym zachował zawsze należyłą roztropność, która chroniła go od niepotrzebnych hipotez lub błędnych etymologii.

Do tej oceny pracy niniejszej trzeba dodać jeszcze i to, co jest niejako naturalną konsekwencją wiążącą się tak z samym przedmiotem, przez autora opisywanym, jako też i z sposobem, w jaki do niego się gotował — t. j. to ciepło, jakie wieje z całej pracy, które ożywia ją i czyni czytanie jej pociągającym. Opisy miejsc, natury i jej widoków, są barwne i plastyczne, sposób wyrażenia jasny i potoczny, tak, że praca ta, mimo naukowego jej charakteru, może służyć nie tylko za dokładnego i gruntownego, ale także za przyjemnego przewodnika w Tatry Bielskie, tak dla turysty jako też dla uczonoego.

Antoni Kalina.

* * *

Aleksander Brückner. Kazania średniowieczne. Część pierwsza. Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział filologiczny. Serya II. Tom IX. Kraków 1895, w 8-ce większej, str. 38—97; część druga, str. 317—390.

Pod powyższym tytułem ogłosił drukiem znany profesor Uniwersytetu berlińskiego, Dr. Aleksander Brückner, już kilka artykułów, których szereg niniejszym nie jest jeszcze zamknięty, w których zajmuje się szczegółowo bardzo ważnym działem literatury średniowiecznej polskiej — Sermones, o których w dziełach o literaturze polskiej prawie jakby „nie dotąd jeszcze nie powiedziano“.

W pracy niniejszej powtórzył autor i streścił, co w poprzednich o tym przedmiocie napisał (Bibl Warsz. 1891, I. 241—258 i 1892, I. 445—471) przytaczając niekiedy wyjątki z tekstów w oryginalnem brzmieniu i w całości i dodając do ogłoszonych już nowe, nieznanne.

Samo się przez się rozumie, że na stronę teologiczną kazań autor nie zwraca uwagi, ponieważ ta należy do innego zakresu studyów. On poprzestaje na tem, co zażytki te podają nowego i ważnego pod względem „literackim, językowym, obyczajowym i ludoznawczym“. Pomijając stronę literacką i językową, w obecnej ocenie uważamy za pożądane, zwrócić uwagę czytelników „Ludu“ na obfity materiał, jaki się w tych kazaniach mieści, do poznania zwyczajów i obyczajów średniowiecznych, niemuiej i do historii ludoznawstwa polskiego wogóle.

Pod względem obyczajowym materiał zawarty w kazaniach tych jest mniej obfity, a to z tego powodu, ponieważ „stanowisko kaznodziei jest

zawsze negatywne, on wytyka tylko i kareci, zbiera rysy ujemne jakby satyryk jaki“ — jak słusznie to podnosi autor. My napotykamy więc w nich „ciekawe wycieczki przeciw błędom i nąlogom społecznym; — skreślone obrazki rzemieślnika, kupca, rolnika i ich praktyk nie zawsze godziwych, dalej modnisiów, opojów, koster, rzadziej panów duchownych i świeckich, uciskających chłopą a przekążających sprawiedliwość i sądy, najczęściej zaś wzory kobiet i ich ułomności, plotek, tańców i strojów — zabarwiają i wypełniają szare dotąd tło życia w średniowiecznej Polsce“.

Za to materyał ludoznawczy w kazaniach średniowiecznych jest o wiele obfitszy, który zebrany z nich, może posłużyć dla etnografa jako cenny dowód, że wiele — bardzo wiele ze zwyczajów i wierzeń ludowych, żyjących po dziś dzień pomiędzy ludem, już było znanych w XIV i XV wiekach. Kazania zatem są dla badacza historii wierzeń ludowych ważnem źródłem, z którego może czerpać znajomość ludoznawczą, sięgającą czasów, do których na innej drodze chyba z wielkim trudem tylko dotrzeć można.

Obok tego kazania mają jeszcze inne znaczenie dla ludoznawstwa: są one „wałnym traktem“, jak się wyraża autor, po którym masa opowiadań, bajek, wierzeń, pojęć, dostała się do umysłowości ludu naszego“. Kaznodzieja chcąc naukę swą o etyce chrześciańskiej poprzeć dowodami wziętymi z życia codziennego i uczynić przystępniejszą dla umysłów swoich słuchaczy, a nierzadko popisać się erudycją i zaostrzyć uwagę wiernych, czerpał pełną garścią legendy i opowiadania z Złotej legendy, Gesta Romanorum, Vitas patrum i innych zbiorów, które stanowiły ulubioną lekturę ówczesnego świata inteligentnego i darzył niemi tych, których chciał odwieść od zabobonów, guseł i innych czartowskich praktyk. W ten sposób dostało się wiele legend, bajek, przesądów i wierzeń do ludu na tej samej drodze, na której utwory literackie od jednego narodu przechodziły do drugiego i stawały się własnością jego warstwy inteligentnej.

Pomiędzy rękopisami z kazaniami, przestudowanymi przez autora, zasługuje na uwagę szczególnie jeden biblioteki petersburskiej, pochodzący z połowy XV wieku, w którym traktuje się w kilku kazaniach obszernie „de supersticionibus“ i z tego względu rękopis ten jest bogatym źródłem wierzeń i przesądów, jakie panowały w tym czasie u Polaków. Autor kazań tych jest nieznan, tak z imienia, miejsca, jakoteż i czasu; w kazaniach tych, szczególnie na św. Tróję, zebrał obfity materyał wśród ludu, który znał widocznie gruntownie, z którego poznać można, iż wiele zwyczajów i wierzeń ludowych pozostało od tego czasu aż do dzisiaj niezmiennych, a co zatem idzie, że walka duchowieństwa katolickiego przeciwko gusłom i zabobonom ludowym, która się toczy przez cały ciąg chrześciaństwa, okazała się słabszą od siły wiary ludowej.

Autor zestawil w swej pracy przesady, łączące się z pewnemi uroczystościami, poczynając od Bożego Narodzenia, z których przytoczymy najważniejsze, trzymając się Roku kościelnego, jak Dr. Brückner to uczynił. Na wilią nie wypożycza się ognia, boby się ogniska nie trzymał i szczęście by dom opuściło. Uważa się pilnie na to, by pierwszy przestępujący próg gość był ubrany czysto, głównie zaś, ażeby gość ten był osobą znaną z dobroci, a co ważniejsza ze szczęścia, i takich też tylko zaprasza się do siebie.

Gospodarze zakazują wymieniać nazwisko wilka, którego równocześnie zapraszają na śniadanie lub na obiad, gdyż w dzień ten nie powinien nikt,

nawet zwierzę lub ptaszę, być głodnym, a zarazem chcą przez to uczynić go nieszkodliwym dla swej trzody. Resztki i okrucy z wieczery wigilijnej nie wyrzuca się, ale mięsza ze zbożem i wysiewa na polu lub w ogrodzie, co przyczynia się do wzrostu i urodzaju dobrego.

Na Nowy Ręk obchodzi pasterz gromadzki domostwa we wsi i rozdaje pręty, których nie godzi się brać gołą ręką, tylko „kosmato“, tymi prętami wypędzają potem bydło po raz pierwszy w pole na wiosnę.

Na Gromnice obchodzą z święconymi gromnicami domy i krowy, wypalają im sierść w krzyż lub ostrzygają ją i palą; przez to chce się domy ochronić od czarów i gromu, a krowy od czarownic i psów wściekłych. W dzień ten wróżą też z wosku gromnicznego, który, jeżeli wcale, nie, lub tylko mało kapie na rękaw, oznacza złą wróżbę. Podobnie nie dobra jest wróżba, jeżeli gromnica, którą zapaloną niosą z kościoła do domu, zgaśnie po drodze.

W noc na Popielec starcy i młodzieńcy kładą sól tartą, by się dowiedzieć, kto rychlej umrze. Świecony popiół sięgają ogrodnicy sam lub zmieszany z nasieniem w ogrodzie, ażeby uchronić ogrody od robactwa. Również wspomina o ciekawym zwyczaju wynoszenia po zagranicę wsi obrazu, przy towarzyszeniu śpiewów, co się działo w niedzielę wielkopostną Letare.

W Palmową niedzielę polykano pączki z palmy (wierzby) święconej, który to zwyczaj i podziśdzień jeszcze przechowuje się w W. X. Poznańskiem.

W Wielki czwartek nie obmywano po wieczery mis, albo zostawiano na nich resztki potraw dla dusz zmarłych lub dla demona, którego zwano ubożę, a którego chowano dla szczęścia i mienia. Autor przytacza także inne źródła, wspominające o tym zwyczaju, który, jak z tego sądzić można, był w Polsce, a także gdzieindziej, wielce rozpowszechniony.

W Wielką sobotę ze święconego ognia opalano pale, które wtykano w ziemię, lub kopano nimi, od czego robactwo ginęło; głowienki święcone chowano, by leczyć konie i bydło; dla czarów używano wody, skroplonej z wosku przy święceniu wody.

W Wielkanocną niedzielę obchodzono po mszy rannej pola z krzyżem, nie dla nabożeństwa, lecz z przesądu przeciw gradobiciu. Nożem, którego używano do krajania mięsa święconego, krajano w pewne kawałki plody i owoce (np. rzepę, marchew itd.), co zapewniało obfity urodzaj dla zboża, jarzyn i owoców i chroniło je od śnieci, zielska i robactwa.

Do zwyczaju polewania wodą, zwanym dyngus, o którym rękopis ten ogólnikowo tylko wspomina, dodaje Dr. Brückner z innych źródeł notatki, z których wynika, że na Wielkanoc obdarzano się jajami i innymi rzeczami, zlewano się wodą, lub wtrącano w wodę, smagano się rozgami palmowemi. Od tego wykupywano się nawzajem dyngusem, dyngowaniem się, który to zwyczaj wraz z nazwą, według zdania autora, przybył z Niemiec do Polski w XIV. wieku (niem. dingnus okup, dinggen depactare). Smaganie różgą zwało się śmigustrem, śmigurstem, później śmigusem (również z języka niem. przyjęte); różga zwała się kiczką (porówn. morawskie kyčka geflochtene Osterruthe, Osterpalme, Schmeekostern; kyčkovati mit Osterpalmen schlagen).

W dniu krzyżowe zbierano trawę z tego miejsca, na którym procesja stała, która to trawa służyła do rozmaitych czarów.

W Zielone świątki wyprawiano rozmaite igrzyska i zabawy, przy których śpiewano pieśni na cześć demonów.

W nocy przed św. Janem Chrzcicielem czuwano, żeby przez rok oczy nie bolaly; bylicą opasywano głowę, żeby nie bolała, i inne jeszcze czyniono gusła, o których nie wspomina.

Na Wniebowstąpienie Matki Boskiej święcono rozmaite zioła, których używano do leczenia bydła i odpędzania djabłów.

Dnie tygodnia miały swoje znaczenie: poniedziałek był dniem feralnym, w który nie ruszano też z tego względu w drogę. W czwartek nie mył się i nie kąpano; w dzień ten dawano potrawy demonowi uboże; w piątki nie wydawano ognia z domu a sobotę czcili niektórzy więcej niż niedzielę. Również i pewne dni w miesiącu były feralne, które były skwapliwie oznaczane w kalendarzu, niemniej i pewne godziny dnia miały swoje szczęście lub nieszczęście.

Po tych wierzeniach i zwyczajach przywiązanych do pewnych uroczystości kościelnych, przechodzi autor do przesądów, które się łączyły z pewnymi fazami życia, czy też z zajęciami i stanami; wspomina o przesądach wiążących się ze śmiercią i ślubami, z chorobami i o lekach przeciwko nim, pomiędzy którymi zaklinania najważniejszą odgrywają rolę i kończy ten traktat nadzwyczaj zajmujący na ludziach, którzy się trudnili tem rzemiosłem, t. j. znachorki i wróżki.

Podawszy za autorem ten zbiór wierzeń i zwyczajów pannyjących w Polsce w XV. wieku, wyrażamy tylko to życzenie, ażeby przyrzeczenie wypowiedziane na str. 318 jak najrychlej w czyn zamienił, a ludoznawstwo nasze wdzięcznem mu będzie, jak wdzięcznem jest za ten szkic życia ludowego w dawnej Polsce.

Antoni Kalina.

* * *

Etnohrafi czny j zbirnyk wydaje Naukowe Towarzystwo imeny Szewczenka za redakcej u M. Hruszewskoho. Tom I. Lwów, nakładem Towarzystwa, 1895, w 8-ce, str. VIII, 24, 120, 28, 16.

Tom pierwszy tego wydawnictwa przedstawia się pokaznie i obiecująco. Szereg materyałów w nim nagromadzonych rozpoczyna A. Kramarenki opis zwyczajów podczas Świąt Bożego narodzenia. Rізdwjani świątki w stancyi Pawliwskij, ciskoho oddiłu na Czornomorii. Po tem następuje zbiór 25 opowieści ludowych z wsi Berlina pow. brodzkiego zapisanych przez J. Rozdolskiego, a zaopatrzonych przez Dra J. Frankę porównawczymi odsyłaczami i doskonałym indeksem motywów w baśniach tych zawartych. Gadki ukraińskie o Rusinach, Żydach, panach, moskalach i o zwierzętach zebrane przez O. Szymenzenkę, oraz gadki o moskalach z Tarnopolskiego kończą zbiór materyałów.

Oprócz tego tom pierwszy zawiera ułożony przez członków Towarzystwa imienia Szewczenki program do zbierania wiadomości o ukraińsko-ruskim kraju i narodzie, podzielony na następne części:

1. Wiadomości historyczne.
2. Wiadomości etnograficzne: a) ogólne, b) antropologia, c) chata i obejście, d) odzież, e) pokarmy i napoje, f) życie i zajęcia, g) zwyczaje rodzinne, h) wierzenia, i) literatura ludowa.
3. Wiadomości społeczno-ekonomiczne.

4. Wiadomości prawne na wzór ogłoszonego swojego czasu w „Wiśle“ kwestyonaryusza.

Pierwszy tom nowego wydawnictwa jest pożądanym nabytkiem dla każdego zajmującego się ludoznawstwem i niecierpliwie oczekujemy tomu drugiego, który się w roku bieżącym ma pojawić. *A. St.*

BIBLIOGRAFIA.

Ludoznawstwo, materiały ludoznawcze.

- Akajemow N. F. Kujawy, istoriko-etnograficzeskij oczerk Warszawa, tipogr. gubernskaja. 1895, w 16°, str. 84.
- Badeni J. ks. T. J. Między Słowianami, zeszyt II. (Odbitka z Przedładu powszechnego). Kraków, nakł. autora, druk. Anczyca i Spki, 1896, w 8°, str. 171 i 1 nl., 1 zł. 20 ct.
- Creizenach Willh. Zur Geschichte der Weihnachtspiele. nach Handschriften der Krakauer Universitätsbibliothek (Odbitka z XII. zeszytu Germanistische Abhandlungen). Breslau W. Köbner, 1896, w 8°, str. 10.
- Czech Świętopelk. Klucze Piotrowe, bajka, przełożył z czeskiego Konrad Zaleski (pośw Edw. Jelinkowi. — Biblioteka powszechna, nr. 180). Złoczów, nakład i druk W. Zukerkandla, 1896, w 16°, str. 52, 12. centów.
- Czermiński M. ks. T. J. W Dalmacyi i Czarnogórze. Kraków, nakł. Misyi katolickich, druk. Czasu, 1896, w 8°, str. VI i 325, z 75 ry-
cinami, planem i 2 mapkami. 2 zł. (C. d. n.).

SPRAWY TOWARZYSTWA.

I. Sprawozdanie z II. Walnego Zgromadzenia.

Drugie Walne Zgromadzenie Towarzystwa odbyło się dnia 21. Stycznia b. r. w sali ratusza lwowskiego w obecności kilkudziesięciu członków. Przewodniczył prezes Towarzystwa Dr. Antoni Kalina.

1. Po zagajeniu przez Przewodniczącego, odczytał Sekretarz p. Adolf Strzelecki sprawozdanie z czynności Zarządu w r. 1895, które Zgromadzenie bez dyskusyi przyjęło do wiadomości, poczem

2. Skarbnik p. Stefan Ramułt przedłożył następujące sprawozdanie kasowe za rok administracyjny 1895.

I.

A. Dochody.

1. Wpisowe i wkładki członków zwyczajnych za r 1895 .	578 zlr. 89 ct.
2. „ „ „ „ „ „ 1896 .	6 „ 40 „
3. Wkładka członka założyciela (Dr. Jana Karłowicza) .	100 „ — „

4. Zwrot lokowanych w gal. Kasie Oszczęd. kapitałów .	215	zlr.	—	ct.
5. Procent „ „ „ „ „ „ .	1	„	39	„
6. Prenumerata „Ludu“ w r. 1895	53	„	87	„
7. „ „ „ na r. 1896	5	„	—	„
Razem	960	zlr.	55	ct.
Od tego wydatki jak poniżej	903	„	11	„
Zostaje gotówka w kasie	57	zlr.	44	ct.

B. Wydatki.

1. Wydatki kancelaryjne	17	zlr.	66	ct.
2. Portorya Towarzystwa tudzież redakcyi i administracyi „Ludu“	69	„	50	„
3. Druk i papier „Statutu“, odezw itp.	75	„	99	„
4. Druk i papier „Ludu“ (kwiecień, październik)	353	„	70	„
5. Kursor	31	„	20	„
6. Rabat Księgarni Gubrynowicza i Schmidta	5	„	—	„
7. Chwilowa lokacya kapitałów w gal. Kasie Oszcz.	215	„	—	„
8. Stała lokacya kapitału w pocztowej Kasie Oszcz.	100	„	—	„
9. Różne	35	„	06	„
Razem	903	zlr.	11	ct.

II.

A. Stan czynny.

1. Gotówka w kasie	57	zlr.	44	ct.
2. Wpisowe i wkładki członków w pocztowej Kasie Oszczędności	51	„	—	„
3. Procent w pocztowej Kasie Oszcz. za r. 1895	1	„	42	„
4. Zalegające wkładki członków	135	„	25	„
Razem	245	zlr.	11	ct.

B. Stan bierny.

1. Druk i papier „Ludu“ (listopad i grudzień)	151	zlr.	25	ct.
2. Przedruk pracy dra. K. Mátyasa p. t. Zapust — Po- pielec — Wielkanoc	17	„	14	„
Razem	168	zlr.	39	ct.

III. Fundusz żelazny.

A. Stan czynny.

1. Wkładka członka założyciela dra J. Karłowicza	100	zlr.	—	ct.

B. Stan bierny.

1. Ulokowano w pocztowej Kasie Oszczędności	100	zlr.	—	ct.

We Lwowie, dnia 10. stycznia 1896.

Prezes:
Dr. Antoni Kalina.

Skarbnik:
Stefan Ramult.

Sprawozdanie Skarbnika przyjęto do wiadomości bez dyskusji, poczem nastąpiło:

4. Sprawozdanie komisji kontrolującej, przedłożone przez referenta prof. Dra B. Dybowskiego. Na wniosek komisji uchwalono absolutorium dla Zarządu i wyrażono Skarbnikowi uznanie za wzorowe prowadzenie ksiąg, i rachunków.

Imieniem Zarządu postawił p. Stefan Ramult wniosek mianowania Dra Jana Karłowicza pierwszym członkiem honorowym Towarzystwa w uznaniu zasług jego i ćwierćwiekowej nieustrudzonej pracy na polu ludoznawstwa. Wniosek uchwalono przez aklamację. Prof. Dr. Rehman przedłożył dalej wniosek Zarządu o mianowanie członkiem honorowym Towarzystwa JE. Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego w uznaniu usiłowań jego około popierania badań ludoznawczych w kraju naszym i około utworzenia niezwykle cennych zbiorów etnograficznych w muzeum im. Dzieduszyckich. Wniosek ten przyjęto przez aklamację.

6. P. Adolf Strzelecki referował następnie wnioski Zarządu w sprawie zmiany statutu, który po ożywionej dyskusji Walne Zgromadzenie uchwaliło w następującej formie:

I) w §. 10 al. 6 brzmiąca dotychczas (każdemu członkowi przysługuje prawo) „bezpłatnego otrzymywania organu i innych wydawnictw Towarzystwa“ zmienić na:

„bezpłatnego otrzymywania organu Towarzystwa, zaś innych wydawnictw po cenach zniżonych“.

II) Następnie uchwalono w §. 10 po ustępie „członkowie korespondenci itd. . . . do . . . bezpłatnie“ dodać następujące ustępy:

1. Członkowie założyciele korzystają z wszelkich praw członków czynnych oraz otrzymują organ Towarzystwa bezpłatnie, zaś inne wydawnictwa po cenie zniżonej.

2. Członkowie honorowi korzystają z wszelkich praw członków czynnych oraz otrzymują bezpłatnie organ i inne wydawnictwa Towarzystwa.

III) w §. 13 al. 1 uchwalono dodać po wyrazie (zawiadomić) „Zarząd“ ustęp: „Najpóźniej na miesiąc przed końcem roku kalendarzowego.

IV) W §. 20 al. 2 brzmiąca: „Zwyczajne odbywa się raz w roku mianowicie w lutym“ zmienić na: „Zwyczajne odbywa się raz w roku mianowicie w styczniu“.

V. w §. 23 punkt 1. „Wybór prezesa, zastępcy prezesa, członków Zarządu i ich zastępców“ zmienić na:

„Wybór prezesa, dwóch zastępców prezesa i członków Zarządu“ a opuścić wyrazy „i ich zastępców“.

VI. §. 26 brzmiący: „Zarząd składa się z prezesa, zastępcy prezesa, 5 członków i 5 zastępców, którzy i t. d.“ zmienić na:

„Zarząd składa się z prezesa, z 2 zastępców prezesa i 12 członków zarządu, którzy itd.“.

VII. §. 27, który brzmi: „Walne zgromadzenie wybiera Zarząd z pomiędzy członków czynnych na 1 rok“, zmienić na następujący:

„Walne zgromadzenie wybiera z pomiędzy członków czynnych prezesa i 2 zastępców prezesa na rok jeden, zaś członków zarządu na lat 3.

„Z pomiędzy 12 członków Zarządu ustępuje co rok po 4 a to w ten sposób, iż w pierwszym roku po zatwierdzeniu niniejszego statutu występuje

4 członków przez losowanie; w roku drugim z pomiędzy 8, drugi rok w zarządzie zasiadających, występuje znowu 4 w ten sam sposób; zaś w dalszych latach ustępują co roku ci 4 członkowie Zarządu, którzy trzy lata w Zarządzie zasiadają“.

„Oprócz wyboru ustępujących z turnusu 4 członków Zarządu, Walne Zgromadzenie przedsięwzięło co roku wybór uzupełniający tych członków, którzy w inny sposób z Zarządu wystąpią“.

VIII) W §. 29 po punkcie 8 (przygotowanie sprawozdań i wniosków dla Walnego Zgromadzenia) wstawić jako punkt 9:

„Mianowanie członków korespondentów“ zaś jako punkt 10:

„Mianowanie przewodniczących sekcji naukowych“ — wskutek tego zmienione być muszą punkta 9, 10, 11, 12, na 11, 12, 13, 14.

IX) §. 30, który brzmi: „Do ważności uchwał Zarządu potrzebną jest obecność przynajmniej 3 członków“ zmienić na:

„Do ważności uchwał Zarządu potrzebną jest obecność przynajmniej 4 członków“.

Zmiany powyższe statutu zostały zatwierdzone przez Wys. c. k. Namiestnictwo reskryptem z dnia 1 marca 1896, l. 20148.

7. Na wniosek Dra Kulczyckiego Zgromadzenie wyraziło podziękowanie ustępującemu Zarządowi za jego produktywną pracę około rozwoju Towarzystwa, poczem

8. Na wniosek Dra Kulczyckiego wybrano przez aklamację prezesem Towarzystwa Dra Antoniego Kalinę i przystąpiono do wyboru dwóch wiceprezesów i 12 członków Zarządu (w myśl powyższych poprzednio uchwał w sprawie zmiany statutu). Wiceprezesami wybrano: pp. Władysława Łozińskiego i Władysława Przybysławskiego, w skład Zarządu weszli pp. Dr. Henryk Biegeleisen, Dr. Benedykt Dybowski, Dr. Iwan Franko, Franciszek Rawita Gawroński, Dr. Kazimierz Gorzycki, Edmund Kolbuszowski, Dr. Wł. Niemilowicz, Stefan Ramułt, Władysław Rebczyński, Dr. Antoni Rheman, Mieczysław Soltys i Adolf Strzelecki

9. W skład komisji kontrolującej wybrano przez aklamację ks. Jana Gnatowskiego, Mikołaja Rybowskiego i Dra Jana Niemca.

Na tem obrady zakończono.

II. Sprawozdanie z posiedzeń Zarządu.

Pierwsze posiedzenie Zarządu z dnia 1. lutego 1896.

Obecni pp. Rebczyński, Ramułt, Soltys, Dybowski, Franko, Gawroński, Gorzycki, Rehman i Strzelecki i wiceprezesowie Tow. pp. Wł. Łoziński i Wł. Przybysławski.

Przewodniczył Dr. Antoni Kalina.

Przewodniczący zagajając posiedzenie wyraził nadzieję, iż nowo wybrany Zarząd harmonijnie i zgodnie pracując, posunie naprzód działalność Towarzystwa ku osiągnięciu wytkniętych celów, poczem:

1. Na wniosek p. Łozińskiego wyrażono dotychczasowemu Sekretarzowi p. Strzeleckiemu podziękowanie za jego dotychczasową działalność i postanowiono nie przyjąć jego rezygnacji; przez aklamację wybrany został ponownie p. Strzelecki sekretarzem na rok 1896.

2. Skarbnikiem Tow. wybrano jednogłośnie p. Władysława Rebczyńskiego, ponieważ p. Stefan Ramułt, na wniosek Dr. B. Dybowskiego, żeby ponownie go wybrać skarbnikiem oświadczył, że wyboru nie przyjmie.

3. Uchwalono ustanowić urząd bibliotekarza i jednogłośnie wybrano bibliotekarzem p. St. Ramułta, któremu wyrażono podziękowanie za jego dotychczasową działalność jako Skarbnika Tow.

4. Uchwalono przyjąć pisarza do załatwiania czynności kancelaryjnych i pozostawiono prezesowi wybór osoby i oznaczenie remuneracyi dla pisarza

5. Po długiej dyskusyi uchwalono nie tworzyć z góry sekcyi naukowych, ale postanowiono, aby wtedy gdy zbierze się odpowiednia ilość członków chcących utworzyć jakąkolwiek sekcję, Zarząd uchwaliał utworzenie sekcyi w łonie Tow, i zatwierdzał przedłożyć mu się mający program.

6. Redakcyę Ludu powierzono prof Drowi Kalinie. W skład komitetu redakcyjnego wybrano Dra J. Franko, Dra K. Gorzyckiego i A. Strzeleckiego.

7. W skład komisyi regulaminowej wybrano pp. Łozińskiego, Gawrońskiego i Gorzyckiego.

8. Uchwalono nie posyłać dalszych zeszytów „Ludu“ członkom zalegającym z całorocznemi wkładkami i polecono prezydium zawezwać tychże do zapłacenia zaległości w przeciągu 3 miesięcy, w przeciwnym razie wykreślić z grona członków Towarzystwa

9. Uchwalono, iż co miesiąc odbywać się mają miesięczne zgromadzenia naukowe, których dzień oznaczy zawsze prezydium w porozumieniu z prelegentem.

10. Do odbioru biblioteki od Sekretarza Towarzystwa wydelegowano Dr. Franka i Dr. Gorzyckiego.

11. Dyplomy dla członków honorowych uchwalono dać drukować.

Drugie posiedzenie Zarządu dnia 21. marca 1896.

Obecni pp. Dr. Biegeleisen Dr. Franko, Kolbuszowski, Dr. Niemilowicz, Ramułt, Rebczyński Soltys, Strzelecki i wiceprezes p. W. Przybysławski. Przewodził prezes Tow Dr. Kalina.

1. Zatwierdzono protokół poprzedniego posiedzenia.

2. Przyjęto 7 członków.

3. W skład komisji do szkona biblioteki wybrano w miejsce chorego Dra Gorzyckiego Dra Biegeleisena.

4. Powierzono pp. Kolbuszowskiemu i Rebczyńskiemu zająć się sprawą dyplomów dla członków honorowych i korespondentów.

5. Uchwalono wzmocnić komisję regulaminową wybierając do niej Dra Franko i Dra Niemłowicza.

III. Zgromadzenie miesięczne Towarzystwa

dnia 18. grudnia 1895.

Na porządku dziennym był odczyt p. Adolfa Strzeleckiego o Bożem Narodzeniu. Prelegent wskazawszy na fakt, iż w dniu zimowego nawrotu słońca (dnia 24. grudnia) budzi się — jak lud wierzy — przyroda do nowego życia — przytoczył poetyczne wierzenia ludu o walce zimy z siłami przyrody. Następnie naszkicował walkę omiędzy apostołami chrześcijaństwa a bałwochwalstwem, wskazał na to, iż zwycięstwo wiary Chrystusowej nad pogaństwem, które przechodząc jako święte, nietykalne, dziedzictwo z pokolenia na pokolenie, zbyt głęboko zakorzeniło się w sercach i myśli pogan, łatwem nie było.

Chrest nie zdołał zmyć i wyrwać z ich pamięci starodawnych zwyczajów i wierzeń, których wspomnienie budziło się w sercu ochrzczonego

poganina, ilekroć do obrzędów, starej, weselszej religii ciągnęły go z każdym rokiem powtarzające się zjawiska przyrody. Nowonawróceni pokrywajom zachowywali starodawne obyczaje i zwyczaje, wyszedłszy z kościoła, szli do lasu, aby tam w nieprzystępnych gąszczach składać ofiary prastarym bogom.

Kościół wiedząc, iż zwycięstwo jego na długo jeszcze nie będzie zupełnem, zakończył walkę kompromisem. Kierowany ogólną polityką, przyjął wiele wymagań dyktowanych przez religię pogańską, tak jednakże, iż nauka chrześcijańska nie doznała przez to żadnego uszczerbku zasadniczego, ale zbliżyła się tylko do zwyczajów i poglądów narodowych a przez to do sere nowonawróconych. Po dopełnieniu takich ustępstw, Kościół zwyciężył na całej linii.

Dążność do wyzyskania dawnych zwyczajów na rzecz tem szybszego rozpowszechnienia wiary katolickiej, objawia się także w oznaczeniu dnia świat B. N. przypadają ych w porze, w której w Rzymie obchodzono Saturnalia i początek roku Calendae Januariæ. Dzień B. N. oznaczono w dniu, w którym rzymianie obchodzili dzień urodzin słońca — Dies natalis solis invicti. Budzące się ze snu zimowego słońce, najlepszym było symbolem zjawiającego się i wznoszącego słońca nowej ery Boga-Człowieka.

Zastanowiwszy się nad znaczeniem tak zwanej dwunastnicy t. j. okresu od B. Narodzenia do Trzech Króli, prelegent przedstawił w bardzo zajmujący sposób pochodzenie rozpowszechnionego u wszystkich Słowian wyrazu „Kolenda“, z łacińskiego Calendae i jego stosunek do tego okresu.

W dalszym toku zaznaczywszy, iż zwyczaje ludowe związane z dniem B. Narodzenia, stanowią konglomerat pogańskich zwyczajów starosłowiańskich, rzymskich Saturnalii i Brumalii i t. d. wziął pod rozwagę jedną grupę tych zwyczajów, mających związek z kultem ognia i słońca, aby w końcu przejść do zwyczaju Bożego drzewka. Prelegent przyznał wprawdzie, iż zwyczaj ten nie jest wcale pochodzenia słowiańskiego, ale wskazując na analogię pomiędzy ubieraniem drzewek na wiosnę kwiatami i wstążkami, który to zwyczaj znany do niedawna pod nazwą „maju“, „gaika“, symbolizował twórczą siłę słońca, wywołującą rozwój wegetacji, wyraził zdanie, iż katolicyzm przeciwstawił temu zwyczajowi pogańskiemu zwyczaj Bożego drzewka, które symbolizując rajskie drzewo żywota, jest także drzewem żywota Nowego testamentu Chrystusa. Do Polski przynieśli zwyczaj ten Prusacy przez Gdańsk i Warszawę w początkach bieżącego stulecia.

Pierwsze miesięczne zgromadzenie naukowe w roku 1896 odbyło się dnia 22. lutego przy licznym udziale członków Towarzystwa i gości. Po zagajeniu przez przewodniczącego Dr. Kalinę, nastąpił odczyt p. Rawity p. t. O pobyty Zoryana Dołęgi Chodakowskiego w Galicyi. (Ad. Czarnockiego) w r. 1817 i 1818. Stosownie do tytułu odczytu prelegent objął tylko krótki okres z życia Z. D. Chodakowskiego, mianowicie pobyt jego w Galicyi i poprzedzające go lata. Streściwszy głównejsze daty z życia Z. D. Ch. z okresem rozpatrywanym bezpośrednio związane, p. Fr. Rawita zatrzymał się na chwili rozgromu armii Napoleona I, nad Berzyną i postawił sobie pytanie: co się stało potem z Chodakowskim, który w tej kampanii brał bezpośredni udział? J. Lelewel utrzymywał, że przebywał podobno w Galicyi; Dominik Chodźko mówił, że wyjechał na czas jakiś do Galicyi i przezwiał się Chrzanowskim. Oprócz głuchych wzmianek tego rodzaju, które powtarzały się we wszystkich próbach jego życiorysu, pewności nie posiadano żadnej, gdzie istotnie Chodakowski przebywał przez okres czterech

lat: 1813—1817 t. j. do chwili, gdy znalazł się już w Puławach. P. Fr. Rawita, opierając się na późniejszej korespondencji Chodźki, jakoteż na rozmaitych innych kombinacjach, doszedł do wniosku, że w okresie powyższym Chodakowski wcale w Galicyi nie był, przebywał natomiast najczęściej na Wołyniu, w Porycku i w Krzemieńcu, stąd odbywał podróż na Ukrainę, do Kijowa i na Podole, zbierając pieśni i zwyczaje ludu. Polecony przez generała Fr. Kropińskiego T. Czackiemu a potem ks. kuratorowi Ad. Czartoryskiemu, zdołał otrzymać pomoc od tego ostatniego na zbadanie Słowiańszczyzny pod względem archeologicznym. W tym celu powołany został do Puław, a następnie około września r. 1817 wysłany do Galicyi. Zwiedził w tej podróży Kraków, Sieniawę, Tarnów. Przemyśl, Lwów i mnóstwo innych, na uboczu leżących miejscowości, które badał pod względem starosławiańskich pozostałości pogańskich. Zapoznał się z księdzem Fr. Fajgłem, bisk. Lewickim, Ławrowskim i w. in., zebrał dużo pamiątek, które przesłał do Puław i Krzemieńca. W Galicyi, mianowicie w Sieniawie, napisał w marcu słynną rozprawę *O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem*, którą pragnął ofiarować Carowi Aleksandrowi I., bawiącemu w Warszawie, mając nadzieję wyjednać z czasem zapomogę na dalsze podróże po Słowiańszczyźnie. Dla poparcia tej myśli, wrócił na Wołyń, zabawiwszy w Galicyi 9—10 miesięcy tylko t. j. od października 1817 do lipca 1818.

Drugie miesięczne zgromadzenie naukowe odbyło się dnia 28. marca br., na którym Dr. Iwan Franko miał wykład: o powieści o Barlaamie i Jozafacie.

Wskazawszy na doniosłość powieści jako pokarmu duchowego całych mas, całych pokoleń i jako potężnego środka propagandy najrozmaitszych poglądów, idei i zapatrywań, prelegent wytłómaczył doniosłość badania historii tego rodzaju literatury. Scharakteryzowawszy powieść grecką i rzymską z doby upadku, prelegent przeszedł do powieści chrześcijańskiej, duchownej w jej rozmaitych przejawach. W szeregu tych wybitne miejsce zajmuje powieść o Barlaamie i Jozafacie. Podawszy treść tej powieści i scharakteryzowawszy pokrótce jej losy pośród narodów europejskich w wiekach średnich i nowszych prelegent dotknął krótko kwestyi jej autorstwa, a następnie omawiał dokładniej najnowsze odkrycia co do genezy tej powieści, zwłaszcza prace Liebrehta, Zochenberga i Kuhna, które nad wszelką wątpliwość podniosły buddyjskie pochodzenie wątku tej powieści, a także największej części wplecionych w nią paraboli.

IV. Spis członków Towarzystwa.

I Członkowie honorowi:

Mianowani przez Walne Zgromadzenie na dniu 21. stycznia b. r.

1. Dr. Jan Karłowicz, Warszawa.
2. JE. Włodzimierz hr. Dzieduszycki, Lwów.

II Członkowie korespondenci:

Mianowani na mocy statutu §. 9. uchwałą powziętą przez Zarząd Towarzystwa na posiedzeniu z dnia 30 grudnia 1895 r.

1. Franciszek Bartoś c. k. radca szkolny, Berno, (Morawy).
2. Dr. Klemens Koehler, radca zdrowia, Poznań.
3. Dr. Władysław Lebiński, literat, Poznań.
4. Dr. Jerzy Polivka, prof. Uniwersytetu, Praga.

III. Członkowie czynni:

Wyciąg ze statutu:

§. 5 Członkami Towarzystwa mogą być osoby nieposzlakowanego charakteru bez różnicy płci.

§ 7 Członkiem założycielem zostaje ten, kto na cele Towarzystwa złoży jednorazowo kwotę 200 koron.

§. 12. Członkowie czynni uiszczają wpisowego najmniej 2 korony, tudzież roczną wkładką w ilości 8 koron, płatnych kwartalnie.

Sluchacze Uniwersytetu, oraz nauczyciele szkół ludowych wiejskich, płacą wpisowego 1 koronę, a wkładki rocznej 2 korony. Uwolnionym może być od wkładki rocznej ten z nauczycieli ludowych, który dostarczy redakcyi „Ludu” materiałów etnograficznych w odpowiedniej objętości, mogących być użytymi do druku. (Uchwała Zarządu Tow. z dnia 30 paźdz. 1895).

Członek Towarzystwa zalegający z caloroczną wkładką, nie otrzymuje dalszych zeszytów „Ludu” z następnego roku, a jeżeli zawezwany do zapłacenia zaległości nie uiszczy jej w przeciągu trzech miesięcy, zostaje wykreślony z Towarzystwa. (Uchwała Zarządu Tow. z dnia 1 lutego 1896).

195. Badańczyk Ferdynand, insp. szk. okr. Wadowice.	212. Łomnicki Maryan, prof. gimn. Lwów.
196. Dr. Barański Ant. prof. szkoły weteryn. Lwów.	213. Michejda Jerzy, kier. szk. lud. Ustroń, Szląsk austr.
197. Dr. Barewicz Witold, prof. gimn. Drohobycz.	214. Niemczyk Jan, naucz. Bystrzyca p. Cieszyn.
198. Bielska Elżbieta, Lipniki p. Mościska.	215. Nowotarski Wład., nauczyciel, Żywiec.
199. Błotnicki Stan., dziennikarz, Wadowice.	216. Ożana Jan, naucz. Cisownica p. Cieszyn.
200. Bursza Stan. urz. Tow. wzaj. ubezpiecz. Lwów.	217. Dr. Eljasz-Radzikowski. lek. zakł. Zakopane.
201. Ks. Czartoryski Jerzy, Wiązownica	218. Rolle Michał, literat, Lwów.
202. Chmielowska Zofia, nauczyc. Borownica p. Ulucz.	219. Ks. Rzepecki Stan., wikary, Trzciana p. Łapanów.
203. Czajkowski Stan. naucz.	220. Selbor Emanuel, naucz. Polska Lutynia p. Orłowa, Szląsk austriacki.
204. Ks. Frug Stan., wikary i katech. Dydnia.	221. Sienicki Antoni, nauczyciel gimn. Lwów.
205. Głębocki Kazim. sł. pr. Kraków.	222. Siewiński Ant., naucz., Ostrów koło Sokala.
206. Ks. Gołębiowski Hieron. proboszcz, Szynwałd p. Łasin Pr. Zach.	223. Sklarczyk Aleksandra naucz. Wadowice.
207. Ks. Gardziel Mich. wik. i kat. Dylągowa.	224. Towarzystwo młodz. pol. „Spójnia”, Paryż.
208. Heczko Jan, naucz. Koszaryska p. Jabłonków.	225. Terlik Paweł, naucz. Trzaniowice p. Cieszyn.
209. Kubisz Jan, naucz. Gnojniki p. Cieszyn.	226. Dr. Twardowski Kazim., prof. uniw. Lwów.
210. Klisz Bazyli, naucz.	227. Zjednoczenie kształcącej się młodz. post. Kraków. C. d. n.
211. Łoziński Wład., człon Akad. umiej., Lwów.	

Ius primae noctis

napisał

Jan Witort.

Do największych zdobyczy umysłowych w zakresie badań etnologicznych drugiej połowy XIX. wieku, należy bez wątpienia obalenie t. zw. patryarchalnej teorii rodziny, której początki, jak słusznie zauważył Maine, sięgają czasów Arystotelesa i Platona. Podług niej, rodzina monogamiczna lub poligamiczna z zupełnie rozwiniętem pierwszeństwem i władzą męża nad żoną, ojca nad dziećmi, była tą pierwotną komórką społeczną, z której stopniowo rozwinęły się wszelkie instytucje. Wzmianki pisarzy starożytnych, Herodota, Diodora lub Strabona, niezgodne z tą teorią, uznawane były za bajki, a opowiadania podróżników o społeczeństwach, w których kobieta posiada przeważne znaczenie — za wymysły, lub tłómaczono je — spaczeniem pojęć moralnych ludów dzikich, jako pozbawionych poznania prawdziwego Boga.

Ale już w końcu wieku XVIII. Lafiteau zaznaczył w swem dziele: „Moeurs des Sauvages américains“ szerokie rozpowszechnienie bezładnych stosunków płciowych i brak ciągłości związku dzieci z ojcami wśród ludów pierwotnych; mimo to dopiero prace J. Lubbocka, Bachofena, Morgana i innych rzuciły cały snop światła na kwestję pochodzenia rodziny i jej dzieje; okazało się, że współczesna rodzina osobista (indywidualna) istnieje stosunkowo niedawno, — jest owocem długiego rozwoju, z natury rzeczy zmienna, zależna od wielu warunków, a zwłaszcza sposobów wytwarzania; zrozumiano nareszcie, że nie są koniecznymi oznakami rodziny „mundium“ i „patria potestas“, albowiem i bez nich instytucja rodziny istniała i istnieje. Przekonano się, że powstanie jej pierwszych zarodków wyprzedził stan zupełnej swobody stosunków płciowych, bez żadnych niemal ograniczeń. Etnografia stwierdziła to dostatecznie. Wszakże do-

tańd istnieje teoria, broniąca głównie przez Maine'a a dowodząca, że t. zw. pierwotne pomieszanie rozrodcze było właściwem tylko rasom niższym, nie zaś — wyższym, rozumiejąc przez to rasy Aryjską i Semicką. Pomijając nawet nieokreślność i nieścisłość pojęć „rasa wyższa“ i „niższa“, zebrało się już tyle dowodów, że należy uważać ten pogląd za obalony. Zdaje się, że w chwili obecnej można mniemać, że pierwotne pomieszanie rozrodcze, czyli taki stan, w którym wszyscy mężczyźni małej hordy pierwotnej przenosić byli mężami wszystkich jej kobiet i odwrotnie wszystkie kobiety były żonami wszystkich mężczyzn, uznać należy za punkt wyjścia w badaniach wszelkich, dotyczących rozwoju pewnych instytucji społecznych np. rodziny. Tu zastrzegam się co do znaczenia wyrazu „pierwotny“, przez który rozumiem najniższy szczebel rozwoju społecznego, jaki znamy, bynajmniej nie przesadzając istnienia innych, jeszcze niższych.

Jeśli w głośnej charakterystyce stanu pierwotnego, danej przez Hobbes'a — „bellum omnium contra omnes“ — zastąpimy jego człowieka pojedynczego małą grupą etniczną, — to zbliżymy się zupełnie do prawdy. Taki stan rzeczy dotąd jeszcze istnieje w wielu zakątkach kuli ziemskiej. Podług Danner'a wśród niektórych plemion murzyńskich „kobiety i dzieci stanowią wspólną własność całej grupy, której członkowie odróżniają się wzajemnie tylko przezwiskami, opartymi na ich cechach fizycznych, np. „wysoki, chromy“; plemiona te znajdują się w ustawicznej, eksterminacyjnej wojnie pomiędzy sobą. W sposób podobny podróżnicy opisują byt społeczny tubylców niektórych okręgów Nowej Zelandyi, Ameryki południowej, wysp Andamańskich i Nikobarskich. Wśród Buszmenów Afryki południowej nie istnieje nawet pojęcie małżeństwa; mężczyźni i kobiety tego plemienia żyją w beładnych stosunkach płciowych, pozbawionych wszelkiej trwałości. O Tichurach, ludku zamieszkałym w Hindustanie, a mianowicie w Udzie, Buchanan powiada, że wśród drobnych hord „pojedyncze pary uważają siebie za połączone węzłami małżeńskimi, ale te ostatnie istnieją tylko po imieniu“; u pewnego plemienia, osiadłego w górach Nilgery, kapitan Jorknise zauważył „zupełny brak wszelkiej umowy małżeńskiej; mężczyźni i kobiety zawiązywali stosunki miłosne bez żadnego wyboru; rozstrzygnięcie pytania o dalszem istnieniu związku lub jego zerwaniu zależało przeważnie od kobiety“.

W Kalifornii — wedle Bugerte-a — osobniki różnych płci, należący do Indian miejscowych, zawierają stosunki miłosne bez obrzędów uprzednich; nie mają oni nawet słowa, oznaczającego

akt zaślubin. Brakuje też wyrazu „małżeństwo“ w języku Hajdachów, zamieszkujących wyspy Królowej Karoliny; „kobiety — mówi podróżnik Potole — uważają za swych mężów wszystkich w ogólności a każdego w szczególności z mężczyzn, należących razem z nimi do tego samego plemienia; odmawiają one stosunków płciowych tylko cudzoziemcom“. Na wyspach Andamańskich odmowa kobiety swobodnej w sprawie zawiązania z nią związków miłosnych uważa się za ciężką obrazę mężczyzny, który niekiedy mści się natychmiast.

Ale nigdzie bodaj, to pierwotne pomieszanie rozrodcze nie występowało tak jasno a dobitnie, jak na wyspach, należących do Australii; w całej Melanezyi zresztą odbywa się ono zawsze w lasach i w dzień biały. W Nowej Kaledonii kobiety spędzają noce w odosobnionych szałasach, do których mężczyźni wcale przystępu nie mają. Sama forma tych połączeń jest ciekawa i ostatecznie nadaje im cechę zwierzęcości. Teologowie dostarczyli określenia łacińskiego, dokładnego, a względnie przyzwoitego „more canino“, jak się wyrażają w swych dziełach o Theologia moralis — mówi Letourneau. W Polinezyi działo się to samo. „Cnota według naszego rozumienia — mówi amerykańnin Porter — była całkiem wśród nich nieznana. Nie przywiązywali wcale wstydu do czynów, uważanych przez nich nie tylko za naturalne, ale nadto za niewinne igraszki.“ „Główną trudność dla misjonarza na tych wyspach — pisał niedawno Francuz de Varnigny — stanowiło nauczanie kobiet czystości obyczajów: nie rozumiały ani znaczenia wyrazu, ani rzeczy samej“.

Sławny kapitan Cook w tej kwestyi tak się wyraża: „nie mieli oni najłżejszego pojęcia o nieprzyzwoitości; zadawali publicznie swe żądze i namiętności z taką swobodą, jak my zaspokajamy nasz głód, posilając się z krewnymi i przyjaciółmi“.

Obyczaje te szczegółowo opisał wielu podróżników jako to: Wallis, Cook, Bougainville, La-Perouse, Vancorwer i t. d. Opisy te stwierdzają niewątpliwie, że w rozmaitych zakątkach kuli ziemskiej istniało do niedawna lub istnieje dotąd t. zw. pierwotne pomieszanie rozrodcze. Wspominają o niem pisarze klasyczni; tak n. p. Herodot i Strabon twierdzą, iż istniało ono wśród niektórych plemion etyopskich, a mianowicie Anzów i Haramantów oraz dodają, że Masageci nie mieli ani najmniejszego pojęcia o małżeństwie. Troskliwe a drobnostkowe badania pomników prawa, literatury, języków, obyczajów, zwyczajów i t. d. przy świetle krytyki współczesnej, odkryło liczne ślady lub pozostałości pierwotnego pomieszania rozrodczego nawet

wśród Aryów. Najwięcej ostateków archaicznych zachowali Słowianie; zaczę więc od nich.

Kozmas z Pragi następnemi słowy charakteryzuje życie Czechów starożytnych: „naród ten nie zna trwałości węzłów małżeńskich; jak bydłęta zawierają oni związki co noc z nową kobietą a równo z zorzą zrywają żelazne okowy miłości“. To świadectwo potwierdza, przytoczony przez Maciejowskiego urywek biografii św. Wojciecha, z którego widno, że główną przyczyną niezadowolenia ludności miejscowej z tego Apostoła była gorliwa propaganda życia małżeńskiego tudzież zakaz pożycia z blizkimi krewniaczkami. Pożycie to nieznanemu autorowi tak charakteryzuje: „populus miscebatur cum cognatis et sine lege cum uxoribus“; jestto nieodzowny warunek wspólności kobiet w granicach tego samego plemienia.

Podobne stosunki istniały też w ziemiach lechickich. Al-Bekri, podróżnik arabski, świadczy, że dziewczęta swobodnie oddawały się miłostkom, chociaż mężatki odznaczały się wiernością małżeńską. Wspólność kobiet spotykamy i wśród Słowian wschodnich. Nestor, mówiąc o Radimiczach, Wiaticzach i Siewierianach, tak się wyraża (podług spisku Ławrentyowskiego): „Radimiczi, Wiaticzi i Siewier odin obyczaj imiachu... bracy że nie bywachu w nich, no igriszczą meżiu seły. Schożachusia na igriszczą i tu umykachu żeny sobie, s nieju że kto sowieszczaszesia; imiechu że po dwie i po tri żeny“. Niewątpliwem jest, że te uprowadzenia były małżeństwami czasowemi, pozostającemi w zgodzie z tem pomieszaniem, o jakim mówi Kozmas z Pragi; świadectwa późniejsze upoważniają do tego wniosku. Podług kroniki Pierejasławskiej wśród wspomnianych uprzednio ludków słowiańskich, na igrzyskach międzywioskowych istniała zupełna swoboda stosunków miłosnych. W prawidłach Metropolity Cyryla, pochodzących z wieku XIII. czytamy: „słyszeliśmy, że w granicach nowogrodzkich narzeczonych prowadzą do wody; teraz zwyczaj ten zabraniamy i rozkazujemy przeklinać. Słyszeliśmy, że w sobotę wieczorem zbierają się razem mężczyźni i kobiety i bawią się bezwstydnie i plugawią się w noc św. Niedzieli“.

To co z początku było prawidłem ogólnem, z czasem staje się wyjątkiem; wspólność kobiet, niegdyś trwająca cały rok, ogranicza się do peryodu pewnych świąt lub uroczystości. Można to nazwać uczasowaniem, którego przykład wyborny przytacza Ellis mówiąc: „na Madagaskarze zazwyczaj podczas dni radosnych, obchodzonych na cześć córki Radomy, ulice stolicy stawały się widownią powszechnej rozpusty (one great brothel)“.

Podobnie działo się i wśród Słowian. Po przyjęciu chrześcijaństwa, zresztą bardzo powierzchownem, starano się stare uroczystości pogańskie sprowadzić do świąt nakazywanych przez nową religię; wtedy wielu świętych chrześcijańskich zajęło miejsce bogów uprzednich; tak św. Jan Chrzyciel zastąpił Peruna słowiańskiego a Perkunasa litewskiego i t. d. Nie dziw więc, że jeszcze w r. 1505, podług świadectwa Pamfila, opata klasztoru św. Eleazara, odbywało się to uprowadzanie dziewcząt i pomięszanie płci, o którym mówią stare kroniki. Z zakazów Stogłowu, (tak zwał się Sobór Moskiewski z połowy wieku XVI.) można wnioskować, że swoboda stosunków miłosnych praktykowała się nie tylko w wigilię św. Jana Chrz., ale i Bożego Narodzenia oraz Zwiastowania. Obchód Sobótek lub Iwana-Kupały w wielu miejscowościach nie zatracił jeszcze cech uprzednich; więcej nawet, bo dotychczas w gub. Niżgorodzkiej, wedle Jakuszkina zachowały się igrzyska, analogiczne opisywanym przez Nestora, oraz t. zw. noce kąpielowe (kopalni) trwające od Niedzieli przedwodniej aż do jesieni, w każde święto. Małoruskie wieczornice i posidielki rosyjskie w wielu miejscach połączone są z zupełną niemal swobodą miłostek przelotnych. W niektórych wsiach powiatu Pineżkiego, mówi Jakuszkina, powołując się na Archangielskie Wiadomości Gubernialne, dopuszcza się na posidielkach swoboda stosunków płciowych; istnieje ona i na Pomorzu Białomorskiem, jak przekonał się osobiście piszący, zwłaszcza w m. Kiemi. W Onedze, z nastaniem cieplej pory roku, co niedziela lub święto, dziewczęta i chłopcy przechadzają się po mieście, śpiewając pieśni, wieczorem zaś udają się na spoczynek parami. W ogóle w pow. Oneżkim i Kiemskim, gub. Archangielskiej, ślady pierwotnej wspólności kobiet występują na każdym kroku; obserwowano je i w Syberyi. W niektórych miejscach pozostał po niej już tylko jeden obrzęd, jedno wspomnienie n. p. ukraińskie doświtki.

Pozostałości pierwotnego pomieszania rozrodczego spotykamy też i u najbliższych pobratymców Słowian-Litwinów. Maciej z Miechowa tak się wyraża: „apud quos licitum erat, uni viro plures habere uxores, et patre mortuo novercam, fratremque glorem in uxorem accipere“. Wiemy, iż w zawieraniu małżeństw nie zwracano uwagi na bliskość pokrewieństwa lub powinowactwa; wolno było poślubić nie tylko bratową lub ciotkę, ale nawet i macochę jak to podobno uczynił Giedymin (Narbut IV., 460).

Dowody te, zdaniem mojem, byłyby niedostateczne, gdy byśmy dziś jeszcze nie obserwowali licznych szczątków pierwotnego pomieszania rozrodczego. Dość wspomnieć o obchodzie Sobótki na pograniczu kurlandzkim, o „wakaruszkach“ (litewska nazwa wieczornicy) wielu miejscowości, pożyciu małżeńskim narzeczonych do ślubu i t. d.

Ślady spółności kobiet zachowały się i w innych gałęziach rasy aryjskiej, jako to: celtyjskiej i germanskiej. Juliusz Cezar tak charakteryzuje rodzinne pożycie Brytów: „uxores habent deni duodenique inter se communes et maxime fratres cum fratribus, parentesque cum liberis.“ Jest to już późniejsza forma spółności żon pomiędzy braćmi, ale zwarunkowana poprzedniem istnieniem pierwotnego pomieszania rozrodczego. Świadcstwo tego wielkiego pisarza nabiera większego znaczenia, gdy je porównamy po pierwsze z uchwałą miejscowego koncylium galskiego z V. wieku, zakazującego małżeństwa pomiędzy braćmi a siostrami rodzonemi, powtóre — z pożyciem małżeńskim narzeczonego z narzeczoną do ślubu kościelnego, uwarunkowanego zajęciem dziewczyny w ciążę (zwyczaj ten długo trwał w górnej Szkocyi) i po trzecie — z istniejącą dotąd w Irlandyi swobodą stosunków miłosnych wśród ludowej młodzieży płci obojga czyli t. zw. bundling; swoboda ta jednak ustaje od zamełcia lub ożenku. W zbiorze pieśni irlandzkich, (wydanie Whitleya Stokena), znajduje się dużo wzmianek o byłym beładzie w stosunkach płciowych.

O spółności kobiet u starożytnych Germanów nie wiele da się powiedzieć. Rzecz w tem, że pisarze świata klasycznego poznali ten naród na takim szczeblu uspołecznienia, gdy rodzina osobista już wyróżniczkowała się zupełnie, co jednak nie wyklucza możliwości odnalezienia pozostałości pierwotnego pomieszania rozrodczego w tych miejscowościach, których sama przyroda utrudniała rozwój uspołecznienia. Jakoż rzeczywiście prof. Kowalewskij odnalazł taki dowód w prawie zwyczajowem okręgu klosterskiego, należącego do kantonu Graubünden. Prawo to spisane zostało w wieku XVII; jeden z jego artykułów zabrania zgromadzeń wioskowych czyli t. zw. kilbenen, albowiem rezultatem ich bywa tylko rozpusta i cudzołóstwo. Ludność tego okręgu składa się z niemieckich kolonistów, pochodzenia allemańskiego.

Ale nawet w niektórych kantonach Szwajcaryi niemieckiej (Schwitz, Aargau) oraz w pobliskich miejscowościach Wirtembergu i Bawaryi zachował się dotąd pewien ślad beładu w stosunkach miłosnych. Mówię tu o Dorf-gehen czyli Kilchgand, t. j. zwiedzaniu — z zezwoleniem rodziców — ich córek niezamężnych

i spędzaniu z nimi nocy; pieśni zebrane przez Rochholza dowodzą tego.

Pomimo ubóstwa danych, dotyczących starożytnych form życia społecznego Hindusów i narodów grecko-italskich, staranne badania doprowadziły do odszukania pewnych śladów wspólności kobiet. Tak Aureliusz Mayer, studyując hindustańskie prawo dziedziczne, przekonał się, że w Indyi istniała wspólność kobiet przynajmniej w formie późniejszej — pożycia płciowego jednej niewiasty z kilku najbliższymi krewniakami. Badania Wiesłoda Millera potwierdziły to zdanie. Wedy zawierają niejaki wzmianki o uprzednim stanie rzeczy, chociaż w okresie ich powstania rodzina osobista już zorganizowała się zupełnie. I tak 10 hymn X. księgi Rig-Wedy zawiera sławny dyalog pomiędzy bratem a siostrą — Jamem i Jami, w którym roztrząsa się kwestya możliwości stosunków płciowych pomiędzy nimi, przyczem siostra broni prawo swoje do pożycia małżeńskiego z bratem rodzonym. W 2 i 17 wierszach Atarwa-Wedy żona jest nazywaną „kochającą dziewierzów“ — wzmianka o poliandryi braterskiej. Wsew. Miller znajduje ślady pożycia miłosnego ojca z córką oraz wielomeztwa (Rola żyjąca, ta kobieta przyszła tu; siejcie, o mężowie, w nią wasze nasienie! — słowa hymnu weselnego z Atarwa-Wedy); poglądy ten potwierdzają rytuał ślubny, prawo dziewierzy do swojej bratowej i zwyczaj wynagradzania kapłana za spełnienie obrządku religijnego koszulą ślubną, co jest nader ważną wskazówką.

O istnieniu pierwotnego pomieszania rozrodczego wśród ludów grecko-italskich nie wiele można powiedzieć. Rozpusta kobiet spartańskich — wedle pojęć dzisiejszych — i konieczność pożycia małżeńskiego z wdową brata — ot niemal i wszystko, co można przytoczyć na poparcie istnienia w Grecyi starożytnej wspólności niewiast. Fakty te otrzymują dopiero oświecenie należyte w porównaniu z następnem świadectwem Klearka o ustanowieniu w Atenach rodziny osobistej. „Cekrops pierwszy — mówi ten pisarz — ustanowił w Atenach stały związek pomiędzy mężczyzną a kobietą, włożywszy na nich obowiązek wierności wzajemnej; do tego czasu stosunki pomiędzy płciami nie były uregulowane przez jakąbądź ogólnie przyjętą zasadę lub prawo, i nie było dziecka, któreby mogło nazwać swego ojca“. Rozumie się — ważność tego świadectwa zawiera się w istnieniu podania o braku wszelkiej legalizacyi prawnej stosunków płciowych, co uniemożliwia inne związki pokrewieństwa, prócz ustanowionych przez przyrodę pomiędzy dzieckiem a matką, która je urodziła.

Na tej zasadzie świadectwo historyka Teopompa o Tyrenczykach każe przypuszczać istnienie w Italii starożytnej pierwotnego pomieszania rozrodczego: „prawa ostatnich — mówi ten pisarz — nakazują im spólność żon, dzieci wszystkich i każdego wychowują się razem, ponieważ nikt nie może powiedzieć na pewno czyim jest synem“.

Jednem słowem — istnienie pierwotnego pomieszania rozrodczego wśród ludów, należących do wyższych i niższych ras, nie da się zaprzeczyć, ale nie trzeba jednak sądzić, by było ono niczem nie ograniczone, albowiem niejakię ograniczenia, uwarunkowane przewagą fizyczną, spotykamy nawet w bezładnych połączeniach małp, jak świadczy Brehm. Słusznie tedy mówi Spencer: „bezładne pożycie płciowe, jakby dobitnie nie było wyrażonem w tym lub owym wypadku, zawsze i wszędzie okazuje się ograniczonem związkami, mającymi niejaka trwałość. Wśród najniższych ras, obecnie istniejących wśród mieszkańców Ziemi ognistej, Australczyków i Andamanczyków ustawicznie spotykamy stosunki miłosne, mniej lub więcej trwałe, chociaż zawiązywane bez żadnych formalności. Nie widzę przyczyny, dlaczegoby w grupach społecznych, stojących jeszcze niżej, nie istniało osobiste posiadanie kobiet. Mnie się zdaje — musimy przypuścić, iż nawet w czasach dohistorycznych bezładne pożycie płciowe było wstrzymywane ustanowieniem związków osobistych, powstałych jako rezultat męskich gustów i skłonności a ochranianych od innych otwartą siłą. Zresztą dopuszczam — tak kończy Spencer — że w początkach rozwoju pomieszanie rozrodcze w ten sposób ograniczało się w bardzo słabym stopniu“.

W miarę atoli rozwoju społecznego, t. j. przeważnie w danej okoliczności procesu różniczkowania się, ograniczenia owe rosły coraz więcej. Nie dziw więc, że z biegiem czasu pozostało tylko prawne uznanie przynależności kobiet do całego plemienia, które wyraziło się w dobrowolnej prostytutcy dziewcząt, wychodzących za mąż, w miejscach uświęconych przez religię; zwyczaj ten zowią zwykle heteryzmem. Znajduje się on w ścisłym związku z kultem wytworczych sił przyrody i człowieka; z tego powodu poświęcam mu kilka słów.

Znanem jest, że część religijna, oddawana wyobrażeniu męskiego organu rozrodczego, długo istniała w Egipcie, Syrii, Persyi, Małej Azji, Grecyi, Italii i Meksyku starożytnym, chociaż czczono go pod różnemi nazwami np. „lingama“ u Hindusów,

„fagora“ u Żydów, „fallusa“ u Rzymian, „pryapa“ u Greków itd.; kult ten dotąd istnieje w Indyi i niektórych miejscowościach Afryki, pozostałości jego utrzymują się dotychczas we Włoszech, a we Francyi znikły dopiero w początku XVII w. Kult ten był w związku z kultem Boga Sziwy, członka Trunurti, trójcy indyjskiej oraz ubóstwianiem w Egipcie świętego kozła i t. d.

Nie mniej rozpowszechnionym był kult Wenery, zwanej przez ludy wschodnie Militą lub Astartą a przez Greków — Afrodite (często Kotito, zwłaszcza w Atenach); istniał on w Babylonii, Fenicyi, Judei, Kartaginie, Cyprze, Samosie, Atenach i Koryncie. W związku z tymi kultami znajdował się zwyczaj, na mocy którego dziewczęta oddawały się w świątyniach pierwszemu lepszemu, by przez to pozyskać prawo należenia odtąd wyłącznie do męża. Podług Herodota kobiety egipskie oddawały się świętemu kozłowi, który miał swoich zastępców; opowiadanie Herodota stwierdzili Strabon i Klemens Aleksandryjski.

Istnienie heteryzmu wśród Żydów — w epoce panowania kultu Baal-Plugora — nie ulega zaprzeczeniu, albowiem stwierdza to Biblia, zwłaszcza pisma proroka Ozyasza. W okolicach Pondicherie — podług Distche'a -- dziewczęta przed zamęciem pozbawiają siebie panieństwa w świątyni Siwy za pomocą żelaznych lingam'ów; to samo dzieje się w Goa, gdy natomiast w innych miejscowościach Indyi rolę lingam'ów biorą na się kapłani. Admirał fon-Kerden świadczy, że sam Radża Kalkuty swą córkę oddawał na jedną noc kapłanowi, potem dopiero wydawał za mąż. W czasie uroczystości dorocznych w świątyni Jugernawta zamyka się na noc dziewczę, by samo bóstwo zawiązało z nią stosunek miłosny; poczem zyskuje ona prawo do zamęścia. W Babylonii oraz Fenicyi i jej koloniach, heteryzm praktykował się w połączeniu z kultem Mility, o czem Herodot tak pisze: „Babylonczycy mają jedno bardzo obrzydliwe prawo. Każda kobieta, narodzona w kraju, powinna raz w życiu sprzedać się w świątyni Mility pierwszemu lepszemu cudzoziemcowi. Może ona wrócić do swego domu tylko złożywszy uprzednio opisaną ofiarę i otrzymawszy od swego kochanka chwilowego wynagrodzenie, chociażby najlichszą i najdrobniejszą monetą, która od tej chwili staje się świętą. Dopełniwszy wymaganej przez religię ofiary swego panieństwa, babylonianka zyskuje zaraz z tem prawo wyłącznego należenia do męża“. Analogiczny heteryzm religijny istniał w świątyniach Astarty w Fenicyi — wedle Herodota i Justyna Apologety — oraz w Kartaginie w osobnym kwartale, poświęconym Wenerze a zwanym Sicia-

Wenerica, o czym mówią Waleryusz Maksym, Lucyan i św. Augustyn; spotykamy ten zwyczaj w Lidyi, Armenii, Tracyi, Koryncie, Samosie, Aleksandryi, Atenach (podczas misteryi na cześć Wenery ludowej, zwanej Kotito) oraz w Rzymie w czasie Bachanalii.

Analogicznymi są zwyczaje, nakazujące pannie młodej spędzać pierwszą noc ślubną z przyjaciółmi męża lub gośćmi; istniały one na Balearach, w Peru, Nuka-Hiwie oraz w wielu miejscach Afryki. Na wyspach Filipińskich wodzowie mianują osobnych urzędników, których obowiązkiem jest pozbawienie panieństwa dziewcząt, pragnących wyjść za mąż. Na Złotym brzegu, w Brazylii — wśród tubylców — oraz w Tybecie ani jedna panna, która zachowała swój wianek, nie może wstąpić w związki małżeńskie.

Ślady heteryzmu religijnego utrzymały się w Europie aż do w. XVII.; dość wspomnieć zwyczaj składania w darze kapłanom przez narzeczoną koszuli, co się i dziś robi w Hindustanie.

Do tego doprowadziło uznanie prawnej przynależności kobiet do całego plemienia, wewnątrz którego równolegle odbywał się też proces ograniczenia wspólności niewiast przez członków rodów poszczególnych, potem zaś wspólnot rodzinnych.

„Bezlądne pomieszanie płciowe — mówi Spencer — może być rozważane jako nieokreślone wielomeżstwo w połączeniu z nieokreślonym wielożeństwem. Powinniśmy przeto patrzeć na wielomeżstwo jako na jeden z typów stosunków małżeńskich, wynikających z pierwotnego pomieszania rozrodczego.“ Objaśnienie poliandryi (wielomeżstwa) jako szczebla w stopniowym zamieraniu form pierwotnych stosunków płciowych, jest uznanem i przyjętem przez socyologię; formy poliandryi mogą być różne. Wśród Nairów np. kobieta, mieszkając przy matce, posiada kilku mężów, nie spokrewnionych pomiędzy sobą; jestto forma najstarszytniejsza; z biegiem czasu z niej rozwijają się inne. O Todosach podróżnik Short tak mówi: „gdy istnieje czworo albo pięcioro braci i gdy najstarszy, doszedłszy do lat stosownych, ożeni się, to żona jawia pretensję do wszystkich jego braci pozostałych, jako do swych mężów, i rzeczywiście po dojściu do wieku odpowiedniego mieszkają z nią jak małżonką; gdy zaś żona posiada siostrę lub kilka siostr, to one dochodząc do lat stosownych, stają się pokolei żonami męża lub mężów swej siostry starszej. W ten sposób rodzina, składająca się z kilku braci, może, stosownie do okoliczności, mieć albo jedną żonę dla wszystkich, lub też kilka. Ale czy żona będzie jedna, czy też kilka, w każdym razie cała

rodzina mieszka pod jednym dachem i jej członkowie pozostają w niczem nieograniczonych stosunkach miłosnych.“ Pożycie małżeńskie mężczyzny z wszystkimi dziewczerkami (szwagierkami), o którym mówi Waitz, jako o rozpowszechnionem wśród Grenlandczyków — praktykuje się szeroko przez czerwonoskórych Ameryki północnej.

Z wspomnianych form powoli wylania się inna a mianowicie pożycie małżeńskie jednej kobiety z kilku braćmi rodzonymi czyli t. zw. poliandrya braterska, tak szeroko rozpowszechniona. Stwierdzono jej egzystencję w Tybecie, wśród tubylców nad brzegami Orinoko, w Nowej Zelandyi, na Ceylonie, w Kaszmirze itd. a nawet wśród Brytów i Słowian. Istnienie jej wśród Brytów zaświadczył Juliusz Cezar, a u Słowian — kościelna ustawa Jarosława, która zawiera postanowienie następane: „jeżeli dwaj bracia będą mieli jedną żonę, to biskupowi 100 grzywien a żonka — do domu kościelnego“.

Wśród Germanów poliandrya braterska nie była znaną przynajmniej w czasach Tacyty; przeciwny pogląd Lubbock'a nie da się udowodnić ściśle. Natomiast jej istnienie w starożytnych Indjach i Grecyi nie może być zaprzeczanem; poświadczają to hymny Rig-Wedy i poemat Mahabharata (wiemy z niego, że krasnawica Draupadi miała pięciu mężów) a względem Hellady — historycy Tymeusz i Polibiusz.

W związku z temi formami znajduje się inna a mianowicie pożycie małżeńskie żony nietylko z mężem, ale nawet z jego ojcem lub starszym krewniakiem. Tak u Reddyów w Indjach południowych 16—20 letnie dziewczę poślubia 5—6 letniego malca, ale żyje w stosunkach miłosnych z krewniakiem starszym lub niekiedy ojcem swego męża czyli świekrem.

Pożycie miłosne synowej ze świekrem zowią świekrowstwem. Jestto zwyczaj, istniejący w Rosyi od dawna¹⁾ a bardzo rozpowszechniony, co dowodzą przysłowia, pieśni ludu, obrzędy weselne, wyroki sądów włościańskich i t. d. Niekiedy starszy spólnoty rodzinnej rości sobie prawo lub faktycznie korzysta ze wszystkich kobiet, należących do niej; jestto względnie niezły przykład zcentralizowania w jednym ręku praw przynależnych niegdyś wszystkim jej dorosłym członkom męzkim. W przeszłości ta koncentracja odbywała się szeroko w miarę wylaniania się władzy

---

¹⁾ W artykule 17 kościelnej Ustawy Jarosława powiedziano: „jeżeli świekier z synową będą (kochali się), biskupowi 100 grzywien i pokuta wedle kanonów.

zanim naczelnicy rodów i wspólnot posiadli te prawa, które poprzednio należały do wszystkich mężczyzn. Ztąd wynikło ich prawo do panieństwa dziewcząt, wychodzących za mąż, tudzież uznanie kobiet za własność rodową lub wspólną, którą alienuje się za pewnem wynagrodzeniem; pierwsze doprowadziło do *jus primae noctis*, — drugie do tak zw. *maritagium*.

Istnienie tego prawa czy też zwyczaju nie było zaprzeczane w ciągu dwóch wieków; dość otworzyć głośną encyklopedyę franc. pod artykułem „*cullage*,” by znaleźć bardzo szczegółowe dane o *jus primae noctis*, które autor uznaje za nadużycie feodalizmu, praktykowane przez duchownych i świeckich właścicieli lenów feudalnych. W epoce klerykalno-arystokratycznej reakcyi negowano je; autorowie pamfletów reakcyjnych à la Bonolde lub de Mantre nie cofali się nawet przed sfałszowaniem tekstów historycznych, by udowodnić, że *jus primae noctis* jest tylko oszczerstwem liberałów; poważni uczeni, chociaż legitymiści, sądzili inaczej.

Około 1860 r. Bouthors wydał „Zbiór orzeczeń prawa zwyczajowego poszczególnych miejscowości Amienskiego okręgu sądowego.” (*Baillage d' Amiens*), zawierający nie mało dowodów istnienia prawa pierwszej nocy. Wydanie to ożywiło polemikę w tej kwestyi; sprawozdawca z pracy Bouthors'a w Instytucie Francuzkim — p. Dupin — wywołał całą burzę ze strony dziennika klerykalnego *l'Univers*. Jego redaktor, głośny Ludwik Veuillot, napisał całą książkę o 467 stronicach, by przekonać że „*le droit du seigneur*” — w zwykłym znaczeniu tego terminu — nigdy nie istniało; dowody przeciwne są tylko kłamstwem wierutnem, wymysłem, haniebnem nieuctwem i oszczerstwem. W rzeczywistości prawo to było słusznem a sprawiedliwem: wszystko co wiemy, o *droit du seigneur* sprowadza się z jednej strony do prawa pana feudalnego wydawania za mąż córek i wdów swoich wasalów, lub w razie zrzeczenia się tego prawa — do pewnych opłat pieniężnych, z drugiej zaś — do prawa pobierania przez niektórych członków duchowieństwa katolickiego wynagrodzenia za dozwole nie małżonkom stosunków miłosnych w pierwsze trzy noce poślubne, co zakazywały kanony. Oczywiście, by dójść do takich wniosków, musiał Veuillot „oryginalnie opracowywać” teksty odnośne tudzież zaniechać tłómaczenia takich terminów jak: *droit de cullage* lub *droit de marquette*, spotykanych w pomnikach prawodawstwa i w praktyce sądowej. Tendencyjna ta praca nosi tytuł: *Droit du seigneur*. Wyrażone w niej opinie znalazły obrońców w osobach de Barthélemy i Delisle'a, chociaż większość

uczonych z takimi powagami na czele jak Lagreuse i Lafferrière oświadczyła się przeciw nim.

Polemika ta zniewoliła wszakże prawników i etnologów francuzkich, a poniekąd angielskich i niemieckich, do ponownego zbadania kwestyi istnienia *jus primae noctis* w innych krajach, prócz Francyi, którego rezultatem było przekonanie, że prawo podobne było bardzo rozpowszechnione wśród ludów rozmaitych. Mimo to jednak Karol Schmidt w obszernej pracy p. t. *Jus primae noctis*, wydanej we Freiburgu w. r. 1831, kategorycznie zaprzeczył istnienie prawa pierwszej nocy; w dziele tem — zdaje się opartem na badaniach źródłowych, dowodzi, że podanie o niem powstało dopiero pod koniec wieku XV. i w początku XVI-go; jego źródła dadzą się sprowadzić do rozpowszechnienia się wśród ogółu opowieści o tyranach starożytności, którzy niekiedy obrażali gwałtem wstydlivość niewieścią i dziewiczą, tudzież opowiadania podróżników o kapłanach rozmaitych narodów, pozabawiających dziewczęta panieństwa.

Tu należy nadmienić, że charakter rzeczywisty opłat, składanych panu feodalnemu — w razie zameżcia jego włościanki — źle zrozumiano. W wieku XVI. wierzono, iż prawo o pierwszej nocy istniało w starożytności a było zniesione przez chrześcijaństwo, w XVII. zaś uznawano jego istnienie w wiekach średnich, omal co nie w większości państw zachodnio-europejskich. By to udowodnić, dr. Schmidt bada troskliwie stopniowe przekręcanie tych wiadomości o *jus primae noctis*, które nam przekazali kronikarze wieku XVI-go, i udowadnia zwykle, że redakcja późniejsza różni się od pierwotnej; w ostatniej prawem pierwszej nocy najczęściej są nazwane takie zwyczaje, których źródło kryje się w orzeczeniach kanonów co do zachowania przez małżonków czystości w noc ślubną, lub też w wymogach prawa feodalnego, dotyczących złożenia właścicielowi „opłaty weselnej“, bądź wynagrodzenia za prawo obywatelstwa zyskiwane spędzeniem pierwszej nocy małżeńskiej na jego ziemi. W taki sposób Schmidt udowodnił, że fakt istnienia prawa pierwszej nocy nie jest tak ściśle stwierdzonym dla wielu krajów Europy, jak sądzono; trudno mówić o jego istnieniu we Włoszech, Szkocyi i Niemczech.

Po za tymi jednak dowodami, łatwo ulegającymi krytyce, istnieją inne, poważniejsze jako to: zbiory prawa zwyczajowego, wyroki sądowe, nareszcie pomniki prawodawstwa, wspominające wprost o prawie pana feodalnego do stosunku miłosnego z panną młodą w pierwszą noc poślubną, lub w razie jego zrzeczenia się do pewnego wykupu. Dr. Karol Schmidt nie cofa się jednak:

te fakty neguje stanowczo. By osiągnąć swój cel, nadaje on humorowi ludowemu znaczenie niezwykle; wprawdzie ów „humor ludowy“ wyraża się niekiedy w przysłowiach prawnych, nigdy zaś w wyrokach sądowych lub zapiskach prawa zwyczajowego. Trudno zresztą przypuścić, by poważny a surowy Ferdynand katolicki pragnął żartować, gdy edyktem z r. 1486-go, znoszącym zdrożne obyczaje, zniósł prawo panów feodalnych do stosunków miłosnych z dziewczętami włościańskimi w pierwszą noc po ich zamężciu; fakt ten przytacza dr. Schmidt (*Jus primae noctis* 162-379). Jednem słowem na wywody ogólne Veuillot'a i Schmidt'a zgodzić się nie można, atoli przyniosły one korzyść niewątpliwą, albowiem raz na zawsze usunęły możliwość pomieszania rozmaitych opłat weselnych, składanych panu, z wykupem *jus primae noctis*.

Po tym ustępie przystępuję do rzeczzonego zbadania przedmiotu.

Antropologia Waitz'a, prace Bastiana i Librecht'a stwierdzają istnienie prawa pierwszej nocy na wyspach Maryańskich i Andamańskich, w Ameryce południowej i t. d. Wedle Herodota istniało ono wśród pewnego plemienia lidyjskiego — Adirmachidów a podług Solinusa praktykowali je naczelnicy rodów na Hebrydach. Marco-Polo świadczy, że w państewku Cyamby, (położonem na południu od Kochinchiny) ani jedna dziewczyna nie może wyjść za mąż, zanim królowi nie złoży w ofierze swego panieństwa. Canssin de Perceval twierdzi, że wódz plemion aralskich, Dszatis i Tasm, niejakiś Amlek urzeczywistniał to prawo. Wśród Aryów, zwłaszcza ludów romano-germańskich, istnieje dużo dowodów, przemawiających za praktykowaniem *jus primae noctis*; znajdujemy je nie tylko w podaniach lub utworach literatury ludowej, ale nawet w postanowieniach prawa zwyczajowego, zaniesionych do tego lub owego kodeksu średniowiekowego oraz w ustawach poszczególnych miast, okręgów i gmin. Jakób Grimm, Hizke, Karol Weinhold i inni pisarze niemieccy dowodząc rzekomego pierwszeństwa zwyczajów germańskich w porównaniu z celtyckimi, napróżno starali się przekonać, że wśród Niemców nigdy nie istniało prawo pierwszej nocy. Niewątpliwe teksty statutów kilku gmin z okolic Zuricha dowodzą, że *jus primae noctis* utrzymywało się w nich aż do połowy wieku XVI. Owe *Offnungen* były spisane w latach 1538 — gminy Maurtudziez 1543 — gmin Hirslanden i Stadelhofen. Mówią one jasno a wyraźnie, że burmistrz każdej tej gminy ma prawo spędzić pierwszą noc ślubną z każdą panną młodą włościanką, na-

leżącą do nich; mąż może wykupić swoją żonę od tego obowiązku, złożwszy określony okup: 5 szyl. 4 fen. w gminie Maur i 4 szyl. 3 fen. w gminach Hirslanden i Stadelhofen.

Prawo pierwszej nocy istniało w Anglii nawet w wieku XIII. Kowalewskij udowodnił, że termin prawny anglo-saskich dokumentów „*legerwite*“ lub „*legerwita*“ oznacza prawo właściciela ziemskiego do wynagrodzenia za pozbawienie panieństwa jego poddanki bez zezwolenia (*sine licentia vestra*). Wytlómaczyć to można tylko przypuszczeniem, że glasford (potem baron normandzki) posiadał *jus primae noctis* względem każdej wilanki, wychodzącej za mąż. Tekst tych dokumentów przypuszczenie to zamienia w pewność, albowiem mówi o „*licentia domini*“ na spełnienie aktu „*corruptio*“.

A teraz zróbmy krok z Anglii do Hiszpanii, w której stwierdzono istnienie prawa pierwszej nocy tylko w jednej Katalonii. Ferdynand Katolicki dekretem z dnia 11. kwietnia 1468 r. zniósł je, zastępując opłatą 6 dynarów właścicielowi feodalnemu. W wyroku sądowym tegoż monarchy, zapadłym 21. kwietnia 1486 r., czytamy: przysadziliśmy i postanawiamy, ażeby właściciele feodálni nie mogli ani dla siebie, ani dla dzieci, ani dla kogo bądź przyswajać sobie żon swoich włościan z płacą albo bez płacy inaczej jak za ich zgodą i żeby w ten sposób nie mogli oni spędzać z panną młodą pierwszą noc po ślubie, lub w znak przynależności im praw feodalnych przekroczyć przez nią, gdy po raz pierwszy położy się ona do łóżka“. Stwierdza to i stara redakcja pewnego rękopisu, znajdującego się w bibliotece Eskuryalskiej a zawierającego prawo zwyczajowe miasta Gerony i jego okręgu; mówi też o tem opis podróży Popellowa, odbytej po Hiszpanii i Portugalii w połowie wieku XV-go

Wśród Basków, zamieszkujących stoki Pirenejów, ślady prawa pierwszej nocy trwały do niedawna; powszechnie znanemi są umowy pomiędzy właścicielami feodalnymi Louvie a mieszkańcami wsi Aas (1538 r.) i Bezakose (1674 r.). W pierwszej oświadcza się wyraźnie, że seigneur ma prawo spędzenia z każdą dziewczyną włościańską -- w razie jej zamełcia, pierwszej nocy ślubnej lub (gdy nie. zechce je urzeczywistnić sam) pewnego okupu, którego wysokość wcale nie określa się, chociaż zastrzega się wolność pierworodnemu dziecku każdej rodziny chłopskiej, albowiem — czytamy — sam pan Louvie może być łatwo sprawcą jego urodzenia“. W drugiej mówi się o okupie jako wyłącznym sposobie urzeczywistnienia *jus primae noctis*; wysokość jego ściśle jest już określona a mianowicie pan młody obowiązany złożyć

właścicielowi feudalnemu łopatkę barania, kurę, kapłona, dwa bochenki chleba, tort i trzy garnki jakiegoś napoju, zwanego „bi-baran“.

Dowody istnienia prawa pierwszej nocy we Francji rozpadają się na dwie grupy: do pierwszej należą akty prawne, postanowienia prawa zwyczajowego, wyroki sądowe i t. d., do drugiej zaś — utwory poezji ludowej, odzwierciadlające epokę ich powstania. Ważniejszymi są dowody pierwszej grupy, a zwłaszcza prawo zwyczajowe majątności feudalnej Drucat i klasztoru Blangy en Ternois, położonych w granicach Amieńskiego okręgu sądowego (baillage). Treść ich nie pozostawia żadnej wątpliwości, że jus primae noctis urzeczywistniano z początku w naturze, potem zaś — zastąpiono pewnym okupem, składanym przez pana młodego. Pierwsze źródło, chociaż dopuszcza wykup, mówi jednak o prawie właściciela feudalnego „couchier aveeq la dite de nospce“ (leżeć z panną młodą), a samo to prawo, zwane „droit de cul-lage“, uważa się za tak stare „qu'il n'est memoire du contraire“. Drugi dokument zawiera niewątpliwy dowód, że prawo pierwszej nocy w swej formie późniejszej, — w formie wykupu, było urzeczywistniane przez duchownych jako właścicieli lenów feudalnych: prawo mnichów klasztoru Blangy en Ternois żądać od męża nowozaślubionej opłaty z soldów nazwano „droit de eullage“! Nie dziw, że niekiedy duchowni zaczęli domagać się spełnienia powinności feudalnych od swych poddanych, ale to literalnie wszystkich, bo sami coraz częściej stawali się właścicielami lenów a to w epoce powszechnego upadku moralności i obyczajności. Jeśli urzeczywistnienie w naturze prawa pierwszej nocy przez mnichów klasztoru św. Teodoberta (około Monlaubane) oraz członków kapituły katedry Lugduńskiej nie zupełnie jest pewnem, bo pochodzi od kronikarzy i historyków z wieku XVII i XVIII, tak nieprzychylnych kościołowi, to świadectwo prezydenta Parlamentu w Bourges nie ulega zarzutom podobnym. Prezydent ów w ułożonym przezeń zbiorze wyroków sądowych pisze: „osobiście byłem obecny przy rozsądzeniu w drodze apelacyjnej a w obecności biskupa miejscowego pewnego procesu z powództwa parafialnego księdza proboszcza o przyznanie mu prawa do stosunków miłosnych w pierwszą noc po ślubie z żoną chłopą, jego poddanego. Parlament nie tylko odrzucił skargę powoda, ale skazał go nawet na grzywny“. Z tego wyroku widać, że ani kościół, ani władza sądowa nigdy nie udzieliły swej sankcyi pretensyom podobnych kapłanów, chociaż występujących w charakterze właścicieli feudalnych.

W każdej miejscowości Francyi, w której tylko nieco troskliwiej zbadano kwestyę o „droit du seigneur“, odkryto ślady istnienia prawa pierwszej nocy w takiej lub owakiej formie. Oryginałem jest, że ludzie, odrzucający sam fakt, przytaczają niekiedy dowody na jego poparcie. Tak Delisle cytuje dokument z roku 1419 go, w którym — przy wyliczeniu praw pewnego pana feodalnego w Normandyi — powiedziano, że ma on prawo „gdy zechce pójść i spędzić z żoną swego poddanego jej pierwszą noc ślubną, czemu nikt przeszkodzić nie może“. W tej prowincyi jus primae noctis było zastąpione wykupem już w wieku XV., chociaż poezya ludowa długo zachowała pamięć o tem. W formie okupu prawo pierwszej nocy utrzymało się w niektórych miejscowościach Francyi aż do wieku XVII., np. w gminie Sanloire, w której nazywano je po staremu „jambage“.

Nie będzie od rzeczy powiedzieć tu kilka słów o opłatach, składanych właścicielowi feodalnemu z powodu zameżcia córek jego wasalów; nie można ich brać za jedno z wykupem jus primae noctis. Należy pamiętać, że właściciele feodálni, jak świeccy tak i duchowni, posiadali prawo wydawać za mąż córki lub wdowy swoich wasalów; jestto „droit de mariage“ czyli maritagium, powszechnie znane w wiekach średnich. Z biegiem czasu atoli trzeba było uwzględnić słuszne domagania się wasalów, pragnących też mieć udział w rozstrzyganiu losem swoich kobiet, oraz potężny wpływ kościoła obstarującego za wolnością małżeństw. Ta okoliczność, tudzież chęć zachowania zysków, płynących z tego źródła, doprowadziły do zamiany maritagium pewnemi daninami lub opłatą pieniężną. O źródle tego prawa wspominałem już; tu dodam tylko, że z biegiem czasu prawa wodza rodowego przeszły na pana feodalnego.

Drugim źródłem tych opłat, spotykanem jednak wyłącznie wśród duchownych właścicieli, jest prawo zezwolenia młodemu małżonkom stosunków miłosnych w pierwszą lub w pierwsze trzy noce po ślubie. Początek tego prawa tkwi w postanowieniach czwartego prowincjonalnego Soboru kartageńskiego, który zakazał małżonkom pożycia płciowego w pierwsze trzy noce po zawarciu związku małżeńskiego. Zakaz ten długo był przestrzegany, co potwierdza Dictionnaire de la Bible. Z tego źródła duchowieństwo pragnęło ciągnąć pewne zyski, ale parlament wyrokiem z dnia 19 Marca 1409 r., zapadłym w sprawie biskupa Amieńskiego, zniósł na zawsze to prawo, pozwalając małżonkom spędzać razem nawet pierwszą noc poślubną.

Trzecią podstawę, na mocy której panowie feodálni pobierali opłaty w razie zameżcia ich poddanek, wskazał jeszcze J. Mezer. Spoczywa ona poniekąd w średniowiekowym dziedzicznym prawie chłopskim, a poniekąd w ówczesnym prawodawstwie o poddaństwie i zyskaniu praw obywatelskich. Dziedzzyć mienie w granicach feoda mogła tylko osoba, ulegająca władzy jego właściciela, a jej przestawała ulegać dziewczyna, wychodząc za mąż za chłopa, należącego do pana innego. By to usunąć, państwo młodzi spędzali pierwszą noc poślubną w tym feodzie, z którego rodem była panna młoda. Ten fakt — wedle prawa zwyczajowego wielu miast i okręgów — ustanawiał raz na zawsze poddaństwo małżonków temu panu feodalnemu, na którego ziemi spędzili oni pierwszą noc, co dawało możność dziedziczenia mienia ojca żony. Pozwolenie to, oczywiście zyskiwano za złożeniem pewnych opłat. Oto są źródła tych opłat, które tak długo brano za jedno z wykupnem *jus primae noctis*.

W ziemiach słowiańskich istnienie tego prawa nie jest dotąd dostatecznie udowodnionem. Busłajew mniemał inaczej i na poparcie swego zdania przytoczył następny wiersz kroniki, cytowanej przez Tatiszczewa: „wtedy Olga usunęła księcia i postanowiła pobierać od narzeczonego po czarnej kunie (t. j. pieniędzmi), jak dla księcia, tak i dla pana od jego poddanych.“ Pr. Leszków widzi w tym fakcie coś w rodzaju „wywodowego“ czyli opłaty, pobieranej przez właścicieli ziemskich w razie zameżcia ich poddanki za włościanina obcego; było to, prawdopodobnie — *maritagium*, acz w formie zmienionej.

To samo znaczenie, bodaj miała w Polsce opłata zwana „panieńskim“, chociaż Czacki w niej widział dowód istnienia prawa pierwszej nocy. Znane atoli postanowienie Statutu Wiślickiego, zwalniające kmieci od poddaństwa w razie zgwałcenia przez pana ich żony lub córki, przeczy temu zdaniu. Czy w Litwie *jus primae noctis* istniało? Trudno zdobyć się na stanowczą odpowiedź. Zdaje się jednak, że opłata, zwana „kunica“, nie była wykupem prawa pierwszej nocy, ale tylko *maritagium*. „Dotąd bowiem — pisze Jaroszewicz — zachowuje się między ludem wiejskim zwyczaj, że w tak zw. Dziewicy wieczór narieczona z domu idzie do dworu, a z płaczem śpiewając po litewsku, prosi w pieśni swojego pana, aby ją uwolnił od daniny i dał się ubłagać modłom jej rodzonego brata. Obrzęd ten nazywa się po litewsku „kunigowanie.“ Trudno w niem dopatrzeć się śladów prawa pierwszej nocy, chociaż Czacki je widzi; Maciejowski twierdził też coś podobnego.

Przytoczone fakty — mniemam — udowodniają dostatecznie, że prawo pierwszej nocy nie jest wytworem feodalizmu; owszem główną przyczyną jego upadku — to rozwój ustroju feodalnego, który doprowadził do wykupu *jus primae noctis* z początku przez wasalów pochodzenia szlacheckiego, potem zaś — innych. Było to nieodzownym warunkiem określenia wszystkich stosunków życiowych zasadą umowy, zasadą iście feodalną. Nie małe też zasługi położył i kościół katolicki.

O niemczeniu Szląska.

Iluz to Polaków przejeżdża przez Dolny Szląsk, a mało komu z pewnością przyjdzie na myśl, że tu przebywał niegdyś lud polski — że tu panowali Piastowie. Wszystko tu dziś na wskrós niemieckie: język, obyczaje, nazwy miejscowości. Nie usłyszysz miłych Polakowi dźwięków ojczystej mowy; przebrzmiały one od dawna, zagłuszył je gwar mowy germańskiej.

Z pośrodku szerokiej i żyznej nadodrzańskiej równiny wznosi się stromo do 713 metrów wysokości widna z daleka piramidalna góra, niegdyś pogańskich bogów siedlisko. Najstarsze dokumenty zowią ją Zlenz (dziś zwana Sobótką), Zlenzą zaś u stóp jej płynącą rzekę (Lohe). Stąd też całą okolicę zwano ziemią Slenzanów, która to nazwa Slenzanów czyli Szlązaków¹⁾ rozpostarła się powoli daleko, ogarniając na zachód ziemie Bobranów nad górnym, Dedoszanów²⁾ nad dolnym Bobrem, a Opolanów i Chrobatów na południu.

Jak Brandenburgia, tak też i Szląsk miał w początkach średnich wieków czysto słowiańską ludność; tam mieszkaly sło-

---

¹⁾ Według uczonych niemieckich (Müllenhoff) nazwa Szląska pochodzi od nazwy plemienia germańskiego Sillingów. (Red).

²⁾ W ziemi Dedoszanów (Dzidesów), często przez Thietmara merseburskiego wspomianej (w okolicy dzisiejszego Żegania), w której Bolesław Chrobry zadał r. 1015 srogą klęskę cesarzowi Henrykowi II., odkopano dnia 14 maja 1577 r. w obecności cesarza Rudolfa II. i arcyksiążąt Macieja i Maksymiliana całe cmentarzysko słowiańskie. Cesarz własnoręcznie oczyszczał z piasku i popiołu znalezione naczynia i sprzęty i kazał na miejscu wykopaliska postawić słup drewniany. Dnia 13 września 1611 r. podjęto dalsze poszukiwania w obecności króla rzymskiego Macieja, lecz tą razą napróżno. Dopiero w r. 1770 odkryto na miejscu zwanem Koy, w pobliżu Żegania, mnóstwo urn, płacznice i sprzętów. J. G. W orbs, *Geschichte des Herzogthums Sagan*. 1795.

wiańskie szczepy, zwane przez Niemców ogólnem mianem Wendów, tu Polacy, odgraniczeni Sudetami od Czechów, Kwisą i Bobrem od Łużyczan, a połączeni w jedną całość z resztą Polski.

Za Bolesława Chrobrego Szlązacy niczem nie różnili się od reszty Polaków: mieli ten sam język, te same właściwości, te same obyczaje i urządzenia społeczne, a ich pierwszy biskup Jan, którego stolicą stał się około 1059 r. Wrocław, w tymże czasie po raz pierwszy przez kronikarzy wspominany. podlegał arcybiskupowi gnieźnieńskiemu.

Po zgonie Bolesława Krzywoustego 1139 r. otrzymał syn jego najstarszy, Władysław, Kraków i Śląsk w działo. Chęć owładnięcia całej spuścizny Bolesławowej z krzywdą młodszych braci zgotowała mu upadek i wygnanie z kraju. Synom jego jednak zwrócili stryjowie Śląsk, bądź to unikając ciągłych zawikłań na zachodzie, bądź też, że nie chcieli wykluczać krewnych od dziedzictwa.

Brzemienno to był w skutki wypadek — dla polskiej ludności na Śląsku nieszczęsny. Śląsk, który dla geograficznego położenia i naturalnych granic mógł być sztańcem przeciwko obcy, stał się odtąd przytuliskiem wędrownych Niemców.

Odtąd poczyną się niemczenie Śląska. Już Władysław prześląkł był niemczyzną. Żona jego Agnieszka, córka Leopolda austriackiego, a przyrodnia siostra cesarza Konrada III., była wielką nieprzyjaciółką narodu polskiego, Przez nią wszedł Władysław w związki z cesarzami i możnymi rodami niemieckimi. Pobratał się z nimi, otoczył Niemcami, u nich szukał poparcia i schronienia. Skłonność jego do nienawistnych Polakom sąsiadów przyczyniła się niemało do wygnania go z Polski.

Synowie Władysława, Bolesław, Mieczysław i Konrad, wychowani w Niemczech, przez matkę niechęcią do rodaków napojeni, pożenieni z Niemkami, Ignęli do Niemców. Dufając w poparcie swych przyjaciół niemieckich, nie okazywali księżtom krakowskim winnej uległości, a nie czując się zupełnie pewnymi wśród tubylczej ludności, której stali się obcymi, sprowadzali swych ulubionych Niemców do Śląska, rycerzy, mieszczan, chłopów i zakonników, by mieć w nich podporę przeciwko Piastom polskim i ludowi polskiemu. Zgodni w niemczeniu kraju, wiecznie prowadzili spory i wojny ze sobą: brat walczył przeciwko bratu, syn nawet porywał się na ojca, przyczem niechęć żywiołu polskiego do niemieckiego niemałą odgrywała rolę. Tak Jarosław, syn Bolesława Długiego i Słowianki Wienczysławy, wzgardzony i prześladowany dla swego pochodzenia od macochy Niemki, podniósł

rękę przeciwko własnemu ojcu, a z nienawiści do krewnych niemieckich lub zniemczonych przekazał, jako biskup wrocławski, 1201 r. posiadłości swe odmuchowskie, czyli księstwo niskie, biskupstwu wrocławskiemu na wieczne czasy.

Ojciec Jarosława, Bolesław Długi, to już typ prawdziwy zniemczanego Piasta: chciwiec bez granic, gwałtownik, nienawidzący krwi słowiańskiej. Spokrewniony z Hohenstaufami, matka bowiem jego była siostrą przyrodnią cesarza Konrada III., druga zaś żona siostrą cesarzowej, — kochał się Bolesław Długi w Niemcach i gorliwie krzątał się około zagnieżdżenia ich na Dolnym Szląsku. Na wygnanie zawsze udawał się do Niemiec, stamtąd sprowadzał posiłki. Niemcom Cystersom z Pforty nad Sołą (Sale) oddał 1175 r. klasztor w Lubiążu (Leubus), przyrzekając w odpowiednim dokumencie¹⁾ Niemcom, którzyby uprawiali klasztorną ziemię lub na niej mieszkali, uwolnienie po wszystkie czasy od prawa polskiego. Pierwsza to wzmianka o niemieckich osadnikach na polskiej ziemi. W klasztorze też lubiążkim kazał się pochować Bolesław Długi, nie chcąc się i po śmierci rozstawać z przyjaciółmi.

Spadkobierca wszystkich jego ziem, Henryk Brodaty, również jak ojciec sprzyjający Niemcom, oddawał im lasy do karczowania, ziemię pod uprawę i gdzie mógł, torował im drogę. Za jego poparciem i pośrednictwem ciągnęły rzesze niemieckie do Prus, do Polski, do Siedmiogrodu nawet. W tem dziele pomagała mu żona, św. Jadwiga, równie do swych niemieckich rodaków przywiązana, jak jej siostra, węgierska królowa Gertruda, która to przywiązanie w r. 1213 śmiercią przypłaciła²⁾. Niemieccy nawet historycy upatrują główną zasługę św. Jadwigi właśnie w tem, że sprowadzała Niemców do kraju³⁾. Tak wyposażała hojnie niemieckie klasztory w Lubiążu, Jaworowicach czyli Henrykowie, Wrocławiu; Templariuszom wyjednała ogromne obszary najlepszej ziemi, zwane Olsnicz (Kl. Öls) w pobliżu Olawy⁴⁾, a w fundowanym przez siebie klasztorze trzebnickim osadziła Cysterki, Niemki z Bambergu, zgubnego dla Słowian miejsca. Z bamberskiego biskupstwa bowiem, założonego przez cesarza Henryka II., rozchodziło się tępienie żywiołu polskiego. Gdy jeszcze za Henryka II. kraj pomiędzy Menem, Regnicą i Duna-

---

¹⁾ Tzschoppe i Stenzel, Urkundensammlung, 117.

²⁾ Cureus, Ann. Sil. Witenbergae MDLXXI.

³⁾ Gesch. Schles. Breslau bei Grass u Barth. Grünhagen, I., 55.

⁴⁾ Script. R. Sil. II., 30.

jem był czysto słowiański, nie ma już tam w sto lat po założeniu biskupstwa ani śladu Słowian. Z Bambergu niemczono Czechy, stąd posuwa się dalej niemczyzna na wschód, na Szląsk, a nawet za biskupem św. Ottonem na Pomorze ¹⁾. W końcu zwano niemieckich osadników w Polsce wogóle Bambergami, którą to nazwę (Bambry) noszą dotąd dawno spolszczeni koloniści w okolicy Poznania i w innych miejscowościach W. X. Poznańskiego.

Sprowadzeni z Niemiec zakonnicy i zakonnice wiedli za sobą zastęp osadników-rodaków, zakładali szkoły przy swych klasztorach, uczyli rzemioł, rozpowszechniając tym sposobem niemiecką oświatę, obyczaj i język. Odznaczali się w tem dziele owi lubiący Cystersi, którzy, korzystając z przywileju Bolesława I., tytuł nasprawdzali osadników niemieckich w krótkim czasie, że już na początku XIII wieku okazała się potrzeba uregulowania ich stosunku do Polaków.

Z Lubiąża usadowili się niemieccy Cystersi w Jaworowicach (Henrychowie) 1227 r., w Kamieńcu (Kamenz) 1249 r., w Rudach (Rauden) 1255 r. i w Imielnicach (Himmelwitz) 1290 r.

Na wielką skalę kolonizowali Augustyni wrocławscy znaczne swe dobra pod Sobótką, które im sławny Piotr Włostowicz darował. Nie mniej gorliwymi kolonizatorami okazywali się Norbertanie (Premonstratensi) z klasztoru św. Wincentego pod Wrocławiem w dobrach swych pod Kostynlotem (Kostenblut), jako też ich siostrzany klasztor w Czarnowasach pod Opolem. Jednem słowem księżęta, biskupi i klasztory ubiegali się o lepszą w dziele niemczenia Szląska.

Za Henryka Brodacza ludność polska poczuła dotkliwie nacisk germański. Chciwość i chęć zysku wabiły niemieckich przybyszów, mianowicie, że ich otaczała pieczołowitość wynarodowionych Piastów. Księżęta ci, otaczając się niemieckiem rycerstwem, potrzebnem im w wiecznych zatargach pomiędzy sobą i z Polską, zachodnim obyczajem oddawali mu w lenno ziemię, by je przykuć do siebie. Starali się oni umyślnie osłabić i zniweczyć staropolskie urządzenia. Tak znosili lub ograniczali sądy polskie, zwane Zuda, Zawód (Zaude), które rozstrzygały sprawy kryminalne szlachty i ludzi wolnych, donośne zas prebendy dawali Niemcom, na co głośno sarkało polskie duchowieństwo ²⁾. Ponieważ Polacy w swych dziedzicznych włościach daleko byli niezawisłszymi od księząt, niż lenni panowie, przeto zniewalano ich zamieniać je na lenna.

---

¹⁾ Giesebrecht, *Deutsche Kaisergeschichte* II., 52.

²⁾ Tzschoppe i Stenzel, *Urkundensammlung*, 140.

Porwana ogólnym prądem, pod naciskiem niemieczyny, przekształcała szlachta polska nazwiska swe na niemieckie. Tak np. Haugwitzowie powstali z Hugowiczów, Stoschowie ze Stosów czyli Stosowiczów, Zetteritze z Czeterasów, Aulockowie z Uleboków, także rody niemieckie Pogarenów, Wirbllów, Schaffów czyli Schaffgotschów, Wittlitzów, Muschewitzów, Nostitzów, Brauchitschów, Zedlitzów itd., polski mają początek ¹⁾.

By podnieść przemysł i handel, a zarazem dochody swe powiększyć, zakładali Piastowie szlasy, a za nimi duchowieństwo i szlachta, niemieckie miasta, mieszkańcy zaś wsi okolicznych, zmuszeni stykać się z rękodzielnikami i handlarzami miejskimi obcej narodowości, przesiąkali niemieczyną.

Zakładanie osad niemieckich działo się w ten sposób, że książę dawał przedsiębiorcy, który się zobowiązywał obsadzić pewną ilość łanów osadnikami, w dziedziczne posiadanie dziesiąty łan i sołtysostwo, do którego przywiązane było sądownictwo wiejskie w sprawach cywilnych, władza policyjna, dochód z jednej trzeciej kar sądowych i inne korzyści, jako to prawo utrzymywania karczmy, wyszynk piwa, nierzadko też prawo zakładania młynów i łowienia ryb. Obowiązkiem sołtysa zaś było wybierać czynsze i dziesięcinę i utrzymywać księcia i dwór jego, gdy zjeżdżał na sądy kryminalne.

Osadnicy otrzymywali wolność osobistą i prawo sprzedawania lub zastawiania wyznaczonych sobie łanów, jednak nie bez przyzwolenia księcia, oraz wolność na pewien przeciąg czasu od wszelkich ciężarów, po upływie którego płacili czynsz księciu, zwykle czwartą część marki od łanu czyli pięć marek dzisiejszej monety, a duchowieństwu jako dziesięcinę oddawali małą trojańskiego zboża.

Zupełnie podobnie zakładano miasta niemieckie, które z czasem zyskiwały prawo miejskie magdeburskie, a korzystając z kłopotów pieniężnych zwierzchnich panów, kupowały od nich znaczne swobody.

Najstarszem niemieckiem miastem na Szlasku, o którego początkach pewne mamy wiadomości, był Lwów (Löwenberg), które na niemieckiem prawie osadzić otrzymali pozwolenie 1217 r. od Henryka I. Tomasz i Hartlieb Löwenbergi. W tym też czasie otrzymała polska Środa miejskie prawo niemieckie i nazwę Neu-markt (Nowytarg), co okazuje ta okoliczność, że biskup wrocławski Wawrzyniec, osadzając na mocy przywileju Kazimierza księ-

---

¹⁾ Stenzel, Gesch. Schlesiens, 182.

cia opolskiego, Ujazd Niemcami 1223 r., dał im to samo prawo, jakie miał Nowytarg. Istniało jednak pono miasto Nowytarg (Neumarkt) obok wsi Nowytarg, gdyż w dokumencie z r. 1228 występują jako świadkowie z Nowegotargu wójt Bero i sołtys Henryk, wójt zaś był naczelnikiem miasta, a sołtys wsi¹⁾.

Osadnicy niemieccy wyjęci byli z pod władzy kasztelanów i innych urzędników książęcych, oraz wolni od uciążliwych danin i robocizn, do których obowiązani byli poddani polscy.

Nieraz już istniejące osady polskie zamieniano gwałtem na niemieckie. Tak wyrugował Henryk Brodacz 1223 r. polskich chłopów ze wsi Sichowy (Arnoldsdorf pod Jaworzem); aby jednak „nie ściągnąć ich przeklęstwa na siebie,“ dał im prawo, zwane „Łasanki“ (słowo, pochodzące może od „łaska“). Tacy „Łasacy“ nie byli wprawdzie niewolnikami, ale też nie równali się zupełnie wolnym ludziom, zostawali bowiem pod władzą starosty książęcego.²⁾ Że się łagodnie z polską ludnością nie obchodzono, przyznaje niemiecki historyk Stenzel.³⁾

Nęcające widoki ściągały rzeczywiście chmury gołych przedsiębiorców na Szląsk, mianowicie za Henryka Brodacza. Wzbogaciwszy się na polskim chlebie, ufni w swą przewagę i pomoc książąt, pomiatali tubylcami, którzy tych gości, chociażby tylko dla ich chciwości, lubić nie mogli.

„Niemcy, powiada francuski kronikarz Jehan Froissart, z natury są nieokrzesani i tępego pojęcia, chyba gdzie chodzi o łowienie korzyści, bo do tego mają dosyć dowcipu i zręczności Niemcy nie dotrzymują nikomu słowa i niczego nie dochowują, co kiedykolwiek przyrzekli, albo o co układ zawarli. Niemcy są strasznie chciwi... Niemcy są tak chciwi, jak żaden inny naród i nie mają miłosierdzia nad nikim, skoro władzę nad nim posiadają.“

Dla Włochów, mówi Szajnocha,⁴⁾ Niemcy „gadem i padalcami,“ u Normanów o nich przysłowie: „zły jak Niemiec,“ u Czechów toż samo z małą odmianą: „dobry acz Niemiec;“ Węgrom Niemcy „szarańczą,“ a Łotysze kładli swym umarłym siekierę na Niemców do grobu.

Tacy przybysze czynili dołę polskiego ludu na Szląsku nie znośną. Wzgardzony przez książąt, zagrożony w swym bycie, pozostawał chłop polski w niewoli i nędzy, musiał własnymi ręko-

---

¹⁾ Tzschoppe i Stenzel, Urkundensammlung 95.

²⁾ Tamże 68.

³⁾ Tamże.

⁴⁾ Jadwiga i Jagiełło II, 3.

ma, z przekleństwem na ustach, pracować nad wzniesieniem i umocnieniem siedlisk nienawistnych przybyszów, musiał ponosić ciężary, jak poradlne, podwórowe, stróżę, powóz, przewóz, podwodę, stan, psare itd., do czego Niemcy nie byli zobowiązani.

Napływ tedy coraz większy Niemców i widoczne sprzyjanie im Henryka I. i jego żony napełniło goryczą mieszkańców polskich, rozdarło Szląsk na dwa wrogie obozy i zgotowało wreszcie parze książęcej przykre, nader bolesne chwile.

Zadrzała bowiem w synie Henryka i Jadwigi, Konradzie, krew polska. Stosunki jego z Polakami, którymi się lubił otaczać¹⁾ i widok nędzy ludu polskiego rozbudziły w nim nienawiść ku zuchwale rozpościerającym się Niemcom i poplecznikowi ich, rodzinemu bratu, Henrykowi Pobożnemu. Zdaje się, że rodzice sami się przyczynili do wybuchu nieprzyjaźni pomiędzy braćmi, okazując więcej miłości Henrykowi niż młodszemu Konradowi, do którego lgnęła ludność polska, jako do opiekuna i przyjaciela swego. Do jawnego zaś przyszło starcia, gdy Henryk Brodaty, postanowiwszy ożenić Konrada z córką księcia saskiego Albrechta, wydzielił mu szczupłe tylko dzierżawy, starszego zaś Henryka umyślił uczynić następcą swoim na Szląsku i w innych ziemiach polskich.²⁾ Snać obawiał się, by Konrad nie zniweczył jego dzieła, nie dopuszczając dalszego posuwania się Niemców na 'wschód.

Konrad, czując się pokrzywdzonym, stanął na czele polskiego ludu z postanowieniem wypędzenia brata ze Szląska. Henryk Pobożny, zebrawszy niemieckich rycerzy, oczekiwał brata w okolicy Lignicy.

Była to chwila ważna w historyi Szląska i narodowości polskiej. Chodziło o byt Polaków we własnym kraju, walka bratobójcza miała rozstrzygnąć przewagę tej lub owej narodowości.

Z przerażeniem spostrzegli rodzice skutki swej niemieckiej polityki. Próżne ich były starania, by pogodzić zwaśnione strony. Po daremnych usiłowaniach schroniła się Jadwiga do Niemczy, Henryk Brodaty do Głogowa, by nie być świadkami okropnej walki.

Wtargnąwszy w księstwo lignieckie, spotkał Konrad brata gotowego do walki pod Studnicą pomiędzy Lignicą a Złotogórą r. 1214. Bój był krwawy i zacięty. Obydwie strony walczyły z zażartością, Polacy w obronie ognisk domowych, Niemcy o zagrożony byt swój na Szląsku. Wreszcie udało się Henrykowi

---

¹⁾ Cureus, Ann. Sil. 60.

²⁾ Chron. Pol. 25 i Chron. Princip. Pol. 104.

przełamać i rozprószyć szyki polskie ¹⁾. Biegle i wyćwiczone w rzemiośle rycerskiem wojsko niemieckie Henryka, odniosło stanowcze zwycięstwo nad spiesźnie zebrany tłum polskiego ludu i szlachty. Z zwycięstwem Henryka zwyciężyła niemczyzna, Polacy ulegli przybyszom.

Po utracie całego wojska nieszczęśliwy Konrad, unikając zemsty brata, schronił się do Głogowa, lecz niechętnie zapewne widziany od ojca, udał się w puszcę tarnawską, gdzie podczas łowów, padłszy z koniem, postradał życie 1214 r. Miłość siostry Gertrudy, zakonnicy trzebnickiej, zgotowała zwłokom jego przytułek w klasztorze trzebnickim. Tu obok siostry spoczął ostatni szermierz narodowości polskiej na Dolnym Szlasku.

Od czasu bitwy pod Studnicą nie spostrzegamy więcej zbrojnego wystąpienia ludności polskiej przeciwko Niemcom na Dolnym Szlasku, nawet w tym czasie nie, kiedy w innych dzielnicach Polski budzi się duch niepodległości narodowej, kiedy duchowieństwo wielko-polskie staje w obronie języka polskiego, kładąc zaporę szerzeniu się niemczyzny, a szlachta wypędza synów zdradzieckiego i chciwego Henryka I., księcia głogowskiego, z Poznania i Kalisza dlatego, że zdzierających i uciskających ludność polską Niemców otaczają względami i opieką. Gdy naród polski pod wodzą dzielnego Łokietka jednoczy się i występuje w szranki przeciwko Niemcom, którzy jako osadnicy, kupcy, rzemieślnicy, rycerze i zakonnicy wdarli się w wnętrze kraju, torując drogę władzcom niemieckim do owładnięcia Polski — Szlask ulega żywiołowi obcemu. Próżne były usiłowania władców polskich ku odzyskaniu Szlaska, próżne skargi arcybiskupa gnieźnieńskiego Jakóba Świnki 1285 r., że niemieccy przybysze uciskają lud polski, zgrabiają jego ziemię i pomiatają nim. Własne tegoż męża — patryoty nazwisko zamienili szlascy potomkowie jego na niemieckie (Schweinichen)!

Surowo postępowano sobie z tubylcami, chcąc ich jak najprędzej przekształcić na Niemców. Biskup Wrocławski Jan, który twierdził, że Polacy nie nadają się do pilnej uprawy roli, rozkazał 1495 r. polskim chłopom w Wojniszkowicach (Woitz) pod Grotkowem, aby w przeciągu pięciu lat nauczyli się po niemiecku, grożąc w przeciwnym razie wypędzeniem ze wsi ¹⁾. Niemieccy przybysze pogardzali polskimi chłopami. Gdy opat Augustynów wrocławskich Maciej († 1429 r.) obsadził polskimi chłopami folwark pod Tyńczą (Klein-Tinz) w pobliżu Wrocławia, na-

---

¹⁾ Tzschoppe i Stenzel, Urkundensammlung 68.

zwano ów folwark szyderczo „wsią głupich Maćków“ (Mätzkendorf).

Przybysze niemieccy chrzcili dawne polskie wsi wedle swych imion i nazwisk. W r. 1250 dał Konrad, kanonik wrocławski, wieś swą Osiek niejakiemuś Heinrichowi, aby ją lokował na prawie niemieckim, i otóż z Osieka stał się Heinrichsdorf, czyli Hennersdorf (w pobliżu Olawy). Tak się też zamieniły Ocyce pod Raciborzem na Otindorf, Płonica pod Zębownicami (Frankenstein) na Dörndorf, Sosnowe na Wolmsdorf, Czechowo pod Górą na Korangelwitz.

Inne niemieckie nazwy powstały przez przetłómaczenie znaczenia, np. Międzybor — Mittelwalde, Psiepole — Hundsfeld, Dobrodzień — Guttentag, Kamień — Stein, Zimnawoda pod W. Strzelcami — Kaltwasser, Borek — Wald albo Wäldchen.

Przemieniano też nazwy wedle rozmaitych okoliczności np. Surnik pod Wrocławiem stał się Neukirch, Osiel — Rosenthal, Kobecła — Jungferndorf, Sychowa — Baierhof, Kojanczyn — Baumgarten, Wadochowice — Wiesenthal.

Inne nazwy powstały skutkiem odmiennej wymowy niemieckiej np. Wijewo — Viehau, Boryów — Bohrau, Mylonów — Mellenau, Glinaj — Gleinau, Ligota — Elgot, Gościeńcin — Kostenthal, Tyńcza — Tinz, Ołobole — Mühlbock, Sobota — Zobten.

Że tych przekształceń dokonali osadnicy, okazuje dokument Henryka Brodatego z r. 1207, nadający trzy wsi pod Zębownicami klasztorowi trzebnickiemu, których podwójne nazwy wymienia: Jaworek — Henrici Villa (Heinersdorf), Strankowa — Cunzonis Villa (Kunzendorf), Rozotinice — Alberti Villa (Olbersdorf). Tak też i w innych dokumentach znachodzą się dwie nazwy jednej i tej samej miejscowości.

Pomimo gwałtownego niemczenia utrzymał się czas niejakiś tu i ówdzie język polski na dolnym Szląsku. Tak np. mówiono w okolicy Żegania jeszcze w XVI wieku po polsku.

Odporniejszym okazał się żywioł polski na Górnym Szląsku. Sprawilo to bliższe sąsiedztwo Polski, Czech i Moraw, oraz i ta okoliczność, że książęta górnoszląscy żeniąc się z Polkami lub Słowiankami, więcej mieli stosunków z słowiańskim wschodem niż z niemieckim zachodem. Wzmógł się tu nawet żywioł polski w XIV. wieku, gdy się tak w Polsce jak w Czechach silnie obudziło narodowe poczucie, a Niemcy żądzą panowania i gnębieniem innych narodowości silny przeciwko sobie wywołali opór. Zda-

wało się nawet w ciągu wojen husyckich, że niemczyzna przynajmniej na Górnym i Średnim Szląsku całkiem zgnieciona zostanie. Usadowienie się księcia Korybuta, bratanka Jagiełły, w Gliwicach w r. 1430 groziło Niemcom szląskim wielkiem niebezpieczeństwem, bo zamyślał on widocznie utworzyć sobie na Górnym Szląsku udzielne księstwo i z pomocą Polaków i Czechów wydrzeć niemczyźnie przynajmniej tę dawniejszą część Polski. Nie był to zaś błędny rycerz, lecz człowiek, który z rozwagą i stanowczością zmierzał do wytkniętego sobie celu. Wychowany starannie na dworze stryja swego, króla Władysława Jagiełły, odznaczał się zdolnościami i nie miałem na swój czas wykształceniem, przytem roztropny, oględny i wolny od stronnicych namiętności i przesądów, łączył niezwykle umiarkowanie i ludzkość z przedsiębiorczością i męstwem ¹⁾.

Z takimi przymiotami mógł książę Korybut wielkich dokonać rzeczy, ale niestety, dla swych zamysłów nie znalazł należytego ni w Polsce ni w Czechach poparcia. Usiłowania jego spęły na niczem; on sam marnie zginął na Litwie 1435 r.

Mimo to owa wielka walka Czechów przeciwko Niemcom szląskim i przypływ Polaków z Korony do Szląska w czasie tych zapasów, obudziły i podtrzymały narodową świadomość wśród polskich Szlązaków. Jeden z ówczesnych książąt górno-szląskich, Bolko opolski, zerwał całkiem z niemczyzną, a drugi, Bolko cieszyński, oświadczał, że ani jednego konia nie osiodłałby przeciwko jakiemukolwiek polskiemu panu ²⁾. Większy jednak wpływ wywarli na Górny Szląsk Czesi niż Polacy, czeski bowiem język stał się tam z czasem urzędowym.

Dopiero w kilka wieków później, gdy Fryderyk W. wydarł Szląsk Habsburgom, poczęła znowu niemczyzna rozpościerać się tam zwycięzko. Z rządami pruskimi przybywali na Szląsk niemieccy urzędnicy, wojskowi, kupcy, rękodzielnicy, pastorowie, nauczyciele i koloniści; niemiecki język wyparł czeski z aktów urzędowych.

W początku przeszłego wieku wsie polskie jeszcze dochodziły do samego Wrocławia; w Oleśnicy, Olawie, Trzebnicy i za Głogowem odbywało się w katolickich i ewangelickich kościołach nabożeństwo po polsku, a w Wrocławiu podczas targów

---

¹⁾ Długosz XII., 682; Palacký, *Gesch. v. Böhmen* III., druga część, str. 304.

²⁾ *Script. R. S. Geschichtsquellen* 19.

dzielono drutem rynek na dwie części: jedna była dla Polaków, druga dla Niemców. Od czasu zaś zajęcia Szląska przez Prusaków żywioł polski znaczne poniósł straty, a polscy Szlązacy, wychowywani w szkołach niemieckich, przekształcali się na Niemców.

W najnowszym dopiero czasie, dzięki walce kulturnej i prawom wymierzonym zarówno przeciwko katolicyzmowi, jak przeciwko polskiemu językowi, przebudzili się Szlązacy z letargu, a poczuwszy się Polakami, rażno wzięli się do obrony swej narodowości, co tem bardziej podziwiać należy, że dotychczas bardzo mało pomiędzy nimi ludzi, którzyby wyższe odebrali wykształcenie. Dzielnym ten lud polski, o własnych siłach dźwignął się z poniżenia, i już mimo najtrudniejszych warunków kilku własnych posłów wysłał do Berlina. Niedawne, namiętne wycieczki ministra oświaty dr. Bossego i jego popleczników przeciwko polskim Górnoszlązakom okazują, jak bardzo wzmógł się ruch narodowy w kraju, który uważano za całkiem stracony dla polskości.

Obecnie liczba Polaków na Szląsku wynosi przeszło milion, zamieszkują zaś Górny Szląsk, a w obwodzie rejencyjnym wrocławskim powiaty namysłowski, sycowski, trzebnicki i brzegski.

Na Górnym Szląsku najwięcej polskim jest powiat lubliniecki, gdyż zawiera 90% żywiołu polskiego, więc na 100 mieszkańców przypada 90 Polaków. Inne powiaty posiadają następujące procenty ludności polsko-katolickiej¹⁾: rybnicki 87%, oleski 86%, pszczyński 81%, tarnowski 79%, zaborski 78%, toszkogliwicki 75%, katowicki 72%, bytomski 68%, opolski i kluczborski 66%, raciborski 54%, prądnicki 50%. W owych zaś czterech powiatach obwodu rejencyjnego wrocławskiego mieszka około 100.000 Polaków i to przeważnie wyznania ewangelickiego.

Nadmienić jeszcze wypada, że na Szląsku żyje przeszło 11000 Czechów i to w zachodniej części hrabstwa kłodzkiego koło Strzelina, Sycowa polskiego i Opola, dalej 43000 Morawian w powiecie raciborskim koło Hulczyna, wreszcie 33000 Serbów-Łużyczan, zwanych Wendami, w powiatach rozborskim (Rothenburg) i wojerzeckim (Hoyerswerda) obwodu rejencyjnego lignickiego. W miasteczku Baworowie (Bauerwitz) i kilku okolicznych wsiach (w powiecie głubczyckim) złąły się narodowości polska, morawska, czeska i niemiecka ze sobą i utworzyły szczególniejszą gwarę.

---

¹⁾ J. Chociszewski, Podręcznik geografii ojczyznej. Poznań 1892.

PRZYCZYNKI DO OPISÓW WSI WISŁY

w Cieszyńskiem.

Śląska wieś Wiśla, położona u źródeł królewskiej naszej rzeki, wśród najwyższej grupy zachodnich Beskidów, zwraca na siebie oddawna uwagę kąpielarzy — jak miejscowa ludność nazywa przebywających tu w letnich miesiącach gości — turystów, etnografów i posiada już względnie sporą literaturę. O malowniczych ubiorach Wiślan i charakterystycznych właściwościach ich mowy, pisał prof. L. Malinowski w wyczerpującem studyum p. t. „Zarysy życia ludowego na Śląsku“ (Ateneum 1877 r.), oraz w krakowskiem wydawnictwie „Na dziś“. Wspomina pobieżnie o Wiśle Dr. Jan Bystron w „Szkicu z podróży po kraju rodzinnym“ (Biblioteka warszawska 1884 r.). Wiązanekę uzbieranych naprędce wrażeń i spostrzeżeń ogłosił Z. Świdorski w broszurze p. t. „Wiśla, Szkic z wędrówki po Śląsku“. (Kraków 1889). Barwne opisy czarownie pięknej przyrody górskiej i górali daje Dr. Fr. Slama, Czech, w dziele p. t. „Vlastenecké putování po Slezsku“ (Praha 1886), którego kilka rozdziałów poświęca Wiśle i Wiślanom. Szczegółową nakoniec monografię tej wsi skreślił ś. p. Bogumił Hoff. W pracy p. t. „Początki Wisły i Wiślanie“, drukowanej po raz pierwszy w „Wędrowcu“, a następnie wydanej w oddzielnej odbitce (Warszawa 1888 r.) zilustrował autor słowem i ołówkiem charakter kraju i mieszkańców, ich siedziby, stroje, mowę, zwyczaje, pieśni, podania, wierzenia.

A jednak — pomimo tylu prac jej poświęconych — nie jedno da się jeszcze o Wiśle powiedzieć. Życie ludu przedstawia tak wdzięczne i szerokie dla badań pole, że i po przejściu najwytrawniejszych żniwiarzy można na nim choćby skromne zebrać pokłosie. Takiem właśnie pokłosiem jest niniejsza garstka szczegółów, z naocznego dostrzegania zebranych, którą w tem miejscu, jako przyczynek do wyżej wymienionych prac przytaczam.

Potrawy i pieczywo ludowe.

Gust czyli *jedza* (pożywienie, jadło) na Wiśle¹⁾ przedstawia dość wielką rozmaitość, a potrawy tam używane noszą zgoła odrębne nazwy, które się nie powtarzają ani pomiędzy podaniami

---

¹⁾ Ludność miejscowa, mówiąc o swej wsi, wyraża się *na Wiśle* lub *na Wiślach*. „U nas na Wiśle (szumne) piękne lasy i skale (kamienie), ale chleba mało“ — skarży się Wiślanin.

dotąd w „Wisła” warszawskiej²⁾, ani też w alfabetycznym spisie potraw, zamykającym dziełko prof. N. Cybulskiego p. t. „Próba badań nad żywieniem się ludu wiejskiego w Galicyi”. Główną

Główna dolina Wisły.

podstawę pożywienia stanowią pokarmy roślinne i nabiał, ale i mięso z własnego dochówku lub kupione u miejscowego rzeźnika, nie stanowi tak wielkiej, jak w galicyjskich wioskach,

---

²⁾ „Wisła”, T. VII, str. 73.

rzadkości. Natomiast barszcz z buraków i rozmaite kasze, tak rozpowszechnione wśród ludu polskiego gdzieindziej, tam zgoła są nieznane. Gaździny sadzą buraki wyłącznie dla użytku trzody chlewnej, „która się od nich poprawuje” — i nie chcą nawet dać wiary, aby mogły one ludziom smakować. W letnich miesiącach, podczas robót w polu, *jadują* pięć razy na dzień: śniadanie, podobiadek, obiad, *swaczynę* (podwieczorek) i wieczerzę. W zimie podobiadek i swaczyna się znoszą. Wszelkie zupy nazywają polewkami. Do najczęściej przyrządzanych należą:

1) Bryja-polewka z gruszek miódówek, omaszczona *brendzą*, śmietaną lub spyrką.

2) Chuda Ewa-wrząca woda, zaprawiona solą i smażoną słoniną, którą „jadują zakiele gorąca z kobzolami (ziemniakami) lub chlebem”.

3) Dominikat — ser, rozgotowany na rzadko w wodzie.

4) Kuta czyli kurzyna — mąka, zamieszana wrzącą wodą i omaszczona spyrką lub tańszym od niej łojem i grzybami.

5) Kapuśnica — kiszona kapusta, ugotowana na rzadko, „przyfurcona” mąką, omaszczona śmietaną, słoniną lub innem jukiem mięsiwem i zaprawiona grzybami.

6) Kwasoka — rodzaj żuru z owsianej mąki.

7) Prażucha albo prażonki — mąka, wsypana do garka i prażona (furcona) na sucho aż do zarumienienia, a następnie zalana wrzącą wodą, mocno rozmieszana „rogulą” (rogalką mąkową) i omaszczona spyrką, masłem lub mlekiem.

8) Kiszka — zsiadłe mleko, które — podobnie jak maślanka i mulka (żętyca) — jada się latem z kobzolami lub chlebem.

Polewki mięsne z owięziny (cielęciny), wołowiny, szkopiny (baraniny), wieprzowiny i drobiu: kur, gęsi, kaczek, które hoduje każda gaździna, a nawet komornica.

Z innych potraw jadają w pierwszym rzędzie kobzole najrozmaiciej przyrządzane, kluski z serem, gałuszki, masłem zalane, strączkowe rośliny, sałatę omaszczoną spyrką, która w lecie zastępuje kapustę, grzyby, których tu obfitość niesłychana, *pieczonki* (pieczeń) z wyżej wymienionego mięsiwa i drobiu i ulubione masne (tłuste) poleśniki, wypiekane z drożdżowego ciasta na kapuścianych liściach, posypane serem, piernikiem lub posmarowane miodem. Biały chleb rzadko która gaździna wypieka w domu, kupują go w miarę potrzeby w piekarniach miejscowych. Najczęściej spotykanem po chatach pieczywem są:

1) Kwaśnioki, zwane także plackami, z *jarzyny*, mąki z letniego żyta, jakie się jedynie na Wiśle rodzi, lub *połownika*, to jest owsianej i żytniej mąki, wziętej w różnej ilości.

2) Buchty — z pszenicznej mąki na drożdżach i mleku. W niezwykłych okolicznościach, jak n. p. na Świątki (Wielkanoc), gody (Boże narodzenie), gościnę — jak nazywa się tam przyjęcie po chrzcinach, namowie (zaręczynach) lub uroczystości weselnych pieką gaździny z najlepszej mąki pszennej:

1) Babki na jajach, mleku, maśle w specyalnie na ten cel przeznaczonych *piekaczach* metalowych, wyrabianych w kwiatki.

2) Toczeniki z cukrem i rodzenkami, wypiekane w czopikach, garkach z czypkiem (dziurką) u dołu, mających kształt ściętego i podstawą do góry obróconego stożka.

3) Strucle niezwykłych rozmiarów.

4) Kołacz, posypane serem, piernikiem, lub przekładane powidłami.

Z napojów — prócz znakomitej wody źródlanej, której używają w znacznej ilości, wierząc w zdrowotną jej własność — wymienić należy obok wspomnianych wyżej: mulki, mleka i maślanki, kawę, którą w święta warzą odrazu na mleku, rozrzedzonym wodą, piwo, ulubioną warzonkę, wódkę przegotowaną z korzeniami. Tej ostatniej spożywają niestety bardzo wiele, jak świadczy poważna cyfra 50 tysięcy złotych, za którą liczne gospody wiślańskie, zakupują rocznie spirytusu w gorzelnii arcyksiążęcej. Piją też warzonkę wszyscy: mężczyźni i kobiety, bogaci i biedniejsi. „Choć je chałupeczka same tłałki, niemasz nigdzie bez gorzałki“ — powiada przysłowie. W święta raczą się w gospodach winem, rosolką (likierem), herbatą i wodą sodową, wyrobianą w sąsiednim Ustroniu.

Względnie wysoka, zwłaszcza jak na górską wieś, stopę życia powoduje dość znaczna zamożność Wiślan. Na 5 tysięcy — bez mała — ludności, znajduje się 200 zaledwie rodzin bezrolnych, ale i tym nie brak zarobku już to u bogatszych gospodarzy, już w dobrach arcyksiążęcych, połączonych w jeden kompleks z obszarem gminnym. Inni posiadają spore nadziały ziemi, które odziedzicza w całości, prawem zwyczajowem, najstarszy syn, obowiązany spłacić młodsze rodzeństwo i utrzymywać *na wymowie* rodziców, oddając im czwartą część plonów. Tak zwany cały grunt wynosi 200 jochów (morgów), ale posiadaczy tak wielkich obszarów liczy Wiśła obecnie tylko dwóch. Większość ma po pół i ćwierć i mniej gruntu. Posiadacze mniejszych, niż 7-morgowych gospodarstw nazywają się *łączarzami*.

Nazwy, dawane krowom i psom. Wołanie na zwierzęta domowe.

Obfitość *pasionków* (pastwisk) sprzyja hodowli bydła. Wypieczczone krowki wiślańskie wabia się dźwięcznie brzmieniami, jak: Forela, Kwiatula, Winocha, Różanna, Gwiazdula, Kontesa, Wiesiołek, Siwula, Szary, Kizula.

Wobec zupełnego braku drapieżnych zwierząt oraz dwunożnych napastników-złodziei, z psem spotkać się można w lecie tylko wysoko nad dziedziną (wsią), na sałaszach (halach), na których pasą się stada owiec. Zmyślnym, zwinnym, cokolwiek zdziwiałym psom owczarskim nadają najczęściej następujące nazwy: Loda, Łabuś, Oczko, Stroka, Burek. Wytresowane znakomicie na pasterzy owiec, Lody i Łabusie posiadają i w innych kierunkach jaką taką kulturę. Witają wprawdzie gości na szalasi niemiłkującym, pełnym wściekłości i przerażenia ujadaniem, ale po zabranii znajomości przy mulce i serkach — na żądanie: „daj backę!“ — wyciągają drżącą łapkę, patrząc w oczy mądrym, niemal ludzkim spojrzeniem.

Jędrna, bogata w plastyczne zwroty i wyrazy mowa wiślańska, posiada też liczne wykrzykniki dla nawoływania i wyżeniania zwierząt domowych. Oto niektóre z tych wykrzykników.

Nawołuje się:

Odpędza się:

Owce i mierloki (jagnięta) tprrrr!

Brrrr!

lub przeciągłem gwizdaniem.

Kozy: Cici, cici!

Kyc! kyc!

Konie: Ciurek, ciurek!

Wio! hyta!

Cieleta: Cička, cička!

Świnie: Nówka,ówka! nanana! óóó!

Ksa!

Prosieta: Kiś-kiś-kiś!

Ksa!

Koty: Kuć, kuć, kuć!

Psika!

Psy: Pój tutaj!

A pódziesz. Do pola!

Gęsi: Liwa, liwa!

Hocz!

Gąsieta czyli piłeta: Pila, pila!

Hocz!

Kaczki: Taś, taś!

Kury: Cip, cip!

Szo!

Gołębie: Duś, duś!

Szo!

Sprzęty domowe i narzędzia gospodarskie.

Obszerne, wyróżniające się wybornie oryginalnym stylem, chaty wiślańskie mieszczą w dwóch najczęściej izbach i tyłuż komorach, a niekiedy i w izdebce „na werchu“, sporo sprzętów domowych i narzędzi gospodarskich miejscowego wyrobu.

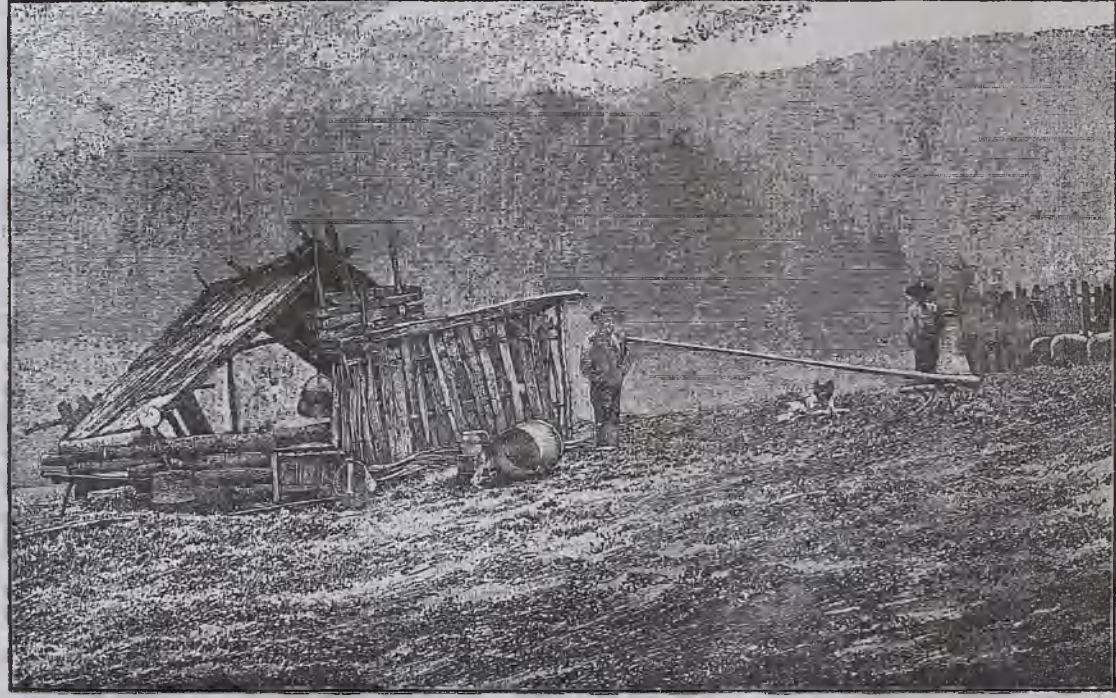

Mieszkaniec — z dziada pradziada — lesistych gór, z silnie rozwiniętym poczuciem piękna i wrodzoną zdolnością do wszelkiej roboty¹⁾, umie Wiślanin obchodzić się z drzewem, a pod względem technicznego jego obrobienia niewiele miałby się do nauczania w fachowej nawet szkole. Stąd różnorodność i piękne wykończenie sprzętów, które mu służą do codziennego użytku. Do licznie wymienionych w dziełku p. Hoffa, dodać należy następujące: 1) stojak, w którym dzieci uczą się stać; 2) zwertak, wychodzący już z użycia słup o ruchomej na wysokości ramion dziecka umieszczonej obręczy, w którą się wstawia umięjące już chodzić *po piasku* (na czworakach) małeństwo, aby się nauczyło przebierać nóżkami; 3) kołowrotek, którego części składowe mają następujące nazwy poszczególne: *a)* natłoczka, wprawiona w ruch nogą przadki, *b)* koło, *c)* rączka, obracająca koło, *d)* pióro, przez którego metalowe haczyki przesuwają się nici, na *e)* fajfkę (szpulkę); 4) maślniczka z toporką (okrągłą z „nawierconemi“ dziurkami deszczułka, przymocowaną do kija, którą się porusza śmietaną) i wierchniczka; 5) ciaszczek — odmiana toporki — którym owczarze utłaczają bryndzę, gdy mulka oddzieli się od sera; warzycha z wrytą datą, kiedy została zrobiona — olbrzymia warząchiew, objętości średniej miednicy, służąca do wystudzenia kipiącej mulki; 6) czerpak — kubek wyrzeźbiony w drzewie z misterną rzeźbioną rączką poziomego kierunku, którym owczarz pija żętycę; 7) obońki, płaskie beczułki na żętycę; 8) łopata kołaczowa; 9) brytwań; 10) kastrul (rądel); 11) łomka i cirka do łamania i tarcia łąnu; oba te przyrządy zbliżone są konstrukcją do maszynek, używanych do rąbania cukru; 12) szceć, grzebień do czesania łąnu, składający się z kilku cieniutkich rzędów goździków, przymocowuje się on zwykle do końca stolicy (ławki), na której siada osoba, zajęta tą robotą; 13) kosa, składająca się z kosiska, rączki i prętka, łukowato wygiętej gałęzi, którą się zakłada przy koszeniu obila (zboża); 14) kartacz — brona; 15) pług i jego części: *a)* nogi, *b)* grządziel, *c)* żelazko, *d)* krój, *e)* kurek, *f)* gaźew, *g)* oś, *h)* zgłówek (na osi), *i)* ślufa, *k)* demok, *l)* klucz, *m)* waga, *n)* podejma, *o)* kolca, *p)* dziurki na werchu; 16) wóz i jego części: *a)* spodniarka (dno wozu), *b)* fasażki (drabinka), *c)* koszyzna (plecionka, otaczająca spodniarkę), *d)* dyszel, *e)* sznica-widłowata oprawa dyszla, *f)* po-

---

¹⁾ Młody syn gazdy, *piszącego się* Niedźwiedź-Wisielka, sam szewc z zawodu, zrobił zeszłego lata — bez postronnych wskazówek i pomocy bacy, na wzór ujrzanego u któregoś z *kapielarzy* i nawet — dzięki sile swych mięśni — jeździł ciężką maszyną.

dejma, łącząca sznicę ze spodniarką, *g*) oś, na niej szlecha, przytrzymująca koło i skrzywaczka, *h*) koło i jego części: zgłówek, wewnętrzne jego okucie, w którym oś „chodzi” buksza, szpice,

Szałas pod Baranią.

łakocie, które okuwa rafa żelazna; *17*) części uprząży: *a*) zębadio *b*) uzda, *c*) poduszczałka czyli pierzynka, *d*) chomat — u krów i wołów jarmica, *e*) birce albo birce (orczyki), *f*) poboczniki (szleje), *g*) opraty (lejce).

I jeszcze o jednym wspomnieć należy sprzeczcie, aczkolwiek znajduje się on nie we wszystkich chatach. Sprzętem owym jest warsztat tkacki. Cały materiał malowniczych strojów góralskich z miejscowych pochodzi wyrobów. W długie wieczory zimowe prządki obu płci — i mężczyźni bowiem nie wstydzą się kądzieli — przędą jedwabistą wełnę wiślańskich owiec, snują mocną a cienką i równą nić lnianą, którą Śląsk ma wszelkie prawo chlubić się przed światem. Z owej przędzy właśnie miejscowi tkacze wyrabiają brunatne sukna na gunie, białe na galaty (spodnie), *hrubą* tkaninę z *kudłów* (pakuł) do codziennego użytku, drelichy na *kieckie* (spodnice) i fortuszki i cienkie, wytworne płótna w adamaszkowy deseń na świąteczne koszule męskie i kobiece łochtuszki¹⁾.

Warsztat tkacki znajduje się zwykle w największej izbie i zajmuje miejsce pod ścianą przeciwną do drzwi i pieca, między oknami, w równej linii za stołem. Niżej przytoczone nazwy poszczególnych części krosien, spisane zostały z ust jednego z wiślańskich tkaczy, Jury Pilcha, wobec niesystematycznych wszelako, od niefachowca pochodzących pytań i odpowiedzi mogły pominąć drobniejszy jaki szczegół.

Części składowe krosien :

Boki.

Zadek — łączy u dołu boki.

Sztoga — wyżej położone połączenie boków.

Natłoczki — deski nad samą ziemią, wprawiane w ruch za pomocą nóg tkacza.

Bierca — łączą natłoczki ze szpagatowemi drabinkami.

Bardo — rama, którą się przybija do tkaniny każda nowa nić wątku.

Blat.

Lada.

Retki.

Koluszką u góry pod blatem.

---

¹⁾ Łochtuszka, czyli — jak wymawiają niektórzy — łoktuszką, ma kształt prostokątnej szmaty. Wzięta podwójnie i zarzucona na ramiona, okala ona kibić, spływając niemal do kolan, a na gorsie zamyka się miasternie zadzierzgniętym węzłem. Charakterystyczna ta część niewieściego stroju wychodzi stopniowo z użycia w miarę rozpowszechniania się mody walskiej. „Zahybuje (zarzuca) młódz dawne *śróty* (ubranie). Zda się (podoba się) jej to, co choć podlejsze, ale nowe“ — żaliła się przedemną pewna uroczą zwolennica tradycyjnych *szat* wiślańskich.

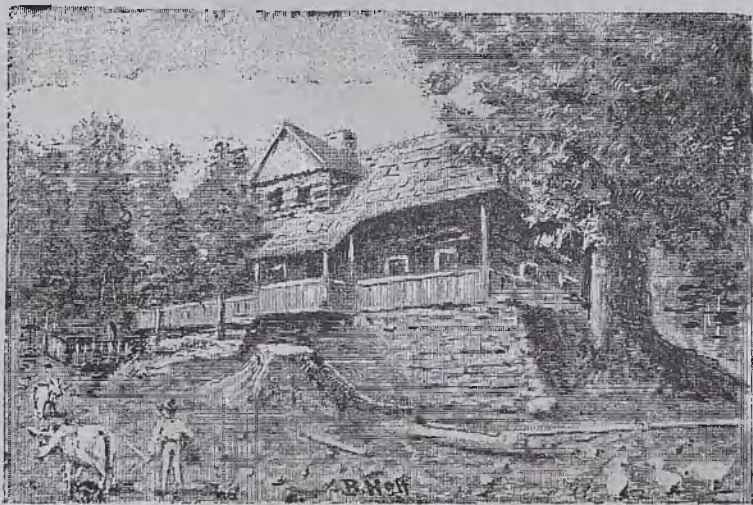
Szparutki — przytrzymują płótno już zrobione, aby się nici wątku nie rozsuwały.

Wąłki — do nawijania u góry osnowy, u dołu zrobionego płótna.

Głowa — końcowe zgrubienie wąłka, które się „dierzy na kluce“.

Rogi — kołki, powbijane w głowę. Jeden z takich kołków wsuwa się w otwór *kocura*, gdy zachodzi potrzeba silniejszego zakręcenia wąłka.

Swaczyna — waga gruszkowatego kształtu, która się z tylnej części krosien wiesza.

Chata wiejska.

Przyrządy tkackie:

Kiwa — motowidło, na które się wkłada *łokieć* czyli przędzono, to jest motek, przy zwijaniu.

Stoczek — słupek, na którym się opiera kiwa.

Fajfa — szpulka.

Czołnek — czołenko.

Szafarka — deseczka z rączką, mająca kształt nieregularnego pięciokąta, opatrzona u brzegów szeregiem okrągłych otworów, przez które przesuwają się nici przy snuciu.

Fajfierz — przyrząd, w którym „przychodzą prątki, a na nie powdziewają się fajfki i przez szafarkę tkacz snuje *na krzyże*“.

Kołowrot.

Nazwy roślin.

Obdarzony lotnym i spostrzegawczym umysłem, wrażliwy na piękno przyrody i jej zjawiska, posiada Wiślanin dokładną znajomość swego otoczenia. Wie z jakiego *gronia* (szczytu) najpiękniejszy roztacza się widok i jak wygląda „świat“, gdy poranna mgła zaleje doliny matową falą, lub zawiśnie tuż nad wierzchołkami drzew, niby zmienna, ruchoma kopuła. Zna wybornie orografię rozległej swej gminy¹⁾, najeżonej górami, bogatej w *zarodła* (źródła). Z najżywszem atoli zajęciem opowiada o florze i faunie miejscowej. Nietrudno przytem zauważyć, że — na ogół biorąc — mężczyźni bieglejsi są w zoologii, a kobiety w botanice. Wiślanin posiada spory zapas wiadomości, drogą obserwacyi nagromadzonych, nie tylko o wyższych przedstawicielach państwa zwierzęcego, lecz nawet o mentlach (motylach), mrowcach (mrówkach) i innych owadach. A zwyczaję ptaków zna tak wybornie, że od pierwszego rzutu oka określi, że to oto gniazdo uwiła *pyka* (zięba), która ma *zwyk* w wewnętrzne ścianki wtykać piórka, aby osłaniały podczas jej nieobecności jaja lub pisklęta, a tamto *plista* (pliszka), inne znowu *strzyżyczek* (mysikrólik), *psternol* (trznadel), *lastówka* (jaskółka) lub *czołgot* (dzieciół). Dla Wiślanin natomiast, mniej biegłej w ornitologii i entymologii, nie posiada tajemnic bogata flora miejscowa. Od krępego buczka do *psiny* o powiewnych, jak włos, ździebełkach, żadna roślina nie jest dla niej nieznaną lub bezimienną. A w samej już nazwie zamyka się częstokroć trafne określenie wewnętrznych lub zewnętrznych jej cech. I tak naprzykład: barwinek, zachowujący i w zimie zieloną barwę, nazywa się *zimzielen*; zajęczy szczawik (*oxalis acetosella*), rosnący na wilgotnych mchach — *mokryć*; czepiające się ostrą łodygą jeżyny — *ostrzeżnice*; skrzyp, kształtem przypominający rozwianą kądziel — *kądziołki*; tymotka — *szulka*, bo okrągły jej kłosek daje się szulać, tarzając w palcach; przerwonek o zabarwionej czerwono łodyżce (*Lysimachia nummularia* L.) zawdzięcza swą nazwę temu, że odwar jego pije się podczas krwotoków, które przerywa. Wyobraźnia ludowa widzi tu nadto pewną symbolikę między barwą rośliny, a skutkiem, jaki ona wywiera; świeczki, *Gentiana*, gory-

¹⁾ Połączone obszary gminy i dworu mają 7 mil obwodu, a 22 tysiące morgów powierzchni, z których 8 należy do arcyksięcia, 14 do włóścian. Cyfry powyższe mam od p. Pawła Raszki, światłego wójta wiślańskiego.

czka, kwiaty w papiu, umieszczone szeregiem, w kątach przeciwnych liści, przypominają szereg drobnych świeczek i t. d.

Drobną garstkę wiadomości, wykradzionych ze skarbnicy wiedzy botanicznej Wiślanek, przytaczam poniżej:

Szajnta, (*Nepeta cataria* L.¹⁾), odwarem omywają rany, bolaki u ludzi i popękane wymiona u krów.

Bałuszanek, (*Mentha arvensis* L.), mięta, smarzoną w maśle i zaprawioną jajcem (jajkiem) dają w chorobach żołądkowych.

Kuszytyfon, (*Symphytum officinale* L.), żywokost, korzeń uwarzony w mleku pomaga od bólu piersi, a zeskrobany i usmażony w sadle przykłada się na złamanie kości.

Czerwiona roślina, (*Amaranthus*), hodowana w ogródkach przy chacie, lekarstwo od czerwonki.

Tłusty mąż, (*Sedum Telephium* L.), rozchodnik bulwowy, liście i kwiatostan podbaldaszkowaty mięsiste, trudne do zasuśnięcia.

Bobownik, (*Veronica Beccabunga* L.), parzony przykłada się gdy „pcha“, to jest od kolki.

Uraźna zielina, (*Achillea Ptarmica* L.).

Kondrątek, (*Glechoma hederacea* L.), kurdybanek bluszczowaty, warzony z solą daje się krowom dla zwiększenia ich mleczności, służy też jako zaprawa do wspomnianej przy potrawach kurzyny.

Języczki, (*Plantago lacreolata* L.), babka wązkolistna, świeże, kształtem do wydłużonych języczków podobne listki przylepiają się na rany, warzone lub smażone w tłuszczu konserwują się jako maść.

Macicula oliwna, (*Chenopodium Botrys* L.), lekarstwo na krzypotę, kaszel.

Rojownik, (*Melissa officinalis* L.), przynosi szczęście, gaździny wkładają go w kapsę (kieszę), gdy idą na jarmark sprzedawać, a wówczas mogą być pewne, że rój kupców je otoczy. Aromatycznymi listkami rośliny wycierają również ule, aby się pszczoły dobrze roiły.

Świńska zielina, (*Helleborus niger* L.), ciemiernik czarny, liście warzą z czosnkiem na krzypotę i krosty (wysypki), a gdy „statek niemocny, to mu wywierają dziureczki i korzeń wstyrkują, ten korzeń kęs wyrwie i niemoc wyciągnie“.

---

¹⁾ Profesor Zaleski raczył obejrzeć zielniczek ułożony na Wiśle i rośliny nazwami naukowymi poznaczać.

Wrotycz, (*Tanacetum vulgare* L.), wrotycz pospolity z silnym zapachem, lekarstwo na ból głowy.

Ułomiak, (*Aconitum variegatum*), akonit, trucizna.

Bukowiaki, (*Lysimachia vulgaris* L.), liście zbliżone do bukowych.

Głowaczyna, (*Centaurea pratensis* Thuill.), kwiatostan główka.

Papawa, (*Polentilla silvestris* Neck., *Tormentilla erectis* L.).

Ząbszcz, (*Galeopsis Tetrachit* L.).

Nogietka, (*Calendula officinalis* L.), hodowana w ogródkach.

Borowina, (*Vaccinium Myrtillus* L.), borówka czernica.

Gryszpanek, (*Vaccinium Vitis idaea* L.), borówka brzusznica, nader rzadka w tych okolicach i dlatego pielęgnowana w zimie w wazonikach. Zbliżoną nazwę nosi borówka brzusznica i w Rzęśnie Polskiej koło Lwowa, gdzie ją nazywają gruszmanem¹⁾.

Wierzbion, — krzew, nazwy polskiej ani łacińskiej nie znam, lekarstwo na cierpienia żołądkowe.

Ułożnik, (*Veronica officinalis* L.), przetacznik, odwar pija na krzypotę.

Maiczki, (*Jaraxacum officinale* Web.), mniszek lekarski.

Piełun, (*Artemisia Absinthium* L.), piołun.

Kłobuczki (kapelusiki), (*Campanula rapunculoides* L.), dzwonek rolnik, nazwa pochodzi od kształtu liljowego kielicha, wysoki kapelusz przypominającego.

Jabłownik albo kamelki, (*Matricaria Chamomilla* L.), rumianek, — przy ściśnięciu w palcach, kwiat wydaje woń do zapachu jabłek podobną, — jak tłómaczyła Zuzanna Troszczka, od której tę nazwę słyszałam.

Dobra myśl, (*Origanum vulgare*), majeranek, o ile wiem

Wierzbowina, (*Polygonum lapathifolium* L.), liście kształtem do wierzbowych zbliżone.

Czekany, (*Stachys palustris* L.).

Mietlica, (*Agrostis alba* L.), mietelnica.

Szałwija, (*Salvia officinalis* L.).

Dzwonki lub świętojańskie ziele, (*Hypericum quadrangulum*), dziurawiec, odwaru używają na rany, poparzenia i t. p.

Końska miętka, (*Mentha silvestris* L.).

Macicula, (*Cnicus benedictus* L.).

---

¹⁾ Wisła, T. IV. str. 440.

Krwawnik, (*Achillea Millefolium*).

Fereczyna, paproć.

Pietroziele, pietruszka.

Zabioczy lub żabie oczy, niezapominajka.

Podbiałki, podbiał.

Rzepik, (*Carlina accialis* L.), oset górski, soczysta łądyga,

Noszaczka i rodzice chrzestni.

ma przyjemny słodkawy smak, zbliżony do smaku rzepy i uważana jest za specyał przez pasterzy.

Smrek, świerk.

Świrk, modrzew.

Skoruśniak, jarzębina.

Towarzyskiego usposobienia Wiślanie lubią rządzić (roz-
mawiać) ze światowcami (ludźmi ze świata, przybyszami, ob-
cymi), umieją też pilnie słuchać i ładnie opowiadać właściwym
sobie, plastycznym i barwnym stylem. Na temat podań, legend,
gusł i czarów, w które wiara zanika stopniowo, trudniej naprowa-
dzić rozmowę, natomiast chętnie nawiązują gawędkę historycznej
treści. O wypadkach z odległych i nowszych czasów mają nie-
kiedy dokładne, czasem znowu fantastyczne wiadomości. Wiedzą
naprzykład, że pańszczyzna zniesiona została wskutek rebelii
z r. 1848, z żalem wspominają o Maryi Tereszy, która pozwo-
liła Prusowi połowę Śląska zagarnąć, a z uniesieniem zachwytu
o szykownej Wandzie „polskiej królownie“, co tak sobie powie-
działa: „Skrz mnie mają ludzie ginąć? skrz mnie ma krew polska
płynąć? O ni!“ — i skoczyła do Wisły pod miastem, o dwie
mile od ich wsi położonem, które odtąd Skoczowem się nazywa.
Znają też Bolesława Wielkiego, o Kościuszcze śpiewają piosenkę,
a z Kilińskiego zrobili krawca. Ów Kiliński w ich wyobraźni o tem
tylko myślał, jakby Moskali z Polski wypędzić. Pewnego przeto
razu, gdy króla nie było w Warszawie, zrobił mnóstwo żołnierzy
ze słomy i przyodział owe manekiny w mundury, przez siebie
uszyte. Potem porozumiał się z wojskiem, ustawił żołnierzy w sze-
regi, a za nimi owe tysiące manekinów. Moskale, widząc tak
liczną siłę zbrojną Polaków, przerazili się i w ucieczce szukali
ratunku. Wówczas krawiec Kiliński poskoczył z żywymi żołnie-
rzami — bo ci ze słomy „zostali stać“ — w ślad za uchodzącymi
i wszystkich wygniół do szczytu.

Słuchając podobnych opowiadań, dopiero ocenić można
w całej pełni zalety szumnej rzeczy (pięknej mowy) wiślań-
skiej, jakby wzorowanej na autorach złotej epoki literatury na-
szej. — I dziwne uczucia budzą czyste dźwięki tej mowy w sercu
słuchacza. — Przez całe wieki szalały złowrogie wichry nad
Śląskiem, w ciągu całych wieków deptały jego ziemię obce stopy,
a pomimo to duch ludu pozostał nietknięty, jak dumne czoła gór,
które zamieszkuje. Potrafił on ocalić z rozbicia nieoceniony skarb
ojczystej mowy, a zachowując archaiczne, staropolskie wyrazy,
wytworzył nowe pod wpływem czeszczyzny i niemieckiego ję-
zyka. Do słowniczka, ułożonego przez B. Hoffa i obejmującego

---

¹⁾ O wypadkach z 1848 r. i Maryi Teresie opowiadał mi Jędrysiak
(Andrzej) Chmiel, stary, jednooki góral, komornik. Opowiadanie o Wan-
dzie i Kilińskim słyszałem na lamparty (majówce dla dzieci szkolnych)
z ust Jury Cieślara, młodego szuchajka (parobka), członka bandy
(kapeli wiejskiej). O Bolesławie i Kościuszcze wspominało wielu.

234 słów, dodać mogę — prócz wymienionych w treści niniejszego „przyczynku“ niewiele — tyle, ile uzbierać było można podczas kilku tygodni letnich, kiedy pilna robota w polu staje na przeszkodzie próżniaczym gawędkom.

Boszczknąć, dać gębulki, dać pusy — pocałować.

Ceszka — poszewka.

Czumlik — smoczek.

Cera — córka.

Dawoń — miejsce koło owczarni, na niższych halach, na którem owczarz rozsypuje siano dla owiec, gdy przychodzi ze wsi aby je odbywać (karmić).

Dichta — płachta z grubego płótna do noszenia siana.

Facz — ozdobny, szydełkowego wyrobu powijak.

Galan, galanka — kochanek, kochanka.

Grzebyczki — goździkowiec korzenny, przegryzają go, „gdy zle w dołku“.

Głównica — choroba, jak z opisu symptomatów wnosić można, tyfus.

Hańba — wstyd.

Horda — tłuste części żętycy, które się w wierzchniej warstwie gromadzą.

Jaro — wiosna.

Každowe — codzienne (o ubraniu).

Kłósko — kłós.

Kulać — maglować.

Kwab — puch.

Łubki — kora.

Ławka — kładka.

Mierwa — ostatni snopek ze zgrabionego pokłosa, o zdźbłach słomy, ułożonych nierówno — zmierzwionych.

Mundelak — słup nabity kołkami, dokoła którego układa się bróg.

Masztala — stajnia.

Motka — motowidło ręczne.

Ocel — stal.

Oszydzić — oszukać.

Obrączki — warkoczyki u małych dziewczynek, idące od środka czoła, okrążają one skronie i łączą się z warkoczem.

Ożeniarki lub ostrzeźnice — jeżyny.

Pocienek albo wysiadka — werenda obok drzwi wchodowych do chaty pod przedłużeniem dachu, opartem na słupach — pocienek otaczają też niekiedy ściany z ażurowo wyrzynanych desek.

Pendziałek — poniedziałek.

Pozór — uwaga.

Powonik — powijak z płótna.

Plekać — ssać.

Pokora — żałoba.

Przylepek — przyżba.

Pyrlík, kładziwo, klepacz — młoty, różniące się co do rozmiarów.

Przeżgać — przekłóć, przebić — przeżgała nogę na goździu.

Pytel — płatek z wyszytymi wzorami haftów.

Powiarka — przesąd.

Powaska — szmata do cedzenia mleka.

Strzebać — jeść coś łyżką.

Sztwortek — czwartek.

Szykowny — piękny, śliczny, używa się i w znaczeniu pochwały, niemającej związku z wewnętrznymi przymiotami, jak np. w zdaniu: „Szykowna paniczka; nie kiebzi się nas, (nie wydrwiwa nas), nie hańbi się (nie wstydzi się) okopywać kobzole“.

Toczka — snop.

Trzyniak — rzeszoto.

Wiza — lornetka.

Zrządło — zwierciadło.

Zbiry — zbiory.

Zarmucić się — smucić się.

Zgryzek — kostka u cybuszka, która się w usta wkłada; inne części fajki, nieodłącznej towarzyszki Wiślanina, następujące mają nazwy: ruka — cybuch, buksza, spodek, fajfka, kucie, przykrywka, zawiaski.

Żarnówka — kij obracający kamienie żaren.

M. Wystouchowa.

Poświęcenie mieszkania ruskiego w Galicyi.

(Z okolic Żydaczowa).

Właściciel nowo wybudowanego mieszkania, zaopatrzonego już w sprzęty domowe, każe je poświęcić przez księdza, zanim się do niego ze starej chaty przeprowadzi. Mniej zamożni lub całkiem biedni, mieszkają często rok lub dłużej w chacie nie poświęconej, a dopiero jeżeli zdobędą się na pokrycie wydatków, z po-

święceniem połączonych, idą za przykładem swych sąsiadów zamożniejszych. Na wypadek wesela w nowym mieszkaniu, stara się i najbiedniejszy o to, ażeby było poświęcone przedtem, gdyż podanie ludowe nie pozwala na obchód weselny, muzykę i tańce w domu nie poświęconym, ażeby młodożęńcom w niem źle się nie powodziło, ażeby im czarci nie grali przez całe życie. Jeżeli gospodarz chce dać poświęcić chatę, (czy chce maty poswjaszczenie), prosi na probostwie księdza o wyznaczenie dnia, który obydwom stronom jest dogodny. Nie może nim być niedziela, ani dzień postny, środa lub piątek, ani żaden dzień wielkiego postu, lub też inny, w który kościół pościć nakazuje. Poświęcenie odbywa się najczęściej po żniwach na podzimku, w tak zwanych zimowych miesiącach (zymni mjasny), kiedy do chaty zawita znowu dostatek. Dniem najbardziej ulubionym jest sobota, po niej wtorek a wreszcie i czwartek; mniej ulubionym jest poniedziałek jako dzień ciężki (tjażkyj deń).

Gdy się porozumieją względem dnia, gospodarz prosi księdza, ażeby po skończeniu poświęcenia u niego poobiadował, on i jego służba kościelna (djak i palamar), których obecność przy poświęceniu jest nieodzowna. Potem zaprosi krewnych a z obcych przedewszystkiem wójta i starszych z cerkiewnego bractwa (panów prowizorów), w drugim rzędzie innych zamożnych wieśniaków z żonami, przyczem naturalnie bierze wzgląd na tych, którzy go na podobne uroczystości domowe również zapraszali.

W dzień poświęcenia zbiorą się wszyscy zaproszeni w cerkwi na mszy śpiewanej za dusze zmarłe, którą gospodarz zamówi, zwaną o usopszych. Rzadziej odprawia się msza za zdrowie gospodarza, żony i dzieci i dobre powodzenie, która się nazywa za wsiakoje proszenie. Po mszy, tej lub owej, celebrytuje się zawsze parastos, według przepisu nad czterma żytnimi lub pszenicznymi bochnami chleba, zwanymi wynos albo prynosi (bochny pszeniczne zowią się knyszi), które pieką się zwyczajnie rano w dzień poświęcenia. Chleb wysadzony z pieca powinien być jeszcze ciepły przyniesiony do cerkwi, ażeby dech (duch) z niego doszedł do nabożeństwa. Z chlebów dostanie ksiądz dwa, po jednym djak i kościelny, z których, jeżeli na parastas tylko trzy chleby się ofiarują, kościelny nic nie dostanie; w czym się stosują do miejscowego zwyczaju. Oprócz bochenków niesie ten, kto idzie do kościoła, w ręce prawej kobiałkę ręczną, pokrytą z wierzchu ręcznikiem z frendzlami, w lewej zaś najmniej pięć (biedak), siedm a najwięcej dziewięć jaj, zawsze w liczbie nieparzystej, na talerzu i w chustce barwistej. Zamiast jaj przynoszą

gdzieindziej dwucentowe bułki, zwykle pięć, lub funt cukru a gdzie są pszczoły, szklanekę miodu. Chleb składa się w cerkwi na ziemię przed tetrapodem (stołek przed carskimi wrotami), jeżeli tenże jest małym, na rozpostartym ręczniku, kobiałkę z bochenkami a na niej talerz odwinięty z jajami. Jeżeli zaś tetrapod jest obszerny, umieszcza się na niem wszystko w ten sposób, że z lewej strony krzyża, przytykającego z prawej strony do obrazu — te znajdują się tu zawsze do całowania — stawia się talerz z jajami a dalej ku lewej stronie od niego układają się chleby symetrycznie, które miejscami odkłada się przed obraz Chrystusa w ikonostasie, z prawej strony carskich wrót.

Po mszy ksiądz przed tetrapodem rozpoczyna parastas modlitwą za umarłych (jakenija) z familii tego, kto mszę zakupił, a po nim, ciszej lub też głośno czyta z pomjanyka („wymijanki“) imiona zmarłych w tej rodzinie a tymczasem ustawiają się ludzie rzędem z obu stron tetrapodu z palącemi się świecami woskowemi. Za zapalenie dwóch świec woskowych, która to liczba jest najmniejsza, przy parastasio, płaci się 10 ct. do kasy kościelnej.

Po skończeniu parastasu, kiedy zaintonuje pieśń Vicznaja pamjat', podnosi ksiądz kilka razy podaną sobie od najbliższej stojącego palącą się świecę; to samo czynią także równocześnie wszyscy przytomni ze swemi świecami, a kto jej nie ma, czyni to, podnosząc prawą swą rękę. Częściej dzieje się tak, że ksiądz wyciąga prawą rękę z jednym chlebem parastasowym, którego się dotyka prawą ręką ten, kto zakupił parastas, i dwaj jego krewni albo też goście sami. Podnoszenie tak świecy jakoteż chleba, powtarza się w pewnem tempie, bez przerwy, około dziesięć razy.

Świeca, dana przez zamawiającego nabożeństwo, i paląca się w świeczniku przy kobiałce z chlebami podczas mszy i parastasu, zapala się następnie w czasie uczty na stole w izbie na ofiarę duszom zmarłym z rodziny. Jeszcze przed mszą djak sporządzi ewangelistów: na ćwiartce papieru nakreśli krzyż trójramienny, na którego prawem ramieniu napisze IC, na lewem XC, na dole na lewem HH, na prawem KA, — skrócenia napisu: Isus Chrystos pobidy w swojeju smertiju na kresti, a pod krzyżem podpisze jednego z czterech ewangelistów (np. św. ewangelista Mateusz), a pod nim umieści nazwisko wsi i datę poświęcenia. Ta kartka znajduje się pod płócienkiem (iloton), na którym stawia się kielich.

Po parastasio goście udają się do chaty, dokąd przychodzi później ksiądz, a z nim przynoszą potrzebne sprzęty kościelne jak: ubranie kapłańskie (felon i jepitrachil), ewangeliarz, kadziel-

nicę z kadzidłem, ręczny krzyżyk celebrantów, krucyfiks i krzyż potrzebny przy święceniu wody, dwa świeczniki ze świecami. puszka ze św. olejem i dla gości 2 — 3 pary świec woskowych.

Na środku stołu, pokrytego białym obrusem, stawia się krucyfiks a z obu stron jego po jednej świecy, dalej kadzidło i na talerzu część artosa, trochę ziarn pszenicy, maku, siemienia kopnego lub lnianego, cztery ząbki czosnku, dziesiątkę rozćwiertowaną i wspomnianych powyżej czterech ewangelistów. Przy talerzu są przygotowane cztery świece woskowe, w domu ulane, na palec grube a długie około 20 ctm. Na prawym końcu stołu, na szerokim ręczniku z frędzlami, rozpostartym przez obrus, leżą cztery bochenki chleba w kwadrat ułożone a na nich miska wody do poświęcenia, na której pływają cztery kołki osikowe, długie na 5 ctm.

Goście w mieszkaniu już zgromadzeni, oczekują przybycia proboszcza. Na przeciwko niemu wychodzi, aż do bramy sam gospodarz, i całując go w rękę wita pozdrowieniem: Sława J susu Chrystu! Ksiądz odpowiada: Sława wo wiki! i wszedłszy do izby, przywita wszystkich pozdrowieniem, którem go pozdrowił gospodarz. Bezwłocznie przywdzieje na siebie ubranie kościelne, inni zapalają świece i rozdają obecnym. Ksiądz poświęci najpierw wodę w misce i nabrawszy jej do szklanki, napije się i poda innym do picia. Potem następuje poświęcenie mieszkania, które odbywa się zawsze w izbie bez względu na ilość zamieszkanycy miejscowości. Poprzednio wywiercił gospodarz w każdej ze czterech ścian pod belką dziurę 8—16 cm. Po modlitwach, zwykłych przy poświęceniu, ksiądz pokropi najpierw tę izbę i przeżegna krzyżem ręcznym mieszkanie, potem przystąpiwszy do ściany zewnętrznej, pomaże ją piórkiem umoczonem w św. oleju, stanie przed wywierconą dziurą, przez którą temże piórkiem naznaczy krzyż mówiąc te słowa: Błahosłowjajet'sia i ośwjaszczajet'sia dom sej oleja swjatocho pomazaniem w imja Otca, Syna i Swjatocho Ducha! A miń. Do otworu wkłada ćwiartkę papieru z ewangelistą Mateuszem, do której djak zawinął ćwiartkę artosa, dziesiątki, ząbek czosnku i po szczypcie nasion z talerza, poczem otwór zatyka kołkiem, który mudjak podał ze święconej wody, i przybija młotkiem a gdy przybije, żegna świecą zapaloną ze stołu: Błahosłowjajet'sia i ośwjaszczajet'sia dom sej w imja Otca i Syna i Śwjatocho Ducha! A miń. Świeczkę przylepi albo przybije poniżej otworu, gdzie się pali, aż nie spali się. W czasie tych ceremonii djak z obecnymi śpiewa powoli a sto-

sownie do ceremonii powtarza pieśń następującą: Błahosłowy Hospody dom sej i yspołny zemnych twojich błah i w nem błahoczystno żyty chotjaszczych ot wsjakoho złoho obstojanija newreżdenych sochranj i wsiakoje i izobylije nebesnoho Twojeho błahosłowenija tjem daruj i jako szczedr pomyśluj po wełycej Twojej myłosty.

W czasie czytania pierwszego rozdziału ewangelii św. Mateusza gospodarz z gospodynią, trzymając w rękach chleby na sobie, przyklękują pod księgę ewangelii, po nich idą ich dzieci i reszta domowników. Po przeczytaniu ksiądz poda im do pocławowania kartę otwartej ewangelii i mówi do każdego: Chrystos posredi nas, a każdy z nich odpowiada z osobna: Jest i bude wo wiki. Te ceremonie powtarzają się przed każdą z reszty trzech ścian izby: u zachodniej czyta się ewangelia św. Marka, po tej u południowej ewangelia św. Łukasza, a wreszcie u północnej ewangelia św. Jana; w tym porządku wyrażony jest krzyż.

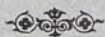
Po dokonaniem święcenia, gospodarz z miską wody ze stołu idzie przed księdzem, postępującym za nim, przez sień do komory, albo do drugiej izby, jeżeli się ona znajduje w mieszkaniu, stąd przez drzwi południowe na dwór do stajni, do stodoły, wogóle do wszystkich zabudowań gospodarskich. Goście idą tuż za nimi z zapalonymi świecami, śpiewając tę pieśń znaną:

Hospody, orużije na dijawoła krest Twój dał jesy nam, trepeszszet bo i trjaset sia ne mohyj wzyraty na syłu jeho. Jako mertwca woskresajesz i smerty upraznył seho rady kłanjajem sia krestu Twojemu pohrebeniju i trydnewnomu woskreseniju.

Kiedy ksiądz pokropił każde miejsce, wraca się drzwiami północnymi ze wszystkimi do izby, gdzie przeczytawszy jeszcze ewangelię św. Łukasza o przyjęciu Chrystusa przez Zacheusza, zaintonuje ze zgromadzonymi uczestnikami gospodarzowi „Mnohaja lita“. Gospodarz z gospodynią dziękują księdzu za poświęcenie ich mieszkania, a ten znowu przemówi stosownie do nich na temat chrześcijańskiego pożycia, patriotyzmu i gospodarności, zwłaszcza do małżonków młodych, którzy dopiero od niedawnego czasu są na gospodarstwie. Zaproszony do obiadu ksiądz, zasiędzie na pierwszym miejscu przy południowej ścianie, po prawej jego stronie, cokolwiek dalej u stołu, starszy brat kościelny, wójt lub najstarszy z gości a naprzeciw tego, z lewej strony od księdza, siedzi zawsze djak a obok niego kościelny. Te miejsca są jakby

honorowe, oddzielone i niezmiennie; reszta mężczyzn zasiada według woli, gdzie się komu podoba, a kobiety zwyczajnie nie siedzą za stołem.

Fr. Řehoř.

Wystawa etnograficzna w Pradze.

(Ciąg dalszy).

Dnia 28 lipca 1891 r. zebrali się zaproszeni przez dyr. Szuberta zwolennicy jego projektu w ratuszu staromiejskim, a zebrali się tak licznie, iż sala radna starożytnego przybytku ojców miasta Pragi pomieścić ich nie mogła. Zgromadzeniu przedłożył dyr. Szubert następujące wnioski: 1. Wystawa etnograficzna odbędzie się w Pradze w r. 1893, a wszelkiemi pracami przygotowawczemi zajmie się wybrany w tym celu komitet; 2. z przedmiotów znajdujących się na wystawie założone będzie czesko-słowiańskie muzeum etnograficzne; 3. wystawione okazy i zbiory muzealne służyć będą za podstawę do pracy nad wydawnictwem etnograficznej encyklopedyi krajów czeskich, zaś 4. w celu przeprowadzenia tych wszystkich projektów zawiąże się czesko-słowiańskie Towarzystwo etnograficzne. Komitetowi wybranemu w celu dokonania prac przygotowawczych poleca się opracowanie statutów dla tegoż towarzystwa i wyjednanie dla nich zatwierdzenia urzędowego. Towarzystwo etnograficzne obejmie po zawiązaniu się dalsze kierownictwo prac około urządzenia wystawy, utworzenia muzeum i wydawnictwa encyklopedyi.

Dyskusya, jaka się nad tymi wnioskami rozwinęła, obracała się koło kwestyi, czy komitet wybrać się mający, ma wyłącznie zająć się urządzeniem wystawy, czy też przeprowadzeniem wszystkich wniosków. Ostatecznie przekazano wnioski p. Szuberta wybranemu *ad hoc* komitetowi do rozpatrzenia. Dnia 12 sierpnia odbyło się drugie zebranie, na którem uchwalono urządzić wystawę etnograficzną i to o ile możliwości w r. 1893, a najpóźniej 1894. Prace przygotowawcze oddano w ręce komitetu, któremu poleceno również zająć się utworzeniem muzeum i wydawnictwem encyklopedyi. Tą uchwałą położono podwaliny dalszej pracy, wytknięto jej cel jasno określony.

Natychmiast po powzięciu stanowczej uchwały co do urządzenia wystawy rozpoczęto organizację pracy dalszej. Na czele tej pracy stanął Komitet główny, złożony z wybranych przez zgromadzenie, które zwołał dyrektor Fr. Ad. Szubert.

Komitet główny rozszerzył się przez kooptację reprezentantów rozmaitych instytucji i korporacji, oraz tych, którzy na rzecz funduszu zakładowego wystawy złożą co najmniej 200 zł. Na czele komitetu głównego stanął pierwotnie Jan hrabia Harrach, zastępcami jego byli panowie: J. Otto i R. Jahn, sekretarzami Dr. L. Niederle i Dr. E. Kovař, skarbnikiem J. Ort, zaś generalnym pełnomocnikiem komitetu wybrano p. F. A. Szuberta. Po ustąpieniu hr. Harracha, objął przewodnictwo komitetu głównego Włodzimierz hr. Łažanský, który piastował tę godność przez cały czas trwania wystawy; w toku prac przygotowawczych ustąpili również pierwotnie wybrani zastępcy przewodniczącego, w ich miejsce wybrano pp. prof. Dra O. Hostinsky'ego, A. Häuslera i F. A. Szuberta. Wszyscy trzej wiceprezesowie wytrwali na tem stanowisku, przez cały czas trwania wystawy.

Do zakresu działania komitetu głównego należało główne kierownictwo całością a w szczególności wybór protektora i honorowych prezesów wystawy, członków głównego i wykonawczego komitetu, potwierdzenie przyjęcia płatnych funkcyjaryuszów, ułożenie budżetu, zatwierdzenie programów i uchwał komitetu wykonawczego, wreszcie zamknięcie rachunków wystawy.

Komitet wykonawczy był organem wykonującym postanowienia komitetu głównego. W skład komitetu wykonawczego wchodził prezes i wiceprezesowie komitetu głównego, jako przewodniczący, członkowie wybrani z łona komitetu głównego, dalej reprezentanci Wydziału krajowego i miasta Pragi powołani przez komitet główny, oraz delegaci (po jednym) każdego wydziału i sekcji. Komitet wykonawczy wypracował program ogólny wystawy, wszelkie instrukcje i regulamina, budżet, do jego zakresu działania należało powoływanie wydziałów, sekcji i komitetów specjalnych, rozdział pracy pomiędzy nie, tworzenie komitetów prowincjonalnych, uchwalanie ostateczne wniosków przedłożonych przez sekcje i wydziały, zawieranie układów i kontraktów w imieniu i z pełnomocnictwa komitetu głównego, asygnowanie wypłat, przyjmowanie płatnych funkcyjaryuszów wystawy i oznaczanie wysokości ich wynagrodzenia itd.

Sekretarz był funkcyjaryuszem płatnym i kierował kancelaryjnemi pracami, mając pod swem zwierzchnictwem biuro wystawowe; był nim Dr. E. Kovař. Oprócz tego utworzono biuro techniczne pod kierownictwem architektki p. Dvořaka. Organem komitetu wykonawczego był wydawany dwa razy na miesiąc, *Věstník národopisné výstavy československé* pod redakcją p. Jaroslava Kvapila.

Protektorem wystawy był burmistrz Pragi, p. Čeněk Gregor, honorowymi prezesami pp. Jan hr. Harrach, Fr. Bartoš, poseł K. Adamek i hr. Silva-Taroucca.

Ku wypracowaniu programów poszczególnych działów wystawy i ku przeprowadzeniu ich, zorganizował komitet wykonawczy szereg wydziałów i sekcji. Według pierwotnego programu wystawy miało być ogółem sekcji 16: antropologiczna, językowa, psychologii ludowej, geograficzna, statystyczna, budownictwa i urządzenia wewnętrznego, strojów, zwyczajów i obyczajów, podań i pieśni, muzyczna, tańców ludowych, przemysłowa, wyszyć i haftów, instytucji publicznych i bibliograficzna. Komitet główny postanowił następnie, aby sekcje: antropologiczna, geograficzna, statystyczna i demograficzna połączyły się w jedną; tak samo sekcja muzyczna z sekcją dla tańców ludowych; zaś sekcja budownictwa i urządzeń domowych rozdzieliła się na dwie. Z rozszerzaniem się zakresu wystawy powstawały coraz to nowe sekcje, niektóre przestały istnieć. Z chwilą otwarcia wystawy istniały 3. wydziały: a) ludoznawczy, b) kulturno-historyczny, c) artystyczno-techniczny i d) administracyjny.

Wydział ludoznawczy obejmował sekcje: 1) geograficzną, 2) statystyczną i demograficzną, 3) antropologiczną, 4) językową, 5) literatury ludowej, 6) pieśni, muzyki i tańców ludowych, 7) obyczajów i zwyczajów, 8) budowania wsi wystawowej, 9) uprawy wina (*sic!*) i 10) pszczelnictwa. Sekcje dla strojów ludowych, gospodarstwa domowego i budownictwa ograniczyły się wyłącznie na wypracowaniu programu.

Wydział kulturno-historyczny utworzył sekcje: 1) archeologiczną, 2) literacką, 3) teatralną, 4) muzyczną, 5) budowniczą (Starej Pragi), 6) przemysłu artystycznego, 7) kościelną katolicką i 8) ewangelicką, 9) kobiet czeskich, 10) szkolną, 11) szkół wyższych, 12) prawniczą, 13) handlową, 14) wojskową, 15) cukrowniczą, 16) techniczną, 17) towarzystw z subsekcjami dla towarzystw sokolich i pożarnych. Sekcje dziennikarska i rzemieślniczo-przemysłowa nie weszły w życie.

Wydział techniczno-artystyczny utworzył sekcje installacyjną i budowniczą oraz fotograficzną;

Wydział administracyjny: Sekcję finansową, zabawową, reklamy itp.

Nie wdając się w streszczanie programów poszczególnych sekcji, ograniczymy się na podanie ogólnego programu wystawy. Od początku postanowione było, że wystawa objąć ma lud i to wiejski, małomiejski i robotniczy. Po długich debatach i zmianach

przyjęto ostatecznie program, dzielący całość wystawy na dwie części: ludoznawczą i kulturno-historyczną.

Dział ludoznawczy objął poddziały następujące: I. Część systematyczna: 1. geografia, 2. demografia i statystyka, 3. antropologia, 4. językoznawstwo, 5. literatura ludoznawcza, 6. opowieści ludowe, 7. dramat ludowy, 8. pieśń, muzyka i taniec, 9. zwyczaje i obyczaje, 10. stroje i hafty, 11. budownictwo. II. Siedziby ludu, gospodarstwo i przemysł. III. Wystawy prowincjonalne.

Dział kulturno-historyczny objął: 1. archeologię przedhistoryczną, 2. literaturę, 3. teatr, 4. muzykę, 5. architekturę, 6. Starą Pragę, 7. muzeum miasta Pragi, 8. przemysł artystyczny, 9. dział kościelny, 10. udział kobiet w ruchu kulturowym, 11. szkolnictwo ludowe, 12. szkoły wyższe 13. prawo, 14. handel, 15. towarzystwa, 16. wystawę wojenną, 17. cukrownictwo, 18. dział techniczny.

Nie od rzeczy będzie wspomnieć jeszcze o finansowej stronie przedsiębiorstwa. Sejm czeski udzielił 60.000 zł. subwencji, Rada miasta Pragi 20.000 zł. oraz 25.000 na fundusz gwarancyjny, rozmaite instytucje i osobistości 40.145 zł. 95 ct. Fundusz gwarancyjny wynosił 136.083 zł. Rząd udzielił pozwolenie na loteryę (200.000 losów po 50 ct.)

Punkt ciężkości pracy organizacyjnej leżał naturalnie na prowincyi, wśród ludu. Inicytorowie wystawy, mając opracowany już program, wiedzieli dobrze, co się ma na wystawie znajdować, ale nie wiedzieli zupełnie, lub prawie zupełnie, gdzie się te przedmioty wystawowe znajdują, w jakiej ilości i jakości. Oprócz okazów, nagromadzonych w kilku muzeach i znanych zbiorach prywatnych, zresztą wszystko porozrzucane było po całym kraju, po wszystkich miastach i miasteczkach, wsiach i wioskach, po chatkach wiejskich i domkach mieszczańskich, tam, gdzie obcemu przystęp trudny. Wyszukiwać te przedmioty jeden po drugim, to praca olbrzymia, zabierająca mnóstwo czasu — zresztą twórcy wystawy dążyli przede wszystkim do tego, aby lud sam pozyskać i wciągnąć do współudziału w pracach ludoznawczych. Tego zdziałać nie mogli ci, którzy zasiadali w komitecie głównym i w rozmaitych sekcjach. Wzięto się więc inaczej do rzeczy.

Zorganizowano najpierw komitety prowincjonalne, po jednym w Czechach, na Morawach i na Szląsku, a następnie komitety okręgowe; tych utworzono w Czechach 154, na Morawach 47, a na Szląsku 4. Oprócz tego powstał komitet w tureckim św. Marcinie dla Słowaczyny węgierskiej. Komitety okręgowe organizowały znów komitety lokalne; wiele ich było — nie wiem,

ale w każdym razie ogromnie wiele, skoro jeden tylko okręg wyszkowski (Vyškov) na Morawach liczył ich 63, zaś okręg pardubicki 30.

Rozpoczęła się we wszystkich ziemiach czeskich gorączkowa działalność, której główne kierownictwo było w Pradze, właściwie w rękach dr. Szuberta. Na prowincyi wszystkie warstwy społeczeństwa pracowały nad rozpowszechnieniem projektu wystawy, popularyzowaniem go, zbieraniem okazów, dat statystycznych, opisów itd. ale największą zasługę—jako wszyscy w Czechach przyznają, ma *nauczycielstwo wiejskie*, które w zrozumieniu swego zadania i niezwykle ważnego i głębokiego znaczenia wystawy, z całym zapałem, mimo wszelkich trudów i przeszkód, oddało jej swe siły na usługi, oraz *duchowieństwo wiejskie*, które wpływem swym i pracą w przeważnej części przyczyniło się do wykonania tego wspaniałego dzieła.

Komitety główne wysyłał wciąż delegatów na prowincję, którzy po miastach i wsiach urządzali odczyty, popularyzując w ten sposób projekt urządzenia wystawy i zachęcając coraz to szersze warstwy do wzięcia udziału w jego urzeczywistnieniu. Tu podnieść należy ogromną zasługę Słuchaczy uniwersytetu, którzy w przeciągu dwóch lat urządzili przeszło 1.400 odczytów o wystawie, o jej znaczeniu i celach!

Tymczasem powstała myśl, której urzeczywistnienie stało się główną podstawą powodzenia wystawy i dojścia jej do skutku w tak wspaniałych rozmiarach.

Na zgromadzeniu „Przyjaciół czeskiego ludoznawstwa“ w Pradze, dnia 25 marca 1892 r., poruszył poseł młodoczeski K. Adamek, myśl urządzenia wystaw okręgowych, na których zebrany materiał służyłby za podstawę urządzenia głównej wystawy. Myśl ta przyjęła się przedewszystkiem na Morawach; w Kojetynie urządzono w dniach 3—5 czerwca 1892 r. pierwszą okręgową wystawę etnograficzną, połączoną z przedstawieniem niektórych typowych hanackich zwyczajów i uroczystości ludowych. Fakt ten całą pracę przygotowawczą skierował na inne tory i ułatwił ją ogromnie. Odtąd rozpoczął się szereg mniejszych lub większych wystaw okręgowych we wszystkich ziemiach korony św. Wacława. Odkazy się ich w latach 1892 do 1894: w Czechach 118, na Morawach 54, na Szląsku 2, a w Wiedniu 1, ogółem 175.

Znaczenie i wartość tych wystaw były niezmierne. Przedewszystkiem dały one przegląd materiału, który na przyszłej głównej wystawie miał być nagromadzony; wydobyły na światło dzienne przedmioty, o których istnieniu dotychczas wcale nie wiadano,

wskazały, gdzie i czego szukać należy. Przeszukiwano chałupy wiejskie i domki mieszczańskie, wynajdywano pomiędzy starymi rupieciami cenne pamiątki, o których istnieniu ich właściciele nawet nie wiedzieli. Przez porównywanie jednych wystaw z drugimi, łatwiej można było wynaleść luki i braki w tym lub owym kierunku, łatwiej było określić charakterystyczne właściwości danej okolicy. Wystawy okręgowe dały realną podstawę projektowanej wystawie pragskiej i umożliwiły jej urządzenie w tak olbrzymich rozmiarach, tem bardziej, że przeważną jej część stanowiły przedmioty wybrane i zebrane na wystawach okręgowych.

Większe jednak było znaczenie moralne. Zapomocą tych wystaw pomniejszych, przenikała myśl, rzucona przez dyr. Szuberta, aż do najniższych warstw społeczeństwa. Za pośrednictwem *duchowieństwa i nauczycielstwa wiejskiego*, lud pojął głębokie znaczenie tej myśli i nią się przejął. Lud poznał znaczenie i wartość tego, do czego dotąd żadnego znaczenia i wartości nie przywiązywał; najuboższy, najmniej okrzesany włościanin przekonał się, że skromny jego przybytek, jego budynki, odzież i sprzęty, zapominane już odwieczne zwyczaje i obyczaje muszą mieć w sobie coś cennego, skoro tego szukają „panowie z miasta,” skoro w pobliskim miasteczku ujrzał na „wystawie” to, co go od urodzenia otaczało i otacza. Zaczął więc rozumieć ważność charakteryzujących go odrębności i kiełkować w nim poczęła myśl, że odrębności te należałoby zachować i na przyszłość.

Było to głównie zasługą duchowieństwa i nauczycielstwa wiejskiego. Duchowieństwo i nauczycielstwo wpajać zaczęło w lud pojęcia o ważności i wartości jego charakterystycznych cech i wkrótce ziarno rzucone na podatną glebę, wydało owoce niespodziane. *Lud sam zbierał i znosił okazy na wystawy okręgowe. Lud wiejski, kierowany przez nauczycielstwo i duchowieństwo, stworzył wystawy okręgowe — lud, kierowany przez duchowieństwo i przez nauczycielstwo stworzył zeszłoroczną wystawę pragską.* W tem leży główne znaczenie tej wystawy, w tem jej siła i potęga, wpływ nieobliczalny pod każdym względem.

Tymczasem w parku, w którym mieściła się w r. 1891 wystawa jubileuszowa w drugiej połowie 1894 r., po trzyletniej ciężkiej pracy przygotowawczej, wznosić się zaczęły budowle nowej wystawy. Rok cały komitet wykonawczy pod przewodnictwem prezesa Wł. hr. Łażeńkiego, wiceprezesów prof. Dr. Hostinsky'ego, A. Häuslera i duszy całej wystawy niestrudzonego dyr. Szuberta, pracował bez wytchnienia i energią swą potrafił pobudzić wszystkich współpracowników do szybkiej, niezmordowanej działalności

przy wykonaniu najważniejszej, najtrudniejszej części całego dzieła.

Nareszcie dnia 15 kwietnia 1895 roku otworzyły się bramy wystawy etnograficznej w Pradze, zaskrzypiały turnikiety, aby przepuścić pierwszych gości wystawowych, których w przeciągu pół roku przepuścić miały 2,065.000. Národopisná výstava českoslovanská została otwarta.

II. Obraz ogólny wystawy.

Trudno w krótkich ogólnych zarysach dać obraz wystawy pragskiej. Bogactwo nagromadzonych na niej materiałów było tak wielkie, szczegóły niezwykle interesujące nie tylko dla etnografa, ale i dla profana na tem polu, absorbowały w tym stopniu uwagę zwiedzającego, iż konkretne pojęcie o całości dopiero po dłuższym pobycie było można sobie wyrobić. W każdym razie pierwsze wrażenie było bardzo miłe. Gdy zwiedzający minął w śmiałym, zgrabnym łuku wznoszącą się drewnianą bramę główną, ozdobioną herbami miast i ziem korony św. Wacława, miał przed sobą ogromnych rozmiarów czworobok, którego przeciwną stronę zamykała potężna fasada centralnej halli etnograficznego pałacu. Prawie cały czworobok zajmował trawnik, swym zielonym kobiercem pięknie odbijający od białych murów otaczających go budynków. W środku frontowego boku trawnika, korona św. Wacława z dywanowych roślin, dwumetrowej wysokości, barwna, piękna, zgrabna; w środku przeciwległego boku, przed wejściem do pałacu etnograficznego, brązowy konny posąg Jerzego z Podiebrada. Przy głównej bramie po prawej i po lewej małe, piętrowe domki w stylu zmodernizowanego renesansu, w domku po prawej rezydencya władz wystawowych, naprzeciw po lewej „c. k. policejní komisařství“ i „c. k. poštovní a telegrafní úřad.“ Już tu zauważyć można było różnicę pomiędzy wystawą r. 1891, a wystawą r. 1895. Na pierwszej napisy w obu językach „krajowych,“ teraz wyłącznie czeskie. Zasadę tę przeprowadzono konsekwentnie na całym obszarze wystawy; wszędzie napisy czeskie, niemiecki ani jeden. Obie dłuższe strony czworoboku zajmowały długie, niskie, niezbyt zgrabne budynki w stylu czeskiego renesansu, budynek po prawej, to pawilon miasta Pragi, po lewej pawilon towarzystw.

Zanim się puścimy w dalszą wędrowkę po placu wystawy, zatrzymajmy się w pałacu etnograficznym. Ten olbrzym ze szkła i żelaza, zbudowany kosztem pół miliona guldenów, był na wystawie roku 1891 pałacem przemysłowym, a teraz koncentrował

w sobie najważniejszą i główną część wystawy. Środek ogromnej halli centralnej zajmował powilon cesarski, w nim posąg św. Wacława, księcia, dziedzica i patrona ziem czeskich, przed nim posągi św. Cyryla i Metodego; przy wejściu po prawej i po lewej dwie grupy, po prawej wieśniak z równin południowej części Czech orze pługiem nakoleśnym zaprzężonym wołami, po lewej trzy kobiety z Karkonoszów z nateżeniem wszystkich sił ciągną sochę, z trudem rozdzierającą gliniastą powłokę skał. Za pawilonem cesarskim rozpościera się wielkich rozmiarów mapa plastyczna krajów „czesko-słowiańskich,” 11 metrów długa a 7 m. szeroka, wykonana przez nauczyciela wiejskiego z pod Karkonoszów, około której umieszczono dział językoznawczy, dyalektologiczny. Ścianę przeciwległą głównemu wejściu pokrywa wielki krajobraz „złotej Pragi,” nad nim unosi się geniusz narodu czeskiego z pochodnią oświaty w ręku. Pod obydwoma pozostałymi ścianami umieszczono modele chat, budynków gospodarskich, zagrod, młynów z wszystkich okolic Czech.

Halla centralna była niejako symbolicznem przedstawieniem treści całej wystawy. Patron narodu św. Wacław, pod którego opieką i ochroną uskutecznilo całe to wspaniałe dzieło, spogląda na św. Cyryla i Metodego, tych, którzy swą apostolską pracą położyli kamień węgielny pod cywilizacyjny rozwój narodu; orzący wieśniacy przedstawiają życie ludu w pracy nad odwieczną jego żywicielką — ziemią, której obszar zamieszkały przez naród czeski, uwidocznia mapa plastyczna, zaś najdroższy skarb zamieszkującego ten kraj ludu, mowę ojczystą — dział dyalektologiczny. A nad wszystkim geniusz z pochodnią oświaty w ręku, wznoszący się pod obłoki.

Lewe skrzydło pałacu etnograficznego zawierało w sobie właściwą, główną, najważniejszą część wystawy: dział etnograficzny w ścisłym tego słowa znaczeniu. Tu znajdowała się wystawa strojów ludowych, zwyczajów i obyczajów, twórczości umysłowej ludu, muzyki, haftów, koronek, urządzeń domowych, budownictwa, przemysłu, pracy przy gospodarstwie i t. d.

W skrzydle prawem umieszczono dział kulturno-historyczny, a oprócz tego także dział antropologii, statystyki i geografii. Oprócz tego część prawego skrzydła i część pałacu poza hallą centralną przeznaczono na wystawę literatury, teatru, muzyki itd. Tu znajdował się również niejako Panteon czeski: interieury z pamiątkami po najwybitniejszych pracownikach na polu literatury, sztuki, nauki itd.

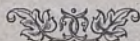
Opuszczając pałac etnograficzny wyjściem przeciwnym głównym drzwiom wchodowym, znachodził się zwiedzający na pięknej terasie. Tuż przed nim wznosi się zgrabna, piękna głorieta świetlnej fontany, na prawo i lewo oparte o ścianę pałacu etnograficznego „ochutnavarně.“ Na prawo widoczny obszerny, drewniany budynek piętrowy, to halla koncertowa. Pod terasą długa cienista aleja wysokich lip i kasztanów oddziela od reszty wystawy Starą Pragę i wieś wystawową.

Doszedłszy do końca prawego skrzydła pałacu etnograficznego, widzimy przed sobą ruiny zamku, to „Kokořin“, obok niego olbrzymi amfiteatr mogący pomieścić wygodnie 8.000 ludzi; tu odbywały się zabawy ludowe, tu urządzono śliczną partię szachów żywymi figurami. Dalej ku wejściu piękny murowany pawilon, w nim przedstawiono: „Pravěk zemi českých;“ za tą zgrabną budową pawilony zawierające wystawę gospodarstwa rolnego, sadownictwa, pszczelnictwa, chmielarstwa itp. Jeszcze dalej ku wejściu za pawilonem miasta Pragi, dwa pawilony z wystawą szkolnictwa, pawilony straży ogniowej i Sokołów.

Od głównego wejścia na prawo osada Czechów amerykańskich. Drewniany podłużny barak, z krzyżem nad wchodową ścianą, to model pierwszego kościoła katolickiego zbudowanego przez Czechów w Ameryce; koło niego grupują się inne budynki: piętrowa rezydencya miejska zamożnego Amerykanina — Czecha, farma w lekkim stylu „coltage“, amerykański „saloon“, z grubych dylów skonstruowana chata osadnika z puszczy pierwotnych Ameryki i szalas. Za tą ładną grupą w kąciuku ukryta chatka, to kolebka potężnej wystawy zeszłorocznej, czeska chata jubileuszowej wystawy.

Ten pobieżny szkic nie może dać czytelnikowi pojęcia o zewnętrznym wyglądzie wystawy. Pociesza mnie jednak to, że nawet najdokładniejszy opis nie odtworzyłby w drobnej nawet części jej ohrazu. Trzeba było widzieć tę masę budynków zgrabnych i ładnych rozrzuconą wśród pełnego drzew i kwiatów parku, kąpiącą się w promieniach letniego słońca, trzeba było być wśród tych tysięcznych, dziesięcioletnich tłumów, rozentuzymowanych, pełnych zachwyty nad dziełem swego narodu, trzeba było być na tej wspaniałej uroczystości narodowej, — bo tak śmiało można nazwać zeszłoroczną wystawę, — aby odnieść wrażenie, pozostające na zawsze w pamięci.

(C. d. n.).

Leki używane przez lud polski

we wsi Wesolej w pow. Brzozowskim.

Będąc dłuższy czas nauczycielem w Wesolej, przy pomocy dzieci szkolnych, zebrałem niżej podane leki, które lud tamtejszy, będąc z natury obdarzony zmysłem spostrzegawczym, wynalazł, praktycznie wypróbował, ręką dziś za ich skuteczność.

Ze względu na jakość podzieliłem je na trzy działy, a) roślinne. b) zwierzęce i c) mineralne.

A. Roślinne.

1. Boże drzewko, (*Artemisia abrotanum*, die Stabwurz). Liści tej rośliny, zmieszanych ze sadłem, używają na rany.

2. Centoria, zwana tu „cyntoryją“, (*Erythraea*, das Tausendguldenkraut). Odwaru z liści używają na boleści lub przeczyszczenie żołądka.

3. Głóg, (*Crataegus oxyacantha*, der Hagedorn). Skrobanej skórki jego owocu używają przeciw róży.

4. Kalina, (*Viburnum*, der Schneeballstrauch). Odwar z jagód, słodzony cukrem. piją od kaszlu.

5. Kwiat lipowy. Jak pod 1. 4.

6. Liści olchowych, suszonych, używają na rany i puchlinę.

7. Lulek, (*Hyoscyamus* Linn. das Bilsenkraut). Ziarnek tej rośliny używają przeciw bólowi zębów. — Sposób: Ziarnka rzucają na ogień, przykrywając równocześnie miską a następnie odwróciwszy. nalewają do niej wody i przykrywają się płachtą, trzymając twarz nad parą z tej strony, z której zęby bołą. Skutkiem tego mają wypadać na wodę „robaki“ powodujące ból.

8. Maruna prawdziwa, zwana „marunką“, (*Matricaria*, das Mutterkraut). Liśćmi tej rośliny nacierają ręce natężone pracą aż do wciśnienia w ciało.

9. Olej lniany, zmieszany z kocią sierścią służy jako środek przeciw oparzeniu.

10. Piołun, ludowe „piołunek“ (*Artemisia absinthium*, der Wermuth). Moczony w wódce służy przeciw czerwonce lub boleściom żołądka.

11. Ślazi lekarski (Althaea, die Malve). Odwaru z korzeni używają od kaszlu, liści przeciw puchlinie, a skrobanego korzenia przeciw bólowi zębów.

12. Szyszki świerkowe (smerekowe). W odwarze z szyszek moczą nogi lub ręce, które zostały potłuczone.

13. Tarnina, [tarki], (Prunus spinosa, die Schlehenpflaume). W odwarze korzeni moczą stłuczone nogi i piją przeciw czerwonce.

Uwaga. Wszystkie rośliny wyżej wymienione, ludzie sami zbierają.

B. Zwierzęce.

1. Miodu trzmielego używają na opryszczenie wargi lub bolące oczne powieki, smarując je nim.

2. Pajaka zwykłego, z oddartą główką, rozcierają i smarują guzy przed obraniem.

3. Puch gęsi przykładają na „boleśnicę“ dla ściągania materyi, w której ona wsiąka.

4. Sadło psie lub borsucze, topione, piją od kaszlu, „dychawicy“.

5. Sierści kocięj, która powinna być biała, używają jak l. 9 A.

6. Smalcu zajęczego używają na guzy przed obraniem jak i na oparzenie,

7. Szpiku końskiego, z kości nożnych, używają przeciw reumatyzmowi zw. „gościem“.

C. Mineralne.

1. Ałunu, „hałunu“ używają przez pocieranie przeciw bólowi zębów.

2. Witryolu miedzi, zw. „siwym kamieniem“, którego pomimo że piecze, i jak mi mówiono, że jeden włościanin „z bólu latał po za okna“, używają na opryszczone wargi. Używają go także przeciw „kurdzielowi“ u bydła.

Używają tam także czarnego papieru z cukru, przykładając go szarą stroną na różę lub inne rany.

L. Magierowski.

MATERIAŁY do medycyny i wierzeń ludowych

według opowiadań Demka Żemely w Zaborzu w pow. rawskim.

Babkę (*Plantago*, lud rozmaitych jej odmian nie odróżnia) przy ociepleniu podają krowom, aby się oczyściły; przykładają ją także na rany.

Babolub (?) ziele tajemnicze. Kobieta posiadająca je, może rozkochać w sobie kogo tylko zechce, choćby nie wiedzieć jak starą i brzydką była. Żadna z kobiet pokazać mi babolobu nie chciała, twierdząc, że gdyby która z nich mężczyźnie roślinę tę pokazała, wkrótceby umarła.

Bagno (*Ledum palustre*, bahonnyk, dykij rozmajryn), leczy zawałki u świń; odwaru używa się na parchy na głowie i na wygubienie wszy u bydła.

Barwinek (*Vinca minor*, barwinok). Odwar jego zmieszany z krwawnikiem dają pić krowom, które krwią moczą. Dziewczęta stroją się w barwinek w niedzielę i święta, gdy idą do cerkwi i na wesela.

Bez pospólity (*Sambucus nigra*). Gałązki kładą na spodzie sąsieków, aby myszy szkód nie robiły. Liście świeże, utarte i przyłożone na miejsce sparzone, są bardzo skuteczne. Wykopywać go można tylko do południa (Patrz „*Lud*“ I., zeszyt 4., str. 119).

Biedrzeniec (*Pimpinella saxifraga*, bedrinec, bedrycz, bydrycz). Przywiązane jest doń następujące podanie. Z początku chodziły po świecie razem trzy śmierci i ludzi tysiącami zgładzały. Jedna z nich jednak wskutek jakiejś przygody okulaiała i gdy dwie jej towarzyszki szybko dążyły naprzód, ona, nie mogąc im dorównać, pozostawała w tyle. Widząc więc, iż podążyć za niemi nie może, prosiła je, aby zlitowały się nad nią i szły powolniej. Gdy towarzyszki prośby tej usłuchać nie chciały, śmierć kulawa zagroziła im, że jeśli ją ciągle będą zostawiały w tyle, to ona poda ludziom przeciw śmierci skuteczne lekarstwo. Ta groźba również żadnego nie odniosła skutku. Wówczas śmierć kulawa rozgniewana na towarzyszki, groźbę swą spełniła i idąc przez wsi w każdej z nich wołała: „Lude, lude, jidźte chrinec i pyjte bedrinec, a ne budete wmeraty“. Ludzie usłuchawszy tej rady, rzeczywiście nie umierali, co dwie śmierci tak rozgniewało, że rzuciły się na swą kulawą towarzyszkę, aby ją zabić. Śmierć kulawa jednak broniąc się przed napaścią, jednym uderzeniem kosy zgła-

dziła jedną z napastniczek, w tej jednak chwili padła nieżywa podcięta kosą drugiej swej siostry. Od tej pory jest na świecie śmierć tylko jedna, przeciw której jednak leki, podane przez kulałwą nieboszczkę, nic już nie pomagają. Teraz dobrze jest dawać bedrinec krowom, które dobrze jeść nie chcą.

Bluszcz (*Hedera Helix*), posadzony przed chatą, wyciąga z niej wszystką wilgoć; odwar dają dzieciom na glisty.

Boże drzewko (*Artemisia Abrotanum*, boże derewo, biźderew). Jeśli dziecko jest słabe i rodzice chcą wiedzieć, czy ono żyć będzie, czynią co następuje. Idą na cmentarz, zrywają z pierwszego lepszego grobu boże drzewko, a przyniósłszy je do domu, gotują w garnku. Jeśli boże drzewko, gotując się, opada na dno garnka, to dziecko umrze, w przeciwnym razie żyć będzie. Zamiast bożego drzewka można użyć do tej wróżby innych ziół na cmentarzu rosnących. Boże drzewko suszone i dawane co dnia koniom chroni je od zołzów.

Czosnek (*Allium sativum*, czisnok). Woda, w której był moczony czosnek, pomaga koniom na kaszel.

Dąb Wody, w której moczona była kora dębowa, używają do mycia ran.

Głównica żytnia, sporysz (*Secale cornutum*, żytni riżki); odwar dają pić podczas ospy; używają jej także na spędzenie płodu.

Hebd (*Sambucus Ebulus*, baznyk), z mlekiem gotowany pomaga na obrzmienie wymion u krów. Nasienie gotowane leczy puchlinę wodną.

Hreczka, tatarka. Kiedy najlepiej siać hreczkę, oznajmia o tem zawsze żuk gnojak. Jeśli weźmiemy żuka i obróciwszy go zobaczymy, iż białe pasorzyty („woszi“) żyjące na nim skupione są pod pierwszą parą nóg licząc od głowy, wówczas trzeba siać hreczkę wcześniej, gdy pod trzecią parą, wówczas hreczka późno siana obfity plon wyda. Gdy zaś te pasorzyty skupione są przy drugiej parze nóg, wówczas nie należy hreczkę siać ani późno, ani wcześniej. Na Wielkanoc dzwonią w cerkwi przez trzy dni z rzędu bez ustanku. Mówią, iż dzwonią na ten cel, aby hreczka obficie się rodziła, a kto pierwszy z chłopów zdaży i w dzwon uderzy, temu hreczka najobfitszy plon wyda.

Jałowiec (*Juniperus*, jałycia). Jagody jałowca naczczozjedzone, chronią na cały dzień od bólu głowy. Okowita jałowcowa zmieszana z olejem lnianym, leczy kolki. Jagody dają jeść krowom w razie zatrzymania miejsca po ocieleniu. Kiedy wiatr kręci piaskiem lub liśćmi na drodze, wówczas taki tuman zowią

„czartowem wesilem“. Tuman taki może łatwo człowiekowi zaszkodzić, może mu odjąć rękę lub nogę, twarz wykrzywić i t. p. Jeśli się na taki tuman popatrzy przez dziurkę od sęczka w kawałku jałowca, wówczas, wśród kręcącego się w koło piasku i liści, ujrzeć można czarta.

Jaskier (*Ranunculus*, ciczka żowta), moczony w wodzie goi rany (?).

Krwawnik (*Achillea millefolium*, kirwawnik). Gdy było krwią moczy, daje się odwar jego pić z barwinkiem.

Len (*Linum*, lon). Siemię tarte goi rany.

Leszczyna (*Corylus Avellana*, liska, liszczyńska). Kto nosi laskę z leszczyny, w tego piorun nie uderzy. W leszczynie pioruny nigdy nie biją, gdyż ona ma swój ogień.

Mak. Jeśli deszczu długo nie ma, należy wsypać do studni garstkę maku święconego na św. Makoweja 11. sierpnia, a deszcz zaraz pocznie padać. Dawniej widocznie robiono z maku olej i bardzo go lubiano, gdyż dotąd śpiewają piosnkę: jak to dobre kaszu jisty z makowym olijom. Dziś oleju z maku nie używają.

Maruna (*Matricaria Parthenium*, maruna, marunka); odwar z niej leczy bole żołądka. Gdy cielną krowę bydło pokłuje, należy dać jej zjeść w chlebie kwiat maruny, a nic krowie nie będzie

Mięta końska (*Mentha arvensis*, kińska miata) leczy zatrzymanie uryny u bydła. Koni obmytych wywarem z mięty muchy nie kasają.

Miętkiew żabia. (*Mentha aquatica*) wypłasza ze stodoł myszy.

Nogietek (*Calendula officinalis*, krokisz); gdy ocielona krowa oczyścić się nie może, dają jej pić odwar nogietku z piołunem.

Olsza (*Alnus glutinosa*, wilcha). Gałązki położone na podłodze sasiaków wypędzają myszy.

Osika (*Populus tremula*, osyna). Z niej był krzyż, dlatego też ona z bólu ciągle płacze i trzęsie liśćmi. Gdy bydło krwią moczy, należy w to miejsce na ziemi, gdzie mocz z krwią upadł, wbić kołek osikowy, a wnet bydło chorować przestanie.

Paproć jest kwiatem o cudownej mocy. Kwitnie o północy w wilią św. Jana. Kwiat jej błyszczący jak złoto, gwiazdy lub diamenty. Kwitnieniu towarzyszy silne trzęsienie ziemi, świst burzy, łomot piorunów, przy błyskawicach i grzmotach straszliwych, oraz przy śmiechu złych duchów. Kwiat paproci może zerwać tylko ten, kto wtedy, gdy paproć kwitnie, nie ma żadnego grzechu

na swej duszy; trudno jednak znaleźć człowieka, któryby mógł wytrzymać w owej chwili i nie przerażony rozmaitymi strachami, zerwał kwiat błyszczący. Kto ma kwiat paproci, przed tym odkryte jest wszystko, wszystkie skarby, przyszłość każdego i t. d. Zbłąkanemu w lesie gospodarzowi wpadł przypadkiem w chodak (kierpcie) ów cudowny kwiat paproci. Zaraz stanęła mu widna i jasna przyszłość i dojrzał w ziemi ukryte skarby. Ale ponieważ nie wiedział, że ma kwiat paproci w chodakach, przyszedłszy do domu zdjął je i kwiat zgubił. W jednej chwili o wszystkim zapomniał i znowu jak dawniej przyszłość okryła się nieprzejrzaną dla niego zasłoną. W Chlewczanach obok Zaborza miał żyć przed laty jeden „mądry“, który znalazłszy kwiat paproci, schował go pod skórę na dłoni i odtąd zawsze o wszystkim wiedział.

Perz (*Triticum repens*, peryj). Odwar z korzeni leczy słabości wewnętrzne.

Proso. Jeśli gospodarz spał w niedzielę wielkanocną, proso mu zarośnie zielskiem. W roku, w którym jest dużo chrabąszczy, proso się nie udaje. Kury karmione prosem święconem na Matkę Boską zielną (27. sierpnia), przez cały rok bez przerwy nieść będą jaja.

Pokrzywa (*Urtica dioica* i *urens*, kropywa, koprywa). Parzą nią garnki, aby mleko w nich trzymane nie kwaśniało. Ciasto ze stęchłej lub zepsutej mąki zaparzone wodą, w której gotowała się pokrzywa, traci nieprzyjemny zapach.

Skrzyp (*Equisetum arvense*, sosonka), moczony w wódce, leczy gościec.

Trojzile (?) Bardzo trudno je znaleźć, a kto znajdzie, będzie bardzo szczęśliwy, wszystko bowiem mu się powiedzie.

Wełnianka (*Eriophorum*, Boże тіло), leczy oparzenia.

Wierzba. — Herbata z liści pomaga na ból piersi.

Z wierzeń ludowych.

Gdy błyska, to się niebo otwiera.

Grzmot. Gdy wdowa lub dziewczyna (zawytka) mają dziecko nieprawego łoża i po urodzeniu zadusiwszy je bez chrztu w ziemię zakopią, wówczas po 7 latach ono wstaje jako „potyrczuk“, chodzi po ziemi i Bogu się wykrzywia. Święty Eliasza (Ilija) chcąc takiego „potyrczuka“ ukarać, bije go strzałami i ztąd powstaje piorun i grzmot.

Na Świętego Jana kapie się słońce w morzu nad rannem. Opowiadający mi te słowa mówił, że sam raz widział, jak

słońce „wyhulkowywało się“ w wodzie, jak się robiło wielkie i małe, niebieskie, żółte, zielone itd.

Gzy, żuki i inne bąki mają powstawać z łozy. Jak się na wiosnę łoża „zapluje“, to z tej „śliny“ potem bąki powstają.

Z paczków brzosta wyłazą komary.

Muchy przebywają przez zimę w strzesze.

Piasek z grobów jest lekarstwem na wszystkie choroby, zażyty jako proszek.

Aby pozbyć się choroby św. Walentego, zawieszają koszulę, w której chory dostał ataku choroby, na figurze stojącej przy rozstajnych drogach. Ten, kto koszulę ową zawiesza, nie powinien, jeśli chce w istocie dopomódz choremu, ani się poza siebie obzierać, ani nikomu o tem mówić.

Bocian był chłopem, a przemieniony został za karę w bociana. Gdy Pan Bóg stworzył świat, widział, iż nie dobrze zrobił, że tyle na świecie jest plugastwa, jak żaby, jaszczurki, węże, robaki itp. Zebrał przeto wszystko to w jeden worek i dał go „Hryciowi“, aby worek ten zaniósł do rzeki i plugastwo w nim zawarte zatopił. Równocześnie atoli nakazał mu jak najsurowiej, aby do worka nie zaglądał, lecz rzucił go wprost do wody. Ciekawość atoli dręczyła Hrycia, a nie mogąc się jej oprzeć, zajrzał do worka. Gdy atoli worek otworzył, aby zobaczyć, co zawiera, w tej chwili wszystkie znajdujące się w nim gady i płazy puciekwały. Pan Bóg ujrawszy to, rozgniewał się na Hrycia, zamienił go w bociana, a za karę za to, że przez nieposłuszeństwo swoje gady te na świat wypuścił, rozkazał mu ziemię z tego plugastwa oczyścić.

Bociana zabijać nie można. Jeśli go kto zabije, to przez 9 dni deszcz będzie padał, a temu kto bociana zabił, syn wkrótce umrze.

Pająk był tkaczem i chciał swem przedziwem cały świat zasnuć. Pan Bóg jednak nie chciał na to pozwolić, zesłał przeto wiatr, który tę przedzę porozrywał i piorun, który tę przedzę spalił, a sam tkacza tego zamienił w pajaka.

Na obórze pajaków zabijać nie można, bo byłoby schnąć będzie.

Niedźwiadków (medwedykiw, turkuć podjadek), zabijać nie można, bo inne wielkie szkody czynić będą. Gdy się go wyorze, trzeba go przerzucić za obcą miedzę, a wszystkie za nim pójdą. Kto bosą nogą „medwedyka“ ubije, temu noga uschnie.

Grad. Djabeł zamrozi jakie jezioro lub morze, lód posieka, a wziawszy go z sobą w powietrze, narobi chmur i spuszcza grad

tam, gdzie albo na ludziach chce się pomścić, albo gdzie mieszkają czarownice.

Jaskółki poszczepiane z sobą pazurkami zimują na dnie rzek, jezior i stawów. Starzy opowiadają, iż raz, gdy na zaborskiej sadzawce rąbano w zimie lód, wyciągnięto z wody cały sznur jaskółek.

Przepiórki przepędzają zimę w norach pod miedzami.

Kukułka jest to dziewczyna, która za to, że bardzo za zmarłym bratem płakała, została przemienioną w kukułkę. Gdy kukułka po raz pierwszy zakuka, a ten co ją usłyszał ma przy sobie pieniądze i niemi zadzwoni, wówczas mieć będzie je przez rok cały. Po roku robi się z kukułki "kobeć", (?) tj. ptak szary, podobny całkiem do kukułki, który jednak nie kuka, tylko ciągle za ptaszkami goni i je zabija.

Sojka, gdy krzyczy, donosi, iż ktoś jest w pobliżu. Po krzyku sojki najłatwiej gajowemu odnaleźć w lesie złodzieja.

Ziemia ma takie żyły jak człowiek i temi żyłami wyłażą z niej robaki.

Pluskwy powstają z mgły (mraki), a pryszczele (smerdiuchy) z brzozy.

Gdy drzewo toczone przez robaki 20 lat na miejscu leży, to z tych robaków porobią się węże.

Jest ptak „drymluch“ (jaka jego inna nazwa i jak on wygląda, nie mogłem się dowiedzieć), który śpi ciągle i często jajka swe gubi. Kto jego jajko znajdzie i je weźmie, będzie tak ciągle chciał spać, jak drymluch.

Nietoperz jest to „dyka mysz“, która po zjedzeniu okruszyn święconej paski, skrzydeł dostaje, latać poczyną i krew ludziom wysysa. Gdy się komu nietoperz we włosy zaplącze, zaraz go do studni zaprowadzi i w niej utopi.

Kleszcze powstają z leszczyny.

Księżyc świeci tylko na pół ziemi; druga połowa ma inny księżyc.

Gdy wiatr wieje, to aniołowie się kłóca.

Gdy śnieg na wiosnę pada, to są tylko resztki śniegu, który gdzieś tam po kątach w niebie się „pozatracał“ i aniołowie go wymiatają.

Bydło w noc wilijną mówi; jeden gospodarz, zakradłszy się do stajni, rzeczywiście usłyszał jak bydło mówiło. Niestety jednak woły rozmawiały o tem, że ich gospodarz za trzy dni umrze; tak się też stało.

Legendę o powstaniu grzybów, opowiadaną mi przez Żemełę, przytoczyłem w artykule p. t.: „Grzyby w wierzeniach ludu“.

Istnieje śmierć krowia. Niektórzy ludzie mogą ją widzieć. Jest to stara baba, z kołtunem we włosach, bez zębów. We wsi, do której ta śmierć przyjdzie, bydło pada masami.

Gdy pierwszy grzmot usłyszą, rzucają kamieniem, mówiąc: „kamiń hołowa“, aby głowa nigdy nie bolała; dzwonią kluczami i potrzásają pieniędzmi, aby plony były obfite i przewracają koziółki, żeby krzyże nie bolały.

Na Zwiastowanie żadnego nasienia ruszać nie wolno.

Od św. Jana do M. Boskiej siewnej lnu i konopi trzeć nie można, bo będą deszcze.

Świń miotłą bić nie można, bo schną.

W sobotę wieczorem śmiecia wynosić nie można, bo może być nieszczęście.

Na którym domu sowa usiedzie, tam wkrótce ktoś umrze.

Gwiazdy są dusze małych dzieci, które przyświecają swym rodzicom na ziemi.

Gwiazda spadająca, jest to dyabeł, zepchnięty przez anioła, dlatego też na gwiazdy spadające patrzeć niebezpiecznie, gdyż dyabeł spadłszy na ziemię, może się do człowieka przyplatać.

E. Kolbuszowski.

BAJKA

o trzech zaklętych królewnach.

Bardzo dawno już temu żył król, imieniem Wenet wraz ze swoją żoną, królową Wenetą. Mieli oni piękny i wielki zamek murowany. Zamek ten był bardzo obronny, gdyż był zbudowany z samego marmuru, a mury były tak grube, że mógł on stać wiecznie. Był nadto otoczony szeroką fosą i wieżami, w których siedzieli jego waleczni wojownicy i rycerze. Dość, że zamek ów był nie do zdobycia.

Do króla tego należały również obszerne pola, góry i lasy, pastwiska i łąki, miasta i wsi. Ludzie, poddani jego, znosili mu podatek, król zaś miał za te pieniądze utrzymywać wojska. A bali się nieprzyjaciele króla tego zaczepić, gdyż wielką była jego potęga i znaczenie.

Miał on trojakie wojsko: piechotę, kozaków i rycerzy. Wojsko było waleczne i wierne królowi, dlatego król był postrachem

dla wrogów. Piechota miała dzidy i kosy, szable i tarcze, a na sobie druciane ubranie. Kozacy siedzieli na koniach, a byli uzbrojeni w szable, piki i strzelby, a zwijali się na swych koniach, jak jaskółki w powietrzu. Za to rycerze byli ubrani w żelazne zbroje, nawet konie ich były w żelazo zakute. W ręku mieli straszne włócznie i ciężkie miecze, gdy lecieli do bitwy, ziemia drżała pod nimi, a żadna w świecie potęga nie mogła im się oprzeć. Każde z tych wojsk miało swego naczelnika, młodego, pięknego a walecznego młodziana. Wojska te były rozlokowane po kraju, bo w zamku nie było dla niego miejsca.

A miał ten król trzy córki: Dzewonkę, Sasanę i Ładoszkę. Wszystkie trzy były bardzo urodziwe, piękne a bogate, zwyczajnie królewskie córki. Królowa Weneta dała im najlepsze wychowanie, a król kochał je nad życie, bo nie miał syna, a po jego śmierci cały majątek ojcowski na nich spadał. Dzewonka była rośła i zgrabna jak sosenka. Sasanka była mądra, jak Salomon, a Ładoszka piękna jak lilia, a wszystkie trzy skromne jak fiołek. Nie dziw, że sława ich rozeszła się daleko po świecie, aż doszła do uszu straszego czarnoksiężnika Czordysza, który mieszkał w ogromnych lasach na wysokiej górze. Był to straszny człowiek; miał aż po pas długą czarną brodę, długie czarne włosy spadały mu kędziorami na plecy, małe czarne oczy latały jak błyskawice, a do tego nosił okrągłe wielkie okulary i dlatego lepiej wszystko widział, niż inni ludzie. Na głowie miał wysoką czapkę, a długa czarna suknia, przepasana żelaznym pasem, pokrywała jego ciało. Ciągłe czytał w księgach czarnoksiężkich, trzymając w rękach laskę czarnoksiężką. Za pomocą tej laski dokonywał takich rzeczy, których żaden śmiertelny człowiek dokonać nie mógł.

Czarnoksiężnik ów przysłał posłów do króla z żądaniem, by mu król dał jedną ze swych córek za żonę. Król przeląkł się bardzo, a królowa także, królowny zbladły ze strachu, gdyż każda z nich kochała potajemnie jednego z naczelników swych wojsk, a czarnoksiężnika bardzo się bały. Dowiedzieli się o tem naczelnicy wojsk i chcieli natychmiast posłów pozabijać, a potem wpaść do kraju czarnoksiężnika i tam mu zrobić koniec. Król jednak nie pozwolił na zabicie posłów, gdyż poseł jest osobą nie-tykalną.

Wrócili tedy posłowie do domu z niczem i opowiedzieli czarnoksiężnikowi całą swą przygodę i mówili, że główną przyczyną tych niepomyślnych swatów byli królewscy naczelnicy wojsk, którzy nawet chcieli posłów pozabijać, ale król ich obronił.

Naczelnicy ci zbierają się na wyprawę wojenną do kraju Czordysza, aby go zawojować, a Czordysza zabić. Na te wieści zaśmiał się czarnoksiężnik, lecz tak straszliwie, że aż się góra od tego śmiechu zatrzęsała. — „Tak, krzyknął, mówicie, żadna z królewien mnie nie chce? Ha! to ci naczelnicy temu winni, lecz ja im tu zaraz pokażę, co to znaczy mnie zaczepić i w drogę wchodzić!“.

— W złości straszliwej chciał ich zniszczyć zupełnie, lecz nie miał prawa i mocy życia ich pozbawić. Podniósł więc tylko swoją straszną laskę do góry i uderzył nią w księgę. W tej chwili cała piechota królewska wraz z swym naczelnikiem zamieniła się w wilki, a naczelnik w wilkołaka. Drugi raz podniósł swą laskę i uderzył nią w księgę, a całe wojsko kozackie zamieniło się w strasznych kudłatych niedźwiedzi. Podniósł znów swoją laskę do góry i uderzył nią w księgę, a wszyscy rycerze żelazem okuci, przemienili się w tury, t. j. w takich strasznych wielkich czarnych wołów, a tak silnych wołów, że pod uderzeniem ich łba, waliły się najgrubsze dęby na ziemię. Znikły wsi i miasta z całego obszaru królewskiego, a zapełniły je tylko dzikie zwierzęta, których ryki i wycie przeraźliwe rozlegały się po całej okolicy. W zamku nic się nie stało, lecz gdy straż królewska dała znać królowi, że wojsko znikło, a natomiast pojawiły się w okolicy tak straszne zwierzęta, kazał król bramy pozamykać i straż wzmocnić. Pomimo tego wszyscy drżeli od strachu i nie było śmiałka, któryby się odważył wyjść z zamku.

— Aż tu pewnego poranku stanęło pod zamkiem kilka tysięcy wilków i z wyciem przeraźliwym krążyły naokoło murów, a między nimi najstarszy wilkołak gromkim głosem nawoływał ich do porządku i ustawiał w szeregi. Gdy się uciszyło, wyszedł naprzód i zawołał na króla, który właśnie stał na murach z całą swą zdziwioną i przerażoną rodziną: „Królu! daj mi swoją najstarszą córkę Dziewonkę za żonę“. Król zdumiał się na takie dzikie żądanie. Jakto, swoją najpiękniejszą córkę Dziewonkę, swoją perłę miałby dać wilkom na pożarcie? Nie wiedział tedy, co miał odpowiedzieć, lecz wilkołak krzyknął: „Cóż to jeszcze namyślasz się? Przecież lepiej, że mi ją oddasz dobrowolnie, niżelibyś sam zginął wraz z całą rodziną, krzyknę tylko na moje wilki, a mury ci nie pomogą, bo się pod nie podkopiemy popod ziemię i zginiecie wszyscy pod naszymi kłami“.

Król jeszcze się namyślał, lecz Dziewonka przystąpiła do ojca i rzecze: „Ojcze, spuść mnie na sznurach między te dzikie bestye, przecież czy tak, czy siak zginąć muszę, a lepiej mnie samej,

niżeli wszystkim tu obecnym“. Zapłakali król i królowa, kazali przynieść sznur, opasali ją dokoła, a gdy Dziewonka pomodliwszy się, pożegnała się ze wszystkimi, spuścili ją słudzy po sznurze za mur. Przyskoczył wilkołak wielkim susem do niej, lecz nic złego jej nie zrobił, tylko nastawił jej swój grzbiet. Ona siadła na niego jak na konia, a wilkołak zawrócił do lasu. Za nim wszystkie wilki podażyły. Ojciec i matka, siostry i dworzanie patrzali na to, a łzy jak groch spadały im po twarzy.

Drugiego dnia rano, nim jeszcze słońce zabłysło na niebie, obudził mieszkańców zamku jeszcze straszniejszy ryk, niż dnia poprzedniego. Zerwali się wszyscy na równe nogi, patrzą z murów, a tu, jak daleko oko sięgało, widać było mnóstwo straszliwych niedźwiedzi, oczy ich błyszczały i krwią pozachodziły, a na czele tych potworów wyszło jakieś ogromne niedźwiedzisko i wrzasnęło, że aż mury zamku zadrżały: „Hej ty królu! oddaj mi twoją drugą córkę Sasankę za żonę, bo jeśli jej nie dasz, zginiesz i ty i cała twoja rodzina. Mamy ostre szpony, nie pomogą ci i twoje mury, bo się na nie wydrapiemy; nie pomogą ci młoty i kamienie, bo się z tem dobrze znamy“.

Przerażony król nie wiedział, co odpowiedzieć, ale stanęła przed nim mądra Sasanka i rzecze: „Drogi ojczy i ty matko! widzieliście wczoraj przecie, że wilkołak najstarszej siostrze Dziewonce nic złego nie zrobił, podał jej owszem swój kark, uznając jej wyższość nad sobą; ten straszny niedźwiedź nic mi nie robi złego, a lepiej będzie, gdy ja sama do niego zejdę i uratuję was tem od niechybnej śmierci“.

Pożegnała się z rodzicami Sasanka i z młodszą siostrą, z całą drużyną zamkową i kazała się spuścić po sznurze na dół z muru zamkowego. Przyskoczył ów niedźwiedź i stanął przed królowną pokorny jak baranek, podał jej swój kark, a Sasanka usiadła na niego jak na konia, trzymając go mocno za kudły, podrażowała do lasu. Z zamku zaś patrzali na to i płakali.

Trzeciego dnia rano, jeszcze przed wschodem słońca, usłyszano w zamku jakieś dziwne a straszne trzęsienie ziemi. Zerwali się wszyscy na równe nogi, myśląc, iż zamek w gruzy się rozpływa. Patrzą, aż tu pod zamkiem stoją uszykowane całe szeregi turów ogromnych, a strasznych, z długimi kudłami na grzbiecie. Stały one cicho, lecz wyglądały jak czarna chmura, z której w każdej chwili może grom wypaść. Cisza ta właśnie była daleko straszniejsza, niżeli owe wycia i ryki wilków i niedźwiedzi. Na czele stał ogromny tur, zatrząsł swą brodą i z całą powagą, która grozą napełniła serca wszystkich, mówił powoli: „Królu

i władco nasz; przyszlśmy tu ciebie prosić, byś nam oddał swoją najmłodszą córkę Ładoszkę na naszą władczynię, a moją żonę". Król usłyszawszy te słowa, odpowiedział: „Jakto, więc i tę ostatnią najmilszą córkę miałbym dać tym strasznym turom na pastwę? o nie! nic z tego nie będzie, nie dam swej córki Ładoszki". Tedy tur potrząsł swą lwią grzywą i rzekł: „Daremny twój upor, mój królu, mógłbym ją sobie sam wziąć i bez twego przyzwolenia, lecz jako naczelnik tych szlachetnych turów nie chcę zabierać ci córki siłą, jeśli jednak nie zechcesz mi oddać swej córki dobrowolnie, tedy rozkażę mym podwładnym uderzyć głowami o mury, a mówię ci, że za pierwszym uderzeniem cały twój zamek pomimo tych grubych murów zamieni się w gruzy. — A co wtedy będzie?"

Z płaczem tedy wyszła Ładoszka i rzecze: „Mój ojcze! nie opieraj się dłużej, czyż nie lepiej, żebym ja sama za was się poświęciła, a wszyscy moi zostali zdrowi, czyż mam być gorszą od mych starszych sióstr?"

Uściskali tedy królestwo swoją najmłodszą Ładoszkę i pozwolili jej wyjść z zamku. Zarzął tur, a za nim cała gromada, a w zamku myśleli, że to gromy biją. Wyszła Ładoszka, tur nadbiegł, ukląkł przed nią na kolana, nagiął swój kark twardy, a Ładoszka usiadła na nim i pojechała daleko, daleko w las. Długo patrzali rodzice za nią, a choć już im dawno wszystko zniknęło z oczu, oni jeszcze patrzali i wracać nie chcieli — bo zdjęci boleścią, stali jak nieruchome głązy.

Minęło lat wiele, wiele się zmieniło i przebolało, lecz ojcowskie i matczyne serce nie mogło przeboleć straty drogich swych córek. Pan Bóg jednakże obdarzył królewską parę synem, którego nazwali Buj; chował się on zdrowo, a ćwiczył się ciągle władać bronią, jak to na królewskiego syna przystało, aż wyrósł na młodzieńca. Był silny jak dąb, rosły jak sosna, a zgrabny jak jeleń. Z dumą patrzyło serce rodzicielskie na syna, któremu w zręczności robienia bronią nikt nie dorównał.

Raz po wieczery przypomniał sobie ojciec dawne czasy i nieszczęsne swe córki i zadumał się. Tedy syn zapytał: „Czemu tak turzysz mój ojcze?" Po długim namyśle opowiedział ojciec synowi nieszczęsną przygodę z córkami. Wysłuchawszy to Buj, rzekł do ojca: „Ojcze! pójde ja szukać moje siostry i przyprowadzę je napowrót do domu". Ojciec jednak bojąc się, aby mu ten jedyny syn również nie zginął, zaczął go odwodzić od tego zamiaru, lecz daremnie. Widząc tedy rodzice, że prośby i błą-

gania nie pomagają, zezwolili mu nareszcie szukać swoje siostry i udzielili mu na drogę swego błogosławieństwa.

Uzbroił się tedy królewicz porządnie, siadł na konia, do torby wziął chleba i sera i wyjechał. Nie tak to się prędko jedzie, jak to się mówi. Jechał już kilka dni, musiał nieraz w czystym polu nocować, w torbie wyczerpały mu się zapasy, tak że mu już nic nie pozostało i był głodny. Droga prowadziła przez wysoką górę, królewicz będąc głodny, zbierał po drodze orzechy laskowe, gdyż cała góra była zarośnięta prawie samą leszczyną. Nazbierał już całą torbę. Wyszedszy na wierzchołek góry, spostrzegł dwóch młodych ludzi, którzy porwawszy się za bary, starali się jeden drugiego pokonać. Obok nich zaś leżał płaszcz, kapelusz i buty. Na widok królewicza zaprzestali walki i pokłonili się jemu. Zapytał ich królewicz, o co im właściwie idzie i o co się biją. Tedy jeden z nich powiedział: „Wielce łaskawy królewiczu! jesteśmy braćmi; nieboszyk ojciec zostawił nam o to ten płaszcz, kapelusz i buty do równego podziału. Rzeczy te jednak nie są tak błahe, jakby to się komu na pierwszy rzut oka wydało. Kto się w płaszcz zawinie, może latać po powietrzu jak ptak, kto wdzije te buty, robi co krok milę, a jak skoczy to dwie, zaś kapelusz kto wdzije na siebie, stanie się niewidzialnym i nikt go nie obaczy.

Królewicz oglądając te rzeczy, przypomniał sobie naukę słyszaną w młodości, iż z kłótni dwóch korzysta trzeci; rzekł tedy do nich: „Ej o co też będziecie się bili, mam tu w torbie orzechy, rzucę garść orzechów na dół, który z was pobiegnie i więcej orzechów nazbiera i przyniesie, będzie właścicielem tych rzeczy“. „Zgoda!“ krzyknęli obaj. Królewicz rzucił garść orzechów na dół, bracia pobiegli na dół i nuż je zbierać. Gdy królewicz spostrzegł, iż oni już dość daleko od niego odbiegli, rozszedł się czempredzej, a wdział tamte buty na nogi, nbrał się w płaszcz, wziął kapelusz na głowę, rzuciwszy im na ziemię swoją złotą czapkę i kiesę z dukatami i czekał. Wkrótce powrócili bracia, a nie spostrzegłszy królewicza, bardzo się zasmucili i przeprosili. Znalazłszy zaś na ziemi królewicza buty ze złotymi ostrogami, czapkę i kiesę z dukatami, podzielili się, a usiadłszy na królewiczowskiego konia, wesoło odjechali.

Królewicz zaś za pomocą swego płaszcza uniósł się wysoko w powietrze i przypatrywał się okolicy. W tem spostrzegł w jednym miejscu obóz, a w nim mnóstwo wilków. Natychmiast spuścił się w to miejsce. Wszedł do największego namiotu, patrzy, aż jego siostra Dziewonka siedzi na kanapie i trzyma głowę

wilkołaka na swych kolanach i iska go t. j. szuka pchły. Po chwili wilk wyszedł z namiotu, by wydać jakieś rozkazy podwładnym. Buj zdjął tedy kapelusz z głowy. Siostra ujrzawszy młodzieńca, zdziwiona zapytała go: „Ktoś ty?” — „Jestem twój brat Buj, ale ty mnie nie znasz, bo mnie jeszcze nie było na świecie. gdy ciebie wilcy porwali“.

Siostra poznała, że on prawdę mówi, bo był całkiem do ojca podobny. Poczęstowała go więc przysmakami i innymi frykasami, lecz przestrzegała, by się nie narażał, gdyż mógłby go wilkołak zjeść. Buj jednak odpowiedział, że przyszedł ich wyratować, tylko nie wie jakim sposobem. Dziewonka kazała mu tedy udać się do swej starszej siostry Sasanki, która była między niedźwiedziami na wschód słońca. Poszedł tedy królewicz, a co krok to robi milę, co skoczy to dwie, czasem unosił się w powietrze, aż nareszcie doszedł do siedziby niedźwiedzi. Wszedł do namiotu, patrzy, aż Sasanka czesze na niedźwiedziu kudły. Gdy niedźwiedź wyszedł, dał się królewicz poznać Sasance. Siostra ucieszyła się bardzo i poczęstowała go, lecz nie wiedziała sposobu, by ich oswobodzić, tylko rzekła: „Mój bracie Buju! idź dalej na wschód słońca, tam zobaczysz naszą najmłodszą siostrę Ładoszkę, może ona da ci radę, aby nas wyswobodzić.

Poszedł znów królewicz, to idąc, to skacząc, to wznosząc się w powietrze, aż spostrzegł ogromne pastwisko, a na niem mnóstwo pasących się turów. Wszedł do najpiękniejszego namiotu, tu spostrzegł leżącego na kobiercu tura, a Ładoszka ręką głowę mu gładziła. Zaczekał chwilę. Gdy tur wyszedł, zdjął królewicz kapelusz z głowy i przedstawił się siostrze. Ładoszka ucieszyła się bardzo, objęła brata rączkami, nakarmiła czem mogła, a co się tyczy wybawienia swego rzekła: „Mój Buju! nie wiem, jakbyś nas mógł uratować, ale od nas na wschód słońca jest chatka pustelnika. Jest to człek nadzwyczaj pobożny i bardzo mądry, on wie wszystko, zapytaj go, a on ci dopomoże“. I ucałowała go na drogę.

Wyleciał znowu królewicz w górę, rozgląda się, aż wśród lasów spostrzegł małą chatkę zrobioną z nieciesanych pni. Chata była stara i cała porośła mchem, naprzeciw tej chaty na małym pagórku stał wielki krzyż dębowy, a przed nim klęczał pustelnik i modlił się. Pustelnik ten był to sam Święty Antoni, lub bliski jego krewny, a może Święty Onufry, dość że był bardzo stary i mądry. Brodę miał aż po ziemię, włosy także takie same, a wszystkie bielutkie jak śnieg. Żył tylko korzonkami, a dzikie zwierzęta mu służyły. Lew strzegł domu, zając znosił kapustę,

borsuk korzonki, ptaszki mu śpiewały najpiękniejsze, pobożne pieśni, aha! wiewiórka przynosiła mu orzechy, a pszczoły miód, dzik znosił mu żołądź, a jeleń robił mu postanie z mchu i liści. Pustelnik błogosławił im za to, a żadne z tych zwierząt nie popadło w żadne nieszczęście, tylko żyło do późnej starości.

Pustelnik spostrzegł królewicza, chociaż miał na sobie ów cudowny kapelusz. Buj jednak zdjął go zaraz przez uszanowanie i ukląkł obok pustelnika. Ten tedy po niejakić chwili wstał i rzekł: „Mój synu! wiem, po co tu przybyłeś, chcesz uwolnić swe siostry, które wraz ze swymi mężami są pod zaklęciem Czordysza“. — „Jakto, więc one są zamężne?“ — Tak mój synu, ja sam im ślub dawałem, lecz nie bój się, tylko mnie słuchaj, a wszystko będzie dobrze. Są one dotychczas w mocy czarnoksiężnika, dopóki on żyje, musi tak być, jak on zrobił“. — „Zabiję go więc, powiedz mi tylko, gdzie on się znajduje!“ — Ho! ho! mój synu, nie tak to łatwo, żadna strzała, ani broń nic mu nie robi, ale weź mój łuk i zastrzel pierwszego gołębia, którego zobaczysz. W gołębiu będzie jajeczko. Tem tylko jajeczkiem możesz go życia pozbawić, ale musisz bardzo uważać i dobrze celować, bo jajkiem bardzo trudno do celu trafić, a teraz bądź zdrow, udzielam ci swego błogosławieństwa na drogę“.

Pustelnik poczęstował go żołądziową kawą, ptaszki przyniosły jagódek, borsuk korzonków. Królewicz posiliwszy się, ucałował pustelnikowi kraj jego długiej brody i zawinawszy się w płaszcz, poleciał w górę. Wkrótce spostrzegł przed sobą całe stado dzikich gołębi, nie namyślając się długo, zastrzelił jednego, gołąb padł i dał mu jajeczko. Królewicz delikatnie zawinął go w mech i schował do torby.

Z brzaskiem dnia ujrzał przed sobą na wysokiej górze czarny zamek, a na jego szczycie czarnoksiężnika. Wyszedł on podziwiać wschodzące słońce, nie przeczuwając nawet, że jego życie ma się już ku zachodowi. Królewicz poznał go odrazu. Jak ptak przyleciał do niego i w rękę wzięwszy jajeczko, uderzył go w same czoło. Czarnoksiężnik padł, nie rzekłszy ani słowa i stoczył się po murze na dół.

Z lekkim sercem wracał królewicz do domu. Po drodze wstąpił do swej siostry Ładoszki. Ujrzał ją szczęśliwą i rozpromienioną, obok niej stał śliczny naczelnik rycerzy, a turów już nie było, tylko wesołe rycerstwo, które królewicza mile pozdrowiło. Tak tedy z wojskiem poszli dalej, aż doszli do mieszkania Sasanki. Tam na miejscu niedźwiedzi, ujrzeli ślicznych kozackich mołojców z pięknym atamanem na czele, obok niego stała szczę-

śliwa Sasanka. Z radością wszyscy przyjęli królewicza i poszli dalej do Dziewonki. Już tam wilkołaka nie było, wilków nie było, tylko prześliczna piechota z wesołym i okazałym hetmanem na czele. Obok niego stała Dziewonka wesoła i rumiana. Wesoło tedy razem wszyscy maszerowali do zamku ojcowskiego. — A w zamku? Tam był czarny smutek. Oboje królestwo z żalu za dziećmi popadli w ciężką zadumę. Wszystko było pokryte żalobą. Ojciec narzekał sam na siebie, iż ostatniego syna z domu puścił.

Aż raz donosi mu straż zamkowa, iż jakieś ogromne wojsko idzie wprost na zamek. Zerwał się król pomimo podeszłego wieku i porwał szablę w rękę, myślał bowiem, iż to napad Tatarów. Na czele tego wojska ujrzał pięknego młodziana, otoczonego trzema hetmanami i trzema królowkami. Poznał ich od razu. Ach! jak biło serce króla i królowej na widok wracających dzieci. Król kazał czempredzej otworzyć bramy i wpuścić wszystkich do środka. Co tam było radości, tego nikt wypowiedzieć nie zdoła. Po sutym obiedzie, jak nie zaczęła bić z armat i strzelać na wiwat!!!

Ja, jak to zawsze ciekawy, chciałem i na to popatrzeć, lecz jakiś ślepy kanonier, niech go tam dunder świsnie, myśląc, że ja kula, nabił mnie do armaty i wystrzelił. — Ja tak leciałem, aż tu przyleciałem i opowiadam wam, co się stało.

Ostrów koło Sokala.

Antoni Siewiński.

Pieśń o Napoleonie I.

Cesarzu Napoleonie,
W której Ty przebywasz stronie?
Że my dotychczas nie wiemy,
Byś oznajmił, to prosimy.

— Jeśli wy tego żądacie,
Otóż tę odpowiedź macie:
Na wyspie, co się nazywa
Świętą Heleną, przebywa.

Wszak dusza ma żywe ciało,
Opowiedzieć ma nie mało;
Wojsko króla angielskiego
Pilnuje mię jako złego.

Abym do nich nie powrócił.
Boby na nowo zasmucił
Wszystkie króle, wszystkie kraje,
A tak teraz tu zostaje.

Cesarzem się nie rodziłem,
Wielkim rycerzem nie byłem —
Korsyka wyspa się zwała,
Gdzie mię matka wychowała.

A gdym podrośł w większe lata,
Udałem się w dal do świata;
I do mych Francuzów przystałem,
Tam zostałem generałem.

Gdym nimi komenderował,
Zawszem szczęśliwie wygrywał —
Zatem to szczęścia obrazem,
Uczyliem się cesarzem.

Z żoną pierwszą, z którą żyłem,
Na zawsze się rozłączyłem.
Przyczyna tego była,
Że mi syna nie powiła.

I do drugiej się udałem,
Maryę Luizę dostałem —
Córke cesarza Wielkiego,
Franciszka austriackiego.

W Rosyi wojska dość straciłem,
A sam nogi odmroziłem;
I wszyscy mię odstąpili,
A dyabli mi skórę zbili.

Ruś mię bije z jednej strony —
Z drugiej ojciec mojej żony,
Z trzeciej Anglik nadskakuje,
Z czwartej Szwajcar nie żartuje.

Tu Prusacy mię mordują
I Szwedy mię atakują,
I Adesy(?) i Bułgary
Chcieli wynieść mię na mary.

I żona mię opuściła —
I do Wiednia powróciła;
Wzięła z sobą syna mego,
Napoleona młodego.

Teraz na wyspie przebywam,
Cesarzem się nie nazywam,
Lecz siedzę sobie spokojnie
I nie myślę już o wojnie.

Pieśń powyższą śpiewają dziewczęta wiejskie w Kosteniowie, pow. Przemyślany, w Galicyi wschodniej, powracając z pola. Ciekawem jest, czy tej pieśni twórcą jest lud, czy też żołnierze przynieśli ją pod strzechę wieśniczą, którzy walczyli w wojsku napoleońskim.

Leonard Leég

naucz. lud.

ROZBIORY I SPRAWOZDANIA.

Stanislaus Drażdżyński. Die slavischen Ortsnamen Schlesiens. Teil I. Kreis Leobschütz, wydr. w Sprawozdaniu król. katol. gimnazjum w Głupczycach (Leobschütz) na rok szkolny 1895/6, str. 19.

Wyżej na str. 115 nast. umieściliśmy obraz tego smutnego procesu, który się odbył w historii narodu polskiego na Szląsku, wskazanego, dzięki własnym książętom, na powolną zagładę, której jeżeli nie uległ całkowicie, to zawdzięcza przedewszystkiem swoje ocalenie dzielności i konserwatyzmowi ludu polskiego. Oprócz żywego świadectwa tej walki wiekowej, jakie przedstawia nam przeszło milion żyjących na Szląsku Polaków, przychodzą jeszcze dokumenty wprawdzie martwe, ale nie mniej ważne i pewne, które z jednej strony potwierdzają fakta przez historię podawane, z drugiej rozszerzają je i uzupełniają w ten sposób, że granice etnograficzne narodowości polskiej na Szląsku pierwotnie sięgały o wiele dalej i że skutkiem tego eks-terminacyjnego procesu zwężyły się do dzisiejszych rozmiarów. Dokumentami tymi są nazwy miejscowe, których znaczenie ocenia się dzisiaj powszechnie nie tylko pod względem historycznym, ale, co ważniejszym jest, także etnograficznym.

Dzięki badaniom nad nazwami miejscowymi, zostało wyjaśnionych wiele kwestyi narodowościowych, na które dokumenty historyczne nie mogły dać dostatecznej odpowiedzi, wiele z fałszywych lub tendencyjnych hipotez i twierdzeń historyków, zwłaszcza takich, którzy pisali historię dla celów politycznych, musiało upaść wobec przeciwnych dowodów niezbitych, których dostarczyły nazwy miejscowe. Mianowicie na terytoryach spornych, zamieszkałych obecnie przez narodowości obce, nazwy miejscowe są kluczem, otwierającym przeszłość tych miejscowości dla wiedzy historycznej. Te względy jeżeli gdzie, to na ziemiach polskich, mają doniosłe znaczenie, gdyż

wiadomą jest rzeczą, jakie pod tym względem dzieją się przeinaczania, lub tępienia nazw polskich, żeby nadać cechę ziemiom tym nie polską — praca, która, pomijając jej niemoralną stronę, wobec historyi okazuje się co najmniej jako sisyfowa.

Zdawałoby się rzeczą zupełnie naturalną, że w rzeczach, w których wiedza fachowa, oparta na gruntownej nauce, powinna rozstrzygać, wszelkie zakusy niepowołanych, albo wogóle nie pojawiają się na widowni świata naukowego, albo jeżeli pojawiają się, to doznają należytej odprawy ze strony sumiennej krytyki naukowej. Takiej wiedzy gruntownej, wyposażonej w znajomość zasad studyow językowych, wymaga badanie nazw miejscowych i ich tłumaczenie, czyli ich etymologia. Tymczasem jeżeli na jakim polu, to właśnie na tem pojawiało się i pojawia jeszcze wiele dzieł i prac, których autorowie są tego przekonania, że im więcej starać się będą jeżeli nie wszystko, to prawie wszystko wytłumaczyć, tem większą pracą ich zyska wartość i oryginalność. W tej mierze przodują uczeni niemieccy, wprawdzie nie tego zakroju co Müllenhoff i jemu podobni, ale całe masy *minorum gentium*, którzy, czy to w dziełach osobnych, czy też rozprawach umieszczanych po czasopismach i programach szkolnych, chcą jednym pokostem powlec swoją ojczyznę niemiecką, nadając jej czysto niemiecki charakter, a granice jak najszerze.

Korzystnie wyróżnia się praca pod powyższym tytułem, której autor choć nie stoi na wyżynie dzisiejszej nauki językoznawstwa, do czego przedewszystkiem stosunki miejscowe i środki naukowe stały na przeszkodzie, to jednak obeznany jest dostatecznie z wynikami badań językowych, tak, że praca jego ważnym jest przyczynkiem do historyi nazw miejscowych na Śląsku. Opierając się na pracach Miklosicha, które w tej mierze dla każdego badacza trwałą stanowią będą podstawę, oraz prof. Nehringa (*Schlesische Ortsnamen auf witz (itz)*), ograniczył pracę swą do jednego powiatu — głupczyckiego, przez co wartość jej tylko na gruntowności i dokładności zyskać mogła. Każdą dzisiaj używaną nazwę wprowadza do tej formy, którą na podstawie najdawniejszych dokumentów piśmiennych osiągnąć może i postępując tak chronologicznym porządkiem, zyskuje klucz do oznaczenia jej właściwego brzmienia pierwotnego. Przykłady z dokumentów są bardzo bogate, tak, iż umożliwiają kontrolę nad wywodami autora w zupełności. Byłoby tylko do życzenia, ażeby źródła podane były w skróceniu, gdyż przez to dowodowa ich wartość staje się tem większą, jeżeli znane będą pod względem natury i pochodzenia.

Dla wytłumaczenia pochodzenia i znaczenia każdej nazwy, przywodzi autor podobne nazwy, znane gdzieindziej, tak z języka polskiego, jakoteż czeskiego i innych słowiańskich. Przy tłumaczeniu postępuje rozważnie i ostrożnie, unikając wszelkich niepewnych hipotez i nie wdając się w niepotrzebne wywody, poprzestaje na zastosowaniu tych zasad, które dotychczas jako pewne dane przez naukę uznane zostały. Nie omieszcza także, jeżeli od tego nadarza się sposobność, poprawiać i prostować twierdzenia i wywody uczonych niemieckich, w czem słuszność zawsze po jego stronie leży.

Na wstępie wypowiada autor ogólne myśli o znaczeniu języka dla badań historycznych, przyczem posuwa się niekiedy za daleko, np. jeżeli twierdzi, że „z form językowych (obok treści języka) można poznać najstarsze epoki życia narodu“, że „z porównania ich z innymi językami można oprócz pokrewieństwa także pierwotną ojczyznę oznaczyć,

z której północno-zachodni odłam szczepu aryjskiego przez Ural przeszedł do Europy“, str. 1. Forma zewnętrzna, nawet cała budowa języka nie mówi nic o kulturalnej przeszłości narodu, a co się tyczy pierwotnej ojczyzny szczepu aryjskiego, to kwestya ta znajduje się w stadium dyskusyi naukowych, które dawne twierdzenie o azyatyckiej ojczyźnie Aryjczyków, jeżeli dotychczas nie obaliły jeszcze, to znacznie zmodyfikowały, zob. „Lud“ 1., str. 97 i nast.

Z szczegółów zasługują następne na zanotowanie i sprostowanie. Formie skr. *vêças*, łac. *vîcus*, odpowiada stśłow. *vъsb* a nie *vs*, str. 6.

Od Bliżek forma czeska brzmieć musi Bliszt'ice a nie Bliżczice, jak sądzi autor, str. 8 i taką też formę przytacza: Blisztice, która jest prawidłowo utworzoną według głosowni czeskiej od bliżek-ice.

Nazw typu pol. Bronica i Branica, nie można stawiać na równi ze sobą, str. 8, gdyż opierają one się na prototypach, które w języku pol. różne dają refleksy: *bran* i *bron*.

Niem. nazwa *Comeise*, czesk. *Chomiz*, stoją wprawdzie w bliskim związku z analogicznymi nazwami *Camöse*, *Chomesa*, *Comesa*, *Cumeysin* itp., ale nie mają nic wspólnego z takimi nazwami jak czesk. *Chomauty* i t. d., a tem samem nie mogą opierać się na prototypie *chomont*, jak to utrzymuje autor, str. 8—9. Źródła tej nazwy trzeba szukać w formie „komis“, *chomis*, którą podaje czesk. *Chomiž*, zachodzące w tymże języku w postaci *chomáš*, narzeczw. *chomiš* z znaczeniem „krzew“, „zarosłe“.

Nazwa pol. *Damaszko* i odpowiednie jej czeskie nic nie mają wspólnego z wyrazem *domus*, str. 9, ale opierają się na imieniu zdrobniałem *Damasius*.

Nazwa *Langenau*, czesk. *Langowo*, nie ma nic wspólnego z nazwami tego rodzaju jak czesk. *Lanow* itd. lub wyrazami polskimi *łan*, czesk. *lan*, str. 13, lecz opiera się na źródle słow., z którego pochodzi pol. *łąg*, *łęg*, stśłow. *lagn* itd.

Nazwa *Leisnitz*, czesk. *Listice*, *Lisztice*, pol. *Łysocice*, pochodzące od imienia *Łysota*, nie jest w żadnym związku z stśłow. *bstъ* (zam. *lst*) *dolus*, str. 13, a tem samem przytoczone nazwy analogiczne, jak czesk. *Lisk*, pol. *Lestek* itd. nie należą dotąd.

Nazwa niem. *Leobschütz*, pol. *Głupczyce*, nie pochodzi od imienia *Głupek*, pierwotnik *głup*, *stultus*, str. 13, ale od zakładowej formy *glub* właściwie *glub* — od której wywodzą się pol. *głęboki*, czesk. *hluboki*, słowien. *globêti* *immergi* itd. i oznacza miejsce grząskie, nisko położone trzęsawisko itp.

Mimo tych niedokładności, do których niejedną jeszcze możnaby dodać uwagę, praca sama jest staranną i świadczy o tem, że autor, jeżeli spełni swe przyrzeczenie i pracę tę, która jest tylko początkiem jego studyów nad nazwami miejscowymi Szląska, dalej w ten sam sposób będzie kontynuował, zasłuży się dobrze nie tylko około historii Szląska, ale także — etnografii polskiej.

Dr. Antoni Kalina.

* * *

Adolf Strzelecki. Ludoznawstwo i zbieranie materyałów ludoznawczych. (Odbitka ze „Szkoły“). We Lwowie r. 1895, str. 33.

A. Strzelecki, sekretarz Tow. ludoznawczego — był wydelegowany z ramienia zarządu Tow. razem z p. Żmigrodzkim — na zeszłoroczny

walny zjazd Tow. pedagogicznego w Wadowicach. Dwaj delegaci potrafili nawiązać bliskie stosunki pomiędzy obu Towarzystwami, przez co dzisiaj możemy mieć nadzieję, że nauczycielstwo ludowe zajmie się zbieraniem materiałów ludoznawczych, bez których wszędzie, a zwłaszcza u nas wszelki postęp na polu ludoznawstwa jest — co najmniej — bardzo problematyczny. (Sprawozdanie delegatów, por. „Lud“ zesz. 6/7 za rok 1895 str. 189). Ażeby zbierać materiały — trzeba wiedzieć jak, tj. musi być rozesłany przez zarząd Tow. ludoznawczego wyczerpujący kwestyonaryusz. Zarząd bez kwestyi zajmie się ułożeniem i rozpowszechnieniem takiego kwestyonaryusza, na razie przedstawia nam p. Strzelecki w rozprawce, o której piszemy, szkic kwestyonaryusza dla gromadzenia materiałów ludoznawczych, który — jakkolwiek nie zupełnie ściśle ułożony — jest bądź co bądź opracowany umiejętnie i powinien, zdaniem naszym, razem z rozprawką o „ludoznawstwie“ dostać się do rąk ludzi, którzy żyjąc na prowincyi, mogą już od dzisiaj z kwestyonaryusza p. Strzeleckiego zrobić użytek dla celów naszego Towarzystwa pożądany. To jedna i zarazem najważniejsza dobra strona całej rozprawki.

Niemniej korzystną jest rzeczą, że autor w krótkich przynajmniej słowach podaje określenie celów Tow. ludoznawczego i zaznajamia popularnie czytelników o zakresie umiejętności, wchodzących ściśle w zakres ludoznawstwa t. j. folkloru, etnografii i etnologii. Nie zupełnie godzimy się na określenie p. Strzel., czym jest etnologia. Piszę on, że zadaniem etnologii jest „odtworzyć obraz życia narodu“. Jest to schemat bardzo ogólny, tak, że moglibyśmy tam całkiem dobrze umieścić obok etnologii także historię narodu, ba nawet po części — socyologię, a to ze względu, że p. Strzel. przydziela etnologii w szerszym zakresie działania także — „zbádanie cywilizacyjnego rozwoju ludzkości“. Łatwiej zgodzić się na zdanie autora, że etnologia ma na celu wyszukiwanie systematycznych wniosków z materiału folklorystycznego i etnograficznego — ale jeśli takie określenie przyjmujemy, to jużci nie możemy równocześnie przydzielić etnologii tak wiele, jak to chce — autor. Rozszerzywszy tak, jak podaliśmy — zanadto zakres etnologii — nazwał p. Strzel. Towarzystwo ludoznawcze — konsekwentnie do swego założenia — towarzystwem „właściwie“ etnologicznem. Nie godząc się na premisę — odrzucamy rozumie się i wniosek i rozumiemy, że Tow. ludoznawcze obejmując zresztą zakres przydzielony przez p. Strzel. — etnologii, będzie przecież czemś więcej jak Tow. etnologicznem. Już dzisiaj przecież wciągnęliśmy w zakres „ludoznawstwa“ — antropologię i socyologię i każdy, który dostanie do rąk przeszłoroczne zeszyty „Ludu“, przekona się, że te gałęzie umiejętności nie dadzą się pod etnologię podporządkować.

Nie godząc się jednak z określeniem etnologii, nie mamy zamiaru robić z tego względu wielkiego zarzutu dla rozprawki, bo nadto znana jest przecież rzeczą, że w definiowaniu poszczególnych i przeważnie nowych jeszcze umiejętności, wchodzących do zakresu ludoznawstwa — polemika jest po dziś dzień zupełnie otwartą.

Mniej tolerancyi dla zdania autora musimy okazać w innym względzie. P. Strzel. cytuje słowa hr. Tarnowskiego, że „chłop ma te same przymioty, te same upodobania, te same skłonności, ten sam rodzaj umysłu, ten sam rodzaj wesołości, co szlachcic...“ i — godzi się na to zapatrywanie. Że długie wspólne pożycie na jednym terytorjum geograficznem upodobniło

chłopa do szlachcica w wielu skłonnościach — trudno zaprzeczyć, ale — analogie te nie są do dziś dnia ani tak ogólne, ani tak rdzenne — ażebyśmy je mogli uogólnić i nazwać wprost tożsamością. Wszędzie psychologia ludowa wykazuje znaczne różnice od psychologii warstw tzw. „wyższych“ — u nas nawet wiekie, bo — jak sam p. Strzel. słusznie podnosi „dla wykształconej części narodu naszego — niższe warstwy społeczeństwa są czemś obcym, nieznanem; stosunki między nami i ludem są przypadkowe, zewnętrzne, pozorne, najczęściej nawiązywane wtedy, gdy go potrzebujemy“.

Tak jest dzisiaj i nie inaczej było w szlacheckiem społeczeństwie b. Rzeczypospolitej polskiej — „ludoznawstwo“, co także autor słusznie zaznacza, może się stać pomostem między chłopem a inteligencją, ale sądzić za p. Tarnowskim *a priori*, że właściwie pomost taki istnieje już z góry dany w psychologii warstw ludowych i „szlachty“ — jest co najmniej przesądzeniem całej sprawy i to przesadzaniem tem mniej prawdopodobnem, że teoirya (zaboru) różnicy etnicznej ludu polskiego i polskiej szlachty, względne inteligencji z niej się rekrutującej nie jest bądź co bądź pozbawioną podstawy umiejętnej. Bez kwestyi! — różnica taka nie ma nigdy w społeczeństwach cywilizowanych doniosłości tak pierwszorzędnej, jak wśród barbarzyńców — ale jest ona bądź co bądź jedną z przyczyn głównych, które ongi i na zróżniczkowanie psychologiczne wpłynęły i do dziś dnia pozostawily nie zatarte jeszcze ślady.

Uderza np. p. Strzel. silnie na prądy kosmopolityczne i... nie wiemy z jego rozprawy, gdzie ich przeważnie szukać. Przecież — Płoszowski Sienkiewicza to nie postać z bajki — lecz typ tzw. międzynarodowej arystokracji — przyczynę do różnic psychicznych chłopu i szlachcica — względnie pewnych warstw inteligencji. Wogóle refleks polityczny autora nie był, zdaniem naszym, w rozprawie o „ludoznawstwie“ koniecznem. W dzisiejszem zróżniczkowaniu się indywidualnem znajdujemy wszędzie ludzi, o których słusznie prof. Simel twierdzi, że — jako kosmopolici — stanowią pomost różnych wpływów cywilizacyjnych i jeśli występują politycznie, to zwykle obok stronnictw, które — jako najmłodsze streszczają w sobie międzynarodową — cywilizację lub przynajmniej — dążą do tego. My możemy — co najwyżej — fakt ten raz jeszcze skonstatować, ale — nie należy, zdaniem naszym, do celów ludoznawstwa — załamywanie rąk wobec objawów życia społecznego. Jeśli kto, to właśnie p. Strzel. zajmujący się socyologią — nigdy nie może spuszczać z oka wierszyka, który sam u wstępu swej rozprawki zacytował:

„Wy nie cofnicie życia fal,
Nic skargi nie pomogą;
Bezsilne gniewy, próżny żal,
Świat pójdzie swoją drogą“.

Na tem wyczerpaliliśmy wszelkie zarzuty, które nasunęły się nam przy odczytaniu rozprawki o „ludoznawstwie“. Zarzuty te, osobiście ostani nie należą — zdaniem naszym — do mało ważnych; zważywszy jednak, że rozprawka p. Strzel. ma strony dodatnie jeszcze ważniejsze, które powyżej podnieśliśmy, że — może korzystnie przysłużyć się do poparcia celów i rozwoju naszego Towarzystwa, możemy w ogólnym sądzie uznać ją za pożyteczną i, co więcej, ze względu na zamieszczony w niej kwestyionaryusz — nadającą się do rozsyłania jej przez zarząd Towarzystwa na prowincję, osobiście do nauczycieli ludowych.

Dr. K. J. Gorzycki.

Odpowiedź¹⁾.

Powyższej, jakkolwiek bardzo pochlebnej recenzji, nie mogę pozo-
stawić bez odpowiedzi a to ze względu na zawarte w niej zarzuty.

Pomijam uwagę, iż kwestyonaryusz podany w mej broszurce nie jest zu-
pełnie ściśle ułożony. Zaznaczyć tylko mogę, iż broszurka moja jest odbitką
artykułów umieszczonych w „Szkole”, a pisząc te artykuły, musiałem mieć
ciągle na uwadze rozuniary, jakie redakcyja tego pisma mi naznaczyła,
a wskutek tego poruszyć w nich mogłem tylko najważniejsze kwestye; to
właśnie jest przyczyną, że w kwestyonaryuszu również ograniczyłem się na
główne punkta poszukiwań.

O wiele ważniejsze są dalsze zarzuty Dra Gorzyckiego. I tak, Szan.
sprawozdawca nie godząc się na moje określenie, że zadaniem etnologii jest
„odtworzyć obraz życia narodu“, zarzuca, iż „jest to schemat bardzo ogólny,
tak, że moglibyśmy całkiem dobrze umieścić obok etnologii także historyę
narodu, ba nawet po części socyologię, a to ze względu, że autor przydziela
etnologii w szerszym zakresie także zbadanie cywilizacyjnego rozwoju ludz-
kości“. Zakwestyonowany przez Dra Gorzyckiego ustęp mej broszury, z któ-
rego cofnąć nie mogę ani słowa, brzmi następująco: „Etnologia ma zakres
jeszcze szerszy (niż folklor i tenografia), a podstawą jej są materiały, ze-
brane przez folklorystyczne i etnograficzne studia. Etnologia stara się wy-
kazać cechy wspólne poszczególnym narodom, ludom i plemionom, tak samo,
jak i cechy różniące je od siebie; bada genezę przeróżnych obyczajów i zwy-
czajów, zabobonów i wierzeń, legend i baśni, przyczyny, które je wywołać
i spowodować mogły, geograficzne ich rozsiedlenie; wykazuje wzajemne
wpływy poszczególnych narodów itd. Zadaniem etnologii jest: od-
tworzyć obraz życia narodu, poczynawszy od najdawniejszych,
przedhistorycznych czasów, a w szerszym zakresie zbadać
cywilizacyjny rozwój ludzkości“. Otóż skoro Szan. sprawozdawca
godzi się na dalsze moje określenie, że „etnologia ma na celu wysnuwanie
wniosków z materiału folklorystycznego i etnograficznego, to tem samem
godzi się na pierwszą część ustępu określającego zadanie etnologii w od-
tworzeniu obrazu życia narodu. Przecież badania nad cywilizacyjnym roz-
wojem ludzkości, poczynawszy od czasów przedhistorycznych, opierają się na
porównawczych studiach nad materiałem zebrany przez etnograficzne
i folklorystyczne poszukiwania, a więc *eo ipso* nawet zdaniem Szan. spra-
wozdawcy — wchodzi w zakres etnologii. Że zaś dzieje cywilizacji czyli
dzieje kultury są obrazem życia narodu i to najważniejszej jego części,
bo obrazem ewolucyi życia umysłowego ludzkości, poczynawszy od zaczątków
tego życia, od dziecięcych lat umysłowości ludzkiej, na to zgodzi się za-
pewne Szan. sprawozdawca.

Co do tego że i socyologię wciągam w zakres etnologii, to i ten zarzut
odpada wobec faktu, że socyologiczne badania opierają się wyłącznie na
studiach etnograficznych. Wogóle polemika co do zakresu etnologii za-
prowadziłaby nas za daleko, przecież Dr. Gorzycki sam przyznaje, że zakres

¹⁾ Za zgodą autora powyższej recenzji, umieszczoną została poniżej „odpo-
wiedź“ p. Strzeleckiego, a to z tego powodu, ponieważ obaj autorowie poruszają
kwestye, ściśle związane z Towarzystwem ludoznawczem, które to kwestye nie-
tylko dla czytelników „Ludu“, ale dla wszystkich, zajmujących się ludoznawstwem,
mają doniosłe znaczenie.

ten po dziś dzień ściśle oznaczony nie jest i dyskusja w tym przedmiocie jest zupełnie otwarta.

Zauważyć tylko muszę jedno jeszcze. Zakres etnologii rozszerza się z rokiem każdym. Do niedawna n. p. zdawało się, że studia prawnicze leżą zupełnie poza obreębem badań etnologicznych. Tymczasem obecnie prawnicy wstąpili w zastępy etnologów, dowodem najlepszym szbittgartska: *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, lub pomnikowe dzieło Posta: *Ethnologische Jurisprudenz*. Jeżeli teraz obszar, jaki zakreśliłem badaniom etnologicznym, wyda się zbyt obszernym, to za lat kilka, kilkanaście, a choćby nawet kilkadziesiąt, etnologia obejmie rzeczywiście i obraz życia narodu (rozumie się historyczny) i celem jej stanie się „zbadać cywilizacyjny rozwój ludzkości“ we wszelkich kierunkach. Wtedy urzeczywistnią się wymagania Bastiana, aby etnologia stała się nauką, która ma zbadać „powszechne prawa rozwoju myśli ludów (*der Völkergedanken*), zaczawszy badania swe metodą genetyczną od najniższych ludów, jako od najprzeźroczystszych organizmów. Tym sposobem dojdzie ona w następnych badaniach do poznania, jak z tych zarodków myśli rozwój duchowy postępuje do coraz wyższych pomysłów, aż wreszcie w najwyżej stojących narodach dochodzi do najwznioślejszych utworów myśli ludzkiej (Bastian: *Der Völkergedanke im Aufbau einer Wissenschaft vom Menschen*, Berlin 1881).

Rozpisałem się zbyt szeroko, tak, że na odpowiedź na dalsze zarzuty Dra Gorzyckiego mało mi zostaje miejsca. Pociesza mnie to, że jakkolwiek Szan. sprawozdawca uważa je za poważniejsze od pierwszego, ja się na to zgodzić nie mogę. Dr Gorzycki dziwi się, że ja godzę się na zdanie hr. Tarnowskiego o identyczności charakteru wyższych i niższych warstw naszego społeczeństwa i uważa to za przesądzanie całej sprawy. Przedewszystkiem zaznaczyć muszę, iż miałem tu na myśli podkład psychiczny charakteru warstw niższych i wyższych. Podstawowe cechy charakteru narodowego, powstałe czy to wyłącznie wskutek jednakich warunków terytorium przez naród polski od wieków zamieszkałego, czy też i wskutek innych czynników, które od szeregu wieków w jednym i tym samym stopniu oddziaływały na wszystkie warstwy społeczeństwa, te cechy podstawowe charakteru narodowego, wszystkim warstwom społeczeństwa są wspólne, bo one właśnie stanowią to, co naród polski od innych narodów odróżnia, a przecież naród to nie szlachta sama, to nie lud — włościanin sam, ale to wszystkie bez wyjątku klasy społeczeństwa, wszystkie bez wyjątku jednostki narodowości polskiej razem wzięte. Przecież Dr. Gorzycki przyzna mi, że różnice społeczne wyrobiły się dopiero po długim, bardzo długim „pożyciu na jednym terytorium geograficznym“, że powstały one dopiero późno, wtedy, gdy wyodrębniające a wspólne wszystkim cechy narodowe już oddawna istniały. Dziwi mnie trochę, że Dr. Gorzycki jako argument contra przytacza teoryę różnicy etnicznej ludu i szlachty. Gdyby nawet hipoteza, że szlachta polska pochodzi od druzyn rycerskich, które dopiero znacznie później do polskich ziem przybyły, pozyskała uznanie całego świata naukowego, to i wtedy nawet przyzna każdy, że wspólne pożycie (na gruncie organizacji patryarchalnej i na wspólnym terytorium geograficznym), a oprócz tego i niezaprzeczalne pomieszanie obu warstw: napływowej i podkładowej, w przeciągu 8 lub i więcej wieków, wyrobić musiało wspólność wielu bardzo cech antropologicznych i psychicznych, które stały się cechami narodowymi, podstawą charakteru narodowego.

Przejsć muszę wreszcie do ostatniego zarzutu narzekania na „prądy kosmopolityczne“. Przedewszystkiem Szan. sprawozdawca bardzo się myli, używając słowa „kosmopolityczne“, gdyż ja mówię najwyraźniej w świecie o prądach „kosmopolityzujących“. Na tem sprostowaniu mógłbym poprzestać. Bo przecież Szan. sprawozdawca przyzna, że każdy etnolog, każdy badacz ludu, godząc się z nieodzownym, koniecznym i pożądanym postępowaniem oświaty i cywilizacji wśród ludu, przecież uczuwa pewien smutek, gdy widzi, że zamierają zwyczaje i obyczaje ludu jego wierzenia i zabobony, które chciałby jeszcze, zanim wyginą, zebrać i uratować dla nauki. Że zaś prądy kosmopolityzujące istnieją, temu Szan. sprawozdawca nie zaprzeczy, a czy konieczne jest w wielu wypadkach, aby one wzięły górę, o tem także byśmy długo i szeroko mogli rozprawiać. Czy koniecznem jest n. p., aby ubiory ludu, muzyka ludowa, charakterystyczne cechy twórczości plastycznej i architektury itd. itd. zaginęły, — wątpię bardzo, a ze mną, zdaje się, wątpi każdy czytelnik „Ludu“ i sam Szan. sprawozdawca również. To też zdaje mi się, że słusznie zupełnie postawiłem w mej broszurze jako główne zadanie naszego Towarzystwa:

1) uratować i zachować rzy życiu to, co obok i pomimo postępu oświaty i cywilizacji istnieć może i powinno;

2) uratować dla nauki i od zapomnienia to, co zaginąć musi i niedługo zaginie (str. 5).

Wobec tego sprostowania zdaje mi się, że zupełnie mogę zaniechać polemiki z końcowym ustępem recenzji Dra Gorzyckiego, w którym wspomina o „przyczynkach do różnic chłopa i szlachcica“. Ustęp ten — Szan. sprawozdawca przebaczy mi wyrażenie — uważać muszę za bezprzedmiotowy.

Adolf Strzelecki.

* * *

Ks. Czartoryski Zygmunt. O stylu krajowym w budownictwie wiejskiem. Poznań, księgarnia J. K. Żupańskiego, 1896, 8°, str. 4 nl. i 69.

Pomimo tytułu, który do pewnego stopnia w błąd wprowadza, książeczka ta nie stanowi wcale przyczynku do etnografii, ma bowiem na oku cele czysto praktyczne. Ponieważ jednak autor szuka dla wywodów swoich oparcia w materyale, którym się zajmuje jeden z działów ludoznawstwa, uważamy za stosowne wspomnieć o jego pracy na tem miejscu, raz, aby wskazać przynajmniej na niektóre, zdaniem naszym, mylne twierdzenia i poglądy, powtórę zaś, aby książka, która bądź co bądź zasługuje na baczniejszą uwagę, nie została zbyt milezeniem, jak to się u nas często dzieje. Uznajemy bowiem jej wartość społeczną i przeczycanie jej zalecamy jaknajgoręcej — nie tyle badaczom rzeczy ludowych, ile architektom i obywatelstwu wiejskiemu. Dla tych to bowiem sfer została ona napisana.

Przejęty umiłowaniem swojszczyzny, autor ubolewa nad zatrąceniem charakteru swojskiego w nowszych budowlach wiejskich, nieuzasadnioną ani wymaganiami stanu kulturalnego ludności ani techniki nowoczesnej, a będącą wpływem jedynie bezmyślnego popędu do naśladowania zagranicy i grzesznej obojętności dla tego, co swoje i rodzime.

Wykład swój podzielił autor na trzy części. W pierwszej mówi o „znamionach stylu krajowego w budownictwie wiejskiem“, w drugiej

o przechowaniu się tegoż w różnych okolicach kraju, trzecia wreszcie stara się wykazać przyczyny zaniku pierwiastków swojskich w budownictwie wiejskiem, zwłaszcza w Wielkopolsce. Naturalnym porządkiem rzeczy należało właściwie zacząć od przeglądu rodzajów budownictwa wiejskiego w różnych częściach kraju, a następnie dopiero wyciągnąć z tego materiału to, co jest w nim ogólnie charakterystycznem i przedstawić, jako „znamiona stylu krajowego“.

Ale mniejsza o układ pracy. Ważniejszą jest okoliczność, że jakiegoś ogólnego stylu krajowego w budownictwie wiejskiem na obszarze od Bałtyku po Dniepr i od Karpat po Dźwinę — a takie granice autor stylowi krajowemu zakresił — niema i być nie może. Autor ma wprawdzie na oku głównie budowę dworu wiejskiego, o ile jednak w jego konstrukcyi i akcesoryach jest istotnie coś swojskiego, to spoczywa w jego pierwowzorze, którym jest chata wieśniacza danej okolicy. Uznaje to sam autor i motywów budowlanych każe szukać nie gdzieindziej, jeno w chacie chłopskiej, nie uwzględnia tylko tego, że inną jest chata polska inną litewska ze swym towarzyszem świronkiem, inną ruska, inną wreszcie kaszubska, ba nawet na obszarze ściśle polskim chałupa zakopańska różni się od sąsiedniej chałupy z okolicy Ślemienia i Żywca, ta znowu od chaty puszczyków sandomierskich, od domu mazurskiego w Prusiech wschodnich i t. d. A jakżeż znowu różną jest chęć południowo-kaszubska od kôty rybackiej nad jeziorem łabskiem lub nad Bałtykiem!

Na różnice te wpłynęły względy najrozmaitsze, między innemi warunki klimatyczne, rodzaj materiału budowlanego, o który było najłatwiej, natura kraju, a wreszcie stan kulturalny ludności. Różnice te są częstokroć tak znaczne i tak zasadnicze, że o istnieniu jednego, powszechnego stylu krajowego ani mowy być nie może, bo stylów tych jest najmniej kilkanaście. Zaznaczając ten fakt, nie myślę wcale przeczyć, iż w budowie dworu, nie tylko w Polsce, ale także na Litwie i Rusi, nawet na Zadnieprzu, istnieją pewne cechy wspólne. Jeżeli jednak chodzi o typowy dworec polski, to przedewszystkiem powinien on być drewniany. Tymczasem autor „Budownictwa wiejskiego“, uważając materiał drzewny za zbyt drogi, nie bierze go już w rachubę w swojej pracy, to zaś, co podaje jako „znamiona stylu krajowego“, jest raczej kombinacją rozmaitych stylów, istniejących na wymienionym obszarze, z uwzględnieniem zmienionych ostatnimi czasy potrzeb mieszkańców dworu i postępu kultury, jak niemniej z dodatkiem osobistych upodobań autora.

Te ostatnie nie zawsze pozostają w zgodzie z charakterem swojskim w budownictwie. Dziwne uprzedzenie ma np. autor do powały, zamiast której radzi dawać tylko sufit, gdyż ten — zdaniem jego — nie tylko jest czystszy, jaśniejszy i cieplejszy, ale i „stylowi krajowemu zupełnie odpowiada“. Zezwala wprawdzie na używanie pował w sieniach i salach jadalnych „dla oryginalności“, ale „nie gani gustu ludzi, czujących wstręt naturalny do pował, które przypominają stajnie i chlewiki...“.

Pisząc te słowa, autor nie zdawał sobie chyba sprawy z tego, jak ciężkiego dopuszcza się występku przeciwko „stylowi krajowemu“, którego obronę broszura jego ma przecież na celu. Rozumiem, że ktoś woli sufit, niż powałę, żeby jednak ta ostatnia przypominać miała.. chlewy i stajnie, na to się zapewne nikt nie zgodzi. W budownictwie naszym mało rzeczy jest tak pięknych, jak n. p. powała zakopańska z okazałym sosrąbem

i delikatnie rziętymi sosrąbikami, prawdziwie też cieszyć się należy z tego, że ten gust powalowy zaczyna wchodzić w modę. A że myli się autor, twierdząc, iż sufit „odpowiada zupełnie stylowi krajowemu“, dowodem fakt, że nie dalej, jak kilka wieków wstecz, były jeszcze zamki królewskie w Polsce i książęce na Litwie, które miały tylko powały. Posiadały je do niedawna dwory szlacheckie, a mają po dziś dzień chaty w Polsce, na Litwie i Rusi.

Tego rodzaju grzechów przeciwko stylowi „krajowemu“ jest w broszurze ks. Czartoryskiego więcej, autor wynagradza je atoli z nawiązką, stając twardo w obronie innych pierwiastków swojskich w budownictwie wiejskiem, broniąc n. p. strzechy, która, acz słomiana, stajni mu już nie przypomina, przemawiając gorąco za zatrzymaniem „ogniska domowego“, które, będąc rugowane przez t. zw. angielską kuchnię, staje się z każdym dniem coraz więcej czczem słowem i przenośnią retoryczną.

Co do tego, że dachy z szerokimi okapami są i praktyczniejsze i piękniejsze, dwu zdań chyba być nie może, ma tedy autor rację najzupełniejszą, nawołując do odrotu na całej linii wielkopolskiej, która od Prusaków przejęła wąskie okapy frontowe i szczyty zupełnie nieosłonięte. Należy nam jednak znowu zaznaczyć że okap szeroki nie stanowi wcale jakiejś wspólnej, powszechnej cechy budownictwa wiejskiego w Polsce, są bowiem okolice, w których i dwory i chaty mają okapy wąskie.

Praca ks. Czartoryskiego powinna się znaleźć w ręku każdego obywatela wiejskiego, zabierającego się do stawiania nowego lub przerabiania starego domu. Nie wywoła ona przewrotu, nie jednemu jednak otworzą się oczy na brzydotę lub niepraktyczność bezmyślnie częstokroć malpowanej cudzoziemszczyzny, podczas gdy tyle piękna i użyteczności kryje się w okazach kultury rodzimej.

Byłoby także pożądanem, aby autor, który tyle zapału i zrozumienia okazuje dla rzeczy swojskich, a szczególnie dla swojskiego budownictwa, zwrócił się ku systematycznemu badaniu poruszonego w swej broszurze przedmiotu, czem przysłużyłby się nie mało etnografii i literaturze ojczystej, wcale ubogiej w prace tego rodzaju. Po świetnej bowiem introdukcji Karłowicza („Chata polska“) do studyów na tem polu, literatura polska ma do zaznaczenia jedną jedyną większą publikację z tego zakresu. Jest nią piękne wydawnictwo Akademii krakowskiej p. t. „Budownictwo wiejskie na Podhalu“, dzieło nieodżałowanej pamięci dra Matlakowskiego. Poza tem mamy tylko drobne przyczynki, częstokroć bardzo cenne, ale przedmiotu zazwyczaj nie wyczerpujące.

St. Ramułt.

* * *

Dr. Karásek Józef. Poštorná, Nová ves, Hlohovec. (České obce w Dolnich Rakousích). Wiedeń, 1895, 8° maj., str. 23.

Młody, ale dobrze już zapisany na polu sławistyki, pracownik, dr. J. Karásek, zebrał garść spostrzeżeń o języku, warunkach bytu i zwyczajach ludności słowiańskiej, zamieszkującej kilka gmin Niższej Austrii, a przedstawiającej wyjątkowy interes zarówno dla lingwisty, jak i dla etnografa. Osady te, wymienione w tytule rozprawy, leżą w północno-wschodnim kącie Niższej Austrii niedaleko granicy morawskiej i węgierskiej i zwa się urzędowo, to jest — po niemiecku: Unter Themenau, Ober Themenau i Bi-

schofwart. Ludność słowiańska zamieszkuje nadto częściowo kilkanaście jeszcze pobliskich miejscowości, a w niektórych z nich stanowi nawet większość.

Mieszkańcy tych wiosek przyznają się obecnie albo raczej są zaliczani do narodowości czeskiej, atoli pochodzenie ich i gwara niema z Czechami nie wspólnego. Już Šembera (Čas česk. mus. 1845) zauważył, że w Hlohovcu mówią po słowacku i chorwacku, a Herben (tamże, 1882) opisał znowu trzy inne, dalej na zachód położone i naokoło Niemcami otoczone wsi: Frelešdorf, Gutfield i Nova Prerova, których ludność mówi tylko po chorwacku.

Otóż p. Karásek utrzymuje, że mieszkańcy Hlohovca, Poštorni i Nowej wsi są także z pochodzenia Chorwatami, jakkolwiek już tylko w Hlohovcu znalazł ludzi, mówiących po chorwacku i to zaledwie 20 osób. Że ludność osad, dalej na zachód wysuniętych, zachowała dotąd mowę chorwacką, sprawiło to odosobnienie od innych Słowian, podczas gdy mieszkańcy Poštorni i t. d., stykając się ze Słowianami Morawy i Węgier, ulegli w zakresie językowym wpływowi tych ostatnich.

Autor przytacza cały szereg dowodów, świadczących o chorwackim pochodzeniu tych osad. W braku świadectw historycznych dostarcza ich oczywiście przede wszystkim język ludności miejscowej. Wobec tego, że chorwatyzmy w mowie obecnej gienieracy możnaby uważać za naleciałość późniejszej daty, decyduje w tym wypadku fakt, iż językiem chorwackim w Hlohovcu posługują się tylko starsi ludzie. Świadczą o chorwackim pochodzeniu mieszkańców także nazwy rodowe, które są typu czysto chorwackiego, nieznanego ani u Czechów, ani u Słowaków, jak n. p. Ratković, Drobilić, Mikulić i wiele innych.

Narzecze tych Chorwatów jest czakawsko-ikawskie, mówią bowiem č a (= co) i stsl. ě (jat') wymawiają z reguły, jak i. Ale już ta chorwacyzna i w Hlohovcu idzie w zapomnienie. Gdy reszta starych wymrze, będą mówili wszyscy Hlohowczanie, podobnie jak mieszkańcy Nowej wsi i Poštorni, po słowacku. Bo właściwie narzecze, którem mówią obecnie ci potomkowie Chorwatów, nie jest czeskie, jak je autor nazwał w tytule swojej pracy, ale słowackie z małą domieszką czeszczyzny, która szerzy się tutaj za pośrednictwem szkoły i stosunków z Czechami wiedeńskimi.

Tak więc w oczach naszych dokonuje się na obszarze trzech wiosek osobliwa metamorfoza. Chorwaci przedzierzgają się w Słowaków, a ci, niezupełnie jeszcze zesłowaczeni, stają się znowa Czechami. Wszelako obecnie wszyscy tu mówią jeszcze r a nie ř (reč albo z chorwacka rječ, nigdy řěč); v albo u zam. l, ł (zwłaszcza na końcu wyrazów); nie ou, ale długie u duša, nie duše. Jako refleks ě jest a (ia): sa, hoviazi i t. d.

Szczupłą wiązanekę spostrzeżeń językowych autor zapewne jeszcze uzupełni osobnem studyum, na które ciekawy ten dyalekt ze wszech miar zasługuje. Tymczasem daje nam p. K. w zamian opis okazałych ubiorów tamtejszych, a następnie kilka szczegółów o mieszkaniach. Są one typu chaty brzeclawskiej z Morawy południowej, jaką oglądać można było (nb. i można jeszcze) na wystawie ludoznawczej w Pradze. Główną charakterystykę tej budowli stanowi wystający od frontu ż u dr, rodzaj zamkniętego przed-sionka.

Z garstki notat o zwyczajach przytaczam szczegół, mogący po-łużyć do studyum o pisankach: „malowane jaja dawało się dlatego, że z jaja lęgnie się mały ptaszek i wyobraża zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa“.

Osobny rozdział poświęcił p. K. zwyczajom weselnym. Orszak ślubny prowadzi do kościoła i napowrót najstarszy družba, który niesie sulicę t. j. sztandar. Zwie się od tego sulicznikiem. Dygnitarz, zapraszający na wesele, będący zarazem marszałkiem podczas uczty weselnej, nosi tytuł stolnika.

Tańczyć tam lubią bardzo: „o hodach sa tancuje tri dni, aż ve stredu, furt v jednem kusi tri dni sa hraje“. To już chyba nie na nasze nogi!...

Zajmującą pracę p. Karáska o tej odłamanej, a jednak zielonej gałązce słowiańskiej zdobią dwie ryciny. Jedna z nich przedstawia rodzinę wieśniaczą z Poštorni, druga stare chałupki w Nowej wsi. *St. Ramult.*

* * *

Próba badań nad żywieniem się ludu w Galicyi napisał N. Cybulski, prof. Uniw. Jag., Kraków, nakładem Towarzystwa „Opieki zdrowia“, 1894, w 8-ce małej, str. 210 i 1 nl.

Zaspakajanie potrzeb fizyologicznych ludu jest bardzo ważnym działem badań ludoznawczych. Charakter, forma, sposób przyrządzania pokarmów, to często bardzo niezwykle ważna cecha charakterystyczna danej grupy etnicznej. O żywieniu się ludu naszego dotychczas nie mieliśmy pojęcia dokładnego, wyczerpującego. Porozrzucane obficie po przeróżnych zbiorach materiałów wiadomości, rzuciły na tę sprawę jakie takie nieraz światło, ale pracy syntetycznej, a przynajmniej próby syntezy, któraby z poszczególnych wiadomości starała się odtworzyć obraz ogólny, tej dotąd nie mieliśmy. Pierwszą wiadomość na pewnych badaniach opartą, znajdujemy w wydanych przez Wydział krajowy „Wiadomościach statystycznych“ z r. 1881 (rocznik VII. zesz. 1), pobieżne szczegóły podał p. Stan. Szczepanowski w swej pracy: „Nędza w Galicyi“. Rezultaty tych prac nie mogły być wyczerpujące i dokładne, skoro nie oparto ich na materiałach, zebranych systematycznie po całym kraju. Takie materiały postanowiło zebrać krakowskie Towarzystwo „Opieki zdrowia“ i rozesało dwa kwestyonaryusze. a otrzymawszy 580 odpowiedzi na nie, oddało opracowanie tego materiału w ręce Dra Cybulskiego.

Jakkowiek pracę Dra Cybulskiego nie możemy uważać za ostatnie słowo w przedmiocie badań nad żywieniem się ludu, jest ona niezaprzeczenie bardzo ważnym przyczynkiem w tym kierunku tem bardziej, że jest właściwie pierwszą próbą syntezy, opartą na autentycznych i stanowych materiałach. Książka obejmująca 210 stron druku, nie da się streścić w kilku słowach, to też zaledwie najpobieżniej podaje niektóre szczegóły najważniejsze.

Pierwszem, a zarazem jednym z najważniejszych pytań kwestyonaryusza było zbadanie: ile razy na dzień jadają włościanie w lecie i w zimie? Odpowiedź na to pytanie da się najkrócej przedstawić następująco: Ludność mniej zamożna jada 3 razy dziennie, i tylko w czasie robót polnych w niektórych miejscowościach 4 razy. Wogóle zależy to od pory roku i łatwości zarobku. Gdy robót w polu niema, przed żniwami i w porze

zbioru ziemniaków, tudzież w zimie, jadają najwięcej 3 razy, a często nawet tylko 2 razy dziennie. Podczas przednówku zadawalniać się muszą jednorazowym jedzeniem.

Podstawą pożywienia są kartofle i kapusta, które wszędzie i zawsze, jeżeli nie razem, to pojedynczo na stole wieśniaka figurują. Urozmaicenie tych głównych pokarmów jest nadzwyczaj małe, prawie żadne. W wielu bardzo okolicach, szczególnie w Galicyi wschodniej, počawszy od Sanu, taka pod tym względem panuje jednostajność, że chyba tylko to może służyć za różnicę, że śniadanie jedzą rano, obiad w południe, a kolację w wieczór. Wogóle w zachodniej Galicyi wieśniak jest o wiele więcej wybredny w doborze pokarmów i lepiej się odżywia. Różnice te. między wschodnią a zachodnią ludnością, pochodzą z większej zapobiegliwości chłopu polskiego od Rusina. Ze względu na jakość pokarmów, dzieli autor kraj na dwa wielkie działy: górski i nizinny; dział nizinny na część zachodnią i wschodnią. Porównyując sposób żywienia się tych części, pokazuje się, że najbardziej na zachód wysunięta część: okolice Białej, Wadowie, Chrzanowa, a po części Krakowa — odżywia się najlepiej.

Nie mogąc wchodzić w szczegóły, podawać menu śniadań, obiadów, wieczerzy, przechodzimy do dalszych rozdziałów, w których autor zestawia sposoby przyrządzania chleba i innego pieczywa, zaznaczając, że chleb wypiekają włościanie raz na tydzień, dalej nazwy i sposób przyrządzania różnych potraw, podnosimy, że mleko stanowi jeden z głównych artykułów pożywienia szczególnie w lecie. Pomijając wyroby mleczne i potrawy z jaj, które są pożywieniem zamożniejszych i to w czasie żniw, Wielkiejnocy lub podczas choroby, znajdujemy odpowiedź na pytanie: czego używa się jako omasty, a następnie: jak często spożywają mięso? Tu jako normę przyjąć można, że na stole wieśniaka mięso zjawia się 6 razy do roku: na zapusty przed Wielkim postem, na Wielkanoc, Zielone Świąta, w jesieni przed adwentem i w Boże narodzenie, a niekiedy podczas odpustów. Wyjątkowo u bogatszych spotkać można mięso na weselu, chrzcinach i stypach pogrzebowych. Najubożsi dwa razy w roku mają mięso, na Wielkanoc i Boże narodzenie. Prawie jedyną formą, w której mięso bywa używane, jest mięso w rosole. Zauważyć należy, że drobiaz lud nasz w regule wcale nie używa. Z obszernej tabeli (str. 84—121) wynika, że prawdopodobnie przypada dla bogatych około 20 kgr., dla średnio zamożnych około 10 kg., zaś dla ubogich zaledwie 2—3 kg. mięsa rocznie. Używanie ryb redukuje się do miejscowości nadrzecznych.

Cały szereg kwestyi musimy opuścić, podnosząc tylko fakt, iż ze względu na upadek pszczelnictwa, lud bardzo mało używa miodu, herbatę piją we wschodniej, kawę w zachodniej części kraju, ale i to w bardzo malej ilości. Z konserwów używane są tylko owoce suszone.

Głównym trunkiem jest zawsze jeszcze wódka, piwo coraz bardziej wchodzi w użycie i jest z małymi wyjątkami najpopularniejszym trunkiem w Galicyi. Miód i wino bardzo mało są rozpowszechnione. Rum w dość znacznej ilości używany jest do herbaty, zastępując wódkę. Ilość wypadająca na jednostkę nie da się obliczyć. Wynosi ona mniej więcej 5—20 litrów rocznie; przeciętna cyfra wynosi 20 litrów.

Ostatecznie wynikiem badań Dra Cybalskiego jest: że znaczna część ludności wiejskiej w Galicyi żywi się niedostatecznie, a chów i utrzymanie zwierząt domowych pochłania znaczną część artykułów żywności. Dalej

faktem jest, że ludność żywi się prawie wyłącznie pokarmami roślinnymi, a formy tych pokarmów są mało strawne i mało pożywne; wskutek tego strona fizyczna organizmu wieśniaka nie rozwija się odpowiednio, a na tem cierpi i strona duchowa.

Na końcu pracy Dra Cybulskiego znajduje się alfabetyczny spis potraw, używanych przez lud, a raczej ich nazwy ludowe. Słowniczek ten jest bardzo ważnym przyczynkiem do słownictwa ludowego.

Kończąc to bardzo pobieżne streszczenie niezwykle ważnej i zajmującej pracy, wypowiadam nadzieję, że pobudzi ona wszystkich, pozostających w styczności z ludem do badania jego żywienia się, a nie potrzebuję zapewniać, że redakcja „Ludu“ każdy przyczynek w tym przedmiocie jaknajchętniej umieści.

Adolf Strzelecki.

* * *

Pravěk zemi českých na narodopisné výstave českoslovanské. Napsal Lubor Niederle Praha, 1895, w 8-ce, str. 15.

Rozprawka ta daje wyczerpujący i dokładny obraz działu archeologii przedhistorycznej na zeszłorocznej wystawie etnograficznej w Pradze, a zarazem jest wybornym, króciutkim rysem przedhistorycznym dziejów ziem czeskich, jaki dać mógł tylko archeolog tej miary naukowej co Dr. Niederle.

A. St.

* * *

Ks. J. Badeni. Między Słowianami, Kraków, 1896, str. 171, w 8-ce.

W huculskich górach, Morawska Częstochowa, Katolicki zjazd w Bernie, Etnograficzna wystawa w Pradze, Dalmackim brzegiem, W Czarnogórskiej stolicy, Łużyce — oto tytuły poszczególnych szkiców, zawartych w powyższej książce. Nie ma w niej szczegółów ściśle etnograficznych, ale za to wyborny obraz życia każdego z tych szczepów słowiańskich, wśród których autor podczas swych wędrówek przebywał. Etnografa najwięcej zajmie obrazek Łużyce, więcej nawet niż wystawa w Pradze.

A. St.

* * *

Spis rzeczy z drugiego pięciolecia Przeglądu powszechnego. 1890—1895, Kraków, 1896, w 8-ce, str. 112.

Znajdujemy w spisie tym cały szereg artykułów i rozpraw z zakresu etnologii. Przytaczamy prace ks. Zaborskiego: Pojęcia religijne Persów za Achamenidów (tom XXVII), Pierwotna jednobozność ludów erańskich (tom XXVIII), Hindowie i ich religia (tom XXX i XXXI), Wspólne tło pojęć religijnych u Hindów (tom XXXIII), Pierwotna religia Hindów (tom XXXIV i XXXV) i t. d.

W dziale socyologicznym znajdujemy rozprawę p. Witorta: Sądy ludowe na Litwie (tom XLII i XLVII), dalej artykuł C. D.: Wiatr w baśniach małopolskiego ludu (t. XXVIII), Dra K. Mátyása: Podania ze Szczepanowa (t. XLVI) i t. d.

Przy tej sposobności udajemy się do Redakcyi „Przeglądu powszechnego“ z prośbą, aby na przyszłość zechciała więcej miejsca poświęcić w swem piśmie etnografii polskiej.

A. St.

BIBLIOGRAFIA.

Ludoznawstwo, materyały ludoznawcze.

- Assier Adolf de. Ludzkość pośmiertna. (Posthumous humanity), studium nad widmami i marami, z wydania angielskiego przełożył Dr. Józef Drzewicki. Warszawa, nakł. redakcyi Niwy, druk. Rubieszewskiego i Wrotnowskiego, 1896, w 8-ce małej, str. VI i 265. Cena 1 rub. 20 kop.
- Downar-Zapolskij M. Biełorusskoje Poliesie. sbornik etnograficznych materyałów, wypusk I.: Pieśni Pincukow (Odbitka z Izwestij uniewier.). Kijew, tipogr. W. Zawadzkiego, 1895. w 8-ce, str. XXVIII. i 203.
- Gębarski Stefan. Bajka o karliku Gogu. Warszawa, nakł. G. Centnerszvera, druk. J. Sikorskiego, 1896, w 8-ce małej, str. 162, z 14 rysunkami L. Ilinicza. Opr. 1 rubel.
- Grimmowie bracia. Bajki domowe i dziecinne, zebrane przez braci Grimmów, przełożyła Z. A. Kowerska, część I. (Biblioteka Wisły, tom XIV). Warszawa, nakł. J. Karłowicza, druk. Anczyca i Sp. w Krakowie, 1896, w 8-ce małej, str. 407 i 3 nl. 1 rub. 50 kop.
- Hruszewskij M. Etnograficzny zbiornik wydaje naukowe Towarzystwo imeny Szewczenka za redakcyjeju .... T. I. U Lwowi 1895. Nakładom Towarystwa. Z Drukarni Naukowego Towarystwa imeny Szewczenka, z ryciną. w 8-ce, str. VIII. 24, 120, 28, 16.
- Hryniewicz Julian Talko Dr. Charakterystyka fizyczna ludności Podola na podstawie własnych spostrzeżeń (Odbitka z Materyałów antropolog. archeolog i etnograf. Akademii umiej., II.) Kraków, druk. Uniw. Jag., 1895, w 8-ce, str. 55.
- Kolbuszowski Edmund. Boże narodzenie, obrazek osnuty z podań i wierzeń ludowych (Odbitka z Dziennika porannego). Kraków, druk. A. Słomskiego, 1896, w 16°, str. 19.
- Kraszewski Kajetan. Ze wspomnień kasztelanica, przyczynek do historii obyczajów. życia domowego i wychowania w końcu XVIII w. Petersburg, nakł. K. Grendyszyńskiego, druk. Anczyca i Sp. w Krakowie, 1896, w 8-ce, str. 114. 60 kop
- Licki B. A. Narodowość nowoczesna, studium socyologiczne. (Wydawnictwo im. T. T. Jeża). Petersburg, K. Grendyszyński, druk. Anczyca i Sp. w Krakowie. 1896. w 8-ce, str. 204 i II. 1 rub
- Matuszewski Ignacy. Czarnoksiężstwo i medyumizm, studium historycznoporównawcze. Warszawa, nakł. Gebethnera i Wolffa, druk. Rubieszewskiego i Wrotnowskiego, 1896, w 8-ce małej, str. 274, z 24 ilustracyami w tekście 1 rubel.
- Mierzyński Antoni, Dr. filozofii berlińskiego i filologii petersburskiego Uniwersytetu. Źródła do mitologii litewskiej, część II.: Wiek XIV i XV, zebrał, ocenił i objaśnił . . . . (Mythologiae lituanicae monumenta). Warszawa. druk. P. Szymanowskiego, 1896, w 8-ce, str. II, II. i 154. 1 rub. 50 kop.
- Olbrich Karol. Der Jungfernsee bei Breslau, ein mythologischer Streifzug (Odbitka z XII. zeszyt. Germanistische Abhandlungen). Breslau, W. Koebner, 1896, w 8-ce, str. 12. 80 fenygów.

Przegląd powszechny, pod redakcją M. Morawskiego T. J., zeszyt z grudnia, 1895, Kraków, druk. Anczyca i Sp., w 8-ce, str. 329—480. Łużyce. przez ks. J. Badeniego T. J. (dok. str. 379—398).

Przegląd powszechny, pod redakcją M. Morawskiego T. J., zeszyt ze stycznia 1896. Kraków, druk. Anczyca i Sp., w 8-ce, str. 160. Ludy turajskie i ich pojęcia religijne przez ks. W. Zaborskiego T. J. (str. 12—30 355—372); Przez Syberyę. listy z podróży przez ks. P. Sapięgę (dok. str. 53—70).

Richling W. Zbiór pieśni ruskich. Kraków, nakł. S. A. Krzyżanowski. Cena 1 zł. 10 ct.

Richling W. Zbiór kolend. Kraków, nakł. S. A. Krzyżanowski. Cena 1 zł. 50 ct.

Schroller Fr. Zur Charakteristik des schlesischen Bauern (Odbitka z XII. zesz. Germanistische Abhandlungen). Breslau, W. Koebner, 1896, w 8-ce, str. 11. 60 fenygów.

Sprawozdanie komisji fizyograficznej obejmujące pogląd na czynności dokonane w ciągu r. 1894, oraz materiały dla fizyografii krajowej, tom XXX. Kraków, nakł. Akademii umiej., Spółka wydawnicza, druk. Uniw. Jag. 1895, w 8-ce, str. IV., XXIII., 276 i 287.

Zakrzewski Adam. Ludność miasta Warszawy, przyczynek do charakterystyki fizycznej. (Odbitka z Materiałów antropolog. — archeolog. i etnogr. Akademii umiej., II). Kraków, nakł. Akademii umiej., druk. Un w. Jag., 1895, w 8-ce, str. 38, z mapkami i tablicami geograficznymi.

J ę z y k.

Blatt Gustaw. O pochodnej spółgłosce końcowej *j* w języku polskim i w niektórych innych językach słowiańskich. Kraków, 1895. Osobne odbicie z Tomu XXIV. Rozpraw Wydziału filolog. Akademii Umiejętności w Krakowie, w 8-ce większej, str. 23.

Blatt G. Dr. k. k. Gymnasialprofessor. Kleine Beiträge zur slavischen Lautlehre, I. Über *k* paragogium, vorzüglich in den Mundarten der polnischen Sprache II. Einiges zur Epenthesis, w Sprawozdaniu c. k. gymnazyum w Brodach za rok 1895, w 8-ce, str. 29 i 2 nl.

Berneker E. Dr. Die preussische Sprache, Texte, Grammatik, etymologisches Wörterbuch. Strassburg, K. J. Trübner, 1895, w 8-ce, str. XI. i 334. 8 marek.

Mikkola Joos J. Dr. Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen, I. Slavische Lehnwörter in den westfinnischen Sprachen. Helsingfors. Druck. der Finnischen Litteraturgesell. 1894, w 8-ce większ. str. 193 i 6 nl.

Soerensen Asmus dr. Entstehung der kurzzeiligen serbo-kroatischen Liederdichtung im Küstenland Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1895, w 8-ce, str. 110 i 4 nl.

Dzieje kultury i przemysłu.

Piekosiński F. Les populations rurales de la Pologne à l'époque des Piast. (Nadbítka z Bulletin de l'Académie des sciences). Cracovie impr. de l'Univ. Jag., 1896, w 8-ce, str. 43—48.

Wyszywki wschidnoy Halyczyny, zachodom Tow. „Klub Rusynok u Lwowi“. Lwów, nakł. A. J. Chojnackoho, Instytut stauropig., litog. Andr. Andrejczyna, 1895, fol., tabl. 20 kolor.

Archaeologia.

Boetticher Adolf. Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen, im Auftrage des ost-preussischen Provinzial-Landtages bearbeitet, Heft V. Königsberg, B. Teichert, 1895, w 4-ce, str. VI., 1 nl. i 158, z licznymi rycinami. 3 marki

Bołsunowski K. Znaki pieczętne na ołowiu, plomby, znajduwane w Bugu przy mieście Drohiczyne, studjum sfragistyczne. (Odbítka z Wiadomości num.-archeol.). Kraków, druk. Anczyca i Sp., 1895, w 4-ce większej, str. (szpalt) 16, z rycinami w tekście.

Borzyk Hugo Dr. Die Städte und Burgen in Altpreussen (Ordensgründungen) in ihrer Beziehung zur Bodengestaltung. Mit 44 altpreussischen Städteplänen aus dem Anfang des XIX Jahrhunderts. Königsberg in Pr. Verlag von Ferd. Beyers Buchhandlung (Thomas & Oppermann), 1895, w 8-ce, str. 146.

Bryl Jan prof. gimn. w Bochni. O katedrze na Wawelu, jej arcydziełach i pamiątkach oraz wspomnieniach historycznych, które się z nimi łączą, popularnie opracował . . . Kraków, nakł. autora, G. Gebethner i Sp., druk. Czasu, 1896, w 8-ce małej, str. 207, z rycinami. 1 złr.

Cercha Stanisław. Poszukiwania archeologiczne w gubernii mobilewskiej, dokonane w latach 1892/94. (Odbítka z Materiałów antropolog — archeolog. i etnograf, Akademii Umiej. II), Kraków, druk. Uniw. Jag. 1895, w 8-ce, str. 15.

Czajewski Wiktor. Warszawa ilustrowana: Stara Warszawa, tom I., II., III i IV. Warszawa, druk. estetyczna, 1895, w 8-ce, str. 152, 140, 159, 1 nl. i 160 z rycinami Opr. w 2 tomach. 3 rub. 10 kop.

Czartoryski Zygmunt ks. O stylu krajowym w budownictwie wiejskiem. Poznań, J. K. Żupański, druk. Dziennika poznań., 1896, w 8-ce, str. 1 nl i 69. 75 fenigów.

Evert E. & Hinz A. Plan der Stadt Posen, berichtet und bis auf die Gegenwart ergänzt. Posen, J. Jolowicz, 1896, fol. wielkie, I: 5000. 5 marek.

Koehler Dr. Sanitätsrath (Posen). Zur Beurtheilung der Bildwerke aus altslawischer Zeit. Odbítka z Archiv für Anthropologie. Berlin 1896, w 4-ce wiel, str. 5.

Marconi. Album architektonicznych zabytków od XI. do XIX., zebrał Wład. Marconi, zeszyt V., Warszawa, druk. J. Sikorskiego, 1895, fol. królewskie, 10 tabic, fotodruk. (C. d. n.).

SPRAWY TOWARZYSTWA.

I. Zgromadzenie miesięczne Towarzystwa.

Trzecie miesięczne zgromadzenie naukowe Towarzystwa ludoznawczego odbyło się dnia 25 kwietnia w sali gabinetu geograficznego c. k. Uniwersytetu, na którym prof. B. Dybowski wygłosił odczyt p. t.: O kwestyi tak zwanej „kobiecej“ ze stanowiska nauk przyrodniczych.

Wytyczne punkty rozpatrywań, objętych odczytem tym gruntownym i zasługującym na dokładne poznanie, są następujące:

1) Wszystkie kwestye dotyczące człowieka powinny być badane na podstawie praw poznanych w biologii.

2) Z tego tytułu kwestya kobieca musi być traktowana na tle zasad biologicznych.

3) Poznanie, rozjaśnienie kwestyi rzeczzonej wymaga, ażebyśmy ją rozważali raz ze stanowiska rozwoju rodowo-organicznego samczości i samczości w przyrodzie, powtóre ze stanowiska rozwoju rodowo-społecznego kobiecości i męzkości w u społęcznieniach ludzkich.

4) Na podstawie badań nad rozwojem rodowo-organicznym samczości i samczości, przychodzimy do przekonania, że oba stany organizmu wyżej wymienione, a więc indywidua żeńskie i męskie, powstały z istot bezpleciowych, a te zamieniły się kolejno w organizmy hermafrodytyczne, i że z zaniku jednej strony płciowości w istotach dwupłciowych powstały tak zwane osobniki jednopłciowe. Tak pojęta istota osobników jednopłciowych każe ją uznawać za indywidualność skryto hermafrodytyczną.

5) W peryodzie rozwoju rodowo-organicznego, samczość stała ilościowo i jakościowo po nad samczością.

6) Troska o los potomstwa, miłość rodzicielska, zrodziły się na łonie macierzyństwa, one przekazane zostały wraz z innemi cechami samiczemi, drugorzędnymi, n. p. gruczołami mlecznymi, na organizm sameczy. — Prawo przekazywania cech jednej płci na drugą, nazywamy prawem krzyżowania cech rodzicielskich w potomstwo. Amhpi mixis

7) To prawo odgrywało i odgrywa niezmiernie ważną rolę w rozwoju organizmów: 1) zgładza albo łagodzi zbyt wybujałe strony charakteru jednej płci kosztem właściwości płci drugiej, 2) przekazuje dodatnie cechy z jednej płci na drugą, 3) a nadto wytwarza całe szeregi nowych form organicznych.

8) Cechy psychiczne właściwe organizmowi samczemu są następujące: Miłość rodzicielska — altruizm i wszystkie z niemi związane właściwości uczuć i popędów jak n. p. cierpliwość, delikatność, wyrozumiałość, litość, współczucie, współradość (Mitfreude).

9) Cechy psychiczne, właściwie organizmowi sameczemu są: egoizm, despotyzm i wszystkie od nich zależne charaktery uczuć i popędu n. p. zemsta, zazdrość, zarozumiałość, popędlliwość, ambicya, nienawiść, odwaga, męstwo, śmiałość.

10) Każdy osobnik oprócz tego, że jest skryto-hermafrodytyczny, jest nadto jeszcze mieszańcem, powstałym wskutek połączenia cech drugorzędnych, należących do płci obu.

11) Harmonijne, proporcjonalne zastosowanie do natury nadto połączenie cech męzkich z żeńskimi, stanowi ideał indywidualności człowieka. Nie harmonijne, nie proporcjonalne połączenie, albo jednostronne ukształcenie takowych, wytwarza potwory moralne i cielesne.

12) Miłość rodzicielska zrodziła pierwsze spójnie społeczne. Z miłości rodzicielskiej rozwinął się altruizm, który jest główną podwaliną wszelkich wyższych związków socyalnych.

13) W początkowych stadyach rozwoju społeczeństw, organizm kobiety stał wyżej aniżeli mężczyzny i to pod względem właściwości fizyologiczno-anatomicznych, jak i intelektualno-psychicznych. Kobiety uważać musimy, na podstawie badań etnograficznych, jako inicjatorkę wszystkich rzemiosł, wszystkich sztuk i nauk, w jej umyśle zrodziły się ziarna tego wszystkiego, czem się ludzkość dzisiaj szczyci i jeżeli ziarna owe bujny plon wydały za pomocą organizmu męskiego, to tylko dzięki działalności tego prawa, o którym była mowa uprzednio.

14) Z nastaniem epoki życia pasterskiego narodów, zaczyna się stała i progressywna degradacja istoty kobiecej; przyczyny takiej zmiany szukać należy w tej okoliczności, że uznano kobiety za nieczyste, za niezgodne do piastowania dostojeństw społecznych. Degradacja kobiecości pociągnęła za sobą wielożeństwo, niewolnictwo, te znowu spowodowały zanik uczuć altruistycznej natury, a natomiast wybujałość cech natury męskiej. — Wytworzył się stan oplakany barbarzyństwa, w który się pogrążyły społeczeństwa. Z kolei nastał wiek barbarzyństwa cywilizowanego — znamiona jego główne są: walki religijne i polityczne, zabory, grabieże, rzezie, deportacje, fanatyzm, szowinizm, oportunizm, panowanie siły i przemocy nad sprawiedliwością, zanik uczuć moralnych i altruizmu, obłuda.

15) Celem odrodzenia społeczeństw wykołejonych skutkiem barbarzyńskich przesądów i wierzeń i degradacji kobiecości, powinno być podniesienie poziomu godności istoty kobiecej, nadanie praw równych wszystkim istotom normalnym ludzkim i świadoma swoich celów i środków, racjonalna, bo według zasad biologicznych prowadzona kultura społeczeństw, w duchu braterstwa, równości, zgody i altruizmu.

II. Wykaz towarzystw naukowych i redakcyi pism, z którymi Towarzystwo nawiązało stosunki.

- 1) Redakcyja „Czasopisma Pedagogicznego“, Lwów.
- 2) Redakcyja „Krytyki“, Kraków.
- 3) Redakcyja „Przeglądu literackiego“, Kraków.
- 4) Towarzystwo naukowe imienia Szewczenki, które przysyła swój organ: Zapiski naukowe Towarzystwa imienia Szewczenka.
- 5) Towarzystwo nauczycieli szkół średnich w Pradze, które przysyła swój organ: „Krok“.
- 6) Towarzystwo antropologiczne w Wiedniu, które przysyła swój organ: Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.

III. Wykaz darów na rzecz Towarzystwa.

Do biblioteki ofiarowali:

1) Akademia umiejętności w Krakowie: *a)* Zbiór wiadomości do antropologii krajowej T. 5—18; *b)* Sprawozdania komisji fizyograficznej T. 3, 6, 7, 9—23, 25—30.

2) Biblioteka kórnicka: O stylu krajowym w budownictwie wiejskiem, napisał książkę Czartoryski.

3) Ks. Hieronim Gołębiewski swoje dzieło: *Obrazki rybackie skreślił ksiądz ongi rybacki Hieronim Gołębiewski. Pełplin 1888.*

4) Edward Jelinek dzieło swoje: *Pohledy do Litvy. V Praze 1895.*

5) Dr. Rajmundt Friedrich Kaindl swoją rozprawę: *Neue Beiträge zur Ethnologie und Volkskunde der Huzulen. Osobna odbitka z Globus, tom LXIX, Nr. 5 i 6.*

6) Dr. St. Karwowski rozprawę Stanisława Drzażdżyńskiego: *Die slavischen Ortsnamen Schlesiens, Teil I: Kreis Leobschütz. Program gimnazjum w Głupeczycach (Leobschütz) 1896.*

7) Dr. Koehler: *Zur Beurtheilung der Bildwerke aus altslavischer Zeit. Berlin 1896.*

8) Karol Potkański swoją rozprawę: *Postrzyżyny u Słowian, Kraków, 1895.*

9) Dr. Stan. Eljasz-Radzikowski swe dzieło: *Tatry Bielskie. Kraków, 1895.*

10) Wiktor Soński swoje dzieło: *Z przeszłości Szląska. Część I., Bytom, 1895.*

11) Towarzystwo Tatrzańskie: *a)* Sprawozdanie za 1889 r., w którym mieści się: Dembowskiego, Spis wyrazów na Podhalu, i *b)* Pamiętnik za r. 1888, w którym mieszczą się: *Melodye zakopańskie przez Kleszczyńskiego.*

12) Dr. Karásek Józef dzieło swoje: *Poštoria, Nováves, Hlohovec. (České obce w Dolních Rakousích). Wiedeń, 1895.*

13) Towarzystwo imienia Szewczenki swoje wydawnictwo: *Etnograficzny zbirnyk wydaje naukowe Towarzystwo imeny Szewczenka za redakcyje M. Hruszewskoho. T. I. U Lwowi, 1895.*

Składając serdeczne podziękowanie Szanownym ofiarodawcom za ich dary, prosimy o dalsze nadsyłanie takowych na rzecz Towarzystwa. W ten sposób bowiem może Towarzystwo założyć bibliotekę, obejmującą wszystko, co do krajowego ludoznawstwa należy. Wszyscy więc, którzy rozumieją doniosłość tego przedsięwzięcia, raczą przyczynić się swymi datkami do jego urzeczywistnienia, a pewnością złożą miły dar na ołtarzu dobra publicznego.

Sprostowanie.

W sprawozdaniu z II. Walnego zgromadzenia Towarzystwa, na str. 92, Nr. 9, opuszczonem zostało, że do komisji kontrolującej wybrano także p. Dra Romana Kulczyckiego, dyrektora kasy chorych.

Na str. 15 należy dodać w uwadze jako cytaty do słowackiej wersji *Slovenské povesti. Vydávají Aug. Škultety a Pavel Dobšínský, I., (1858). str. 426 nast.*

Nazwa i ludność miasta Koźła na Szląsku.

Na Szląsku, nawet w zupełnie niemieckich okolicach, istnieją miejscowości, których nazwa pochodzi od polskiego słowa „kozioł” (po czesku i morawsku „kozel”), co dowodzi, że owe miejscowości zawdzięczają Polakom początek i na polskiej pierwotnie wzniosły się ziemi. Takimi są: Kosel pod Wrocławiem, Koselitz pod Głogowem, Kosław (1402 r.) pod Bolesławcem (Bunzlau), Kosła pod Żeganiem, pod Nisą (1254 r.) i pod Sycowem, Kozła pod Rozborkiem (Rothenburg), Kosłow w powiecie gliwickim, Koslau w powiecie nowotarskim (Neumarkt), Koslitz w powiecie bukowski (Lüben), Kosłowagura w powiecie tarnowskim, Kösling (1274 r.) zwane dawniej Coselow, Coselowe, Cossolaw, po czesku Kozluwky, po polsku Kozłówko, w powiecie głubczyckim¹⁾, jako też wieś Stare Koźle w powiecie kozielskim, wymieniona po raz pierwszy 1441 r. i leżące po drugiej stronie Odry w tymże powiecie miasto Koźle, zwane po łacinie Cozla, Chosle, po niemiecku z początku „zur Kozil“, później Kosel, Kossel, Cosel²⁾.

Z tego więc względu dziwnym był rozkaz rejencji opolskiej, dany dnia 12 czerwca 1863 r. radzcy ziemiańskiemu i magistratowi kozielskiemu, aby urzędownie pisano Cosel, a nie Kosel, chyba że chciano zatrzeć tym sposobem polski początek miasta.

O powstaniu Koźła rozmaite krążą wieści. Otóż podobno Wołosi (tak zwano trudniących się hodowlą bydła górali z pod Bielic, Jabłonki i Frydka) zwykli byli pędzić mnóstwo kozłów i owiec w okolicę dzisiejszego Koźła, wymienionego jako zamek po raz pierwszy w r. 1068, jako miasto 1133 r. i stąd to miała powstać nazwa jego oraz herb — trzy koźle głowy.

¹⁾ Stanisław Drzażdżyński, Die slavischen Ortsnamen Schlesiens. Teil I.: Kreis Leobschütz. Program gimnazjum głubczyckiego 1895/6.

²⁾ Weltzel, Geschichte v. Kosel. 1888, str. 606.

Podług innych, wznosił się niegdyś nad Odrą obronny zamek, własność trzech braci Kozłów, którzy z niego na zbójce wypadali wyprawy, aż ich wreszcie podstępem schwytano i z okna zamkowego zrzucano. Oni to mieli u stóp zamku zbudować miasto, które od nich wzięło herb i nazwę. Gniazdo Kozłów miał zburzyć 1163 r. książę Mieszko z rodu Piastów, pan na Cieszyźnie i Raciborzu.

Z tem podaniem stał zapewne w związku starożytny zwyczaj, który ustał dopiero w r. 1786.

Otóż w dzień św. Jakóba przystrajali starsi cechu rzeźnickiego w Koźlu kozła, wyłaczając mu rogi i obwieszając go mnóstwem wstążek. Kozła tego oprowadzał cech rzeźnicki wśród wielkiego zbiegowiska ludu po wszystkich ulicach, drażniąc go i do beczenia pobudzając. Wreszcie wprowadzono go na starą wieżę, wznoszącą się ponad raciborską bramą i starano się wśród wesołych okrzyków gawiedzi przymusić go do zeskoczenia, a gdy się wzbraniał, strącano go przemocą. Zwykle biedny kozioł łamał sobie nogi, poczem dobijano go nożem.

Gdy się o tym zwyczaju dowiedział pruski minister Hoym, zakazał 1786 r. magistratowi wyprowadzać takie widowisko, ponieważ, jak się wyraził, zasługiwało samo przez się na potępienie, ludzi pobudzało do próżnowania, hulatyki i swawoli, a mianowicie zły wpływ wywierało na młodzież, która przez to przyzwyczajała się do katowania zwierząt, a nawet srogiego obchodzenia się z ludźmi.

Nazwisko Kosel nosi kilka rodzin niemieckich. Jedna, hrabiowska, miała posiadłości na Szląsku, nad Renem i w Saksonii; z niej to pochodziła słynna kochanka Augusta II. W Prusach dotąd istnieje rodzina v. Cosel, a w r. 1880 pozwolono potomkom dzielnego obrońcy Koźła z r. 1807, Dawida Neumanna, nosić nazwisko v. Neumann-Cosel.

Istniała też nigdy w katedrze wrocławskiej „Koźła kaplica“ (Koseler-Kapelle).

Najstarsza pieczęć miejska z trzema kozłami głowami, znajdująca się przy pewnym dokumencie w stanowem archiwum w Bernie (Brünn), pochodzi z r. 1342.

Ludność miasta Koźła była pierwotnie zupełnie polską, ale odkąd Kaźmierz II., pan Koźła, jako pierwszy ze wszystkich Piastów szląskich oderwał się od Polski i uznał swym zwierzchnikiem króla czeskiego Wacława, zaczęli napływać do Koźła Niemcy lub zniemczeni Czesi. Wynarodowienie miasta szybko postępo-

wało za czasów królów czeskich z rodu Luksemburgów i ziem-
czałych książąt oleśnickich, którzy od r. 1355—1476 byli w po-
siadaniu Koźła. Później znowu wzmógł się żywioł polski, a wnio-
skować można z tego, że za Jana Oppersdorffa, który od r. 1563 do
1584 trzymał Koźle zastawem, kazano po polsku we farze, a po
niemiecku w kaplicy N. P. Maryi. Pisano po morawsku, mówiono
po polsku, a ubierano się po niemiecku.

W XVIII. wieku pewien proboszcz kozielski przetłómaczył
łaciński dokument fundacyjny Bractwa literackiego na język cze-
ski, „aby go członkom tegoż zrozumiałym uczynić“. Snać więc
wówczas nie robiono różnicy pomiędzy językiem polskim i cze-
skim, gdyż mieszkańcy Polacy dobrze rozumieli język czeski.

Wszystkie akta sądowe, rachunki, kwity i listy pisano w mo-
rawskim języku aż do zajęcia Szląska przez Prusaków w r. 1741.

W opisie miasta z r. 1645 pojawiają się już całkiem nie-
mieckie nazwiska obok polskich lub czeskich: Bieniaszków, Bol-
ków, Cichotów, Drabków, Dudków, Dworaczków, Fiałków, Gor-
kosów, Karazinków, Koczerów, Kozłów, Kuczmendów, Kozub-
ków, Krupów, Labańskich, Nieboraków, Orlików, Przygodów,
Sidków, Sierpów, Sterbów, Szadków, Świętków, Tłustych, Wa-
wrzeskich, Wielkowskich, Wyspałów.

Gdy po przejściu Szląska pod panowanie pruskie, niemieccy
urzędnicy, żołnierze i rękodzielnicy napłynęli do Koźła, prze-
ważył język niemiecki. W r. 1832 było na 1284 katolickich mie-
szkańców 252, którzy tylko polskim językiem władali; w ogóle
mówiono w mieście po niemiecku. W r. 1867 liczyło miasto
3819 Niemców, Polaków zaś tylko 601. Natomiast okolica pozo-
stała polską z wyjątkiem kilku posiadzicieli ziemskich i osady
Pawłowizny (Gnadenfeld), kolonii Hernhutów.

Dr. Stanisław Karwowski.

Przyczynek do historyi przesądów.

(Rozstrzelanie cholery na Syberyi w 1892 r.).

Ludność rosyjska północnych stoków Ałtaju, rozsiana nie-
wielkimi grupami a pomieszana terytoryalnie z ludkami Uralsko-
Ałtajskiej grupy, przedstawia dla etnologa bardzo ciekawy obraz;
dwa światy zetknęły się tu i mieszały z sobą. Poglądy ludów
Uralsko-Ałtajskich przesiąknęły powoli w ludność rosyjską, która

je pomieszała z odwiecznymi swemi pojęciami, wyniesionemi z Europy. Do nich trzeba zaliczyć powszechną wiarę w „gniadych ludzi“ (gniedych ludiej), którzy schronili się pod skałami i kamieniami przy zjawieniu się „białej“ brzozy, mającej przepowiadać przyszłe panowanie „białego“ cara. Ludzie gniadzi wychodzą niekiedy ze swych kryjówek, by szkodzić żyjącym; mają oni nieść zarazę i śmierć, mszcząc się za krzywdy doznane i ciężki swój los. W jękach wiatru lud często słyszy jęki „czudi biełogłasoj“, którą niekiedy utożsamia z ludźmi „gniadymi“ czyli „gniadkami“. Wedle podania byli oni wzrostu średniego, mieli włosy płowe i oczy błękitne, a twarz kwadratową o nosie spłaszczonym.

Nie mniej powszechną jest też wiara w „krowią śmierć“, (karowja smiert'), którą też wyobrażają sobie w postaci zbliżonej do postaci ludzi gniadych. Wogóle wszelka zaraza lub choroba ma swoją postać, zwykle podobną do ludzkiej; nawet porody ciężkie — to sprawa złego ducha, którego z kirgiska nazywają „abłasty“; zdaje się, że ta wiara przeszła od Kirgizów. Nic więc dziwnego, iż cholere, która tam tak srożyła się w 1832 r., przypisano sprawce „gniadych ludzi“, którzy gniewali się za coraz większą uprawę gruntów. Epidemia cholery poprostu przeraziła ludność, bo w niektórych okolicach śmiertelność wynosiła 30%, jak n. p. we wsi Łoktiewskij Jenood ¹⁾. W drugiej połowie sierpnia 1892 r. przybył do wsi Trubaczowa, okręg. Barnaulski, gub. Tomska, — jakiś Niemiec, ślusarz, rodem z Kurlandyi; rozpytywał on się pomiędzy chłopami miejscowymi o ziemie wolne, warunki pracy, życia i t. d.; mówił bardzo źle po rosyjsku i nie żegnał się.

Jednocześnie z jego przyjściem zdarzyło się kilka wypadków cholery, oraz zdechło kilka sztuk bydła na karbunkuł. Wnet w głowach chłopskich błysnęła myśl, iż jest to „gniady człowiek“, który „psuje ludzi i bydło“, (portit ludiej i skot — słowa oskarżonych). Zebrała się gromada pod przewodnictwem sołtysa (starosty) Jakóba Bezpałowa; przyprowadzono Niemca; zażądano odeń dokumentów, które okazały się w porządku; przeczytano nawet paszport i znalezioną notatkę ze spisem wsi okolicznych. Później wyjaśniło się, że na imię mu było Jan, nazwisko zaś pozostało nieznanem, bo chłopie je zapomnieli. „Ty chodzisz po wsiach — mówiła gromada — psujesz ludzi i bydło; przeszedłeś mimo Jermaczychi — tam zaraz zaczęli umierać ludzie, a by-

---

¹⁾ Słowa dr. K. Giedryka, który na wezwanie rządu pojechał tam w czasie cholery.

dło zdychać“. Nareszcie po długich rozprawach gromada postanowiła „sprzątnąć jego zupełnie“ (prowodit' jego sowsiem). Niezłasiwego wyprowadzono poza obręb wsi, dano doń dwa strzaly, a gdy upadł, dobilo dragami. Okazalo się, że strzelali doń Mateusz Agarków, 20-letni młodzieniec i Sidor Frołow, chłop też bardzo młody. Potem chłopci, Szymon Czanow, Jeremiasz Bezpałow i Floryan Kisielow, przywiązali do nóg trupa sznur, za który zaciągnęli zwłoki do tajgi; tam przy pomocy kirgiza Czokina zakopali ciało niezłasiwego. Rozumie się — pogłoska o „rozstrzelaniu cholery“ powoli zaczęła rozchodzić się; w październiku dowiedział się już o niej komisarz policyjny drugiego rewiru okręgu Barnaulskiego Chociatowski. Zainteresowany temi nadzwyczajnemi pogłoskami, sprawdził je, a gdy potwierdziły się, rozpoczął formalne dochodzenie policyjne. Kirgiz Czokin szczerze opowiedział wszystko, bynajmniej nie mając za złe „zglądzenie cholery“. Zjechał sąd z Barnału, przeprowadzono dokładne śledztwo, które potwierdziło zeznania Czokina. Ekspertyza lekarska wskazała, że trup posiadał 2 rany śmiertelne od postrzału z broni palnej; czaszka była rozbita na 16 kawałków, żebra, ręce, nogi i kręgosłup — podruzgotane. Sąd gubernialny w Tomsku skazał włóscian wsi Trubaczowej: Marka Łatkina 53 lat, Szymona Czanova 23 lat, Ageusza Ważynina 27 lat, Barlaama Małyszowa 19 lat, Abrahama Kasynina 21 lat, Jeremiasza Bezpałowa 30 lat, Mateusza Agarkowa 20 lat, Antoniego Bezpałowa 34 lat, Grzegorza Ważynina 30 lat, Floryana Kisielowa 37 lat i Jakóba Bezpałowa jako winnych morderstwa, po pozbawieniu wszystkich praw stanu zesać do ciężkich robót na Sachalin na lat 8 ze względu na okoliczności łagodzące winę, krom niepełnoletnich, którym termin ów skrócono o $\frac{1}{3}$ część. Ze względu na obowiązującą literę prawa, sąd przekazał całą tę sprawę do rewizyi Senatowi Rządzącemu, nadmieniając, iż skazani godni są ułaskawienia, albowiem działali pod wpływem poglądów, których nawet bronili gorąco w obliczu sądu

Wypadki analogiczne zdarzały się: byłem świadkiem — lato 1886 r. — jak kozacy stancy Ulbińskiej, by sprowadzić deszcz, sprofanowali mogiłę samobójczyni, albowiem — wedle ich zdania — samobójstwo było przyczyną posuchy, przeto należało na grób wylać z każdej chaty po 10 wiader wody. Sprawa zakończyła się skazaniem winnych w drodze sądowej.

Jan Witort.

GREGORJANKI.

I.

Linde tak objaśnia ten wyraz:

„Święto św. Grzegorza i pod ten czas żaków uciechy“ i dodaje dwa następne wyjątki: „Grzegorz św. dziatki, które przedawać w niewolę przywieziono, odkupywał i do szkoły dawał; a stąd w jego dzień dają dziatki do szkoły i „Gregorjanki“ zowią (z Kroniki Bielskiego); — „Ubrała go, jak na jakie Gregorjanki“ (ze Skarbca Haura). — Wyraz zaś „Gregorjanek“ objaśnia tak: „1) nowy żak, który się niedawno zalecił do szkoły; tak zwany, iż dawni Polacy niektórzy w dzień św. Grzegorza, chwalebного dzieci nauczyciela, do szkół swych synów oddawali, 2) nieuk, 3) żak obchodzący gregorjanki“.

Że wyraz „Gregorjanek“ znany był oddawna w Polsce, świadczy o tem, prócz wskazówek powyższych, istnienie księżeczki pod tym tytułem, drukowanej r. 1600, o której niczego nie udało się mnie dowiedzieć, gdyż w Bibliografii Estreichera znalazłem tylko wzmiankę, że bez oznaczenia miejsca wyszła w roku wskazanym; nie powiedziano tam, czy się znajduje w jakim księgozbiore?

J. Konopka w Pieśniach ludu krak., str. 141—143, przytacza spory ustęp z rękopisu XVII. w., który zatytułował: „Dumka (?) małych żaczków, Gregorjanka“. Pierwsze wiersze brzmią następująco:

„Na dzisiejszy dzień pięknie mi śpiewali,
Gregregori, ei wyszczercy mali;
Wszystcy mnie do tej szkoły namawiali“

Tak mówi oczywiście bean, czyli nowicyusz — żaczek, uskarżając się dalej gorzko, że zamiast dawać miodu i placków, jak obiecywano, „brzezina chędoża“ go, położywszy na ławie „jako lisa“.

Wójt żywiecki, Komoniecki, który żył na początku w. XVIII., tak mówi o zajmującym nas obchodzie: „Chłopcy szkolni na św. Grzegorza, wyprawiwszy gregoryanki, nowych gregoryanek w szkole częstowali, nalawszy im piwa misę, obwarzanków węg nadrobili“. Dnia tego (czy to mówi dalej Komoniecki, czy Pauli, z którego Pieśni ludu polskiego, str. 27 przytaczam?), zwołują się po wsi dzieci do szkoły tym śpiewem; „Gre gre gre gory, pójdźcie dzieci do szkoły !...“

Tenże Ż. Pauli tak prawi o gregoryankach (tamże, str. 26): „W czasie uroczystości św. Grzegorza, t. j. 12 marca, z początkiem wiosny, prowadzą rodzice po wsiach do szkoły ustrojone swe dzieci, które „gregoryankami“ zowią. Zgromadzone żaki obchodzą uroczystość tę świętem „gregoryanek“ nazwaną, różnemi zabawami; tak np. bakałarza, udzielającego naukę, opasywano sznurem, nawleczonym obwarzankami; bakałarz uciekał, a dzieci, szarpiąc obwarzanki, goniły za nim. Chodzą także dnia tego żaki po wsi od chaty do chaty, śpiewając i odmawiając załączone tu mowy „gregoryanek“.

Tych mów Pauli podaje trzy: bardzo są one podobne do żakowskich oracyjek wielkanocnych.

Poszukując dalszych wiadomości o gregoryankach, znajdujemy w t. I. Mazowska Kolberga, powtórzenie wskazówek powyższych, a w t. I. Radomskiego tegoż autora, str. 99, ciekawy wypis z Jedlni ks. Gackiego, świadczący o obchodzeniu gregoryanek około r. 1870 r. we wsi owej (powiat Kozienicki), który tu powtarzamy:

„Z odwiecznych czasów studenci tutejsi do niedawna zachowywali zwyczaj „chodzenia po gregórkach“. Jeden ubierał się za biskupa, dwaj za księży, a czwarty za sługę kościelnego. Ubiory mieli klejone z papieru. W dzień św. Grzegorza, w marcu, obchodzili przy dzwonku wszystkie domy i w każdym śpiewali:

„Ojcowie, matki,
Swoje miłe dziatki
Do szkoły dajcie...
Dajcież nam miód i na obwarzanki,
Sprawimy sobie gregoryanki...“

„Ubraniem za sługę kościelnego dawano do koszyka jaja i suszone gruszki polne. Drobną dziatwa ze wsi całej biegła za gregórkami, a wróciwszy do rodziców, napierała się, aby ją zaprowadzili do szkoły“.

Wiadomość o współczesnem obchodzeniu gregoryanek w Polsce znajdujemy w pracy M. Ciska o Żołyni (powiat Przemyśki), drukowanej w tomie XIII. Zbioru wiadom. do antrop. (od str. 64). Dzięki staranności autora, dość jest ona obszerna, więc ją streszczamy.

Przebrani za biskupa, księdza i „Grzegorza“ chłopcy chodzą po domach od nowego roku do 12 marca (dawniej chodzili od 12 do 20 marca), i zbierali do kosza chleb jaja i tp., oraz śpiewając:

Gre gre gregoly,
Dejcie chłopca do szkoły...”

Potem przemawia biskup: „A ja sobie żaczek, wylązem na krzaczek...“, po nim ksiądz wychwala cnotę, wreszcie Grzegorz opowiada, jak „pun profesor napisał na tablicy abecadło: a a b c d k i ko“; poczem śpiewają razem o Najświętszej Pannie, biskup mówi o śniadaniu, a Grzegorz kończy tak:

„Szanowne państwo.
Powiadum wum racyjo:
Mum na brzuchu wielgo turbacyjo;
Powiedziálbym jeszcze,
Ale mi sie jeść chce“.

II.

Tyle się dowiedziałem ze źródeł krajowych. Że zaś obchody, w rodzaju gregoryanek, przysły do nas, wraz z innemi nabytkami cywilizacyjnemi, z zachodu, więc szukałem tam czegoś podobnego i znalazłszy, nie wiele wprowadzie, dzielę się tem z czytelnikami, w nadziei, że raz rozpoczęte poszukiwanie pobudzi innych do dalszych i szczęśliwych.

Nasamprzód przyjrzyjmy się podobnym do naszego zwyczajom czeskim. W cennej pracy prof. Zibrta Staročeské výroční obyčje (Praga 1889) spotykamy rozdział (str. 65—67) o dniu św. Grzegorza. Dowiadujemy się z niego, że w dniu tym nauczyciel z uczniami, przebranymi za „wojaków Grzegorzowych“, obchodził wszystkie domy, jak się zdaje, już w w. XVI., a z pewnością od w. XVII. Przy tem obchodzeniu śpiewano pieśń, zachęcającą do oddawania dziatwy do szkół, zupełnie jak u nas i dopraszano się paru groszy „na papier“. Ciekawym jest szczegół, że gospodynie wypędały kolendujących żaków miotłami, a to w celu, aby tem samem wygnać z domów pchły i inne robactwo. Obchód gregoryanek pod dziś dzień zachowuje się w niektórych okolicach Czech, jak świadczą Krolmus i Bartosz, przytoczeni w książce Dra Zibrta.

III.

Nie udało mi się znaleźć w źródłach folkloru niemieckiego wyraźnych wzmianek o gregoryankach; przypuszczam jednak, że zwyczaj wprowadzania żaków do szkoły na św. Grzegorz, oraz łączące się z nim pieśni i obrzędy, musiały istnieć i w Niemczech, bo w Belgii np. przechowały się po dziś dzień. Znajdujemy wia-

domość o tem w dziele Reinsberg-Düringsfelda : *Traditions et légendes de la Belgique* (I., 164—166).

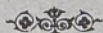
Dzień św. Grzegorza najsolenniej obchodzony bywa w okolicach walońskich, powiada ten autor. Chłopczy uczęszczający do szkół, chodzą dnia tego koledując, śpiewają przed domami i zbierają jaja, mąkę, masło i t. d. na naleśniki. Koło Dinant i Huy przebierają jednego z pośród siebie za biskupa, który ma wyobrażać św. Grzegorza. W innych okolicach przebiera się czterech: jeden za św. Grzegorza, drugi za kapelana papieskiego, trzeci za piekarza, a czwarty za policyanta. Po uzbieraniu zapasów, wracają do szkoły, jedzą i tańczą

W Leodjum dnia tego ogłaszają, w szkole, kto został „prymusem“, prowadzą go, ustrojonego w wieniec wawrzynowy do kościoła, a koledzy krzyczą ciągle: *vivat primus he!*

W niektórych miasteczkach Flandryi w dzień św. Grzegorza, uczniowie mają prawo związania bakałarza (*meester binden*), poczem musi on uraczyć dziatwę słodką jałowcówką; wieczór spędza się za miastem na zabawach i uctowaniu.

Należałoby dalej szukać paraleli i źródeł naszych gregoryanek; niech skromny przyczynek mój posłuży za podniętę i po budkę.

Jan Karłowicz.

Pasterstwo i wierzenia pasterskie u Hucułów.

Głównem zatrudnieniem Hucułów jest pasterstwo. Bydło zatem stanowi najważniejszy dział ich mienia. Podług liczby wołów, koni i owiec, jakoteż kur i świń obliczają swój majątek; na obszar gruntu mniej się uważa, ponieważ wartość jego stosunkowo jest nieznaczna. Przed dwudziestu laty jeszcze, gdzie rada gminna repartycyę podatków przeprowadzała, oznaczano wysokość ich nie według posiadanego gruntu, lecz podług wielości bydła. Kto mało, lub żadnego nie posiada bydła, ten uważa się za biednego. Żebraków w rozumieniu naszym nie ma u Hucułów, chyba w bardzo nieznacznej mierze, których się wspiera chętnie i otacza pewnem poszanowaniem i współczuciem jako nawiedzonych przez Boga. Z przychowku rocznego w bydle, sprzedają tylko tyle, ile z powodu niedostatecznej paszy sprzedać są zmuszeni. Brak paszy może stać się zgubnym nie tylko dla bydła, ale także dla jego właściciela, jak to poświadczyć może następujący wypadek, który się wydarzył w górach nad Suczawą. Kiedy z polecenia antro-

pologicznego Towarzystwa w Wiedniu i ck. nadwornego Muzeum historyczno - przyrodniczego (k k. naturhistorisches Hofmuseum) zajmowałem się badaniami nad budową domów huculskich i zbieraniem materyałów i przedmiotów dla tych zakładów i z tego powodu bawiłem w sierpniu 1895 r. w Seletinie, wówczas powiesił się pewien Hucuł na górze Jarowica pod Szipotem (Camerale). Do tego czynu popchnęła go obawa o paszę dla bydła. Zaprawdę powód do samobójstwa charakterystyczny u członka plemienia, którego całe bogactwo i największą dumę przedstawia bydło! Również zasługuje na wspomnienie, że w Saden nad Suczawą, gdy w kościele była mowa w kazaniu o papieżu, pewien Hucuł zwrócił się z prośbą do księdza, ażeby wyprosił dla niego jaką parcelę, ponieważ posiadał za mało pastwiska.

Ze względu na charakter Hucuła jako właściciela bydła, zrozumiałem jest, dlaczego w jego przysłowiach tak często występują zwierzęta domowe. Tak np. dla uniewinnienia błędów i słabości ludzkich mówi się: „kiń ne czołowik, maje cztery nohy, taj szcze syszpotaje“; dla czegożby więc człowiek, który ma dwie nogi, nie miał się potknąć? przyczem zauważyć trzeba, że do porównania użytym zostało najszlachetniejsze zwierzę, które zna Hucuł. Chcąc wyrazić, że czynność człowieka odpowiada jego charakterowi, „ówi się: „jak byk zwyk, tak ryk“. Maksymę życiową: *Leben und leben lassen*, wyraża sentencją: „i wowk sytyj i koza ciła“, a sentencją: „kohut jejce zneset i byk tyle nosyt“, daje poznać, jak łatwym jest powodzenie bogatego. Chcąc wyrazić chęć zajęcia i zapłaty, albo zwyczajnego zatrudnienia, mówi się: „kurka hrebet, aby szo wihrebła“. Ażeby scharakteryzować upór kobiecy, mówi Hucuł: „leksze wid jałowej korowy mołoka nadojity, jak z widmy praudy widobyty“.

Jak dalece Huculi kochają zwierzęta, widać także z tego, że dawanie paszy bydłu oznaczają tymi samymi wyrazami, jak jadła ludziom, np. „obid“ na południe, „weczera“ na wieczór itp. Na Boże narodzenie i Wielkanoc nie zapomina Hucuł o tem, ażeby dać bydłu także coś z potraw świątecznych.

Ponieważ bydło dla Hucuła przedstawia największą wartość, dlatego zrozumiałem jest, że bydło używa się bardzo często przy dawaniu lub otrzymywaniu podarków. Tak rodzice chrzestni dają swemu chrześnięciu przy „kolaczynach“ stosownie do stanu majątkowego cielę, owcę, jagnię lub świnię, a przy dawaniu posagu odgrywają krowy i owce bardzo ważną rolę, które nie tylko rodzice dają swej córce, ale także uczestnicy weselni młodej parze małżeńskiej. To samo powtarza się także w zapisach pośmiertnych,

w których umierający Hucuł przekazuje bydło krewnym, przyjaciołom lub księdzu. I tak opowiadano mi, że w Jasienowie nad Czeremoszem, po śmierci bogatego gazdy Toki, następujące dary były rozdane: ksiądz otrzymał gotówką 100 złr. i parę wołów, wartości mniej więcej 150 złr.; kościelny dostał 25 złr. i krowę wartości 30—35 złr.; pomiędzy ubogich rozdano 11 sztuk wołów i 25 owiec; rogi rozdanych zwierząt były złożone. We wsi Płoska na Bukowinie np. pastuchowi, wygrywającemu na trąbie, który bierze udział przy pogrzebie, daje się jako nagroda jagnię

Bydło posiada niejedną tajemnicę. I tak np. uważa się przede wszystkim na wyrocznię przy budowaniu domów, które zanim Hucuł zacznie budować, używa wszelkich środków, ażeby dowiedzieć się, czy grunt pod budowę został szczęśliwie wybrany. W tym celu śpi na tem miejscu, a jeżeli we śnie zjawi mu się piękne bydło, wówczas w domu tym przebywać będzie zawsze szczęście. Gdy cztery przyciesie dolne zostały założone i jeżeli daje się słyszeć ryk bydła, wówczas uważa się to także za znak pomyślny.

Szczególniejsze szczęście oznacza, jeżeli gospodarzowi krowy i cielęta chowają się maści czarnej. Jeżeli pierwsze cielę, które w ziemi się urodziło, jest czarne, wówczas następny rok będzie urodzajny. Jeżeli krowa ma bliźniaki, wtenczas uważa się to za znak nadzwyczajnego szczęścia, gdy znów dzieci bliźnięta, oznaczają karę Boga.

Ponieważ bydło stanowi największe dobro Hucuła, dlatego musi być strzeżone przed złymi, zawistnymi ludźmi, przede wszystkim zaś przed czarownicami. Ażeby uchronić bydło przed złym wzrokiem, obwiązują mu około szyi lub ogona czerwone nitki wełniane, lub wstążki takiegoż koloru. Jeżeli gazda lub pasterz posiada zły wzrok, wówczas przy zbliżaniu się jego do bydła, ktoś z domowników skrycie daje mu jakie wyzwisko: „czarta“ lub „hajdamaki“, co ma chronić od złego uroku. Przed i po ocieleniu krów zachowują pewne zwyczaje. W dniu tym w którym się krowa ocieli, nie można niczego z domu wydać, gdyż przyniosłoby to szkodę domowi¹⁾. Przy pierwszym dojeniu po ocieleniu powinno się dojąć wszystkie cycki przez pierścionek ślubny, w takim razie krowa będzie zawsze obficie dawać mleka. Na ten sam cel solą także pierwsze wydojone mleko i dają pić krowie, zmieszane z jakim napojem. Ażeby uchronić cielę od choroby z powodu złego uroku, bierze się węgle i gnój kurzy, zawiazuje

---

¹⁾ Podobny zwyczaj panuje także przy narodzeniu dziecka, zob. Kaindl: „Die Huzulen“, Wien, 1894, str. 5.

wełną czerwoną w szmatę i obwiązuje cielęciu około szyi; oprócz tego robi się cielęciu czosnkiem na czole znak krzyża. Pożyteczną jest również rzeczą, znalezione stare podkowki składać na podwórzu, przez które gdy przechodzi bydło, chroni się tem samem od złych skutków oczarowania. Jest także w zwyczaju, ażeby łożysko płodu zakopywać w oborze na miejscu, na którym krowy tylnymi nogami stoja, wówczas krowy dają wiele mleka, a czarownice nie mają żadnej mocy nad niemi. Na pastwiskach w górach, przepędzają krowę na ten sam cel przez popiół wiecznego ognia, o którym niżej jeszcze będzie mowa.

O sposobach, w jakie czarownice krowom odbierają mleko, umie wiele opowiadać ludowe podanie, z których przytoczę tutaj tylko niektóre. Jedni utrzymują, że czarownice doją krowy w sposób zwyczajny, według zdania innych, odbierają one w dzień wielkiego święta, szczególnie św. Jerzego i Jana, trochę mleka, którem pomazują wymiona własnych krów, z których płynie mleko w obfitości, podczas gdy wymiona krów, z których udojono mleka, zasychają, lub dają tylko krew. Jeszcze inny środek służy na ten cel, który polega na tem, że czarownica na miejscu, na którym zwykle krowy się doją, z drzewa wystruże sobie krowę a nóż, użyty do tej roboty, wetknie w ziemię, wówczas owa drewniana krowa daje czarownicy mleko wszystkich krów, które na tem miejscu się doją, a ich właścicielom tylko krew.

Ażeby krowę oczarowaną odczarować, na to jest wiele sposobów. Pomiędzy innymi dają bydłciu święconej wody, do której mieszają pączki palmy święconej w palmową niedzielę i siarkę, albo robią masę z czosnku tureckiego, uryny i smoły i tą nacierają krowę.

W Jaworniku, wsi położonej niedaleko Czarnej Hory, oczarowanie krowy zostało dokonane w sposób następujący. Węgłem zrobiono jej krzyż na grzbiecie, pokropiono święconą wodą i dojono przez pierścień ślubny, przyczem wymawiano następujące słowa: „Ile kropli wody święconej, tyle łez niech wyleje ten, kto krowę oczarował“. Jeszcze opowiadają inni, że czarownica nosi ze sobą worek, który napełnia się natychmiast mlekiem, gdy spojrzy na jaką krowę; worek czarownica zasznurowuje i ma w nim mleko krowy, a ta natomiast usycha. Nadmienić jeszcze wypada, że czarownice wywierają szczególnie w pewnych dniach roku swój wpływ zgubny na krowy, o czem na innem miejscu obszernie traktować będę. Tak na Boże Narodzenie daje się bydłu pomiędzy innymi także potraw świątecznych, ażeby je uchronić od oczarowania; w dzień pierwszy święta nie powinien

gospodarz iść do kościoła, ażeby czarownica w tym czasie nie nasiała wilków do domu. W dzień Wielkanocny starają się czarownice szkodzić bydłu w postaci psów; tak samo są one szkodliwe krowom w noc Zielonych świątek, w dzień św. Jerzego, św. Onufrego i św. Jana. W te dni starają się wszelkimi możliwymi środkami uchronić bydło od szkody czarownic. Wszędzie zatykają ponad oddrzwiami, albo stawiają przed drzwiami obory zielone gałązki, do których dodają gałązki palmowe, poświęcone w niedzielę palmową, albo też gałązki osiny, szczególnie pomocne przeciwko czarom. Na bramach i drzwiach malują smołą krzyże, okadzają krowy kadzidłem, albo skórą wężową, posypują mierzwą itp. Podobnie jak czarownice, tak też i ich władcy, dyabły szkodzą bydłu. Mianowicie na Boże Narodzenie przychodzą do obór i jeżdżą na bydłociu tak długo, aż niektóre z nich tej samej nocy ze znużenia nie padną na miejscu, albo przynajmniej bardzo schudną.

Inną siłą, szkodliwą dla bydła, są dzikie zwierzęta. Najmniejszy z tych nieprzyjaciół, niedźwiedź, nazywa się z pewnem uważaniem „wujko“, albo „wełyki“, ażeby przez to uczynić go sobie nieszkodliwym; z tego samego względu wilk nazywa się „malej“. Oprócz tego szkodliwymi są jeszcze bydłu łasice i węże, które czarownice posyłają im na zgubę. Ukąszenie łasicy uważają Huculi zawsze za szkodliwe. Wieśniak z Heppy oznajmił mi, że mięso ukąszonego zwierzęcia jest czarne i nie ma żadnego środka przeciwko temu ukąszeniu, podczas gdy przeciwko ukąszeniu węża czosnek i zaklęcia skutecznymi są środkami. W Płosce na ukąszenie łasicy (prostril, postril) używają znachory następującego sposobu. Ukąszone bydło ciągnie znachor za ogon, naciera mu grzbiet, zażegnuywa je odpowiedniami słowy, pluje nań i kadzi ziołami i skórą wężową. Zabijać łaski nie można, ażeby jej „krewni“ mszcząc się, nie zniszczyli wszystkiego bydła; jednak należy się łasice wypędzać z ogrodzenia gospodarskiego. Podobnie i węże nazywają Huculi wyrazami opisującymi, ażeby ich nie urzec; najczęściej używają wyrazu „douka“ lub „doukauka“, t. j. długa (żmija).

Ażeby zwierzęta szkodliwe uczynić przyjaznemi sobie, obchodzą na ich cześć różne święta i uroczystości. Uroczystość łasicy święcą Huculi albo w dzień św. Mateusza (Mafteja, 9 sierpnia st. st., 21 września n. st.), albo w dzień św. Katarzyny (Kateryna, 25 listop.). Dnia tego nie robi się żadnej roboty, ażeby łasica bydłu nie szkodziła. W święto męczennika Lupa lub Lupula (na Lupa, 23 sierpnia st. st.) nic się nie robi, ażeby wilk trzodom

szkody nie wyrządzał. Początku tego święta trzeba szukać u Rumunów, w których języku wilk nazywa się „lup“, „lupul“, w czym leży źródło połączenia dnia, poświęconego wilkowi, z dniem św. Lupula. Dzień podwyższenia św. Krzyża (14 września) poświęcony jest węzom, a na dniu św. Spirydiona (14 grudnia) wszelka robota ustaje, ażeby dzikie zwierzęta w stadach szkody nie robiły. Jako obrońca bydła uważa się tak letni (litnyj) św. Mikołaj (21 maja), jakoteż biskup Mikołaj (6 grudnia), pierwszy szczególnie bydła na połoninach, które około tego czasu jego święta wypędzają w góry. Zasluguje także na szczególniejszą uwagę, że woły mają także swoje święto; w dniu św. Łukasza ewangelisty (18 października) nic się nie powinno robić wołami.

Wobec krów przestrzega się pewnych wyrazów, jak to ma się rzecz także z niedźwiedziem, wilkiem, węzem, dyablem i gradem. Tak na wyrażenie, że mleko gotuje się lub „kipi“, nie używa Hucuł ogólnosłowiańskiego wyrazu „kypyt“, ale „bojit“. Wyrazu „kypyt“ unika się z tego powodu, ponieważ oznacza on także „sprzeczać się, kłócić się, być niezgodnym“, więc użyty o bydle mógłby stać się przyczyną, że te bodłyby się wzajemnie. Również nie można powiedzieć o mleku, że gotuje się, „waryt sia“, tylko że grzeje się „hryt sia“; nie mówi się więc nigdy o gotowaniu tylko o grzaniu mleku, gdyż pierwszy wyraz mógłby pociągnąć za sobą ten skutek, że wymiona krów pokryłyby różne wrzody. To może i wówczas nastąpić, jeżeli mleko przy gotowaniu się skipi; chcąc odwrócić zły skutek, trzeba ognisko solą posypać. Również nie można mówić, że wełna parzy się (paryt sia), lecz tylko że grzeje się (hryt sia), gdyż owce tarłyby się do krwi wśród skwaru letniego.

Pasterstwo w górach jest w ogólności gospodarstwem koczowniczem. Wypędzanie bydła na połoniny odbywa się w czerwcu, gdy śnieg stopnieje. Ubożsi oddają swe bydło bogatym gazdom na utrzymanie; to samo czynią niekiedy wieśniacy z równin, że trzody swe przypędzają do nich na pastwisko. Gospodarstwem mlecznem w górach trudnią się mężczyźni. W towarzystwie wielkich psów pasterskich i konia, który niesie potrzebne narzędzia i miech maki kukurudzianej, wyrusza pasterz wśród życzeń krewnych z stadem w góry. Przełożony pasterzy zowie się watasz, wataszko, watach lub wartar, drudzy są na jego rozkazy i winni mu posłuszeństwo, z których pasterze owiec zowią się wiuczeri, a wołów bouhari. Watasz zajmuje się mlecznem gospodarstwem i wyznacza pastwiska dla bydła. Nieodłącznym towarzyszem pasterza jest jego trembita, której przeciągłymi tonami zwykł już z daleka witać podróżnego.

Kiedy pasterze ze swemi trzodami przybyli na góry, rozniecają, podobnie jak w wigilią Bożego Narodzenia, żywy ogień (żywa watra, żywyj wohoń). Na ten cel rozszczepiają na jednym końcu kawałek drewna i kładą w to rozszczepienie hubkę, która zapala się przez tarcie o drugi kawałek drewna i zaniecają zapomocą jej ogień w szałasie (staja). Ogień ten nie może zagasnąć aż do spędzenia trzód do domu; w razie, jeżeli to nastąpi, upatrują w tem zły znak dla właściciela połoniny. Przez popiół ogniska przepędzają, jak wyżej powiedziałem, trzody, żeby je uchronić przed złemi mocami i czarami. W pierwszych dniach pobytu na połoninach odbywa się dojenie „na miarę”. Każdy z gospodarzy, którzy swe owce lub krowy w góry na pastwisko posyła, doji je w obecności watachy własną ręką, ażeby oznaczyć ilość mleka swego dobytku; stosownie do tego otrzymuje przy spędzeniu z połonin trzód swój udział w wyrobach mlecznych. Nie potrzeba dodawać, że pasterze pilnie baczą na to, ażeby gospodarze przez dodanie wody lub nawet własnej uryny do mleka nie pomnożyli sobie większych dochodów ze szkodą watachy. Jaką kwotę mają gospodarze otrzymać z mlecznych wyrobów od swej trzody, to oznacza się za pomocą pręcików („rawaszi”) ¹⁾, które od watachy otrzymują. Jako jednostka miary bierze się mirtuk, który równa się jednej szesnastej lub ośmnastej berbenici, która zawiera około 23—25 litrów.

Na noc spędzają bydło do zagrody (zahoroda). Szalasy są bardzo nieschlujne; statki, służące do mleka, pokrywa często gruba warstwa brudu, od którego nie jest wolny także sam pastuch w czarnej zakopconej koszuli, napojonej tłuszczem dla opędzenia się od robactwa. Głównymi wyrobami mleka są: bryndzia, urda albo wurda, żentycia i huślenka. Bryndza wyrabia się w sposób następujący: Świeże udojone mleko owcze wlewają w wielkie naczynia drewniane (putyna) i zakwaszają za pomocą glagi lub ryndzy, t. j. mleka z żołądka jagnięcia lub cielęcia, które tylko ssaly mleko swych matek; ser, który się usadza w naczyniu, zbiera się w wielką bryłę i zawija w płótno, ażeby odciekł. Następnie bochny sera (buk) układają po większej części w szałasach na deskach dla kiśnięcia; ser kwaszony zowie się budz. Tenże rozdrabia się następnie, soli i ubija w wysokich, wązkich naczyniach (berbenyci) i to jest bryndzia. Serwatka, która odchodzi od bryndzy przy jej wyrabianiu, gotuje się i z niej wydobywa się ser, ale już nie tak tłusty, który nazywa się urda

---

¹⁾ Porówn. Kaindl: Die Huzulen, str. 64.

albo wurd. Żentycia jest pozostała woda po oddzieleniu urdy, którą dają jako karm trzodzie chlewnej, a ciepła służy za lekarstwo chorym na płuca. Huślenka jest to wreszcie mleko krowie lub owcze, które najprzód gotują, a potem dolewają do niego trochę kwaśnego mleka lub kwaśnej śmietany, wskutek czego staje się kwaśnem. Huślenki wyrabia się bardzo wiele, nawet na zapas na zimę, ponieważ ona stanowi główne pożywienie Hucuła. Dodać trzeba, że Huculi surowego mleka nie kwaszą i takiego mleka kwaśnego (mrus. kiślek) nie chętnie używają; również nie używają sera nie solonego. O maśle (masło, pina), które w nieznacznej mierze tylko się spożywa, to zauważyć muszę, że wyrób jego odbywa się nie w znanych naczyniach zwyczajnych, lecz w ten sposób, że kwaśna śmietana wlewa się w faszeczkę i tą zawiesza u belki na sznurze, a przez huśtanie otrzymuje się masło. W mniejszej ilości robią masło w fiaskach lub dzbanuszkach za pomocą klócenia.

Pod koniec tej rozprawy uważam za konieczne, ażeby wspomnieć jeszcze o rasie koni wprawdzie małej, ale pięknej i silnej, którą hodują Huculi, a od których swą nazwę mają „Hucuły“ są cenione i poszukiwane nie tylko w górach, ale także na nizinach; jednak wartość ich można dopiero w całej pełni ocenić w górach, gdzie ich pojętność i zręczność często ma się sposobność podziwiać. Po najbardziej stromych ścieżkach niesie on swego jeźdźcę, próbując przednimi nogami każdy kamień, czy mocno i pewnie leży; wśród rozszałej burzy i strasznych nocy ciemnych postępuje pewnie i spokojnie i jeżeli się przytrafi czasem, że jeździec spadnie z niego, wówczas czeka spokojnie, aż podróż dalej odbywać się może. Koń ten służy także Hucułowi jako cierpliwe i silne zwierzę juczne do noszenia ciężarów. Oprócz worów, które przez grzbiet jego przewieszają, nosi jeszcze z każdej strony po jednej berbeny, a właściciel jego prowadzi go za lejce. W ostatnich latach zauważono wszędzie, niestety, wielki ubytek tych ulubionych koni tak ze względu na ich ilość, jakoteż dobroć, co stąd pochodzi, że najlepsze konie sprzedają się na niziny. Obecnie przez założenie stajni zarodowych (tak n. p. w 1894 r. w Uścieputilla) i premiowanie pieniędzmi i medalami dobrych koni, zachęca się więcej gospodarzy do staranniejszej hodowli tej rasy.

Tyle o pasterstwie i życiu w górach. Spędzanie bydła z polonin następuje pod koniec sierpnia, w którym to czasie odbywają się także wielkie jarmarki na bydło. W domu oczekują tak mężczyźni, jak i kobiety powrotu swych trzód. Obory dla bydła (kolesznia do marżeny) przytykają do domu, zwyczajnie do jego tyl-

nej ściany, lub ścian poprzecznych i połączone są z domem w tym razie dachem ruchomym. Powód, dla którego oborę przybudowują do domu, jest ten, ażeby ją od zimna uchronić, i z tego względu ten sposób budowania jest regułą u domów osobno stojących. W miejscowościach o zabudowaniach ściśnionych, obory budują się często oddzielnie od domów, przeważnie stajnie, prawdopodobnie dla tego, ażeby je można wyżej wznieść, aniżeli przy przybudowie do domów byłoby to możebnem. Większa część zwierząt domowych pozostaje także w zimie na polu. Wreszcie dodać muszę, że ten zasób mowy Hucułów, który stoi w związku z hodowlą bydła i mleczarstwem, jest przeważnie rumuńskiego pochodzenia, jak n. p.: w a t r a, b u h a r, b u k itd. zostały wzięte z języka rumun.; również i święto wilka, o którym wyżej była mowa, obchodzone przez pasterzy, weszło w życie za pośrednictwem Rumunów.

Z pasterstwem stoi w związku uprawa łąk, która w górach ważniejszą jest, aniżeli uprawa roli lub ogrodnictwo. Huculi posiadają stosunkowo wiele łąk, z których starannie oddzielają przeznaczone na kośbę od tych, które służą na pastwisko. Na tych pasie Hucuł bydło swe tylko do św. Jerzego, potem starannie naprawia ogrodzenie, ażeby trawa i zioła bez szkody rosnąć mogły. Siano kosi się zwyczajnie raz tylko do roku, na żyznych łąkach także dwa razy, raz s i a n o (sino) na św. Jana, a potraw (otawa) we wrześniu. Do kośby jakoteż do zbiorów produktów rolnych, zaprasza się sąsiadów do bezpłatnej pomocy. Częściej jednak najmują kosiarzy do koszenia, a kobiety i dziewczęta do grabienia, do której to roboty przychodzą także ludzie z równin. W górach na Bukowinie robotnicy ci najmują się przeważnie w święto św. Eliasza (1 sierpnia) w Szípot Camerale nad Suczawą, ponieważ na ten dzień przypada tamże wielki kiermasz, na który schodzą się ludzie ze wszystkich okolic. W żadnym czasie w całej Huculszczyźnie nie pracują tak pilnie, jak podczas sianozęcia; w tym czasie trudno można Hucuła pozyskać do innej roboty. Siano skoszone, leżące na łące, nazywa się „p o l i h“, które rozwieszają na świerkowych dragach (ostrywa, ostreuny) wbitych w ziemię, w celu wysuszenia go. Następnie składają siano częścią pod dach słomiany (oborich), częścią na łąkach w stogi, około których stawiają płoty (oplity). Z łąk, wysoko na górach położonych, znoszą siano, na plecach za pomocą węzełków (petelki), lub tak zwanych „kluczy“, które kształtem swym są podobne do kotwicy lub kołotuszki. Około gałęzi zawieszają siano przywiązane do drążka, do którego przymocowany jest kij, za pomocą którego cały ciężar

zarzuca się na plecy i znosi do domu. Jeżeli gospodarz posiada wiele siana i łąk na połoninach, wtenczas pozostawia pewną część siana na miejscu i spasię bydłem w jesieni lub wiosną.

Dr. Rajmund Fryderyk Kaindl

docent Uniw. w Czerniowcach.

Przeżytki starożytnego światopoglądu u Białorusinów.

Przed kilku miesiącami opuściła prasę drukarską w Grodnie książka p. t.: „Przeżytki starożytnego światopoglądu u Białorusinów“; jest to studyum etnograficzne, napisane przez p. A. Bohdanowicza w języku rosyjskim. Na dzieło to złożyło się 8 artykułów, drukowanych w „Przeglądzie naukowym“ (piśmie rosyjskiem) w r. 1894. W przedmowie autor zaznacza, że jego badania ogarniają przeważnie Białoruś centralną; zaznacza też i tłumaczy przyczyny, które wywołały dzisiejszy stan ludności miejscowej, tak daleki od ideałów kultury współczesnej; ubolewa, że Białorusini nie poczuwają się do żadnej łączności z Rosyanami, nazywając ich albo burłakami, albo ruskimi. Autor ze zgrozą pisze, że miejscowi Białorusini na zapytanie o ich narodowość, odpowiadają: „My ludzie tutejszyje“; zaznacza też on, że plemię białoruskie zajmuje szczebel kulturalny o wiele niższy, niż wielkorusyjskie i małoruskie. Tłumaczenie p. Bohdanowicza jest w znacznym stopniu tendencyjne i historycznie fałszywe; to tłumaczenie stale spotyka się we wszystkich pracach rosyjskich, dotyczących Litwy i Rusi.

Treść książki składa się z 8 rozdziałów: pierwsze 4 omawiają przeżytki fetysyzmu, animizmu, uosobień i kultu słońca; rozdział 5 traktuje o uosobieniu zła, a szósty o współnikach „siły nieczyste“; siódmy — omawia medycynę ludową o tyle, o ile opartą jest ona na przesądach i czarach, osmy zaś — różne drobne przesady. Warto podkreślić, iż autor przeważnie uwzględnia teorie nieco przestarzałe; tak jest on zwolennikiem poglądu tłumaczącego podania i wierzenia ludowe zjawiskami przyrody; mniejsza jednak z tem, bo autor przytacza dużo faktów, niekiedy bardzo ciekawych. Dotąd na Białej Rusi ogień jest święty; każda rodzina ma „swoją ogień“, który przenosi, zmieniając mieszkanie; plwać nań nie godzi się, albowiem wskutek tego zjawia się „wognik“, który można wyleczyć tylko ogniem. Ognia też oba-

wiają się „nocznice“, małe i złe duchy nocy, męczące dzieci. Nawiasem mówiąc, ogień gra wielką rolę we wszystkich sferach życia włościańskiego. Na Polesiu istnieje opowiadanie o weselu komina czy z piecem, czy z chatą, bo różnie mówią; przed we-selem komin biela, stroją itd. Ogień też przepowiada przyszłość.

Dotąd na Białej Rusi zachowały się liczne przeżytki kultów wody i ziemi; dotąd „po pierwszym wiosennym grzmocie zaczyna się do nich pielgrzymka“. Przysięga na ziemię rodzoną — dla Białorusina najświętszą; przed wielkimi klęskami społecznymi ziemia jęczy i płacze.

Nie mniej liczne są ślady kultu kamieni lub oryginalnych o nich podań; niektórym przypisuje się siła cudotwórcza. „Dwa takie kamienie znajdują się w pow. Ihumeńskim około wsi Pere-żyra; jeden z nich nazywa się Dziemjan, drugi zaś — Marya... Przed 20 laty słynął siłą cudotwórczą kamień Marya: opowiadano o wyleczeniu paralityków, chromych, głuchych i t. d. Do niego odbywali pielgrzymki nie tylko mieszkańcy bliższych okolic, ale nawet gubernii Mohylowskiej, Witebskiej, Pskowskiej i Wileń-skiej“. Kamienie te są zdala podobne do postaci ludzkich, zwa-szczą kamień Marya — do kobiety. Składano im w ofierze płó-tno, len, wełnę, prosięta, owce i pieniądze (str. 24). Dziś popu-larność Maryi nieco upadła, ale dotąd dziewczęta, pragnący wyjść za mąż, składają jej w ofierze obrączki lub korale. Istnieją też podania o przemienieniu się ludzi w kamienie; tak około Nie-świeża lud opowiada, że wójt, który kazał z rozkazu właściciela orać na Wielkanoc, został zamieniony wraz z parą wołów i płu-giem w kamień.

Istnieją też bardzo liczne przeżytki ubóstwiania drzew i zwie-rząt; podania o paproci i rozerwij-trawie są bardzo pospolite. Kwiaty paproci zbiera dobry „kupalskij dziadok“; rozerwij-trawę znają tylko ptaki wieszczce n. p. sroka i sowa.

Podania o węzach są analogiczne do podobnych podań pol-skich. Oryginalnym jest przesąd następujący: kurę, która zaśpie-wała jak kogut, łowią i mierzą nią odległość od kąta hono-rowego (krasnyj kut) aż do progu; jeżeli głowa padnie na próg, to ją zaraz odrabiają, a kurę zjedzą, jeżeli ogon — to kurę po jego odrabaniu puszcza się wolno.

Nie mniej liczne są ślady fetyszyzmu słowa, wyrażające się w zamawianiach; przytaczam niektóre: „Ciemnaja noczka nacznie paradziła — małomu dziciaci muki narobiła; jasnoje sonnijko dzień naczinając, nacznie prahaniiając; dziaunie nasylając, bol su-nimając. Szuch u piecz! Szuch u piecz!“ (od nocznic); „Na si-

niem mori dwanancyt' dubou; pod tymi dubami dwanancyt' papou czytając, pohanyje zuby zamoulając" (od ukąszenia żmii); „pierzszim razem, dobrym czasem Hospodu Bohu pomolimsia, chrastu pokłoniomsia. Uczora z wiaczora sonnijko ihrało, dobruju dorohu prowieszczało; siahodnia z ranku zara zaniałasia, u niebi na parozi z soncem spotkałasia; załatyje kluczi u ruczki brała, dubowuju dzwierku odmykała, szoukowyj połoh podymała, sonnijko na niebo wypuszczała, dobruju dorohu prowieszczała. Ustau ja rano — podwyjdu k wakoncu; szcziro ja szcziro wzdychnu do Boha: daj że mnie Boże szczęśliwu dorohu! Aż swiatoj Jurij kania zaprahaje, swiatoj Anłas pomahaje, od biady, napaści zbierehaje" (na dobrą drogę) itd. Rozumie się — zamawianie wody od egrywa rolę olbrzymią; zwykle Białorusin prosi o nią nie tylko znachorów i czarodziejów, ale niekiedy nawet lekarzy.

Liczne są też przeżytki animizmu; wyrażają się one przeważnie w pozostałościach kultu przodków i oryginalnych pojęciach o świecie zagrobowym. Dotychczas utrzymał się zwyczaj zawożenia na pogrzebach; dotąd jeszcze istnieją zawodowe płaczki. Mogiłę kupują, jeżeli kopiąc ją, natrafiają na kości ludzkie; wówczas rzucają monetkę „kab niebożczyki nie dralisia". Zdarza się dziś jeszcze, że do trumny zmarłego wkładają fajkę i tytoń, jeśli palił on — tabakierkę zaś, jeżeli zażywał tabakę. „Do niedawna — mówi p. Bohdanowicz — do trumny składano noże i grzebień, majstrom zaś niektóre ich instrumenty; tym zaś, którzy lubili wypić, stawiano wódkę w butelkach lub kamionkach. Na cmentarzach, kopiąc mogiły, znajdują czasami te rzeczy" (str. 53). Stypy pogrzebowe są znane powszechnie; noszą one różne nazwy. „Dziady" obchodzą się 3 razy do roku, ale najważniejsze są — dnurowskie (24 października); język nawet posiada osobny czasownik — „dziadować". Po uczcie stół się nie sprząta, by duchy miały co zjeść, dla nich kładą się osobne łyżki oraz część stawy wyrzuca się za okno. W pow. Lepelskim kobiety obchodzą osobno swoje „dziady", które noszą nazwę „baby"; odbywają się one w wigilię obchodu pamięci mężczyzn zmarłych. „Radonnica" albo „niebożczyckij wielikdzień" (pierwszy wtorek po niedzieli przewodniej) wyróżnia się stypą, urządzaną na cmentarzach; na niej muszą być koniecznie „hrybki" z mąki pszennej... Resztki stawy pozostawiają na miejscu; rozlewają nawet nieco wódki i rzucają tytoń, by dziady mieli co zakąsić, wypić i wypalić. Nieboszczycy wogóle chodzą po świecie; tak matka przychodzi karmić piersią własne niemowlę, które jednak od tego pokarmu rychło umiera. Upiór czyli po białorusku „upyr" wysysa krew

ludzką; staje się nim ten człowiek, który za życia znał się z siłą nieczystą. By uniemożliwić te wycieczki, należy grób upiora czarownika rozkopać, odrąbać mu głowę, położyć między nogi, a ciało przygwoździć do ziemi kołkiem osikowym; jest to środek radykalny. Można wszakże „oduczyć upiora”: trzeba gromnicą raptownie oświetlić chatę, a upiór obecny stanie się widzialny; wówczas trzeba go uderzyć kołem osikowym.

Do rozdziału o uosobieniach autor zaliczył przeżytki wierzeń w duchów domowych oraz innych, zamieszkujących lasy, rzeki, jeziora, błota i t. d. Do duchów domowych należą: chatnik albo dymowyj (przypomina wielkorosyjskiego „domowego”), jezdnik ¹⁾, łaźnik; są to duchy uczynne i dobre. Chatnik mieszka zwykle za piecem, jezdnik w osieci, łaźnik zaś w łaźni; ostatni po północy używa kąpieli i dlatego nie można chodzić do łaźni po 12 w nocy. Gdy budują chatę nową, wówczas pod progiem zakopują głowę kury; jest to obiata złożona temu duchowi. Chlewnik mieszka w chlewie; jest to duch zły, który dręczy i męczy konie i bydło, ale obawia się sroki, dlatego często wieszają zabita srokę nad wrotami obórki lub stajenki; zresztą pastusi znają różne sposoby zamawiania go. Niewątpliwie — powiada autor — chlewnik nie jest przeżytkiem starego opiekuna bydła, boga „Wołosa”, którego czynność spełniają obecnie św. Jerzy i Własij. Istnieje też powszechna wiara w żmija latającego, który przynosi pieniądze.

Sporo jest jeszcze przeżytków uosobienia sił przyrody: wodziannik i rusałki mieszkają w wodach płynących. Powszechnem jest zdanie, że dusze dzieci niechrzczonych zamieniają się w rusałki, o których podania są podobne do polskich. W lasach mieszka „lessij” lub lasowik; jest to pyszny utwór ludowej fantazyi. Głowa jego jest podobną do wierzchołka sosny; wzrostem przewyższa on drzewa najwyższe; jego ręce i nogi są tak grube i krzepkie jak konary dębów stuletnich; oczy mu się świecą jak u wilka. W rękę trzyma sosnę ogromną; uderza nią po drzewach... i oto jest przyczyna szumu lasów. Lasowik mieszka w mateczniku, dokąd wszystkie zwierzęta idą umierać; matecznik ²⁾ dla ludzi jest niedostępny. W puszczech lasowik posiada rysy wyżej podane, w lasach małych mieszkają inne rodzaje, mniejsze, ale niemniej szkodliwe. Zna też lud na Białej Rusi ducha wichru

¹⁾ Jezdnik — osieć, po polsku — osiecznik.

²⁾ Opis matecznika umieszczony w „Panu Tadeuszu” dosłownie powtarza opowiadanie ludowe.

kręcącego się; jest to „podwiej“. Szkodzi on ludziom, nasyłając im chorobę, noszącą też samą nazwę (paraliż); by ochronić się, należy pokazać mu figę

Wedle autora przeżytkami kultu słońca są kolęda (kolada), obrzędy zapustne, wielkanocne i świętojerskie wraz z pieśniami odpowiedniami i zabawami, obchód sobótek (kupało), tudzież święto „Bohacza“. Na Białej Rusi wyraz „kolada“ oznacza bądź nazwę obchodu, bądź produktów, niezbędnych w czasie uroczystości¹⁾. Lud dzieli kolędę na postną, którą zwykle nazywają kucya, tłustą (wigilia Nowego Roku — szczedryk), oraz głodną (wigilia Trzech Króli); najważniejszą jest kucya. Z nią związanych jest dużo zwyczajów i obyczajów ludowych; tegoż dnia chłopcy i dziewczęta w sposób rozmaity starają się odgadnąć przyszłość; wówczas też gospodarze „sieją bób“, żeby ziarna zboża były tak wielkie jak bobowiaki. W czasie świąt Bożego Narodzenia odbywają się różne gry ludowe; kolędnicy z kozą obchodzą chaty, śpiewając pieśni stosowne. Zapusty posiadają też własne obrzędy jak i święta Wielkanocne; pieśni odnośne są bardzo rozpowszechnione; w nich św. Jerzy i Mikołaj występują niemal w charakterze dobrych gospodarzy białoruskich; pewna pieśń nazywa św. Jerzego „bożym klucznikiem“. Wiara w rosę świętojerską jest powszechna; ma ona posiadać własności cudowne. Obchód dnia św. Mikołaja (9 maja) nazywa się „Mikolszczynoj“; uprzednio cała wieś obchodziła ją ucztą uroczystą w polu, dziś obchodzą ją tylko pastuchy i woźnicy.

Sobótki czyli święto Kupały zachowały bardzo dużo przeżytków przeszłości zamierzchłej; z dniem tym związane są liczne wierzenia ludowe: paproć kwitnie, skarby „palą się“, czarownice odbierają mleko krowom itd. itd. Sobótki są świętem ognia. Ich obchód rozpoczyna się śpiewem pieśni na cześć słońca, potem następuje skakanie przez ogień rozpalony, dalej różne gry i zabawy, oraz śpiewy stosowne. Jedna z piosenek białoruskich, wskazując na dawniejsze znaczenie tego obchodu jako święta miłości, tak mówi o kobiecie:

„Družoczkam na adnu noczku,
A suzańka na uwies wiek“.

Inna znova opowiada o tem, jak brat ożenił się z siostrą i o tem, jak zamienili się małżonkowie w bratki. Gdy ognie dopała się, wówczas chłopcy rzucają się i chwytają dziewczęta.

---

¹⁾ „Jechała kolada po ladu, rozsypała koladu“.

Powstaje zamieszanie: oblubieniec odbija swoją oblubienicę, jeżeli wybrała ona innego; wielbiciele jednej dziewczyny zaczynają spierać się o nią; dziewczęta wrywają się z rąk tych chłopców, którzy im nie podobają się; inne pary szczęśliwsze starają się czem prędzej ukryć się w życie... Nareszcie kończy się wszystko; pary rozchodzą się, by razem w życie spędzić noc aż do wschodu słońca (str. 120). Autor jednak dodaje, że dziś jest to już tylko obrzęd, przeżytek dawnego święta miłości, w którym należy widzieć ślady pierwotnej luźności stosunków płciowych.

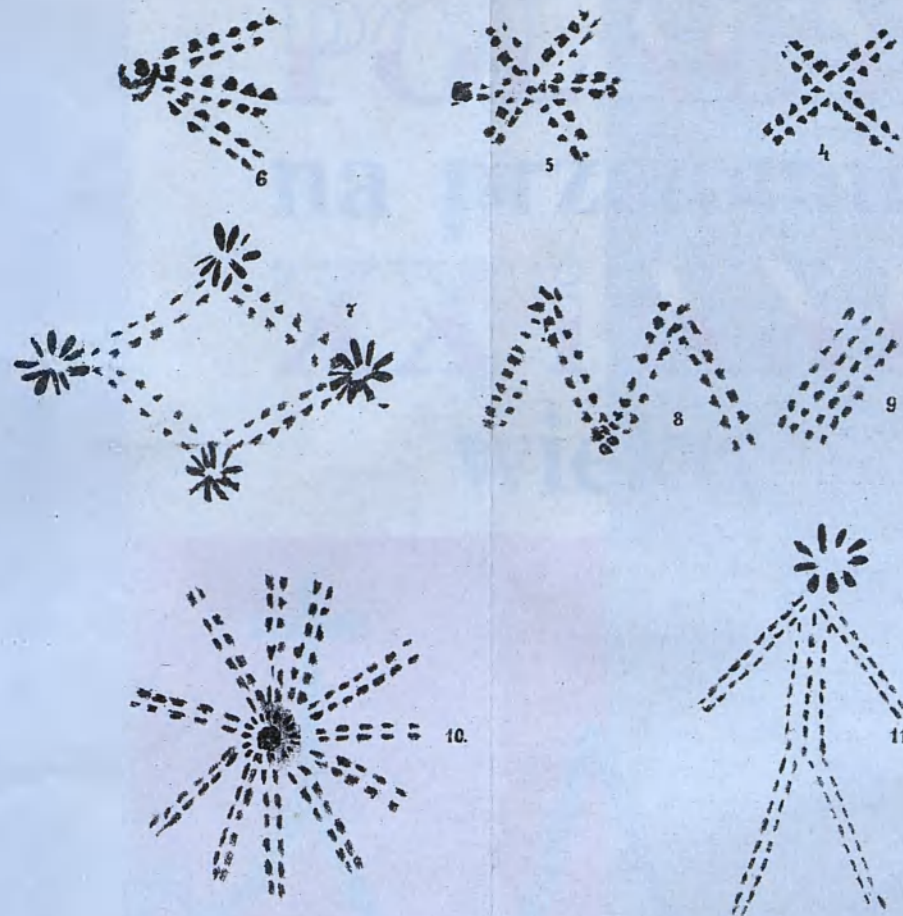
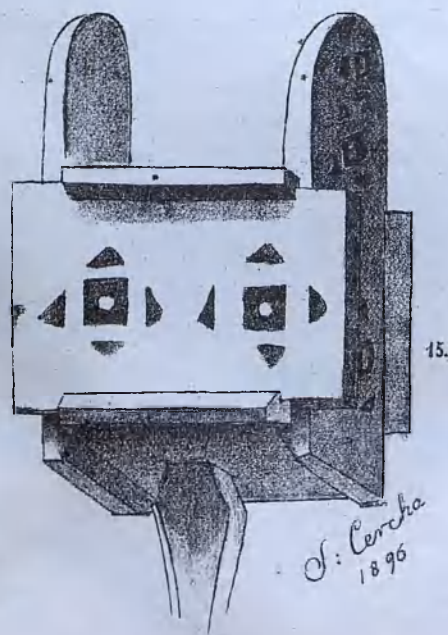
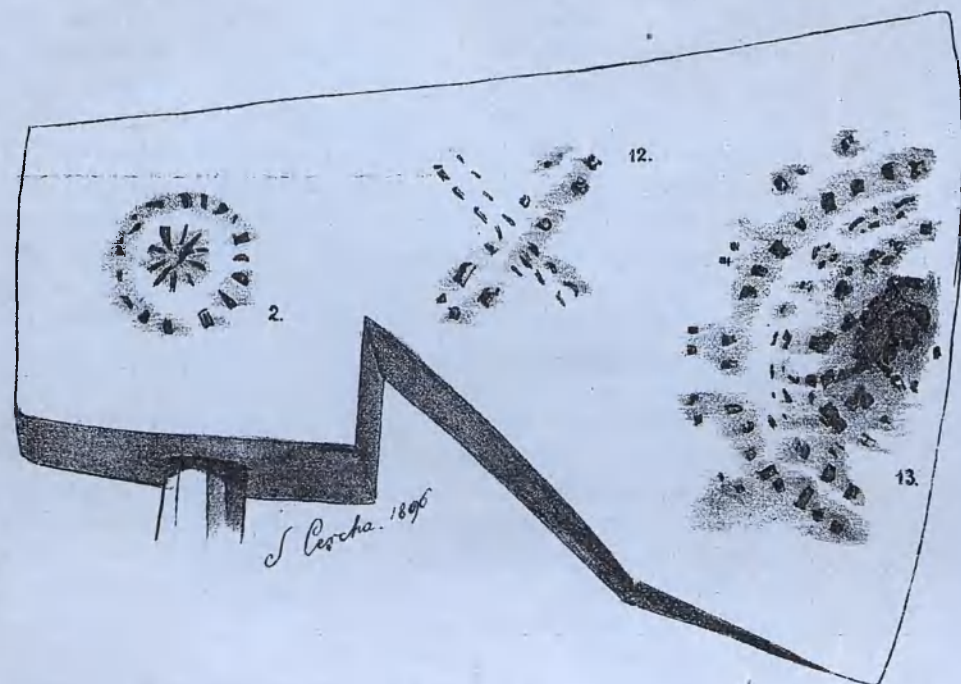
Na Białej Rusi lud prawie nie zna nazwy święta Narodzenia Maryi Panny; w powiecie Borysowskim nosi ono nazwę „Bohacza“ z powodu obrzędu, tak zwanego; w innych miejscowościach obchód ów odbywa się w dniu inne, ale zawsze w jesieni wczesnej. „Bohacz“ albo „Bohatce“ — to plecionka, pełna żyta, do którego wsuwa się świeczka woskowa. Żyto to pochodzi z pierwszego snopu żętego. „Bohacz“ stawia się zawsze pod obrazami świętych. Gdy przyjedzie duchowny prawosławny, wówczas odprawia się nabożeństwo krótkie i „Bohacz“ poświęca się; potem obnoszą go z kolei po wszystkich chatach; towarzyszy mu duchowny. Krótkie nabożeństwo odbywa się na dziedzińcach; „Bohacz“ ustawia się przytem na stole, zasłanym obrusem czystym. Częstują go zbożem, które zabiera potem duchowny. „Bohacz“ też wnosi się w środek stada, zebranego z całej wsi; potem odnoszą go do chaty, stawiają w kącie honorowym i pozostawiają aż do roku przyszłego. Uczta, bardzo często wspólna, kończy ten obchód cały.

Rozdział 5-ty autor poświęca uosobieniu złego, 6-ty zaś — współnikom siły nieczystej. Wcieleniem, uosobieniem złego jest dyabeł; posiada on wygląd satyra z dodatkiem ogona krowiego. Dyabli bywają więksi i mniejsi, pomiędzy nimi dużo jest garbatych, krzywych, kulawych itd; tę okoliczność lud tłumaczy skutkami przegranej walki z aniołami. Dyabeł najgłówniejszy, ich wódz, został zakuty przez aniołów w łańcuchy i zamknięty w górze kamiennej. Grzechy i nieprawości ludzkie toczą je jak rdza, ale corocznie na Wielkanoc odnawiają się one. Trzęsienie ziemi — to skutek rozpaczliwych ruchów dyabła uwięzionego. Dyabli niekiedy nawiązują stosunki miłosne z kobietami; dzieci ich — to potwory. Są też dyabli, dyablice i dyablęta. Dyabeł jest źródłem złego; podaję tu podanie odnośne, bardzo rozpowszechnione: „na początku woda pokrywała ziemię. Bóg rozkazał dyabłu zanurzyć się i z samego dna dostać garść ziemi. Dyabeł spuścił się na dno, nabrał garść ziemi, ale nie wszystką oddał Bogu,

albowiem część schował w gębie. Bóg wziął w ręce garść ziemi, pobłogosławił ją i rzucił na wodę — i ziemia zaczęła rosnąć, rozszerzać się i pokrywać wodę gładką i równą warstwą jak bożowisko; ale zaczęła rosnąć też ziemia, którą dyabeł miał w gębie, zaczęła mu rozdzierać ją. Dyabeł wijąc się z bólu, zaczął targać się po ziemi i wypluwać ją. Długo tarzał się on i pluł; dlatego powierzchnia ziemi stała się górzystą, a w niektórych miejscach nawet zatrąła się śliną dyabelską. Wskutek tego, gdy Pan Bóg przygotowując ziemię dla człowieka, posiał żyto, pszenicę, jęczmień, proso i trawy lekarskie, w niektórych miejscach wyrosły perz, lebioda, blekot, cierń i wszystkie inne rośliny szkodliwe. Potem Bóg stworzył zwierzęta pożyteczne: konie, krowy, owce, psy... ale niektóre z nich nie umiejąc odróżnić trawy pożytecznej od szkodliwych, najadły się ostatnich i zamieniły się w wilki, rosomaki, niedźwiedzie i inne zwierzęta szkodliwe. Trwało to dopóty, dopóki zwierzęta nie nauczyły się rozróżniać trawy pożytecznej i jadowitej. Zlepił Bóg z gliny człowieka, tchnął nań i człowiek zaruszał się, ożył. Dyabeł widział to wszystko; wybrał chwilę, gdy człowiek spał, tchnął nań — i „osiedlił się w człowieku duch zły i człowiek otrzymał skłonność do złego“. To nader charakterystyczne podanie zapisane zostało w miasteczku Chołopeniczach (pow. Borysowski gub. Mińska).

Współnictwo z dyablem czyli siłą nieczystą lud białoruski uznaje za mądrość wyższą; współnicy noszą nazwy różne: wiedźmak, wiedźma, wowkołak, czarownik, znachar i t. d. Znachor i znachorka cieszą się pewnem uznaniem, albowiem korzystają ze swej mądrości na korzyść ludzką. Istnieją wyłączne formy czarownictwa, zastosowane do profesji poszczególnych np. młynarstwa, leśnictwa i t. d. Młynarz Grzegorz Porecki (miasteczko Chołopenicze) składał corocznie ofiarę „wodziannikowi“; leśnicy dotąd składają ofiary „lasownikowi“, myśliwi zamawiają broń itd. Czarownicy prawdziwi muszą zawrzeć przymierze z dyablem, sprzedawszy mu swoją duszę; trzeba na krzyżujących się drogach przywiązać do krzyża hostyę i wystrzelić w nią. Lud wierzy, że strzelający widzi wówczas Chrystusa ukrzyżowanego. Wowkołak to człowiek, który zamienił się w wilka, bardzo niebezpiecznego. Wiedźmy, to zwykle kochanice dyabła; szkodzą one ludziom. Wiara w nie jest powszechna. Istnieją też jeszcze wróżbitki, przepowiadające przyszłość, oraz znachorki i tłómaczki snów. Znachorki trudnią się przeważnie leczeniem. Medycyna ludowa białoruska jest w zarysach ogólnych bardzo podobna do innych; bardzo ważną w niej rolę gra zamawianie oraz upodobnienie, np.

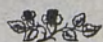

jęczmień na oku leczą kluciem ziarnem jęczmiennem. Przyczyny chorób bywają różne. Najczęściej sprawcą ich jest dyabeł, który albo przenika w ciało ludzkie podczas snu, albo otacza je powłoką niewidomą, co wywołuje bole i gorączkę; bywa też, że „poruszenie duszy“ wywołuje cierpienie, albowiem wówczas znajduje się ona w miejscu niewłaściwym. Dusza może czasowo opuścić ciało; w ten sposób lud tłumaczy omdlenie i inne formy utraty samowiedzy. Choroby nerwowe leczą się przeważnie zamawianiem tudzież wylewaniem i wymierzaniem; urok polski nazywa się „suroć“ albo „podziw“; można go nasłać. Istnieje dotąd wiara w osobną chorobę zwaną „ścień“; jej rys charakterystyczny — to utrata własnego cienia a nabycie obcego, który nasyła albo dyabeł albo jego współnicy, posiadający w zapasie dużo cieniów ludzkich. Nie tak dawno jeszcze, by ochronić się od „moru“ (epidemii), postępowano tak: do sochy zaprzęgały się młode dziewczyny, zupełnie nagie i w towarzystwie starszych kobiet, nagich, ale zaopatrzonych w rozmaite instrumenty brzęczące, przeprowadzały bródę około wsi wśród nocy głębokiej; celem towarzyszących krzyków jest przełknięcie „morowej panny“. W tym obrzędzie mężczyźni nie mogą uczestniczyć; spotkanych kobiety bez miłosierdzia biją. Rozumie się — czarowanie „na śmierć“, „wyjmowanie śladu“, „załamywanie załomów w życie“ i t. d. spotyka się dość często. Zna lud też „lubiźniaki“ t. j. środki zapewniające miłość osoby płci innej; najlepszy — to dwie kostki nietoperza, któremi trzeba dotknąć się do osoby pożądaney. Można też miłość małżeńską zniweczyć; trzeba tylko przed młodem małżeństwem, wracającym ze ślubu, rozbić garnek. Jeśli panna młoda nie pragnie mieć dzieci, to w czasie ślubu w zanadru winna mieć zamek zamknięty, który należy potem położyć pod poduszkę.

Rozumie się — nie wyczerpałem treści omawianej książki, mimo to jednak moje sprawozdanie przekroczyło granice nakreślone. Pomimo wielu usterek, książka p. A. Bohdanowicza warta jest przestudyowania sumiennego.

Jan Witort.

Dzwonki gliniane i siekierki drewniane z kiermaszów krakowskich.

(Z tablicą litografowaną).

Pierwszym na wiosnę kiermaszem, na który dążą Krakowianie, jest odpust na półwsiu Zwierzyńcu, przytykającym do Krakowa. Odpust ten nazywa się „Emaus“, na który udaje się ludność tak wiejska, jak miejska, ażeby tam wysłuchawszy nabo-

żeństwa w klaszterze pp. Norbertanek, zaopatrzyć swe dzieci w siekierki drewniane i dzwonki gliniane. Emaus odbywa się w drugie święto Wielkiejnocy i trwa cały dzień.

Rozłożone kramy tuż pod murem klasztoru, jak i po przeciwnej stronie, zaopatrują się na ten dzień w mnóstwo szkalperzy, książek do nabożeństwa, koronek, lalek i pieśni religijnych, wydawanych po mniejszych drukarniach, jak Wadowice, Gródek etc.

Obok straganów wymienionych stoją kramy z piernikami, a zatem różańcami z ciasta białego i czerwonego, sercami ozdobnemi w obrazki, konikami obok owoców rozmaitych.

Pomiędzy większymi kramami rozkładają biedniejsi kramarze płachty na ziemi, a na nich naczynia drobne, miniatury, że tak nazwę naszej ceramiki, a zatem formy na babki, miseczki, garnki, konewki, dzbanki i gwizdki w różnych kształtach. Gliniane te wyroby zakupują u Błażeja Włodeńskiego (Zwierzyniec ul. Krowia Nr. 67) i u Kerner na Smoleńsku w Krakowie. Włodeński polewa naczynia nie tylko zielonem szkliwem, ale jasnem żółtem i ziemnem wiśniowem, a wyrabia miseczki z różnemi ornamentami. Dzbanki zdobi nie tylko ornamentacją, ale drzewami zielonemi, na tle żółtem. Kerner zaś gwizdki w kształcie ryby, psa i kura wyrabia, a polewa je ciemnem żółtem i zgniło zielonem w plamy brązowe szkliwem. Mają oni jednak wspólność w wyrabianiu dzwonek glinianych z dwóch rodzajów gliny, ciemniejszej, lepiej wypalonej i szarej mniej palonej. Obydwaj zdobią je paskami poprzecznymi, białymi, matowymi, u niektórych dodając linię falistą, spodem dzwonka biegnącą. Dzwonek taki ma szyjkę grubą, u której spodu przy zetknięciu się z właściwym dzwonkiem są dwa otworki, a przez nie przewleka się szarą nitkę opatrzoną gałką z gliny palonej. Gałka ta uderzając o brzegi dzwonka, wydaje dźwięk właściwy. Dzwonek zakupiony $\frac{3}{4}$ 1876 przez prof. Lępkowskiego dla Gabinetu Archeologicznego Uniw. Jagiell. Nr. 5953. jest wyższy i zgrabniejszy, bo nie tak szeroki u góry, za to rozszerzający się u spodu, ozdobiony zaś jak dzisiejszy na rysunku (fig. 1.) podany.

Naczynia gliniane, wyżej opisane, mam zamiar lepiej opracować przy ceramice z okolic Krakowa.

Dalej stoją kramy z wyrobami z drzewa, a zatem sikawkami ręcznemi i piszczałkami sprowadzanemi z Węgier. Obok taczek, grabi, motyk i rydlów w pomniejszeniu, a zabawek dziecinnych, t. j. wózków ciemno fioletowych z dwoma konikami czerwono

malowanymi, leżą na stosie siekierki drewniane, wraz z grzechotkami dzieciennymi.

Wśród tych zabawek najciekawszymi są niezawodnie siekierki, które noszą charakter nasz, a naśladują swoim kształtem tak zwaną siekierę żelazną krakowską. Każdy wreszcie powraca z siekierką taką i dzwonkiem glinianym, jako świadectwem, że był na Emausie i z tego też to powodu tymi tylko dwoma wyrobami zajmuję się teraz, jako najcharakterystyczniejszymi z działu przemysłu naszego ludu.

Rysunki obok zamieszczone wskażą nam nie tylko kształt ogólny siekierki, ale także ornamentacyi, jakiej używają dla jej ozdobienia. Na siekierkach po jednej i po drugiej stronie są wypalania, a dzielią się na trzy części o różnych ozdobach. Trzon jest jednak najskromniej zawsze zdobny, środek przybiera większy ornament a ostrze największy i najbogatszy.

Siekierki te wraz z zabawkami dzieciennymi drewnianymi, wyrabiają wieśniacy w Trzemesznie (pow. Myślenicki), a sprzedają je na kiermaszach nie tylko w samym Krakowie, ale za jego rogatkami, jak na kiermaszu (Rękawce) na Krzemionkach przy kaplicy św. Benedykta pod kopcem Krakusa, w trzeci dzień Wielkiejnocy, dalej na kiermaszu na Skałce, przy kościele OO. Paulinów w dniu ósmego maja, nie licząc wielu innych.

Ozdoby na siekierkach drewnianych białych, wyrabia się za pomocą wypalania rozżarzoną cechą żelazną. Cech tych jest nie wiele, bo zaledwie pięć; kombinacye jednak liczne powiększają bogactwo ozdób. Pierwszą jest koło złożone z 17 przecinków ku środkowi zwróconych (fig. 2.), z tego powstają kombinacye różne, jak dwa po za średnicą łączące się koła, albo też trzy linią łukowatą z jednej strony połączone.

Drugą cechą jest gwiazdka mniejsza o 9 przecinkach (fig. 3), która służy do kombinacyi z pierwszą i trzecią cechą.

Trzecia, są to równolegle ułożone trójkąci, z których w połączeniu z drugą cechą, tworzą się najrozmaitsze formy, jako to krzyż ukośny (fig. 4.), krzyż ukośny z poprzecznym przecięciem (fig. 5.), krzyż ukośny tworzący jakoby ósemkę, trójkąt zbiegający się w jednym punkcie (fig. 6.), kwadrat ukośny z gwiazdkami po czterech rogach (fig. 7), ząbki (fig. 8), skośnie w prawą (fig. 9), lub lewą stronę ułożone; gwiazda jedenasto-ramienna (fig. 10), wreszcie człowiek o głowie z cechy drugiej, jak to widzimy na rysunku (fig. 11). Naśladownictwo to człowieka znajduje się na siekierce w Gab. Arch. Uniw. Jagiell. Nr. 9236.

Czwarta cecha (fig. 12.), to kwadraciki drobne, większe jednak jak trójkąty trzeciej, równolegle ułożone.

Najbogatszym ornamentem jest słońce o ognisku głównem, złożonem z licznych punktowego wypalenia, z promieniami równolegle ustawionymi, złożonemi z cechy trzeciej i czwartej (fig. 13).

Piątą zaś rzadszą i mniej podatną do kombinacji, jest kwadrat wypalony z kółkiem w środku nienaruszonem, a w równej odległości umieszczonemi trójkącikami, wypalany przy czterech ścianach kwadratu (fig. 14).

Grzechotki dziecinne są również w takie same wypalania zdobne, a rysunek (fig. 15) obok zamieszczony, wyjaśni lepiej kształt tej zabawki

Wypalania na drzewie ornamentów posiada nie tylko Trzemesznia, ale wiele okolic w Polsce, że tu wymienię Modlnicę pod Krakowem i Kołtów w złoczowskim, które używają 8-przećinkowej gwiazdy (fig. 16). Znaki te zauważyłem, pierwszy na klekotce w Gab. Arch. Uniw. Jagiell. Nr. 9234, drugi zaś w Muzeum techniczno-przemysłowem w Krakowie na cebryku. Motywy tych ozdób widzimy oprócz tego na serkach owczych w górach i na haftach ludowych. Gwiazd o licznych promieniach używają także piekarze na Pędzichowie w Krakowie i na Prądniku pod Krakowem do zdobienia chleba, szczególnie na święta, wreszcie co najważniejsze, na wykopaliskach, a mianowicie na glinianych naczyniach, wydobywanych na naszych ziemiach.

Materyałów do lepszego studium niestety jest jeszcze za mało, muszę zatem poprzestać na tej wzmiance, obiecując sobie, że gdy więcej materyałów uda mi się zebrać, powrócę znowu do tego przedmiotu.

Na kiermaszach w krakowskim, jak w samem mieście, zjawiały się od pewnego czasu siekierki malowane, o odmiennych kształtach, z których najświeższym jest młotek podobny do kilofu.

Siekierki te są wyrobu krakowskich mularzy, którzy tem trudnią się w czasie zimy, smarując barwami brudnemi, buraczkowemi, brudno zielonemi itd. o ornamentach złożonych tylko z linii krzywych z kropkami innych barw. Ciż sami malują także przez siebie wyrabiane łóżka, stoły i stołki obok figur naśladowanych żydów, które to figury poruszają się przy dotknięciu, naśladowując kiwających się przy modlitwie żydów. Są to świeżo zupełnie powstałe wyroby, przetrwać jednak mogą starszą modę, o palonych na białem tle ozdobach.

Stanisław Cercha.

Kilka szczegółów z wierzeń ludu.

(Z okolicy Andrychowa).

Jest pewna choroba, którą lud zwie żółtaczką, z tej racji, że człowiek nią nawiedzony ma żółtą cerę. Aby się jej pozbyć, należy prosić księdza, by pozwolił się choremu przegłądać w pa-tynie, lub, jak inni zalecają, natopić smoły, wylać na misę i w zwierciadle tejże przegłądać się. Skutek ma być niezawodny.

Stare baby wiejskie, obsługujące kobiety blizkie rozwiązania, gdy poród przychodzi z trudnością, wzywają męża chorej i proszą, by im pożyczył starych spodni, które następnie kładą pod krzyże położnicy. Poród wówczas szybko i lekko nastąpi.

Kto chce, aby mu się bydło dobrze w ciągu roku chowało, to znaczy: chętnie jadło, wolne było od zasłabnięć, chorób i t. d., powinien przed św. Wojciechem (23 kwietnia) schwytać żywego kreta i wpuścić go do stajni.

Dni w czasie nowiu księżyca nazywa lud „próżnymi“. Kobiety nie nasadzają wtedy kwoczek na jaja, gdyż nie chcą się legnąć kurczęta. Najlepiej nasadzać kwoki w dzień, w którym przypada według kalendarza jakiejś Świętej, gdyż z wylęgniętych kurcząt będą same kury; jeżeli zaś nasadza się je w dzień jakiegoś Świętego, będzie między kurczętami wiele kogutków.

Najlepszym dniem do przesadzania drzew owocowych, jest Wielki Piątek, bo drzewa w ten dzień przesadzone wszystkie się przyjmą.

Jeżeli w wigilię Bożego Narodzenia przyjdzie pierwszy do chaty mężczyzna, oznacza to, że w tym roku będzie się domownikom szczęściło; jeżeli zaś pierwszą wejdzie kobieta, a w dodatku stara, nieszczęścia nie będą omijały mieszkańców tego domu. Szczególniejsze szczęście oznaczałyby w tym dniu odwiedziny żyda lub cygana, a już pewne nieszczęście przynoszą: żydówka, cyganka lub ksiądz. — Zupełnie takie samo wierzenie jest o dniu Nowego Roku.

Jeżeli gospodarz wprowadza kogoś do swej stajni, celem pokazania mu dobytku, co się jednak rzadko zdarza, powinien gość, nim spojrzy na bydło, spluć trzy razy na ziemię w progu stajni, raz przed siebie, następnie w prawą i lewą stronę i powiedzieć: „Na psa urok“, lub „Bez uroku“. Inaczej mógłby swym wzrokiem nieszczęśliwym „urzec“ bydło, a urok okazałby się w tem, że np. krowy straciłyby mleko, wyglądały chude i t. p. Nieraz słyszy się: „Jakem nieszczęśliwie wprowadziła do stajni tę kobietę, od tego czasu nie mogę niczego przychować, ani cieliczki, ani byczka, bo się nic nie darzy“.

Gdy wchodzący do chaty zastanie domowników, którzy siedzą w koło stołu przy spożywaniu obiadu, lub wieczerzy, powinien odezwać się: „Rac Bóg zegnać“ (Racz Bóg żegnać alias błogosławić). Jedzący odpowiadają: „Pójdźcie ku nom obiadować; natośmy siedli, abyśmy zjedli; nie domy sie odegnać“. Po takim wstępie zaczyna się rozmowa. Dlaczegoż to? Oto, aby gość swym łakomym wzrokiem „nie urzekł“ jedzących, co spowodowałoby mogło udławienie się ich, lub po prostu, to jadło „nie wyszłoby im na zdrowie“. Troskliwość w tym względzie okazują nawet przy zwykłych powitaniach w chacie, bo pierwszym pytaniem jest: „Cós, pośniodaliście jus“, lub poobiadowaliście jus“? poczem następują dalsze pytania o zdrowie i rozmowa.

Jeżeli w Wigilię w czasie wieczerzy, gdy wszyscy domownicy siedzą i zajądają, wejdzie ktoś obcy do chaty, nie pomoże już jego „Rac Bóg zegnać“, bo to przyjście jest nieomyślną wróżbą, że ktoś z siedzących przy wieczerzy umrze w tym roku.

Po spożytej w Wigilią wieczerzy dziewczęta, mające ochotę wyjść za mąż, biorą na ręce pewną nieliczoną ilość drewien z pola, przynoszą do izby i rachują je. Jeżeli wypadnie ich liczba parzysta, jest to znak, że w tym roku doczeka się męża, w razie nieparzystości nie wyda się jeszcze.

Pasterze, gdy pierwszy raz mają wypędzać bydło na paszę, gotują jaja i układają je przy progu stajni. Robią to w tym celu, aby się krowy „nie gziły“ (nie goniły) na pastwisku i z pastwi-

ska nie uciekały. Która z krów, przechodząc przez próg stajni, rozbije jedno z leżących jaj, ta z pewnością najczęściej będzie uciekała, tej więc należy szczególnie pilnować na pastwisku.

Temu, kto wtenczas je (np. chleb), gdy widzi, że ludzie niosą umarłego zwłoki, rośnie na ciele (np. ręce, nodze) kość zwana martwicą.

Chcąc się dowiedzieć, który gatunek ziemniaków nie będziegnił w roku przyszłym, względnie który z nich dobrze obrodzi, biorą trzy ziemniaki średniej wielkości i we Wigilię po wieczery wykrawają z każdego kawałek w ten sposób, że z jednego ziemniaka krają największy, z drugiego mniejszy, a z trzeciego najmniejszy, i kładą te kawałki na suchym miejscu. Który z „okrawków“ puści kieł do dnia Nowego Roku, te ziemniaki obrodzą dobrze, który zaś zacznie gnić, znak to, że ten gatunek nie obrodzi, gdyż albo gnić będzie, albo „zaraza padnie“ na niego. Największy „okrawek“ oznacza ziemniaki wczesne, średni średnie, a najmniejszy późne.

Podobna wróżba jest w Wigilię o życie i pszenicy. Po wieczery stawiają dwa zaczęte bochenki chleba tuż przy sobie miejscami nakrajanymi, jeden z nich jest żytni a drugi pszeniczny. Między te miejsca wkładają nóż i uważają, z której strony do dnia Nowego Roku zardezewieje; jeżeli pokryje się rdzą od strony chleba żytniego, jest to znak, że żyto w tym roku będzie liche, jeżeli od strony chleba pszennego, będzie się pszenica „śnieciła“ i przeciwnie.

Jeżeli w Wigilię jest niebo czyste, niezachmurzone, gwiazdy jasno świecą, mówią, że w tym roku będą kury dobrze jaja niosły i cielęta będą się pięknie chowały.

Gdy kto kupi nowe ubranie, powinien zaraz włożyć do kieszeni tegoż choćby kilka centów, aby się tego ubrania „pieniądze trzymały“.

Cieśle, przy budowie domu lub stodoły pracujący, nie powinni po zachodzie słońca ani siekierą ruszyć koło budowy, inaczey straszyloby w tym domu lub stodole.

Jeżeli w dzień św. Jakóba (25 lipca) pokażą się na niebie wielkie chmury, znak to nieomylny, że w zimie będą wielkie śniegi.

Jeżeli w dzień św. 7 Braci śpiących (10 lipca) jest deszcz, będą ziemniakigniły.

W tłusty czwartek powinien każdy zjeść dziewięć razy po dziewięć klusek, aby się w ciągu roku niczego nie lękał.

Kto idzie na sumę do kościoła, powinien wychodząc z domu chwycić się pieca, aby mu się w kościele nie „cnęło“ (przykrzyło, nudziło).

Kto kupi świnie, powinien wsadzać ją tyłem do chlewka, aby mu się dobrze chowała.

Kto ożeniwszy się, „osadza się“ na własnem gospodarstwie, powinien wpuszczać kury oknem do domu, aby mu się dobrze drób chował.

Gdy baba kupi kurę, obstrzyga jej ogon, stanie z nią przy łóżku i obraca kurę, trzymając ją w ręce, koło swej nogi i nogi łóżka razem — trzy razy, w tym celu, aby kura nie odlatywała z domu, lub przewraca kurę i drapie jej nogami po piecu.

Gdy kura jest bardzo dzika, nie da się schwycić, nie siedzi na grzędzie, pluje się jej trzy razy pod skrzydła, mówiąc każdym razem: „Bądź łaskawa“.

Gdy chłop kupi świnie, obraca ją około swej nogi trzy razy, zaczynając w prawą stronę, aby mu się dobrze chowała.

Gdy krowa jest blizką ocielenia, uważają na to, który z rogów jej jest „gorki“ (ciepły) — jeżeli prawy, będzie byczek, jeżeli lewy, będzie cieliczka.

Gdy pasterz przypędzi pierwszy raz bydło z pastwiska, leja go wodą, aby nie spał podczas paszenia.

Pasterz, wyganiając pierwszy raz bydło na paszę, powinien być w butach, aby mu się nie robiły na nogach bolaki.

Gdy zobaczy się pierwszy raz kłosa kwitnącego żyta, należy kwiat z trzech kłosów zjeść — a wtedy przez cały rok nie będzie się miało febry (zimnicy).

„Odsadzać od piersi“ dzieci ssące należy „pod pełnią“ (w czasie pełni księżyca), aby były na twarzy pełne.

Kobieta w błogosławionym stanie powinna w pierwszych trzech miesiącach jeść dużo migdałów, aby dziecię było delikatne i miało piękną cerę. (To słyszałem w domu mieszczańskim).

Kobieta po porodzeniu nie powinna wyjść nawet za próg swego domu; nie powinna również nigdy sama z dzieckiem w domu pozostać — zawsze powinien ktoś być przy niej, gdyż „strzyga“ (czarownica, bóginka) mogłaby jej dziecko zabrać lub odmienić. Nieraz można słyszeć: „Przecież ja nie takie dziecko miała, ino mi strzyga odmieniła“. Tak powinno się postępować, dopóki kobieta do kościoła na „wywód“ nie idzie. Nie powinna ona również i dlatego wychodzić za próg chaty, bo nie jest oczyszczoną. Zwyczaj ten jest wszędzie pilnie przestrzegany.

Kobieta dająca ssać dziecku, stawia miotłę przy drzwiach „do góry nogami“, aby „strzyga“ nie weszła do izby i nie ssała jej dziecka, bo gdy „strzyga ossie“ dziecko, wtedy urosną mu wielkie brodawki piersiowe.

Gdy „czarny kruka“ zakracze nad domem, jest pewnik, że umrze ktoś w nim.

W Wielką niedzielę, lub, jak powiadają inni, w palmową, gdy w kościele odprawia się suma, wypalają złe duchy w czasie czytania ewangelii pieniądze po polach, lasach, moczarach i t. d. Na miejscach tych widzieć można siwe płomienie wychodzące z ziemi. Kto z ludzi rzuciłby wówczas w takie miejsce szkaplerz poświęcony lub różaniec, znika płomień, pieniądze zostają na powierzchni ziemi, a ów szczęśliwy będzie ich posiadaczem.

Gdy idącemu przejdzie drogę zając, żaba, baba wodę niosąca, lub gdy przelatująca wrona zakracze nad nim, spotka tego człowieka z pewnością jakieś nieszczęście.

Jeżeli kret ryje ziemię w kierunku do chałupy, przybędzie w niej nowy człowiek (urodzi się), jeżeli zaś w kierunku od chałupy, umrze ktoś w niej niezawodnie.

Kto chce, aby go w ciągu roku nie bolały nogi, nie miał na nich bolaków (wrzodów), niech w Wigilię nie siedzi przy wieczerzy, lecz stoi na żelazie, żelaznym spręcie, np. kosie, siekierze itp.

Stać we Wigilię podczas wieczerzy, a nie siedzieć należy dziewczkom, parobkom dlatego, aby ich w czasie roboty nie bolało w pasie. Nawet starzy, wiekiem obarczeni ludzie, nie siedzą przy wieczerzy, lecz stoją z tejsamej przyczyny.

Kto w Wigilię ma wielki cień głowy na ścianie, długo żyć będzie, a czyj cień jest mały, ten wkrótce zejdzie z tego świata.

W dzień Nowego Roku, gdy do chaty przyjdzie chłop w koczuchu i czapce baraniej, ludzie domu tego nie będą przez cały rok zdrowi; gdy zaś chłop ten będzie miał na głowie kapelusz, wówczas jest to wróżba zdrowia na cały rok. Gdy w ten dzień odwiedzi chatę baba z próżnym garnkiem, będą mieli domownicy w ciągu roku wrzody (bolaki) po swem ciele.

Zobaczywszy księżyc w pierwszej kwadrze (po raz pierwszy), należy powiedzieć:

Zawitaj miesiączku nowy,
Aby nas nie bolały głowy;
Tobie na niebie korona —
A nam zdrowie i fortuna.

Inaczej ból głowy nie odstępuje człowieka przez miesiąc.

Aby się od bólu głowy radykalnie zabezpieczyć, najlepiej jest, słysząc pierwszy grzmot, chwycić kamień i 3 razy uderzyć się nim po głowie, bo już wtedy przez cały rok głowa nie będzie bolała

Kto jest głodny lub nie ma przy sobie pieniędzy wtenczas, gdy słyszy pierwszy raz w roku kukanie kukułki, temu przez cały rok będzie się jeść chciało, bo nigdy do syta nie naje się, tudzież będzie chodził bez pieniędzy, a to wszystko dlatego, bo go kukułka okukuła.

Pioruny nie uderzają nigdy w domy, w których hoduja gołębie, gdyż gołąb ma „postać” Ducha św., również i w te domy, w których chowają barany. Jeżeli pasterz ma przy sobie barana, chociaż byłby w czasie burzy najszałeńskiej w „czernem” polu, piorun w niego nie uderzy.

Noworodkom dają do kąpieli pieniądze, tudzież wlewają mleka w tym celu, aby dziecko było bogate i białą cerę miało.

Matki nie odbierają dzieciom piersi (nie ustają dawać ssać), gdy drzewa kwitną, bo takim dzieciom prędko osiwiłaby głowa

---

Gdyby dziecko ssało pierś matki przez dwa miesiące marce, (t. j. marzec jednego i marzec drugiego roku), byłoby bardzo zalotne.

Jeżeli się małe dziecko lęka, trzeba nad kolebką, gdy ono śpi, przelać wrzącą wodę z jednego garnka do drugiego, a wtedy „złęk” dziecko ominie.

Nie należy dziecku pierwszy raz strzydz włosów, dopóki nie ma roku, inaczej byłoby niemowne a nawet garbate.

Gdy matka ma dziecku przestać dawać piersi, daje mu ostatni raz dobrze possać, sadza je na ziemię, a przed niem kładzie następujące rzeczy: bułkę, pieniądze, książkę, różaniec, gwizdkę, laskę i jakąbądź broń. Uważa teraz, który z tych przed niem leżących przedmiotów weźmie dziecko najprzód do ręki i odgaduje z tego jego przyszłość w ten sposób: Jeżeli dziecko weźmie bułkę, będzie człowiekiem skłonnym do pracy i zamięłowanym w roli; jeżeli pieniądz, będzie bogaczem; książka oznacza, że będzie księdzem; różaniec znamionuje człowieka pobożnego; laska wróży los żebraka; gwizdka, muzykanta; wreszcie broń oznacza, że będzie żołnierzem.

Jeżeli w Wielką niedzielę jest słońce, wówczas wszystkie następujące po niej niedziele aż do Zielonych Świątek będą słotne. i przeciwnie, gdy w Wielką niedzielę jest czas pogodny i dalsze niedziele będą się cieszyły pogodą.

Dlaczego listki osiki (Zitterpappel) drżą, chociaż wiatru niema?

Dyabeł bluźnił P. Bogu w ten sposób: Panie Boże, stworzyłeś wszystkie zwierzęta, a wilka nie masz! — Na to Bóg: Stwórzże go sam. — Dyablik wystrugał wilka z drzewa, lecz wilk nie okazywał znaków życia. Idzie do Pana Boga ze skargą, że wilk ruszać się nie chce. P. Bóg daje mu radę taką: „Idź do twego drewnianego wilka i szepnij mu do ucha: „Wilku, zjedz dyabła“! a wilk wtedy będzie miał życie. Skoczył dyabeł, ale bał się wilka, więc krzyczy głośno: „Wilku, zjedz Pana Boga“. Drzewo nie ruszyło się z miejsca. Wraca się i znów skarży Bogu, że jego trud był daremny. Pan Bóg mu odpowiada: „Nie uczyniłeś tak, jak ci poleciłem“. Zgniewany dyablik pędzi do wilka i głosem jak najcichszym szepce mu: „Wilku, zjedz dyabła“. W tej chwili wilk otworzył swój pysk, zębami uzbrojony rzuca się na kusego, ale ten smyk na pobliskie drzewo osiki, już jest na wierzchołku i tak się trzęsie ze strachu, że drżą wszystkie liście na niem. Od tego czasu drżą listki osiki, chociaż wiatru niema.

Dowcipne pytania i zagadki.

1. Który święty miał największe zęby? — Św. Józef, gdyż jako cieśla miał pilę.
2. Który święty ma siedm uszu? — Św. Floryan; (2 swoje 4 u butów, a 1 u konwi).
3. Który święty na swojej matce drzewo rąbał, a świętym został? — Adam — matką jego była ziemia.
4. Bez czego cieśla nie postawi domu? — Bez sęka, bo wszystko drzewo jest sękatę.
5. Gdzie najdroższa woda? — W aptece.
6. Czego najwięcej w mieście? — Rady, bo wszyscy radzą, mówią.
7. Czego najwięcej na gościńcu? — Kurzu, prochu.
8. Czego nie złamie? — Nitki.
9. Co chodzi rano na czterech nogach, w południe na dwóch, a wieczór na trzech? — Człowiek — (dziecko, mąż, starzec z laską).

10. Który koń widzi tyle z przodu, co i z tyłu? — Ślepy.
11. Co najdalej zaleci? — Myśli ludzkie.
12. Dwa węzélki soli, cały świat osoli. — Oczy.
13. Kiedy mają kolce u brony wesele? — Gdy orzą kapuścisko, bo wtedy kwiczą z powodu głębi (głęb).
14. Kiedy wrona ma połówkę? — Gdy stoi na żerdzi.
15. Co po człowieku zostanie, gdy umrze? — Proch.
16. Babskie rzemiosło dokoła obrosło, na środku dołeczek, w co się kładzie koleczek. Co to jest? — Kądział.
17. Było chłopów: kopa i mendel, wypili pół kwarty gorzałki, wiele przyszło jednemu zapłacić? — (Kopa = 60 sztuk, zaś mendel = 15 szt, razem 75 sztuk; lecz tu było 2 chłopów, jeden z nich nazywał się: Kopa, a drugi: Mendel). — Każdy zapłacił kwaterkę.
18. Leży bochen między grochem. — Księżyc i gwiazdy.
19. Cztery kisie u Jadwisie, z każdej kisi noga wisi. — Ława.
20. Do południa umarła baba, a po południu gwizdała. Jak to było? — (W tym domu umarła przed południem baba, a popołudniu chłop, który nazywał się: „Gwizdała“).
21. Był Michał i gwizdał, ale Michał nie gwizdał. Kto gwizdał? (Ponieważ Michał nie gwizdał, więc nikt nie gwizdał, gdyż drugi chłop nazywał się: „Gwizdał“).
22. Poszła kumosia do kumosi pożyezać pindereczki-pindy, a jak nie pożyczysz pindereczki-pindy, to ja ci nie pożyczę podrygacza nigdy. Jak to rozumieć? (Jedna z nich miała spód maślnicy, a druga łaskę i „toczki“ od maślnicy, czyli wierzeh).
23. Co niepotrzebne na dachu? — Dziura.
24. Co we dnie, w nocy wytrzeszcza oczy? — Okno.
25. Ile trzeba gontów na dobrą chałupę? — Nie, bo chałupa dobra.
26. Bez czego nie przyjedzie z lasu? — Bez „nawrotu“.
27. Do czego chłop „najpierw“ rąbnie, gdy ścina drzewo? — Do kory.
28. Jakiego piasku najwięcej w rzece? — Mokrego.
29. W czym nie robi dziury? — W wodzie.
30. Jakiego drzewa najwięcej rośnie na świecie? — Okrągłego.
31. Co się stanie kogutowi, gdy mu 7 lat minie? — Na ósmy mu się obróci.
32. Czyj ogon zajęczy? — Koński, bo z jego włosia są smyczki do basów i skrzypiec.
33. Czego nie robią raz na rok w kościele? — W Wielki piątek nie dzwonią.
34. Co najprzód wejdzie do kościoła? — Głos klucza, którym kościelny drzwi odmyka.
35. Na czym kościół stoi? — Na wierze katolickiej.
36. Czem kościół opasany? — Tróją przenajświętszą.
37. Który święty najtłuszcniejszy? — Olej święty.
38. Który święty bez pięty? — Krzyż święty.
39. Co po świętych w kościele? — Kurz, proch.
40. Która babka jest w kościele najstarsza? — Chrzcielnica.
41. Co po psie w kościele? — Sierć.

42. Czego P. Bóg nigdy nie widzi, król czasem, a chłop w każdy dzień? Bóg Boga, król króla, chłop chłopca.
43. Bez czego się P. Bóg, woda, człowiek, wogóle wszystko nie obejdzie? Bez imienia.
44. Kto nigdy się nie rodził, a umarł? — Adam.
45. Poszli dwaj godni do niegodnego i prosili go o lepsze niż królestwo niebieskie; o co go prosili? — Józef z Arymatei i Nikodem prosili Pilata o ciało P. Jezusa.
46. Pokąd konia kują? — Póki nie zdechnie.
47. Po co wrona do lasu leci? — Bo las do niej nie przyjdzie.
48. Jak krawiec najprędzej nożyce znajdzie? — Buchnie (uderzy) pięścią o stół, to się same odezwą.
49. Jak pies idzie po moście? — Tak, jak suka.
50. Jak się na konia wsiada? — Tak, jak na kobyłę.
51. Czego żołnierzowi potrzeba podczas wojny? — Siły.
52. Pod jakim drzewem siedzi zając, gdy deszcz leje? — Pod mokrem.
53. Co przy pługu niepotrzebne? — Kwik, wrzask — gdy nieposmarowany.
54. Bez czego chłop zboża nie zwieje? — Gdy nie potrzęsie (poprawi) szufłą.
55. Brat ze siostrą, mąż ze żoną znaleźli cztery jabłka pod jabłonią, wszystkim się po jednym dostało, jeszcze jedno zostało. Jak się dzielili? — Byli właściwie 3 osoby: Brat, mąż, żona, która była siostrą brata.
56. Cały las deszcz zleje, a czterech sosien nie zleje. Czego nie zleje? — Las = krowa, 4 sosny = wymię z dójkami.
57. Siwa krowa przez las przejdzie, a biała nie. Dlaczego? Mleko zsiadłe na ser nie przejdzie przez cedzidło, a siwa serwatka przejdzie.
58. Które drzewo jest królem w lesie? — Małe, gdyż ma szeroko rozchodzące się gałęzie u dołu, więc idąc koło niego, trzeba się ciągle schylać, gałęzie odsuwać, czyli kłaniać mu się.
59. Czy nóż wbity w próg puści człowieka do pola? — Nie, bo człowiek musi sobie sam drzwi otworzyć.
60. Gdzie kowal pierwszy ufnał (Hufnagel) bije? — Po głowie.
61. Za co koń pierwszy raz ciągnie? — Za wymię klaczy.
62. Która dziura jest ostatnia w pługu? — Chłopa, który czepigi trzyma.
63. Na co człowiek idąc, daje pierwszą nogę naprzód? — Na ziemię.
64. Na co kowal żelazo kuje? — Na żelazo.
65. Które drzewo cienko śpiewa, a koń nad niem ogonem kiwa? — Skrzypce, koń = smyczek.
66. Z czego mięso jest najlepsze? — Z pchły, bo się już wprzód palce obliżuje, nim się ją uchwyci.
67. Co jest większe jak łaska Boska? — Dziura. — Przez łaskę należy rozumieć zwierzę; dziura musi być większa, aby przez nią mogła przesunąć się łaska (łasica); Boska może być użyte, bo każde zwierzę jest Boskie.
68. Ile jest dziur do nieba? — Pełne pola. — Na ścierniskach sterczą resztki zboża zżętego, a w tych są otwory.
69. Czego nie wolno robić we dnie? — Dziur nie wolno robić w dnie konewki.

70. Pierwszemu człowiekowi było na imię Adam, lecz jakie miał nazwisko ?
 — Skruszyła. — Dlaczego? Przecież jest w pieśni napisane :
 „Gwiazdo morza, któraś Pana
 Mlekiem swoim karmiła ;
 Tyś śmierci szczep, który szczepił
 Pierwszy rodzic, skruszyła“ — więc nazwisko pierwszego
 rodzica było : Skruszyła.

Z A G A D K I.

1. Chuda kobyłka ciągnie półtora drzewka, a czasem i dwa.
Igiła z niłką.
2. Włazł szczur pod mur, nie widać mu tylko ogon.
Piłg.
3. Stoi dąb na środku wsi, a do każdej chałupy gałgaczka wisi.
Słonce i promienie.
4. W lesie było, liście miało, przyszło do wsi ożabuchało.
Basy.
5. W lesie było, liście miało, przyszło do wsi o mąkę prosiło.
Miarła na mąkę.
6. W lesie było, liście miało, przyszło do wsi, nosi dusz i ciało.
Kółka.
7. Leży panna w murze, w czerwonym kapturze.
Cegła.
8. Są 4 rogi ; w jednym troszka, w drugim troszka, w trzecim troszka,
 w czwartym troszka, a we środku bania.
Pierzyna.
9. Polatane, pokarpnane (pokropkowane), igłą nigdzie nie tykane
Skóra zwierząt.
10. Jedno mówi: stójmy, drugie mówi: pójdźmy, trzecie mówi: kiwajmy
 se główkami.
Kamienie na dnie rzeki, woda i kwiaty.

Kilka oryginalnych wyrazów i zwrotów.

Ośkliwy, ośkliwiec, obrzydliwy, obrzydliwiec.

Wolaś-co, wolaś-ka, cobadź, gdziebadź.

Goj, drzewo rosnące.

Z końca, z początku, np. zacnijmy se z końca = zacnijmy
 z początku.

Jechać pod górę, jechać z góry na dół.

Skirny, uparty.

Skrony, z powodu.

Tarasić, kzyceć.

Grusyc, burceć na kogoś.

Kwaki, brukiew.

Setny, duży.

Niemotworz (niema twarz) zwierzę; używane w złości n. p.: A ty, ośliwo niemotworz, lub niemotwaro! t. z. A ty, obrzydłe zwierzę!

Zaboczyć, zapomnieć.

Śnieg kido, śnieg pada.

Zamiast „tak jest“ zwykle mówią z niemieckiego „ja“ np.: Ja, ja, juści, nie byłoby to tak?!

Zdziwienie okazują przez użycie wyrazu „śpas“, z czego powstają nieraz i śmieszności np.: A. mówi: Cóż ta u was nowego słyhać? B.: Żona mi tej nocy umarła. A : Śpas, śpas, a dy wcora jesce była u stryka (stryja); albo: To nie śpas.

Trzeja, trzeba.

Sąd o swej wsi i wsiach sąsiednich:

W Kleczy mają chłopci szerokie plecy;

W Choczni chłopci mocni.

W Inwałdzie nic nie znajduje.

W Nidku nie ma pożytku,

a z Witanowic wcale nic.

We Frydrychowicach: co pagórek, to dworek,
a co chałupa, to szlachcic.

© cudownych listach.

Do najrozmaitszych wierzeń ludu należą także listy i sny cudowne, których pochodzenie ma być wprost z nieba. Nie można sobie wyobrażać, aby lud silnie w nie wierzył, ale ma to przekonanie, że te listy w domach przechowywać należy, innemi słowy: wierzyć nie trzeba, ale trochę wiary można im ofiarować. Listy te przejmują lud wielką grozą, bo w nich są przepowiadane zwykle kary i nieszczęścia, które bezpośrednio każdego chłopka dotknęłyby bardzo ciężko, gdyby się ziściły rzeczywiście. Na nic zaś tak wrażliwym nie jest lud, jak na takie wywoływanie pomsty niebios, kary, złe życzenia i t. p., obawia się ich bardzo i nieszczęścia, jakie go spotykają, im przypisuje. Wszak słyszymy: ktoś mię urzekł; ktoś mię przeklął; ktoś mi czary zadał i t. d.

Charakterystycznym jest n. p. złośliwe życzenie: „Bodajś skapał, jak ta świeca na ołtarzu!“ Używają je zwykle dziewczęta uwiedzione przez parobków, którzy się z innemi żenią. Ci zaś nieraz na własnem gospodarstwie czują w duszy takie przekle-

stwo, gdy im się źle powodzi; a sąsiedzi powiadają o nich: „Ha, kumotrze, Jagnyska od Macieja go przeklęna, dlatego tak kapie“.

Nie dziw więc, że i tych listów lud się boi i dlatego je tu i owdzie przechowuje. Muszę także zaznaczyć, że księża występują bardzo ostro przeciw temu, ale mimo tego jakoś się ta półwiara w cudowne listy podtrzymuje, a sądzę że tylko z racyi wyżej przytoczonej. Już jako chłopiec z 4 klasy normalnej w Podgórzu słuchałem takiego listu z bardzo naprężoną uwagą, gdy go mój kolega, o ile pamiętam nazwisko „Turek“, odczytywał właśnie przed nauką religii. Ks. Bujański, ówczesny katecheta, wytłumaczył nam tę sprawę i w jego oczach z wielką uroczystością, w klasie spaliliśmy list cudowny w piecu. W r. 1889 byłem w Sulkowicach przy Andrychowie i także ten list czytałem, a w r. 1892 znowu w Inwałdzie. Wreszcie dowiedziałem się, że list ten mimo zakazu ze strony księży kursuje w całej okolicy Andrychowa. Wiele czasu straciłem na to, by dojść do źródła, skąd ten list pochodził, jaką drogą w tej okolicy się znalazł, kto jego autorem? Ale był to trud daremny. Poniżej podaję ten list w całości tak, jak go odpisałem, naturalnie nie z właściwego oryginału, ale pewnie z tysiącnego odpisu. Dla zrozumienia treści, dodaję w nim od siebie interpunkcję.

LIST Z NIEBA.

„Niechaj będzie pochwalony Jezus Chrystus!

Te słowa zesłane z nieba na ten świat od samego Pana Boga Papieżowi Leonowi, a on posłał swemu bratu, królowi Bratajskiemu (?), gdzie miał takową moc w sobie, ktoby go chciał czytać lub przepisać, to się sam otworzy. Był zjawiony w ziemi luterskiej, na górze Oliwnej był zesłany; złotemi literami w kościele pod obrazem św. Michała Archanioła zjawiony był. A żaden człowiek nie mógł tego wiedzieć, gdzie ten list leżał; ma zaś takową moc w sobie, że ktoby czytał, albo z pilnością słuchał, takowy człowiek dostąpi 100 dni odpustu; albo która z niewiast w ciąży pozostaje, a przy sobie ten list nosi, takowej ani ogień, ani czary, ani jazdy szatańskie szkodzić nie będą, bo jej Jezus Chrystus strzeże we dnie i w nocy i w każdej godzinie i na wieki wieków, amen. Nawet przeciw nieprzyjaciołom pewny będzie i wiele nieprzyjaciół zwycięży, przeżegnawszy się krzyżem św., mówiąc: „Panie Jezu Chryste, przez wylanie krwi Twojej Przenajświętszej, strzeż mnie od wszelkiego złego, nieprzyjaciela wiadomego i niewiadomego Do pomocy mi Panie Jezu Chryste,

wylanie krwi Twojej Przenajświętszej, którąś z boku Twego wytoczył dla zbawienia duszy mojej⁴.

„Ja, Jezus Chrystus, napominam was, abyście wierzyli, iż jestem Synem Bożym, narodzonym z Maryi Panny, a ten list własną swoją ręką pisałem dla prawdziwych katolików moich, których okupiłem na krzyżu krwią swoją przenajdroższą i wyzwoliłem was od piekielnych, przepiekielnych i nieskończonych mąk. Nakazuję wam, abyście dni święte święcili, żadnej roboty nie robili w nie, nawet w ogrodach waszych korzeni nie kopali, które są na pokarm ciałom waszym. Przykazuję wam i nakazuję, abyście w niedzielę do kościoła chodzili, starsze i młodsze Mszy św. słuchali, kazania i nauki słowa Bożego z pilnością słuchali, a według listu mego żyli. To wam dam za to zdrowie ciałom waszym, a duszom zbawienie niebieskie; a jeżeli słuchać tego nie będziecie i zachowywać, co was ten list naucza i przykazuje, to będę was karał gradami, okropnymi piorunami, srogimi błyskawicami i strasznymi grzmotami. Na ostatku pobudzę i wzruszę króla na króla, pana na pana, miasto na miasto, wieś na wieś, sędziego na sędziego, sąsiada na sąsiada, ojca na syna, syna na ojca, matkę na córkę, córkę na matkę, męża na żonę, żonę na męża, brata na brata, siostrę na siostrę. Na ostatku wyciągnę miecz zgniewany na was; będzie zamieszanie i rozlanie krwi waszej i strach na was będzie; jedni od drugich uciekać będą. Prace wasze w niwecz się obrócą; bydło wasze dra pieżne zwierzęta pożerać będą, posiedzysko wasze puste zostanie, pamiątki waszej żadnej nie będzie. Jeżeli tem się nie poprawicie, to was jeszcze gorszą karą karać będę; dopuszczę na was, co nie będzie deszczu na ziemi, kiedy potrzeba będzie, ziemia będzie tak jak żelazo, bo powiadam, że nie puszczę deszczu żadnego. Dopuszczę mysz i szarańczę, gąsienice, które wszystko pożerać będą, co ziemia wyda na pokarm ciałom waszym; to będziecie z głodu umierać, a marnie wyginiecie. Kto po tem karaniu zostanie, a tak nie będzie żył, jak ten list naucza i przykazuje, dopuszczę ptaków czarnych na nich, które w powietrzu latać będą. Jak temu karaniu końca nie będzie, to was jeszcze gorszą karą karać będę. Przykazuję wam, abyście w dzień sobotni, Matki mojej, przed niedzielą wszystkie roboty zakończyli, bo gdyby się Matka moja za wami nie modliła, dawnobyście byli wygubieni dla strasznych grzechów waszych.

Ten list, ktoby w swoim domu miał, aby go także domownik domu czytać i przepisywać dawał, takowy człowiek, chociażby grzechów miał jak gwiazd na niebie, piasku w morzu, liścia

na drzewie i trawy na ziemi, takowemu wszystkie grzechy odpuszczone będą nie tylko na tym świecie, ale i na tamtym świecie.

Ktoby zaś ten list miał, a drugiemu nie powiedział, będzie wzgardzony i odrzucony od królestwa niebieskiego. Kto zaś ten list będzie zachowywał w obserwacji, w dobrym zachowaniu, będzie miał łaskę odemnie i przyjaźń od ludzi, a przy śmierci jego ja sam z Matką moją i Aniołami będę i wezmę duszę z ciała i zaprowadzę do królestwa niebieskiego, któremu końca nie będzie na wieki wieków, amen.

Ktoby o tym liście wiedział, a przez niedbałość nie miał go w swoim domu lub u siebie, takowy człowiek będzie odrzucony od królestwa mego.

Ten list pisany jest w roku 1706, potem zaś od ojców świętych prowijanowi (?) królewskiemu, a ludziom najpóźniej wydany.

Podaję również cudowny sen, który odpisałem:

SEN NAJŚW. PANNY MARYI.

„Zasnęła była Panna Marya na górze Rachelskiej. Przyszedł do niej Pan Jezus i zapytał: Matko, czy śpisz? — Zasnęłam była — odrzekła Panna Marya — aleś mię Ty Synu przebudził. Widziałam Cię w Ogrojcu obnażonego i od Kaifasza do Piłata, od Piłata do Heroda prowadzonego. Tam na Twą świętą twarz pluto i koronowano Cię cierniem; potem Cię sędziowie sędzili, przywiązali Cię do słupa kamiennego i łańcuchami bili, aż Twoje święte ciało padało, a potem Cię do krzyża przybili i bok włócznią przebili, z którego wypłynęła woda i krew święta. Z krzyża Twe martwe ciało na moich rękach złożono“.

— Jezus na to najczulej odpowiedział: Matko miłosierdzia, to się wszystko spełni, już mię Judasz wydał.

Kto ten sen przy sobie będzie nosił lub odmawiał, albo słuchał i jest bez grzechu śmiertelnego, złego mu się nic nie stanie i w tym dniu nigdy nagłą śmiercią nie umrze bez przyjęcia Ciała i Krwi mojej. A ktokolwiek będzie prosił o co mnie, albo Ciebie, otrzyma. Kto tę modlitwę przy sobie będzie nosił, takowy 100 dni odpustu dostąpi, a kto ją będzie mówił, lub słuchał, nie zginie na żadnym miejscu, ani w wojnie, ani w drodze. W którym domu ta modlitwa będzie się znajdować, tam ani ogień szkodzić nie będzie. Mający tę modlitwę ma przepisać lub nauczyć siedm osób pod utratą tego odpustu. Ta modlitwa od Ojca świętego, Benedykta III., królowi Augustynowi przysłana była w r. 1700.

Koniec.

Szymon Gonet.

OBRZĘDY WESELNE W JASZCZWI.

Jaszczew, wieś, należąca do powiatu Krościeńskiego, parafii Szebnie, wzniesiona jest 300 mtr. nad p. m. Graniczy ze wschodu z Ustrobną i Potokiem, z zachodu z Białkówką i Budziszem, od południa z Jedliczem i Męcinką, od północy z Bajdami. W Jaszczwi jest gleba średniej jakości: glina żółta, biała lasówka, margiel i próchnica. Uprawiają najwięcej żyta. Płodozmian jest 3-letni. W 1 szym roku na nawozie sieją żyto, pszenicę lub sadzą kapustę albo ziemniaki. W 2-gim roku sieją jęczmień, koniczbę lub len, a w 3-cim owies, tatarkę, albo kartofle na nawozie. Koło domów zwykle są sady mniejsze lub większe; w całej wsi jest sadów około 90. Pasiek jest 4. Mieszkańcy trudnią się uprawą roli, a w zimie przędą len, konopie, lub chodzą na zarobek do dworu. Niektórzy trudnią się rzemiosłami. I tak jest z kowalą, 4 krawców, 4 cieśli, 3 bednarzy. W miejscu istnieje szkoła od roku 1891. Znajduje się także kasa gminna. Nazwisk familijnych najwięcej jest Przybyłów i Twarogów.

Jaszczew powstała przy końcu wieku XV. lub na początku XVI. i należała do rodziny Wielopolskich.

Podówczas należała ta wieś z wielu innemi w okolicy do klucza Szufnarowskiego. W r. 1639 były te dobra w posiadaniu Anieli Firlejowej. Około 1773 odsprzedał tę posiadłość ówczesny właściciel Ignacy Del Campo Scipio, Podchorąży Wielk. Księstwa Litewsk. i starosta Lidzki Rochowi Michałowi dwojga imion Jabłonowskiemu, kasztelanowi wiśleckiemu i staroście korsuńskiemu i krośnieńskiemu.

Kontraktem w r. 1810 zawartym między Józefem hr. Jabłonowskim, a Michałem Załęskim nabył ostatni dobra Jaszczew i Bajdy za 70.000 zł. wraz z tytułem porękawicznego 300 dukatów w złocie. Po śmierci Michała Załęskiego w r. 1834, wskutek testamentu z dnia 16 maja tegoż roku, podzielili się spadkobiercy majątkiem ojca w ten sposób, że dobra Jaszczew z Bajdami rozpadły się na 9 części, z których 1 część Michał Załęski, najstarszy syn zmarłego Michała, odstąpił cesją w Tarnowie 3 maja 1835 r. spisana na rzecz szwagra swego Feliksa Niesiołowskiego, męża rodzonej siostry Sabiny z Załęskich Niesiołowskich. W r. 1836 przeszły te dobra prawem kupna na rzecz Agaty z Dąbskich Swięjkowskiej, która w roku 1874 odstąpiła wnukowi swemu,

a synowi swej córki Józefy, Augustowi Jordan Stojowskiemu, który ją dotychczas posiada ¹⁾).

Jaszczew zajmuje 4²⁰ klm.², ma 196 domów i 1044 mieszkańców ob. łąc., a z tych 473 mężczyzn, a 571 kobiet. Obszar dworski zajmuje 2⁸⁵ klm.², ma 4 domy i 61 mieszkańców, kat. obrz. łąc. Mężczyzn na obszarze dworskim jest 30, niewiast 31. Obszar większej posiadłości obejmuje 279 morgów roli, 9 morgów łąk i ogrodów, 9 morgów pastwisk, 201 morgów lasu; obszar mniejszej posiadłości 537 morgów roli, 108 morgów łąk i ogrodów, 177 morgów pastwisk. Jaszczew ma 339 arkuszy posiadłości; czysty dochód obliczony jest 3.358 zł. 23 ct. Bezpośrednie podatki wynoszą 762 zł. i 32 ct.

W tej to wsi są następujące

Obrzędy weselne:

Ostęby.

Młodzieniec żenić się zamierzający, idzie do rodziców panny z najbliższym krewnym żonatym, bierze ze sobą „trunek“ taki, jaki „ojcowie“ młodej panny używają. Udają się tamże najczęściej we środę wieczorem, by o „białej zabłąkanej dowiedzieć się gąsce“. Po przybyciu i przywitaniu się i krótkiej rozmowie, przystępują do rzeczy. Każą sobie podać kieliszek lub szklanekę i piją do ojców i domowników, a następnie oświadczają, po co przyszli. Młody upada do nóg ojcu i matce i prosi, by mu dali córkę za żonę. Kiedy nie odmówią, pyta się panny młodej, „czy pójdzie za niego“. Gdy się ta zgadza, natenczas następuje umowa o posag, tak z jednej, jak z drugiej strony.

Po drugiej lub trzeciej zapowiedzi następują w domu rodziców panny młodej zmówiny swaszki i družby. Bywają na to zaproszeni „ojcowie“ młodego i kilku sąsiadów lub krewnych i odbywa się gościna. Po zmównach swaszki i družby, następują zmówiny swatów, których zwykle młody i družba proszą na dzień oznaczony. Swąszka zmawia sobie kobietę zamezną za podswaszczynę i jedną lub kilka družek. Młoda ze swej strony zamawia również družki, a każda družka do młodej należąca, ma się dla młodej o jeden ser postarać. Następnie pan młody kupuje narzeczonej ubiór do ślubu jakoto: chustki, wstążki, czepiec, bukiety i t. d.

---

¹⁾ Wiadomości historyczne czerpane są z Encyklopedyi Schneidera ze wsi Bajdy.

Swacia starają się o to, by mieli „wieńce“ z piór kogucich lub pawich, a przytem bukiety z róż sztucznych z różnemi ozdobami i błyskotkami. Drużki również starają się o bukiety i wstążki.

We wilię ślubu.

Narzeczone i narzeczonea chodzą razem „za ludźmi“ i spraszą na wesele tak zwanych starostów, t. j. gości weselnych. Wieczorem przychodzą do pana młodego muzykanci, których młody na kilka dni przed weselem zamówił. Odegrawszy przed oknami młodego, wstępują w jego dom, a po poczęstunku trunkiem i jadłem, rozpoczynają „granie“. Swacia schodzą się jeden po drugim. Przyjęci przez młodego „trunkiem“, zaczynają tany. Gdy nie mają niewiast lub dziewcząt, to tańczą „jeden z drugim“; drużki bowiem nie są obowiązane iść na dobranoc do pana młodego.

Kiedy się już wszyscy wylańczą, zasiadają za stół: jedzą i piją. Potem idą muzykanci i swacia do młodej; tu odgrywają zwykłą melodyę przed oknami młodej i odchodzą do drużby i swaszki, i tam znowu odgrywają jak zwykle przed oknami i wstępują do domu, gdzie tańczą do rana. Teraz następuje gotowane śniadanie, po którym rozchodzą się swacia, aby się ubrać i konie przyprowadzić, jeżeli im ktoś inny nie przyprowadzi. Woźnica przyjeżdża czterema końmi po swaszkę, która siada z podswaszczyką ze swemi drużkami i muzykantami i jedzie do młodej. Naprzód jadą swacia na koniach, ubranych w wstążeczki kolorowe w grzywę wplecione. Swacia mają wysokie wieńce na czapkach czarnych, barankowych, w rękach rzemieńne harapy plectone, przymocowane na sarniej nóżce; jadą oni naprzód, woźnica z „weselem“ za nimi, a drużba za „weselem“ do młodej.

Drużki śpiewają:

Ta nasza swaszczusia za wielkiego lasu,
Nie ubrała się nám, bo nie miała czasu,
Ta nasza swaszczusia nocką przyjechała,
Bała się słoneczka, by nie ogorzała,
Bała się słoneczka bardzo jarzącego,
By nie ogorzała do razu jednego.
Ty nasz swaszczusi to bardzo ci służy,
Zapaseczka króciusenka, a fartuszek długi.
Ta nasza swaszczusia bardzo ładniuseńka,
Bótki się ci połyskują, cała bielusińka.
Ta nasza swaszczusia nie dała nám séra,
Niedalego rzeczka, to jo utopima.

Bo się ji serce kraje,	(powtarza się)
Bo jo młodo wydaje.	"
Grejcie weseli, grejcie,	"
Hanusi żalić dejcie.	"
Grejcie weseli, rzeżko,	"
Kłaniej się Hanuś nisko,	"
Kłaniej się, bo mász komu,	"
Ojcu, matce swojemu.	"
Pobłogosław mateczko	"
To twoje dzieciąteczko,	"
Pobłogosław oboje,	"
Bo to i to drugie twoje.	"

Sierocie bez ojca śpiewają:

Wstąńże tatusiu z grobu,	(powtarza się)
Pobłogosław do ślubu,	"
Pobłogosław oboje,	"
Bo to i to drugie twoje.	"
A sërże mój sërże,	"
Suszyłam cie szczërże,	"
Suszyłam cie dwie niedzieli,	"
Ojciec, matka nie wiedzieli,	"
Jeno Hanusia wiedziała,	"
Do rękowin go schowała.	"

Gdy tak śpiewają, wszyscy obecni przybywają po kolei do młodych, mających ręce związane, kładą rękę na ich ręce i mówią: „Niech was Bóg błogosławi“, a młodzi całują ich w rękę. Następnie drużba rozwiązuje im ręce, młodzi chwytają pojedynczo wszystkich za nogi, okazując w ten sposób wdzięczność za błogosławieństwo i życzenia, drużba kraje na drobno chleb i sër, a drużki śpiewają:

Na drobne kruszki krajcie,
Wszystkim ludziom rozdejcie,
Nie kraj drużbuś blisko ręki,
Byś se nie narobił męki.

Następnie pokrajany chleb, sër i brogi — jeżeli są — a oraz i szyszki z ciasta daje każdemu po kolei, dopóki wystarcza i na tem kończą się rękowiny. Swacia siadają na konie, a „wesele“ na wóz. Swatów ustawia drużba z młodym parami, jak mająjechać, jeden za drugim, lecz żadna para nie chce być ostatnią. Jeżeli kto nie ma pary, to jedzie nasamprzód. Musi atoli tak się spieszyć, by go przedni swacia nie dognali, bo by go „ostrofo wali“. Przednia para swatów ma zwykle największe znaczenie.

Gdy już swacia zostali ustawieni, daje im družba napomnienie, aby jechali parami i porządnie, żeby żaden nie spadł z konia. Potem dostaje każdy „ćwiartkę“ kołacza na drogę, aby miał co rzucić dzieciom na drodze i kieliszek wódki lub szklanekę piwa. Tak samo dostają po kawałku kołacza i družki, gdyż taki jest zwyczaj, że wylatującym dzieciom na drogę rzucają kawałki placzka. Chleb z rękowin mają dać dziadkom przy kościele. Družki wsiadają na wóz, młoda, swaszka i podswaszczyna siadają w tyle wozu, a przednie družki koło nich, inne zaś dalej i zaczynają śpiewać:

Siadaj Hanusiu na wóz,
Warkoczyk se załuż,
Czegoż bedziesz płakała?
Nie ide z niewoli,
Ni mnie główka boli,
Tylko mi ojca matki żał.

Pokropcie że nás święconą wodёнką studzienną,
Niechże się toczą te cztery kólecčka podemną.

Jeden z obecnych starostów bierze święconą wodę i kropi „wesele“, a woźnica rusza:

Zielony orzeszenku (powtarza się)
Zostańże przy domeńku,   ”
Pocieszaj matusienke   ”
I cało rodzinieńke.   ”

Gdy woźnica ruszy końmi, młoda wyrzuca słomę z pod siebie dla tego, by inne dziewczęta szły za męża.

W konie woźnica, w konie,   (powtarza się)
Bo nám kólecčko tonie,   ”
Tonie przednie, tonie zadnie,   ”
Swaszczusia nám z wozu spadnie.   ”
Opadły śniegi na górach,   ”
A umroziło pana młodego i pana družbusia na koniach.

Družba z młodym nie zaraz za weselem pojechali i dlatego pomylili sobie drogę i wracają się po trzykroć i pytają o drogę, lecz dopiero za trzecim razem pokazują im tę drogę, kędy wesele pojechało. — Družki dalej śpiewają:

A má ci swaszczusia pare sukiéneczek na sobie,
A zagrzeje ci pana młodego i pana družbusia przy sobie;
Do kościoła jedziemy,   (powtarza się)
Piękne stádelko wieziemy,   ”

Jeszcze piękniejsze będzie,	(powtarza się)
Jako z kościoła przybedzie.	"
Wyjechali na gościniec, staneli,	"
Zapomniała se swaszcusia pierścieni.	"

Gdy przed dwór przyjeżdżają, śpiewają :

Torem swatkowie, torem.	(powtarza się)
Przed Stojowskiego dworem,	"
Cząpeczki pozdejmujecie,	"
Stojowskim się ukłońcie.	"
A rozleciały się siwe gołębie po polu,	
A zwolej że ich nadobna Hanusiu do dworu ;	
Jużem ich zwołała i porachowała, wszystkie so,	
A jak mi nie wierzysz nadobny Jasińku, porachuj że som.	

U naszego Stojowskiego przed wrota
Stoi tamże chorągiewka ze złota,
A na tej chorągiewce pisanie,
Że Hanusia z Jasienkiem związani.

Przed dębina Moderowską (własność p. Augusta Gorayskiego)
śpiewają :

Moderowską dębina	(powtarza się)
Na dół się pochyliła,	"
Pochyliła się cudnie	"
Wierzchołkami na południe ;	"
Hanusia jo ratowała.	"
Na Jasieńka zawołała,	"
Ratuj Jasienieńku, ratuj,	"
Nie dej zginąć z tego świata.	"

Gdy już przez Moderówkę przejadą, wtenczas zaśpiewają pobożną pieśń :

„Do Ciebie Panie pokornie wołamy“ ;

i śpiewają aż do kościoła.

Gdy „wesele“ pojechało do kościoła, starości u rodziców młodej zasiadają za stół, jedzą i popijają, a po jedzeniu zabierają się jedni do domów, drudzy z muzykantami do karczmy i tam tańczą, dopóki wesele z kościoła nie przyjedzie.

Po ślubie.

Kiedy młodzi są po ślubie, śpiewają drużki przy kościele :

Podziękujmy księdzowi	(powtarza się)
Naszemu proboszczowi,	"
Że on nam ślubek dał,	"
A nie wiele z nas wybrał ;	"

Wybrał tylko dwa talary, (powtarza się)
Jeden wielgi, drugi mały.
A gdzie się nám Pani młoda podziła,
W kościele nám za ontarzem została,
Wykręćże się panie młody do kola,
A wyprowadź panie młode z kościoła.

Podziękujmy organiście,	(powtarza się)
Że nam zagrał uroczyście.	"
Z kościoła jedziemy,	"
Gospodynio se wieziemy,	"
Do pola robotnice,	"
Do komory klucznice.	"
Strzeláj woźnica z bata,	"
Bo Hanusia nie siérota,	"
A choćby siérota była,	"
A toby się wykupiła.	"
Nasz woźnica ładny,	"
Bo ładnie spozierá,	"
Má pieniądze dosyć,	"
Z družek nie wybierá.	"

Woźnica zdejmuje pokryjomu batóg z biczyska i chowa do kieszeni i tak jedzie wywijając biczyskiem. Nareszcie staje na gościńcu, swacia się wstrzymują i wracają do woźnicy. Woźnica się skarży przed swatami, że batóg strzaskał, a ostatek zgubił i jechać nie może. Swacia przedni z woźnicą umawiają się, po wiele by wybrać z družek na batóg; stanowi to zapłatę woźnicy. Swacia przedni zwykle orzekają o wymiarze; potem też ci swacia wybierają z družek i dają woźnicy. Gdy swacia wybiorą na batóg woźnicy, to družki zaśpiewają:

Nasz woźnica brzydki, ko brzydko spozierá,
Má mało pieniędzy i z družek wybierá.

Woźnica wyjmuje schowany batóg i jedzie. Nareszcie wstępują do Moderówki na śniadanie, bo młoda wzięła na wóz kilka kołaczy. Po śniadaniu wsiadają i jadą do swojej karczmy, gdzie już są muzykanci. Na jakie dwieście kroków od karczmy, staje całe wesele na gościńcu, z wyjątkiem przednich swatów, którzy pojechali do karczmy po „trunek“, aby „wesele“ poczęstować. Wpadają do izby szynkowej na koniach, a po otrzymaniu trunku wracają pośpiesznie do wesela na gościńcu stojącego i gdy już wypiją, ruszają do karczmy. Gdy wesele już zajedzie do sieni karczemnej, wychodzą muzykanci odegrać zwykłego marsza wesełnego, a družki śpiewają:

Czyś sie nás tu szynkareczko nie spodziewała ?
W sieni dolki, w izbie dolki nie wyrównała ;
Trzeba sie nás szynkareczko spodziewać było,
W sieni dolki, w izbie dolki wyrównać było.

A ta nasza szynkareczka (powtarza się)
Wyniesła nám pić piweczka,   "
Jak przyjedzie družbuś z Busi,   "
To zapłacić piwko musi.   "
A ty żydzie z czarną brodą,   "
Wyniosłeś nám piwa z wodą,   "
Jak to piwo wypijemy,   "
To ci brodę wyskubiemy.   "

Wesele wchodzi do izby i woźnica, który z družkami, swaszką i młodą jechał, rozpoczyna taniec, bo takie już jego prawo ; a potem swacia po kolei. Oboje państwo młodzi idą do domu rodziców młodej na śniadanie gotowane.

Gdy już blisko do wieczora, zasiadają za stół i jedzą kołacze i napijają, a następnie przedni swacia z družek i swatów wybierają po kilka centów na to, co przez drogę i dotychczas wypili. Swacia zwykle większą dają „składkę“ niż družki, bez względu, czy który mało, czy więcej, lub nie nie pił. W nocy znów raz zasiadają za stół i jedzą, poczem družba i przedni swat oba razem tańczą. Potem bierze družba swaszkę, podaje ją przedniemu swatowi z ukłonem, ten się również ukloni i odbiera ; potem podswaszczyne i młodą oddaje z ukłonem swatom wedle porządku, jak jechali na koniach. Tak samo oddaje družki, a nareszcie każdą niewiastę i dziewczynę, jaka się znajduje w karczmie, bierze z ukłonem i z ukłonem oddaje po kolei. Gdy już tak ciasno, iż trudno kroku zrobić, (rozumie się, iż nie tańczą, tylko w koło obchodzą), wtedy muzykanci zagrają skoczniego i każdy się rozleci, bo by nie potrafił obrócić się w koło. Po tym tańcu rozchodzą się niektórzy do domów, szczególnie družki, a także niektórzy swacia; inni tańczą do rana. Rano we czwartek przychodzą swacia jedni z domów, drudzy z karczmy do rodziców panny młodej na gotowane śniadanie, składające się z kapusty, grochu z rosołem, mięsa, kaszy z flakami i kaszy ryżowej, a wreszcie „ćwiertki“ kołacza. Po tem jedzeniu wyprawia swatów po parze młody, młoda lub rodzice młodej za starostami, tak tymi co należą do pana młodego, jak i młodej. Każda para swatów ma obowiązek oznaczonych kilka par starostów przyprowadzić. Wstąpiwszy w progi i pochwaliwszy Pana Boga, proszą starostów na wesele, przyczem w każdym domu dostają swacia gościnę, zwykle

chleb z masłem lub rosół i mięso, czasem napiją i wódki, jeżeli jej używają. Rozumie się, że nie będąc głodni, tylko pokosztują, aby się uwolnić od nalegań i wychodzą do drugiego i trzeciego domu, aż już w ostatnim poczekają, aż się starostowie ubiorą. Wtedy wszystkich za porządkiem zabierają i prowadzą całą „kupe“ na wesele do rodziców młodej. Gdy się zbliżają do domu, wychodzą muzykanci i zagrają, za co dostają od starostów po parę centów. Pani młoda wychodzi i każdego za nogi uchwyci, przyczem dostaje czy to parę garstek lnu, lub parę centów od przybyłych starostów. Ojciec młodej wychodzi ze dzbankiem, lub fiaszką i każdemu z przybyłych daje po szklance piwa lub kieliszek wódki i prowadzi do izby i pogości ich chlebem z masłem. Starości rozpoczynają taniec, którzy mają do tego ochotę i bawią się do wieczora. Swacia nie mogąc wtenczas tańcować, wyprawiają różne figle. Gdy już wieczór zapada, zabierają się do oczeplin. Swacia przedni pilnują wtenczas panny młodej, aby im się gdzie nie ukryła i żeby jej do oczeplin szukać nie potrzebowali, a ona ucieka i stara się ukryć.

Oczepiny.

Zgromadzają się wszyscy do izby, gdzie rozdają świece i „zaświecają“; swacia przedni prowadzą młodą do oczeplin, a drużki śpiewają:

A już się nám zmroczyło,
Cóż się tu będzie czyniło?
Dejcież nám w ręce świece,
Bo już idzie do ciemnice.

Panna młoda stara się jeszcze pomiędzy tłum niepostrzeżenie ukryć, i jeżeli się jej uda, wtenczas drużki zanucą:

Czepić się zbieracie, a młody nie macie,
Swatkowie zaspali, młody nie szukali;
Jeden koło pieca, drugi do kumina,
Wykręca się w koło, pani młody nie ma.
Przywiedźcie ją z komory, posadźcie na stołeczek,
Bedziemy ji rozbierać ruciany wińeczek.

Następnie swacia przedni starają się pannę młodą posadzić na stołku, lecz to nie tak prędko się im uda, szczególnie jeżeli młoda jest silna, a gdy ją sadowią na stołku, drużki nucą:

Dejcie swatkowie stołeczek,
Rozbierzemy ji wińeczek.

Gdy już siedzi :

Siedzi Hanusia w żelezie,
A kiedyż una wylezie?
Wylezie una wylezie,
Jak Jasiek do ni przylezie.
Zmiatej Hanusiu śmieci,
Bo ci wiánek z głowy leci;
Jużem śmieci pozmiałała,
Już nie bede wiánka miała.
Zakukała kukuleczka na wiśni,
Czego żeście mój wiáneczek roztrzęśli?
Jak cię bedo czepić, spojrzuj do powały,
Żeby twoje dzieci czárne oczka miały.
Stała się nám nowina,
Hanusia się nám zmieniła;
Wczora była w wiáneczku,
A dzisiaj już w czepeczku,
Wczora była w rucianym,
A dzisiaj już w nicianym
Kto to hań stoi za drzwiami?
Krámarczykowie z czepecami.
Trzeba Jasienka zawołać,
By przyszedł czepiec stargować;
Ztargujże jeden albo sześć,
Wybierz se Hanuś, który chcesz.

Zjawia się młody z czepcem w ręce i rzuca pannie młodej najprzód jaki stary kawałek płótna, młoda odrzuca mu go na powrót. Młody wywraca ślubny czepiec na lewą stronę i daje pannie młodej, ta również nie przyjmuje; dopiero po raz trzeci, gdy wywróci na prawą stronę, wtenczas przyjmuje.

Drużki następnie śpiewają :

Gorzała lipka gorzała,
Hanusia pod nio siadała,
Iskierki na nio padały,
Po głowie jo parzały;
A Jaś sie ji uzałił,
Czepeczkiem jo przywalil.
Upodobałaś se Jasieńka z wąsami,
Takusieńki kramárz siedzi pod Szebniami ¹⁾,
Służył ci świat moja Hanuś, oj służył ci świat.
A jak ci sie pobierzemy,
Rączki na sie położymy,
Nie bedzie ci tak Hanusiu, nie bedzie ci tak.
Jak ci przyjdzie soli kupić,
Jak ci bede skóre łupić,

---

¹⁾ Wieś, gdzie jest kościół parafialny.

Nie będzie ci tak Hanusiu,
Nie będzie ci tak.
Dziękuję ci panie matko,
Żeś mie wychowała gładko.
Za to twoje wychowanie,
Mášz podziękowanie.
Dziękuję wám stoły, ławy,
I ty piecu malowany,
Któż cie lepił będzie,
Kiedy mnie nie będzie.
Zostaje tu młodsza siostra,
Ale jeszcze nie dorosła,
To mnie lepić będzie,
Choć ciebie nie będzie
Dziękuję wám łyżki, miski,
I wám wszystkie towarzyszeki,
Kto was mywał będzie,
Kiedy mnie nie będzie.
Dziękuję ci ogródeczku,
Żem chodziła we wiáneczku,
Teraz już nie będę,
Teraz już nie będę.
Chwaliłeś się Jasio, że mász młode lata,
Wąsy jak kopacze, broda jak u capa,
Chwaliłeś się Jasio, że mász budyneczki,
Ja zaszła do ciebie, same zbutniáleczki.
Chwaliłeś się Jasiu, że ty mász pałace,
Ja zaszła do ciebie, same podpieracze.
Chwaliłeś się Jasiu, że wás jeno dwoje,
W każdym kątku po dzieciątku, a na piecu troje.
A przybywey panie młody, przybywey,
A przykrywey złoty warkocz przykrywey.
A wstydz że sie panie młody, wstydz że sie,
Pani młody na czepietek złoże sie.
A nasz Jasieńku dejże nám też grona.
Bo z twojej Hanusi będzie ładna żona.

Przychodzi młody i przynosi grony, ale nie srebrne, tylko ziemniaka na talarki pokrajanego i kładzie na czepiec; swaszka pokazuje młodej pani, co jej dał, a ona rzuca mu napowrót, a nareszcie po trzeci raz daje jej pare reńskich i to przyjmuje a družki nucą:

A mój Jasieńku, nie o tem to będzie,
Póki tu dziesiątki na czepcu nie będzie,
Wstyďte sie sąsiedzi, zdejmcie mi wiáneczek,
Dejcie mi pieniędzy, kupie se czypeczek.
A wstyďte sie wy ojcowie, wstyďte sie,
Pani młody na czepietek złóźcie sie.

A wstydzcie się wy swatkowie, wstydzcie się,
Pani młody na czepietek złóżcie się.
A wstydzcie się wy družeczki, wstydzcie się,
Pani młody na czepietek złóżcie się.

Drużki:

A za co by my ji śpiewały,
Jak by my sie na czepiec składały.

Kobiety:

A za co byście żarły,
Jak byście sie nie dały,
A za co byście jadały,
Jak byście nic nie dały.

Drużki:

Pocoście nas tu prosili,
Jakbyście nam jeść nie dali.

Kobiety:

Pocoście sie wmawiały,
Po trzy сэry dawały.

A wstydzcie się wy starości, wstydzcie się,
Pani młody na czepietek złóżcie się.

Starości i swacia, jak również ojcowie młodego i młodej
składają pieniądze na czepcu, które swaszka odbiera i składa
pani młodej.

A wstydzcie się wszyscy razem sąsiedzi,
Niech Hanusia na stoleczku nie siedzi.
Ci nasi starości nic sie nie wstydzali,
Tylko po dwa centy na czepiec dawali,
Przecież wy starości troche sie wstydejcie,
Najmniej po ryńskiemu na czepiec nám dejcie.
Ci nasi swatkowie nic sie nie wstydzali,
Tylko po grejcarze na czepiec dawali;
Przecież wy swatkowie troche sie wstydejcie,
Choćby po pięć szóstek na czepiec nám dejcie.
Ta nasza swaszczenia zjadła cało krowę,
A krzywo zaczęła Hanusienkę głowę.
Zakukała kukuleczka na fasce,
A cóż nám tu wszyscy kaci po swaszcze.
Zakukała kukuleczka na gruszcze,
A cóż nám tu wszyscy kaci po družce.

Zakukała kukuleczka w szałacie,
A cóż nám tu wszyscy kaci po swacie.
Wyleciała z pod nalepy żabka,
Zrobiła sie z Hanusienki babka.
A wyleciał z pod nalepy żáb, żáb,
A zrobił sie z Jasieneńka dziád, dziád.
Schowej se Hanusiu wstążeczke od czepca.
Może ci sie przydać, jak będziesz mieć chłopca.
Ojże, ojże panie młody,
Przynieś że nám gorzkiej wody,
A my ci téż za te wode,
Dámy Hauke jak jagode.

Przychodzi młody i przynosi dwie flaszki, jedną z wódką, drugą ze zwyczajną wodą; flaszkę z wódką ukrywa, a z flaszki z wodą nalewa do szklanki i pije do młodej; młoda skosztowawszy, „chlusta“ mu w oczy; tak samo po raz drugi, za trzecim razem nalewa z flaszki, w której jest wódka. Gdy wodą częstuje, wtenczas drużki śpiewają:

Przyszedł Jasio do Hanusi w nocy,
Zalała mu pomyjami oczy:
A co też ta za pomyje były,
Że mu dobrze oczka nie wygnily.

Skoro wypiją wódkę z flaszki, rozpoczyna taniec swaszka z młodą, bo ta już ze stołka wstała, a raczej oparta była na kolanie swaszki, ponieważ pod koniec orzepin, drużki najbliższej stojące starały się pokryjonru stołek swemi nogami do siebie przyciągnąć i porwać, aby na nim usieść lub przynajmniej schować. Swacia przedni znowu ze swej strony uważają dobrze, czy stołek z pod młodej się nie usuwa, aby go znowu swacia, a nie drużki, porwać mogli, a to dlatego, że ta, która stołek porwie, to się „wyda“ wkrótce. Swacia znowu zazdroszcząc drużkom tego szczęścia, stołka porwać nie dadzą, choćby miał tylko o jednej nodze zostać. Gdy która strona porwie stołek, wtenczas się cieszy, a „drugiej“ niby wstyd. Swaszka rozpoczyna taniec z młodą, a drużki śpiewają:

Tajcowała Hanusienka śmiele,
Wypadło ji z pódeleczka ziele,
A to ziele siła kosztowało,
Cztéry wolki z obory wyгнаło.
Jedne pare szynkareczce dano,
Drugo pare Hanusi na wiano.

A spać, spać, moja Hanuś spać,
Nie po nocach bucikami trzaskać;
A mám ci ja szewcem stryja w mieście,
To mi zrobi trzewiczenki jeszcze.

Swaszka „obleciawszy“ kilka razy w koło z młodą, oddaje ją młodemu, by z nią znowu „potańcował“. Ten przyjmuje z ukłonem i tańczy, lecz młoda tańcować nie może, bo kuleje; drużki wtenczas śpiewają:

A dzieżeś ty Jasiu oczka podział,
Żeś se takie kulasisko obrął?
Nie pozierasz dołem, jeno górą,
Obrałeś se kulasisko z kulą.
Trzebaby dobrego kowala,
Żeby zrobił z szynala dynala.

Gdy odprawiały się oczepiny, dwóch swatów ubierało się za kowali; jeden za majstra, drugi za jego czeladnika. Ubrali się w najgorsze „łachy“ z dziurami, z łatami, poprzewięzowali się słomianemi powróżkami, czapka ze słomy na podobieństwo gołębnika zrobiona, lub zwyczajna powróżkami na głowie przymocowana, lub wreszcie kapelusz albo sito od cedzenia mleka, twarz „omurcana“ węglami, zęby wyrobione ze ziemniaka lub buraka i wstawione pomiędzy zęby, a wargi przy boku na powróżce przywiązane. Biorą też jakie naczynie, najczęściej skopiec na narzędzia kowalskie, jako to: młotki, żelaziwa, a w istocie kilka kawałeczków „drewna“ i tak przygotowani wjeżdżają do izby, gdzie odbywają oczepiny. Wjeżdżają w ten sposób, że kilku swatów stają jeden za drugim; ten co naprzód idzie, stoi prosto, ci inni pochylią się i przytrzymują się za pasy, a kowal z kropidłem czyli raczej z garścią słomy w ręce wsiada na tych pochyłonych swatów, objedzie w koło po izbie i kropi wodą. Gdy „zlezie“, wtenczas rozpoczyna się robota kowalska. Kowal i jego czeladnik stają tyłem do siebie i tak się kiwają, że jeden drugiego trąca, potem nagle zwracają się twarzami do siebie, podają sobie lewe ręce, a prawymi w lewe uderzają w takt, jak kowale w kowadło. Gdy kilka razy to powtórza, wtedy zabierają się do kucia młodej, co zwykle najpierw wykonuje czeladnik. A przedtem gdy dymają niby miechem i kuja na kowadle, drużki zanuca:

A dymejże kowaliku dymej,
A zróbże nám ze szynala dynal.

Zaczyna kuć czeladnik, t. j. klepać jaką szczypą po podkówcę, lecz czasem i po palcach trzymającego, przyczem młoda

nieraz dobrze kopnie kowala. Gdy tak okuje czeladnik, młody bierze i tańcuje, lecz ta znowu kuleje. Więc rozpoczynają się gniewać na kowala, czyli raczej na jego czeladnika, każą mu pokazać jego świadectwo mora'ności i zdolności. Ten wyjmuje kawałek papieru z pieczętą, bodaj papier z tytoniu, węglem pomazany i czytają. Powiadają, że świadectwo bardzo jest złe. Kowal na czeladnika pogniewawszy się, zaczyna głośno „gadać“ z nim, niby obcym językiem, a nareszcie „walnie“ go ręką w czapę; ten się przewróci, a majster jeszcze mu „poprawi“ na ziemi, zacznie go szarpać za powrósł, ten się zerwie ze ziemi i ucieknie na dwór lub tylko do sieni. Potem pytają samego majstra o świadectwo, lecz ten ma dobre świadectwo. Więc przystępuje do kucia młodej i przy pomocy czeladnika, którego zawoła do podtrzymania nogi, okuje ją dobrze. Wreszcie potańcuje majster i odda młodemu. Młoda dobrze już tańcuje. Jeszcze spróbuje ją „družba“ lub kto inny i na tem się kończy. Majster zaś „dopomina“ się o zapłatę za okucie. Dostanie wódki kieliszek lub szklankę piwa. Teraz starości zasiadają do wieczerzy gotowanej, składającej się z kapusty, grochu z rosółem, mięsa, kaszy z flakami i z kaszy ryżowej. Gdy się starości posilą, wychodzą z za stołu, a siadają znowu swacia i niektóre družki. Starości już idą do domu po jedzeniu; swacia i niektóre družki zabawiają się jeszcze chwilę.

Podczas gdy jedzą družki i swacia i gdy podali na stół niektóre potrawy, družki zaśpiewają:

Koza w ogrodzie, matusiu, koza w ogrodzie,
Nie pójde já po kapuste, bo mnie pobodzie
Kasza z flakami, matusiu, kasza z flakami,
Nie bede já kasze jadła. pójde z chłopcami,
matusiu, pójde z chłopcami.

Kasza ryżowá, matusiu, kasza ryżowá.
Nie bede já kasze jadła, bede wójtowá,
matusiu, bede wójtowá

Na tem kończy się wesele.

W pierwszą niedzielę po weselu bywają poprawiny, na które zgromadza się „samo tylko wesele“, „starości“ zwykle nie bywają zapraszani, a jeżeli zaproszą, to chyba najbliższych.

Na poprawinach dają tylko raz jadło, zwykle gotowane, a także i kołacz.

Ks. Władysław Sarna.

WIERZENIA

o chowańcu, farmazonach, planetnikach, miesięcznikach i błędach.

Jeśli jakiemu człowiekowi dobrze się powodzi, jeśli mu interesa udają się, bez względu na to, czy uczciwym, lub nieuczciwym sposobem, zaraz zazdrośni sąsiedzi mówią iż człowiek ten ma „chowańca“. Chowaniec jest to chłopczyk mały; mieszka zwykle w mysiej norze; je za parobka, ale za dziesięciu robi, a dobrą radą gospodarzowi we wszystkim pomaga.

Są osobni chowańcy do pasieki, (specjaliści) do gospodarki rolnej, do młynów wodnych i do młynów parowych. Obcym rzadko kiedy widzieć się daje. Gospodyni musi mu codziennie dać miskę gotowanej kaszy, lecz niesolonej, gdyż zaraz się mści. U pewnego gospodarza był chowaniec i dziewczka wiedziała o tem. Raz ze zbyt ków wrzuciła do miski z kaszą kawałek soli. Kasza pozostała nietknięta. Lecz w nocy tak zbił chowaniec dziewczkę kijem, że dziewczka przestraszona uciekła ze służby i więcej nie wróciła, chociaż miała służbę bardzo korzystną.

Chowańca można mieć takim sposobem: Weź jajko od czarnej kury i od czarnego kuguta i noś go przez dziewięć dni pod pachą. Po dziewięciu dniach wykluje się z jajka chowaniec (na przedmieściach Lwowskich nazywają go „inkluzem“). Jest to duch nieczysty, mały dyablik, z którego później dyabeł wyrasta.

Farmazoni mają także takiego chowańca, tylko już mędrszego; chodzi on w czerwonej czapce i w polskim ubraniu. Pali fajeczkę na krótkim cybuszku i przebywa po większych folwarkach, lub w fabrykach, osobiście w parowych młynach. Farmazoni są to ludzie bogaci, najczęściej fabrykanci, lecz niema im czego bogactw ich zazdrościć, bo ich dusze już za życia należą do dyabła. Farmazoni chcą uchodzić za ludzi uczciwych i robią nieraz wiele dobrego, lecz wszystko robią dla sławy, by o nich dobrze mówili. Dla zamydlenia oczu poczciwym ludziom. chodzą nawet do kościoła, lecz się nie modlą. Kto chce zostać farmazonem, musi jechać do jakiegoś miasta w Niemczech. Tam mieszka najstarszy farmazon. Jest to szatan w postaci człowieka i z innymi ludźmi bardzo grzecznie rozmawia, nawet przez myśl nie przejdzie, że to sam dyabeł. Wprowadza on człowieka całkiem nagiego, tak jak go matka na świat urodziła, do czarnej sali. Tam musi się wyprzeć Pana Boga i wszystkich Świętych, przysiąc, iż nigdy nie pójdzie do spowiedzi, jakoteż iż nigdy nie będzie żałował, iż został farmazonem. Potem wysuwa się z kąta ogromny zielony wąż

i opasuje człowieka od stóp do głów, a najstarszy farmazon maluje jego obraz, a to w tym celu. Czasem trafi się, iż taki człowiek żałuje swego kroku i chciałby się nawrócić do prawdziwej wiary, ale obraz zaraz go zdradzi, gdyż zaczyna blednąć. Tedy ów najstarszy farmazon przebija go nożem. W tej samej chwili człowiek ów bez względu na to, że mógłby być oddalonym od tego miejsca choćby tysiąc mil, zostaje przeбитý nożem w samo serce i ginie gwałtowną śmiercią. Pewien farmazon żałował, iż wyparł się Boga i poszedł do spowiedzi. Ksiądz wiedząc, kogo ma przed sobą, kazał mu wleźć do święconej wody. Farmazon zanurzył się w wodzie. W tej chwili nóż go uderzył po głowie i skaleczył go. Do serca jednak nie dostał się, bo nóż stracił w święconej wodzie swą władzę.

W sokalskim powiecie jest dwóch ludzi, którzy mają nazwę farmazona. Jeden z nich, prosty szarlatan, mieszka w Komarowej Wolicy i leczy ludzi ziołami i zamawianiem chorób. Ma on więcej pacjentów, niżeli patentowani lekarze, gdyż chłop prędzej takiemu prostakowi uwierzy, niżeli lekarzowi. Drugi z nich jest budowniczy, bardzo uczciwy człowiek i rozumny, dobrze się ma, dlatego przez zazdrość mówią chłopci, iż ma „panicza“.

Nie dziwota na wsi, ale we Lwowie nawet, nazwa farmazona dostała się jednemu z najzacniejszych obywateli, właścicielowi młyna parowego. We młynie tym widują robotnicy „panicza“ w czerwonej czapce z fajką w zębach. Pewien robotnik potrafił go umyślnie, tedy ów panicz tak go codziennie bił, iż robotnik musiał za pracę podziękować.

Gdy farmazon umiera, kona tak długo, dopóki go kto za rękę nie weźmie. Temu zostawia on swój majątek, szczęście i panicza.

W pewnej wsi mieszkała bardzo bogata gospodyni i miała chowańca. W tej samej wsi mieszkał gospodarz, posiadający małe gospodarstwo i młodą żonę. Najał się on jednak za furmana do pana, gdyż wolał jeździć z panem po świecie, aniżeli pilnować gospodarstwa i swojej żony. Odjechał więc furman ze swym panem w dalekie kraje. Żona zostawszy słomianą wdową, bardzo się zmartwiła i poszła do owej gospodyni z prośbą o poradę, za co przyniosła jej kwartę wódki. Baba narwała ziele dziewanny i zaczęła nim kurzyć, zjawił się chowaniec, a baba mu mówi: „Słuchaj mój lubczyku, ja rzucam ziele do kotła, nim ono trzy razy zakipi, masz mi furmana sprowadzić“. Chowaniec zniknął. W tymże samym czasie furman był w polu i zalecał się do żniwiazki Kaśki, a ona nie była mu krzywa, bo furman miał

wielkie złote guziki przy kabacie. Furmana coś gniotło w nogę, zdjął więc but i zaczął z niego wytrząsać. W tem zawiał koło niego wiatr i furmana porwał razem z butem w górę, a drugie dziewczki widząc to, zawołały :

«O jak nasza Kacha
Pokochała gacha,
Popatrzcie się jeno,
Jak on od niej macha».

Furman pomiarkowawszy, iż z nim coś zle, zaczął mówić w duchu: „Kto się w opiekę“. Zaraz tedy wiatr niósł go niżej i postawił go na podwórzcu, nim dziewczanna trzeci raz zakipiała. Furman ubrał się na podwórzcu, a tymczasem baba drugą stroną wyszła. Żona jednak nie przyznała się, jakim sposobem go sprowadziła.

Płanetniki są ludzie, którzy mają władzę rozprowadzać w pewne okolice deszcze, pogodę, burze i grad. W pewnej wsi mieszkał taki płanetnik jeszcze za czasów pańszczyźnianych. W tej wsi nigdy gradu nie było, a deszcze padały tylko wtedy, gdy były naprawdę potrzebne. Trafiło się, iż był asenterunek. Pan oddał syna płanetnika do wojska. Poszedł płanetnik do pana z prośbą, by mu syna nie zapisywał do wojska, ale pan nie usłuchał. Rozżalony płanetnik rzekł tedy: „Jak długo mój syn będzie przy wojsku, dopóty pan nie będzie jadł swego chleba“. Pan się śmiał z głupiego chłopca. Ale gdy zboże dościgło i miały być żniwa, poszedł płanetnik za chatę i gdzieś zniknął. Za chwilę przyszła czarna gradowa chmura i pańskie zboże na pniu zbiło, zaś na chłopskiem ani jedno źdźbło nie złamało się; na drugi rok znowu tak samo. Pomiarkował pan i syna płanetnika wykupił z wojska.

Płanetnicy wogóle nie są złymi ludźmi, a grady zanoszą na lasy, lub za karę niszczą gospodarzowi plon. Nie posługują się wcale złymi duchami, są bardzo pobożni i pracowici. W pewnej wsi mieszkał chłop na wiarę z własną córką. Trafiło się, iż z tejże samej wsi szedł jakiś gospodarz i pod lasem zobaczył czterech płanetników, jak młotami rozbijali ogromną bryłę lodu. Zaciekawiony zapytał, co oni robią. „Robimi grad na twoją wieś, bo tam ojciec z córką na wiarę mieszka“. „O mojeściewy! nie róbcieź mi szkody, cóż ja wam złego zrobiłem?“ „Idźże do domu, po drodze narwij leszczyny i otycz swoje pole, a spiesz się, goń!“ Zaledwie tylko człowiek ów zatoczył swoje pole, jak nie runie grad, (ulewa, deszcz lunie) wymłócił wszystko do szczętu, tylko

na oznaczonym polu gradu nie było. Zaraz tedy porwali go sąsiedzi i zaprowadzili do starszyny. Wójcia się zeszedł i pytali, co to ma znaczyć. Gospodarz tedy opowiedział wszystko, poczem owe niegodne stadło rozpędzili.

Dziwną także własność ma posiadać księżyc w pełni na niektórych ludzi zwanych „miesięcznikami“. Ludzie ci są bardzo nieszczęśliwi. Gdy księżyc w pełni, oni wstają, ubierają się, śpiąc zupełnie, potem wychodzą na podwórze, na ulicę i wyłażą na najwyższe szczyty domów, kościołów, lub innych budynków, chodzą pewną nogą po najbardziej niebezpiecznych miejscach, a potem złażą i idą do łóżka. Rano o niczem nie wiedzą. Podczas takiej wędrówki nie wolno ich wołać, bo mogliby spaść i zabić się. Miesięcznikiem może zostać każdy człowiek, jeśli się bardzo w księżyc wpatrzy, lub śpi do księżyca.

Nieraz zdarzyło mi się słyszeć, jadącemu na chłopskiej furze: „Ot tu, proszę pana nauczyciela, czepia się człowieka błąd!“ przyczem chłop dotyka się kapelusza i żegna. „Jaki błąd?“ pytam zaciekawiony. Naturalnie, śmiać się przy takich rozmowach nie można, bo chłop nic nie powie, trzeba wierzyć i dziwić się, a nawet potakiwać. „Ot Duch święty przy nas, to nieczysty ludzi opanowuje, aby im zrobić pakość, aby pocziwy człowiek przeklinał, wodzi człowieka po manowcach przez całą noc, dopiero nad ranem obejrzy się człowiek, a on pod swoją wsią — A pek ci mara! — mówi tedy. Najlepszy sposób dla odpędzenia takiego błędu jest obrócić na głowie kapelusz, lub czapkę i przeżegnać się, to czasem nieczysty zleknie się, taj pójdzie na szumy i wichry. Lecz gorszą od nieczystego jest dusza wisielca, który gdzieś niedaleko powiesił się, a dusza jego pokutuje i napada pocziwego człowieka (zwykle spitego jak bela — dopisek). Na wisielca pomoże tylko, jeżeli człek rzuci mu z woza garść siana, lub słomy. Przy sianie tem wygrzewa się dusza wisielca w czasie mrozów,

Rzeczywiście na drodze, zwanej Saporty niedaleko Wareża, był przez długi czas opalony pień starej wierzby, na której miał się ktoś powiesić. Każdy chłop, jadąc tą drogą, rzucał koło wierzby garść słomy, lub siana.

Podobny błąd czepia się ludzi na polu, zwanem Szczutków we wsi Hulcze w powiecie Sokalskim. Lecz o tem miejscu jest inne podanie.

„Może przed dwustu laty, było tu miasto Szczutków. Mieszkańcy tego miasta bardzo grzeszyli, więc Pan Bóg ich ukarał, iż się zapadło pod ziemię. Na święta Wielkanocne słyszać, jak

tam pod ziemią biją dzwony. Chłop jeden z Lisek, nazwiskiem Korol, człek nadzwyczaj pobożny, przysięgał się przedemną, iż słyszał jęk tych dzwonów. Miały tam być ogromne skarby, lecz pilnuje je sam dyabeł czarny i on to zwodzi ludzi na bezdroża. Pewien dziad szedł tą drogą o północy, patrzy a dyabeł siedzi na kupie złota. Dziad, znający dobrze swoje rzemiosło, (żebranie nazywają rzemiosłem) uklonił się i prosi o jałmużnę, a dyabeł mówi: „Wszystko będzie twoje, tylko przyjdź tu z procesyą, a nie zapomnijcie niczego“. Dziad pobiegł do księdza i zaraz wyszła procesya, wzięli ze sobą chorągwie, krzyż, kadzielnicę i świece. Podchodzą do dyabła, a dyabeł jak nie wrzaśnie: „A szcypce gdzie? czem będziecie świeczkom knoty obcierać? palcami!“ i zapadł się pod ziemię. Ho, ho! z dyablem nie tak łatwa sprawa“.

Że miejsce to było niegdyś zamieszkałe i była tam jakaś starożytna osada, wskazuje to, że wyorują tam cegły, kule krzemienne, jakoteż krzemienne topory i noże.

Co się tyczy rzucania słomy, to jest powszechnem u żydów. Gdy żyd zobaczy księdza, rzuca za nim z wozu garść słomy lub siana, choćby tylko źdźbło, w nadziei, że wiara chrześcijańska zniknie, jak to źdźbło. Chłopi widząc to, mówią: „A to durne żydy, to nasza wiara tak się rozniesie po świecie, jak wiatr tę słomę roznosi“.

Antoni Siewiński.

Kichanie, świąd i dzwonienie.

Przy zbieraniu materyałów etnologicznych zwracamy zawsze uwagę i gromadzimy zabobony, zwyczaje, obyczaje, obrzędy i pieśni naszego ludu. Wszystko to dzieje się poza osobą człowieka. Pieśni zaś są wyrazem jego wyobrażeń, uczuć, myśli, sądu i pragnień.

Nie wiem ale, czy który z etnologów zwrócił dotąd uwagę na zabobony, powstałe u ludu z zwykłych objawów fizjologicznych — napływu krwi do oka, uszu lub dłoni i kichania, które, jak wiadomo, powstaje skutkiem silnego podrażnienia błony śluzowej w nosie.

A przecież zabobony te są rozpowszechnione u nas, nie tylko między ludem prostym, ale i wśród inteligencji znajdują się jednostki, które również pewną wagę do tych objawów, jako wróżby złego lub dobrego, przywiązują.

I tak:

Kichanie bywa uważane za dobrą lub złą wróżbę według tego, w którym dniu tygodnia ono nastąpi, a ważność jego jest zawarowana tem, że ma nastąpić rano, przed śniadaniem.

Jeżeli nastąpi w poniedziałek, ma wróżyć otrzymanie prezentu.

We wtorek, ma być zwiastunem radości.

We środę, zmartwienia.

W czwartek czegoś niespodziewanego, a to może być dobre, lub złe.

W piątek, otrzymania listu.

W sobotę, podróży.

W niedzielę widzenia kogo lub otrzymania czego miłego.

Co do świądu, utrzymuje się przesąd, że gdy go czujemy w prawej dłoni, będziemy się z kim witać, gdy zaś w lewej, rachować pieniądze, lub co odbierać.

Poczuły w prawym oku świąd wróży płacz, w lewym radość.

Dzwonienie w uchu lewem ma oznajmiał dobrą nowinę, w prawem złą.

Z zabobonami wyżej podanymi spotykałem się w powiatach: rzeszowskim, brzozowskim i sanockim, a sądzę, że przy zwróceniu na nie uwagi, można się będzie z nimi i gdzieindziej spotkać.

L. Magierowski.

Ludowe nazwy miejscowe w powiecie Brzeskim w Galicyi

napisał

Dr. Karol Mátyás.

(Ciąg dalszy ¹⁾).

IV. Gmina Biesiadki.

A. Wieś Biesiadki.

Są dwa podania o powstaniu tej wsi i źródle jej nazwy.

Wedle jednego osada, która wsi dała początek, mieściła się nad doliną wschodnio-północną, Kmiecina zwaną, otoczoną lasem i składała się z trzynastu rodzin. Pierwotni ci osadnicy pascali swój dobytek tuż na wschodniej pochyłości góry, którą, obe-

¹⁾ Por. „Lud“ I. 123, 179.

nie uprawną, pastwiskami dotąd nazywają (p. niżej C. lp. 12, i E. lp. 2). Gdy to miejsce, według zdania jednych, na mieszkania za ciasne było, według drugich zaś, ziemia się zapłodziła czyli zapadała, przesiedlili się na inne miejsce, podzielili grunta na 13 gospodarstw czyli na 12 ról i jedną zagrodę — i od tego przesiedlenia nazwali nową osadę Przesiadki. Z Przesiadek powstała z biegiem czasu nazwa Biesiadki. Na jednym z owych opuszczonych placów przed kilkunastu laty widziano w ziemi słup gruby dębowy z ogromnym skoblem żelaznym, który przez zsuniecie się pagórka został zasypany; zdaje się, że na tem miejscu było kiedyś wójtowstwo.

Drugie podanie, trącając o dzieje Polski, więcej poetycznie wyjaśnia początek wsi i jej nazwy.

Węgrzy wpadli do Polski, do Galicyi, a posuwając się szybko ku północy, mordowali ludzi, rabowali, palili siedziby ludzkie. Dotarli do sąsiedniej Biesiadkom wsi Tworkowy, której mieszkańcy uciekli przed nimi na północ w lasy, na obszar dzisiejszych Biesiadek, tam w zasadzkę złapali nieprzyjaciół i prawie do nogi wybili. Kilka zaledwie Węgrów zdołało ratować się ucieczką i przynieść braciom straszną wieść o biesach, którzy ich złapali w siatkę. Ztąd miejscowość i osada późniejsza otrzymała nazwę Biesie-siatki czyli Biesiatki¹⁾.

B. Części wsi.

1. Lypka (północna część wsi od gminy Zawada uszevska), nazwana od wielu tam rosnących lip.
2. Imiołki (południowa część od gminy Złota), bo tam niegdyś były duże lasy, „samą mozdzenina (modrzewie), a w tych lasach rosła bujno jemioła. Z owych modrzewi zbudowany jest starożytny kościółek w Biesiadkach, „calki jes s ty mozdzeniny“.
3. Wieś (środkowa część). Wyrażenia: „Mięská we wsi“, „sedem (szedłem) z Imiołek do wsi“.

---

¹⁾ Niektórzy, lecz tych bardzo mało, wywodzą nazwę Biesiadki od biesiad, które panowie polscy podczas częstych polowań w pełnych dzikiej zwierzyny lasach tej okolicy tutaj urządzali. Zapewne to przypuszczenie nasuwa im powszechna pisownia Biesiadki (ze spółg. *d* w środku), która zwłaszcza przy wymawianiu w II. przypadku tego nazwiska — Biesiadek wyraźnie występuje.

C. Role.

1. Bystrą górą, bo leży na bardzo bystrej górze.
2. Granice, bo leżą przy samej granicy gminy.
3. Gront skarbowy, bo należał do skarbu Państwa.
4. Koński lasek, bo tu był dawniej lasek, w którym pasano konie.
5. Kopalyny, bo była dawniej pastwiskiem, które przed kilku laty skopano na rolę.
6. Kozi dołek, „bo leży w dolinie, były tam dawni krzaki i kozy tam paśli“. „Dawni to dużo kozów chowali we wsi, było gdzie kozy paść, bo dużo było paswisk, różnych krzaków, urwisk, lasów; teraz to kozów nie chowają“. (Porówn. niżej C. lp. 23. Zakozłowiec, E. lp. 1. Kozłowiec, F. lp. 2. Koziarka).
7. Nadgranice, bo leży w górze nad granicą zérkowską (od wsi Zérkow).
8. Nadmostki, „lâtego sie tak nazywá, ize jes gront nad mostkami (łaki, p. D. lp. 5.) blyzy domów“.
9. Nadpasieki, bo leży powyżej łak, zwanych pasiekami (p. D. lp. 7).
10. Nad piekłem, bo leży nad głęboką doliną, zwaną Piekło (p. J.).
11. Pasieki, „lâtego, ze są miedzuchy“ (grunta między wysokami miedzami). Por. D. lp. 7.
12. Paswiska¹⁾, bo dawniej była pastwiskiem.
Jest to wschodnia pochyłość góry, na której pierwsi osadnicy pasali swój dobytek, mianowicie kozy (p. wyżej A), potem część tego pastwiska zamieniono na grunt orny, część zaś pozostała dotąd pastwiskiem (p. niżej E. lp. 2).
13. Podgranice, bo leży pod granicą wsi Zérków.
14. Podsobek „dosyć równe gronta, dlâtego sie tak nazywają, ize są pod domami, ponizy domów, co stoją na górze — ci, co je posiadają, to je mają pod sobą“.
15. Przymiarek, „kilka kawálków grontu (moze 10), leżą razem przy sobie i náleżą do kilku gospodarzy, po tem sie nazywają, ize późni były kupione i przymierzone do grontów tych gospodarzy, jako takie dodatki cyli przymiarki“.
16. Równia, „bo są równe pola na samem działle (p. niżej H. lp. 1) za wsią“.

---

¹⁾ Jedna z najdawniejszych nazw (p. niżej Kmiecina I. lp. 1.

17. Sośnie, „bo tam dawni były sosny“ (las sosnowy).
18. Spławy, „bo tam się woda ściąga z wysych pól“.
19. Wychyłówka, „bo się przechyło pod wielgi zachód“.
20. Ządziele, „łatego, iż gronta się przechylają za dział“ (p. niżej H. lp. 1.).
21. Zągorze, „bo leży za działem cyli za małą górą“ (p. wyżej lp. 20).
22. Zągrabie, bo leży za łąką, zwaną Grabie (p. niżej D. lp. 3.).
23. Ząkozłowiec, bo leży za pastwiskiem i krzakami, zwanymi Kozłowiec.
24. Ząskarpie, bo leży za urwiskiem, zwanem Skarpa.
25. Zbójnik, bo leży w miejscu, gdzie niegdyś stała karczma, zwana Zbójnik, „w który się ludzie bardzo bijali, ogromne tam bywały bitki, bo to dawni ludzie dużo pijali, to się ji bijali“. Dziś niema śladu tej karczmy.

D. Łąki.

1. Debrzą, „łatego, iż głęboką nizina przy lewnioski granicy (przy granicy gminy Lewniowa). Tam konie pąsają“.
2. Dół, „bo leży w dolinie“.
3. Grabie, „bo tam dawni rosła grabina“.
4. Maciarzniska, („ludzie nie wiedzą, łatego się tak nazywa“).
5. Mostki, „łatego, iż każdy posiadać łąki ma tam do przejazdu mostek na małym strumyku wody“.
6. Niestępówka, „łąka mokrą w dolinie, nazywają się po tem, że, jak mokry las, to tam ani wstąpić ni można“.
7. Pasieki, (p. C. lp. 11).
8. Podgórze, „łatego, że jest niż domów, a dobrze spadzisko ku Debrzy“, (p. wyżej D. lp. 1., oraz C. lp. 14).
9. Podolsyny, „bo tam rośnie przy strumykach olsyna“.
10. Stawisko, „łatego, że bardzo mokre i woda tam stoi“.
11. Studzienki, „łatego, że są różne dołki, ale wody w nich nima — po dyscach to woda stoi w tych dołkach“.
12. Ządziele, (p. wyżej C. lp. 20).
13. Zbrodnia „To są bardzo mokre łąki, łatego się tak nazywają, iż tam niemożna przejechać, tylko w zimie, w lecie niemożna przejechać, bo się brodzi“.

E. Pastwiska.

1. Kozłowiec, „łatego, że tam są różne ciernie i zarosty i dawni tam kozy paśli“.

2. Paswiska (p. wyżej C. lp. 12).
3. Podłoniosce, „lâtego, ze jest za paswiskami przy granicy łonioski“ (przy granicy gminy Łoniowy).
4. Skotnik, pastwisko gminne¹⁾.

F. Lasy.

1. Kmiecina, „bo nálezali dâwni do kmieciów we wsi“. Te pirse dwanaście rodzin to byli kmiecie“. (P. wyżej A.).
2. Koziârka, „bo tam dâwni kozy paśli“.
3. Zâsâdzie, „bo lezy za sadami we wsi“.

G. Krzaki.

1. Kozłowiec, (p. wyżej E. lp. 1).
2. Nadmostki, „bo rosna nad Mostkami“ (p. wyżej D. lp. 5. i C. lp. 8)).
3. Wichrowiec, „bo rosna na urwisku i wichher niemi trzêsie“.

H. Góry, urwiska.

1. Dziâl, „lâtego, ize gronta („gronta na dziale“) sâ dzialyste cyly mało górne — dziâl to tyla znacy, co małą góra“.
2. Przechybie, („przechylił góra“), „lâtego, ze sie przechylił na różne strony“.
3. Racka (oberwisko), „lâtego, ze jes przy granicy zâwacki (gminy Zawada uszewska) takâ wielgâ skarpa, ze, jak kce stamtąd wylyś(ć), potrza rackować“ (na raczkach iść).
4. Skarpa, „lâtego, ze jes wielgâ skarpa“.
5. Zagórze (p. wyżej C. lp. 21).

I. Doliny.

Piekło, „lâtego, ze sâ skarpy głąbokie, przepaściste, ta jak piekło. Zarośnięte sâ gęsto krzâkami — sośninâ i grabinâ“.

K. Wody.

1. Potoki, „lâtego“, ze sâ strumyki wody i głąbokie niziny“.
2. Zâbikońka („bagno rzâdkie). „Jes tam syroki ji wysoki miedzuch²⁾, na którym jest bagno. Dâwni to tam była bardzo

---

¹⁾ Pastwisko gminne, wspólne, nazywają skotnikiem (powszechny wyraz w powiecie Brzeskim), ztąd skoták, pastuch gminny.

²⁾ Wysoka miedza.

wielgą tonia (toń), ze zyrdką dna nie dostał; teraz nie jes tak głęboko. Nazywá sie po tem Zabikońka, bo tam przed śtyrdziestu moze laty nieboscykowi Pabijánowi (gospodarzowi z Biesiadek) zabiła sie pára koni, wpadła do tego bagna ji udusiła sie“.

V. Gmina Biskupice radłowskie.

A. Wieś Biskupice radłowskie.

„Nazywá sie látego, bo przed wiekami dobra Radłów náleżały do majątku Biskupów krakoskich, a skoro lezy na granicy tych dóbr, to jako granica tego państwa nazwali ją Biskupicami radłoskimi“.

B. Przysiółki.

Chałupki, kilkanaście chatek za Dunajcem tz. z drugiej strony Dunajca (prawy brzeg), zamieszkanych przez chudobnych (ubogich) wyrobników, chałupników, którzy pobudowali się przy pastwisku gminnem. „Jezeli który z nich obok chałupiny má jedne morgie polá, to juz całą jego parada“.

C. Zagrody.

Golbówka od właściciela chłopá nazwiskiem Golba (Jakób).

D. Role.

1. Basta (duże pole o przestrzeni około 300 morgów, ciągnące się ze wschodu na zachód od Dunajca aż do Zdrocheckiej¹⁾ granicy. „Za dawnych polskich casów był sygnał cyli wieżá wysoká sygnałová na tem polu wybudowaná. Na ty wiezy mieskał stróz i do tego miał kilka morgów grontu darowane za to, ze, jak Turki albo Tatarzy sie zbliżali, rozpálał na scycie ty wiezy ognisko, przes co dajął znák, jakoby telegrám, ize tu nieprzyjáciel; wtencás polskie wojsko przybywało i nieprzyjáciela zwyciężali. Po tem gront ten otrzymał nazwe Basta“.

Inni tak tę nazwę tłómaczą:

„Za dawnych casów była na tem polu chałupa, którą náleżała do bogatego gospodarza, co sie nazywał Basa. Juz dawno ta famielijá wymarła“.

---

¹⁾ Gmina Zdroheć (pow. Brzeski).

„Rolę tę nazywają Zaogrodzie, bo leży zaraz za wsią i płotami jes ogrodzoną (p. niżej D. lp. 14)“.

2. Dębina („tyz dużá rolá, má moze 150 morgów i ciągnie się z południa na północ od gościeńca“), „nazywá się látego, bo dawni na tem polu rosły dęby, był duży las dębowy. Ten las wykopali i gront od tego nazwe dostá“.
3. Iły, „bo spód tego gruntu jes gleba kfardá (twarda), łośwatá, nieprzepuszczalná“).
4. Klíny, „bo z jednego końca jes wąskie pole, a z drugiego syrokie i wygládá, ta jak klin“.
5. Kluzieniec, „bo właściciel tego gruntu nazywáł się Grzegorz Kluza“.
6. Kujaców, „bo jes w niskiem położeniu i tam osiadały na niem ptáki kuligi“.
7. Łazy („niedużá rolá, moze będzie 10 morgów, leży pod wschód za Dunájcem zaraz przy Chałupkach“), má nazwe stąd, że tamtędy była dawni droga krytá¹⁾. Kiedy Tatarzy i Szwedzi robili nápadý na nasę Polskę, to tędy przechodzili i nas kráj niścili; nazwa Łazy pochodzi stąd, że nieprzyjáciele tamtędy podłazili.
Niektórzy źródło nazwy Łazy tem tłómaczą, że gdy „po wojnie francuski z Rosyją pod Sándomiérzem była bitwa, tędy duzo kaléków leżało i wojsko tak samo obozy tu miało“. Inni wreszcie nazwę Łazy wywodzą od wielkiej przestrzeni łanów gruntu.
8. Ostrówek, „látego się tak nazywá, bo na groncie tem rós(ł) tylko chwást i zárosłe ostrężyna“.
9. Pod Golbówką, „gront, látego tak się nazywá, bo leży pod Golbówką, zágrodá Jakóba Golby i był Golbów własny“.
10. Podkępíe, „bo dawni na tem groncie była kępa, krzácyny te wykopali i orny gront s tego zrobili“.
11. Przyrycie, „bo leży przy paswisku gminnem i káždy właściciel, granicący s tem paswiskiem, do swojego gruntu przyrywáł cyli przykopywáł po káwałecku s tego paswiska“.
12. Ściézki, „bo sobie bez ten gront urobili ludzie ściézke i przechodzili tędy“.
13. Trzybiska, „gront orny, látego tak się nazywá, bo jes bardzo lichy, nieurodzájny i w cały gminie nájgorszy“.

---

¹⁾ ukryła, kryjoma.

14. Zaogrodzie j. w. D. lp. 1.
15. Zdziarskówka, „bo na tem groncie siedział przed wiekiem ślachcic, nazywał się Zdziarski“.

Zwyczaj wykupywania panny młodej na wesolach.¹⁾

Kiedym była jeszcze mała, a to temu z lat 40, pamiętam jak w Brusach na wielu wesolach po wieczerzy około 10-tej godz. wieczorem następowały czepiny, a po nich wykupowanie panny młodej. Po wystawieniu zawadających słów z izby, rozpoczęły się przy odgłosie muzyki sławnej kapeli Głabskich lub Fludynów, pod komendą starszego družby, tańce panny młodej z każdą dziewczyną, a następnie z każdym chłopakiem, rozumie się tylko raz do koła, poczem każdy z zaszczyconych kładł na talerz przed starszym družbą ofiarę 1—3 „złotych“ (marek), przyczem nie omieszkali starszy družba przy bogatszym darze tak głośno oznajmić n. p. „a to obficie“, „a to wiele“.

Po przetańczeniu z młodzieżą zaprowadziły panny młode pannę młodą na krzesło śród izby, a kiedy starsza „przydonka“ (druchna) zdejmowała jej wianeczek z głowy, śpiewały pieśń następującą, której jedna zwrotka pannę młodą żałuje, a druga ją pociesza :

Aneczko już cię tracimy,
Jutro cię panią ujrzymy,
Zblednie twój kolor rumianny,
Zwiędnie twój wianek różanny.

Nie uważaj miłe dziewczę, lepszy chłopak świeży,
Niżli kwiatek w pustem polu, co odłogiem leży;
I wianeczek kiedy zwiędnie nic nie będzie znaczyć,
A wy co go żałujecie, radebyście stracić.

---

¹⁾ Umieszczając w „Ludzie“ niniejszy artykułik ks. Gołębiowskiego, wydrukowany w Gazecie Grudziądzkiej z dnia 6 lutego 1896 r., chcielibyśmy przez to zwrócić uwagę Czytelników „Ludu“ na ten zwyczaj, który według słów autora, czerpiącego wiadomości swe od starej panny, już zaginął w tamtych stronach na Kaszubach. — Zwracamy się więc z prośbą do Czytelników naszych, ażeby donieśli nam, czy i gdzie podobny zwyczaj wykupywania panny młodej na weselu istnieje, przyczem prosimy o dokładny opis tego zwyczaju, jakoteż wszystkich obrzędów, niemniej i pieśni, przywiązanych do tego zwyczaju.

Dotąd nie znałaś zgryzoty,
Teraz poznasz, co kłopoty,
Nie będziesz więcej tańcować,
Bo musisz na chleb pracować.

A wy panny, choć w panieństwie, swoje troski macie,
A w małżeństwie są rozkosze, których wy nie znacie.
Wszakże każdy człek co żyje, stworzony do pracy,
A ci, co nam chleb zjadają, są istni próżniacy.

Już mamulę twą straciłaś,
I do obcych się wybrałaś,
Nie ujrzysz swojej rodziny,
Gdzie żyłaś słodkie godziny.

Już żabeczka od kamykiem, łabędź wedle wody
I skowronek w chłodnym gaju używa swobody,
A ty dziewczę w domu męża znajdziesz swoje mienie,
Bo tak, Anko, przykazało mądre przyrodzenie.

Gdy nastanie kłopot matki
Obsiedą cię twoje dziatki,
Wtenczas będziesz narzekała,
Iżes panną nie została.

Chmiel się krzewi, jabłoń rodzi i gnieźdzą się ptaki,
By się wszystko nie mnożyło, nie byłby świat taki.
Nikczemne są takie panny, po świecie czolgają,
Co się same jedne włóczą, a mężów nie znają

Pod koniec tej piosenki jedna z kobiet obecnych przybyła z czepkiem i kładła go najczęściej przy cichym płaczu młodej panny jej na głowę. Skoro zaś piosenka ustała, przylatywały wszystkie kobiety z radością do niej, a biorąc za rękę, obchodzili z nią po izbie, wykrzykując, „hola, teraz już nasza!“ przy czem dziewczyny niby z żalem ustępowały

Następnie brała panna młoda, podobnie jak przedtem z młodzieżą, każdego „chłopa“ i kobietę do tańca, przyczem znowu odbywały się dary na talerz, z których opłacono głównie muzykantów.

Na ostatek został do tańca jeszcze pan młody. Nim zaś swą żonkę wyprowadził, zjawił się zwykle we drzwiach znany Antek Rzepiński, przebrany za żyda z miechem niby pieniędzy (a były to łańcuszki) na plecach, pytając się: Macie co do handlu? Ja sliszol, że tu młode bydle do sprzedania, he? Na te słowa powstał wielki hałas: „A ty żydzie przeklęty, a za drzwi z tobą“,

i zaczęto go szturkać, przyczem żyd skomlał: aj waj, a zgromadzeni wołali dalej: „tu nie stajnia, tu niema bydła, ale jest młoda panna do sprzedania“. Na co żyd: ny, tem lepiej, ja handluję wszystko i młodą pannę kupię, gdzie ona? Wyprowadziła ją tedy jedna z starszych wyszczekanych kobiet, zwykle cośmy ją zwali kramarką i zaczęła pannę młodą wychwalać, jaka zdrowa, silna, piękna. Żyd zaś po żydowsku się targował: „ny, ona ma krzywe nogi, niema zębów, jast krzywa“, poczem kramarka ją po izbie przeprowadzając, jego wywody przy ogólnym śmiechu dowcipnie zbijała. Na końcu podał żyd cenę 50 talarów, za co nieomal nie został za drzwi wyrzucony, poprawiał tedy o 20, 30 talarów itd., a młody pan dawał zawsze jeszcze więcej. Po dłuższem takim targowaniu, w którym i inni udział brali, rzucił nareszcie w gniewie żyd cały swój worek z wielkim łoskotem na ziemię, wołając: „no, daję wszystkie swoje pieniądze co mam w miechu: 200 talarów, ale doprawdy, ona tyle nie warta“. Poczem młody pan dał jeszcze 20 talarów więcej, a żyd z wielkim hałasem i krzykiem został wyrzucony za drzwi. Teraz dopiero puści się młody pan z żonką w taniec, a rzucając sutą sumkę na talerz zawołał; „oto pieniądze, które daję za żonę“, i odtąd nikt mu jej więcej nie wzbraniał.

Nim od czepinek weselnicy się udali znowu do karczmy, bo tam zwykle tańce się odbywały, zostali jeszcze od państwa młodego uraczeni — kawałeczkami sera. Nie wiem, coby to znaczyło?

Dzisiaj w Brusach, chociaż czepiny się jeszcze odbywają, już nie ma wykupienia młodej panny, bo jak z żalem powtarzają, niema już Antka Rzepińskiego.

Dodaję jeszcze i to, że wtenczas w dzień poprzedni wesela (t. n. ograbiny) schodzili się do domu weselnego sąsiedzi, przynosząc pożyteczniejsze od dzisiejszych podarki t. j. kury, jaja, masło, kiełbasy, poczem króciuchno tańczowano jeszcze.

Bajka o dwudziestu czterech zbójach.

(Z okolic Lwowa).

Żył raz bardzo bogaty kupiec. Miał on kilka sklepów, a we wszystkich były różnorakie towary. W jednym sklepie miał żelazo, w innym materye, a jeszcze w innym cukry i korzenie. Wszędzie miał pomocników i wiernych ludzi, ci pomagali mu we wszystkim i sprzedawali towary. Ale w najbogatszym sklepie

było same złoto, jak pierścienie z kamieniami, kulczyki, łańcuszki i zegarki. W sklepie tym siedział sam kupiec i własnoręcznie wszystko sprzedawał. Nikogo to nie dziwiło, bo każdy wiedział, że łatwiej ukraść pierścionek, niż sztabę żelaza, a przecież złoto sto razy więcej kosztuje niż żelazo.

Miał jednak ten kupiec żonę i córkę jedynaczkę, imienia Julusia. Otóż nieraz, gdy kupiec poszedł inne sklepy oglądać, pozwalał żonie i córce towary sprzedawać. Wkrótce córka przyszła do takiej wprawy, że sprzedawała tak jak ojciec, a nawet był większy odbyt niż dawniej, bo wielu paniczów chcąc poznać piękną pannę, umyślnie przychodzili kupować złote towary.

Jednakże trzeba było być nadzwyczaj ostrożnym, bo czasem przybywali i złodzieje przebrani za panów, co mogli coś ukraść. Ho! ho! ale nie tak to łatwo im przychodziło, bo panna Julusia patrzała się dobrze na ręce i oczy każdego takiego gościa. A straszne to były czasy, bo niedaleko miasta na górze mieli przesiadywać rabusie, aż dwudziestu czterech, mieli swego herszta, jakiegoś straszego i niedobrego rabusia. Niejednego on już obrałował i nikomu życia nie darował, kto wpadł w jego ręce.

Raz przyszło do sklepu dwóch brodatych panów i kazali sobie pokazać złote towary, oczy ich latały jak u lisa, a czasem zaświeciły ponuro jak u wilka. Julusia pomyślała sobie, że to pewno rabusie i dobrze im się przyglądała. Jeden z nich kupował towary, lecz nic mu się nie podobało, a drugi zaczął oglądać żelazne drzwi i kraty u okna. Panna nie spuszczała go z oka, zauważał to złodziej i mówi: „Jakie też to u was mocne zamki i zasuwę“. „A tak“ — mówi panna — „taki sklep, jak nasz, musi być nieprzystępny i mocny“. Złodzieje pokręcili głowami, nic nie kupili i poszli.

Gdy przyszedł ojciec, córka nie wspomniała mu o tem ani słowa, ale w nocy usiadła sobie w oknie osadzonem tuż nad sklepem i całą nie zmrzyła powiek, tylko pilnowała. Ale nic nie było do widzenia. Drugiego dnia była bardzo zmęczona i blada, matka więc myślała, że córka chora i pozwoliła jej spać cały dzień. W nocy znów Julcią siedziała na oknie, ale nikogo nie było. Przespawszy się w dzień, trzecią noc już pilnowała. Lampy pogasili, miesiąca nie było na niebie, noc była pochmurna, a tak ciemno było, że choć oko wykol. Aliści około północy usłyszała czyjeś kroki, jakby się ktoś skradał. Natężyła ucho i słucha, było ich dwóch. „Tu?“ — „Tu“ — usłyszała. „Ha, no do roboty“, rzekł jeden i zaczęli ryskami podkopywać kamienny próg pod schodami. Panna tedy zdjęła z kołka ostry ojcowski pałasz i cichutko zbiegła po scho-

dach na dół. Stanęła sobie niedaleko drzwi i czeka. Rabusie tymczasem odwalili próg i wykopali jamę pod drzwiami. Jeden z nich mówi: „Ja pójde pierwszy i będę ci podawał złoto, ty zabieraj i patrz, by nikt nie nadszedł“. „Dobrze“, powiedział drugi. Zaledwie jednak panna poczuła, iż rabuś głowę pokazał, jak odwinie pałaszem, a głowa potoczyła się pod szafę. Nie namyślając się wiele, złapała tułów za kark i wciągnęła go do środka, czekając na drugiego. Tamten tymczasem czeka, czeka, i jakoś nie może się doczekać. „Hej atamanie“! woła, ale nikt się nie odzywał. Zniecierpliwiony sam włazi do jamy, ale tu poczuł świeżą krew. Cofnął się przerażony, a panna go szablą, lecz że to było ciemno, skaleczyła mu tylko ucho. Rabuś złapał się za ucho i zawołał: „Hej ty mościa panno, zapłacisz ty srogo za głowę naszego atamana“!

Zaraz tedy w domu wszyscy się pobudzili i pozrywali, a zobaczywszy w sklepie trupa i podkop pode drzwiami, złękli się bardzo. Na drugi dzień przyszedł burmistrz i radni, aby się temu przypatrzeć. Niektórzy poznali, iż to była głowa samego herszta. Burmistrz kazał dać pannie złoty order na czerwonej wstążce i miała go nosić na piersiach. Miała ona dosyć złota, nie chodziło jej o ten złoty order, ale honor, iż ją wszyscy wysławiali, najwięcej znaczył.

Tak minęło rok. O rabusiach zapomniano, chociaż oni od czasu do czasu robili wycieczki i niejednego sprzątnęli, lecz wogóle siedzieli cicho, bo stracili najlepszego herszta. Tymczasem nadszedł jarmark, ot taki, jakto teraz bywa we Lwowie pod Świętym Jurem. Ale tamte jarmarki nie takie były. Było tam złoto, srebro, sukno i inne drogie rzeczy, a teraz co? raptem kilka kozuchów, kiełbas, a reszta same garnki i frykasy z miodem, owwa! Bo też to dawniej lepsze czasy były. Ludzie byli bogaci, złota było dużo, dlatego też i złodzieje byli lepsi, to już prawdziwi zbroje. Jak go złapali, to już było na co się popatrzeć, to go i smołą oblewali i palili i bili hakami, a on nic, a teraz co? złodziejom lepiej jak uczciwemu człowiekowi, dadzą mu jeść, ciepłe ubranie i siedzi sobie jak pan i nic nie robi.

Kupiec wybudował sobie budę, a na ławie porozkładał swoje najdroższe rzeczy, zaś córka je sprzedawała. Naprzeciw postawił sobie budę jakiś inny kupiec i sprzedawał bukieciki, kwiaty i wodę pachnącą. Był bardzo przystojny, rozmowny i grzeczny. Zaraz pierwszego dnia zrobił z kwiatków piękny bukiet i rzucił go na stół, gdzie siedziała panna. Ta uśmiechnęła się, podziękowała i przypięła bukiet na piersiach. Tak robił on codziennie przez cały

tydzień. Ojciec widząc grzecznego pana, prosił go często do swojej budy na rozmowę. Panna wygadała się przed nim, że o cztery mile od miasta ma ciocię, radaby ją zobaczyć, ale sama boi się jechać. „O ja paniną ciocię znam doskonale, za kilka dni muszę tam nawet jechać po świeże kwiaty, jeśli pani zechce, wezmę panią z sobą“. Panna klasnęła w ręce i zawołała: „Ja z panem pojedę“. „I owszem“. Ale ojciec i matka nie bardzo byli temu radzi, bojąc się jakiegoś nieszczęścia, zresztą tego pana mało znali, lecz jak się córka uparła, jak zaczęli prosić i błagać, a mówić, że się niczego nie boi, pozwolił jej ojciec jechać.

Na drugi dzień rano zajechał powóz i dwa piękne konie, powoził niemi ich wierny sługa. Czegóż się miała bać? Pożegnali się z rodzicami i wio! Już ujechali półtóry mili, aż młody pan każe jechać furmanowi do lasu. Był to las bardzo wielki, a straszny, wszyscy go omijali, bo kto tam poszedł, już nie wrócił. „Nie tędy prowadzi droga“ — rzekł furman. „Jedź, kiedy ci każę!“ krzyknął pan i furman wjechał do lasu. Gdy już byli w lesie, wyjął pan z kieszeni pistolet, wymierzył do furmana z tyłu i wystrzelił. Biedny furman spadł z koziołka, a ów grzeczny pan wyjął z kieszeni jedwabny sznur, skoczył do panny i nim się ona upamiętała, związał jej ręce i nogi, rzucił w powozie do kąta i krzyknie: „Aha! mam cię mości panno, już mi teraz nie zetniesz głowy, jakieś to zrobiła memu atamanowi, patrz, kto ja jestem!“ Ten pokazał jej swoje ucho już zagojone. „Ale poczekaj, zapłacisz ty srogo za to ucho i za głowę naszego herszta!“.

Teraz dopiero poznała panna, z kim ma do czynienia, dopiero go teraz poznała, że to ten sam, co u niej zamek oglądał. Strach odebrał jej mowę. Zresztą co było mówić, czyby jej to co pomogło? On tymczasem zaciął konie i jechał coraz dalej. Nareszcie, gdy już wjechał daleko w las, wyjął z kieszeni fujarkę i zaczął grać jakąś dziką piosnkę. Na odgłos tej nuty wychodziły z gęstwiny jakieś dziwne, a straszne postacie. Wszystko czarne, zarośnięte, oczy im krwią pozachodziły, chłopcy jak dęby, a każdy w rękach miał pałkę, za pasein nóż i pistolet. Zobaczywszy swego kamrata, pokłonili się mu i zawołali: Jak się masz atamanie? A ten pan był hersztem tych zbójów. „Mam się dobrze, patrzcie jakiego ptaszka wam wiozę, patrzcie, jest to ta sama, co ucięła głowę memu poprzednikowi“. Popatrzyli zbójce do środka i krzyknęli uradowani: „O to będziemy mieli bał, niech żyje nasz ataman!“.

Wywlekli ją z powozu i prowadzili już dalej piechotą w las. Nad wieczorem przyszli gdzieś między góry i skały. Tu czekało

ich więcej zbójów, wszystkich razem dwadzieścia i cztery. Jacy to byli straszni ludzie, trudno opisać. Wzrok mieli wilka, a kudły niedźwiedzie. Posiadali około wielkiego ogniska i piekli mięso z jakiegoś zwierzęcia, z dzika, czy tam z jelenia. Koło nich uwijał się mały siedmioletni chłopczyk imieniem Jaś. Chłopczyk ten przyszedł do herszta. Ten dał mu swoją fujarkę i rzekł: „Ucz się grać na niej, a potem będziesz moim następcą“. I chłopiec grał na fujarce przed panną i cieszył się razem z innymi.

Tymczasem przyszli zbóje, zdarli z niej ubranie i tak zupełnie naga wrzucili do piwnicy wykopaną w górze. Żelazne drzwi zamknęli na klucz i zaczęli radzić, coby z nią zrobić. Jeden mówi: „Niech będzie naszą gospodynią, będzie nam jeść gotować“. „Oho, toby nagotowała, potruje i ucieknie, śmierć jej!“ „Śmierć jej!“ wrzasnęli inni. „Ale jaka“? „Powiesić do góry nogami!“ „Nie, nie, pasy drzeć za naszego atamana!“ Co tam, za taką zbrodnię, w oleju ją usmarzyć!“ „Tak, tak!“ krzyknęli inni. Przynieśli ogromny kocieł, nalali lnianego oleju i zaczęli podkładać drzewo. Chłopiec skakał i klaskał w ręce z radości. Ale co to był za chłopiec? Może przed trzema laty ukradła jakaś cyganka chłopczyka od jakiegoś bogatego pana, chcąc go potem temu samemu panu odsprzedać za wielkie pieniądze. Szła przez las, ale tam ją zbójcy napadli, zabili, a herszt zabrał chłopca do koczowiska i chciał z niego zrobić swego następcę. Wprawdzie zbójcy nie byli radzi z tego dwudziestopiętego przybytku i mówili, że chłopiec ich kiedyś zdradzi. Ale herszt mówił, że taki przyczynek im nie zaszkodzi, a komu niedogoda, niech powie, a łeb mu spadnie. Musieli więc milczeć.

Gdy tak zbójcy radzili i krzyczeli, przyszło do nich dwóch żydów szpiegów i mówią: „Panowie zbóje, król posłał pieniądze i żywność dla wojska i bryka naładowana przejeżdża przez nasz las, a tylko sześciu żołnierzy jest przy niej na warcie, chodźce, ale prędko, a odbierzecie im wszystko.“ — „Hurra!“ wrzasnęli zbóje. Herszt zostawił chłopca, by pilnował ognia, a sam rzekł do zbójów: „Ta nam nie ucieknie, a tam się obłowimy, a potem dopiero pohulamy z nią“ — i wyszli.

Biedna dziewczyna słyszała całą ich rozmowę, lecz zdała się ze wszystkim na Boga i modliła się, gotując się na śmierć. Ale gdy się nagle zrobiło cicho, popatrzyła przez dziurkę od klucza, co to takiego i ujrzała chłopczyka, co grał sobie na fujarce. Zawołała tedy na niego bardzo grzecznie: „Mój chłopczyku, puść mnie“. Ale chłopiec już nieraz widział, jak zbójcy ludzi w oleju smarzyli, odrzekł więc: „Ja ciebie nie puszcę, będę się patrzył, jak będziesz

w oleju tańczyła“. Panna jednak mówi znowu: „Puść mnie mój złoty, ja ciebie wezmę do miasta, tam ci dam konika, skrzypeczkę, pierników i jeszcze piękniejszą fujarkę, niżeli masz przy sobie“. Chłopcu to się bardzo podobało, włożył klucz do dziurki w zamku i zaczął otwierać. Panna tymczasem ubrała się w męskie ubranie. A było tam tego dużo i ubrań i złota i pieniędzy i różnych różności, bo to był skład porabowanych rzeczy. Tymczasem Jasio drzwi otworzył, a panna w nogi. Chłopiec w płacz: „Weź mnie bo zamiast ciebie, mnie usmarzą“. Ta go złapała na ręce i w nogi. Biegła jak wiatr, tylko migiała, przeczuwała bowiem, że ją szukać będą. Było to w nocy, drogi nie знаła, ale szła coraz dalej, lecz już powolniej, bo sił jej nie starczyło. Tak szła przez dwa, czy przez trzy dni. Aż wyszła na jakąś drogę i zobaczyła zdaleka wieś, a potem dwór. Miała jeszcze tyle sił, że doszła do dworu, lecz tu upadła prawie martwa na ziemię wraz ze swoim chłopcem. Przez trzy dni nie jedli, nie dziwota więc, że ze sił spadli.

Zaraz dali znać panu ze dwora, że jakiś człowiek wraz z dzieckiem umiera na podwórzu. Wybiegł pan ze służbą i zaczęli ich ratować, dali im mleka, octem natarli i położyli do łóżka. Tu ze zdziwieniem spostrzegli, iż to jakaś bardzo piękna panna. Pan nakazał spokój, a wszyscy chodzili na palcach i czekali, chcąc się dowiedzieć, co to za jedni. Drugiego dnia zbudziła się panna i opowiedziała, co za jedna i skąd wraca. Pan kazał ją zaraz przebrać, chłopczyka także. Bardzo mu się podobała, bo była ładna i uczona; wszak ona była pańskim dzieckiem. Ale do rodziców nie mógł ją odesłać, bo oni mieszkali po drugiej stronie lasu, a to było jakie trzydzieści mil. Panna więc zamieszkała we dworze, pan się w niej zakochał i ożenił się z nią, a Jasia przyjęli za swoje dziecko, Kazali go uczyć czytać, pisać, ubrali w piękne sukienki, kupili konika, fujarkę i dobrze mu było, a panu i młodej pani mówił: „Tato i mamó“. Był więc szczęśliwy, tak jak i panna.

— Ale wróćmy do zbójów. Pobiegli oni za zdobyczą, ale żołnierze znając z opowiadania to straszne miejsce, spieszyli i uciekli. Wracali więc zbójcy do domu z gołemi rękami, lecz pocieszali się: „Et co tam, mamy jeszcze dosyć skarbów w domu, tam, jak przyjdziemy, zabawimy się z naszą panną“. Lecz już z daleka spostrzegli, że ogień zagasł. „Oho! coś jest niedobrego“ — mówili. Gdy przyszli, zobaczyli piwnicę otwartą, a z panny i Jasia ani śladu. Rozbiegli się tedy na wszystkie strony, by szukać uciekinierów, ale daremnie. Szukali w innej stronie. Zgromadziwszy się znowu, wyrzucali hersztowi, że chłopca chował im na zdradę.

Herszt tedy wystąpił na środek i rzekł: „Przysięgam wam na nasze braterstwo, że ją jeszcze znajdę i tu znowu przyprowadzę lub zabiję na miejscu“.

Dobrał sobie tedy jeszcze jednego towarzysza. Obaj ogolili sobie wasy i brody, na głowie wycięli sobie okrągłe tonzury i przebrali się za Bernardynów. Ubrań mieli dosyć, wszak niejednego Bernardyna sprzątnęli. Udali się wprost do starego kupca niby to po kweście. „Niech będzie pochwalony“. „Na wieki wieków“. „Możeby też dobrodziejcy byli łaskawi na nasz klasztor“. „A skąd wy?“ „O z daleka, aż z Kijowa, kościół nam się popalił, nie mamy za co nowy postawić, prosimy tedy miłosiernych ludzi, by nam dopomogli“. „Ależ i owszem, damy wam na dom boży, módlcie się tylko za naszą jedynaczkę córkę, co ją zbójcy zabili“. „Aj szkoda! a jakim sposobem ją zabili?“ Tedy nieszczęśliwi rodzice opowiedzieli pobożnym kapłanom całe zdarzenie, poczęstowali i obdarzyli na drogę. Był tam i ów furman, co powoził pannę, dostał on postrzał, lecz nie śmiertelny, tylko gdy przyszedł do przytomności, wrócił skrwawiony do domu. Furman zbójów nie poznał, lecz jeszcze w rękę ich pocałował.

Gdy tedy ci pobożni zakonnicy wyszli, popatrzyli się na siebie i rzekli: „Ha no, niema jej, gdzieś w lesie zginęła z głodu, lub ją wilcy zjedli“. Już do domu wracali inną drogą. Wstępowali do dworów na przespiegi, aby potem wiedzieli, gdzie i jak napadać. Aż doszli niedaleko dworu, gdzie była Julusia już zamężna. „Chodźmy tu“ — mówi jeden. „A poco? to jakiś dziadówka, sam niema co jeść“. Wtem usłyszeli znaną im zbójczą melodyę, patrzą, a to Jaś ryby łowi wędką na stawie i przygrywa sobie. Poszli ku niemu. Jaś zobaczywszy księży, pocałował ich w rękę, a oni go pytają: „Ktoś ty?“ Czy masz rodziców? itd. Jaś nie poznał ich, odpowiedział im grzecznie i zaprowadził do swoich przybranych rodziców. Ci przyjęli księży bardzo gościnnie, a zbójcy zaraz poznali, że pani, to ich dawna znajoma, za którą szukają. Tręcili się tylko łokciem i uśmiechali. Na odchodnem prosił jeden z nich, aby pan był tak dobry przyjąć ich konie na noc, gdyż idą za nimi i zbierają ziarno na klasztor. „I owszem“ mówi pan. Gdy wyszli na drogę, mówili: „A tośmy dopiero za nią tyle mil zrobili, a ona nam pod nosem“.

Jeszcze tego samego dnia wrócili do swoich towarzyszy i rzekli wesoło: „Mamy ich, bracia, tu blisko nas, chodźmy, a zabawimy się porządnie“. Wzięli tedy jedenaście koni, na każdego konia przewiesili dwa worki, a do każdego worka włożył jeden rabuś. Zakonnicy prowadzili ich i tak wjechali do stajni na po-

dwórz. „A cóż wy tu macie w tych workach?” — pyta zdziwiony pan. „Ot co łaska ludzka, zboże, jabłka, orzechy, kto co dał”. Ale Jaś przypatrzwszy się koniom, zaczął coś pozuawać. Gdy zakonnicy poszli do dworu, on cichaczem poszedł do stajni, rozwiązał jeden wór i złapał za kudły jednego rabusia. „Czy już czas?” — zapytał cicho rabuś. „Nie jeszcze”, odpowiedział chłopiec, pobiegł i dał znać swym przybranym rodzicom, iż to zbójcy. Pan dworu nie pokazał po sobie strachu, lecz cicho poszedł do wiernego sługi i mówi: „Na miłość Boga, to są zbójcy; weź najlepszego konia i jedź do mego brata, co jest rotmistrzem w pobliskim miasteczku stąd o 3 mile, powiedz, niech przyjeżdża zaraz mi tu na ratunek, bo inaczej zginiemy”.

Sługa siadł na konia i pędził co koń wyskoczy i na spienionym koniu w godzinę stanął przed pomieszkaniem rotmistrza. Koń padł na miejscu, ale nie było go czasu ratować. Na szczęście rotmistrz był w domu. Gdy usłyszał o napadzie zbójów na brata, kazał czempredziej zatrąbić na gwałt. W pięć minut 200 ułanów siedziało na koniach i ruszyli z kopyta. Już od kilku lat śledzili oni za zbójami, lecz nie mogli odnaleźć ich kryjówki, a tu sami im w ręce włożą. Ciemna noc już była, gdy wjechali do wsi, konie zostawili za wsią, a sami cichaczem otoczyli dwór, weszli do stajni, tu koło każdego wora stanęło po czterech ułanów z dobytymi pałaszami, a koło drzwi stanęło dwunastu ułanów.

Tymczasem co się dzieje we dworze? Pan i pani jak mogli zabawiali gości, a kucharce nakazali, by się nie spieszyła z kolacją, choćby pan krzyczał o pośpiech. Zakonnicy tymczasem bawili się jak w najlepsze i żartowali. Ot chcieli się zabawić, jak kot z myszą. Tymczasem już była późna godzina, a brata nie ma. Już mieli dawać kolację. Wtem drzwi się otwierają i wchodzi rotmistrz. Złękli się zrazu zbójcy, lecz rotmistrz przywitał ich grzecznie i mówi do brata: „Mój bracie, bądź tak dobry i przenocuj mnie, wiozę ze sobą pieniądze dla wojska i mam dwóch żołnierzy, możebyś tu znalazł jakie miejsce dla mnie.” Lecz brat mówi: „Gdzie ja cię przenocuję, wszak widzisz, że mam gości, ale musimy i ciebie gdzieś pomieścić”. Zbójcy tedy pomyśleli sobie: „Ot dobra gratka, będzie więcej”. Podczas kolacji upuścił jeden zbójca widelec na ziemię, schylił się i z za cholewy wydobyl okropny nóż i uderzył nim w piersi rotmistrza. „Jezus Marya!” krzyknął rotmistrz, lecz miał pod ubraniem żelazną blachę i nóż tylko pośliznął się po blasze. Wtem wpadło dwunastu ułanów do pokoju. „Poddajcie się” krzyknął rotmistrz. Zbójcy zgłupieli, a żołnierze już ich powiązali. Rotmistrz wydobyl pistolet

i strzelił do okna. Zbójcy we workach zaczęli się ruszać i rozrzucać nożami worki, lecz żołnierze ciach! ciach! porabali ich na kawałki. Złapanych dwóch zbójów przytrzymali do rana, musieli pokazać, gdzie ich jaskinia. Co tam było skarbów, sukna, towarów, a co ludzkich kości, to aż strach. Wszystkich tych nieszczęśliwych pochowali, a skarby rozdali sierotom po zabitych ojcach, a resztę na kościoły. Dwóch rabusiów przyprowadzili do miasta, darli z nich pasy, a potem powiesili za żebro na haku, na koniec oblali smołą i spalili, a dobrze im tak, niechby byli nie rozbijali. Cała okolica wolna już była od zbójów. Tedy obydwójce państwo młodzi pojechali do kupca. Co tam było radości, to sobie tylko przedstawie.

A. Siewiński.

Piosnki ludowe i powiastki

z Prus Królewskich i Poznańskiego.

Szedł pies
Bez owies,
Suka bez tatarkę,
Dał pies na piwo,
Suka na gorzałkę.

Szedł pies
Bez owies
Kantorowi po drwa,
Złamał wóz,
Nie przyniósł
Ni kawałka drewna.
Siekierę mu wzięto,
Ogon mu ucięto,
Ogon, ogon, ogon, ogon,
Ogon mu ucięto.
Poszedł do cyrulika,
Nie miał ni fenika;
Ucinaj powoli,
Bo to bardzo boli.

✓ Komar w lesie z dębu spad,
Złamał sobie w boku gnat;
Przyszła do niego mucha,
Czy nie trzeba doktora?
Oj nie trzeba doktora,

Tylko księdza przeora;
Był to pogrzeb nie mały,
Wszystkie muchy płakały.

Kogut z kurką szukali pożywienia na śmietniku. Kogut znalazł igłę, połknął ją i zaczął się dusić. Co widzi kurka, pobiegła do morza i woła:

„Morze, morze, daj wody! komu wody? kurkowi wody, bo leży na śmieciach, ani drgnie“.

Morze odpowiedziało: dobrze dam wody, ale wpierw pójdz do gospodyni, żeby dała węborek.

Więc kurka pobiegła do gospodyni i woła: „Gospodyni, gospodyni, daj węborek! komu węborek? morzu węborek, żeby morze dało wody; komu wody? kurkowi wody, bo kurek leży na śmieciach, ani drgnie“.

Gospodyni na to: dobrze, dam węborek, ale idź do krowy, żeby mi dała mleka. Więc kurka bieży do krowy i woła: „Krowo, krowo daj mleka! komu mleka? gospodyni mleka, żeby gospodyni dała węborek; komu węborek? morzu węborek, żeby morze dało wody; komu wody? kurkowi wody, bo kurek leży na śmieciach, ani drgnie“.

Krowa rzecze: dobrze, dam mleka, ale mi wprzód przynieś siana od włodarza. Więc kurka pobiegła do włodarza i woła: „Włodarzu, włodarzu, daj siana! komu siana, krowie siana? żeby krowa dała mleka; komu mleka? gospodyni mleka, żeby gospodyni dała węborek; komu węborek? morzu węborek, żeby morze dało wody; komu wody? kurkowi wody, bo kurek leży na śmieciach, ani drgnie“.

Włodarz odpowiada: dobrze, dam siana, ale mi wprzód przynieś od pana klucze od stodoły. Więc kurka bieży do pana i woła: „Panie, panie daj klucze od stodoły! komu klucze? włodarzowi klucze, żeby włodarz dał siana; komu siana? krowie siana, żeby krowa dała mleka; komu mleka? gospodyni mleka, żeby gospodyni dała węborek; komu węborek? morzu węborek, żeby morze dało wody; komu wody? kurkowi wody, bo kurek leży na śmieciach, ani drgnie“.

Pan wreszcie dał klucze, włodarz siana, krowa mleka, gospodyni węborek, morze wody, z którą kurka pobiegła do koguta, a ten leżał na śmieciach i już nie drgnął.

(W opowiadaniu różnie tę powiastkę przedłużają, a cała sztuka opowiadania zależy na tem, żeby szybko i bez omyłki powtarzać coraz dłuższe litanie. Jest to wyborna krytyka na nieczynność ludzką).

Z tamtej strony Sandomierza
Woła dziewczka na żołnierza :
Panie żołnierz pójdź całować!
Jeszcze nie jadł, Bóg ci zapłać!

Przez przełaz, przez przełaz,
Pójdźże mnie pocałować;
Przez dylowanie
Na posmakowanie!

Dziecku palcem w dłoni kręć, a następnie za każdy czubek
paluszka chwytając, tak się dogaduje :

Warzyła myszka jagielki warzyła,
W ogonek się sparzyła,
Temu dała na miseczce,
Temu dała na łyżeczce,
Temu dała w garnulaszku,
Temu dała w tygielaszku,
A piątemu nic nie dała,
Tylko mu frrr... łeppek urwała,
I poleciała hopsasa do lasa
B i By... na grzyby,
Poleciała na orzeszki,
Uzbierała cztery mieszki.

Rozmowa basetli z instrumentami muzycznymi, jadącymi na
wesele i z wesela:

Będziem jedli, będziem pili,
Będziem się weselili;
Jak Bóg da, jak Bóg da (mówi bas).
Ni my jedli, ni my pili,
Ani my się weselili
Mówił ja, mówił ja! (bas).

Kosiając dzieciom:

Kosi, kosi, kosi,
Pojedziem do Zosi,
Kosi, kosi łapci,
Pojedziem do babci;
Da nam babcia kaszy,
A dziaduś okraszy.

Dr. Wł. Łebński.

Dodatki i drobiazgi ludoznawcze.

Przyczynek do artykułu: „Gwiazdy i grzyby w wierzeniach ludu“.

W tym krótkim artykuliku zamierzam dorzucić wiązanek faktów, dotyczących odnośnych wierzeń ludu litewskiego, czyli raczej parę rysów z zakresu astronomii ludowej. Wedle pojęć ludu litewskiego ziemia jest kołem płaskim, oblanem siedmiu morzami, ciągnącemi się w nieskończoność. Słońce — to bogini łaskawa, dobrotliwa, która jeździ nad ziemią wozem, zaprzężonym w trójkę koni; jeden z tych koni jest brylantowy, drugi złoty, trzeci zaś — srebrny. Mieszka ona w pałacu, leżącym na wschodzie. Bogini słońce ma męża, jest nim księżyc; małżonkom usługują z gwiazdy, wieczorna i zaranna (wakarinnie ant auszrinnie) t. j. rozpalają ogień, noszą wodę, warzą strawę, ścielą pościel itd. Raz pomiędzy małżonkami powstała kłótnia, wywołana zbytniemi zaletami księżyca do gwiazdy zarannej; rozgniewana żona porwała miecz i jednym cięciem rozrąbała twarz swemu małżonkowi. Gwiazdy — to dzieci słońca i księżyca; każdy człowiek ma swoją gwiazdę, która spada, gdy jej właściciel umiera. Lud zna i wyróżnia kilka gwiazdozbiorów. Gwiazdozbiór Wielkiej Niedźwiedzicy nazywa on Wozem, Kapelli — Kosą perkunową, Plejad — Rzeszotem, Kasyopei — Gwiazdą pasa itd. Droga mleczna — to droga ptasza; słyszałem, że jest też ona drogą dusz, idących do nieba, ale nigdy nie słyszał, by nią jechał Lucyfer. Zdaje się, że to podanie jest zupełnie obcem ludowi litewskiemu, natomiast na Białej Rusi można o niem słyszeć. Wojski, wykładając w „Panu Tadeuszu“ astronomię ludową, prawdopodobnie zaczerpnął je z podań białoruskich, z wielu względów tak zbliżonych do litewskich. Trzeba zauważyć, że wierzenia i podania ludowe, dotyczące ciał niebieskich, należą już do przeżytków, stanowczo zamierających; mówią, że niegdyś istniały podania o walkach grzybów, ale dziś znikły one doszczętnie. Tylko grzyb biały (borowik) dotąd zatrzymał w ustach niższej warstwy ludności polskiej nazwę króla grzybów. O pochodzeniu grzybów lud nic nie wie. *Jan Witort.*

* * *

Przyczynek do kwestyi „lewiratu“ na ziemiach polskich.

W zeszłorocznych zeszytach „Ludu“ I. str. 145 rozwinęła się polemika p. Strzeleckiego z Dr. J. Franką o „lewiracie“ na ziemiach słowiańskich. P. Strzelecki zarzucił mianowicie Drowi F., że jakkolwiek „lewirat“ był wśród Słowian bardzo rozpowsze-

chnionym, to jednak nie należy granic tego rozpowszechnienia zanadto rozszerzać. Moim zdaniem, jest „lewirat” ogólnym, t. j. zawsze i wszędzie powtarzającym się śladem familii t. zw. „gminnych”. Nie inaczej było i u Słowian. Ja — nie mam zamiaru na razie kwestyi tej rozstrzygać definitywnie, ograniczę się tylko na dosłownem przytoczeniu „lewiratu” jako faktu etnicznego, istniejącego in optima forma na Litwie w końcu XVI w. Oto — w źródle historycznem p. t. X. Jana Piotrowskiego „Dziennik wyprawy Stefana Batorego pod Psków” (wydał A. Czuszyński w Krakowie r. 1894), czytamy na str. 23: „Przywiedziono mi (do króla Batorego) tu w Litwie gdzieś niedawno dziecię we 13 lat, a przy niem niewiastę. Ten chłopiec mężem był tej niewiasty, a przecie ojciec jego mieszkał z nią jako z żoną, czekając, ażeby syn dorósł”. Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że mamy tu przed sobą t. zw. „snochactwo” najwyklejszą zdaje się, u Słowian formę „lewiratu”.

Dr. K. J. Gorzycki.

Korespondencya.

Szanowna Redakcjo !

Aby mieć możność zestawić ogólny obraz naszego ludu krajowego, możeby było dobrze rozpocząć badania za pomocą wykazów, zawierających rubryki, odpowiadające ludowi różnego wieku i w różnych okolicznościach życia.

Wzór takiego wykazu umieszczony jest poniżej.

Rubryki w miarę uznania i potrzeby kompetentni możeby zmienili, sądę, że taki sposób badania mógłby niezły wydać rezultat.

Gdyby wyniki tych wykazów następnie fachowo opracowano, dołączając wszędzie fotografie dotyczących osobników, również aby dołączono mapę, na którejby uwidoczniłoby się kolorami ogólne usposobienia, skłonności, humor, stopień fantazyi, szczególne zdolności i t. p. krajowej ludności z różnych okolic, powstałoby ładne dzieło, dające obraz natury usposobień ludności.

Poddaję tę myśl pod rozwałę — możeby się na co przydała.

Zdaje się też, że księża, jako znający chłopów najlepiej, jeśliby tu zechcieli dołożyć swych uwag i spostrzeżeń, wieleby wyświełić mogli.

Sądzę, że dzieło, dające obraz, co, gdzie i jak jest w Galicyi, byłoby godnem myśli i pracy ludzi kompetentnych i na to czasu

Powiat .....

Zestawienie

Stacya .....

sposrzeń wziętych z ludu i tegoż wyobrażeń

(nazwa przyszła).

mianowicie:	główna praca zarobek (rodzaj)		co lubią krać, jacy specjaliści i t. p.	troski wynikające z walki o byt w jakim kierunku fantazja i co jej ulubionym tematem	myśli wynikające	skopień zarozumiałości, dumy, pokory i powód tego (co przeważa)	ustrojenie ogólne (wesołość, ochoczość (do czego) przygnębienie itp.).	Ulubiony temat rozmowy	życzenia i ideały	wobec kogo i czego skłonni są do:				rubryka dotycząca pojęć a priori co do zjawisk w naturze (dzień, słońce i t. p.)	pojęcia dotyczące religii			co myślą o żydach, panach i t. p.	U w a g a
	co musi robić aby jeść	co musi robić (prywatność)								ksiądz	na co jest	co wie	co i jak będzie na tamym świecie						
															szacunku i bojaźni	narzekani i złości	nienawiści		
starszy chłop																			
starsza baba																			
parobek																			
dziewka																			
pastuchy																			
umiejący czytać i pisać																			
z ukończoną szkołą																			

Uwzględniając jeszcze inne warunki życia, skłonności i naturę chłopów, rubryki by się zmieniły lub w inny sposób ukształtowały.

narodu, ale w wyższym daleko stopniu badania ludoznawcze. U nas, niestety, nie przyszła jeszcze chwila na ludoznawstwo, my nie moglibyśmy nawet marzyć o tem, ażeby urządzić wystawę etnograficzną taką, jaką np. „narod czeski sobie“ urządził, gdyż brakuje nam najważniejszego warunku do tego, t. j. znajomości siebie. Dlatego też każdy przyczynek, dorzucony do zbogacenia naszej wiedzy w tym kierunku, witac po winniśmy z wdzięcznością i uznaniem — tem więcej, jeżeli przyczynek taki pochodzi od tych, którzy przy skromnem wynagrodzeniu ciężkie spełniają obowiązki swego zawodu.

Taki przyczynek, w całym tego słowa znaczeniu wyczerpujący dla całego powiatu, podaje nam autor w dziele, którego tytuł wyżej podaliśmy, a na które złożyły się siły zbiorowe nauczycielstwa powiatu tarnopolskiego. Autor, względnie autorowie opis swój ograniczyli do geograficznej i statystycznej strony powiatu i w tym względzie opis ich, oparty częścią na autopsii, częścią na danych statystycznych, nazwać trzeba ze wszech miar wyczerpującym.

Cale dzieło rozpada się na dwie części: w części pierwszej podany jest pogląd ogólny na powiat tarnopolski pod względem geograficznym, klimatycznym, ekonomicznym i cywilizacyjnym, w drugiej natomiast mamy opis szczegółowy 82 miejscowości, podany według zgóry ułożonego planu. Co się tyczy pierwszej części, to w trzech rozdziałach mówi się o geograficznym położeniu powiatu, o „ogólnym“ kształcie ziemi i nawodnieniu, potem o geograficznym rozmieszczeniu osad, i stosunkach klimatycznych, następne rozdziały traktują o ludności powiatu i jej „podziale“, o środkach komunikacyjnych, stosunkach rolniczych i gospodarczych, o płodach natury, przemysle i handlu, o stanie oświaty i wreszcie w 12-tym rozdziale porównany jest powiat tarnopolski z innymi.

Strona geograficzna jest powierzchowna, brak w niej gruntowniejszej znajomości tak samego przedmiotu, mianowicie pod względem geologicznego ukształtowania ziemi, jakoteż naukowych prac, odnoszących się do tego działu wiedzy. Dla nas najważniejszym byłby rozdział szósty, w którym jest mowa o „ludności powiatu“, gdyby obok ogólnikowej liczby, przypadającej na poszczególne wyznania i osoby, używające jednego z języków krajowych (polskiego i ruskiego) jako „towarzyskiego“, podane były rozmieszczenie i granice obydwóch narodowości. Z gołego przytoczenia cyfry 55.191 mieszkańców, używających języka polskiego jako rodzinnego, a 61.985 języka ruskiego, 2.407 języka niemieckiego itd, nie wiele wiemy o etnograficznych stosunkach ludności tego powiatu. Ten obraz musi sobie czytelnik sam nakreślić na podstawie opisu poszczególnych miejscowości w drugiej części, i z zestawienia stosunku ludności w poszczególnych miejscowościach nabrac wyobrażenia o istotnym stanie pod względem etnograficznym, panującym w tym powiecie. Ta okoliczność niech posłuży za wskazówkę przy podobnych pracach, jakie niezawodnie z innych stron wykonane będą, ażeby należytą zwrócić uwagę na ten punkt, który szczególnie w wschodniej Galicyi ma doniosłe znaczenie.

Z porównania powiatu tarnopolskiego z innymi w rozdziale 12-tym, można dowiedzieć się niejednych ciekawych rzeczy naturalnie o tyle, o ile opierają się one na pewnych danych statystycznych innych powiatów. Ciekawym jest fakt, dotyczący stosunku obydwóch narodowości i przyrostu ich od r. 1880. Pokazuje się bowiem, że polskiej narodowości było 46.15%.

ruskiej 51.77%, a przyrost pierwszej wynosił 74.98%, a ubytek drugiej 2.71%. Rozumieć to należy w ten sposób, że język polski zdobył sobie kosztem ruskiego szersze zastosowanie w codziennym użyciu, co zresztą mogło stać się także ze szkodą innych języków mianowicie niemieckiego (żydów).

Główny punkt ciężkości całej pracy przypada na drugą część, w której szczegółowy mamy opis wszystkich wsi i przysiółków, leżących w tym powiecie. Jak powiedziano wyżej, opis jest podług z góry naszkicowanego planu dokonany, stąd pochodzi też pewna monotonnaść jego, ale zarazem mamy temu do zawdżeczenia, że najważniejsze właściwości tych miejscowości zostały szczegółowo podane. Z takich to materiałów można dopiero zestawić całokształt pewnego terytorium i nabrać dokładnego wyobrażenia o stosunkach cywilizacyjnych i materialnych mieszkańców!

Czytając te szczegółowe opisy, dowiadujemy się o położeniu wsi, o jej oddaleniu od Tarnopola, o graniczących z nią wsiach sąsiednich, o tem, jakie rzeki, potoki i inne wody przepływają przez nią, ile jest mieszkańców i jakiego obrządku i języka, ile roli ornej, łąk, wreszcie jakim przemysłem trudnią się mieszkańcy, jeżeli wogóle o przemyśle tu może być mowa po wsiach, ile umie czytać i pisać, ile chodzi dzieci do szkoły a ile nie, wreszcie ile gmina posiada sztuk bydła itp. — ale mimo tych wszystkich szczegółów, zresztą bardzo ważnych, po przeczytaniu i nawet spamiętaniu przynajmniej najważniejszych, czytelnik nie może sobie wyrobić należytego sądu o całości powiatu, jego stosunkach ekonomicznych, urządzeniach społecznych i politycznych, a cóż dopiero powiedzieć o jego mieszkańcach. Jeżeli chodzi o poznanie ludności jakiejś miejscowości, to nie wystarcza przytoczyć, ile jej tam mieszka, w ilu domach, ile roli posiada, koni, krów itp., gdyż mimo dokładnej znajomości tego wszystkiego, nie będziemy znali tej ludności, jej życia, czy to w domu, czy poza domem, — wogóle będziemy wiedzieli masę cyfr, ale mimo to ludność miejscowa będzie nam nieznaną. Statystyka ma wielkie znaczenie, ale jeżeli w cyfry jej tchnie się życie, jeżeli cyfry służą za środek, prowadzący do pewnego celu, którym być powinno poznanie człowieka, jego ducha i charakteru, jego pracy umysłowej i fizycznej, jego życia, czy to w rodzinie, czy poza rodziną, jego udziału w życiu społecznym lub politycznym. Dlatego raz jeszcze kładziemy nacisk główny na tę stronę w takich opisach, które jeżeli z taką dokładnością i szczegółowością, jak niniejsza praca w pewnych tylko względach, dokonane będą pod każdym względem, jeżeli większą wagę będą przykładąć do człowieka i całego jego życia jako mieszkańca i obywatela, wówczas możemy mieć pewność, że poznamy kraj nasz, poznamy siebie.

Dr. Antoni Kalina.

* * *

Łopaciński Hieronim. Dyalektologia czeska na Wystawie ludoznawczej w Pradze 1895 roku Str. 299—302. (Nadbitka z warszawskich „Prac filologicznych, tomu V-go, 1896).

W zakresie gwaroznawstwa zrobili Czesi bardzo wiele i nie dziwnego, jeśli się zważy, jak wcześniej zabrali się do pracy na tem polu. Już bowiem Jan Hus zwrócił uwagę na różnice gwarowe, a bieżące stulecie wydało cały szereg znakomitych dyalektologów i wogóle językoznawców czeskich.

To też, jak cała wystawa ludoznawcza w Pradze, tak i dział, poświęcony dyalektologii, prezentował się prawdziwie imponująco. Na jakie bo

tam drobiazgi i odcienia gwarowe nie zwrócono uwagi! W dziale tym przedstawiony został nie tylko cały dotychczasowy dorobek dyalektologów czeskich, ale także sposoby zbierania materiałów językowych, wczem Czesi są mistrzami.

P. Łopaciński przyjrzał się temu z bliska i to, co widział, opowiedział umiejętnie, ale za nadto treściwie, bo na czterech zaledwie stronicach, w warszawskich „Pracach filologicznych“. Żałować też wypada, że pismo, poświęcone specjalnie badaniom językowym, tak skąpo odmierzyło miejsca wchodzącemu w jego zakres, a tak wyjątkowo interesującemu przedmiotowi.

St. Ramutt.

* * *

Soński Wiktor. Z przeszłości Szląska. Część I. Bytom. Nakładem Wydawnictwa „Katolika i górnoszląsk. Towarzystwa literackiego. Czcionkami drukarni „Katolika“ 1895 w 8-ce mał. str. 462.

Autor powyżej przytoczonej pracy zaradził żywo odczuwanej potrzebie czasu zwłaszcza teraz, kiedy zajęcie się dawniejszą dzielnicą Polski coraz bardziej ogarnia szerokie warstwy inteligentne, które chciałyby się czegoś dowiedzieć o Szląsku, jego przeszłości i teraźniejszości, a nie mogą dla braku odpowiedniego źródła, któreby zwięźle i bez aparatu naukowego skreśliło dzieje i obecne stosunki tej prowincyi. W dziele niniejszem mamy naszkicowane w głównych rysach dzieje Szląska od najdawniejszych czasów, kiedy to Szląsk był czysto polską dzielnicą i za taką uważali go nie tylko jego książęta, ale cała ludność Szląska; przechodzi pojedyncze ważniejsze momenty historyczne na tle monograficznych obrazów, w których plastycznie przedstawieni są tak główni działacze jakoteż ich czyny w jedną ujętą całość.

Obok tej czysto historycznej strony znajdujemy w tej pracy także zajmujące obrazki z życia i stosunków wewnętrznych Szląska, które obejmują tak pojedyncze warstwy społeczne jak szlachtę, mieszczaństwo i chłopstwo, jakoteż stosunek ich wzajemny pod względem prawnopolitycznym. Na podstawie notatek rozrzuconych w dokumentach dawnych, zestawia w jedną całość wiadomości o przemyśle polskim do 14-go wieku i o stosunkach prawnych rzemieślników polskich; w krótkich rysach przedstawia niektóre strony życia domowego, do których należą rozdziały takie, w których traktuje o przestępstwach i karach, str. 220, o zabawach str. 241, o mistrzach czyli katach, o czarownicach str. 297 itd. Przytacza ciekawy list rady miejskiej w Płocku, datowany w Wtorek po św. Łucyi (13-go grudnia) Roku Pańskiego 1501, wystawiony Janowi Rindfleischowi mieszczaninowi wrocławskiemu, z którego dowiadujemy się o panującym „od dawna w tem mieście zwyczaju, iż jeżeli ktoś kogo innego oskarżył o kradzież lub inną zbrodnię i sprawę tak pokierował, że sąd o kradzieży lub innej zbrodni się przekonał, a oskarżony na śmierć skazany został, tedy, ponieważ nie było kata, sam powód wyrok czy to przez powieszenie, czy w inny sposób, jako prawo przepisywało, wykonać musiał, jeżeli nie chciał sam się podać w niebezpieczeństwo życia i odwetu, która to rzecz nie uwłaczała w niczem czci ani jego samego, ani jego potomków.“ Dalej dodaje się: „Ten zwyczaj w naszym mieście już nie istnieje, bo skutkiem wzrostu na-

szych dochodów, trzymamy sobie kata dla wychowywania prawa, ale zachował się on jeszcze w wielu okolicznych miastach, miasteczkach i wsiach“.

W rozdziale 36-tym podany jest przegląd geograficzny, w którym zestawione są najważniejsze miejscowości, obok nazw niemieckich przytoczone ich nazwy polskie, niemniej najglówniejsze wypadki historyczne, jakie zaszły w tych miejscowościach. Na zakończenie dodał autor ustęp o języku polskim, str. 445, w którym zestawia nietylko rozprawy tych zacnych Niemców, którzy poczynawszy od r. 1714 (prof. Koehler: *Schlesische Kernchronik*) stawali w obronie języka polskiego na Szląsku, odpierając zarzuty nieuzasadnione, podnoszone przeciwko jego czystości i poprawności i praw przynależnych narodowi polskiemu i jego językowi w szkołach i urzędach, ale także prace polskich uczonych, którzy zajmowali się badaniem tego narzecza

Do tych uwag dodać należy niektóre sprostowania, jak np. na str. 12, gdzie autor pisze: „wyższy sąd dla szlachty, a zapewne i wolnych ludzi na całym Szląsku zwał się czowda, (zoida, zuda, zaude) czyli polskim sądem (judicium Polonicale per totam terram). Nazwa „czowda“ jest niemożliwą w języku polskim i polega na błędnem czytaniu wyrazów: zoida, zuda, zaude, które widocznie zachodzą w dokumentach pisanych przez pisarzy pochodzenia czeskiego. W języku czesk. wyraz polski „sąd“ brzmi súd, które pisało się soud, saud itp., z czego powstały błędne formy jak zoida, zaude itp., na których oparł autor nazwę „czowda“.

Również w przytoczeniu niektórych imion własnych z dawnych dokumentów zaszły pewne niedokładności, pochodzące z mylnego czytania oryginału, np. zamiast Pasko, Jesko, Dirseko str. 16, trzeba czytać: Paszko albo Paśko, Jaśko, Dzierżko Dzierżek zamiast Jaracha trzeba czytać Jarocho (Jaroch, Jarosz itd.), str. 22, a nazwa miejscowa Grochowisza str. 22 brzmiała niezawodnie Grochowiska lub Grochowica.

Z językowych usterek zauważyć trzeba wyrażenie. „żonate kobiety“ str. 223, a w zdaniu: „zdobycz zaś częścią sprzedawał, częścią jednak nią sobie szlachtę lub kobiety, do których wielką miał słabość“, str. 252, brakuje widocznie orzeczenia.

Lecz są to drobne usterki, na które czytelnicy mogą być pobłażliwi, otrzymawszy pracę rzetelną, z której zwłaszcza Szlązacy poznają swoją przeszłość, swoją dolę i niedolę. Miło nam będzie donieść jak najprędzej o drugiej części dzieła, o co autora prosimy.

Dr. A. Kahna.

* * *

Zawiliński Roman. Przyczynek do etnografii Górali polskich na Węgrzech. Z trzema rycinami w tekście. Kraków. Nakładem Akademii Umiejętności 1896, w 8-ce, str. 46. Osobne odbicie z T. I, Dz. II. Materiałów antropolog.-archeolog. i etnograf. Akademii Umiejętności w Krakowie

Z polecenia i z pomocą Komisji antropologicznej odbył w r. 1893. 1894 i 1895 sekretarz jej, Roman Zawiliński, znany badacz na polu ludoznawstwa polskiego, wycieczkę na kresy polskie, znajdujące się na Węgrzech

i to w komitacie trenczyńskim, z której przedłożone sprawozdanie tejże komisji stanowi niniejszą pracę, której część I. ukazała się w druku w Zbiorze wiadomości do antropologii krajowej Tom XVII, 1893, dział II, str. 3—13, a część II. jako osobne odbicie z Tomu I. Materyałów, który dotychczas nie opuścił jeszcze prasy. Autor ograniczył swoje wycieczki na jedną miejscowość, wieś Skalite, położoną w powiecie czodczańskim w kącie, przytykającym od północy do śląskiej, a od wschodu do galicyjskiej granicy. W pierwszym sprawozdaniu ograniczył swe badania „na stronę zewnętrzną, t. j. na położenie wsi, mieszkania i ubiory mieszkańców”. Zaczął więc od opisu domów drewnianych, pokrytych gontami (sędziolek), bez kominów, których budowa w głównych rysach nosi cechy chaty podhalskiej z tą jednakże wybitną różnicą, że górna część szczytu pionowa jest 4 razy większa od dolnej, t. j. że część dolna stoi do całości w stosunku 1:5”. Obok tego zachodzą także w ornamentyce pewne różnice charakterystyczne, które uwidocznił autor na rysunkach z uwzględnieniem tych, jakie występują na chatach podhalskich w opisie i rysunku dra Matlakowskiego.

Ubiorem swym różni się mieszkańcy ci od Słowaków, a natomiast zbliżają „do ludności polskiej na Szląsku, szczególnie pogranicznej od Jabłonkowa ku Kaniakowu”.

Z językowych właściwości zasługują na uwagę te dźwięki, które język mieszkańców Skalitego za narzecze polskie uważać nakazują, jak np. użycie dźwięków nosowych, pochylone *á*, użycie dźwięków *é*, *dź*, *ś*, *ź*, a wreszcie „mazurowanie”. Wymowa natomiast twardego *ł*, którą autor za cechę wspólną z językiem pol. uważa, traci znaczenie dowodowe wobec tego faktu, że wśród narzeczy słowackich, np. w okolicach Trenczyna, dźwięk *ł* wymawia się również twardo, podobnie jak w języku polskim. Co tu autor tylko mimochodem, na podstawie powierzchownej obserwacji mowy Skalician jako przypuszczenie swe wypowiedział, to okazuje się jako pewnik, nie ulegający żadnej wątpliwości, na podstawie tego materyału językowego, który w drugiej części przytoczył. We wstępie do tej rozprawy podaje granicę etnograficzną pomiędzy ludnością polską i słowacką, posuwając się od Czacy doliną rzeki Kisucy ku zachodowi i ku południu do Krasna. Wsi w tej dolinie położone mają ludność, mówiącą językiem polskim, chociaż wpływ języka słowackiego w nim silnie czuć się daje. Ludność polska „mieszka tylko w wąskim pasku granicznym tam, gdzie ma bliższe i łatwiejsze ze śląską i galicyjską ludnością stosunki”, podczas gdy w dolinie Bystrzycy koło Krasna znajduje się już typ etnograficzny słowacki, którego gwara w niektórych względach charakterystycznych zbliżoną jest do gwar polskich.

Po tych „ogólnych spostrzeżeniach”, które warto było dokładniej określić, podaje autor „materyały ze Skalitego”, a więc opisuje ich urządzenie domowe, pożywienie i przemysł domowy, następnie zwyczaje doroczne, w narzeczu miejscowem daje opis obrzędu weselnego, wreszcie przytacza kilkanaście pieśni, niektóre słowackie z melodyami, trzy powieści i wreszcie kilka zagadek i środków z lecznictwa ludowego. Język miejscowy w przytoczonych materyałach jest, o ile sądzić można ze znanej sumiennosci i gruntowności autora w tego rodzajach pracach, wiernie oddany z zachowaniem wszystkich właściwości i cieniowań wymowy, a co się tyczy stosunku jego do polskiego, mamy w nim narzecze mazurskie, w którym główne cechy tego narzecza również się powtarzają.

Dr. Antoni Kalina.

SPRAWY TOWARZYSTWA.

I. Zgromadzenie miesięczne Towarzystwa.

Czwarte miesięczne zgromadzenie naukowe Towarzystwa ludoznawczego odbyło się dnia 13 czerwca w sali gabinetu geograficznego c. k. Uniwersytetu, na którym Dr. K. J. Gorzycki wygłosił odczyt p. t: „Nowa teoria socjologiczna prof. Dra Muckego“. Było to wyczerpujące sprawozdanie i krytyka dzieła prof. R. Muckego z Dorpatu: „Horde und Familie in ihrer urgeschichtlichen Entwicklung“. Stuttgart 1895.

Prelegent szedł, jak się wyraził — krok w krok, za poszczególnemi twierdzeniami dorpackiego profesora, streszczał je dokładnie i jedno po drugim zbijał.

Prof. Mucke nazywa teorię swą „statystyczną syntezą“, do której doszedł przy pomocy „statystycznej metody“; prelegent wykazał, że tak nie jest, przeciwnie dowiódł, że teoria i metoda prof. M. opierają się na apriorystycznych spekulacjach psychologicznych o ludach pierwotnych i na takichże spekulacjach etymologicznych.

Za pierwotną komórkę społeczną uważa prof. M. „horde“ i to horde pierwotną, którą dowolnie konstruuje sobie na podstawie t. zw. „porządku przestrzennego“. Prelegent wykazał, że jakkolwiek „horda“ pierwotna jest praustrojem społecznym, to jednak cały wrzekomy „porządek przestrzenny“ w tych „hordach“ — jest, co najwyżej „mystyką“, jak się zresztą sam prof. M. wyraża. Z tego „mystycznego“ — „porządku przestrzennego“ wysnuwa prof. M. wniosek, że pierwotne małżeństwa były ściśle monogamiczne i to z góry „porządkiem hordy przeznaczone (destynowane)“; prelegent dowiódł, że tak nie było, że w przeciwieństwie do teorii prof. M. więcej ścisłości naukowej okazują teorie Morgana, Spencera, Darguna i innych zwolenników t. zw. „Promiscuitäts-Ehe“, i że zresztą nawet zwolennicy pierwotnej monogamii mają w prof. M. bardzo niebezpiecznego stronnika.

„Familią“ nazywa prof. M. niewolnictwo i dzieli je na męskie i żeńskie. W „totemach“ t. j. u. prof. M. grupach „hordy“ już do pewnego stopnia zróżniczkowanej, — okazuje się brak pracy kobiet lub też mężczyzn, dlatego „totemy“ kobiecie porywają męskich niewolników i tworzą t. zw. „familie gynokratyczne“, w których „pani“ rządzi niewolnikami, lub też mężczyźni porywając kobiety tworzą „familie męzkowładcze, (androkratyczne). Władza nad niewolnikami (względnie niewolnicami), a więc prawo własności nad nimi, ma być według teorii o „hordzie i rodzinie“ od początku czysto indywidualistyczne. Prelegent wykazał, że to, co prof. M. nazywa „familiją androkratyczną“, jest tem samem, co u innych etno i socjologów nazywa się patriarchatem z polygamią; „gynokracja“, zaś jest identyczną z matryarchatem i polyandrią. Nowej terminologii nie należało wprowadzać, ale prof. M. uczynił to rozmyślnie, ażeby swoje pojęcie „familii“ złączyć z swem pojmowaniem „hordy“. Nie udało mu się to jednak, „familia“ prof. M. jest w najlepszym razie etapem pierwotnym przemiany komun archaicznych w państwa, ale też niczem innem. Niewolnictwo, mimo zaprzeczeń prof. M., było początkowo wspólną własnością „hord“ i dopiero później przeszło na własność indywidualną „panów“ i „pań“.

Do swych podstawowych założeń stara się prof. M. przystosować fakty etnograficzne o dzieciach u ludów nieucywilizowanych, o lewiracie, i t. p.,

tudzież o mieszkaniach pierwotnych; prelegent dowiódł, że przystosowywania te są bardzo sztuczne i że opierają się więcej na spekulacjach psychologiczno-etymologicznych, niżeli na prawnym zbadaniu i zestawieniu zjawisk etnicznych.

W zakończeniu zbił prelegent zapatrywanie prof. M., jakoby komuny archaiczne były innem pojęciem od „społeczeństwa“.

II. Sprawozdanie z posiedzeń Zarządu.

Trzecie posiedzenie dnia 1 czerwca 1896.

Obecni pp. prof. Dr. Dybowski, Dr. Gorzycki, Kolbuszowski, Ramułt, Rebczyński, Strzelecki i Sołtys.

Przewodniczył prezes Tow. prof. Dr. Kalina.

1. Zatwierdzono protokół poprzedniego posiedzenia.

2. Przyjęto 21 nowych członków.

3. Polecono komisji bibliotecznej, ażeby w przeciągu 3 dni odbyła szkonto biblioteki i aby takową oddała do tymczasowego zarządu Dr. Dybowskiego, którego obrano z powodu rezygnacyi p. Ramułta bibliotekarzem Towarzystwa.

4. Pp. Kolbuszowski i Rebczyński donieśli, że sprawa dyplomów dla członków honorowych i korespondentów zostanie w krótkim czasie pomyślnie załatwioną.

5. Uchwalono zaważać komisję regulaminową do szybszego załatwienia poleconej jej sprawy tj. ułożenia regulaminu Tow. i zdania sprawy na najbliższem posiedzeniu Zarządu

6. Zamianowano zastępcą sekretarza p. Strzeleckiego, na czas nieograniczony p. Dra Gorzyckiego.

7. Uchwalono stałą normę wkładek na rzecz Tow. dla nauczycieli ludowych. Nauczyciele wiejscy mają płacić — jak dawniej 1 zlr. w. a., małomiejscy i nauczycielki 2 zlr. — tak samo młodszy nauczyciele we Lwowie i Krakowie, starsi nauczyciele lwowscy i krakowscy 3 zlr. wa. rocznie.

8. Prezes Tow. doniósł do wiadomości Zarządu 1-mo, że petycye o zapomogi do Wys. Sejmu i Kasy oszczędności lwowskiej zostały nieuwzględnione i 2-do, że wysłano telegram do Pragi z gratulacyami, z powodu otwarcia tamże muzeum etnograficznego,

9. Naznaczono na najbliższe zebranie miesięczne naukowe — odczyt Dra Gorzyckiego p. t.: „Nowa teoria socyologiczna prof. Muckého“. (Odczyt odbył się w sobotę dnia 13 czerwca — por. sprawozdanie j. w.).

III. Wykaz towarzystw naukowych i redakcyi pism, z którymi Towarzystwo nawiązało stosunki.

Společnost' přátel starožitností českých v Praze, które przesyła swój organ: Časopis společnosti přátel starožitností českých.

IV. Wykaz darów na rzecz Towarzystwa.

Do biblioteki ofiarowali:

1. Společnost' přátel starožitností českých v Praze swego organu Časopis ročník 1, 3 i 4. zesz. 1.

2 Toż: Výstava Společnosti přátel starožitností českých v Praze v památném roce 1891. V Praze 1892.

3. Toż: Rozprawy společnosti přátel starožitností českých v Praze. III. V Praze 1892.

4. Dr. Bol. Erzepki: Dra Wojciecha Adamskiego, Materyały do flory W. ks. Poznańskiego. Poznań 1896.

5. Zawiliński Roman: Victor Hehn: Kulturpflanzen und Haustiere. Berlin 1877.

6. Zawiliński Roman: Żegota Pauli: Pieśni ludu polsk. w Galicyi. Lwów 1838.

7. Zawiliński Roman: Żegota Pauli: Pieśni ludu rusk. w Galicyi. Tom I. Lwów 1839

8. Zawiliński Roman swoje rozprawy: O sposobie gromadzenia materyałów etnograficznych, 1887 i

9. Przyczynek II. do etnografii Górali polskich na Węgrzech Kraków 1896.

10. Wład. Satke dzieło swoje: Powiat tarnopolski pod względem geograficzno-statystycznym. Tarnopol 1895.

V. Spis członków Towarzystwa.

Sluchacze Uniwersytetu oraz nauczyciele szkół ludowych wiejskich, płacą wpisowego 1 koronę, a wkładki rocznej 2 korony; nauczyciele mało-miejscy oraz nauczycielki i nauczyciele młodszy we Lwowie i Krakowie płacą wkładki rocznej 4 korony, a wpisowego 1 koronę, nauczyciele starszy we Lwowie i Krakowie płacą 6 koron wkładki a 1 koronę wpisowego.

Uwolnionym może być od wkładki rocznej ten z nauczycieli ludowych, który dostarczy redakcyi „Ludu“ materyałów etnograficznych w odpowiedniej objętości, mogących być zużytkowanymi do druku. (Uchwała Zarządu Tow. z dnia 30 października 1895)

228. Dr. Bandrowski Ernest, prof. Uniw., Kraków.	238. Dr. Ostaszewski-Barański K, redaktor.
229. Bogusz Michał, prof. gimn. Lwów.	239. Petelenz Ignacy, dyrektor gim., Sambor.
230. Czar. Edmund naucz. lud., Lwów.	240. Peplowski Antoni redaktor, Lwów.
231. Dr. Cybulski Napoleon prof. Uniw., Kraków.	241. Reichmanówna Amalia naucz. lud., Kraków.
232. Dr. Czołowski Aleksander dyr. archiwum miejsk., Lwów.	242. Rolle Karol inżynier i kierownik szkoły garncarskiej, Poręba p. Alwernia.
233. Grynbergowa Zofia, naucz. lud., Zamarstynów.	243. Stablewski Jerzy, Zakopane.
234. Jaworski Kornel naucz. lud., Lwów.	244. Staszek Walenty naucz. lud., Zakopane.
235. Ihnatowicz Jan przemysłowiec, Lwów.	245. Tabeau Ferdynand, aptekarz, Zakopane.
236. Kuncewicz Izidor redaktor, Lwów.	246. Dr. Warmiski Mieczysław prof. gimn., Lwów.
237. Librewski Stanisław dyrektor gimn., Brody.	247. Woynarowski Stanisław, redaktor, Lwów.

Choroby i medycy na Szląsku w XVII. wieku.

Żyjący w drugiej połowie XVII. wieku pisarz szląski Fryderyk Lichtstern podaje w swojej „Schlesische Fürstenkrone“ niektóre szczegóły o chorobach i medykach na Szląsku, które rzucają światło na stosunki i wyobrażenia ludu w owym czasie. Otóż najczęstszymi chorobami, jakie nawiedzały Szlązaków, były kamień, podagra, suchoty i wodna puchlina, co pochodziło stąd, że majątniejsi pili za dużo ognistego węgryzna i wapnistego wina austriackiego i morawskiego, średnia zaś warstwa za dużo zimnego piwa, a prości ludzie za wiele wody. Także gorączka, bóleści żołądka i krwawa biegunka grasowały latem z powodu nadmiernego spożywania niedojrzałych owoców. Zastanawiającą było rzeczą, że książęta i znakomici ludzie powszechnie zapadali na żółtaczkę, która wielu pozbawiała życia. Pomiedzy prostym ludem było mnogo trędowatych, kalek, garbatych i kulawych. Rzadko przeciągała się choroba; zwykle gdy kto po długiem zdrowiu wreszcie zaniemógł, umierał niebawem.

Jak nie zbywało Szląskowi w owym czasie na uczonych ludziach, tak też nie zbywało i na dobrych medykach. Książęta trzymali na dworach swoich przybocznych medyków, których drogo opłacali. Odznaczający się wiadomościami i zręcznością otrzymywali tytuł radców. Mieli też książęta własnych aptekarzy i własne apteki. Wielkie miasta, chociaż praktykował w nich niejeden medyk na swoją rękę, utrzymywały własnym kosztem doświadczonego lekarza miejskiego i pewną ilość „fizyków“ jako jego pomocników. Małe i ubogie miasta zadawałały się dobrymi felczerami.

Wrocław miał cztery apteki, inne miasta miały trzy, inne dwie, inne jedną tylko, ale po mniejszych miastach apteki nie były tak dobrze zaopatrzone, jak wrocławskie. Nigdzie zaś nie można było dostać tak doskonałych lekarstw jak na Szląsku, bo ziemia i góry szląskie obfitowały w rzadkie i wyborne zioła.

Z znajomości ziół słynęła między innemi Dorothea Sybila, margrabianka brandenburska z rodu Hohenzollernów, księżna na Brzegu i Lignicy († 1625), wielka przyjaciółka Polaków¹⁾, która sama przyprawiała leki i roznosiła je chorym, a co wieczór chodziła z dziećmi i pannami dworskimi w pole, ucząc ich właściwości ziół rozmaitych.

Powszechnie po za granicami Szląska wielki popyt miała jako lekarstwo tak zwana *terra sigillata*, czerwona ziemia, którą odkrył pierwszy dr. Jan Montanus na Jerzowej górze (Georgenberg) pod Strzygłowem; dano zaś jej taką nazwę, ponieważ sprzedawano ją w formie okrągłego placka, na którym wyciskano pieczęć. Atoli w samym Szląsku niewiele ją sobie ceniono, co przypominało, jak mówi Lichtstern, przysłowie o proroku w własnym kraju.

Najprzedniejsi medycy szlascy otrzymywali stopnie akademickie w Padwie. W chemii szlascy medycy starej daty niewiele umieli, młodszych natomiast zachęcił do zajmowania się chemią sławny wrocławski medyk dr. Filip Sachs i sam im dobrym przykładem przyświecał.

W większych miastach medycy bardzo zważali na swą godność, do chorych jeździli we własnych powozach, w mniejszych zaś miastach nie sromali się medycy utrzymywać gospod, szynkować, jeśli nie piwo, to wino i chwytac się innych zajęć dla pomnożenia dochodów.

Jeśli choremu na kamień, podagrę lub sparaliżowanie zapisane przez medyka lekarstwo nie skutkowało, wtedy udawał się do ciepłych kąpieli pod Jeleniogórą. O milę od tego miasta wznosił się ponad ciepłym źródłem gmach, w kształcie grubej, okrągłej wieży; wewnątrz były wokoło komórki do rozbierania się. Wodę źródlaną wpuszczano cztery razy na dzień do basenu i tylekroć ją wypuszczano. Rano na odgłos dzwonu szli mężczyźni do kąpieli, po nich kobiety. W tymże porządku kapano się w południe. Za kąpiel brano od każdego gościa za pierwszy raz dukata, potem tygodniowo dukata, całą jednak rodzinę uważano jako jedną osobę. Pieniądze brał hr. Schaffgotsch, właściciel źródła. Źródło było 5 łokci głębokie, a do napełnienia basenu wodą potrzebowano trzech godzin. Nieopodal było drugie źródło, zwane proboszczowskim, także pokryte ładnym budynkiem, ale nie

---

¹⁾ Denkwürdigkeiten aus dem Leben der Herzogin Dorothea Sibylla von Liegnitz und Brieg wörtlich aus des Rothgerbers Valentin Gierths Haus- und Tagebuche mitgetheilt von Syndicus Koch. Brieg, 1830.

tak silne, jak tamto, zaczęli też goście mniej płacili za kąpiel. Obadwa źródła otrzymał w lenno Gotsche Schaf od księcia Bolka świdnickiego w r. 1377.

Inni jeździli do Łądku (Landeck) w hrabstwie kłodzkim lub do Solic (Salzbrunn) w księstwie świdnickiem, zalecanych przez medyków więcej na zewnętrzne niedomagania, niż na wewnętrzne choroby. Najbogatsi szukali poratowania zdrowia w kwaśnicach czeskich.

Wielki uszczerbek czynili medykom i aptekarzom szarlatani, którym łatwowierny i nierozsądny lud, uwiedziony ich samochwalstwem, więcej wierzył, niż lekarzom z powołania. Nawet szlachta udawała się niekiedy do nich po radę w swych dolegliwościach. Ale w miastach takim ludziom nie wolno było przebywać z wyjątkiem jarmarków, podczas których mieli nad nimi dozór „fizycy“.

W r. 1660 przybył do Szląska z Polski sukiennik nazwiskiem Wildegans, udając medyka. Setkami zbiegali się do niego ludzie pomimo protestów ze strony medyków. Człowiek ten, trzymając się zasady: *Mundus vult decipi, ergo decipiat*, wszystkim chorym bez różnicy jedną jedyną dawał pigułkę, jako niezawodny środek na wszelakie choroby. Ale niewielu uzdrowił, a uzbierawszy sporo pieniędzy, zniknął bez śladu.

Często też uciekano się do starych bab, wroźbitów i kuglarzy. Tak żył w r. 1673 w Buchwaldzie pod Nowymtargiem (Neumarkt) w księstwie wrocławskim człowiek, który leczył ludzi sparaliżowanych i to w następujący sposób: Wysącał chorym trzy krople krwi z wielkiego palca u prawej ręki, odcinał trzy pęczki włosów z prawego wierzchołka palca u prawej nogi, poczem wszystko mieszał ze sobą i ukrywał w pniu drzewa, chorego zaś smarował jakąś maścią, zalecając cierpliwość przez pół roku. Chociaż największa część chorych poznawała się na szalbierstwie, jednak do owego oszusta więcej przychodziło ludzi, niż do „sławnego w całym świecie i niezrównanego“ dr. Jonstona z Ziebandorfu w księstwie lignickiem. Ten dr. Jan Jonston, o którym Lichtstern wspomina, należał rzeczywiście do europejskich znakomitości swojego czasu, a wślawił się ogromnemi pracami swojemi w historii naturalnej i medycynie. Urodził się on 1603 r. w Szamotułach, przebywał dłuższy czas w Lesznie, zażywając przyjaźni Rafała Leszczyńskiego i syna jego Bogusława, podskarbiego koronnego, a po zdobyciu wiarołomnego Leszna przez Grzymułtowskiego w r. 1656 osiadł na Szląsku i tam dokonał życia, mając lat 72.

W r. 1628 żył pewien chirurg na dworze Jana Chrystyana, księcia brzeskiego, o którym głośzono cuda, między innemi posiadał sztukę zaspakajania wszelkich zachceń kobiet w odmiennym stanie, a zimą dostarczał im zupełnie świeżych wisien i innych owoców. Pewnego razu zastano go bez życia z skręconym karkiem pod łąwą w własnym pokoju.

W r. 1657 wybuchło morowe powietrze na Dolnym Szląsku, a władze, postępując sobie sprężyscie, nie dozwoliły mu się rozszerzać. W Brzegu zamykano natychmiast domy, w których ukazała się zaraza, chorych zaś wynoszono za miasto do namiotów, zaopatrzonych w żywność i leki, ubogich umieszczano w wielkim domu nad Odrą.

W r. 1681 znowu pojawiło się morowe powietrze. Przywlekli zarazę żydzi z Austrii na Górny Szląsk, skąd rozpostarła się aż do księstwa głogowskiego. Atoli wszystkie miejsca zapowietrzone odosobniano natychmiast, a na wszystkich gościńcach ustawiono strażę, które nikogo do miast nie wpuszczały. Gdy w tym czasie baron Karol Wiktoryn Bees z Loeben w księstwie brzeskiem po powrocie z zapowietrzonego Wiednia uległ wraz z żoną i dziećmi zarazie, spalono natychmiast dwór jego wraz ze wszystkiem, co się w nim znajdowało, nie wyjmując zwłok barona i jego rodziny.

Celem zapobieżenia grasowaniu morowego powietrza, wydał generalny namiestnik cesarski na Szląsku, kardynał-biskup wrocławski Fryderyk, landgrabia heski, bardzo dokładne przepisy, świadczące o jego mądrości i troskliwości o dobro kraju.

Na Szląsku dużo czyniono dla ubogich, którym choroba odbierała możliwość zarobku. Znajdowali oni schronienie i opiekę w szpitalach, które budowano na przedmieściach. Dobroczynne te zakłady poznawano po krzyżu, zatkniętym na wieżycy.

Dr. Stanisław Karwowski.

Przyczynek do dziejów rodziny.

(LEWIRAT).

Utwory starożytnej literatury hebrajskiej są wogóle szeroko rozpowszechnione i znane, zwłaszcza w krajach protestanckich; przypuszczam, że nie są one obce i naszemu czytającemu ogółowi; sądzę, że zna on chociażby z nazwy „księgę Ruty“, zawierającą prześliczną sielankę, tak charakterystyczną dla niektórych stron życia starożytnych Hebrajczyków. Oto jej treść: Elimelech

wraz z żoną Noemi oraz dwoma synami z powodu głodu opuścili Betlehem i przeniósł się do krainy Moabskiej; po jego śmierci synowie pojęli za żony z Moabki, Orfę i Rutę. Po ich śmierci Noemi postanowiła wrócić do Judei, by tam znaleźć środki do życia; przekonywała ona swe synowe, by wróciły do ludu swego, mówiąc: „wróćcież się córki moje; przecz, żebyście ze mną iść miały? Azaż ja jeszcze mogę mieć syny, którzy by byli mężami waszymi? Wróćcież się moje córki, a idźcie, bom się już zastarzała, a nie mogę iść za męż. Choćbym też rzekła, jeszcze mam nadzieję, albo choćbym też dobrze tej nocy była za mężem, choćbym też nawet i porodziła syny: azali wy ich czekać będziecie ażby dorośli? Zaż się dlatego zatrzymacie, abyście nie szły za męż? Nie tak córki moje ¹⁾“.

Te teksty są dla nas niezmiernie ważne: niewątpliwie stwierdzają one, iż Orfa i Ruta obowiązane były posłubić swoich dziesięć synów, chociażby urodzonych po śmierci ich mężów. Ten obowiązek poslubienia wdowy brata zmarłego zwie się z hebrajska, lewiratem. W swym rozwoju historycznym ulegał on różnym przeobrażeniom, dopóki nie zanikł zupełnie; ale o nich mowa będzie w przyszłości. Teraz zaś wracam do sielanki hebrajskiej, by rzucić więcej światła na tę kwestję. Noemi mówi, by synowa postarała się znaleźć sobie przytułek, co nieznanemu autorowi tak wyraża: „a Noemi miała powinowatego po mężu swym, człowieka możnego z domu Elimelechowego, którego zwano Booz. I rzekła Ruta, Moabitka do Noemi: pójdę na pole, a niech zbieram kłosa za tym, przed którego oczyma łaskę znajdę; a ona rzekła: idź córko moja ²⁾. I rzeczywiście Ruta udała się na pole Boozowe i tam zbierała kłosa porzucone. Booz spytał sługi swego, który był przystawem nad żeńcami: „czyjaż to dziewczeczka?“ Odpowiedziano mu, a Ruta prosiła go osobiście o pozwolenie, które zostało łaskawie udzielonem wraz z prawem korzystania z posiłku i napoju. Ruta, upadłszy na twarz, podziękowała mu; Booz wytłómaczył jej powód łaski, który znalazła ona w jego oczach, i nakazał służbie, by nie przeszkadzała jej zbierać kłosów pomiędzy snopami. Z tego pozwolenia korzystała Ruta aż do końca żniw. Potem rzekła do niej Noemi, świekra jej: córko moja, azażemci nie powinna szukać odpocznienia, żebyś się dobrze miała? A teraz azaż Booz nie jest powinowatym naszym, z któregoś ty słu-

---

¹⁾ Księgi Ruty, I., 11, 12 i 13. Cytuję podług nowszego przedruku t. z. Biblii Radziwiłłowskiej czyli Nieswieskiej, unowocześniając pisownię.

²⁾ Księgi Ruty, II., 1 i 2.

żebnicami była? Oto on będzie wiał jęczmień na bojuwisku tej nocy. Przetoż umywszy się, namaż się olejkami, weźmij też szaty twoje na się, a idź na bojuwisko, a nie daj się widzieć mężowi onemu, aźby się najadł i napił. A gdy on spać pójdzie, upatrżę miejsce, na którem się uładzie, a przyszedłszy, odkryjesz płaszcz z nóg jego, a tam się uładziesz, a on tobie oznajmi, co będziesz miała czynić³⁾.

Ruta ściśle zastosowała się do polecenia świekry. „A gdy było o północy, ułakł się on mąż, a obróciwszy się, ujrzał, a oto niewiasta leży u nóg jego. I rzekł: któżes ty? I odpowiedziała: jam jest Rut, służebnica twoja; rozciągnijże płaszcz twój na służebnicę twoją, boś mi pokrewny. A on rzekł: błogosławionas ty od pana córko moja; większą pobożność po sobie pokazała teraz niż pierwej, żeś nie poszła za młodzieńcami tak ubogimi jako i bogatymi; przetoż teraz, córko moja, nie bój się; bo wszystko, cokolwiek rzeczesz, uczynię, gdyż wie całe miasto ludu mego, żeś ty niewiasta cnotliwa. A teraz prawdać to, żem ja jest pokrewny twój, a wszakże jeszcze jest pokrewny bliższy nad mię. Zostań że tu tej nocy. A gdy będzie rano, jeśli cię będzie chciał pojąć prawem bliskości, dobrze, niech pojmie; a jeśli cię nie będzie chciał pojąć, ja cię pojmem prawem bliskości, żywie pan! Spijże tu aż do poranku⁴⁾“.

Nazajutrz Booz spełnił swoją obietnicę: zawezwał on swego krewniaka, o którym mówił Rucie i w obecności świadków, starszych miasta, rzekł mu: „dział roli, który był brata naszego Elimelecha, sprzedała Noemi, która się wróciła z ziemi Moabskiej. I zdało mi się to odnieść do uszu twoich, mówiąc: otrzymaj tę rolę przed tymi, którzy tu siedzą, i przed starszymi ludu mego, a chceszli ją odkupić, odkup; a jeśliż nie odkupisz, powiedz mi; bo wiem, że nad cię nie masz bliższego do wykupienia, a jam po tobie. Tedy on rzekł: ja odkupię. Nadto rzekł Booz: dnia, którego otrzymasz rolę z rąk Noemi, tedy też i Rutę, Moabitkę, żonę zmarłego, pojmiesz, abyś wzbudził imię zmarłego w dziedzictwie jego. Odpowiedział powinowaty: nie mogę odkupić, bym snad nie stracił dziedzictwa mego. Odkup że ty sobie bliskość moją, gdyż ja nie mogę odkupić jej⁵⁾. Tedy Booz odkupił rolę i na świadectwo kupna — wedle starego obyczaju — zzuł trzewik swój i oddał sprzedającemu, otrzymawszy zań trzewik sprze-

---

³⁾ Księgi Ruty, III., 1 i 4.

⁴⁾ Księgi Ruty, III., 8—13.

⁵⁾ Księgi Ruty, IV., 3—6, 13.

dającego; nadto zobowiązał się pojąć Rutę za żonę. Opowiadanie kończy się tak: „a tak pojął sobie Booz Rutę i była mu za żonę; a gdy wszedł do niej, tedy jej dał pan, że poczęła i porodziła syna ⁶⁾).

To opowiadanie jest dla nas bardzo ważnem, albowiem stwierdza istnienie u starożytnych Hebrajczyków zwyczaju, na mocy którego wdowa bezpotomnie zmarłego musi być zaślubioną nie tylko przez dziewierza, ale nawet — w razie jego braku — przez najbliższego jego krewniaka po ojcu, agnata; jest to pewna forma lewiratu, należąca już do wyższego szczebla rozwoju społecznego. Pomniki literatury hebrajskiej dają też możność skreślenia nie tylko przyczyn, ale nawet stopniowego zaniku tej instytucji. Trzeba zanotować, iż lewirat należy do rzędu najstarożytniejszych urządzeń społecznych Hebrajczyków; dowodem może służyć wzmianka o nim w jednym z pomników tego piśmiennictwa, bodaj najstarożytniejszym; jest to opowiadanie, zawarte w pierwszej księdze Mojżeszowej w rozdziale XXXVIII, 6—26; istnieje on nawet w II. wieku przed naszą erą, co dowodzi ustęp poniżej przytoczony z V księgi Mojżeszowej, w tym czasie zredergowanej ostatecznie: „gdyby mieszkali bracia pospołu, a zszedłby jeden z nich, nie mając syna, nie pójdzie żona onego zmarłego za męża obcego; brat jego wnijdzie do niej, a pojmie ją sobie za żonę, a prawem powinowactwa przyłączy ją sobie. A pierworodny syn, którego by porodziła, nazwany będzie imieniem brata jego zmarłego, aby nie było wygładzone imię jego z Izraela ⁷⁾).

Widzimy z tych przykładów stopniowe ograniczenia lewiratu. Rutę musiał poślubić krewniak męzowski, chociaż bardzo daleki, Tamar zaś miała być poślubioną bratu męzowskiemu, który się urodził po śmierci jej męża; w drugim jednak wieku ten ciężar spada wyłącznie na najstarszego dziewierza. Może on być zmuszony do tego kroku nawet drogą prawną: „a jeśliby nie chciał on mąż pojąć bratowej swojej, tedy pójdzie bratowa jego do bramy przed starsze i rzecze: nie chce brat męża mego wzbudzić bratu swemu imienia w Izraelu i nie chce mię prawem powinowactwa sobie przyłączyć. Tedy go przyzwowią starsi miasta onego i będą mówić z nim; a stanąwszy, jeśli rzecze: nie chce jej pojąć — przystąpi bratowa jego do niego przed oczyma starszych, a zzuje trzewik jego z nogi jego i plunie na twarz jego a odpowiadając, rzecze: tak się stanie mężowi, któryby nie bu-

---

⁶⁾ Księgi Ruty, IV., 3—6, 13.

⁷⁾ 5 Mojżeszowa, XXV., 5—6.

dował domu brata swego. I nazywać będą imię jego w Izraelu: dom wyzutego⁸⁾). Zwyczaj ten zwie się *chalicą*; jego tłumaczenie jest jasne, zrozumiałe; zżucie trzewika — to symbol gotowości wdowy uleść swemu dziewierzowi, jako małżonkowi prawnemu; plunięcie w twarz — to oznaka pogardy i oburzenia, które wywołuje w niej ten postępek. Ten obrzęd utrzymał się aż do dni naszych, lubo prawo talmudyczne bardzo nieprzychylnie zapatrzuje się na lewirat: tak wzbrania go ono w tym wypadku, gdy dziewierz urodził się po śmierci męża wdowy, oraz jeżeli w chwili zgonu swego brata, jest on już żonaty. Wedle znakomitego Mojżesza Majmonidesa, sławnego prawnika i uczonego, prawo odmowy przysługuje nietylko dziewierzowi, ale nawet wdowie⁹⁾).

Niewątpliwie — stopniowe zanikanie wielożeństwa wśród Hebrajczyków znakomicie sprzyjało zanikowi lewiratu: pewien komentator — Almona — chaldejskiego przekładu księgi Ruty w usta Booza wkłada wyrazy następne: „nie mogę ożenić się z nią, Ruta, albowiem mam już jedną żonę“. Jest to bardzo ważna wskazówka, albowiem dowodzi, że nawet przed powstaniem prawa talmudycznego wśród starożytnych Hebrajczyków rozpoczął się stanowczy zwrot ku monogamii; okoliczności zewnętrzne tak się złożyły, że Ezdrasz i Nehemiasz zabronili małżeństwa z kobietami obcemi, a ta konieczność sprzyjała jednożeństwu; w epoce panowania rzymskiego wśród Hebrajczyków, osiadłych w Europie, znikają ostatnie ślady poligamii¹⁰⁾).

Ten ustęp — mniemam — dość dokładnie określa lewirat oraz daje niejakię pojęcie o jego przeobrażeniu i zaniku; jest to jedna z form tego zwyczaju, spotykanego też u ludów ras różnych. Spotykamy go wśród Hindusów-Aryów, ale w formie nieco odmienniejszej, niewątpliwie starożytniejszej. Rozumiem przez to obowiązkowe pożycie miłosne nietylko wdowy z pozostałym najbliższym krewnym męzowskim, ale nawet kobiety zamężnej. w razie jej bezpłodności lub choroby męża. Wiadomo dobrze, że prawo dziedziczenia zwykle zawiera najwięcej przeżytków epoki minionej; otóż w prawie dziedzicznym hindustańskim znajdujemy niewątpliwie ślady najstarożytniejszej formy lewiratu, formy, nakazującej pożycie miłosne żonie, nawet za życia męża, z dziewierzem, lub — w braku jego — z najbliższym krewniakiem męzowskim,

---

⁸⁾ 5 Mojżeszowa, XXV., 7—10.

⁹⁾ Hurwicz. Przyczynek do historii hebrajskiego prawa rozwodowego. 1882 r. str. 33—45.

¹⁰⁾ Hurwicz, *Ibidem*, str. 13 i 14.

współrodowcem, członkiem wspólnego z nim rodu (gens, po sanskrycku gotra). Takie pożycie miłośne ma zawsze miejsce wówczas, jeżeli żona nie powiła dziecka płci męskiej. Prawodawstwo Manu ogranicza je aż do chwili urodzenia syna, ale jednocześnie zaświadcza fakt istnienia w Hindustanie lewiratu, nieograniczającego się chwilą przybycia na świat pierwszego dziecka płci męskiej. Sam prawodawca nie podzielał tej opinii, albowiem mniemał, iż winien on trwać tylko do osiągnięcia celu, t. j. urodzenia syna. Chłopiec, urodzony z tego związku, dziedziczył nietylko po swoim rodzicu, ale też i po mężu swojej matki. Zbiory praw hinduskich zaliczają do spadkobierców syna dziewierza lub najbliższego krewnego, urodzonego przez żonę jego bezpotomnego brata; taki spadkobierca nosi nazwę kṣetradża. Najstarożytniejsze zbiory prawa — Vaśistha i Vishnu — dopuszczają go do dziedziczenia zaraz po własnym synu osoby, której śmierć odkryła postępowanie spadkowe; późniejsze natomiast starają się usunąć jego prawa na plan dalszy. Nawet do dziś dnia do liczby spadkobierców dalszych zalicza się kṣetradża, stwierdzając tem samem istnienie w Hindustanie starożytnej formy lewiratu, tak pokrewnej poliandryi braterskiej ¹¹⁾.

Oprócz tej formy spotykamy inną, która niewątpliwie istniała w epoce Wed. „Gdzie wy jesteście wieczorem, Aszwiny, gdzie wy jesteście rano, gdzie wy macie nocleg, gdzie przebywaliście? Kto was przyjmuje do swego mieszkania, jak wdowa na swe łożo dziewierza, jak kobieta męża?” Na zasadzie tego urywku Wedy, profesor Miller przekonał się, że w Hindustanie istniał lewirat w formie opisanej. Ten pogląd znajduje zupełne potwierdzenie w następnych słowach prawa: „jeżeli dziewczyna straci męża po ślubie, niech weźmie ją dziewierz, zachowując przytem przepis następny: ustroiwszy ją w odzież białą, niech obcuje z nią, niewinną aż do urodzenia potomka płci męskiej ¹²⁾.

Inna wielka gałąź szczepu aryjskiego — Hellenowie — znała też różne formy lewiratu, jak starożytniejsze, tak i późniejsze. Z Iliady wiemy, że Helena po zgonie Parysa poślubiła jego brata rodzonego Dejfobosa ¹³⁾. Takie związki małżeńskie niewątpliwie spotykały się w Sparcie. „Likurg — mówi Ksenofont — pragnął, ażeby małżeństwa były zawierane, o ile można, pomiędzy osobni-

---

¹¹⁾ Mayer, Das Indische Erbrecht, 97.

¹²⁾ Manu, Księga IX. art. 69 i 70 Prz. angielski.

¹³⁾ Claudio Jannet. Les institutions sociales et les droits à Sparte. Paris 1885, 101.

kami jednego wieku. W tym wypadku, jeżeli w związku małżeńskim wstępował starzec z narzeczoną, bardzo młodą kobietą, wolno było mężowi sprowadzić żonie męczyznę młodego, obdarzonego, o ile można, zaletami fizycznymi i moralnymi. Obcowanie młodych ludzi winno być doprowadzić do urodzenia syna, którego ogłaszano spadkobiercą starca". Wprawdzie Ksenofont nie mówi, czy ów kochanek, dostarczony przez męża, był jego krewnym czy nie, ale z Plutarcha znamy opowiadanie o praktycznym zastosowaniu tego zwyczaju; znajdujemy je w biografii Pyrrusa. Król spartański Kleonim w bardzo podeszłym wieku ożenił się z prześliczną Chilonis. Nie będąc zdolnym do pożycia małżeńskiego, wyszukał on sam dla swej żony kochanka, swego wnuka, walecznego Akrotatusa, syna króla, Areusa. Ich stosunek miłosny nie tylko był znany ogólnie, ale nawet cieszył się uznaniem powszechnem. Tłumy ludu spotykały kochanka temi słowy: „Akrotatusie! obcuj z prześliczną Chilonis, a niech rodzi ona Sparcie waleczne i silne dzieci!" Rozumie się — dzieci zrodzone przez nią były uważane za rodzone dzieci Kleonima, które po nim miały odziedziczyć całe mienie. To opowiadanie Plutarcha jest tem jeszcze ciekawsze, że wskazuje na nieokreśloność terminu istnienia lewiratu.

W Atenach spotykamy tylko przeżytki tej instytucji. Wiadomo dobrze, że prawodawstwo Solona nakazuje jedynaczce a spadkobierczyni wyłącznej zawrzeć związku małżeńskie tylko z krewniakiem ojcowskim — agnatem; innego związku Epiklera nie mogła zawrzeć. Niewątpliwie — źródło tego postanowienia prawnego kryje się w istnieniu niegdyś w Atenach lewiratu, chociaż późniejszą podstawą jest chęć prawodawcy podtrzymania na dawniejszym poziomie ekonomicznym starych rodów eupatrydów. Wiemy też, że Solon pozwolił Epiklerze, nie mającej dzieci płci męskiej, zawierać miłosny stosunek z krewnym męzowskim... wedle wyboru własnego ¹⁴⁾). Plutarch podaje nam bardzo oryginalne tłumaczenie tego zwyczaju. Wedle niego pobudką ustanowienia była chęć sparaliżowania łakomstwa pieniężnego tych starców, którzy z tego powodu poślubiali bogate Epiklery; wiedząc, co ich oczekuje, biograf grecki mniema, że prędzej zgodzą się oni rzec małżeństwa, niżli narazić się na śmiech i pogardę. Rozumie się — to tłumaczenie jest błędem. Caillemer udowodnił to dostatecznie; zestawiając normy prawa helleńskiego z hinduskiem, przyszedł on do wniosku, że prawodawstwo utrzymało te staro-

---

¹⁴⁾ Caillemer, *Le droit de succession à Athènes*, pag. 47.

żytne formy małżeństwa przeważnie w interesie rodu i kultu przodków t. j. zapewnienia im obiat wieczystych, składanych przez naczelnika rodowego.

Dotąd nie mamy żadnych śladów istnienia lewiratu wśród ludów celtyckich, germańskich i słowiańskich. Wedle mnie — małem jest nawet prawdopodobieństwo, by je można byłoby odnaleść, albowiem o ustroju rodziny u Celtów bardzo mało co wiemy... z powodu braku źródeł; ustroje rodzinne Germanów i Słowian są już zbadane, chociażby w zarysach ogólnych, zwłaszcza u ostatnich... Nie można jednak twierdzić stanowczo i nieodwołalnie, by lewirat nigdy nie był znany tym ludom...

Lewirat spotykamy też wśród ludów ras rozmaitych. Stosunkowo dobrze i dokładnie zbadano ten zwyczaj wśród Kirgizów, ludu należącego do rasy żółtej. Omówię nieco obszerniej lewirat kirgizki, albowiem istnieje on wśród koczowników, gdy poprzednio opisywał go u ludów osiadłych. Mieszkając lat kilka nie z własnej woli w głębi Azji środkowej, badałem osobiście Kirgizów, korzystając z nadarzającej się sposobności. Przedewszystkiem zwróciły moją uwagę majątkowe stosunki koczowników, posiadające tyle przeżytków pierwotnej wspólności rodowej i rodzinnej. Pomijając niezmierzone stopy, stanowiące wspólną własność narodu kirgizkiego, nawet stada stanowią wspólną własność całej rodziny lub wspólnoty rodzinnej, którą rządzi tylko jej naczelnik, na każdym kroku spotykamy liczne przeżytki wspólności rodowej, wyrażającej się w najrozmaitszy sposób np. w spłacaniu wspólnem grzywien, kałymu ¹⁵⁾ i t. d. Dziś Kirgizi znają już tylko małżeństwo przez kupno, acz obrzędy weselne i zwyczaje zachowują dotąd dużo przeżytków małżeństwa przez porwanie. Wśród nich dozwolona jest poligamia, ale tylko bogatsi korzystają z tego pozwolenia; wogóle wielożeństwo chyli się do upadku. Mahometaństwo ograniczyło liczbę żon do 4, gdy dawniej można było ich mieć ilość nieograniczoną. Ale ten zakaz nie stosuje się do obowiązku dziewierza poślubienia wszystkich żon brata zmarłego. Ten obowiązek święty streszczają Kirgizi w dosadnem a obrazowem przysłowiu: „aga ulse — dżenge murias; at ulse — saurij muras“ t. j. gdy brat umrze, to bratowa — dziedzictwo; gdy koń zdechnie, to skóra — dziedzictwo. Wedle prawa zwyczajowego Kirgizów, samo swatowstwo ustanawia już prawne zobowiązanie pomiędzy dwiema rodzinami, zatem w razie

---

¹⁵⁾ Kałym, to opłata, którą składa oblubieniec wraz ze swym rodem rodzicom lub krewnym oblubienicy.

śmierci oblubienicy musi ją zastąpić siostra lub najbliższa krewna. Śmierć żony nie wkłada na męża ani najmniejszych obowiązków, inaczej natomiast dzieje się, gdy umrze mąż; żony winne nosić w ciągu roku żałobę, oraz wzbrania się im w ciągu stu dni wyjść powtórnie za mąż. Jeżeli zmarły pozostawił po sobie braci, to najstarszy winien poślubić jego wszystkie żony. Dawniej wola kobiety nic nie znaczyła, dziś nawet na tę okoliczność zwraca się bardzo mało uwagi. Niedawno jeszcze — w razie odmowy — przywiązywano wdowę do 4 słupów za ręce i nogi, zakuwano w pęta żelazne, ćwiczono nago i t. d., starając się w ten sposób osiągnąć jej zgodę. Dziś już bardzo rzadko uciekają się do środków podobnych; zastąpiły je inne, łagodniejsze nieco n. p. sadzanie do jamy, wykopanej w ziemi, zwykle też skuteczniejsze. Zresztą wdowa, która nie chce poślubić najstarszego dziewczęcia, może poślubić innego krewniaka męzowskiego... wedle własnego wyboru, ale musi wykupić to prawo od najstarszego dziewczęcia. W tym celu składa mu ona mały podarek, który uważać raczej należy za symbol, niż za dar rzeczywisty. Kobieta, któraby chciała poślubić osobę postronną, poczytuje się za rozpustnicę, za istotę, której obecność kala wszystkich. W razie jej ucieczki męczyzna, który odważył się ją uwieść i poślubić, płaci t. z. „bas-dżaksy“ t. j. 5 wielbłądów; grzywnę tę pobierają krewni męzowscy. W razie udania się wdowy pod opiekę władz rosyjskich, które w tych razach stosują ogólne prawo cywilne, rody męzowski i ojcowski wyrzekają się jej uroczyscie; los takiej kobiety bywa zawsze opłakany; kończy ona zwykle nierządem i więzieniem¹⁶⁾.

Ważną bardzo okolicznością w tych wypadkach są dzieci. Zdarza się, że wdowa bezdzietna zwalnia się od obowiązku poślubienia dziewczęcia lub jego najbliższego krewniaka; wówczas może ona wrócić do swego rodu. Dzieje się to, ale bardzo rzadko. Rozumie się, dzieje się niekiedy, że wdowa nie ma kogo poślubić, albowiem nie tylko bracia męzowscy, ale i bliscy krewni wymarli. Ponieważ na dalszych ten obowiązek nie rozciąga się,

---

¹⁶⁾ Miejscowa ustawa administracyjna z r. 1869 pozostawia Kirgizom szeroki samorząd i własne, wedle prawa zwyczajowego, sądownictwo, do którego nie należą tylko sprawy o zbrodnie stanu, morderstwo i fałszowanie monety. Sprawy pomiędzy Kirgizami a nie Kirgizami i wykroczenia, popełnione przez Kirgizów w obrębie miast, wsi i stanic kozackich, podlegają sądom rosyjskim. Wspomniana ustawa dozwala kobietom kirgizkim w sprawach rodzinnych zanosić skargi do władz administracyjnych, które w tych wypadkach stosują ogólne prawo cywilne; cel — ochrona kobiety, ale w praktyce nie osiąga się go zupełnie.

dlatego wówczas wraca kobieta do swego rodu, otrzymując $\frac{1}{6}$ część mienia męzowskiego. W ostatnich czasach w tych wypadkach zaczęto uwalniać nawet wdowy dietne, pozwalając im zabrać z sobą najmłodsze dziecko oraz $\frac{1}{8}$ część spadku po mężu; dziecko to zalicza się wówczas do rodu matczynego. Ten zwyczaj — to tylko łaska, której źródła kryją się w rosyjsko-kulturowych wpływach.

Oprócz tej formy lewiratu istnieje wśród Kirgizów jeszcze inna, o wiele starożytniejsza. Kirgiz bezdzietny niekiedy wyszukuje dla swej żony kochanka, zwykle krewniaka; dzieci, urodzone z tego stosunku miłosnego, są uznawane za prawne. Prawo zwyczajowe kirgizkie surowo karze cudzołóstwo¹⁷⁾, ale w podobnych wypadkach toleruje je. Wogóle wypadki podobne zdarzają się bardzo rzadko, ale istnieją niewątpliwie; dowodem mogą służyć wyroki „bijów“¹⁸⁾. Przytoczę jeden: Kirgiz bezdzietny zmusił swą żonę do zawiązania stosunków miłosnych z pewnym Sarem, mieszkającym w stepie. Kobieta urodziła córkę; jej mąż nie chciał jej uznać za dziecko prawe, ale wyrok „bijów“ nakazał mu to zrobić. Zresztą Kirgiz ma prawo nie tylko wynająć swą żonę komu innemu, ale nawet ją sprzedać za żonę. Podobne przykłady zdarzają się dotąd¹⁹⁾.

Wogóle wśród Kirgizów spotykamy jeszcze nader liczne przeżytki zamierzchłej epoki; do nich należy lewirat w obu formach powyżej opisanych; do nich należy pobratymstwo rodowe, godła i hasła rodowe i t. d. Spotykamy też jeszcze zbyt wyraźne ślady szamanizmu, pomimo tego, iż lud oficjalnie wyznaje mahometanństwo, ale wśród koczowników nie można spotkać ani krzty fanatyzmu, natomiast panuje najzupełniejsza obojętność religijna. Tatarzy syberyjscy, gorliwi Mahometanie, twierdzą, że wiara w proroka nie wywarła na Kirgizów najmniejszego wpływu, i mają słuszość.

---

¹⁷⁾ Przedtem kobietę wraz z jej kochankiem karano śmiercią, wieszając na wielbłądzie po obu stronach.

¹⁸⁾ Kirgizi, leciwi, zamożni, uczciwi, a znający prawo zwyczajowe, nazywają się „bijami“; wyrokuja oni we wszelkich sprawach, ale z prawem apelacyi do powiatowego i obwodowego zjazdu „bijów“. Wyroki ich są prawomocne.

¹⁹⁾ „Materiały do zbadania prawnych zwyczajów Kirgizów“. Omsk, 1886 r. Jest to zbiór prawa, którym muszą kierować się władze w stosunkach z Kirgizami w Turkestanie, a to na mocy rozporządzenia miejscowego generał-gubernatora.

II.

Różne formy lewiratu spotykamy w rozmaitych zakątkach kuli ziemskiej; istnieje on u Osetynów, Górali kaukazkich, wielu plemion Afryki wschodniej, zwłaszcza u Kafrów, w Polinezyi i Nowej Holandyi, tudzież u wielu plemion Ameryki północnej i środkowej i t. d. Wogóle jego szerokie rozpowszechnienie jest stwierdzonem dostatecznie; ta okoliczność każe mniemać, iż przyczyny powstania, rozwoju i zaniku tej instytucyi były ogólne, kryły się w warunkach poprzedzającego ustroju społecznego. Powyżej stwierdziłem istnienie dwóch form lewiratu: pierwsza — to pożycie miłosne bezdzietnej kobiety za życia jej męża bądź z dziewierzem, bądź z najbliższym krewniakiem męzowskim; druga — to obowiązek poślubienia wdowy przez brata zmarłego lub jego najbliższego krewnego. Niekiedy spotykamy tylko jedną z wspomnianych form lub jej przeżytki, niekiedy zaś obie istnieją równocześnie n. p. u Kirgizów. Warto jednak zauważyć, że forma pierwsza spotyka się względnie bardzo rzadko, natomiast druga — dość często. Ta okoliczność oraz pomniki dziejowe i inne przeżytki zamierzchłej doby każą stanowczo mniemać, iż pierwsza wyprzedziła w czasie drugą. W każdym razie możemy śmiało twierdzić, że lewirat w swej formie starożytniejszej rozwinął się dopiero wówczas, gdy zaczęła się wyłaniać rodzina patryarchalna wraz z kultem przodków i początkami własności osobistej. Rozumie się — bardzo ważnym czynnikiem w rozwoju tej instytucyi było małżeństwo przez porwanie, a potem przez kupno, zwłaszcza to ostatnie. Wogóle powstanie lewiratu — mniemam — było nierównoczesnem: stopień uspołecznienia, tak zależny od tylu okoliczności, rozstrzygał tę kwestyę; stopień uspołecznienia też przeważnie wpływał na jego przeobrażanie się i stopniowe ograniczanie.

Dzieje prawa hebrajskiego przedstawiają bardzo dobry przykład: wiemy, iż Booz, bardzo daleki krewny męża Ruty, musiał poślubić jego wdowę; w II-gim wieku przed Nar. Chrystusa ten obowiązek już tylko ciąży na najstarszym dziewierzem; prawo tal-mudyczne nareszcie zwalnia wdowę od obowiązku poślubienia dziewierza, który urodził się po zgonie jej męża; wreszcie Majmonides mniema, iż ma prawo ona wyrzec się małżeństwa przymusowego. Podobne ograniczenia stopniowe spotykamy wśród Kirgizów. Dawniej każdy krewniak męzowski musiał poślubić jego wdowę, gdy nie było bliższych; dziś ten obowiązek ciąży tylko na agnatach aż do piątego stopnia. Takim jest przynajmniej zdanie Kirgizów, obeznanych z ludowem prawem zwyczajowem. Widzimy też w Hindustanie stopniowy zanik praw ksetradży;

to samo działo się wśród Osetynów. Proces więc zanikania lewiratu sprowadzał się do stopniowego ograniczenia liczby osób, z których jedną wdowa musiała poślubić, z drugiej zaś strony — zaczęto powoli a stopniowo uznawać ją za człowieka, posiadającego własne sympaty i antypaty; jednocześnie też z zanikiem tego zwyczaju, odbywało się stopniowe wyzwolenie kobiety z pęt rodziny patryarchalnej.

W kwestyi powstania lewiratu istnieją dwie teorye: pierwsza uważa tę instytucję za przeżytek t. z. poliandryi braterskiej, druga zaś mniema, iż małżeństwo przez kupno wraz z powstaniem i rozwojem rodziny patryarchalnej tudzież własności rodowej położyło jej początek. Pierwotny bezład płciowy drogą stopniowego ograniczenia powoli doprowadził do spółności kobiet w większych związkach rodowych. Gdy rody rozpadły się na poszczególne spółnoty rodzinne, spółność kobiet zachowała się wśród nich; z niej powoli rozwinał się lewirat, uwzględniający kult przodków i interesy rozwijającej się własności. Takie małżeństwa zbiorowe dotychczas istnieją; dość tu przytoczyć słowa podróżnika Shorte'a, który o Todasach tak mówi: „jeżeli istnieje 4 lub 5 braci, z których starszy, doszedłszy do wieku odpowiedniego, zawrze związki małżeńskie, to jego żona rości prawo do wszystkich jego pozostałych braci, jak do swych mężów, ci zaś, podrosłszy i doczekawszy się dojrzałości płciowej, stają się stopniowo jej mężami. Wszakże jeżeli żona posiada siostrę lub siostry, to one, osiągnawszy dojrzałość płciową, stają się po kolei żonami męża swej siostry lub mężów swej siostry. W ten sposób rodzina, składająca się z kilku braci, może stosownie do okoliczności posiadać albo jedną żonę dla wszystkich, albo kilka. W każdym razie jednak, czy żona będzie jedna, czy też kilka, rodzina mieszka pod jednym dachem i wszyscy jej członkowie pozostają z sobą w bezładnych stosunkach miłosnych“. Jest to czysta forma poliandryi braterskiej, nie obcej i Słowianom, gdyż ustawa kościelna Jarosława z w. XI. zawiera takie postanowienie: „oże dwa brata budut s jedinoju żenoju, episkopu 100 grywien, a żonka w dom cerkownyj“. Istnienie tej formy poliandryi nie da się zaprzeczyć w Hindustanie i Helladzie starożytnej. Niewątpliwie z niej powstał lewirat, jako jej pozostałość, przeżytek. Wedle tej teorii jest więc lewirat przeżytkiem dawno zamierchłej przeszłości, na którego utrzymanie wpłynął dodatnio kult przodków i powstająca własność rodowa. Wiemy dobrze, czem dla tego kultu jest starszy syn zmarłego, który tylko jedynie może składać obiady duchom przodków; dzieje i różne pomniki

przeszłości bardzo dokładnie a jasno określają to. Jeżeli więc zmarł brat starszy, nie pozostawiając syna, to drogą naturalną rozwinęła się myśl, by młodszy pojął wdowę, aby „wzbudzić imię zmarłego w Izraelu“, jak się wyrażają pomniki literatury hebrajskiej. Kobieta była niewolnicą kupioną czy branką pojmaną, zatem rzeczą, stanowiącą obiekt własności... Taką jest w zarysach ogólnych teoria pierwsza.

Druga mniema, że źródła lewiratu kryją się w prawie własności rodu do kobiety nabytej, czy zdobytej. Można mniemać, że Booz ma prawo poślubić Rutę na tej samej zasadzie, na jakiej ma prawo pierwszeństwa do pokupu i wykupu kawałka ziemi, należącej niegdyś do jego współrodowców. Pozostaje więc mniemać, iż źródłem tej instytucji jest prawo własności na wdowę zmarłego. Ten pogląd podziela Spencer. Zdaje mi się jednak, iż w obyczajach ludów pierwotnych można z łatwością znaleźć inne, o wiele bardziej naturalne objaśnienie tej sprawy. Ponieważ we wczesnych ustrojach społecznych żony uważanemi były jako własność, przeto dziedziczono je w taki sam sposób, jak i inne rodzaje własności. Kiedy czytamy, że wśród „Bellabollahów żona zmarłego przeniesioną zostaje do haremu jego brata“, że pośród Julów „wdowa przeniesioną zostaje do brata zmarłego jej męża“ i t. d... wówczas rodzi się u nas podejrzenie, że wzięcie na własność żony brata, nie ma nic wspólnego z poliandryą. Pogląd ten byłby zupełnie słuszny, gdyby go można było pogodzić z faktem istnienia najstarszożytniejszej formy lewiratu, pochodzącej niewątpliwie od poliandryi. Fakty współczesne potwierdzają to. Dzisiejszy lewirat wśród Kirgizów niewątpliwie utrzymuje się tylko dzięki małżeństwu przez kupno; płacąc kałym, na który składają się prócz oblubieńca jego współrodowcy, ród nabywa niezaprzeczone prawo własności do kobiety kupionej. W ten sposób sami Kirgizi tłumaczą istnienie tego zwyczaju. Warto wszakże zanotować, że wedle pojęć ludu rzecz kupiona może być wykupioną; nigdy jednak nie zdarzało się, by zwrot kałymu zwalniał wdowę od jej obowiązku. Przeczy też temu tłumaczeniu fakt istnienia starożytniejszej formy lewiratu. Mniemam — źródłem lewiratu Kirgizów jest niegdyś istniejąca wśród nich poliandrya. Podtrzymuje go i zapewnia mu względną trwałość małżeństwo przez kupno, oparte na prawie własności rodu do kobiet nabytych. Zdaniem mojem, to tłumaczenie da się zastosować do wszystkich ludów, które znały lub znają tę instytucję, jeśli uwzględnimy w wypadkach poszczególnych wymagania kultu przodków.

Jan Witort.

Kilka słów o świekroście

(z powodu artykułu p. Dra Franki: „Ślidy snochactwa w naszych horach“).

Znany pracownik naukowy Dr. Iwan Franko umieścił w piśmie „Żytie i słowo“ na r. 1895 artykuł p. t. „Ślidy snochactwa w naszych horach“; pracy tej nie czytałem, bo pismo to nie dochodzi do rąk moich, ale korzystam z obszernego streszczenia p. Adolfa Strzeleckiego, umieszczonego w 6 i 7 zeszytach „Ludu“ z r. 1895 p. t. „Fragment z dziejów rodziny“, by dodać wiązanke faktów i nieco wyjaśnień. To zastrzeżenie jest koniecznem, by usunąć nieporozumienia możliwe. Nie pragnę też polemiki z p. Franką, acz na jego poglądy niezupełnie się zgadzam. Przedewszystkiem trzeba omówić kwestyę terminu: na oznaczenie pożycia miłosnego świekra z synową użyto w naszym języku dwóch wyrazów: świekrostwo i snochactwo. Pierwszy wyraz jest czysto polskim, drugi zaś nosi wyraźne ślady ruskie lub nawet rosyjskie, albowiem synowa po rosyjsku „snocha“, świekier, pozostający z nią w stosunkach miłosnych — „snochacz“. Zdaje mi się, że wypada unikać obcych naleciałości, stwarzając nowe wyrazy tudzież nową terminologię, która winna być czysto swojska. Wszakże ta kwestya jest dość podrzędna, jej rozstrzygnięcie pozostawiam znawcom naszej mowy, sam zaś wracam do rzeczy. Otóż świekrostwo jest bardzo rozpowszechnionem w Wielkorosyi i na Syberyi wśród Rosyan; jego ślady wyraźne spotykamy wśród Rusinów, ale natomiast niczego podobnego nie spotkano wśród Białorusinów. Nie będę badał ani przyczyn powstania tego zjawiska, ani jego rozwoju i zaniku stopniowego, ale tylko przytoczę wiązanke danych, świadczących o jego rozpowszechnieniu wśród Słowian wschodnich, niemal wyłącznie Rosyan.

Starożytne pomniki prawne niewątpliwie stwierdzają starożytność i rozpowszechnienie się szerokie świekrostwa. Ustawa kościelna Jarosława I. głosi wyraźnie: „aże świekor so snochoju budiet, to episkopu 100 grywien i epitimia po zakonu“; ten przepis zawiera się w 17 artykule ustawy. Jego starożytność potwierdzają też środki, do których uciekał się kościół i rząd od bardzo dawna, bo aż od XI. w. Potwierdzają ten pogląd też obrzędy weselne, które zachowały się dotąd w niektórych odległych okolicach. W powiecie Mezeńskim, gub. Archangielskiej, istnieje obrzęd następny: gdy po ślubie państwo młodzi zjawiają się w chacie ojcowskiej, wówczas oblubienica zakrywa twarz chu-

stką; swiekier chce podnieść zasłonę, ona nie pozwala; proponuje jej pieniądze i stroje, dotykając bochnem chleba do czoła... Panna młoda nie zgadza się; „no nareszcie — mówi swiekier — daję ci syna swego“! Wówczas oblubienica podnosi zasłonę. Podobny obrzęd istnieje w pow. Pskowskim. Po ślubie, w domu rodziców p. młodego družba ich pyta: „Ojcie i mateczko, czy wam podoba się, com przyprowadził“? Ojciec odpowiada: „podobna się, ale trzeba zobaczyć!“ Bierze bicz, podnosi biczyskiem zasłonę, zakreśla niem koło około głów nowopoślubionych i wraz z zasłoną ucieka z izby; goście, starają się odebrać ją; jeżeli to im się uda, wówczas gospodarz musi ich ugościć wódką. Sądzę, że łatwo zrozumieć treść tego obrzędu symbolicznego: zasłona na twarzy p. młodej ma oznaczać, że od tej chwili winna należeć ona tylko wyłącznie do męża; walka o zasłonę wskazuje, że na nią rości też prawa ojciec męża, swiekier. Podkreślam też, że bicz u Rosyan, a pałka u Rusinów, to symbol władzy, którą dzierży pan domu, gospodarz.

W innych okolicach już nie spotykamy żadnych śladów tego obrzędu. Niemniej jaskrawe świadectwo na kwestyę rozpowszechnienia swiekrostwa rzucają dokumenty archiwów, zwłaszcza syberyjskich; n. p. w r. 1749 pewien włościanin z okolic Jenisiejska zaniósł skargę do biskupa miejscowego, prosząc o rozwód. W skardze pisał on, iż ojciec ożenił go, gdy miał lat 7 z 40-letnią dziewczyną, która ma już lat 60 i żoną mu być nie może; jest to motyw podania. Rzeczywiście zdarzało się bardzo często, że ojcowie żenili swych synów nieletnich, by korzystać z ich żon. Zwyczaj ten wywołał bardzo ostrą krytykę Łomonosowa, który tłumaczył go swiekrostwem. Pomimo zakazów prawnych i kościelnych nie znikł on jeszcze doszczętnie, bo często duchowni za kilka rubli dają śluby młodzieńcom, którzy nie ukończyli 18 lat. Wogóle swiekrostwo spotyka się w całej prawie Rosyi, a zwłaszcza północnej. W gub. Archangielskiej wśród t. z. Waganów¹⁾ jest ono niemal powszechnem. By przekonać mię o tem, duchowny prawosławny opowiedział fakt następny. Około roku 1860 w pewnej wsi nad Wagą wciągano na dzwonnice nowy dzwon, ale robota szła oporem. Obecny dyak cerkiewny, przypisując tę okoliczność wielkiej ilości grzeszników, wśród pracujących, rzekł głośno: „kto snochacz, tot otoidi“! I prawie połowa włościan odeszła precz. Nie mniej rozpowszechnionem jest swiekrostwo na

---

¹⁾ Tę nazwę noszą mieszkańcy pobraża rzeki Wagi, dopływu Dzwiny północnej.

Syberyi, zwłaszcza w dzikich ustroniach Ałtaju, gdzie dotąd jeszcze istnieją ogromne społeczności rodzinne. Dawniej było ono bardzo rozpowszechnionem wśród kozaków syberyjskich, ale surowe środki przedsięwzięte przez władzę wojskową, oraz zmiana okoliczności osłabiły je w znacznym stopniu. Mimo to jednak sąd kozaczy osady Ulbinka około Ust'kamienogorska latem 1885 r. roztrząsał sprawę podobną. Sprawy o świekrostwo spotykają się dość często w t. z. sądach włościańskich; wyroki są wogóle bardzo łagodne... Można z nich wywnioskować, że lud niemal utożsamia je z rozpustą, oraz uważa je za grzech. Dodam tu i to, że t. zw. Starowiercy, zwłaszcza nie uznający hierarchii kościelnej, a nie należący do sekt racjonalistycznych, dotąd jeszcze świekrostwo rzadko uznają za grzech, przynajmniej w Ziemi Wojska Dońskiego, jak twierdzi p. Nikulin. Przysłowia rosyjskie, dotyczące świekrostwa, są liczne i obrazowe: „snoška u świekra gospożeńka“, „smałczywaj niewiestka — sarafan kupłu“, „prigołub' snoškeńka — gospożoj budiesz“ i t. d. Wszyscy badacze i etnografowie, oraz zbiory prawa zwyczajowego i wogóle ludoznawcze zgodnie stwierdzają szerokie rozpowszechnienie świekrostwa, ale też stwierdzają jednogłośnie, iż istnieją one tylko w t. z. rodzinach wielkich (bolszaja s'iemja) czyli wspólnotach rodzinnych. Jest to okoliczność bardzo jasna a zrozumiała, ale z tego nie wynika, by zawsze i wszędzie istnienie wspólnoty rodzinnej było nieodłącznem od świekrostwa; fakty potwierdzają to zdanie. Wspólnoty rodzinne dotąd istnieją jeszcze wśród ludu litewskiego (Wisła 1895 r. I. zesz.), ale nawet najmniejszych śladów świekrostwa nie udało mi się odszukać, pomimo starannych poszukiwań. Nikt dotąd ani razu, o ile wiem, nie stwierdził istnienia tego zwyczaju wśród Białorusinów, którzy — dzięki okolicznościom nieprzyjawnym i warunkom miejscowym — zachowali tyle przeżytków zamierzchłej przeszłości. Zdaje się, że świekrostwo nigdy nie istniało wśród ludu polskiego, acz istnienie wspólnot rodzinnych nie podlega zaprzeczeniu. Nie istnieje ono również u Słowian południowych, chociaż wśród nich forma pożycia w zadrudze jest szeroko rozpowszechniona. Niema też śladów świekrostwa u Tatarów kazańskich i syberyjskich, acz żyją oni w rodzinach wielkich. Nie mają też tego zwyczaju Kirgizi, liczni koczownicy Azji środkowej; zwykle u nich tak bywa, że nawet po wielu latach pożycia w jednym aule świekier nie zna swojej synowej. Odośne obyczaje są przestrzegane bardzo surowo; raz tylko jeden w życiu świekier może widzieć swoją synową, a mianowicie wówczas, gdy ona przybywa do aulu męzowskiego. Zwyczaj każe, by

w jurcie (namiocie) jej męża był świekier wraz z licznymi gośćmi; przy wejściu jeden ze śpiewaków na chwilę tylko podejmuje pałeczką zasłonę z twarzy... Synowa otrzymuje osobny podarek „kuriumdyk“; cały ten obrzęd zowie się „kiełyn-kuriumdyk“. Zwyczaj kirgizkie stanowczo wzbraniają wszelkich stosunków towarzyskich pomiędzy świekrem a synową; nie wolno też zięciowi przynajmniej w ciągu 3 lat widzieć swojej teściowej. W tych warunkach świekrostwo jest u Kirgizów zupełnie nieznanem, lubo wspólnoty rodzinne, jako skutek rozpadania się ojcowskiego ustroju rodowego, spotykają się bardzo często; władza ich naczelnika jest niemal nieograniczona; wobec niego członkowie nie posiadają żadnych praw, ale tylko obowiązki.

Jeszcze tu dodam słów parę. Ludzie wiarogodni a umysłowo wykształceni zapewniali mię, że wśród Ostyaków i Samojedów można spotykać wspólnoty rodzinne, pozostałości zanikającego rodu ojcowskiego; mimo to jednak ludy te nie znają świekrostwa, jak zapewniają mieszkańcy miejscowi oraz badacze, którzy zetknęli się z nimi. Naturalnie — możnaby było przytoczyć z literatury etnograficznej cały szereg faktów, popierających zdanie, że świekrostwo nie zawsze idzie w parze, przynajmniej w okresach późniejszych, z istnieniem wspólnot rodzinnych, patryarchalnych. Mniemam przeto, że uogólnienie p. Franki jest zbyt hypotetycznem, zbyt śmiałem... Na zakończenie jeszcze raz powtórzę: polemizować w tej kwestyi i nie życzę sobie i nie mam możliwości, pragnę tylko rzucić parę promyczków światła na nią.

Jan Witort.

Ludowe nazwy miejscowe w powiecie Brzeskim w Galicyi

napisał **Dr. Karol Mátyás.**

(Ciąg dalszy).

VI. Gmina Borowa.

A. Wieś Borowa.

„Borowa po tem się nazywá, że na tem miejscu były duże lasy, zwane borami, a w tych lasach rosło tyz dużo borówek“.

B. Przysiółki i osady.

1. Budzyń, najstarsza osada, która dała początek gminie, składa się z kilku zagród. Pierwsi osadnicy, którzy lasy za-

częli korczować i uprawiać na rolę, stawiali sobie zrazu budy na mieszkanie; od tych bud pochodzi nazwa tej pierwotnej osady Budzyń i gruntów w tej miejscowości Budziska. Inni wywodzą nazwę Budzyń od chłopą Budzynia, który tu mieszkał niegdyś i grunt posiadał.

2. Na roli, również stara osada. Była to jedna rola, na której siedział niegdyś jeden zamożny gospodarz; dziś na tem miejscu jest sześciu gospodarzów, „ale ich w cały wsi ludzie nazywają, że są na roli.“
3. No w a wieś, „potem sie nazywá, że powstała przed niedawnemi casy. Pirwy stały tu krzaki, ludzie je wykopali, pobudowali sie na tem miejscu i wyrobili ziemie na orne pole“.

C. Zagrody.

1. Rakówka, bo należała pierwiej do gospodarza nazwiskiem Rak.
2. Myszkówka, od właściciela chłopą nazwiskiem Myszka.
3. Karolówka od właściciela chłopą, któremu było na imię Karol.
4. Wilczuszówka, zagroda blisko lasu. Na polach, należących do tej zagrody, (zwanych także Wilczuszówką), miały się kiedyś dawno schodzić gromadami wilki, a ludzie wykopywali wielkie jamy, do których wilki wpadały i tam ginęły z głodu, albo je ludzie zabijali.

D. Ogrody.

O. pod Potockiem „bo tam miéská chłop Potocek.

E. Role.

a) Pola.

1. Chaupnisko, „bo tam dawnó stała chaupa“.
2. Gliniki przy Klocku, „nazywá sie po tem, że má glebe gliniastá, i od chłopą, zwanego Klockiem, który nie zyje. S tego pola bierze się glinę na różną potrzeb“.
3. Górka, „bo lezy na górze
4. Na Barańskiem, „bo tam dawni paśli barany“.
5. Na budzisku, „bo tam dawnó stały budy (p. w. B. lp. 1).
6. Na chaupniskach, „bo tam dawnó stały chaupy“.
7. Nad chaupą, „bo go (scil. pole) má gospodarz nad chaupą“.

8. Nad chaupą w górze, „bo leży w górze nad chaupą“.
9. Nad dębiną pańską, „bo leży nad polem dworskiem, na którym rosła dawni dębina“.
10. Nad groblą, „bo jes w tem miejscu jakoby obwałowane, gdzie miał być dawni stąg do młujna (młyna)“.
11. Nad gruską, „bo jes nad dużą gruską, co rośnie samą w polu“.
12. Nad krzakami, „bo się ciągnie ponad krzakami“.
13. Nad lasem, bo jes nad lasem“.
14. Nad Majchrzykiem, „bo tam miejską chłop Majchrzyk“.
15. Nad rówienką, „bo leży nad polem równem, zwanem na rówience“.
16. Nad stągkiem, „bo leży nad stągkiem“.
17. Nad studnią, „bo leży nad studnią“.
18. Na górcie, „bo leży na górcie“.
19. Na lemiérzu, „bo dawni na tem miejscu pálili węgle“.
20. Na łazie, „bo tam dawni były łazy (ścieżki)“.
21. Na łące, bo jes z łaki wyrobione“.
22. Na pagórku, „bo leży na pagórku“.
23. Naprzeciw skały, „bo leży naprzeciw skały“.
24. Na przygórzu, „bo jes na przydolinie“.
25. Na rówience, j. w. D. lp. 15.
26. Na wierzchowinie, „bo wierzchem, górą się ciągnie“.
27. Od granicy Hrabiego, „bo leży przy grontach jednego chłopą, co go nazywają Hrabią, a nazywają go po tem Hrabią, bo má wielgie wole“.
28. Pod chaupą, „bo leży pod chaupą“.
29. Podedrogą, „bo tak jes“.
30. Pod gościńcem, j. w. E. lp. 29.
31. Pod granicą „bo jest pod granicą wsi“.
32. Pod granicą w dołkach, „bo leży przy granicy wsi i tam bardzo dolno“.
33. Pod Iskrą, „bo tam podle (obok, w sąsiedztwie) siedział chłop, nazywał się Iskra“.
34. Pod Jankosiem, „bo tam miejską chłop Jankoś“.
35. Pod lasem, „bo leży pod lasem“.
36. Pod miedzą, „bo leży przy miedzy nizi“.
37. Pod śliwiną, „bo tam stoją śliwy“.
38. Pod wygonem, „bo tam jes wygon, którym bydło pędzą na paswisko“.
39. Pole długie za górą, „bo się ciągnie długo za górą“.

40. Pole wielgie nad Borzykoskiem, „bo jes duze i granicy z grontem chłopa Borzykoskiego, który zyje“.
41. Przed chaupą, „bo tak lezy“.
42. Przed śliwiną, „bo tak lezy“.
43. Przed studnią na łazach, „bo tam były łazy i jes studnia“.
44. Przy górcie, „bo lezy przy niewielgi górcie“.
45. Przygórze, j. w. E. lp. 24.
46. Przy górze pod Zelaznem, „bo jes w takim położeniu, a granicy od chłopa, którego od wielgi skapości Zelaznem nazywają“.
47. Przy Klocku, j. w. E. lp. 2.
48. Rówienka od pańskiego, „bo granicy s pańskim grontem“.
49. Równia, „bo jes równa jak stół“.
50. W dębinie na pagórku, „bo tam stały dawni dęby i jes przy pagórku“.
51. W dołkach, „bo tam jes dolina, a dawni były doły powy-rabiane od wody“.
52. W górcie pod granicą księża, „bo jes granica od grontów plebańskich“.
53. W młuncyskach, „bo w tem miejscu miał być młujn, ale tego nikt nie pamiętá“.
54. W pagórku, „bo jes na górze“.
55. W paryji, „bo jest w paryji“.
56. Za chaupą, „bo tak lezy“.
57. Za drogą, tak samo.
58. Za górą, tak samo.
59. Za górą w lesie, „bo lezy za górą pośród lasu“.
60. Zakrętek, bo jes na zakręcie drogi“.
61. Za stodołą, „bo tak sie ciągnie“.

b) *Stajonka.*

62. Kącina, „bo jes w kacie“.
63. Stajonko od Ciérniakowego, „bo lezy przy groncie chłopa, co się nazywa Ciérniák, juz ten chłop nie zyje“.
64. Krzemienice u liski, „bo má gront krzemieny i tam obok stoją krzaki liscyny“.
65. Nad studnią, j. w. E. lp. 17.
66. Pod granicą księża, „bo tam granicą gronta plebańskie“
67. Pod studnią, „bo tak jes“.
68. Pod stodołą, tak samo.

69. Przed studnią, t. s.
70. Przy łązku, „bo tam był z krzaków wyrobiony łązek“.
71. W granicach, „bo jes od granicy gminy Dzierżanin“.
72. Za paryją, „bo leży za paryją“.
73. Za stodołą, tak samo.

F. Łąki.

1. Dolina od Dudkowego, „bo leży przy polu gospodarza, co sie nazywá „Dudek“.
2. Łąka gniadą, „bo taká na ni trawa rośnie, co wyglądá gniado“.
3. Łąka od Jadámowego, „bo granicy s polem chłopa, co mu na jimie Jadám — wołają na niego po jimieniu“.
4. Łąka na bagnie, „bo jes bagno“.
5. Łąka na budzisku, „ba tam dawno stała buda (por. E. lp. 5).
6. Łąka nad Klimkiem, „bo leży nad osiedlem (zagrodą) chłopa Klimka“.
7. Łąka na Martykówce, „bo była własnością chłopa Martyki, terás jes w innych rękach“.
8. Łąka na równi, „bo jes równienka“.
9. Łąka od Gąski, „bo tam siedzi chłop Gąska“.
10. Łąka pod granicą, „bo tak leży“.
11. Łąka pod krzakami, tak samo.
12. Łąka w dolinie, „bo jes dolina“.
13. Łąka w dołkach, j. w. E. lp. 51.
14. Łąka w paryji, j. w. E. lp. 55.

G. Pastwiska.

1. Nad Klimkiem, j. w. F. lp. 6.
2. Paswisko nad rzéką, „bo leży nad rzéką“.
3. Paswisko na tamty stronie, „bo go niejako oddziela rzéka i jes za nią“.
4. Paswisko pod granicą księżą, „bo tam granicą gronta plebańskie (por. E. lp. 66).

H. Krzaki.

1. K. nad budziskiem, „bo tam nize miała stać buda, który nikt nie pamiętá“.
2. K. nad Klimkiem, (por. F. lp. 6 i G. lp. 1).
3. K. nad pańską dębina (por. E. lp. 9).

4. K. na łązie, „bo tam dawni były łązy“, (por. E. lp. 20).
5. K. na łązie nad Tomasem, „bo tam mińska chłop Tomas“.
6. K. pod Fularą, „bo tam mińska gospodarz Fulara“.
7. K. pod łąką, „bo tak stoja“.
8. K. pod Tomasem, j. w. H. lp. 5.
9. K. za stodołą, „bo tam stoja“.

VII. Gmina Borzęcin.

A. Wieś Borzęcin.

Wieś Borzęcin początkowo nazywała się Bodzęcinek. Tę pierwotną nawę otrzymała, jak tradycja niesie, od biskupa krakowskiego ks. Bodzanty, założyciela tej wsi, który był właścicielem dóbr Radłowskich (Radłów), a więc i tej miejscowości, należącej do tych dóbr, a zarośniętej samemi prawie lasami.

Jednego razu, gdy ks. biskup Bodzanta przejeżdżał z Radłowa do Szczurowy przez te lasy, nadjechał nad strumyk, gdzie dziś właśnie rzeka Uszwica dosyć obszernem korytem płynie do Wisły, rozkazał stanąć nad tym strumykiem i zauważył, że, gdyby las w tej miejscowości wycięto i wykorcowano, możnaby z bardzo dobrym skutkiem założyć tutaj osadę czyli wioskę, ponieważ taki strumyk obfity byłby dla mieszkańców bardzo użyteczny i wygodny. Po tak rozumnej rozwadze, przysłał tu własnym kosztem pięćdziesięciu dwóch osadników, którzy znaczną przestrzeń lasów wycięli i wykorcowali i na grunta zamienili, a po równym podziale tych gruntów pomiędzy siebie, zaraz pobudowali sobie domy ponad tym strumykiem po obydwóch jego brzegach.

Od założyciela ks. biskupa Bodzanty otrzymała zaraz ta osada nazwę Bodzęcinek, dopiero w późniejszych czasach, gdy coraz więcej lasów tu wycinano, korcowano i na grunta, łąki i pastwiska przeistaczano, dopiero po znacznem zwiększeniu się ludności, pierwotna nazwa Bodzęcinek zmieniona została na nazwę Borzęcin.

B. Części wsi.

Wieś Borzęcin dzieli się na dwie części, na t. zw. wielką i małą stronę. Pochodzi to ztąd, że przez całą wieś od południa na północ płynie dosyć szerokiem korytem rzeka Uszwica, pierwotnie zwana Glinnik. Nazwę tę z tego powodu otrzymała, że płynęła tylko wązkim korytem i przez ziemię gliniastą; dopiero później, gdy wody innych małych rzek, a osobliwie rzeki,

która przez Wieś Uszew za Brzeskiem płynie, z nią się połączyły czyli do niej spłynęły, nazwano ją Uszwicą. Ponieważ zaś po obydwóch jej brzegach stoją domy, a na wschodnim („w schodowym”) brzegu większa ilość domów się znajduje i więcej jest mieszkańców, otrzymała ta część wsi nazwę „wielka strona”; drugą część na zachodnim („za chodowym”) brzegu jako mniejszą i pod względem ilości domów i mieszkańców nazwano „małą stroną”.

C. Przysiołki.

1. Czarna wa leży na wschód od jądra wsi, zwanego Borzęcinem, i mieści 24 domów. Nazwa ta powstała ztąd, że przed stu laty ludzie zaczęli tam budować domy na wyższem wzgórzu, otoczonem dokoła bagnami, które po większej części zalane są czarną wodą. Od tych czarnych bagien nazwano ten przysiołek Czarnawą.
2. Granice, leży na południowy wschód od Borzęcina i mieści 21 domów. Nazwa ta ztąd powstała, że domy te zbudowane są na samej granicy, która oddziela gminę Borzęcin od gminy Bielcza.
3. Łazy, leży na południowy zachód od Borzęcina i mieści 36 domów. Nazwa ta ztąd powstała, że przed stu laty zaczęli ludzie tam budować domy na odległych kawałkach gruntu, do których wprzód do roboty daleko chodzić — a dawniej mówili — łązić musieli.
4. Wisowatki, leży na północny zachód od Borzęcina i mieści 26 domów. Nazwa ta ztąd powstała, że przed 90 laty mieszkańcy zaczęli sobie tam budować domy na pustym placu, nieużytku nad łąką, na której jeszcze dziś bardzo ostre siano, wis zwane, rośnie.
5. Jagniówka, leży na północ od Borzęcina i mieści 46 domów. Nazwa ta pochodzi od jednej kobiety, która sobie w tej miejscowości pierwsza dom zbudowała i której było na imię Agnieszka, czyli po wsiosku Jagna.

D. Role.

1. Boczkowszczyzna, „nazywa się ztąd, że, gdy za czasów królów polskich, do wojny stawiała tylko sama szlachta, a jeżeli który z mieszkańców, zwłaszcza włościan, sam dobrowolnie poszedł do wojny i odznaczył się walecznością, otrzymał za to na własność kawałek gruntu. Więc jeden

taki z naszej wsi zwał się Boczkowski, który pierwszy otrzymał taki grunt za waleczność, zatem ten grunt dostał nazwę od Boczkowskiego — Boczkowszczyzna“.

2. Gizówka nazywa się z tego samego powodu, gdyż za waleczność na wojnie otrzymał ten grunt chłop Giza.
3. Grądy, „nazywa się dlatego, że pomiędzy łąkami jest kawałek górzysty, a także dawno był łąką, ale, gdy już siano na nim rósć nie chciało, został uprawiony na grunt orny, więc dostał nazwę Grądy“.
4. Grzędy, „pola orne nazywają się tak dlatego, bo są najwyższe kawałki i najlepsze pola“.
5. Kamieniec, „pola orne nazywają się po tem, że po większej części są grunta szutrowate, jednak do uprawy nie zdatne“.
6. Łączyska, „bo dawniej w tem położeniu były łąki, a z czasem stały się te łąki nie użyteczne i zostały przeistoczone na grunt“.
7. Na glinkach, „bo jest grunt całkiem samą glinka“.
8. Na górkach, bo jest w położeniu górzystem. Są to grunta piaszczyste i wodniste.
9. Niwy, „pole orne piaszczyste, na którym się udają najlepiej ziemniaki i len“.
10. Pagórek, „pola orne, które się znajdują w wyższym położeniu od innych gruntów“.
11. Podbłonie, „bo jest pod błoniem gminnem, Jagniówka zwanem“.
12. Pod Czarnawą, albo Podczarnawa, „bo jest pomiędzy przekopą Czarnawa zwaną, odprowadzającą wodę od samego przysiółka Czarnawa“.
13. Podgórcze, „bo leży pod pagórkim Górą zwanym, na którym nic rósć nie chce“.
14. Pod gościeńcem, „bo leży przy drodze, prowadzącej do wsi Dołęgi“.
15. Pod jeziorkiem, „bo leży przed przekopą zwaną jeziorko“.
16. Podlesie, „bo jest pod lasem Szumin“.
17. Pod małą przekopką, „bo jest przed przekopą, małą zwaną, odprowadzającą wodę z dalszych gruntów“.
18. Podpiaski, „bo jest przed piaskami, jako wyższem wzgórzem piaszczystem“.
19. Pod przekopką, „bo jest przed przekopką, świerdzową zwaną, pole świerdzowate, niskie“.

20. Pod przyrowiciem, „bo jest przed przekopą, odprowadzającą wodę z fosy przydrożnej i gruntów przez wszystkie grunta do granicy Rylowskiej (wsi Rylowa w powiecie Brzeskim)“.
21. Pod ścieżką, „bo przez te pola ciągnie się ścieżka czyli droga do chodzenia w Przymiarki (pole orne)“.
22. Pod stuczem, „bo jest przed przekopą, stucze zwana, oddzielającą grunta piaszczyste od gliniastych, z których woda tą przekopą odpływa“.
23. Pod tarkową przekopką, „bo jest przed przekopką, odprowadzającą wodę z gruntów, a nazywającą się tarkowa, bo na jej brzegach rosną ciernie, tarnią zwane“.
24. Pod łonnem, „bo jest przed łąkami, łonne zwanymi“.
25. Pod wielką drogą, „bo jest przed drogą komunikacyjną, prowadzącą z Brzeska do Przyborowia i Dołęgi“.
26. Pod wielką przekopą, „bo jest przed obszerną przekopą, wielką zwaną, odprowadzającą w wielkiej ilości wody z gruntów“.
27. Pod wróblówką, „bo jest przed przekopą, wróblówką zwaną“.
28. Przymiarki, „grunta, nazywają się dlatego, że za czasów biskupa krakowskiego, do którego natenczas Borzęcin należał, w jednym roku był bardzo wielki nieurodzaj i mieszkańcy żądali opustu w podatkach, a że ułaskawienia o opust podatków otrzymać nie mogli, więc na zaspokojenie ich żądania, niektórym mieszkańcom domierzono jeszcze po pewnym kawałku z gruntu, który wtedy leżał odłogiem“.
29. Przy nowem gościeńcu, „bo jest przed gościeńcem, nowem zwanem“.
30. Stara rzeka, „bo dawno tamtędy chodziła woda“.
31. Szpitalny grunt, „bo na gruncie tym stoi szpital czyli dom ubogich, który założył ks biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki, który natenczas był właścicielem tutejszej gminy i oddał ten budynek do pomieszczenia sześciu ubogich starców, którym na utrzymanie oddał do 30 morgów gruntu, i dlatego, że na gruncie tym dom ubogich czyli szpital stoi, został nazwany grunt szpitalny“.
32. Tokarszczyzna, „nazywa się od chłopca Tokarskiego, który w dawnych polskich czasach dobrowolnie poszedł do wojny i odznaczył się walecznością, za co mu ten kawałek gruntu na własność oddany został. Niektórzy ludzie powia-

- dają, że nawet za to został szlachcicem, co też i o Boczkowskim gadają". (Por. wyżej D. lp. 1).
33. Wieloolsze, „bo tam wiele olszyny rosło, a gdy ta olszyna została wykarczowana i to na grunt przeistoczono, tak ten grunt dostał nazwę Wieloolsze".
34. Uszew (wymawiają Uszef), „grunta, nazywają się dlatego, że ciągną się około granicy Przyborowskiej (wieś sąsiednia Przyborów) i Ryńskiej (gmina Rudy-Rysie), a granicą samą płynie potok albo przekopa obszerna Uszef zwana, do której schodzą wody z gruntów i łąk Przyborowskich i Ryńskich".
35. Za Czarnawą, „bo jest za przekopą, Czarnawa zwana, odprowadzającą wodę z gruntów od samego przysiółka Czarnawa. Mówią też Zaczarnawa".
36. Zagórcze, „bo są położone za pagórkiem, górką zwanym". (Por. w. D. lp. 13).
37. Za gościeńcem, „bo leży za drogą, prowadzącą do wsi Dołęgi, nazwaną gościeńcem". (Por. w. D. lp. 14).
38. Zagrody, „grunta, nazywają się dlatego, że gdy coraz więcej mieszkańców przybywało, a tych już nie można było dzielić gruntami w równych częściach, jak z początku, więc obdzielano ich tylko małymi kawałkami, przez co ci mieszkańcy zostali zwani tylko zagrodnicy".
39. Za jeziorkiem, „bo leży za przekopą, zwaną jeziorko". (Por. w. D. lp. 15).
40. Zajmy, „są to kawałki gruntów, przylegające do granicy gminy Ryłowy; nazwę tę wzięły ztąd, że pasące się bydło z gminy Ryłowy przechodziło na grunta te, aby się pasło, ale, że właściciele tych gruntów, to jest Borzęcanie nie dali sobie paść bydła na tych gruntach, tylko go zajmowali, a że ten zajęem często się powtarzał, przeto nazwali te grunta Zajmy".
41. Załączyska, „bo jest za łąkami".
42. Za małą przekopką, „bo jest za przekopą małą". (Por. w. D. lp. 17).
43. Za nowem gościeńcem, „bo jest za gościeńcem, nowem zwanem".
44. Zapiaski, „bo są za piaskami". (Por. w. D. lp. 19).
46. Za przyrowiciem, „bo jest za przekopą, przyrowicie zwaną". (Por. w. D. lp. 20).
47. Za ścieżką, „bo są za ścieżką". (Por. w. D. lp. 21).

48. Zastodole, „bo jest tuż za stodołami i ciągnie się dłuższem pasmem aż do wielkiej drogi (drogi komunikacyjnej, prowadzącej z Brzeska na Przyborów do Dołęgi)“.
49. Za stuczem, bo jest za przekopą, stucze zwaną“. (Por. w. D. lp. 22).
50. Za tarkową przekopką, „bo leży za przekopką, tarkowa zwaną“. (Por. w. D. lp. 23).
51. Za łonnem, „bo leży za łąkami, łonne zwanemi“. (Por. w. D. lp. 24).
52. Zawale, „bo jest za wałem około rzeki Uszwicy“.
53. Za wielką drogą, „bo się ciągnie za drogą, wielką zwaną“. (Por. w. D. lp. 25).
54. Za wielką przekopą, „bo jest za przekopą, wielką zwaną“. (Por. w. D. lp. 26).
55. Zawieżbie, „bo naokoło tego pola rosły wierzby“.
56. Za wróblówką, „bo jest za przekopą, wróblówka zwaną“. (Por. w. D. lp. 27).

E. Łąki.

1. Łączyska, „bo jest duża łąka, mająca do 12 morgów; należy do kilku właścicieli“.
2. Łonne, „nazwa ta ztąd pochodzi, że za temi łąkami są grunty pagórzyste, na których, jak twierdzi tradycja, osiedli się obozem Szwedzi i tam palili okropne ognie, z czego rano w mglistych dniach pokazywała się nad temi łąkami od ognia łona (łuna), jakby jakie zjawisko“.
3. Podeświércze, „łąki nazywają się dlatego, że około tych łąk był las, w którym same tylko świerki rosły“.
4. Przyłaski, „bo są pomiędzy lasem, a nawet z trzech stron są otoczone lasem, który się nazywa Radłowski“.
5. Rudnik, „bo tam okazała się ruda, którą kopali i używali tylko do murowania, ponieważ do innych celów niezdatną była“.
6. Staw, „bo w tem miejscu dawno była tylko woda, zwana stawem i tam był urządzony młyn do mielenia zboża, ale później, gdy młyn został zniszczony, woda została wypuszczona i miejsce to osuszone zapuszczono na łąki, więc te łąki nazwane zostały stawowe czyli staw“.
7. Stawisko, „bo te łąki zostają ciągle pod zalewem wody, wydaje się, jakby staw“.

8. Uszef, „łaki, nazywają się dlatego, że ciągną się około granicy Przyborowskiej i Ryńskiej, a granicą samą płynie potok albo przekopa obszerna, Uszef zwana, do której schodzą wody z gruntów i łąk Przyboroskich i Ryńskich“.
9. Wierzchowina, „bo te łaki są bardzo bagniste, mokre i bardzo przepadziste, tak, że trudno kiedy z nich siano wozem wywieźć można, ponieważ koni strzymać nie mogą, tylko, że wierzchem po nich, pomimo, że się bardzo zaginają, chodzić i siano kosić się da, więc dlatego nazwane zostały wierzchowina“.
10. Wolszynie, „bo te łaki po większej części olszyną są, zarośnięte“.

F. Pastwiska.

1. Borek, „bo w tem miejscu stał las, bór zwany, a gdy las ten został wycięty i wykorczowany, tak ten grunt zapuszczony został na pastwisko, więc to pastwisko od nazwy lasu bór zostało nazwane borek“.
2. Garncarskie doły, „bo na tem pastwisku wynaleziono glinę użyteczną dla garncarzy do wyrabiania garnków, misek i różnych naczyń kuchennych“.
3. Jagniówka, „bo jest położone i ciągnie się pasmem około domów przysiółka, Jagniówką zwanego“.
4. Podszuminie, „bo jest pod samym lasem Szumin zwanym“.
5. Wisowatki, „bo jest położone przy przysiółku, Wisowatki zwanym“.

G. L a s y.

1. Grobla, „bo jest położony na wyższem wzgórzu czyli grobli około stawu, który staw został zamieniony na łaki“.
2. Szumin, „nazwę tę dostał według tradycyi, że w dawnym czasie zerwał się bardzo silny wicher z wielką burzą i prawie wszystkie drzewa w tym lesie nawet z korzeniami powyracał, a że przez długi czas w tym lesie dawał się słyszeć wielki szum, więc z powodu tego szumu został nazwany Szumin“.

H. Góry, pagórki.

Górka, wzgórze.

I. Rzeki.

Glinnik, później Uszwica, p. wyżej B.

K. Strugi, przekopy, kanały.

1. Czarnawa, „przekopa albo fosa, nazywa się dlatego, że tą przekopą odpływa woda z gruntów od przysiółka Czarnawa“.
2. Jeziórko, „przekopa, odprowadzająca wodę z fosy przydrożnej i gruntów, do przekopy zwanej stucze; zbiera w siebie dużo wód, jakby jakie jezioro“.
3. Mała przekopka, „bo jest nieduża“.
4. Przekopka, „mała, bez nazwy“.
5. Przyrowicie, „bo w czasach ulewnych deszczów, gdy w niskiem położeniu gruntów był wielki zbiór wody, a woda ta nie miała żadnego odpływu, więc jeden drugiemu przez grunta przerywali i wodę przepuszczali, z czego tylko kłótnie powstawały, dopiero przymusowo została uregulowana przekopa, którą dziś woda odpływa; od wyrazu przerywanie została nazwana przerowicie. Zwykle mówią przyrowicie“.
6. Stucze, „nazywa się dlatego, że stykające się grunta glinowate z piaszczystymi tą przekopą przedziela i woda, schodząca czyli staczająca się z tych gruntów, tą przekopą odpływa“.
7. Przekopka świerdzowa, „bo przedziela pola orne świerdzowate, niskie“.
8. Przekopka tarkowa, „bo na jej brzegach rosną ciernie, tarnią zwane“.
9. Uszew (wym. Uszef), „bo do niej schodzą czyli uchodzą wody z gruntów i łąk Przyborowskich i Ryńskich“.
10. Wielka przekopka, „bo jest dość duża“.
11. Wróblówka, „niewiadomo, dlaczego się tak nazywa“.

L. D r o g i.

1. Zagumnie, „bo prowadzi za gumnami czyli stodołami gospodarczemi, grunt zaś zwany zagumnie stąd, jak i droga, nazwę tę wziął“.
2. Gościeniec, „bo jest dość szeroka, dobra droga komunikacyjna, prowadząca do wsi Dołęga“.
3. Nowy gościeniec, „bo niedawno zrobiony“.
4. Wielka droga, „bo jest duża droga komunikacyjna, prowadząca z Brzeska na Przyborów do Dołęgi“.
5. Mała droga, „bo jest nieduża“.

UKRAINA.

Przez

Michała Żmigrodzkiego.

I.

Theogonia i Kosmografia ludu Ukrainy *).

Ukrainą, o której chcę mówić, nazywam kraj leżący na prawym brzegu Dniepru, poczynając powyżej Kijowa w dół po Kremenczug, w poprzek zaś od Dniepru po Boh. Na północ od tego kraju leży Wołyń, na zachód Podole, na południe Chersońskie Pomorze, a na wschód Zadnieprska Ukraina. Wszystkie te wymienione kraje i geograficznie i etnograficznie różnią się bardzo od właściwej Ukrainy i dlatego niech mi wolno uważać ten kraj za całość i jako taką traktować.

Ten kraj jest najbardziej pokryty sztucznie zrobionymi stawami. Musiałbym całą o tem rozprawę napisać, jak wielkim cywilizacyjnym czynnikiem w tym kraju są właśnie te stawy i że bez nich ziemia ta byłaby niezwykle urodzajną — pustynią, czem właśnie są stepy chersońskie. Stawy te, położone w głębi parowów, w głębi jarów, wyżłobionych biegiem rzek w ciągu tysięcy i tysięcy lat — wyosobniają najzupełniej osady przy nich leżące. To wyosobnienie, które tam istnieje, nie wiadomo od ilu tysięcy lat, było przyczyną, iż naród, który tam osiadł, wyrobił w sobie konserwatyzm w najwyższym stopniu. Ten lud opowiada dziś niektóre baśnie tak, jak gdyby je wyczytał w Herodocie, a przecież Herodot mówi o nich jako o starych tradycjach Scytów. Ze względu właśnie na ten konserwatyzm, naród ten, sędzę, zasługuje na najwyższą uwagę w sprawie ludoznawstwa.

Opis ludu zamieszkałego na tej ziemi, rozpoczynam od theogonii i kosmografii zarazem, — wiadomo bowiem, iż w pierwotnych tradycjach Bóg, ciała niebieskie i człowiek są tak ściśle z sobą połączone, iż nie podobna ich rozłączyć od siebie.

Rozumie się, że lud nie układa w system swych tradycji, że chcąc stworzyć jakiś system z tych wierzeń, musiałem je tu i owdzie wydzielać z rozmaitych legend, pieśni, przysłów —

---

*) Autor, będąc sam rodem z tego kraju, znając dokładnie miejscowe narzecze, mając dosyć stosunków z ludźmi tego kraju, zamierzył zrobić studjum ludoznawcze tej ziemi. Szkic dopiero pierwszego rozdziału ośmiela się przedstawić — jako zapytanie zwrócone do współbadaczów.

gdzie często przez jedno słowo, jedno określenie — jak przez okienko niespodziewanie otwarte — widnieją w dali takie obszary, o których nigdy nikt i słowem nie wspominał.

Pojęcie o Bogu u tego ludu jest zawsze monoteistyczne — niema najmniejszej o panteizmie wzmianki. Bóg jest stwórcą wszystkiego, co tylko istnieje na ziemi i na niebie. Niebo stworzył On na swoje mieszkanie trzeciego dnia stworzenia i tam On rządzi wszechświatem przez swych aniołów.

Jednakże w charakterystyce dyabła daje się dostrzedz coś, co przypomina dualizm wschodu. — Powiadają, iż dyabeł istniał już przed stworzeniem świata. Świat się uformował z wody, a właśnie w jej pianie przebywał dyabeł. Bóg ujrawszy go, wziął go do nieba i pozwolił mu rzucać kamienie. Ile kamieni padło z ręki arcydyabła, tyle dyabłów poczęło istnieć. — Druga zaś legenda powiada, że ów pierwszy dyabeł w sobotę pluł poza siebie i że z tych plwocin zrodzili się dyabli.

Ów pierwszy dyabeł, Satanaił, wziął nawet udział w stworzeniu ziemi. Jezus Chrystus i św. Piotr (już istniał wtedy?) nie wiedząc co robić z nudów, powzięli zamiar stworzenia ziemi. Na ówczas Jezus Chrystus nakazał Satanaiłowi zanurzyć się do głębi wód, by stamtąd wynieść piasek, z któregooby można było uformować ziemię. — Nakazał mu, biorąc piasek w dłonie, mówić: „w imię Boga“; on jednakże sądził, że to bardzo głupio dla kogoś pracować i biorąc piasek rzekł: „w imię moje“. — Chwycił sporo piasku w ręce, ale woda go wymywała i na powierzchnię wody nie wyniósł nic zgoła. Poszedł raz drugi pod wodę z takimże zamiarem i wypłynął z tymże skutkiem. Dopiero za trzecią razą chwycił piasku do rąk, mówiąc: „w imię Boga“, a do gęby, myśląc „w imię moje własne“. — Wydobył wreszcie piasek na powierzchnię wody. Bóg wzięwszy ów piasek, rzucił na wodę i począł błogosławić, a oto ta garść ziemi poczęła rość., ale zarazem rozrastała się ziemia schowana w paszczy dyabła, który o mało że się nie udusił. Wtedy Bóg mu krzyknął: „wypluń“. Z tych plwocin powstałi dyabli. — Choć w gębie już nie było ziemi, dyabeł pluł nie ustawał, chcąc oczywiście mieć jak najwięcej dyabłów. — Ale cóż?! Z błota formowali się dyabli, ale z czystej śliny poczęli się tworzyć aniołowie. Dyabeł zaprzestał plwać i tylko rozmyślał nad tem, w jaki sposób mógłby on Bogu zaszkodzić. — Gdy ziemia była już stworzona, wówczas powiada św. Piotr do Chrystusa: „kładnijmy się spać, na jutro pozostaje nam tylko chrzest ziemi“. Gdy oni zasnęli, wówczas Satanaił rzecze do dyabłów: „potopmy ich, to wtedy my będziemy bogo-

wie". Zaczął więc od św. Piotra, wziął go na ręce i niósł ku wodzie... lecz woda uciekała przed nim. Szatan rozgniewany, poniósł św. Piotra w stronę przeciwną... znowu nadarmo; woda uciekała, a ziemia stawiała się coraz to większą. Dyabeł poniósł św. Piotra w bok od dawnej drogi..., nie sposób dojść do wody... ucieka; cofnął się i poniósł w czwartą stronę, daremne usiłowania — woda wciąż daleko. Nareszcie o świcie dyabeł zły, zdyszany przyniósł św. Piotra tam, z kądem go porwał. — Obudziwszy się, mówi św. Piotr do J. Chrystusa: „No! teraz chrzczijmy ziemię!“ „Niema potrzeby — odrzekł Chrystus — dziś w nocy sam dyabeł ją przeżegnał, przez co ją też powiększył“. — Dyabeł wściekał się ze złości.

Inna legenda powiada, że dyabeł nosił tak samego Boga. Jeszcze inna powiada, że gdy Satanał zanurzył się w wodzie, by dostać ziemi, wtedy woda pokryła się lodem, gdy Satanał wyłaził z pod lodu, wtedy jeden z aniołów wyrwał mu tę ziemię i począł uciekać do nieba. Satanał już go dopędzał, gdy Bóg kazał aniołowi uderzyć go mieczem. Szatan otrzymał ranę na skrzydłach i spadł na ziemię.

Satanał jest zawsze przedstawiany jako istota początkowo dobra i na usługach Boga, lecz następnie upadła i wrogiem stała się Boga.

Oto jeszcze jedna legenda o upadku tego anioła. Św. Michał zazdrościł mu jego dwóch tęczowych szat i z temi żalami przyszedł do Boga, który mu poradził, jak ma postąpić. Św. Michał namówił dyabła do wspólnej kąpieli i gdy byli już w wodzie, poszli o zakład, kto dłużej potrafi nurkować. Gdy dyabeł dał nurka, św. Michał wyskoczył z wody, chwycił jedną szatę Satanała i pomknął ku niebu, ten zaś wynurzywszy się z wody i widząc, jak był oszukany, poleciał za nim w pogoń. Już go dopędzał u samych drzwi nieba, gdy Bóg rozkazał św. Michałowi uderzyć mieczem poza siebie. Satanał ciężko raniony, runął na ziemię, a św. Michał pozostał w posiadaniu dwóch szat.

W tych podaniach, któreśmy tu przedstawili i w wielu innych widzimy dualizm jak najjaśniej. — Ciągłe się toczy walka między Bogiem, którego otaczają aniołowie i archaniołowie, a między Satanałem w otoczeniu dyabłów.

Jedynym dążeniem Satanała i jego dyabłów jest szkodenie temu wszystkiemu, co Bóg tworzy, a szczególnie temu, co ustala porządek między ludźmi. To mu udaje się tylko w pewnej mierze. Człowiek zaraz po stworzeniu był niezwykle piękny, dyabeł

z zazdrości opluł go na całym ciele, Bóg te wszystkie plwociny schował do wnętrza człowieka.

Bóg stworzył człowieka, a dyabeł wilka, ale nie miał mocy dać życie temu zwierzęciu. Mimo to postawił to zwierzę przeciw Bogu i zaczął szczuć. Wtedy Bóg tchnął życiem w to zwierzę, a ono natychmiast rzuciło się na dyabła. Ten się schował na drzewo, jednakże wilk zdążył go jeszcze chwycić za piętę. Dlatego dyabeł został bezpiętym. — Dyabeł wysila się najbardziej przeciw człowiekowi. Nie tylko że uwiódł naszych pierwszych rodziców, lecz nadto miał jeszcze płciowy stosunek z Ewą i spłodził Kaina, a Adam Abła i dlatego to oni byli w takiej nieprzyjaźni.

Dyabeł mieszka na pustyni i stara się zwieść podróżnych z dobrej drogi. On mieszka także w starych młynach, gdzie tabakę miele, a to wiadomo przecież, że dawniej tabaka była uważana za silną truciznę. Najczęściej jednakże dyabeł przebywa wewnątrz człowieka po lewej stronie koło serca. On używa wszelkich środków, by rozniecić niezgodę wśród każdej rodziny.

Powiadają także, że piekło znajduje się pod ziemią. Dyabli poczęli je budować przed stworzeniem rodzaju ludzkiego, lecz gdy po raz pierwszy w noc Zmartwychwstania zaśpiewano; „Chrystus zmartwychwstał“, piekło padło w ruinę i w tym stanie do dziś pozostaje. Dyabeł nawet przygotował łańcuchy, by niemi okuć Chrystusa. — Chrystus wstąpiwszy do piekła, rzekł do dyabła: „włóż te łańcuchy na siebie i pokaż, jak mię chcesz okuć“. — Skoro dyabeł włożył na siebie łańcuchy, Chrystus wymówił wszechmocne słowo, a kajdany stopiły się z sobą na dyable. — Wtedy to Jezus Chrystus zbawił ród ludzki od mocy dyabelskiej.

Jezus Chrystus narodził się z Najświętszej Panny, lecz On przyszedł na świat z jej głowy. — Wół i osieł okryli Dzieciątka Jezus słomą, lecz koń ją pożarł. Dlatego to koń podlega mocy dyabła, który często jeździ na nim nocą; — nieraz można widzieć strzemiona, które on nocą uplata w grzywie. — Wół temu wcale nie podlega.

O stworzeniu aniołów powiadają także, iż oni powstałi z piany i początkowo mieli tylko dwoje skrzydeł, nie mogli więc latać; — wtedy Bóg dał im cztery, lecz i to nie wystarczało, więc dał im w końcu po sześć. To są archaniołowie. Potem byli też i aniołowie stworzeni, a co do postaci, tem się różnią, że archaniołowie, to są ludzie ze skrzydłami, a aniołowie, to są ptaki z głowami ludzkiemi. Bóg często ich posyła do piekła, by stamtąd przyno-

sili dusze skazanych. Dużo aniołów przy tej sposobności osmaliło sobie skrzydła.

Gdy Adam był stworzony z ziemi, kobieta była stworzoną z ciasta, lecz pies ją pożarł. Potem Bóg stworzył kobietę z róż, ale Adam, który wówczas był jeszcze okryty rogową skórą, nie życzył sobie mieć żony z róż i wolał ją mieć z kości, tak jak on sam. Bóg wtedy dał mu Ewę, a kobietę z róż wziął do nieba, by dać ją za matkę swemu synowi.

Gdy Adam został wypędzony z raju, Bóg odjął mu rogowe ciało, pozostawiając mały ślad jako paznokcie na rękach i nogach. Adam jednakże zachował duszę anioła. Dusza ludzka ma formę przezroczystego dziecka, a czasami małej muszki.

Dyabeł przyjmuje dużo rozmaitych postaci — albo kościotrupa, albo popa, albo myśliwego... ale najczęściej ma on postać czarną, rogi na głowie, psi ogon i szpony drapieżnego ptaka. On się również często przemienia w człowieka, lecz jest na to sposób, by go poznać. Trzeba zrobić dziurkę w jajku wielkanocnem i patrzeć przez nią na zgromadzonych w cerkwi, wówczas widzi się dyabła przechadzającego się w swojej czapeczce, która go robi niewidzialnym; można nawet pochwycić tę czapeczkę. Jeżeli ktoś wpadnie w towarzystwo dyabłów — jak to się zdarzyło pewnemu grajkowi — wówczas trzeba sobie przetrzeć oczy tą wodą, która się znajduje gdzieś tam w kątku; wtedy się widzi całe zgromadzenie bez maski i te wszystkie straszne rzeczy, które się tam dzieją; — lecz biada temu, który się z tem zdradzi, bo mu dyabli zaraz wyłupią to oko zaczarowane.

Nie tylko w stosunkach ludzkich, lecz i w całym także wszechświecie widzimy dyabła w tej samej roli, nieprzejednanego wroga Stwórcy.

Przejdźmy do urządzenia wszechświata. Niebo, które my widzimy i które nas otacza, składa się z trzech części. W najniższej przebywają święci, powyżej aniołowie, a w najwyższej części sam Bóg. Pierwsze dwie części są widzialne, ale trzecia nawet nie może być widzialną, wzrok bowiem ludzki nie zniósłby jej blasku.

Inni zaś powiadają, iż jest siedem oddziałów — pierwsze sześć są błękitne jako my je widzimy, lecz najwyższy jest czerwony z powodu ogromnej masy ognia w nim będącej. Między niebem a ziemią jest zasłona z obłoków, bez tego bowiem słońce mogłoby spalić ludzi, a nawet ziemię. Gdy piorun pada, naówczas otwiera się niebo na jedną chwilę i to my nazywamy błyskawicą. Niebo, to sklepienie, które się na rubieży pograża

w morzu i pod którem przesuwają się obłoki gnane wiatrem — przestrzeń dzieląca owe połacie nieba między sobą, każda z osobna jest dwanaście razy większa niż przestrzeń między ziemią a niebem. Gdy się niebo otwiera, naówczas dają się widzieć rozmaite postacie: jeżeli z mieczem w ręku, to przepowiednia wojny, jeżeli z jakim naczyniem, to urodzajów w tym roku. Znane są także figury przepowiadające głód, zarazę i t. p. Niebo najczęściej wtedy się otwiera, gdy trzeba gonić za dyabłem, a wtedy widać, jak św. Michał błogosławi krzyżem, a św. Gabryel i św. Jerzy palą z armat, goniąc dyabła kamienną strzałą. On się wtedy chowa w człowieka, lub w drzewo — jeżeli drzewo jest złamane, lub człowiek zabity, lub dom zapalony, to jest dowodem, że św. Gabyriel dobrze celował. Człowiek zabity piorunem, t. j. wspólnie z dyabłem, nie powstanie z grobu w dzień Zmartwychwstania. — To nie jest rozsądnie, starać się ugasić pożar wzniecony piorunem, a nawet nie da się on niczem, prócz koziego mleka, ugasić. Inni zaś powiadają, że gdy grzmi, to wtedy św. Eljasz ciska ogromnym drągiem za dyabłem. Gdy biją pioruny, nie trzeba otwierać gęby, dyabeł bowiem uciekając, może wejść w człowieka. Również nie trzeba śpiewać w czasie burzy.

Niebo jest w bezpośrednim stosunku z ziemią, a to przez słońce, którego jest dużo określeń nadzwyczaj różnorodnych. Jedni powiadają, że słońce, to oko Boga, i dlatego ono widzi wszystko. W ognisku słońca widzimy odbicie się twarzy Boga. Mówią także, że to jest okno nieba. Jedni mówią, że słońce stoi a ziemia krąży, a drudzy powiadają, że słońce na noc schodzi do głębin morza. Dyabli nie mogąc go tam znieść, usiłują je o świcie ztamtąd wynieść na powierzchnię, a przy tej pracy masa dyabłów się pali i ginie. Inni nie tak bardzo spaleni, idą do rzeki, a kąpać się, trzepią rękami. Ile padnie kropel wody, tyle rodzi się dyabłów w zastępstwie tych, którzy zginęli.

Powiadają także, że słońce przebywa noc na tamtym świecie. Wedle tych podań widzimy, iż dyabli żyją albo w morzu, albo pod ziemią i skoro słońce tam zajdzie, dyabli, nie mogąc jego żaru znieść, uciekają wtedy na ziemię — i dlatego to oni nas męczą przeważnie w nocy. Wedle innych znowu, słońce, to światło niesione przez aniołów, a twierdzą ostatecznie inni bardzo prozaicznie, że to jakiś wielki ogień, podsycany przez jakiegoś starca. Z drugiej strony słońce jest jak najzupełniej uosobione, lecz podania w tym kierunku są nadzwyczaj zgmatwane. Jedni powiadają, że to kobieta, drudzy opowiadają, iż słońce porywa kobiety sobie za żony. Najpowszechniej słońce jest przedstawionem

jako człowiek mający rodzinę. W południe urządza sobie drzemkę, w nocy śpi, a wstaje raniutko. Słońce świeciło dawniej o wiele jaśniej, bowiem na wschodzie była dziewica, która go myła i skrzętnie pielęgnowała.

Również są zmatwane pojęcia o księżycu. Przedewszystkiem trzeba powiedzieć, że księżyc, to brat słońca, on jest także okiem Boga, lecz on nie jest większy, nad koło wozu. — Drudzy powiadają, że to okno nieba. — Jedni powiadają, że to mężczyzna, drudzy, że kobieta. Księżyc może robić z ludzi wszystko co chce, i dlatego to ludzie modlą się do młodzika. — Są ludzie, którzy twierdzą, że księżyc stoi, a ziemia krąży koło niego. Księżyc nie może grzać jak słońce — lecz dlaczego? Kain po zabiciu brata Abła nigdzie nie mógł znaleźć przytułku, księżyc dał mu przytułek wbrew rozkazowi Boga. Od tego czasu znajduje się na księżycu wizerunek Kaina zabijającego brata i księżyc nie może dać tyle światła i ciepła jak słońce. Ta zbrodnia również jest przyczyną, że Bóg każe księżycowi co miesiąc iść do piekła i tam się przetapiać na nowo. Inni tłumaczą zmiany księżyca w ten sposób, że św. Jerzy podnosi lub opusza franki. Księżyc ma ogromny wpływ na ludzi. Kto przychodzi na świat na młodziku, ten całe życie pozostanie młody. Nie dobrze jest robić zasiew na młodziku, bo ziarna nie dojrzeją. Gdy kto się skaleczy na młodziku, rana się będzie jątrzyła i dopiero zagoi się na pełni. Wogóle nie potrzeba nic zaczynać na nowiu.

Jeszcze jedna legenda powiada, że plamy na księżycu przedstawiają dwóch braci, którzy pracowali w dzień Bożego Narodzenia, za co w ten sposób zostali ukarani. Ostatecznie jest tradycja, która, uosabiając księżyc i jego zmiany, twierdzi, że to są dwunastu braci.

Księżyc i gwiazdy należą do jednej rodziny. Gdy słońce, spotkawszy księżyc, poczyną z nim walczyć, naówczas przychodzi zaćmienie i pewnego dnia wskutek tej walki przyjdzie koniec świata. Inna tradycja poucza nas, że zaćmienie powstaje z tej przyczyny, iż pewien skrzydlaty potwór, zwany Wilkołak, usiłuje pożreć słońce. Są także, którzy twierdzą, iż słońce i księżyc są to człowiek i kobieta, którzy zakrywają sobie oczy, by nie widzieć naszych złości i wtedy przychodzi zaćmienie.

Gwiazdy to są światła ludzi żyjących i błyszczą wedle tego, jakie jest ich życie, lecz twierdzą także, że to są świece w ręku umarłych, modlących się do Boga. — Powiadają także, że gwiazdy to aniołowie.

Mleczna droga, którą widzimy na niebie, prowadzi z raju do piekła, a inni powiadają, że to droga, po której Najświętsza Panna idzie do Jeruzalem. Po tej drodze przechodzi tylko Bóg i św. Eljasz. Koniecznem jest, by na świat tylu ludzi przyszło, ile jest gwiazd w tej drodze. O padających gwiazdach jedni twierdzą, że to są dusze umierających, drudzy przeciwnie, że to są dusze nieochrzczonych i dlatego trzeba je natychmiast przeżegnać. Wedle pewnej legendy, jest to walka aniołów z dyablami, którzy kradną drzewo w niebie i ciskają polanami do piekła — wedle zaś drugiej, to są świece, które dyabli wtykają pomiędzy świece aniołów, by oszukiwać ludzi, aniołowie zaś zauważywszy fałszywe światła, zrzucają je do piekła. Nie trzeba budować dom w tem miejscu, gdzie upadła gwiazda, — w tym domu bowiem będzie wielka śmiertelność panowała.

Widzimy więc, iż wszędzie jest działalność dyabła nieprzyjazna temu wszystkiemu, co pochodzi od Boga.

Prócz tych głównych postaci jest jeszcze dużo innych i rzeczywistych i symbolicznych, które stoją w związku z theogonią i kosmografią ludową. — Są postacie kobiece, zwane Bogienki, które miewają dzieci w-kutek swego stosunku z dyabłem i wtedy starają się te dzieci zamieniać na dzieci ludzkie. To się udaje tylko przed chrztem. Jest dużo kobiet w bezpośrednim stosunku z dyablami — to są wiedźmy, których są dwie kategorie: jedne są od urodzenia takimi, drugie się niemi stają i te mianowicie są straszniejsze, niż tamte, które, że tak powiem, są zmuszone często wbrew swej woli być wiedźmami. Nowicyuszka w sztuce wiedźmiarskiej musi wleźć na krzyż nogami do góry. Pierworodny człowiek może ujrzeć wiedźmę ze skopcem na głowie i ma moc ją wybić — również pierworodny pies pozna ją natychmiast i jest w mocy ją pokąsać.

Niema wiedźmiarzy, ale są czarownicy, którzy nie zawsze są w mocy oczarować. Od czasu do czasu przychodzi chwila, w której każde słowo przez nich wymówione, ma potęgę zaczarowania nawet wbrew ich własnej woli. To zależy od gwiazdy, pod którą ci ludzie się urodzili. Są ludzie znający przyszłość, wróżbici, lecz oni nie mają nic wspólnego z dyabłem, jak również tak zwani znachorzy, (lekarze), którzy jasność wzroku zyskali wskutek spożycia pewnego rodzaju węża.

Wiatr, to dyabeł przykuty do skały, który czasami odyskuje wolność i wtedy zciąga obłoki. Mówią naówczas, że to jego wesele. Inni zaś powiadają, że wiatr to mały wąż, żyjący

siedem lat, w drugich siedmiu latach staje się on wielkim wę-
żem, a w ostatnich siedmiu latach staje się on gryfem.

Gdy się szatani biją, to się wznosi taka burza, że ludzie
bardzo często są wtedy sparaliżowani lub wpadają w szał samo-
bójstwa. Jeżeli woda w marcu zamarza, to dyabła sprawka.
Gra d jest także jego roboty. Tam gdzieś w górze na niebie jest
skład lodu, dyabeł go tłucze i rzuca na ziemię. Tamże jest ró-
wnież skład śniegu i jeżeli śnieg pada jak zwykle, to to anioło-
wie zrzucają, lecz gdy powstanie śnieżycy, to dowodem, że
dyabli chwycili skład w swe ręce. W każdym razie, to jest rzeczą
konieczną, by pewna ilość śniegu spadła w czasie zimy; on bo-
wiem nie może tam w górze pozostać w ciągu upałów letnich.
Deszcz roznosi po świecie anioł ale na nieszczęście głuchy, nie
dosłyszy rozkazów bożych i niesie go tam, gdzie go sobie nie życzą.

Jest wielka liczba istot nadprzyrodzonych, które mogą mieć
wpływ na człowieka i jego życie.

Umarli przychodzą czasami na świat, by męczyć ludzi i na-
tenczas zwa się oni upiorami. Trzeba jednakże wiedzieć, iż są
ludzie, którzy już za życia są upiorami i że umarli nie może
przyjść do kogoś, jeżeli go żyjący upiór tam nie przyniesie. Du-
sze wisielców lub topielców stają się najczęściej upiorami.

Topielice dziewczęta stają się Rusałkami, które ciągną
młodych ludzi za sobą do wody.

Są lisowiki, t. j. ludzie żyjący w lasach, a okryci wło-
sem — są karły i wielkoludy, a między tymi są tacy, którzy
mają jedno tylko oko, jedno ramię i jedną nogę.

Pewnym rodzajem rusałek są Mawki. Są to dzieci skra-
dzione przez dyabła, żyją w lesie lub w zbożu, gdy już stoi
w kłosach, łapią ludzi i na śmierć łaskoczą. — Śmierć to kobieta,
którą można złapać i trzymać w więzieniu, jak to zrobił pewien
żołnierz. — Febra to młoda i piękna dziewczyna, cholera
to kobieta, która ma na sobie tylko koszulę, a zaraza to jakaś
bogata pani.

Jest pewien słaby odbłysek metempsychozy. Jeżeli ktoś
w dniu wielkiego święta ma stosunek z swoją żoną, to ona porodzi
jakiegoś półczłowieka, pół wilka, a nawet całego wilka ale z ro-
zumem ludzkim. Jeżeli rodzice przeklinają dziecko, to ono może
się stać zwierzęciem. Wiedźma może, kiedy zechce i na jaki
czas zechce, wziąć postać jakiegoś zwierzęcia, ale to już więcej
sprawa dyabła.

(C. d. n.).

Odczynianie uroków.

Zły wpływ oczu jednego człowieka na drugiego nazywa lud urokiem, a wpływ ten objawia się u urzeczonego bólem głowy. Na pozbycie się tego bólu ma lud swój sposób leczniczy, który nazywa odczynianiem uroku. Wiem o dwóch sposobach odczyniania: jeden z nich jest dłuższy, więcej przy nim ceremonii, drugi skrócony. Odczynianie uroku według pierwszego sposobu odbywa się tak:

Kogo głowa nagle zaboli w drodze lub przy pracy, ten przyszedłszy do domu, oznajmia o tem obecnym, mówiąc: „Głowa mię boli, ktoś mię urzekł; odczyńcie mi urok!“ Wtedy jeden z domowników nalewa pełną szklankę wody, zaświeca świecę, bierze z ośródką chleba (lecz nie świeżego, ani zbyt suchego) trzy małe kawałki, wyrывa z miotły cienki a długi pręt i stawia to wszystko na stole.

Następuje spreparowanie lekarstwa. Pręt brzezinowy, wyrwany z miotły, trzyma się w lewej ręce i pali w płomieniu świecy; gdy się już część jakaś zwęgliła, ale nie spaliła na popiół i jeszcze się żarzy, odtrąca się ten węgiel żarzący prawą ręką nad wodą, znajdującą się w szklance, a gdy ten wpadnie do wody, robi się nad nią trzy krzyże, mówiąc: „W Imię Ojca † i Syna † i Ducha świętego †“ (amen nie należy mówić), poczem:

„Jeden mię urzekł, trzech mię odrzeczce:

Bóg Ojciec, Syn Boży, Duch święty“.

Następnie wrzuca się w wodę jeden kawałek chleba, robiąc krzyże i powtarzając to samo, co przy wrzucaniu węgla. Tak spala się i wrzuca w wodę naprzemian trzy razy po jednym węglu i trzy razy po jednym kawałku chleba. Jeżeliby w domu nie było świecy, lub też miotły brzezinowej, natenczas wrzuca się z pieca ogarki żarzące węgla drzewnego do wody, ale nigdy węgla kamiennego. Po dokonaniu tej czynności uważa się, co poszło na dno szklanki; jeżeli węgiel, wtedy osobą, która urzekła, był chłop (mężczyzna), a gdy chleb, wówczas była nią baba (kobieta). Lecz to opadanie na dno szklanki nie musi koniecznie nastąpić przy preparowaniu uroku, może ono stać się i później, byle tylko przed zachodem słońca. Gdyby dopiero po zachodzie słońca opadać począł węgiel lub chleb, wówczas poznaje się, że uroku nie było, a ból głowy był następstwem innej przyczyny.

Ostatnią czynnością jest udzielanie choremu lekarstwa, a dzieje się ono w następujący sposób: Odczyniający urok upija trzy razy

po trosze wody ze szklanki, przed każdym upiciem spluwa przed siebie w prawą i lewą stronę i trzy razy pryska nią urzeczonemu w twarz; podaje potem szklankę choremu, który ujmuje ją w lewą rękę i posuwając w wargach brzegiem szklanki od strony lewej ku prawej, upija trzy razy po odrobinie wody z uroku i połyka, poczem oddaje szklankę odczyniającemu, który ją stawia na oknie. Tam stoi ona aż do zachodu słońca.

Chory, opryskany i napojony wodą z uroku, ociera się rąbkiem koszuli trzy razy, a przed każdym obtarciem się spluwa przed siebie, w prawą i lewą stronę. Ocieranie twarzy następuje od ręki lewej ku prawej. Jeżeli urok był odczyniony według powyższych formalności, mówi się, że był „dobrze odczyniony“ i lekarstwo powinno najdalej do zachodu pomódz choremu. Po zachodzie słońca wylewa się urok stojący na oknie na dach chaty, szklankę stawia się do góry dnem pod dachem na dworze, i ucieka się do izby, nie oglądając się za siebie.

Skrócony sposób odczyniania uroków odbywa się tak samo, jak dopiero opisany, tylko przy wrzucaniu węgla i chleba nie mówi się: „Jeden mię urzekł, trzech mię odrzecz“ i t. d., a przy żegnaniu uroku zamiast trzech, robi się tylko jeden krzyż; wreszcie urok wylewa się gdziebądź, zwykle do pomyj.

Szymon Gonet.

Kilka szczegółów z wierzeń ludu.

(Okolice Andrychowa).

Kto ma u nóg drugi palec dłuższy od pierwszego, a zatem najdłuższy ze wszystkich palców, ten będzie wdowcem lub wdową.

W dzień św. Łucyi (13 grudnia) nie należy nikomu, nawet najlepszemu przyjacielowi, niczego z chałupy dawać. W dniu tym, mówi lud: „Gdybyśmy wam co dali, tobyście nam wszystko zabrali“. Innemi słowy, byłyby odtąd przez cały rok same wydatki, a nie byłoby w domu żadnych dochodów.

Jeżeli wypada komuś coś wypłacać, lub wogóle dawać, należy to czynić tylko w sobotę, lub wreszcie w inny dzień w tygodniu, lecz nigdy w poniedziałek, bo inaczej przez cały tydzień będą ciągle wydatki.

Kto w piątek tańczy, a w sobotę śpiewa, ten niech się w niedzielę nieszczęścia spodziewa.

U zamożniejszych gospodarzy, ksiądz chodzący „po kołędzie“, w towarzystwie organisty i kościelnego, po poświęceniu izby, bydła, udzieleniu błogosławieństwa domowi i jego mieszkańcom, siada zwykle na chwilkę i rozdaje gospodarstwu, dzieciom i czeladzi obrazki na pamiątkę swego pobytu. Ledwie potem ksiądz przejdzie za próg izby, jedna z dziewcząt myślących o zamęściu, siada na tem miejscu, na którym przed chwilką ksiądz siedział, dlatego, „aby się w tym roku wydała“.

Ludzie, wynoszący z izby ciało umarłego, gdy staną przed progiem, zniżają trumnę i trzy razy z lekka uderzają nią w próg na znak pożegnania tego domu przez nieboszczyka.

Jeżeli drzewo zapalki trzeszczy podczas palenia, jest to nieomylny znak, że do 3 dni należy się spodziewać w lecie burzy z grzmotami, a w zimie tegiego mrozu.

Gdy grzmi około św. Michała (29 września), jest nadzieja, że będzie długa i sucha jesień.

Rzeźnik, gdy bije świnię u gospodarza, obrzyna jej po zakłuciu brodawki piersiowe, zawija je w wiecheć słomy, którym świnię przed zabiciem myto i wrzuca do chlewika, gdzie była świnia umieszczona. Robi to w tym celu, aby w przyszłości świńskie pokolenie nie zaginęło w tym chlewie.

Komu zrobi się chrosta na języku i piecze go przez chwilę, tego ktoś obgaduje; należy sobie wspomnieć taką osobę, a jeżeli się ją rzeczywiście odgadnie, chrosta znika i ból ustaje.

Komu „się odbija“, czyli kto ma czkawkę, ale chwilową, tego ktoś wspomina. Należy wtedy powiedzieć:

„E, ktoś mie wspominá,
Niebozyczna z komina,

Po d.... sie macać,
Ka sie tez ta moja Zośka (mój Józek) obracać".
Wtedy czkawka ustaje ¹⁾.

Kogo nos świędzi, będzie się gniewał; kogo broda, będzie się z kimś witał; kogo świędzi dłoń u lewej ręki, ten będzie odbierał pieniądze, a jeżeli u prawej, będzie je wydawał; kogo lewe oko świędzi, będzie płakał, a kogo prawe, ten będzie się śmiał.

Komu lewe ucho „goreje“, o tym źle mówią, a komu prawe, o tym dobrze mówią; komu w lewym „dzwoni“, otrzyma wesołą wiadomość, komu zaś w prawym, ten dowie się o jakich bajkach na siebie, lub wogóle o czemś smutnem.

Gdy kto mówiąc, kichnie, znaczy, że to co mówi, jest prawdą, lub gdy mówi o przyszłości, że rzecz ta się spełni. Tak samo, gdy ktoś mówi, a słuchająca osoba kichnie, widać, że mówca mówi prawdę. Wreszcie, gdy ktoś o czemś myśli, a wtedy kichnie, myśl jego się spełni. Gdy ktoś zamierza coś uczynić, i sądzi, że projekty jego się spełnią, a w tym czasie uczuje nagłą potrzebę, dowód, że zamiary jego nie udadzą się.

Gdy iskra wypadnie z pieca na izbę, lub gdy z knota palącej się świecy utworzy się zwęglenie w kształcie czapki, są to znaki, że gość przyjdzie do domu.

Komu pchła pokaże się na właściwej ręce, ten otrzyma list.

Jeżeli w piecu zacznie huczeć, będzie w tym domu kłopot, jakaś kłótnia.

Bochenka chleba nie powinno się kłaść na stole stroną wypukłą, ale płaską.

Gdy podczas jedzenia spadnie komuś łyżka na ziemię, znak, że ktoś głodny przyjdzie do domu.

---

¹⁾ Cknie, eka mi się; pockło mi się = mam, miałem czkawkę.

Nie należy nigdy bębnić nożem lub widelcem po stole, „bo się chleb z domu wybębni”; kto zaś gwiżdże w domu, ten „chleb z domu wygwizduje”.

Jeżeli kawaler przyjdzie pierwszy raz do domu swej wybranej, wówczas rodzice jej, jeżeli życzą sobie, aby ich córka pojęła go za męża, nie powinni go nigdy częstować chlebem z „masłem”, inaczej sprawa się „rozmaśli, rozlezie”. Kawaler nie powinien swej upatrzonej robić podarka z obrazków, krzyżyków, medalików, bo również małżeństwo nie przyjdzie do skutku.

Przyjaciół przyjacielowi nie powinien w darze ofiarowywać noża, scyzoryka, igły, brzytwy, bo przyjaźń się rozerwie.

Dzieciom siedzącym na ławie lub stołku, matki zakazują wywijać nogami, mówiąc: „kto huśta nogami, ten dyabła kołysze”.

Szymon Gonet.

Piosnka o komarze.

W zeszycie 3 „Ludu” z r. b. znalazłem w pracy Dr. Łebńskiego p. t. „Piosnki ludowe i powiastki” — piosnkę o komarze, nieco odmienną od podobnej, jaką — nie pomnę od kogo — słyszałem przed kilkunastu laty w Tarnowskim albo Rzeszowskim, a którą dla jej oryginalności zanotowałem sobie. — Oto słowa piosnki przezemnie zapisanej:

„Cosik w lesie stuknęło,
Cosik w lesie huknęło,
Pewno komar z dęba spadł,
Złamał sobie w boku gnata.”

Dowiedziała się mucha,
Że już komar bez ducha,
Więc pytała komara,
Czy nie trza doktora.

Oj, nie trza mi doktora,
Jeno księdza przeora!

Oj, nie trza mi j a p t y k i,
Jeno rydla, motyki.

Był więc pogrzeb wspaniały,
Wszystkie muchy płakały,
I śpiewały rekwije:
Już nasz komar nie żyje!“

Piosnka przez Dr. Wł. Łebńskiego podana, zdaje się pochodzić wprost z ust ludu, natomiast przytoczona przezemnie zdradza pewne ogładzenie, tak pod względem muzycznym, jak i literackim.

Karol Stanuchowski.

Wierzenia ludu.

Zebrał nad Wiarem Ludwik Pierzchała.

Osobie chorej na żółtaczkę, każą nosić korale na szyi, pić odwar z marchwi i przeglądać się w mazi.

Akuszerka wiejska, obsługująca kobietę, której poród ciężko przychodzi, wyciąga ze strzechy w trzech miejscach po odrobinie słomy, zapala ją i okadza położnicę.

Gdy dziecko słabe, mówią, że jest przestraszone. Robią ze słomy miotełkę, trzymają ją nad głową dziecięcia i przelewają przez pomiotło trzykrotnie białko z jednego naczynia do drugiego, a dziecko się uspokoi.

Gdy niewiasta ciężarna zapragnie czegoś, czego jej dać nie można, rzucają na nią słomę, mówiąc: „W mojej szmaci, w twojej skryni“ — inaczej zjedzą jej myszy bieliznę.

Gdy dziecię dostanie „uroki“ (t. zn., że jest chore), nabierają do poświęcanej szklanki uryny, zmywają nią twarz i głowę słabego, a pozostały płyn wylewają w „głuchy“ kąt.

Gdy dziecko płacze, twierdzą, że ma „styski“ na szyi i nacierają uryną.

Gdy „zawitka“ (kobieta niezamężna) urodzi dziecko, wpraszają się kobiety i mężczyźni za kumów, bo się im będzie wiodło.

Wieśniak, przyjęty na kmotra, opasuje się uzdą, aby mu się konie dobrze chowały.

Niewiasta, mająca złość na sąsiadkę, zaprasza ją do siebie w porze, kiedy ta jest przy nadziei; skoro gość wyjdzie za próg chaty, gospodyni uderza w próg siekierą, a sąsiadka urodzi dziecko szczerbate.

Gdy ktoś w chacie dostanie „uroki“, należy je spuścić. W tym celu nabiera się do szklanki wody i wrzuca do niej 9 węgli, rachując wstecz do jednego. Jeżeli węgle pływają podczas liczenia, urzekł mężczyzna, skoro opadną na dno, dała uroki baba.

Obcięte paznokcie chowają wieśniacy za „zanadrze“, aby nie było potrzeby szukać ich po śmierci.

Obcięte włosy zakopują do ziemi w tem miejscu, gdzie barwinek rośnie; kto włosy wyrzuca, ten się naraża, że je zbiorą ptaki i wyścielą nimi gniazda, a wówczas „zwinie się koł-ton“ na głowie.

Która kobieta szyje w sobotę, ta rychło umrze. W poniedziałek szyć nie wolno, bo ciężki dzień, ani wdziawać koszuli, bo się targ nie uda i będzie kłótnia w domu.

Dziewczyna na wydaniu wychodzi w wilię Bożego Narodzenia o północy na podwórze i nasłuchuje pilnie, w której stronie psy szczekają, od tego bowiem zależy, z której strony nadejdzie jej przyszły małżonek.

Z wilią Bożego Narodzenia łączą się inne wierzenia i tak:
a) Aby bydło nie dostawało uroków, zbiera się z całego dnia pomyje i kropi niemi chudobę; b) Aby bydło było rozkoszne, daje mu się w tym dniu proskury z drewnianego talerza, który następnie rzuca się w kąt stajenki; c) Aby się bydło nie „gziło“, wiąże się w kupę łyżki, któremi się jadło wieczrę; d) Kogo w wilię spotka nieszczęście, temu rok cały nie będzie się darzyło.

W wilię św. Andrzeja zbliża się dziewczę do płotu i rachuje kołki, wymawiając: „Wdowec, mołodec“. Skoro na końcu

wypadnie „wdowец“, wyjdzie za mąż za wdowca, gdy „mołodec“, za kawalera. — W tymże samym dniu pieką dziewczuchy bałabuszki i rzucają psu. Gdy pies chwyci pieczywo w powietrzu, dziewczyna wyjdzie za mąż jeszcze tego roku, skoro jądo podniesie ze ziemi, — będzie na męża czekała.

Gdy parobek jedzie na wiosnę po raz pierwszy w pole, bije dziewczuchy batogiem, aby prędko za mąż wychodziły.

Chcąc się ustrzedz przed przyjściem czarownicy, przybija gospodarz na drzwi nietoperza.

Gdy krowa „zaczarowana“ i złe mleko daje, nabija gospodyni szpilek w cedzidło, gotuje je i żegna sierpem, a będzie czarownicę tak kłuło, jakby w nią samą szpilek nabiła.

Kto chce, aby mu się bydło dobrze chowało, przybija żmiję na drzwiach stajni i stawia w skorupach naczyń we wszystkich rogach tejże po odrobinie dziegciu.

Aby się kurczęta dobrze rodziły, należy jaja skropić wodą święconą w W. sobotę i sadzić je z czapki pod kurę. Kto chce mieć same koguty, skropi jaja wodą, poświęconą w dniu Jordana.

Aby bydło nie dostawało uroków, kropi się je uryną. Gdy się cielę sprzedaje, należy mu wydrzeć trzy razy po odrobinie sierci i dać ją zjeść z chlebem. Kto zaniedba tak zrobić, temu dobytek zabierze się z cielęciem. Kto znowu sprzedaje krowę, jałówkę lub byczka, ten winien bydłciu wygarniać błoto z racic; inaczej z chaty zabierze się dobytek.

Gdy gospodarz stawia chałupę, zakupuje w czterech węglach chleb poświęcony i pieniądze, aby mu się darzyło.

Gdy się krowa ocieli, pchają cielęciu co tchu słomę do pyska, aby było żerne.

Kto kupi świnie, ociera ją o piec, aby była jak piec tłusta;
kto zaś kupi krowę na jarmarku, wylewa na nią pełną putnię
wody, aby „gadżina“ dużo mleka dawała.

Gdy baba kupi kurę, obcina jej ogon, przylepia na piec
i zalepia gliną, aby się kura trzymała domu.

Zagadki ludowe.

(Z nad Wiaru).

1. Jakiego drzewa w lesie najwięcej? (Okrągłego.)
2. Pełna beczka wina, a w niej denka nie ma. (Jaś.)
3. Szła pani przez dwór, niosła 1000 skór. (Kura.)
4. Stoi pani w komorze, jej kosa na dworze. (Marchew.)
5. Beczka na beczce, beczka na beczce, a na beczce lisi ogon.
czkę, a wiecha ogonem). (Trzcina. Odstęp od jednego do drugiego kolanika nazwany be-
6. Stoi na podwórzu baran, a ma tysiąc ran. (Pniak, na którym rąbią drzewo).
7. Szło sobie przez kładkę,
Wylało serwatkę;
Księżyc widział i nie widział,
Słońce wstało, pozbierało. (Rosa)
8. Stoi panna w szubie,
Palcem w d . . . dłubie,
Dobrywa kawalcę,
Obliczuje palca. (U).
9. Pędziła motuśka koło plotuśka,
Pytała szwarzona, czy jest hopko doma?
(Pędziła mysz koło plotu i pytała psa, czy jest kot w domu).
10. Cztery tyki, dwa patyki, jedno zamachajło.
(Krowa. 4 nogi, 2 rogi, ogon).
11. Jeszcze się ojciec nie narodził, już syn po świecie chodził.
(Dym).
12. Dwa dragale, nad dragalami bęben, nad bębniem dwie pałki, nad
pałkami jadacz, nad jadaczem smarkacz, nad smarkaczem dwie świe-
czki, nad świeczkami góra, na górze las, a w lesie baranki.
(Człowiek).
13. Bez dna, bez obręczy, pełna beczka wina,
Kiedy się rozbije, majstra na to niema. (Jaś.)
14. Szła panna na górę, ma czerwoną skórę;
Gdy ją rozbierali, to nad nią płakali. (Cebula).
15. Czarniutkie, malutkie, całą kłodę ruszy. (Pcha).
16. Jedno mówi: „Dnia Boże“, drugie mówi: „Nie daj Boże“, trzecie
mówi: „Mnie zawsze jednako, jak w dzień tak w nocy — huśta się.“
sko jedno, bo je otwierają i nie mi skrzydła).
chnią, żeby dnia nie było, bo zaraz pałką, a drzwiami, ze im wszy-
(Okno, kuchnia, drzwi, — okno prosi Boga, żeby był dzieć, ku-

17. Stoi świeca na ołtarzu, jako pióro w kałamarzu,
Przyszedł duch, pióro w brzuch: „Daj Boże szczęście :“
(Kosieleńny).
18. Jestem cały z drzewa biały, zrazu duży, potem mały.
Kruche serce me zczernione, w drzewo białe opravione ;
Gdy przyciśniesz, to się złamie, przemieszkuję zwykle w kramie.
(Ołówek).

Zwyczaj wykupywania panny młodej w Korczynie pod Krosnem.

O godzinie dziewiątej wieczór obiad u młodej. Przy stole siedzą wszyscy ; swacia siedzą po jednej stronie, a drużki po drugiej ; młoda siedzi między drugim i trzecim swatem. Kiedy przy końcu obiadu podają kaszę jaglaną, przychodzi drużba z młodym i wykupuje młodą u swatów do czepin.

Drużba pyta się: Ile żądacie za tę jałoweczkę ? Swacia odpowiadają : To jest dobry gatunek, dobrze je, dobrze pije, wszystkie zęby ma, krótko mówiąc, to dobry gatunek, dajcie za nią sześć stówek. Młody obiecuje dwie, trzy stówki, ale swacia nie chcą nic spuścić. Drużba powiada : Daj ta jeszcze jedną stówkę. Swacia twardo obstają przy swoim żądaniu i spuszczają co najwięcej jedną stówkę. (Stówki są to flaszki napełnione trunkiem).

Opuszczają stówkę tylko w tym wypadku, gdy trunek jest dobry, bo jak w gorszym gatunku, to musi dać sześć stówek. Kiedy swacia zapłatę wzięli, młody i drużba wyciągają młodą przez stół i prowadzą do komory, gdzie idzie swaszka, podswaszczyni, pan młody i drużba. Młoda siada na stołku i rozbierają jej z głowy wstęgi i rozmaryny i czepią. Swacia i drużki dobijają się do komory, aby dostać stołek, na którym siedziała pani młoda, bo ta, której się ten stołek dostanie, prędzej się wyda.

Wychodzą stamtąd ; swaszka niesie dzbanek z piwem, podswaszczyni niesie świecę, a swaszka mówi : „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus ! Prosi szanowna nasza pani młoda na odmienny wieniec“. I rzucają na talerz pewne datki pieniężne, w miarę możności.

Ks. Władysław Sarna.

Na prośbę naszą, umieszczoną w „Ludzie“ II. str. 264, został nam nadesłany przez Czcigodnego współpracownika naszego pisma powyższy artykuł, który tutaj umieszczamy w tem błogiem przekonaniu, że i inni członkowie naszego Towarzystwa i czytelnicy „Ludu“ pójda z tym przykładem i Redakcyi udziela opisów tego zwyczaju.

Redakcja.

Piosnki ludowe

ze wsi Czernichowa, Czernichówka, Zagacia, Dąbrowy, Wołowic, Grotowy i Sułkowy
w pow. Krakowskim

zebrał **M. Kapuściński.**

(Zbiór drugi).

„W obłocystych chmurach są planetniki, co robią śnieg, dęsc i grąd i ciągną chmury na wszystkie strony świata. Nad temi planetnikami siedzi Morzyca, co syje (d)lą siebie śmiertelną kósulę. Co tysiąc lat zgnie róz igłą. Jak tę kósulę usyje, to umrze i będzie sądny dzień. Tym-casem ona nie nie robi, ino siedzi, układa i śpiewa krakowiaki“.

(Gádka Piotra Jasiołka, włościanina i flisaka z Wołowic w powiecie krakowskim).

1.

Da, moja matusia
Nie bedzie wiedziała,
Ka sie moja krewka
Bedzie (r)ozlewała.
Cyli na pagorku,
Cyli na dolinie;
Ka mie kulka trefi,
Tam mie śmierć nie minie.

2.

Mój Boze, mój Boze,
Pocies ze mnie pocies,
Bo mie nie pociesy
Matka ani ociec.

3.

Cegóz ty dziewecyno
Pod jaworem stois?
Cy cie matka zbiła,
Cy sie dësca bois?
— Matka mie nie zbiła,
Dësca sie nie boje,
Inom se stanéla
I tak ci se stoje.

4.

U matusie w sieni
Stokroć sie zieleni,
A u Tomasowój
Juz dziewecyne wzieni.

5.

Da, moje krowisie
Nie najadly mi sie,

Jakze je pozene
Do mojej matusie?
Pozene je miedzã,
To mi sie najedzã;
Pozene je rolã,
To mi sie napojã.

6.

Marysiu, Marysiu,
Moje ukochanie,
Dejze mi gębusie
Choć na skostowanie.
Dejze mi gębusie
Pokiś u matusie,
Bo mi nie dás potem,
Jak bedzies za chłopem.

7.

Matusiu, matusiu,
Baranek w ogrodzie,
Pude já do niego,
Bo mie nie pobodzie.

8.

Klekle¹⁾ ino, klekle,
Siedzi matka w piekle,
Co ona tam robi?
Klóski zabom drobi!

9.

Chłopiec ci, já chłopiec,
Wychował mie ociec,
Wychowała matka,
Ludzie do ostatka.

---

¹⁾ Przyśpiewka bocianowi.

10.

Chłopiec ci já, chłopiec,
Kogótek mi ociec,
Kokosecka matka,
Stará kura babka.

11.

Matka mie ucyla
Śpiewać i tańcować,
A ociec mie ucyl
Z dziewczkami figlować.

12.

Lala, gąski, lala,
Nie bede wás miała,
Bo mi wás matusia
Poprzedać kázała.

13.

Uśnij-ze mi, uśnij,
Albo mi urośnij,
Mozes mi sie przydać
W pole gąsek wygnać.

14.

Uśnij-ze mi, uśnij,
Choć na gołej ławie,
Matusia umarli,
Tatuś we Warszawie.

15.

Luláj-ze mi, luláj,
Siwe ocka stuláj,
Stuláj ze ocusia,
Kázali matusia.

16.

Luláj-ze mi, luláj,
Kołysko lipowá,
Niechze cie dziecino
Pán Jezus uchwóć.

17.

Luláj-ze mi, luláj,
Kołysecko z wieckiem,
Idzie od Krakowa
Cyganecka z dzieckiem.

18.

Luláj-ze mi, luláj,
Kie já cie kołyse,
Niechze já od ciebie
Hałasu nie slyse.

19.

O lulu, o lulu,
Któz cie bedzie tulił?
Utulą cie ludzie,
Jak mamy nie bedzie.

20.

O lulu, o lulu,
Któz cie bedzie tulił?
Utuli cie mama,
Jak przyjdzie od siana.

21.

O lulu, o lulu,
Któz cie bedzie tulił?
Mama cie utuli
W malowanej luli.

22.

O lulu, o lulu,
Kołyśka z marmuru,
Pieluski z rąbecku;
Luláj aniołeczku!

23.

O lulu, o lulu,
Siedzi babka w ulu,
A dziadek w stodole,
Wyglądá na pole.

24.

Podpálaná²⁾ chatka,
Słońce do niej świeci,
Posłali mie matka
Do miasta po nici.

25.

Matko moja, matko,
Chowáj ze mie gładko,
Chowáj ze mie chowáj,
Jak czerwone jabko.

²⁾ Opopcona.

26.

O lili, o lili,
O cóz cie to zbili?
O lala, o lala,
O tego hultaja.

27.

O lili, o lili,
Pastérze pílili;
I já téz pílila,
To mie mama zbiła.

28.

O lili, o lili,
Wilk gąsecke niesie,
(R)Ozpuścił piórecka
Po wołowskim ³⁾ lesie.

29.

O lala, o lala,
Buty u kowála,
Któz mi je okuje,
Kie kowál choruje?

30.

O dyny, o dyny,
Ka sie podziejemy?
Przyjdzie wojenecka,
Na nie pojedziemy.

31.

O dyny, o dyny,
Podźmy do dziewcyny,
Bo dziewcyna chorá,
Bedzie miała chrzciny.

32.

O da ino, o da,
Wziena wiánek woda,
Wziena i zabrała...
Cóz ja bede miała?

33.

O dana, o dana,
Nie moja sukmana,
Bo já na nie pije
Od samego rana.

34.

Stududáj, stududáj,
Kury buty miały;
Stududáj, stududáj,
Ka je popodziały?

35.

O dada, o dada,
Miała baba dziada,
Ino mu śpiewała:
Dada, dada, dada.

36.

Hojze ino, dyna, dyna,
Miała baba Bernadyna,
Posadziła go na młynku:
Siedz-ze se tu Bernadynku.

37.

Hojze ino, hojze,
Dwaścia ⁴⁾ razy w koło,
Kady ⁵⁾ sie obróce,
Wśędzie mi wesolo.

38.

Hojze ino, hojze,
Moja młynarecko,
Robi na cie woda,
Robi i kólecko.
Robi na cie woda,
Robią i kamienie,
A ty, młynarecko,
Siedzis se we młyńie.

39.

Hojze ino, hojze hoj,
Obiecała kope jáj,
Obiecała — przyniesie,
Jak jój kura naniesie.

---

³⁾ Wieś Wołowice w pow. krawowskim.

---

⁴⁾ Dwadzieścia.

⁵⁾ Kędy.

40.

Hojze ino, nie moja to,
Zena zytko całe lato,
Zena, zena — nawiązała,
Na Jasinia zawołała.

41.

Krakowiácek ci já,
I tys Krakowianka,
Miałaści spodnicke
Po same kolanka.

42.

Oj, biéda mie, biéda,
Od Krakowa zenie,
Ani já piénigdy,
Ani já kiesénie.

43.

Marysiu, Marysiu,
Cóżeś za Marysia,
Coś mi nie podała
Rącki na konisia ?
Podejze mi rącke
Na zieloną łacke,
Podejze mi obie,
Pogwarzymy sobie.

44.

Da moja Marysia
W nocy przyjechała,
Bála sie słonecka,
By nie ogorzała.
Bála sie słonecka
Bardzo jarzącego,
By nie ogorzała
Od razu jednego.
Nie bój ze sie, nie bój,
Marysiu słonecka,
Bo ci nie opáli
Na głowie wiánecka!

45.

Bodejze cie, bodej,
Moja Maryś, bodej,
Jak já bede tonął,
To mi rącke podej.

46.

Zajade, zajade
Furmanowi droge,
A tobie, Marysiu,
Zajechać nie moge.

47.

Leciały gąsecki
Z wysokiej górecki,
Zbiéráj, Maryś, piórka
Będą podusecki.
— Nie bede zbiérała,
Bo mi mama dała
Śtéry podusecki,
Piątą obiecała.

48.

Leciały gąsecki
Z wysokiéj górecki,
Leciały od bydła,
Opusciły skrzydła.

49.

Otwórz-ze mi, otwórz,
Moja Maryś wrota,
Niechze já nie schodze
Z konisia do błota.

50.

Ojce nasz, któryś jest,
Marysiu, kadyś jest ?
Świeć sie Imie twoje,
Haw ⁶⁾, Jasiuniu, stoje !

51.

Marysiu, kochám cie,
Nikómu nie dám cie,
Schowám cie do domu,
Nie dám cie nikómu.

52.

Wiedziataś, Marysiu,
Ze já urlopnicek,
Pocóżeś ty posła
Do mnie, na trawnicek ?

---

⁶⁾ Haw, zn. tu.

— Posła ci já, posła,
Po swojej potrzebie,
A tyś, Jasiu, myślał,
Ze to już do ciebie.

53.

Cygán ci já, Cygán,
Moja Maryś, Cygán,
Jesce ci já ci sie,
Moja Maryś, przydam.

54.

Da, moja Marysiu,
Moje pociesenie,
Dejze mi chusteczki
Do mojej kiesienie.

55.

Da, moja Marysiu,
Moje sto tysięcy,
Zeby mi cie dali,
Nie stałbym o więcéj.
Nie stoje, nie stoje
O nijakie dary,
Ino o cie, Maryś,
Zeby mi cie dali.

56.

Wędruje, wędruje
Gwiazdecka na niebie,
I já téz wędruje,
Marysiu, do ciebie.
— Wędruj, Jasiu, wędruj,
Jak já wędrowała,
Uzywaj tak świata
Jak já używała.

57.

Marysiu, kochanie,
U ciebie śniadanie,
U ciebie i obiad,
Któż ci go będzie jad?

58.

Kukułeczka kuká,
Kasia Jasia suká,
Znalazła go w lesie,
Śniadańko mu niesie.

59.

Pijes Jasiu, pijes,
Chałupka ci gn je,
Weż Jasińku kije,
Podpieraj se i je.

60.

Pijés Jasiu, pijes,
O konisia niedbás,
Siecki mu nie urnies,
Owieska mu nie dás.

61.

Przeleciał gołąbek
Na zielony dąbek,
Zażrał do Kasinie,
Jaki ma porządek:
Świni w piecu ryją,
Psy nacynia myją,
Łyzecki pod progiem
Zarosły barlogiem.

62.

Zeby já wiedziała,
Ka mój Jasień pije,
Tobym mu wyniesła
Z cebrzyckiem pómyje;
Z cebrzyckiem pómyje,
Z miareką otręby;
Wytrzyjze se, Jasiu,
Po gorzałce zęby.

63.

Góralu, Góralu,
Kaśka ci umarła.
— Cy dziadzi nadali,
Wcóra klóski zarła;
Nie tak mi zál Kaśki,
Jak mi klósek luto,
Nie zjádbym ich dzisiáj —
Schowálbym na jutro.
Nie zjádbym ich jutro —
Zjádbym je we wtorek.
Nie zjádbym we wtorek —
Schowálbym we worek.

64.

Góral idzie w kyrpcu,
Madziar z ostrogami,

Szelma ta dziewczyna,
Co idzie za nami.

65.

Kasiu, moja Kasiu,
Nie chodź po podlasiu,
Nie zbieraj kwiateczków,
Nie zwodź parobczków.

66.

Góralu ze Zywca,
Pozyc ze mi kyrpea,
Já ci nie zepsuje,
Ino potańcuje.

67.

Idzie Góral do Skawiny,
Niesie w portkach oskrabiny⁷⁾,
Cy je sprzeda, cy nie sprzeda
To nikómu darmo nie dá.

68.

Górale, Górale,
Kupciez mi korále,
Bede powiadała,
Ze mi matka dała.

69.

A dejze mi, Boze,
Okienko w kórmorze,
Bede spoglądała,
Ka mój Jasień orze.
A dejze mi, Panie
Okienecko w ścianie,
Bede spoglądała,
Ka moje kochanie.

70.

Jakom pásał bydło,
Widziałem strasydło,
Cárne ślépie miało
Na mie spoglądało.

71.

Jakem pásał bydło,
Widziałem strasydło,

W cárnym kapelusie,
Gadało: „Nie bój się!”
Nie było bobuśko,
Bo paluski miało,
W cárnych rękawickach,
Oblapiać mie chciało.

72.

Nie trza ci mnie więcéj:
Párę wołów, pługu,
Chalupecki ładnéj
Bez zadnego długu.

73.

Nawróć ze mi konia,
Nawróć na uwrocie,
Nie zawracaj głowy
Ubogiej sierocie.
Nawróć ze mi konia,
Albo nie nawracaj,
Albo mi dziewczyno
Głowy nie zawracaj.

74.

Jechali panowie
Bez mój ogródeczek,
Urwali lelują,
Czerwony kwiatecek.
— Da, moi panowie,
Nie rwiście mi kwiatka,
Bo já sierrotecka,
Nie użyję światka.

75.

Zeby já wiedziała
Ze pude za gdownca,
Tobym se uwila
Wiánecek z jałowca.

76.

Zeby já wiedziała
Ze pude za pana,
Tobym se uwila
Wiánecek ze siana.

77.

Zeby já wiedziała
Ze pude za księdza,

⁷⁾ Oskrabiny z kartofli.

Tobym se uwila
Wiánecek z łabędzia.
(Lub: z mosiędza).

78.

Przeleciał, przeleciał
Ptásek malowany,
Przyleciał, przyleciał
Pod Jantkowe ściany;
Siąd se na kamyku,
Mówi koronecke,
Prosi se matusi
O ładną córecke.

79 ⁸⁾).

Oekosie, Oekosie,
Séroká rodzina,
Nima gorzálecki,
Napijcie sie wina.

80 ⁹⁾).

Oekosie, Oekosie,
Malowane dzieci,
Niejedna dziewcyna
Za wami polecí;
Niejedna dziewcyna,
I niejedna gdowa,
Polecí, polecí
Do samého Lwowa.

81.

Jedna dróga pod las,
Drugá pod bucyne,
Trzeciá wele łózka,
Cwártá pod pierzyne.

82.

Salála, salála
Rybecka za wodą,
Ale já nie bede,
Hultaju, za tobą.

83.

Doruś moja, Doruś,
Nie dałaś mi dorósć,

Spoglądałaś na mnie,
Kieby na latorośl.

84.

Parobecek ci já
Na całą gromade,
Siecki rznął nie bede,
Orać nie pojade.

85.

Parobecek ci já
Nie lada, nie lada,
Moze mi przyświadcyc
I całą gromada.

86.

Chłopácy, chłopácy,
Ładni i wysocy,
Ledwie mi za wami
Serce nie wyskocy;
Serce nie wyskocy,
Okó nie wystrzeli,
Chłopácy, chłopácy,
Jacyście weseli.

87.

Skowronecek orze ¹⁰⁾,
Sikorka pogania,
Co sie nawyglądam:
Nie widać śniadania.

88.

Kucharzu, kucharzu,
Cóżeś nám nawarzył?
Sámeś se nie pojád,
I náses pomorzył.

89.

Nasa kucharecka
Spodziéwa sie gości,
Napiękła kołácy
Z tatarcanych ości.

90.

Nie umiem já robić,
Nie umiem já orać,

⁸⁻⁹⁾ Piosnka weselna, stosowana do rodzin, przy zbieraniu pieniędzy przez młoduchę po oczepinach.

¹⁰⁾ Z tej pieśni czerpał T. Lenartowicz wątek do pieśni: „Raniusienko jak zorze, słyhać ptaszków śpiewania”.

Jesce trzeba na mnie
„Nuze, wole!“ wolać.

91.

Nima ci to, nima,
Jako dworákowi,
Siędzie na konika,
Jedzie ku dworowi.

92.

Sięde na konika,
Wykreće wąsika,
Dobęde pałasa:
„Wiwant, Polska nasa!“

93.

Nima ci to, nima,
Jako chłopu na wsi,
Urźnie psu ogona,
Kapusty omaści.

94.

Nima ci to nima,
Jako djáblu w piekle,
Smóły sie napije.
Wysiedzi sie w cieple.

95.

Nie bede já piła
Zydowskiego piwa,
Bo w nim zydóweczka
Zyda utopiła.

96.

Widziałeś ty, Stachu,
Zydowskiego boga?
Siedzi na nálepie
Bez jednego roga.

97.

Widziałeś ty, Stachu,
Zydowskiego cielca?
Siedzi na nálepie
Bez jednego kielca.

98.

Nie płac Maryś, nie płac,
Nie ci nie pómoze,

Obróć swoje ocka
Na Czerwone morze:
Na Czerwone morze;
Na Czerwone kraje,
Nie płac, Maryś, nie płac.
Choć ci sie nie zdaje.

99.

Dudni woda, dudni,
W cembrowanej studni,
A w tych Wołowicach
Są ludzie obłudni.

100.

Turbuje sie zona,
Ka já sie obracam,
A já w Cérnichowie
Kieliski przewracam.

101.

Cernichów, Cernichów,
Piékne to miasteczko;
Kto sie tam dostanie,
Ton dziadem zostanie.

102.

Donaju, Donaju,
Zimná woda w tobie,
Niesczęśliwi ludzie,
Co mówią o tobie.

103.

Wawrzyniec, Wawrzyniec
Niós portki na Tyniec,
Spadły portki z Tyńca,
Zabiły Wawrzyńca.

104.

Z jednej strony woda,
Z drugiej strony kije,
Z trzeciej strony Moskál
Do Francuza bije.

105.

Ka ty idzies, opálony?
— Do Wołowic sukać zony!
— Niedaleko zony sukáj,
U Sikory we drzwi pukáj.

Jest ta Zosia na wydanie:
Śtéry mysy i dwa konie,
Śtéry mysy i dwa koty,
I Zosinia do roboty.

106.

(Śpiew Wisły).

W Krakowie sie urodziła,
W Warszawie urosła,
A w Toruniu chłopca ¹¹⁾ miała,
W Gdańskum za mąż posła.

107.

Jak ci ją pojade,
Góry, lasy mine,
Wolowie nie mine,
Bo ta mám dziewcyne.

108.

Nie tedy, nie tedy,
Droga do Poręby,
Nie dawać to było
Porębianom gęby;
A tyś im dawała,
Jesceś sie pytała.
Pamiętáj, dziewcyno,
Bedzies załowała!

109.

Zeby ją wiedziła,
Co za kosyk wiśni,
Tobym téz wiedziła,
Co mój Jasień myśli.

110.

Mój Boze, mój Boze,
Rządzis moim losem.
Dejze mi Jasińka,
Ino z pełnym trzosem.

111.

U Poprawy w sadzie
Zakwitły tam śliwy,
Jest ci tam Frańcysia,
Kieby barán siwy.

112.

U Poprawy w sadzie,
Zakwitły tam gruski,
Jest ci tam Frańcysia,
Kieby barán ruski.

113.

U Poprawy w sadzie,
Zakwitły tam banie,
Jest ci tam Frańcysia,
Kieby krzywe sanie.

114.

Pastérecka pasła bydło,
Zgubiła se motowidło,
Zebyś mi go, Jasiu, znalazł,
Dała bym ci grajcár zaráz.

115.

Gorzała ¹²⁾ gruska i jabłoń,
Pocóżeś Jasiu, sed na błoń?
Sedłem do mojej, do Zosie,
Co pasła konie na rosie.

116.

Gorzała lipka, jałowiec,
Gorsy kawalér, niz gdowiec,
Kawalér bije, katuje,
A gdowiec ściska, całuje.

117.

Z tamtój strony rzécki,
Pasie Jaś konicki,
Pude ją do niego,
Dá mi na trzewicki;
Dá mi na trzewicki,
Dá mi na pońcoski,
Bede ją chodziła
Do niego bez piáski;
Dá mi na pońcoski,
Dá mi na zielone,
A po świętym Jánie
Weźmie mie za zone.

¹¹⁾ Kanał Bydgoski czyli „Bidgo-
ska“, tak zwana przez galicyjskich flis-
saków.

¹²⁾ Gorzała. zn. wznosiła się,
górowała.

118.

Nie pij, Jasiu, nie pij,
Bedzies sie miał lepij,
Nie pij gorzálneki,
Bedą sukiennecki;
A nie pij i wina,
Bedzie i dziewczyna.

119.

Wysoki zamecek,
Wziął mi Jaś wiánecek,
Jesce wyżsá skála,
Bom mu sama dała.

120.

Karola, Karola,
Nie kocháj kaprála,
Kocháj oficera,
Dá ci cwancygiera.

121.

Tylu, tylu, na motylu ¹³⁾
Tańcowała babka,
Mało ludzi na weselu,
Posłali po dziadka.

122.

Tylu, tylu, na badyłu,
Nie potrzeba smycka,
Nie wyskakuj stará babo,
Boś ty nie cielicka.

123.

Rekruci, rekruci,
Pán Jezus sie smuci,
I my sie smucemy,
Na wojne idziemy.

124.

Sumi gáj, sumi gáj,
Sumi gałazecka,
Nie widać, nie słyhać
Mego kochanecka.

125.

W kalinowym lesie
Ptáskowie śpiévają,
Niesczęśliwi ludzie,
Co o mnie gádają.

126.

W kalinowym lesie
Woda kamień niesie,
Na kamieniu tráva,
Bywáj, Maryś, zdrowá.

127.

Kumotrze, kumotrze,
Nie chodźcie po mokrze,
Chodźcie se po suchu,
W tem nowym kozachu.

128.

Sumiała léscyna,
Jakem bez nie jechał,
Płakała dziewczyna,
Jakem ją odjechał.
Płakała dziewczyna,
Cóz nie miała płakać,
Uciék mi konicek,
Nie mogła go złapać.

129.

Gorzálnecko moja,
Dáwnim cie nie pijál,
Alem se rozmyślał:
Na cóz bede zbijał?

130.

Siostró moja, siostró,
Okuj konia ostro,
Na stéry podkowy,
Pojade do gdwóy.

131.

Swagierecku, swagrze,
Nie bij mojej siostry,
Bo já na cie wezne
Siékiérecki ostrój;
Siékiérecki ostrój,
Toporu ostrego,
Zabije, zabije
Swagierecka mego.

¹³⁾ Dawniej motowidło zwano motylem.

132.

Pojedziesz? Pojade.
— Weź i mnie, weź i mnie,
Bo mnie tam matusia
Bez wiązka nie przyjmie.

133.

Śtéry mile lasu
Samój osicyny,
Jakże já pojade
Do mojój dziewcyny.

134.

Wódki mi dać, wódki mi dać,
Bo mi z bótów wiechcie widać;
Cy mi widać, cy nie widać,
Wódki mi dać, wódki mi dać.

135.

Za górami, za lasami
Jest ta kupa piasku,
Chciałem panne pocałować,
Narobiła wrzasku.

136.

Dopiórom ci zaczął,
Z dziewczyną tańcować,
Zagrąci mi tambór,
Musim masierować.

137.

Nauc ze sie, nauc,
Mój konisiu robić,
Bo já sie nauczył
Do dziewcyny chodzić.

138.

Nauc ze sie, nauc,
Konisiu pracować,
Bo já sie nauczył
Z dziewczyną tańcować.

139.

Gdy cie będą cepić,
Spożryże do nieba,
Zeby twoje dzieci
Nie pragnęły chleba.

140.

Gdy cie będą cepić,
Spożryj do powały¹⁴⁾,
Zeby twoje dzieci
Cárne ocka miały.

141.

Siwy koń, siwy koń,
Na nozke skalecął,
Juz já sie nie bede
Dziwczynom zalécał.

142.

Siwy koń, siwy koń,
Siodełeczko niesie,
Cekáj mie dziewcyno,
W kalinowym lesie.

143.

Myślałaś dziewcyno,
Zem o ciebie salál,
A já o konisia,
Co mi okulawiál.

144.

Rozleciały mi sie
Siwe gołębisie
Po boru, po boru;
Pozganiáj-ze mi je,
Dziwczyno nadobna,
Do dworu, do dworu.

145.

Kázali mi kury paś
Za stodolą w prosie,
Kury jaja pogubiły,
A já dłuwał w nosie.

146.

Posła ci já, posła,
Za starego osła,
Lepiej zebym była
U matusie rosła.

---

¹⁴⁾ Dawniej powała była czarna,
bo okopcona.

147.

Posła ci já, posła,
Za starego wola,
Ni já z nim do ludzi,
Ni já do kościoła.

148.

Aj, zimno mi, zimno,
Pod twoją pierzyną,
Ciepłej by mi było
W lesie pod choiną.

149.

Zachodź-ze słonecko,
Nie za las, nie za las,
Ino za górecke
Bo już cas, bo już cas.

150.

Czerwone jabłusko
Wysoko usiadło,
Jak cie mám poruszyć,
Zebyś mi tu spadło?

151.

Leci woda. leci,
Po kamykach staje,
Cóż mi po dziewczynie,
Kie mi sie nie zdaje!

152.

Chłopacy, chłopacy,
Chodzicie po nocy,
Dziewcęta za wami
Wytrzęsają ocy;
Wytrzęsają ocy,
Wytrzęsają tárka ¹⁵⁾,
Bo z wami, chłopacy,
Przyjemną pogwarka.

153.

Kochanie, kochanie,
Gorse niz więzienie,
Z więzienia wyzwolą,
Z kochania nie zdolą.

154.

Zakochaliśmy sie,
Jak gołębie w parze,
A kto nás (r)ozłący
To go Pán Bóg skárze.

155.

Posła baba krów doić,
Napadła na byka,
A cóz to za psia jncha,
Co nie chce dać mleka!

156.

Nic nimám. ino bie,
Z końca bica zyje,
Co we dnie zarobie,
To w nocy przepije.

157.

Na mojem polisiu
Studzienecka stoi,
A kto drógą jedzie,
Konika se poi.

158.

Spodobala mi sie,
Dziewcyna na flisie,
Ubogiego ojca,
Ubogiej matusie.

159.

Pijcie chłopcy wódkę,
Bo wódka nie woda,
Składajcie sie wszyscy,
Bo jednego skoda.

160.

Myśli moje, myśli,
Udercie we wode,
Co já sie dziewczynom
Spodobać nie moze.

161.

Za las chłopcy, za las,
Tamok ¹⁶⁾ dziewczki tanie,

¹⁵⁾ Tarka, gałki oczne.

¹⁶⁾ W Krakowskiem mówią ta-
mok.

Dwadzieścia i śtóry
Za grajcár dostanie.

162.

Nle bede śpiwała,
Nie bede sie darła,
Schowám se na jutro
Odrobine garła.

163.

Jédźcie krowy, jédźcie,
Ponajádájdzie sie,
Idźcie do jeziora,
Ponapijádzie sie.

164.

Stoi w polu gruska,
Nima na niéj grusek,
Listecki opadły,
Wierzcholecek usech.
Listecki opadły,
Bo je obciapali¹⁷⁾,
Wierzcholecek usech,
Bo go urąbali.

165.

Jedzie wóz na przewóz,
Malowane osi,
Nie pude przewozić,
Niech sie psiá sierć prosi.

166.

Kázál ci mi ksiądz¹⁸⁾
Tatarecke ząć,
A já biédna dziewcyna
Pojadłam se jécmienia,
Nie moge sie zgiąć.

167.

Ciapciocha¹⁹⁾ sie zrodziła,
Cemze bede maściła?

¹⁷⁾ Ciapanie, jest to rzucanie pa-
tykiem, kijem lub kamieniem na drze-
wo za owocem, aby go „ściapać“.

¹⁸⁾ Do tej piosenki jest nuta nie-
zmiernie piękna, dziwnie rzawna i pe-
na jakiejś tajemnej skargi.

¹⁹⁾ Ciapciocha zn. kapusta.

Zabije świnioche,
Omasce se ciapcioche!

168.

A tańcujciez²⁰⁾ mysy,
Która ino slysy,
A która jest głucha,
To sie niech przysłuchá.

169.

Prosimi mie na wesele,
Na pieconą kure,
Sami zjedli dobre mięso,
A mnie dali dziure.

170.

Ka já sie obróce :
Ino cie, ino cie,
A jak do roboty,
Nima cie, nima cie.

171.

A mój strycek²¹⁾, nieboscycek,
Dej mu Panie niebiosá,
Stare dziewki wywozili
Na tragacu do lasa.
Hopsasa, hopsasa, hopsasa.

172.

Zebyś była uciekała,
Uciekabyś była,
Aleś mie ty pocekała,
Boś mi rada była.

173.

Leci ptásek, leci,
Odleciał se dzieci,
Zaleciał za morze,
Wrócić sie nie moze.

174.

Oj, biéda mi, biéda,
Z tą moją niedolą,
Ledwie zacne robić,
Juz mie rącki bolą.

²⁰⁾ Przyspiewka do lada jakiej
muzyki.

²¹⁾ Stryjaszek.

175.

Jak ci já pojade
Z panami, z panami,
Bedzie mie Marysia
Wyglądać sparami.

176.

Dróżba ²¹⁾ ci já, dróżba,
Całemu weselu,
Pilnujciez mie ludzie,
Jak sie bede cielił.

177.

Nie bede já siecki rzezál,
Bo já wcora nie wiecerzál,
Niech se dziewczki siecke rzezą,
Zjadły obiad i wiecerzą.

178.

Chodzi ptásek po ulicy,
Zbiérá sobie gárść pszenicy,
Zbiérá, zbiérá, dzióbkiem kole,
Kaześ było, dziewczce moje ?

179.

Uwiódeś mie, uwiód,
Kiedym stała u wrót,
Juz mie nie uwiedzies,
Jak nazád pojedzies.

180.

Malusieńki kielisecek,
Nie dostanie do kisecek,
Malusieńki, chociaż dlugi,
Wypilabym taki drugi.

281.

A nawróć ze, nawróć ze,
Siwym koniem na dródze,
Jakze mám nim nawrócić,
Kie sie nie chce obrócić.

182.

Śpi biéda, śpi biéda,
Niewolá já budzi,

Wstaj biédo, bezwstydo,
Bo pudzies do ludzi.

183.

Biédo moja, biédo,
Jakze cie biédować,
Zájde do chałupy,
Nima co gotować.
Nima co gotować,
I nimoge pojać,
Biédo moja, biédo,
Jakby cie tu pojać ²³⁾.

184.

Baba chłopá odesła, odesła, odesła,
Bo nie umiał rzemiesła, rzemiesła,
[rzemiesła,
Ale on sie naucy, naucy, naucy,
Jak mu biéda dokucy, dokucy, do-
[kucy.

Zasiálem se owiesek, owiesek, owie-
[sek,
Ale on mi nie wesed, nie wesed,
[nie wesed.
Na górecce wywiało, wywiało, wy-
[wiało,
Bo sie kiepsko zasiało, zasiało, za-
[siało.
Na dolince wymokło, wymokło, wy-
[mokło,
Bo sie kiepsko zawlekło, zawlekło,
[zawlekło.

185.

O dana, o dana,
Mało já mám wiana,
Bo já u matusie
Légała do rapa.
— Cemuś mie, matusiu,
Rano nie budziła,
Zeby já se była
Na wiano robiła ?

186.

Chłopácy, chłopácy,
Bedziecie wojácy,

²¹⁾ Przyśpiwka lada jakiemu
družbie.

²³⁾ chwycić.

Bedziecie wojować
Z dziewczętami w nocy.

187

Posed zydek po wodę,
Złapali go za brode :
— Aj, waj, gimne siąj,
Moji bhody nie usiąj ²⁴⁾).

188.

Karasiu ²⁵⁾ Karasiu,
Kaześ mie wtarasił?
Pod kamień, do błota,
Cóz to za robota!

Inaczej :

Pod kamień we wodę,
Dobyć się nie moge.

189.

Zeby já tak zaciąn kosą.
Jak mie dziadzi w tańcu nosą.
Zeby já tak ciąn cepami,
Jak mie nosą za dziewczkami.
Jak mie nosą, tak mie nosą,
Jaze mi sie dziewczki prosą.

190.

Coś ty chłopie osalál!
Cy ty nimás rozumu?
Karcma jest przy gościńcu,
A ty idzies do domu.

191. ✓

Uciekła mi przepiórecka w próso,
A já za nią nieborácek boso ;
Trzeba mi sie pani matki spytać,
Cy mi kázá przepiórecke chytać.
— A chytájze, mój kochanku, chytáj,
Tylko sie jój ogoná nie tykáj.

192.

Na górze, na górze u Siedláká,
Były sie dziewczęta o chłopáká.

---

²⁴⁾ Ach weh! gib mir Schein,
Mej brody nie ruszaj.

²⁵⁾ Przyśpiewka gospodarzowi
z Wołowic, nazwiskiem Karaś.

— Da moje dziewczęta, nie bijcie sie,
Macie ta portcęta, (r)ózzdzielcie sie.

193

Zebyś była Morawicka,
Całowábym twoje licka,
Aleś ty jest Orawianka,
Más kolanka, jak Cyganka.

194.

Zachodź-ze słonecko,
Zeli más zachodzić,
Bo mie nozki bolą
Za krowami chodzić.

195.

Nie bój ze sie, nie bój,
Kie já sie nie boje.
Siadáj na konisia,
Poki przy nim stoje.

196.

Dziesiąta godzina
Na zégarze biła,
Kiedy mie dziewczyna
Z karcmy prowadziła.

197.

Jasiu mily, Jasiu,
Kup se koperwasu,
Kaz se odmalować
Dziewcyne zawcasu.
Kaz se odmalować,
Kaz se odbryzować (bryzelią),
Zeby ci ją było
Miléj pocałować.
— Zebym był malarzem,
Odmalowábym ją,
Cobym zmáćál pę(d)zel,
Pocałowábym ją.

198.

Zabij mie pieronie
W téj Bieleniskiej brámie ²⁶⁾,

---

²⁶⁾ W klasztorze Kamedułów jest
brama, jakby jaka forteca.

Zeby Bielanianki
Nie patrzyły na mnie.

199.

Kasiu moja, Kasiu,
Nimám do cie casu,
Casu i godziny
Do twojój rodziny.

200.

Białá sukmaneczka
I podséwka biálá,
Dlá dobrych serdecná,
A dlá złych, jak skała.

201.

Jakem jechał od Warszawy,
Siwe ocka mie płakały;
Siwe ocka co placecie,
Wy mie miały nie bedziecie,
Na wieki, na wieki,
Bo já chłopiec daleki.

202.

Jakem jechał od Wielicki,
Brząkały mi podkowiecki,
Brząkały, brząkały,
Cárne ocka płakały.
Cárne ocka co placecie,
Wy mojemi nie bedziecie.
Na wieki, na wieki,
Bo já chłopiec daleki.

203.

Nasa gospodyní
Mało chleba daje,
Idzie do kómory
Godzine go kraje.
Ukraje, ukraje,
Jak dębowy listek,
Jesce mie sie pyta,
Cy já go zjem wszystek.
Cóz bym go nie zjadła,
Kie go mało dała,
Po co sie to, po co,
Cy go zjem, pytała?

Jak mi go położy
W sieni nade drzwiami ²⁷⁾,
Co pozre na niego,
Zaleje sie łzami.

204.

Stará baba, chłop młody,
Jechał na niój do wody,
Stąpáj, babo, séroko,
Bo do wody głęboko.

205.

Ojciec Górál, matka Górál,
A dziewcyna kieby korál.

206.

Stará baba w młodym wieku,
Posłała se na sámsieku,
I nimogła wypowiedzieć,
Jak jój było dobrze lezeć.

207.

Chłopiec mój wozi gnój,
Já mu nakładała,
Com mu nałożyła,
Tom mu buzi dała.

208.

A mój ociec, woziwoda,
Co wozi wodę,
Wszystkim Zydom na Kaźmierzu ²⁸⁾
Robi wygode.

209.

Kowálu, kowálu,
Zróbze mi klucyki,
Bede zamykała
W skrzyneczce kulcyki.

²⁷⁾ Nade drzwiami bywa okienko podłużne lub deska przytwierdzona na kołkach do ściany. Tam składają séry, podwieczorki i klucze, gdy chałupę zamykają, a idą w pole. Klucze kładą się wtedy, gdy nikt nie patrzy.

²⁸⁾ Kaźmierz, dzielnica miasta Krakowa.

Kowálu, kowálu,
Zróbze mi kłotecke,
Bede zamykała
Jedwabną chustecke.

211.

Depce konik, depce,
Do stajni iść nie chce,
Kieby do dziewczyny
Pojechał by jesce.
Cisawy koniku,
Nie dumáj, nie dumáj,
Przepłynąłeś Wiśle,
Przepłynies i Dunáj.
Nie przez taki Dunáj
Mój konicek pływał,
I já nie u takiój
Kochanecki bywał.

212.

Nieráz ci já, nieráz,
Te przełazki przełáz,
Nie ráz, nie dwa razy,
Ino ze sto razy.

213.

Kochanie, kochanie,
Gdzieś mi sie podziało,
Coś mi sie kochanie
Oglądać nie dało.

214.

Krakowiácek jeden,
Miał koników siedem,
Odjechał na wojne,
Zostawił se jeden.

215.

Krakowiácek jeden,
Miał koników siedem,
Jeden mu sie zbujął,
Jaz mu skoczył w Dunáj.
I on za nim skoczył,
Portecki se zmoczył.

216.

Cisawy konicek,
Wyjád mi trawnicek,

Wyjád, wytratował,
Cem go bede chował?

217.

Luláj ze mi, luláj,
Moje dziecko małe,
Bo ześ mi ty jesce
Nie odkołypane;
Nie odkołypane,
Nie odpowijane,
Luláj ze mi, luláj,
Dzieciátko kochane!

218.

Uśnijze mi, uśnij,
Mały aniołeczku,
Bo já cie znalazła
W marchwi w ogródecku;
W marchwi w ogródecku,
Kiedym trawkę zęna,
Mój ty mocny Boze,
Na cóz já cie wziena?

219.

Uśnijze mi, uśnij,
Moje drogie dziecko,
Bo já cie znalazła
W ogródecku w zycie;
W ogródecku w zycie,
Kiedym zyto zęna i t. d.

220.

Páli mi sie, páli,
Wstążka od koráli,
Nie od ciebie, Jasiu,
Ino od Góráli (lub fornáli).

221.

Woják ci já, woják,
Bom se chleba pojád,
Gorzálecki napił,
Kochanke obłapił.

222.

Bodej cie, dziewczyno,
Twój fartusek opád,
Ześ mie obmówiła,
Zem nie ładny chłopák.

Bodej cie dziewcyno,
Spodnicki opadły,
Ześ mie obmówiła,
Ze já jest nie ładny.

223.

Nie bede, nie bede
Na Jasinia dobrá,
Póki nie opadnie
Choinecka drobná.

224.

Dzieci moje, dzieci,
Obsułam sie wami;
Obsułam sie wami,
Jak jabłoń jabkami.

225.

Na krakowskiéj wieży
Świeci sie koronka²⁹⁾,
Którą ładná panna,
Bedzie moja zonka.

226.

Na krakowskiéj wieży
Świeci sie krzyzycek,
Który ładny chłopiec,
Bedzie mój męzycek.

227.

Siéroty, siéroty,
Duzo wás na świecie,
Niéma ojca, matki,
Ka sie podziejecie?

228.

Siéroty, siéroty,
Podpiéracie płoty (lub wroty),
Podpiéracie ściany,
Mój Boze kochany!

229.

Chrzestná matko,
Jedno jabko,

Jesce piég,
Chrzestná matko,
Jedno jabko,
Bedzie zięć.

230.

*Mama na nie zawołała*³⁰⁾:

Cy chcesz, cy pudzies, cy chcesz
[kowála?

— Nie chce, nie pude, nie chce
[kowála,

Da, bo kowál młotem bije,
Co zarobi, to przepije,
Nie chce, nie pude, nie chce ko-
[wála!

Mama na nie zawołała:

Cy chcesz, cy pudzies, cy chcesz
[mulárza?

— Nie chce, nie pude, nie chce
[mulárza,

Da, bo mulárz piec muruje,
A po śmierci pokutuje,
Nie chce, nie pude, nie chce mu-
[lárza!

Mama na nie zawołała:

Cy chcesz, cy pudzies, cy chcesz
[stolárza?

— Nie chce, nie pude, nie chce
[stolárza,

Da, bo stolárz trónny robi,
Jak já umre, to mi zrobi,
Nie chce, nie pude, nie chce sto-
[lárza!

Mama na nie zawołała:

Cy chcesz, cy pudzies, cy chcesz
[złodzieja?

— Juz chce, juz pude, juz chce
[złodzieja,

Da, bo złodziej co ukradnie,
Ubierze mie pięknie, ładnie.
Juz chce, juz pude, juz chce zło-
[dzieja!

³⁰⁾ Do tej piosnki jest nuta w formie ślicznego marsza, podobnie jak u znanej piosnki: „Łączko moja, łączko, łączko zielona”. — Są w niej przedstawiciele wszystkich zawodów, krytykowani przez dziewczynę. Niestety, całej tej piosnki nie mogłem z ludu wydobyć. Może mi się to później uda.

²⁹⁾ Korona na wieży Maryackiej.

231.

Kogótku, kogótku,
Nie chodź po ogródku,
Połomies leliją,
Panny cie zabiją.
— A niech mie zabiją,
To mie pochowają,
Przed wielkim ołtarzem,
Gdzie panny siadają.

232.

Kapała sie Kasia w morzu,
Pasła koniki we zbożu,
Pán starosta jechał z pola,
Zajął koniki do dwora.
Jak sie Kasia dowiedziała,
Za starostą poleciała.
Dawała mu dwa talary,
Jeden nowy, drugi stary.

Śpiewka o starych dziewczkach

śpiewana przez flisaków czernichowskich.

Stare dziewczki zmroził mróz,
Nabráłem ich pełny wóz,
Do Krakowa-m wióz, do Krakowa m wióz.

Zawiózem je do Krakowa,
Tańsa dziewczka (ni)zeli gdowa,
Do Radomia-m wióz, do Radomia-m wióz.

Zawiózem je do Radomia,
Tam na dziewczki targu niéma,
Do Warszawy-m wióz, do Warszawy-m wióz.

Zawiózem je do Warszawy,
Tám mi wszystkie sparsywiały,
Do Torónia-m wióz, do Torónia-m wióz.

Zawiózem je do Torónia,
Wysułem je do wagonu,
Umyłem se wóz, umyłem se wóz.

Pieśń o czarnym baranie^{*)}

śpiewana przez personal młynów parowych Gustawa Barucha w Podgórzu.

Gdzieżeś ty bywał, czarny baranie, czarny baranie?

— We młynie, we młynie, mój mocny panie!

A coś tam robił, czarny baranie, czarny baranie?

— Mąkę mół, mąkę mół, mój mocny panie!

A coś dostawał, czarny baranie, czarny baranie?

— Trzy kije na plecy, mój mocny panie?

A coś tam jadał, czarny baranie, czarny baranie,

— Kluseczki z miseczki, mój mocny panie!

---

^{*)} Do pieśni o czarnym baranie jest nuta, nadająca się dziwnie do taktu kół i pasów młynskich. — Widać, że jest to pieśń młynarska. Podał mi ją młynarczyk Dębowski. *M. Kap.*

A coś tam pijał, czarny baranie, czarny baranie?

— Pomyje z cebrzyeczka, mój mocny panie!

A gdzieś ty sypiał, czarny baranie, czarny baranie?

— Pod piecem z kudłaczem (z psem), mój mocny panie!

S i e l a n k a *).

Kiedy będzie słońce i pogoda, słońce i pogoda,
Przyjedź Jasiu do mego ogroda.

Bedziemy se fijolecki sadzić, fijolecki sadzić,
I o samych ładnych rzeczach radzić.

Piosnka żołnierska.

Tam za Krakowem na błoni,
Wywija Franciek na koniu,
Hosa, horasa, hosa, horasa,
Wywija Franciek na koniu.

Kasinia za nim chodziła,
Dziecie za rączkę wodziła,
Hosa, horasa, hosa, horasa,
Dziecie za rączkę wodziła.

Weźmij to dziecie za rączki,
I wrzuć do rzeki głębokiej,
Hosa, horasa, hosa, horasa,
I wrzuć do rzeki głębokiej.

Kasinia Francka usłuchała,
I dziecie do wody buchła,
Hosa, horasa, hosa, horasa,
I dziecie do wody buchła.

Rybárze ryby łowili
I to dzieciątko złapili,
Hosa, horasa, hosa, horasa,
I to dzieciątko złapili.

A to dzieciątko pływało,
Na swoje mamy wołało,

Hosa, horasa, hosa, horasa,
Na swoje mamy wołało.

O mamó, mamó, más ich dwie,
Karájze jako lepiej mnie,
Hosa, horasa, hosa, horasa,
Karájze jako lepiej mnie.

Oj dosyciem cie kárała,
Aleś mnie słuchać nie chciała,
Hosa, horasa, hosa, horasa,
Aleś mnie słuchać nie chciała.

Oj kárałaś mie bylicą,
Zrobiłam sie bezbożnicą,
Hosa, horasa, hosa, horasa,
Zrobiłam sie bezbożnicą.

Mogłaś mie kárać choinką,
Byłabym lepszą panienką,
Hosa, horasa, hosa, horasa,
Byłabym lepszą panienką.

Coś ty, Kasiniu, robiła,
Ześ se wiánecka nie zwiła?
Hosa, horasa, hosa, horasa,
Ześ se wiánecka nie zwiła?

---

*) Nuta tej sielanki jest rozpowszechniona i zastosowana do wielu piosnek z powiatu Brzeskiego w Galicyi. — Sielanka ta została przyniesiona w Krakowskie przez dziewczki żniwiarki z okolicy Biadolin.

Oj zwiła zem se go, zwiła,
I na Wisłem go puściła,
Hosa, horasa, hosa, horasa,
I na Wisłem go puściła.

W niedziele rano ono, (dzwoni),
Wszystkie panienki zwołano,
Hosa, horasa, hosa, horasa,
Wszystkie panienki zwołano.

Piosnka żołnierska *).

Já na wojne i z wojenki,
A tyś jesce jest sama,
Powiédz ze mi, moja nájmilejsá,
Na kogoś ty cekała?

Cekałam já, cekałam já,
Mój kochanku, na ciebie,
Já ci raz juz dawniej powiedziała,
Ze já bede dla ciebie.

A ten pie(r)ścień coś mi dała,
Co go nose na palcu?
Já ci juz raz dawniej powiedziała,
Ze já cie nose w sercu.

W polu studnia, w polu studnia,
Piéknie ucembrowana,

A za tą tam stoi studzienecką
Dziéwcyna uplakana.

Cegóz płaces, lamentujes,
Kiedy niemas o co,
Jakze ci já nie mam teraz płakać
Gdy mi wiánek utonął?

Łabędź płynie, wiánek płynie,
Az do samego dna,
I já ci juz raz to powiedziałem,
Ześ ty wiánka nie godna.

Já jest godna, já jest godna,
A ty jesteś nie godzien,
Já ci juz raz to powiedziała,
Ze já cie niemam w sercu.

Śpiewka krakowianki.

Przywiedli mi piersego,
Nie pude já za niego,
Bo ten piérśy bardzo lysz,
Nie pude já za niego!

Przywiedli mi drugiego,
Nie pude já za niego,
Bo ten drugi bardzo długi;
Nie pude já za niego!

Przywiedli mi trzeciego,
Nie pude já za niego,
Bo ten trzeci bardzo leci;
Nie pude já za niego!

Przywiedli mi czwártego,
Nie pude já za niego,
Bo ten czwártý bardzo sparty;
Nie pude já za niego!

Przywiedli mi piátiego,
Nie pude já za niego,
Bo ten piáty bardzo skąpy,
Nie pude já za niego!

Przywiedli mi sóstego,
Nie pude já za niego,
Bo ten sósty bardzo tłusty;
Nie pude já za niego!

Przywiedli mi siódmago,
Nie pude já za niego,
Bo ten siódmy bardzo brudny;
Nie pude já za niego.

Przywiedli mi ósmego,
Pude já se za niego,
Bo ten ósmy jest posłusny;
Pude já se za niego!

*) Te dwie piosnki, raczej urywki jakichś innych, zostały w Krakowskie przeniesione ze Starego Bierunia (Alt-Berun) na Szląsku pruskim. Nutą tej drugiej jest marsz żołnierski.

Śpiewka z Czernichowa.

Prosto mego okienecka,
Wyrosła mi jabłonecka,
Białucho mi zakwitała,
Czerwone jabłuska miała.

Kupił ci jój stado świni,
Idźże teraz do rodziny;
Rodzina sie zagniewała,
Gdy stado świni użrała.

Urwał ci jej listek z maku,
Nie zrobiła ani znaku;
Urwał ci jej listek z manny ¹⁾,
Idźże teraz między panny.

Jak to pięknie, jak to ładnie,
Kiedy ulán z konia spadnie;
Wojący go nie ratują,
Jesce go kołmi tratuja.

Za te jego młode lata,
Wytrąbią mu tra, dy, rat, ta.

Śpiewka flisaków czernichowskich ²⁾.

A tam za Warszawą coś sie tamok stało,
Ze sie dwoje ludzi w sobie zakochało.

I zakochało sie dwoje ludzi w sobie,
Nie mogli wytrzymać momentu bez siebie.

Jaś noc w nockę bywał, nocki przesiadywał,
Różne rozmaitości o niej powiadywał.

— Magdalanko moja, nikomu cie nie dam,
I tu cie zabije i tu cie pochowam.

I tu ci ją zabił i tu ją pochował,
Z zielonych gałązek gróbek jój sfundował.

— A cóżeśty zrobił, cóżeśty uczynił,
Ześ ty młynarzowe Magdalanke zabił?

— I oto mie macie i tu mie trzymá(j)cie,
Já sie wás nie boje, bo mi nie nie dacie.

Inaczej:

I tu mie zabijcie, tu mie pochowajcie.

Pałac podwodny.

Baśń z Łagiewnik przy Podgórzu.

Z ust ludu spisał M. Kapuściński.

Na wschód od Łagiewnik ku granicy Woli Duchackiej jest droga polna, która dawniej była drogą gminną do Woli, dziś zaś ku granicy wolskiej coraz bardziej się zwęża, a nareszcie przechodzi w ścieżkę. Przy tej drodze jest mała łączka, na której

¹⁾ Co znaczy wyraz „manna“, tego nie mogłem się nigdzie dowiedzieć.

²⁾ Śpiewka ta zdaje się być zbłąkanem echem jakiejs podobnej lecz dłuższej piosenki.

znajduje się lekka górką, a pod tą górką jest coraz bardziej zarastające trawą jeziórko. Dawniej była tu okazała sadzawka, jedna z tych, jakie w naszym kraju przybierają nazwę „zimnych dołów“. Otóż będzie temu może lat 50 — tak opowiadają Łagiewniczanie — jak żyła we Woli Duchackiej akuszerka, dobra i pobożna kobieta. Jednego czasu poszła ona do Łagiewnik do jednej kobiety, co „miała mieć dziecko“. Gdy już wszystko załatwiła, tak o godzinie 11 w nocy chciała iść do domu, od czego ją jednak położnica wstrzymywała. Ona jednak rzekła: „Ja wódki nie pijam, jestem trzeźwa, to i do Woli zajdę“. Położnica ją też już nie zatrzymywała, tak więc ona zabrała się — i poszła. Miesiąca na niebie nie było, ale za to gwiazdy iskrzyły się na firmamencie a po łąkach i błoniach snuła się mgła. Gdy przyszła ku temu stawowi na łąkę, to ujrzała, aż tu ze mgły idzie jakiś pan i pyta jej: „Coście za jedna?“ Ona odrzekła: „Jestem akuszerka.“ „A kiedyście akuszerka“, rzecze ów pan“, to czybyście nie mogli pójść do mojej żony, która jest przy nadziei?“ „Dobrze, z ochotą pójdę“, rzekła akuszerka i poszła. Gdy przyszła z tym panem w to miejsce, gdzie było jeziórko, spostrzegła ku swemu zdziwieniu prześliczny pałac, cały z kryształu, pereł, brylantów i sopli lodowych. W oknach się świeciło żółto-słoneczne światło, a na jednym oknie stał złoty lichtarz. Gdy weszła do pałacu, zaprowadził ją ten pan do swej żony. Ta leżała na łóżku w małej stancji, w której po wszystkich ścianach, miejsce w miejsce, było na gwoździach nawieszanych pełno garczków porcelanowych, a każdy garczek był przykryty ścielnie pokrywą. Pan powiada więc tak do akuszerki: „Wy tu zrobicie, co do was należy, a ja pojedę w świat, a jak wrócę, to wam za waszą fatygę dobrze zapłacę“. Akuszerka spojrzała w okno i zobaczyła za oknem siwego konika, zaprzągniętego w złotą uzdę, a za nim karetkę, który to konik jakby ciekawie patrzył do okna. Pan wsiadł do karetki, zadudniała ziemia i pojechał w świat.

Tymczasem pani porodziła dziecko, ale to dziecko było do pół białe, a do pół czarne, czem się akuszerka ogromnie zafrasowała. Ale pocieszała ją położnica, powiadając, że „to tak być musi“, więc już i akuszerka nic sobie z tego nie robiła, lecz sprząając, wyrażała swe zdziwienie na widok tylu garczków. „Ale“, rzekła położnica, „strzeżcie się, abyście do żadnego nie zaglądali, bo z tego stałaby się wielka szkoda“. Akuszerka jej to przyrzekła, lecz sprząając dalej, spostrzegła w kącie pod ławą puszkę blaszaną, tak samo ścielnie zakrytą. Zdjęła ją ciekawość, co też w niej być może, i — otworzyła ją. W ten moment z pu-

szki frunęło 5 gołąbków białych i oknem poleciało w świat. Na to położnica zafrasowała się strasznie i zaczęła lamentować: „Cóżescie wy też najlepszego zrobili, a dyć jak on wróci do domu, to was może zabić. Przecież wam mówiłam. abyście tego nie ruszali“.

Akuszerka udała się w pokorę do położnicy i prosiła ją, aby jej pomogła wyjść z tego niespodziewanego kłopotu. Położnica się udobruchała i przyrzekła jej to uczynić, a nareszcie rzekła: „Pamiętajcie, jak powróci mój mąż ze świata, a będzie was pytał, co za swą robotę żądacie, to powiedzcie, że chcecie mieć te śmieci, co są na izbie, a jak wam każe zamiatać i te śmieci wziąć, to nie zamiatajcie od łóżka ku drzwiom, lecz od drzwi ku łóżku. Wtedy sobie zbierzecie te śmieci do fartucha i pójdziecie do domu“.

I tak się stało. Ziemia zadudniała, pan przyjechał ze świata i w umowie o zapłatę, kazał akuszerce zebrać te śmieci, jak sobie życzyła. Gdy z temi śmieciami we fartuchu powróciła do domu, spostrzegła, że ma same złote i srebrne pieniądze. Tak od tego czasu miała się aż do śmierci bardzo dobrze.

Uwaga: Opowieść ta jest popierana wiarogodnymi świadectwami. Są ludzie w Łagiewnikach i Woli Duchackiej, którzy zdarzenie to chcą potwierdzić przysięgą, gdyż tradycya o niem jest niezmiernie żywą. Powiadają oni, że jakkolwiek kobieta mogła mieć złudzenie, to przecież owe pieniądze, i to dość znaczne, przyniosła zkadś do domu.

O Michasiu głuptasiu.

Gadka z Wołowic w Krakowskiem.

Z ust ludu spisał M. Kapuściński.

Jedna matka cierpiała ze swym synem wielką biedę, (d)latego wyprawiła go w świat „na prośbę“, a on był wielkim niezdara. Jak wysed na wieś, zobaczył przy jednej chałpie chłopca co wybierał miód z ula i powiada do niego tak:

„Cóż ta wybieracie? Gówienka? Sprzedejcie mi te jaja, bo wam sto fantów zacieją“.

Chłop jak się odwróci, jak go lunie w pysk, tak chłopák przysed z płacem do matki. Matka mu powiada: Jak idzies, to powinienes mówić: „Sceść Boze, dajcie mi ta jaki plásterek“.

Dobrze, bede tak gadał — odpowiedział chłopák i posed w świat. Idzie, jaz tu znowu przed karcma biją się pijani parobcy. On posed pu *) nim i powiada:

---

*) Lud w Wołowicach i okolicy zamiast mówić „ku“, mówi wyraźnie „pu“.

„Sczęść Boże, deście ta jaki plásterek“.

Jak się odwróci jeden z pijaków, jak go lunie w pysk, tak on znowu posed do matki. Matka mu powiada :

W takim razie powinienes iść między nich i mówić : „Bracia, nie bijcie sie, pogódźcie sie“.

Dobrze, bede tak gadał — mówi syn i posed na prośbę. Idzie, jaz tu przy drodze zreją sie psy dworskie na podwórku. Skoczył między nie i woła :

„Bracia nie bijcie sie, pogódźcie sie“.

Psy się na niego rzuciły i o mało go nie potargały, ale go dworacy obronili. Posed do matki na skargi. Matka mu powiada :

— Kieś widział, ze sie psy zreją, toś mog wyrwać kołek z płotu, a walić co sie zmieści.

Dobrze, bede tak robił — mówił syn i posed. Idzie znowu, jaz tu baba pijana lezy w przykopie. On, jak wyrwie kołek z płotu, jak zacnie babe walić ; tak w te tropy wypadły chłopcy i nuz go po plecach grzmocić, wołając :

— A ty zabijacu, to ty tak umies katować?...

Chłopak przysed z płacem do matki. Matka mu powiada :

Kieś widział babe pijaną, toś móg zejść z drogi, dźwigac babe i mówić :

— Pódz-ze, pódz do domu, nie lez tu, bo tu zimno.

Dobrze, bede tak robił — pedział¹⁾ chłopák i posed na prośbe. Idzie znowu, jaz tu koń olupiony ze skóry lezy w przykopie. On zesed z drogi i powiada :

— Pódz-ze, pódz do domu, nie lez tu, bo ci tu zimno, pódz, prześpis sie w chałpie.

W tej robocie nikt mu nie przeskadzał, ale i nikt nie pomagał, ale kózdy sie z niego śmiał i tak sie dźwiganiem tego konia zmordował, ze jaz zachorował i wrócił do chałpy ; i była w chałpie jesce więksa bieda.

Kazanie o (p)ruskim²⁾ baranie.

(Znane w całym pow. Krakowskim).

Powiem wám kazanie
O (p)ruskim baranie.
Przeleciała sowa,
Zmyliła mi stéry słowa ;
Przeleciała ciemnicą,
Zesr... sie jajeśnicą.

Zażrałem do stępy,
Jest ta(m) chleb pocęty.
Zacąnem chléb krajać,
Pocęna baba na mnie ziajać.
Jak wytnę babą o piec,
Wyleciał z niej zółty chłopiec.

¹⁾ Pedział, jest skróceniem słowa „powiedział“.

²⁾ Jedni mówią o „pruskim“, drudzy o „ruskim“ baranie“.

A z tego chłopca ?
Barán i owca.
A z tego barana ?
Mléko i śmietana.
A z téj śmietany ?
Kościół murowany.
A z tego kościoła ?
Zydowska szkoła.
A z téj szkoły ?
Wysed zyd goły.
A z tego zyda ?
Wysła i — gnida.

*Inna wersja ma takie
zakończenie :*

A z téj śmietany ?
Kościół murowy.
Kas ten kościół ?
Woda zabrała.

Kas ta woda ?
Wypił gołabek.
Kas ten gołabek ?
Poleciał na dąbek.
Kas ten dąbek ?
Siékiérka ściena
Kas ta siékiérka ?
Za piecem u kowála.
Kas ten kowál ?
Umar. Pochowali go
Pod świńskim brogiem ;
Za(d)zwonili mu —
Baranim rogiem :
Bam, bam, bam, bam !
Dwa jajeczka mám, mám !
Dwie dziórki w nosie,
I — skończyło sie.

Oracya mięsopustna.

(Perorowana przez chłopaków, poumieranych w szarfy i wstęgi z papierów kolorowych).

(Z Krakowskiego).

Bywałem pastuska,
Sukąłem Jezuska.
Znaląłem go w złobie,
A on sobie grzebie (nózkami).
Kupiłem mu kukiolecke
I maselka osolecke.

A on mi za to,
Dął bóty na lato ;
Kozusek na zime.
Hyc — pod pierzyne !
Dyks !

M. Kapuściński.

Dodatki i drobiazgi ludoznawcze.

Do art. Witorta: *Godła rodowe chłopów archangielskich* str. 5.
Byłoby rzeczą ciekawą zbadać, o ile owe klejma archangielskie zbliżają się do liter futorku. Takie godła domowe (Hausmarken) mają dotąd mieszkańcy Helgolandu. Sam je widziałem; Weit Stosz miał podobną. Nie trudno, lecz łatwo przypuścić, że ludność rosyjska przejęła je od drobnych ludków fińskich. Autor powinien był rozważyć, że członkowie wielkiego narodu rosyjskiego ulegali jednak wpływowi cywilizacyjnemu drobnych ludków, nie tylko fińskich... Na Rosyą wpływali Grecy, Tatarzy, w wielkiej mierze Polska.

Co do owych znaków, to i ludki fińskie i Nowgorodzianie wzięły je od Skandynawców. Takie znaki były w powszechnem

użyciu na Zachodzie. Są ich ślady i tu w Krakowie. Przy bramie obok kościoła św. Barbary, leży kamień, na którym znajduje się godło w postaci krzyża, pod którego ramieniami poprzecznymi pałagowato na obie strony rozchodzą się ku dołowi dwa ramiona.

* * *

Do str. 254. Należałoby zebrać, co wiemy o planetnikach. Czy lud wierzy, że w czasie burzy planetnik dźwiga chmury? Czy jest przesad, że planetniki lubią słono jeść? — W dzieciństwie słyszałem bajki, w których czarownice, które „miały dyabła“, wystawiały mu mleko. Jeżeli było posolone, to dyabeł go nie jadł, tylko wylewał.

* * *

Do str. 211. Gdy kura kwocze, pławi się ją, aby przestała. Jeżeli kura zapieje, natenczas mierzy się nią przez całą izbę do proga: raz głową, to znowu ogonem naprzód. Jeżeli wypadnie przy progu głowa naprzód, wtedy odcinają kurze głowę; jeżeli ogon, natenczas odcinają ogon.

W okolicach Żywca, w Jeleśni, w Hucisku dzieci rzucają zęby, które im wypadają przez głowę na piec, aby odrastały. Ten sam zwyczaj zachowywaliśmy, będąc dziećmi w Zamojskiem i wogóle w Lubelskiem.

Linde Sł. IV. str. 68. b) przytacza ze Strykowskiego: „Pogańscy Prusowie niedźwiedzie (adject.) paznokcie palili z umartwieniami, bo wierzyli, iż na górę wielką mieli wstępować, a dlatego, iżby tym snadniej tam wleźli, paznokciami myśleli sobie pomagać. Stryjk. 143. Dal. Tołk. Słow. żyw. welik russk. jaz. II. (Petersb. Moskw. 1881) str. 569 przytacza zwyczaj: „Ostrigaja nogti, składywat' i chranit' pri sebě obrězki, czto b było czēm wlezt' w carstwo nebesnoje (na Sionskuju goru). Znałem ludzi, którzy posiadali kolekcję obcinanych własnych paznokci. Czy lud nasz nie zachowuje takiego symbolizmu? L. M.

* * *

Do str. 17. Pieśń o Napoleonie I., (wydrukowana w „Ludzie“ II. na str. 171) śpiewali żołnierze podczas wojny węgierskiej roku 1848. Była to ulubiona pieśń 12 regimentu piechoty (Wilhelm). Służyło tam bowiem wielu synów legionistów napoleńskich. Do nich należał ś. p. mój ojciec, od niego tej pieśni nauczyłem się.

Żołnierze ci śpiewali również żałosną pieśń J. U. Niemcewicza o śmierci księcia Józefa Poniatowskiego. A. S.

ROZBIORY I SPRAWOZDANIA.

B. A. Licki. *Narodowość współczesna.* Petersburg 1896 r. (Studyum socyologiczne). Temat stanowiący treść rozprawy p. B. A. Lickiego nie tylko nie należy w socyologii do nowości, ale nawet jest do pewnego stopnia pieczołomem dzieckiem nauki społecznej. I naturalnie! Socyologia — badając wszelkie objawy życia społecznego. rozcinając skalpelem krytyki nawet życie rodzinne, musiała bardzo wczesnie skierować baczną uwagę na fakt „narodowości“, który jest dzisiaj więcej niż kiedykolwiek przedtem — dominującym zjawiskiem w społecznej ewolucyi świata cywilizowanego.

Polityka dzienna wycisnęła, jak zawsze w tego rodzaju wypadkach, swe wybitne piętno na studyach czysto teoretycznych — umiejętnych, a to tem silniej, że w łonie najintensywniejszego obecnie ruchu społeczno-ekonomicznego i politycznego, t. j. w łonie socjalistycznych mas robotniczych, odezwały się silnem tętnem poglądy mniej lub więcej kosmopolityczne, najlepiej sformułowane w rozprawie Kaucky'ego: „O narodowości nowoczesnej“. Znakomita z wielu względów krytyka tego uczonego — dzisiejszych prądów mieszczańsko-narodowościowych, odbiła się głośnie echem wszędzie, znalazła odgłos także w naszej literaturze, zyskując sobie zwolenników lub przeciwników, przyczem jednak nie stało już miejsca ni czasu na dalsze samodzielne i od bieżącej polityki ile możliwości niezależne studia nad tą — tak ważną kwestyą — Brakowi temu ma na celu zaradzić rozprawa p. Lickiego, którą omawiamy i która rzeczywiście zasługuje na wielką uwagę ze strony czytelników i krytyków.

Z góry możemy z prawdziwą satysfakcyą zaznaczyć, że autor stara się gorliwie o to, ażeby stanąć na wysokości swego zadania. Nie ma tutaj nigdzie ostrych wykrzykników i superlatywów za lub przeciw; tok rozprawy płynie spokojnie gładkim korytem, wyłożonym kamyczkami, zebranymi z dotychczasowej literatury omawianego przedmiotu — o ile rozumie się takowa mogła być w stosunkach cenzuralnych rosyjskich zużytkowaną.

„Narodowość“, jest zdaniem p. B. A. Lickiego — „zbiorowiskiem i związkiem, dążącym do celów nie tylko kulturalnych, ale i społecznych“ (str. 4). Pogląd ten wymaga wyjaśnienia, bo jużćie cele „kulturalne mogą być także społecznymi“; autor jednak pod wyrażeniem — „cele społeczne“ rozumie, jak z całej rozprawy wynika, dążności społeczno-ekonomiczne i polityczne

Jest to mała nieścisłość w terminologii, którą łatwo można autorowi wybaczyć; mniej tolerancyi jednak musimy okazać w ocenie zapatrywając p. L. na historyczną ewolucyę współczesnych narodowości. Faktem jest rzeczywiście, że „w starożytności wszelkie formy społeczne wyrastały na podścielisku niewolnictwa“ (str. 5), ale nie wiemy, skąd autor zaczerpnął wiadomość, że „związki starożytne obejmowały zazwyczaj miasto z niewielkim okragiem i były miniaturami z tego względu w porównaniu z dzisiejszymi narodowościami“ (str. j. w.). Przeciwnie, „związki starożytne“ — państwowe były w wielkiej ilości wypadków bardzo obszernymi, n. p. Assyrya, Persya, państwa Diadochów, Rzym, Chiny, państwo Maurya w Indyach itp. i tam tylko „były miniaturami w porównaniu z dzisiejszymi narodowościami“, gdzie złożyły się na to warunki geograficzne, np. w kantonalnej Grecyi, wąskiej Fenicyi i innych tego rodzaju terytoryach. Rzymskiego municypalizmu także nie można uważać za „miasta z niewielkim

okregiem“, bo był to tylko ustrój czysto administracyjny, mający na celu utrzymanie centralizacji, a nie popieranie decentralizacji społeczno-państwowej. Niezupełną prawdą jest także, jakoby „patryotyzmu“ w starożytności nie było, chyba w minimalnych dozach, jak np. w Grecji; — prawdą jest tyle, że „patryotyzm“ w starożytności nigdy i nigdzie nie był masowym — ale był to wówczas wykwit cywilizacyjny, dostępny i zrozumiały jedynie dla warstw ekonomicznie i prawnie uprzywilejowanych. Arystokracja grecka, senator rzymski, chiński mandaryn, żydowski kapłan itp. byli wówczas nie gorszymi „patryotami“, jak dzisiaj liberalne mieszczaństwo, tylko — że podstawy i zakres tego starożytnego „patryotyzmu“ były odmienne od dzisiejszych, a w warstwach ubogich przeważały prądy kosmopolityczne, wyrosłe na gruncie niewolnictwa (por. Seeck: „Geschichte des Untergangs der antiken Welt“). Sam p. B. A. Licki nie zaprzecza, że już w starożytności mamy coś podobnego do „narodowości“, szkoda jednak, że autor kwestyę tę tyle ważną dla zrozumienia całej ewolucji historycznej „narodowości“, traktuje tylko nawiasowo — pobeżnie.

„Narodowość współczesna“ jest zdaniem p. Lickiego „zjawiskiem złożonym“ z dwóch pierwiastków, tj. psychicznego i socjologicznego (recte społeczno-ekonomicznego i politycznego). „Pierwszy wyraża się w pewnej sumie idei i wyobrażeń, wspólnych całej grupie jednostek, które stanowią narodowość, pewnej sumie uczuć i woli, przejawiających się chociażby w chęci wspólnego pożytecia; nastroje te całkując się niejako — wytwarzają poczucie swej społecznej osobowości, swego społecznego „ja“. Przez drugi pierwiastek ta zasada oderwana, ta osobistość psychiczna przyobлека się w ciało, wkracza w dziedzinę instytucji społecznych, występuje do walki z temi, które z nią pozostają w sprzeczności, inne przystosowuje do swych wymagań“.

Ten swój pogląd motywuje p. L. w dalszym ciągu rozprawy, to też i nam wypadnie raz jeszcze do tej kwestyi wrócić, — z góry tylko tyle zaznaczamy, że „psychologia“, jak tutaj widocznie rozumiana w znaczeniu „psychologii społecznej“ i jako taka jest wytworem warunków rozwoju etnicznego, zróżniczkowanego w poszczególnych grupach społecznych pod wpływem przyczyn przyrodniczych takich jak terytorium, klimat etc., przyczyn antropologicznych i pod wpływem długiego przeżywania wspólnych losów dziejowych. Takie przyczyny rzeczywiście złożyły się na wytworzenie „ja“ społeczno-psychicznego — inna rzecz, czy i to psychologiczne „ja“ było, jest i będzie jednoznaczne z społeczno-ekonomicznym i politycznym znaczeniem współczesnych „narodowości“. Autor sam zadaje sobie takie pytanie — my pójdziemy w ślad za jego wywodami, tj. zanalizujemy najpierw ową narodowościową psychologię, o której wspominaliśmy.

Psychologiczne znamiona „narodowości współczesnej“ są — zdaniem p. L. następujące: 1) „Pewne skłonności, aspiracje, które zniewalają tę lub ową ludność do zbliżenia się z inną“, a wola ta ich wyraża się przez wszystkie organa, książki, dzienniki etc. (str. 9); — krótko powiedziawszy, „naród jest to zbiorowisko ludzi, którzy uważają się za naród“ (str. 10). Jest to słuszne o tyle, o ile rzeczywiście wśród danej „ludności“ mamy mniejszą lub większą świadomość narodową, tj. jeśli egzystują wśród tej lub owej „ludności“ ludzie, „którzy uważają się za naród“ — mają, jak się autor na innem miejscu wyraża, „narodową duszę“. A przecież! — nie istnieje żadna taka „ludność“ w świecie kulturowym, ani nawet wśród

unarodowionych (skonsolidowanych) plemion barbarzyńskich, która „uważa-
łaby się za naród“ w tak wielkim stopniu, iżby „wszystkie jej organa
świadomość tego faktu posiadały i „wyrzały“. Najpierw trzeba tu wydzie-
lić kosmopolitów u góry i u dołu, którzy — jak już w polemice z p. Strze-
leckim (zeszyt II. „Ludu“) powiedziałem, mają wielkie znaczenie dla sko-
smopolityzowania cywilizacji. Ale — możnaby powiedzieć, że to tylko wy-
jątki z pod ogólnej reguły. Rzeczywiście, — kosmopolitów świadomych
swego społecznego „ja“, jest znacznie mniej w stosunku do tych, którzy
posiadają świadomość swego „ja“ narodowego. ale całkiem inaczej przed-
stawia się ta sprawa u bezdomnej i bezimiennej masy, która — jeśli jest
już zorganizowaną i politycznie czynną — wykazuje stosunkowo mały procent
ludzi, „uważających się za naród“, jeśli zaś nie jest jeszcze wciągniętą
w wir walk klasowych społeczno-politycznych, wówczas uważa wszelkie „uwa-
żanie się za naród“ za rzecz dla niej mniej lub więcej obojętną. Tak tedy
„dusza narodowa“, powiedzmy raczej „świadomość narodowa“ jest ledwie
przyczynkiem do określenia tego, czym jest „narodowość“ i wcale jeszcze
tej kwestyi nie rozstrzyga. Ta „dusza“ jest dla p. Lickiego wynikiem
przedewszystkiem — dziedziczności fizjologiczno-psychicznej, co jest jednak
również tylko względną prawdą, bo bardzo często i dziś coraz częściej
wpływ takiej dziedziczności neutralizuje się przez klasową dziedziczność
psychologiczną, niemniej przez immigrację i emigrację. Często potomkowie
ludzi „uważających się za naród“ — tracą to poczucie, inni wynaradawiają
się, t. j. „uważają się za naród“ — inny. Autor sam i słusznie przyznaje,
że antropologiczna tj. rasowa dziedziczność fizjologiczno-psychiczna nie sta-
nowi żadnej podstawy „narodowości“ z powodu krzyżowań rasowych, które
są dla antropologii regułą o bardzo nielicznych wyjątkach, mimo to jednak
uważa p. L. narodowości za „tworzące się — powstające rasy“. Antropo-
logia nie zna jednak wiele faktów (wyjąwszy kreolów i mulatów), gdzieby
krzyżowania płciowe wytwarzały nowe rasy; w Europie n. p. wszelkie ro-
daje krzyżowań przyczyniły się tylko do tego, że zasadnicze dwie rasy
europejskie tj. blondynogłowych długogłowców i czarnowłosych krótkogłow-
ców zatarły się po części — wytworzyły np. szatynów długo lub krótko-
głowych, blondynów krótkogłowych lub brunetów długogłowych z różnemi
modyfikacyami barwy skóry i oczu, co jednak wszystko razem wcale nie
pozwala nam poszczególnych „narodowości“ uważać „za tworzące się —
powstające rasy“. To co p. L. nazywa „tworzącą się rasą“ może być wzglę-
dnie słusznem tylko dla warstw mało stosunkowo krzyżujących się obecnie,
tj. dla klas drobnowłasnościowych, które z konieczności ekonomicznej są po-
dziś dzień najwięcej „glebae adscripti“ wraz z liczną grupą rekrutującej
się z nich inteligencji i jako takie dostrajają się rzeczywiście do pewnego
mniej lub więcej wspólnego typu, który nazywamy z większą słusnością
„ludowym“ a nie „narodowym“. Ponadto — ci ludzie ekonomicznie „glebae
adscripti“ są obecnie, jak sam p. L. słusznie podnosi, zabytkiem feudalizmu
będącym w liczbowej i społeczno-politycznej degressyi; na nich tedy zbu-
dowana teoria o narodowości, jako „tworzącej się rasie“ nie wytrzymuje
nawet ze stanowiska autora krytyki i trzeba by ją chyba odnieść do Chiń-
czyków, Japończyków itp. ludów, które wogóle rasowo mało się od wielu
wieków krzyżują, a społeczny ich rozwój jest odmiennym od takiegoż roz-
woju „narodów“ europejskich. P. L. nazywa takie społeczeństwa (np. Chiń-
czyków) wprost nawet „społeczeństwami zastoju“; jest to, zdaniem mojem,

błędem zapatrywaniem, wynikiem z chęci oceniania ewolucji społeczno-politycznej i kulturnej ludów nieeuropejskich i mało do dziś dnia nam znanych — ze stanowiska takiejże ewolucji ludów Europy i immigrantów europejskich w Ameryce; zapatrywanie zresztą bardzo rozpowszechnione i poparte nawet powagą Hellwalda.

Jak dalece taki punkt widzenia jest jednak nieuzasadnionym, to widzimy jasno np. w rozwoju talmudycznego judaizmu, który jest bądź co bądź *sui generis* „rozwojem“, a nie jakby się p. L. wyraził „zastojem“. Inna rzecz, że takie społeczeństwa wrzekomego „zastoju“, które nie zostały jeszcze całkiem wciągnięte w wir ewolucji społecznej europejskiej, są znacznie więcej „narodowościami“ w znaczeniu „tworzącej się rasy“ tj. raczej wytworzonej i dzisiaj mało zmieniającej się, niżeli społeczeństwa, które pod wpływem europejskiej cywilizacji tracą powoli wszelkie cechy, wyodrębniające je od przeciętnego „Europejczyka“ tak pod względem „rasowym“ jak i każdym innym.

Dalsze cechy „psychologiczne“ narodowości współczesnych są według p. L. — język, mianowicie język t. „literacki“, naśladownictwa społeczne w znaczeniu tyle razy już kwestyonowanej sugestyi masowej według teorii Tarde'a, tudzież — wspólne tradycje historyczne.

Z pomiędzy tych cech najistotniejszą jest — język „literacki“, wspólny mniej lub więcej dla całych „narodowości“ bez różnicy klas społecznych, z małemi stosunkowo modyfikacyami przez dyalekty ludowe. W tym, własnym języku najłatwiej i najlepiej porozumiewają się między sobą ludzie jednej „narodowości“, w nim najlepiej uwydatnia się nawet wspólność tradycyi historycznych; nie mniej jednak jest każdy język wykształcony „literacki“ — pomostem, przez który każda „narodowość“ dostaje dla swego użytku wyniki cywilizacji międzynarodowej. Co więcej — z liczby języków „narodowych“ wyłaniają się zawsze takie, które pod wpływem bardzo różnorodnych czynników rozpowszechniają się najwięcej i przybierają skutkiem tego cechy kosmopolityzujące inne języki. Dość wspomnieć o greczyźnie i łacinie w starożytności i wiekach średnich, o języku perskim i arabskim w Azji; wreszcie w dzisiejszej Europie i Ameryce odgrywają taką samą rolę języki: angielski, francuski i niemiecki, na wschodnich zaś kresach język rosyjski. Sam p. L. nie jest pewny, czy — jak powiada Kaucki — nie przyjdzie wreszcie czas, kiedy świat cywilizowany w angielszczyźnie, francuszczyźnie i niemiecczyźnie będzie wyrażać swe myśli i dążenie tak, jak niegdyś wyrażano je powszechnie w językach klasycznych. Jeśli gdzie, to tylko wśród mało wykształconych warstw ludowych odgrywają i chyba bardzo długo jeszcze odgrywać będą języki „narodowe“ główną — podstawową rolę, wyodrębniającą je z pośród innych „narodowości“; niemniej jednak i ta cecha „narodowości współczesnych“ nie może być uważaną za tak stałą i ogólną, jak to chce widzieć p. L. Więcej jeszcze znamion kosmopolityzujących zawiera w sobie każda tradycja historyczna, bo łączy się zawsze mniej lub więcej ściśle z tradycjami dziejowemi całego cywilizowanego świata; co więcej — jest ona zawsze przeważnie tradycją warstw „wyższych“ i powoli bardzo przesiąka w lud. O „naśladownictwach społecznych“ trudno dzisiaj jeszcze coś pewnego powiedzieć, to też mimo dowodzeń p. L. można tę cechę „narodowości współczesnych“ uważać co najwyżej za bardzo problematyczną.

Tak tedy „psychologiczne cechy narodowości współczesnych“ te, które nam przedstawia p. L. nie mogą w żaden sposób zadowolnić krytyki w takiej mierze, jakby sobie tego życzył autor. Z tego, cośmy dotychczas powiedzieli, wynika tylko tyle: 1-mo „uważanie się za naród“ nie jest wspólną cechą całych narodowości, lecz tylko poszczególnych warstw społecznych, — jak dzisiaj głównie drobno-własnościowych; 2-do „narodowości współczesnej“ są co najwyżej w warstwach t. zw. ludowych czemś w rodzaju „tworzącej się rasy“, ale nigdy nie są nią w odniesieniu do ogółu ludzi, mówiących jednym „narodowym“ językiem. Najsilniej występuje to „powstawanie rasy“, jako „narodowości współczesnej“ u ludów mało krzyżujących się płciowo, do których to należą przedewszystkiem społeczeństwa — nazwane przez p. L. niewłaściwie „społeczeństwami застою“; 3-io. tradycje historyczne, polityczne — ostatecznie nawet „naśladownictwa społeczne“ mają charakter przeważnie klasowy i nie brak w nich pierwiastków kosmopolitycznych, „narodowe“ zaś są tylko o tyle, o ile są ujęte w pewną *sui generis* syntezę kulturną przez narodową literaturę, spisana w narodowym literackim języku, przyczem jednak nie można nigdy spuszczać z oka faktu, że nawet „narodowe języki“ zmieniają się z biegiem czasu i często, przynajmniej dla warstw inteligentnych ulegają kosmopolityzującemu wpływowi języków najbardziej rozpowszechnionych i coraz więcej rozpowszechniających się. Tyle o cechach „psychologicznych“ narodowościowych — według książki p. L. Z kolei rzeczy przychodzimy do rozbioru jego poglądów na „socyologiczne“, t. j. raczej społeczno-ekonomiczne i polityczne znamiona „narodowości współczesnych“.

Rozbiór pojęcia „narodowości“ jako faktu socyologicznego“ rozpoczyna p. L. od dalekiej starożytności, przechodzi pokrótce wieki średnie i zatrzymuje się dopiero nieco dłużej przy „państwach policyjnych“ wieków nowych. Słusznie podnosi autor, że przed nowymi wiekami nie może być mowy o „narodowości“ w dzisiejszem tego słowa znaczeniu; inna jednak rzecz, że ta dzisiejsza — „współczesna narodowość“ rozwijała się stopniowo w ciągu wieków, co p. L. tylko bardzo krótko zaznacza, ale o tej ewolucji dziejowej „narodowości“ jako zjawiska społeczno-ekonomicznego i politycznego mówi mniej jeszcze niżeli o takiejże ewolucji „narodowości“, jako zjawiska „psychologicznego“. Dopiero „państwo policyjne“ nowych wieków znajduje więcej łaski w oczach autora. „Można“ — pisze „odszukać pewne punkty styczności między państwem policyjnym i narodowością, które czynią z państw jeśli nie sprzymierzeńca narodowości, to przynajmniej jej poprzednika, który grunt dla niej przygotował“ (str. 76). Bez kwestyi słusznie!; słusznie także podnosi p. L. wielkie w rozwoju współczesnych narodowości“ znaczenie reformacji religijnej XVI. w., ale cały ten szkic jest stanowczo za szczupły — za pobieżny, ażeby mógł być uważany za obrazek ewolucji „socyologicznej“ — „współczesnych narodowości“. Skutkiem małego uwzględnienia rozwoju „narodowości“ w wiekach średnich, występuje narodowość współczesna“ w książce p. L. można powiedzieć — nagle, a przecież, jakkolwiek „narodowość w dzisiejszem jej pojmowaniu powstać mogła dopiero na gruzach przywilejów i organizacji stanowej“, — a więc „datuje się od rewolucji francuskiej“, to jednak nie da się w żaden sposób zaprzeczyć, iż już znacznie przedtem w t. zw. „epoce odrodzenia“ (XIV i XV w.) narodowości współczesne wytworzać się poczęły wyraźnie, gdyż już „społeczeństwa stanowe“ miały cały szereg ekonomiczno-politycznych interesów

wspólnych wewnątrz swej organizacji społeczno-państwowej, a odmiennych od społeczeństw innych — sąsiednich. Rewolucya XVIII. w, znosząc przywileje stanowe, złączyła wspólne interesy stanów w ogólnej zasadzie „zwierchnictwa ludu“, która to zasada w praktyce — skutkiem ewolucyi ekonomicznej stała się niczem innem, jak tylko, co sam p. L. słusznie podnosi, wyrazem silniejszej niżeli kiedykolwiek przedtem centralizacji społeczno-państwowej. Gdyby był autor więcej zwrócił uwagi na tę stopniową ewolucję państw i narodowości współczesnych, musiałby był zauważyć, że „państwa“ te i „narodowości“ przechodziły przez wspólne fazy rozwoju społeczno-ekonomicznego i praktycznego, czyli — jak się wyraża p. L. „socyologicznego“; inna zaś rzecz, że ta „socyologiczna“ ewolucya „narodowości współczesnych“ i „państw“ względnie „narodowych“ nie zawsze i nie wszędzie szła w parze z rozwojem „narodowości“ jako *sui generis* syntezy kulturalnej, czyli — jak się wyraża autor „psychologicznej“. Tylko w ten sposób można zrozumieć fakt podniesiony zarówno przez Kauckiego jak i przez p. L. (str. 143), że narodowości współczesne, (raczej państwa narodowe) są wynikiem panujących obecnie sposobów ekonomicznej produkcji — towarowej, są więc — krótko powiedziawszy, następstwem „kapitalizmu“ ekonomicznego. Kaucky, który po raz pierwszy fakt ten należycie objaśnił, rozumie jednak bardzo dobrze, że „kapitalizm“ stworzył „narodowości współczesne“ nie jako grupy lingwistyczne, psychologiczne etc., — ale jako t. zw. „państwa narodowe“, celem obrony rynków, czyli jak p. L. pisze „targów“ — towarowych, tudzież celem zdobycia nowych. Trudno w tym fakcie dostrześć tak jak to czyni p. L. — jakiejś zasadniczej różnicy między „narodowością współczesną“ w jej społeczno-ekonomicznem i politycznem znaczeniu, a współczesnem państwem „narodowem“; jeśli zaś, co się nie da zaprzeczyć, różnice takie istnieją, to są one natury lokalnej. Czysto ekonomicznej, jak np. w Szwajcaryi, Stanach Zjednoczonych Ameryki półn. i innych federacyjnych państwach, — lub też tam, gdzie federacya wytwarza się żywiołowo z powodu nierównomiernego rozwoju ekonomicznego poszczególnych części składowych danego „państwa“, jak np. w Austro-Węgrzech.

Ale... „kapitalizm“ nie jest wcale jeszcze tak, jakby z słów p. L. sądzić należało, w degressyi; on — mimo bardzo silnego przeciwdziałania rozwija się dalej, centralizując coraz więcej dotychczasowe federacye i zacierając w scentralizowanych już państwach „narodowych“ różnice etniczno-lingwistyczne. P. L. sam przyznaje, że rozwój wielkiego przemysłu przyczynia się stanowczo do skosmopolityzowania świata cywilizowanego i dlatego nie w dalszym rozwoju ekonomiczno politycznego liberalizmu, ale przeciwnie w rozwoju „idei klasy robotniczej“, t. j. socjalizmu, widzi on w przyszłości jedyną ostoję „narodowości współczesnych“. Robotnicy — pisze, dziś już bronią swych targów (rynków) pracy przed inwazyą obcokrajowców dlatego, bo ci ostatni mając często mniejsze potrzeby kulturalne, obniżają cenę płacy za pracę.

Rzeczywiście tak jest! — ale p. L. zapomina, że mówiąc o tem — mówi tem samem o walce robotników z „kapitalizmem“ dzisiejszej doby, z czego jednak wcale jeszcze nie wynika, jakoby „zwycięzka kiedyś idea klasy robotniczej“ miała się oprzeć na obrońnej konkurencyi targów pracy, podobnie jak „kapitalizm“ — opierający się na obronie i zaborze rynków towarowych. Przecież „idea klasy robotniczej“ stawia na czele swych postulatów usunięcie wolnej konkurencyi kapitałów i zorganizowanie jak

najlepsze, a więc tem samem doprowadzenie do minimum konkurencyi pracy. Przypuśćmy jednak nawet, że autor dobrze przewiduje przyszłość — widząc przed sobą „państwa narodowe“, ochraniające swych obywateli robotników przed konkurencyą sąsiadów, to i w takim razie nie mamy jeszcze prawa sądzić, iż te państwa przyszłości musiały się zamykać w ramach, iż się tak wyrazimy, lingwistycznych, nie zaś społeczno-ekonomicznych, tj. tak, jak się to już dzisiaj dzieje.

Dr. Kaz. I. Gorzycki.

BIBLIOGRAFIA.

Ludoznawstwo, materiały ludoznawcze.

Biblioteka warszawska, pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi, pod redakcją Józefa Weyssenhofa, zeszyt z marca 1896, Warszawa, Gebethner i Wolff, druk J. Sikorskiego, w 8-ce. Zbytek przez dra Br. Łozińskiego, str. 467—486, zeszyt z kwietnia, dok., str. 115 do 144.

Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, wydawane staraniem komisji antropologicznej Akademii umiejętności w Krakowie, tom I., Kraków, nakł Akademii, Spółka wydawnicza, druk. Uniw. Jag. 1896, w 8-ce, str. X, 108 i 425, z 1 tabl. rysunkową, 10 mapkami, 1 tabl. graficzną i 4 cynkotyp. 3 zlr. 50 ct.

Treść: I. Dził archeologiczno-antropologiczny: 1) Ludność miasta Warszawy, przyczynek do charakterystyki fizycznej, przez A. Zakrzewskiego (str. 1—38); 2) Charakterystyka fizyczna ludności Podola, na podstawie własnych spostrzeżeń, przez dra J. Talko Hryncewicza (str. 39—93); 3) Poszukiwania archeologiczne w gubernii mohilewskiej, w pow. rohaczewskim, bychowskim i mohilewskim, przez St. Cerchę (str. 94—108). — II. Dził etnograficzny: 1) Cholera w pojęciach ludu ziemi sądeckiej, przez S. Udzielę (str. 1—4); 2) Wzajemny stosunek stanów na Podlasiu, przez L. Czarkowskiego, (str. 5—16); 3) Wesele w Rudzku, przez H. Czechowską (str. 17 do 48); 4) Okaz pisma obrazkowego, przez L. Malinowskiego (str. 49—50); 5) Baśni ludowe, zebrane we wsi Przebieczanach w powiecie wielickim, przez St. Cerchę (str. 51—98); 6) Przyczynek do lecznictwa ludowego, przez Dra F. Werenkę (str. 99—228); 7) Kilka rysów z życia ludu w Zalasowej, przez Bł. Pawłowicza (str. 229—265); 8) Zwyczaje i pojęcia prawne ludu nadrańskiego, przez J. Świętka (str. 266—362); 9) Dumki i pieśni ludu ruskiego z Zadniepru, przez N. Zimmerową (str. 363—379); 10) Przyczynek II. do etnografii Górali polskich na Węgrzech, przez R. Zawilińskiego (str. 380—425).

Nehring W. Bericht über Aberglauben, Gebräuche, Sagen und Märchen in Oberschlesien (Mittheilungen der schlesischen Gesellschaft für Volkskunde, III. 1), Breslau 1896, w 8-ce, str. 3—18.

Kaindl Raimund. Friedrich dr. Der Festkalender der Rusnaken und Huzulen von ... in Czernowitz. Czernowitz 1896. Commissionsverlag der Universitäts-Buchhandlung H. Pardini, Odbitka z Mittheilungen der

- k. k. Geogr. Gesellschaft in Wien 1896, zeszyt VI i VII w 8-ce, str. 401—446.
- Pawłowicz Błażej. Kilka rysów z życia ludu z Zalasowej (Odbitka z Materiałów antropol. archeol. i etnogr. Akademii umiej I, 2), Kraków, druk. Uniw. Jagiell., 1896, w 8-ce, str. 37.
- Potkański K. Die Ceremonie der Haarschur bei den Slaven und Germanen. Krakau Universitäts-Buchdruckerei, 1896, w 8-ce, str. 20, osobne odbicie z Anzeiger der Akad. d. Wiss. in Krakau. Mai 1896.
- Rychlak Józef, ks. dr. Raj i upadek pierwszych ludzi w podaniach narodów. (Odbitka ze Sprawozdania gimn. św. Anny. Kraków, nakł. autora; druk. Anczyca i Sp., 1896, w 8-ce, str. 49.
- Tchórzniński Józef Dr. Dla zdrowia ludu: I. Kąpiele ludowe, II. Przygotowania sanitarne w osadach i wsiach. Warszawa, M. A. Wizbek, druk. Towarz. komand., 1896, w 8-ce, str. III. i 154. z rysunkami w tekście i 4 planami. 1 rubl.
- Wereńko F. Przyczynek do lecznictwa ludowego (Odbitka z Materiałów antropol.-archeolog i etnograf. Akademii umiej, I, 2). Kraków, druk. Uniw. Jag., 1896, w 8-ce, str. 130.
- Wielkopolska i Wielkopoleanie pod względem rozmiaru, podziału, zarządów i plodów: Zwyczaje i obyczaje, zabawy, obrzędy, przesady, zabobony oraz najciekawsze podania, zagadki i piosnki ludu wielkopolskiego. Mikołów, nakł. Wydawnictwa dzieł ludowych K. Miarki, 1896, w 16-ce, str. 140, z rycinami w tekście. 50 fenig.
- Zawiliński Roman. Przyczynek II. do etnografii i Górali polskich na Węgrzech. (Odbitka z Materiałów antropolog.-archeolog. i etnograf. Akademii umiej. w Krakowie) Kraków, nakł. Akademii, Spółka wydawnicza, druk. Uniw. Jag., 1896, w 8-ce, str. 46 z 3-ma rycinami w tekście.
- Zbiór pieśni ludowych. Mikołów, nakł. i druk. Wydawnictwa dzieł ludowych K. Miarki, 1896, w 16-ce, str. 47 i 1 nl.
- Zimmerowa Natalia. Dumki i pieśni ludu ruskiego z Zadnieprza. (Odbitka z Materiałów antropol.-archeol. i etnograf. Akademii umiej., I, 2). Kraków, druk. Uniw. Jag., 1896, w 8-ce, str. 17, z nutami w tekście.

SPRAWY TOWARZYSTWA.

I. Sprawozdanie z posiedzeń Zarządu.

Czwarte posiedzenie dnia 6 lipca 1896.

Obecni pp.: Dr. prof. Dybowski, Dr. Franko, Dr. Gorzycki, Kolbuszowski, Dr. Niemiłowicz, Ramułt i Rebczyński.

Przewodniczył prezes Tow. prof. Dr. Kalina.

1) Zatwierdzono protokół poprzedniego posiedzenia.

2) Prof. Dr. Dybowski oddał do zaprotokołowania poświadczenie skarbnika p. Rebczyńskiego, że w muzeum przemysł. we Lwowie znajdują się w przechowaniu dary prof. Dyb. dla „Towarzystwa“, mianowicie: 1) album tkanin litewskich, 2) 13 sztuk prjasków litewskich i 3) czepiec jeden.

3) Dr. Gorzycki przedłożył protokół komisji bibliotecznej, która bibliotekę oddała w tymczasowy zarząd członkowi Tow. p. Cavannie (instytut zoologiczny w c. k. Uniwersytecie), i doniósł o zakupie szafy na książki.

4) Prezes Tow. prof. Dr. Kalina przedłożył pisemną rezygnację p. Strzeleckiego z sekretaryatu Tow. Rezygnację tę przyjęto i uchwalono udzielić p. Strzeleckiemu absolutorium wtenczas, kiedy odda nowemu sekretarzowi wszystkie akta i utensylia kancelaryjne, zostające w dotychczasowym jego posiadaniu. Wybrano sekretarzem — dotychczasowego zastępcę sekr. Dra Gorzyckiego, przyczem uchwalono, że sekretarz Tow. jest tem samem także członkiem komisji ludoznawczej, zawiązanej wspólnie z „Tow. pedagogicznym“.

5) Jako delegatów Tow. na walny zjazd Tow. pedagogicznego w Stryju wybrano prof. Dr. Dziwińskiego, pp. Kolbuszowskiego i Pierzchałę.

6) Uchwalono upoważnić p. Maryę Wysłouchową do założenia oddziału „Towarzystwa ludozn.“ na Szląsku austr.

7) Polecono skarbnikowi Tow. p. Rebczyńskiemu, aby dał do druku dyplomy dla członków honorowych Tow.

8) Przyjęto 1-go członka.

9) Najbliższe zebranie miesięczne naukowe odłożono na czas powakacyjny

Piąte posiedzenie dnia 3 listopada 1896.

Obecni pp.: Dr. Gorzycki, Kolbuszowski, Rebczyński i Soltys.

Przewodniczył przez prof. Dr. Kalina.

1) Zatwierdzono protokół poprzedniego posiedzenia.

2) Przyjęto 2 nowych członków.

3) P. Kolbuszowski imieniem delegatów Tow. na walny zjazd pedagogiczny w Stryju oświadcza, że sprawozdanie z tej delegacji złoży Zarządowi p. Pierzchała.

4) Prof. Kalina donosi, że umocowana przez Tow. do założenia oddziału Tow. na Szląsku austr. pani Wysłouchowa nie mogła rzeczzonego oddziału założyć ze względów natury lokalnej, że jednak w łonie „Tow. pedagogicznego“ szląskiego powstała sekcja etnograficzna, która będzie z Tow. ludozn. stosunek ciągle utrzymywać.

5) P. Rebczyński donosi, że sprawa wygotowania dyplomów dla członków honorowych i koresp. Towarzystwa przewlekła się, że jednakże odnośny klisz i papier są już gotowe. Uchwalono sprawę tę przyspieszyć.

6) Uchwalono nie wysyłać „Ludu“ członkom zalegającym z wkładkami za r. 1895 i tym także, którzy ani jednej raty za r. 1896 nie uścili.

7) Uchwalono upoważnić prezesa Towarzystwa do zniżania wkładek proszącym o to członkom Tow., którzy nadesłali materiały ludoznawcze do „Ludu“, — według własnego uznania.

8) Uchwalono kosztem Towarzystwa wydać *śpiewnik kościelny według propozycji prof. Soltysa, jako przewodniczącego sekcji muzycznej*, niemniej polecono p. Soltysowi wygotowanie kosztorysu tego wydawnictwa na przyszłe posiedzenie Zarządu.

9) Uchwalono po dłuższej naradzie przejść do porządku dziennego nad *enuncjacyami „Gazety kościelnej“ (Nr. 28), odnoszącymi się do Tow. ludozn.*

10) Ogłosiwszy dalszy ciąg posiedzenia za tajne posiedzenie, uchwalili Zarząd, że na podstawie statutu §. 15 i 29 uw. 3. *przestał być p. Adolf Strzelecki członkiem Towarzystwa.*

11) Najbliższe zebranie naukowe miesięczne i odczytznaczono na sobotę dnia 14 b. m.

II. Wykaz towarzystw naukowych i redakcyi pism, z którymi Towarzystwo nawiązało stosunki.

1. Redakcyja Gazety handlowo-geograficznej, Lwów.
2. Redakcyja czasopisma: Slovenské Pohl'ady red. Jozef Škultety. Tur. sv. Martin.
3. Towarzystwo Jednota českých filologů v Praze, które posyła Towarzystwu swój organ: Listy filogické a paedagogické.

III. Wykaz darów na rzecz Towarzystwa.

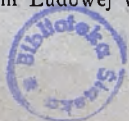
Do biblioteki ofiarowali:

1. Redakcyja „Wisły“: Bajki domowe i dziecinne zebrane przez braci Grimmów, przełożyła Z. A. Kowerska. Część I., II. Warszawa 1896.
2. Wydział Rady powiatowej w Gródku: Karol Falkiewicz: Monografia powiatu gródeckiego. Gródek 1896.
3. Dr. Koehler, Poznań rozprawę swą: Fundorte von Schläfenringen in der Provinz Posen, Verhandl. d. Berlin. anthrop. Gesellsch. Sitzung v. 18. April 1896.
4. Dr. Kaindl w Czerniowcach, rozprawę M. Korduby: Rozwidky Dra Rajmunda Frydrycha Kaindla z etnografii ruskój. Wiedeń 1896.
5. Tenże swoją rozprawę: Die Volksdichtung der deutschen Ansiedler in der Bukowina in ihrer Beziehung zur deutschen Dichtung im Westen. Wissenschaftl. Beilage der Leipziger Zeitung Nr. 15. 1896.
6. Tenże swoją rozprawę: Liebeslieder der Deutschen in der Bukowina, Wissenschaftl. Beilage der Lpz. Ztg. Nr. 76. 1896.
7. Dr. Bolesław Erzepki rozprawę swą: „Masovita“. Słowniczek wyrazów gwary mazowieckiej. Poznań 1896.
8. Jan Witort, Poniewież: Rękopis pisany kilku rękami na początku bieżącego wieku, zawierający: „Różne doświadczone przepisy“ na rozmaite choroby i słabości ludzkie
9. Dr. R. Fr. Kaindl, Czerniowce: Der Festkalender der Rusnaken und Huzulen. Czernovitz 1896.

Składając serdeczne podziękowanie Szanownym ofiarodawcom za ich dary, prosimy o dalsze nadsyłanie takowych na rzecz Towarzystwa.

IV. Spis członków Towarzystwa.

248. Karpiński Platon, sł. teol., Lwów.
249. Stanisławski Karol, naucz. szkoły im. Mickiewicza, Lwów.
250. Krajewski Adam, redakt. Dzień. polsk., Lwów.

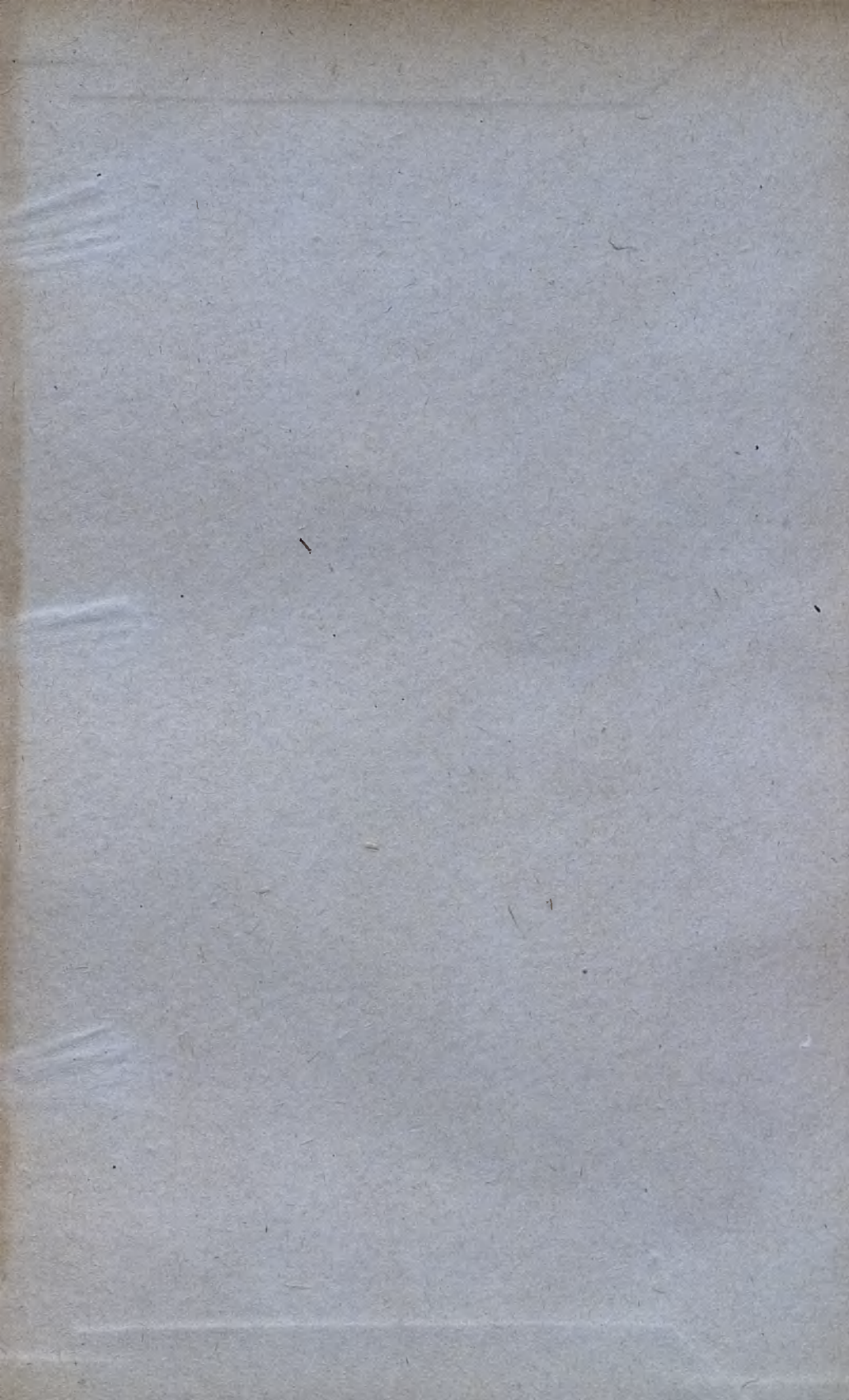

Biblioteka Śląska w Katowicach
ID: 0030002027444

II 4521/2/1896